MAZOWIECKI

Izvještaji

1992 - 1995.

MAZOWIECKI IZVJEŠTAJI 1992 – 1995.

Izdavači:
Univerzitet u Tuzli i Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo

Za izdavače:
prof. dr. sc. Džemo Tufekčić i Mirsad Tokača

Glavni urednik:
prof. dr. sc. Džemo Tufekčić

Odgovorni urednik:
Mirsad Tokača

Urednik:
Boris Ćurković

Grafički urednik:
Radmir Žilić

Ilustracije:
Mevludin Ekmečić, akademski slikar

Redaktura:
Dr. sc. Damir Arsenijević

Lektorica:
Doc. dr. sc. Amira Turbić Hadžagić

Korektura:
Sanja Dukić, Maida Škripić

Prijevod:
Demir Alihodžić, mr. sc. Sanja Berberović, mr. sc. Nihada Delibegović, mr. sc. Mirza Džanić, mr. sc. Sanel Hadžiahmetović Jurida, Merima Ibrišimović, Jelena Ilić, doc. dr. sc. Jasmina Husanović Pehar, Alma Jahić, Selma Kešetović, Amra Kušljugić, Tanja Memišević, Jasmina Raslan, Mersiha Šljivić, Alma Tanović, Selma Tobudić, Selma Veseljević

Redakcijski odbor:
doc. dr. sc. Izet Alić, prof. dr. sc. Abdulah Bašić, prof. dr. sc. Lejla Begić, Boris Ćurković, prof. dr. sc. Fehim Dedagić, prof. dr. sc. Mirsad Đonlagić, Jagoda Gregulska, doc. dr. sc. Jasmina Husanović Pehar, prof. dr. sc. Reuf Kapić, prof. Vlado Kerošević, doc. dr. sc. Hajro Kofrc, prof. dr. sc. Azem Kožar, prof. dr. sc. Farid Ljuca, prof. dr. sc. Enver Mandžić, prof. dr. sc. Snježana Marić, prof. dr. sc. Branimir Mikić, doc. dr. sc. Nedret Mujkanović, doc. dr. sc. Sead Omerbegović, mr. sc. Enes Osmančević, prof. dr. sc. Mirjana Radić, prof. dr. sc. Nevzeta Salihović, prof. dr. sc. Admedina Savković, Mirsad Tokača, doc. dr. sc. Amir Tokić, prof. dr. sc. Džemo Tufekčić (predsjednik), doc. dr. sc. Amira Turbić Hadžagić, Radmir Žilić

Štampa:
PrintCom Tuzla 2007.

Za štampariju:
Zikrijah Hadžimehmedović Zićo

Tiraž:
1.000 primjeraka

MAZOWIECKI

Izvještaji

1992 - 1995.

PREDGOVOR

Tadeusz Mazowiecki je bio Specijalni izvjestitelj *Komisije ujedinjenih naroda za ljudska prava (UNCHR),* koja je bila funkcionalna komisija UN-a sa sveobuhvatnim okvirom. Utemeljena je 10.12.1946. godine na konstituirajućoj sjednici *Ekonomsko-socijalnog vijeća UN-a (ECOSOC)* i bilo je ECOSOC-ovo subsidijarno tijelo, a u radu joj je pomagao *Ured Visokog komesara UN-a za ljudska prava (UNHCHR).*

Mandat UNCHR-a je bio ispitivanje i nadziranje, te objavljivanje izvješća o stanjima ljudskih prava u specifičnim zemljama ili teritorijima, kao i utvrđivanje ključnih fenomena kršenja ljudskih prava i nasilja širom svijeta. Komisija je predstavljala UN-ov ključni mehanizam i međunarodni forum koji se tiče promocije i zaštite ljudskih prava. Generalna skupština UN-a je 15.3.2006. godine velikom većinom UNCHR zamijenila UN-ovim vijećem za ljudska prava.

Mazowiecki je na dužnost Specijalnog izvjestitelja stupio u augustu 1992. godine i na toj dužnosti je bio do podnošenja ostavke, koju je iz moralnih razloga podnio 27.7.1995. godine. Za to vrijeme je sačinio 18 izvještaja o stanju ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji koji su podnošeni Komisiji za ljudska prava UN-a, a dva izvještaja su, uz uvodno pismo glavnog tajnika, podnesena i Generalnoj skupštini UN-a.

Izvještaji koje je sačinio Tadeusz Mazowiecki predstavljaju autentično i vjerodostojno svjedočanstvo o tome koliko su se krvavi ratovi vodili na zapadnom Balkanu na samome kraju XX stoljeća i koliko su u tim ratovima bila zanemarivana i sistematski kršena ljudska prava. U izvještajima je na vrlo direktan način opisano svako kršenje ljudskih prava do kojeg je gospodin Mazowiecki uspio doći, kako na ratom zahvaćenim područjima, tako i u dijelovima bivše Jugoslavije koji su bili pošteđeni od direktnih sukoba. Opisani su gotovo svi važniji događaji u ratu u Bosni i Hercegovini i rasvijetljeni različiti aspekti kršenja ljudskih prava u svakome od tih događaja. Podrobno su opisana etnička čišćenja, masovna ubojstva, diskriminirajući zakoni i drugi propisi, protupravna zatvaranja civila, ubojstva, maltretiranja, ponižavanja i izgladnjivanja. Izvještaji su direktni i izuzetno odmjereni, s obzirom da sadrže različite oblike i stupnjeve kršenja ljudskih prava, od diskriminacije imanentne i zemljama s duljom demokratskom tradicijom do šokantnih i izuzetno uznemiravajućih svjedočenje o ljudskoj patnji i masovnoj tragediji.

Univerzitet u Tuzli i Istraživačko dokumentacioni centar iz Sarajeva su istodobno krenuli u projekt prikupljanja, prevođenja i publiciranja izvještaja o stanju ljudskih prava na prostorima bivše Jugoslavije koje je sačinio Tadeusz Mazowiecki. U ranoj fazi projekta provođenje je teklo odvojeno, ne znajući da ona druga institucija radi na istoj stvari, i svaka je pri tome imala svoje motive: dok je Istraživačko dokumentacionom centru publiciranje materijala o kršenju ljudskih prava u ratu primarna misija, Univerzitet u Tuzli je motivirala želja da Tadeuszu Mazowieckom, kao velikom europskom političaru koji je imao značajnu i izrazito pozitivnu ulogu za vrijeme ratova u bivšoj Jugoslaviji, dodijeli počasni doktorat nauka. Ubrzo je sam gospodin Mazowiecki povezao dvije institucije i one su nastavile zajednički rad na publiciranju izvještaja.

Izvornici izvještaja na engleskom jeziku preuzeti su sa internet stranice Službenih dokumenata Ujedinjenih naroda, a prevedeni su na Odsjeku za engleski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Uz ovu publikaciju prilaže se i CD na kojem su snimljeni svi izvještaji u izvorniku, na engleskom jeziku, kao i prijevodi, tako da izvještaji budu dostupniji i onima koji ne govore lokalne jezike.

S jedne strane pomalo je neobično da ovi izvještaji do sada nisu prevedeni i publicirani, ni u trenutku njihovog podnošenja, a ni u godinama nakon rata. S druge strane, to je možda i logično, jer ljudska prava očigledno nisu bila važna nijednoj političkoj eliti. Postojala je realna opasnost da ovi izvještaji padnu u zaborav i ta je činjenica opredjelila Univerzitet u Tuzli i Istraživačko dokumentacioni centar da ih prevedu i publiciraju.

Ovi su izvještaji važni zbog istine i u tom smislu predstavljaju povijesnu građu za sve koji budu istraživali što se na ovim prostorima zbivalo u posljednjoj deceniji XX stoljeća. Iz njih se može puno naučiti o kršenju ljudskih prava, te o mehanizmima koje ima međunarodna zajednica za zaštitu ljudskih prava u ratnom sukobu.

Tuzla – Sarajevo, septembar 2007. godine

Izdavači

LJUDSKA PRAVA – JUČER, DANAS I SUTRA

Nikada u povijesti koncept ljudskih prava nije odigrao tako značajnu društvenu, političku, ali i moralnu ulogu kakvu je imao u razdoblju postkomunističke tranzicije. Premda je riječ o razmjerno novome shvaćanju (barem u obliku u kojemu danas govorimo o ljudskim pravima), riječ je, istodobno, o jednome od najstarijih moralnih sadržaja kojima se bavila svaka politička zajednica. No, prava čovjeka kao pojedinca najčešće su bila tek potisnuta, a nerijetko doslovno i pobijeđena alternativa prevladavajućem, uglavnom autoritarno-kolektivističkom mnijenju.

Mogli bismo to reći i ovako: slabiji su vikali, ili češće: šaptali: «to je nepravda», ili «imam i ja, valjda, neka prava», no matica je društva preko toga najčešće šutke prelazila – ili ostavljala humanitarno nastrojenim ekstravagantnim dušobrižnicima da pomažu u ponekome od eklatantnih «slučajeva».

Tek su sustavom Ujedinjenih naroda nakon II. svjetskog rata ljudska prava, nesporna i neotuđiva prava svih ljudi, postala ugrađena u okvire međunarodno-pravnih normi. U prethodnim se pokušajima normiranja išlo na pojedine aspekte problematike, a tek nakon 1948. ustrojen je sveobuhvatan koncept ljudskih prava (obuhvatan i sadržajno i geografski).

Povijesni temelj jezika ljudskih prava daje zato razloga za opravdanu skepsu u odnosu na tvrdnje o superiornosti kolektivnih ciljeva i identiteta pred fizičkim i moralnim integritetom individue, a to isto važi i za "logiku" jezika ljudskih prava. Ako je, naime, točno da je načelo ne-diskriminacije temeljno u konceptu ljudskih prava, da su ljudska prava, prema definiciji, primjenjiva na sve i dostupna svima, "bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, spol, jezik, religija...nacionalno ili socijalno podrijetlo...rođenje..", itd. - tada je svako uvjeravanje o prihvatljivosti prihvaćanja rase, religije, etničke pripadnosti, mjesta rođenja itd. kao osnove za interpretiranje i primjenu ljudskih prava u izravnom sukobu s temeljnim načelom ne-diskriminacije.

Ni aktualni, protuteroristički inspirirani, apeli za hitnošću ili posebnim odredbama za zaštitu javnog reda, zdravlja i sigurnosti ne umanjuju tu opću i opravdanu zabrinutost. U instrumentima za ljudska prava, zahtjevi za hitnošću podložni su objektivnim standardima provjere i međunarodnoj ocjeni, a isto vrijedi i kod odredbi što omogućuju posebne obzire za javni red, itd. Naravno, ne može se izbjeći da ljudska prava budu interpretirana, i primjenjivana u specifičnim povijesnim i kulturnim uvjetima i bez sumnje moraju se uzeti u obzir ozbiljne prijetnje javnom boljitku. No, kada prihvaćaju odgovarajuće prilagodbe, vlasti koje pristaju na instrumente ljudskih prava preuzimaju i dvije ozbiljne obveze. Prvo, one se moraju podvrći provjeri i dokazati da ne dovode u pitanje bitan cilj normi ljudskih prava, posebice zaštitu pojedinca od kolektivne dominacije, kakvu su primjerice provodile totalitarne vlasti u dvadesetome stoljeću (taj uvjet, naravno, vrijedi i u slučaju primjene bilo kojih kolektivnih prava, kao što su pravo na razvoj ili samoodređenje). Drugo, vlasti koje se obvežu na poštivanje ljudskih prava moraju se složiti s načelom međunarodnoga nadzora, da bi se ustanovilo djeluju li zaista u skladu s preuzetim obvezama.

Vrijedi citirati dvojicu uglednih promatrača međunarodnih odnosa: "Ideja da ljudska bića imaju prava kao ljudska bića jest osnovna postavka suvremene svjetske politike". "Internacionalna politika se mijenja, i danas ima globalnih političkih procesa koji se više ne mogu obrazložiti striktno u odnosu na međudržavne politike...Internacionalizacija brige za ljudska prava jest dio tog šireg procesa..Do sada, ideju svjetskog društva ne čini sistem u kojem bi se moralni zahtjevi mogli zadovoljiti, nego rječnik u okviru kojeg te tvrdnje mogu biti artikulirane".

Ključno je nekoliko stvari. Prije svega ne bi trebalo biti nesuglasica oko pitanja je li jezik ljudskih prava jezik morala. Članak 1 Opće Deklaracije, koji kaže: "Sva ljudska bića rođena su slobodna i jednaka u dostojanstvu i svijesti i trebaju djelovati jedni prema drugima u duhu bratstva," ili Preambula Konvencije protiv torture koja govori o "jednakim i neotuđivim pravima svih članova ljudskog roda" što "proizlaze iz urođenog dostojanstva ljudske osobe", ne ostavljaju prostor za sumnju u to da su te postavke formulirane kao moralno jamstvo za propisivanje odlučnog djelovanja. Riječ je o djelovanju koje traži prioritet, a opravdava se, barem djelomice, upravo brigom za dobrobit drugih ljudi.

Ne može, nadalje, biti sumnje u to da se ljudska prava, kako su određena međunarodnim instrumentima, shvaćaju odvojeno od pravnoga sustava svake političke zajednice, ali u isto vrijeme i kao načela što prethode pozitivnome pravu. Kako Preambula Opće Deklaracije navodi, "ljudska prava trebaju biti zaštićena vladavinom prava." Tu je pretpostavke da ta prava postoje kao osnova za moralni priziv, bez obzira na to jesu li ili nisu zakonski prihvaćena u datim okolnostima.

Danas je jasno da ljudska prava treba razumjeti (i zastupati) cjelovito, no to ne znači kako je moguće različita prava (i njihovu primjenu u realnome društvenom životu) jednostavno slagati jedna na druge - poput Lego kocki. Dapače, prava na slobodu i ona na jednakost nerijetko su, primjerice, u oštrome protuslovlju. Stoga će među njima svatko za sebe morati birati, polazeći od vlastitih vrijednosnih pretpostavki, ali i poznavanja problemske cjeline. Na toj se osnovi iskazuje i različitost koncepata raznih političkih opcija koje – svjetonazorskim i drugim suprotnostima usprkos – djeluju unutar područja ljudskih prava. Taj će izbor, međutim, imati smisla samo ako bude izveden kao praktički usmjereni proces odlučivanja u konkretnome, povijesnom, socijalnom, kulturnom, pravnom i političkom kontekstu.

Sve to, dakako, ne znači još i jednaku dostupnost načelno zajamčenih prava za sve, no otvoren je prostor međunarodno uspostavljenih obveza, a broj se država koje su ih prihvaćale – nolens-volens nerijetko – s vremenom povećavao (premda su ponekada neke od njih prihvaćale neka od međunarodno normiranih prava, na uštrb brojnih drugih). Tridesetak godina poslije temeljnih dokumenata UN, helsinški je sustav u Europi još jasnije odredio prirodu ovih obveza država prema državljanima i uobličio programsku osnovu nizu gibanja koja su dovela do nestanka komunističkih sustava, a time i okončala neprirodnu podjelu kontinenta.

Kontekst je «velikoga postkomunističkoga prijelaza» bio, međutim, suodređen nizom tradicijskih i suvremenih čimbenika. Napuštajući stari sustav brojna su se postkomu-

nistička društva državno organizirala ponajprije na procesualno demokratski legitimiranome etničkom programu. Etničkim svjetonazorom interpretirana suverenost novih nacionalnih država u sebi je sadržavala potencijalno eksplozivnu suprotnost između uključivanja („naših tradicijskih teritorija") i isključivanja (etničkih manjina). Ta je tempirana bomba ponegdje i eksplodirala, drugdje se pak zadržala na nipošto ugodnim, ali razmjeno bezopsanim simboličkim proplamsajima.

Poslije jugoslavenska je tranzicijska situacija posebno tragično ustrojena kao ratno stanje. Jednoznačno promicano tvrdo insistiranje na etničkoj osnovi državnosti moglo se, doduše, naći na raznim stranama, no prijelaz iz propagandističkoga nacionalizma u zbiljsko ratovanje s etničkim čišćenjem kao nedjeljivim elementom toga ratovanja postao je moguć intervencijom iz Beograda. Sklad između djelatnih strategija JNA koja je u tim trenucima djelovala bez ikakvoga nadzora ostataka jugoslavenskih institucija s jedne strane i velikosrpskoga nacionalizma pod vodstvom Miloševića s druge, rezultirao je višegodišnjim ratom.

A u ratu, to je dobro poznato, ljudska prava nužno postaju prvom žrtvom. Ipak, jedno je od temeljnih pitanja za sve one koji su mislili u - poslijeratnoj – perspektivi svakako bilo i ono o politici ljudskih prava (točnije: barem o zaštiti, jer o promicanju u početku jedva da je moglo biti riječi). Nužnost o kojoj je riječ iskazivala se kako teorijski (polazeći od suvremeno obvezatnoga razumijevanja države koja naprosto ne može opstati bez međunarodne prihvaćenosti), tako i praktičko-povijesnim kontekstom. Jer, za vrijeme rata je osjetljivost na prava „onih drugih", ponajprije dakako raznorodnih manjina, bila ne samo manja, nego je – nerijetko - prelazila u aktivno podržavanje nasilja nad onima među njima koje su bile shvaćane kao podrška vanjskome neprijatelju (a katkada su i same sebe tako shvaćale).

Zbog dinamike ratnih zbivanja – u kojoj su zločini gotovo neizbježna pojava – o tim su pravima brinuli ponajprije outsideri. Riječ je o političarima bez većinske javne podrške, o nevladinim organizacijama, te o brojnim pokušajima utjecanja iz inozemstva. Neovisno o čestim prigovorima na račun ovih - posebice međunarodnih - intervencija, nepobitna je činjenica da bi bez njih stanje ljudskih prava u poslijejugoslavenskim zajednicama bila znatno teže – a osobito položaj onih koji su bili u najtežoj situaciji.

Proces osvješćavanja koji je – mukotrpno – dovodio do njihova pozicioniranja u središte javne rasprave, te, slijedom toga, do polagana popravljanja stanja ljudskih prava u zajednici, počeo je tek nakon rata. Ova promjena trenda upućuje kako na odgovornost vlasti, tako i na djelomično sudioništvo društva u cjelini, i to u onoj mjeri u kojoj nije bilo dostatnih reakcija na (ponovno) uznapredovale povrede ljudskih prava, ali, također, i na upletenost mjerodavnih međunarodnih čimbenika, jer su ljudska prava prečesto korištena u dnevno-političkome kontekstu.

U vremenu poslije rata bitno je u punome smislu riječi izići na kraj s naslijeđem ratnoga sukoba. To u prvome redu podrazumijeva orijentaciju na rekonstrukciju poratnih zajednica, i to ne samo u materijalnome smislu, nego i pogledu odnosa među pojedincima i skupinama u svakome društvu. Kažnjavanje počinitelja ratnih zločina jedna je

bitnih pretpostavki za taj procesa. No, ni to nije moguće bez pouzdanih dokumenata i svjedočanstava o ratnome razdoblju. U tome je, opet, nenadomjestiva uloga objektivnih inozemnih promatrača – osobito onih koji su imali i formalne ovlasti. Jer, kako se uvijek iznova pokazuje, ljudska su prava jedinstvena - dakle svjetska. U tome kontekstu svaka je pomoć svakoj zajednici itekako dobrodošla, a posebice onima koje su prošle mukotrpnu ratno-tranzicijsku fazu u neposrednoj prošlosti.

Stjepan Mesić,
Predsjednik Republike Hrvatske i
počasni doktor nauka Univerziteta u Tuzli

TADEUSZ MAZOWIECKI – VELIKAN KOJI JE UZNEMIRIO SVET

Tadeusz Mazowiecki nas je uporno i s nadom obaveštavao o stanju ljudskih prava sve dok se nije desila Srebrenica. Tada je sagnuo glavu, zaćutao i nadležne u Ujedinjenim nacijama obavestio da ne može više da izveštava i da bude zaštitnik ljudskih prava. Nije mogao da se pretvara da štiti ljudska prava. Nikada posle njega nije bilo izveštača UN koji su imali taj njegov odnos prema drugima, zločinu i odgovornosti. Upamtili smo ga po doslednosti, principijelnosti i istinitosti.

Delovao je kao da nema snage, a kada bi pričao o poniženju i patnjama ljudi s kojima je razgovarao, pretvarao se u gorostasa. Bio je velikan i kada su mu se oči vlažile pred bolom majke kojoj su zlikovci pobili svu decu.

Voleo je druge da sluša pažljivo, strpljivo i dugo. I o sitnicama je voleo da pita, što je svakome delovalo kao briga koja prija. Uvek se pozdravljao obećanjem da će se vratiti da vidi da li je bolje. Vratio se posle Srebrenice ali tog puta samo da kaže da ne može više da učestvuje u toj igri s ljudskim pravima.

Imala sam prilike tri puta da sretnem Tadeusza Mazowicki, dok je bio Specijalni izveštač Komisije UN-a za ljudska prava. Duboko sam bila dirnuta njegovom skromnošću, otvorenošću i poverenju prema drugima. Pamtim kako je molio da mu se još jednom ispriča svedočanstvo o pozitivnom primeru. Pitala sam se kako mu zahvaliti a da mu ne bude nezgodno. Eto, knjige i dokumenata iz vremena kada je svet uznemirio čovek koji nije mogao da se pretvara da štiti ljudska prava. Hvala mu.

Nataša Kandić
Direktorica Fonda za humanitarno pravo, Beograd

TADEUSZ MAZOWIECKI: MORALNA VERTIKALA EUROPSKOG DRUŠTVA
(Biografija)

Tadeusz Mazowiecki *(rođen 18.4.1927. godine u Płocku) je poljski političar, društveni radnik, novinar i autor. Jedan je od lidera pokreta Solidarnost i prvi ne-komunistički premijer u srednjoj i istočnoj Europi nakon drugog svjetskog rata, te specijalni izvjestitelj UN-ove Komisije za ljudska prava za bivšu Jugoslaviju.*

Tadeusz Mazowiecki je liberalni katolički intelektualac, sljedbenik doktrine personalizma u čijem je središtu čovjek. Mazowiecki je nadasve umjereni političar poznat po dosljednostima i principijelnostima. On je moralna vertikala ne samo poljskog, već i europskog društva.

Do 1955. godine Mazowiecki je bio član katoličke organizacije Pax koju je podržavala tadašnja komunistička vlast u Poljskoj. Upravo je to bio i razlog njegovog napuštanja organizacije. Još je tada izgubio iluziju da je moguće biti liberalni katolik u organizaciji koju podržava tadašnja vlast.

Jedan je od osnivača mjesečnika Więź 1958. godine, jednog od malobrojnih demokratskih novina u Poljskoj u to vrijeme.

Od 1961. do 1971. godine Mazowiecki je bio član poljskog Sejma (Donjeg doma Poljskog parlamenta) kao član Znakovog kršćanskog demokratskog pokreta. Znak je bila udruga laičkih katolika u Poljskoj, aktivna od 1956. do 1976. godine, nastala kao jedna od nekoliko manjih skupina nakon raspada organizacije Pax, nakon Poljskog oktobra 1956. godine koji je rezultirao da Znaku bude odobren parlamentarni status, da budu odgođene mjere kolektivizacije u poljoprivredi, a odobreno je i više sloboda u kulturi, te je smanjena restriktivna politika prema Crkvi. Znaku je također bilo dopušteno surađivati s različitim katoličkim pokretima u zapadnoj Europi, među njima s njemačkom sekcijom Međunarodnog katoličkog mirovnog pokreta Pax Christi. Znak su sačinjavali članovi Kluba katoličke inteligencije i novinari lista Tygodnik Powszechny. Među istaknutim članovima Znaka, osim Tadeusza Mazowieckog, bili su Jerzy Zawieyski, Stefan Kisielewski, Stanisław Stomma, Wanda Pieniężna, Jerzy Zawieyski i drugi. U martu 1968. godine, u vrijeme antisemitske i anti-inetelektualne kampanje Władysława Gomułke, sekretara PZPR-a (Komunističke partije Poljske), Znak je bio jedina politička organizacija u Sejmu koja je prosvjedovala protiv toga. Godine 1976., Stanisław Stomma, član Znaka, je bio jedan od dva člana Parlamenta koji su glasovali protiv amandmana na Poljski ustav kojim je podcrtana uloga Komunističke partije i savez sa SSSR-om. U znak represije zbog toga Znak je raspušten. Ostatak skupine je egzistirao do 1980. godine, kada je preimenovan u *Polski Związek Katolicko-Społeczny.*

Godine 1970., nakon što su komunističke vlasti brutalno ugušile mirne radničke demonstracije na Baltičkom primorju u kojima je poginulo nekoliko desetaka ljudi, Mazowiecki je glasovao za osnivanje povjerenstva koje bi ispitalo tu stvar. Njegov ponovni izbor u Sejm je zbog toga bio nemoguć i Mazowiecki se pridružio anti-komunističkoj oporbi.

Nakon povišice cijena 1980. godine Poljsku je zatresao posebno jak val štrajkova, a u Gdańsku su radnici osnovali međutvornički štrajkački odbor. Ovaj se puta Komunistička partija nije odlučila na upotrebu sile – pregovori su završeni potpisivanjem tzv. augustovskog sporazuma 13.8.1980., te nastankom neovisne sindikalne organizacije **Solidarnost,** na čije je čelo došao radnik iz Gdańska, Lech Wałęsa (dobitnik Nobelove nagrade za mir 1983. godine). Važnu su ulogu za atmosferu promjene i slobode, te za porast smjelosti u radničkim zahtjevima imala i događanja u Katoličkoj crkvi. Godine 1978. krakovski biskup Karol kardinal Wojtyła izabran je za Papu, te je kao Ivan Pavao II. došao u zemlju (1979). Milijuni ljudi koji su sudjelovali na susretima s Papom bili su svjedočanstvo ne samo religijske obnove, nego i jačanja građanskog identiteta. Osjetili su svoju društvenu snagu. Solidarnost je ubrzo postala široki društveni pokret, koji je imao više od 9 milijuna članova, čiji su značajan dio bili članovi vladajuće komunističke partije. Radilo se, dakle, o pojavi koja je bila nerazumljiva, te u osnovi nepomirljiva s tadašnjim političkim sustavom čitavog sovjetskog bloka. Unatoč tome, Solidarnost nije imala revolucionarne političke ciljeve, nego je samo javno iskazivala potrebu za «racionalizacijom socijalističkog sustava». Imala je široku potporu političkih i sindikalnih krugova na Zapadu, a istovremeno je bila i insipracija za neovisne sredine u komunističkom bloku.

Mazowiecki u augustu 1980. godine postaje predsjedavajući Ekspertskog povjerenstva (Komisja Ekspertów), skupine savjetnika pokreta Solidarnost. Pokreće tjednik Solidarnost (Solidarność), jedine novine u srednjoj i istočnoj Europi koje u to vrijeme nisu bile pod nadzorom komunista.

Vlada Narodne Republike Poljske pod snažnim utjecajem SSSR-a, a zbog sve veće gospodarske krize i porasta ugleda i utjecaja Solidarnosti, uvodi drastične restrikcije normalnog života poznate kao razdoblje ratnog zakona (vojnog stanja) koje je u Posljkoj bilo na snazi od 13.12.1981. godine do 22.7.1983. godine u kojem je. Država je bila u miru, međutim demokratski pokreti (poput Solidarnosti) bili su zabranjeni, a njihovi lideri, uključujući Lecha Wałęsu zatvoreni. Štrajkove je gasila vojska (u rudniku Wujek je poginulo 9 rudara). Vjeruje se da je institucija ratnog zakona odgovorna za brojne smrti. Parlamentarna komisija je u razdoblju od 1989. do 1991. godine istraživala brojne fatalnosti i za vrijeme svog rada stigla je do brojke od 90 ubijenih.

I Tadeusz Mazowiecki biva zatočen, najprije u Strazbelinku, a onda u Jawrozu i Darłóweku. Bio je jedan od posljednjih članova Solidarnosti oslobođen iz zatočeničkog logora za političke zatvorenike, 23.12.1982. godine.

Godine 1987. napušta Poljsku i započinje okupljati potporu za Solidarnost i demokratsku oporbu u Poljskoj. Vratio se 1988. godine i sudjelovao je na tajnim razgovorima s komunističkim režimom u Magdalenki. Razgovori započeti 1988. godine su nastavljeni i kulminirali su pregovorima vodstva PZPR-a i opozicije poznatim kao **Razgovori za okruglim stolom** koji su održani u Varšavi od 6. 2. do 4. 4. 1989. godine. Vlada je inicirala diskusiju s prognanim sindikatom Solidarnost i drugim oporbenim skupinama u pokušaju da umanji rastuća socijalna nezadovoljstva. Kao rezultat «Okruglog stola» potpisan je sporazum koji je predviđao djelomično slobodne izbore u Sejm (opozicija

je trebala dobiti 35% mjesta) i sasvim slobodne izbore za Senat. Izbori održani 4.6.1989. godine donijeli su pobjedu Solidarnosti. Parlament (nazvan «Ugovornim parlamentom») je doduše ponovno izabrao dotadašnjeg predsjednika generala Wojciecha Jaruzelskog za predsjednika, ali je za premijera izabran kandidat Solidarnosti Tadeusz Mazowiecki. Tranzicija Poljske, kao prve istočnoeuropske države od komunizma ka demokraciji je započela.

Sejm je 29.12.1989. godine promijenio Ustav i naziv države. Narodna Republika Poljska otišla je u povijest. Počelo je razdoblje Republike Poljske (nazvane Trećom Republikom). Događaji u Poljskoj započeli su proces raspada komunističkog bloka. Postizanje kompromisa na Okruglom stolu i mirni prijelaz iz komunističkog sustava k demokraciji bio je moguć zbog bitne promjene u politici SSSR-a, koja je u razdoblju od 1986–1988. godine počela primjenjivati «pierestrojku i glasnost», te se politički i gospodarski otvarati prema ostatku svijeta.

Tadeusz Mazowiecki, kao prvi ne-komunistički premijer u središnjoj i istočnoj Europi nakon drugog svjetskog rata započinje mijenjati Poljsku i uspostavljati nove odnose u Europi. Njegova vlada, iako dijelom kontrolirana od strane PZPR-a, započinje mirnu transformaciju poljskog političkog sustava.

Ekonomske reforme koje inicira Mazowiecki skupa s Leszekom Balcerowiczem, poznate kao "šok terapija", dovode do ozbiljne reforme koja je okončala hiperinflaciju i balansirala državni proračun. Uvedena je politika slobodnih cijena, a porasle su i plaće. Poljska valuta zlota je postala konvertibilna izvan poljskih granica. To je uzrokovalo rast i međunarodnu konkurentnost poljskih poduzeća koja su još uvijek bila u državnom vlasništvu. Ove reforme, zasnovane na kratkoročnoj žrtvi za dugoročne ciljeve, iako su imale svoje kritičare, po ocjeni svih relevantnih ekonomista zaslužne su za veliki rast industrijske proizvodnje koji je Poljska bilježila u devedesetim godinama prošlog stoljeća.

Život u Poljskoj se liberalizira, a Mazowiecki započinje disoluciju tajne političke policije (Służba Bezpieczeństwa) i paravojne razuzdane policije (ZOMO). Restaurira se privatno vlasništva, te uvode slobodno tržište i konkurencija. Država se decentralizira, lokalne vlasti dobivaju ovlaštenja za obavljati lokalne poslove, ukida se centralistička državna kontrola ekonomije. Ukida se cenzura i uvodi se sloboda tiska, ponovno se uvode slobode govora i slobode ispovijedanja vjere.

Mazovjecki, skupa s njemačkim kancelarom Helmutom Kohlom započinje politiku njemačko – poljskog pomirenja. Poljska podržava ujedinjenje Njemačke i dolazi do priznavanja poljske zapadne granice s Njemačkom.

Mazowiecki je često bio kritiziran (najčešće od strane političara desnog krila) zbog suradnje s članovima bivše PZPR i započinjanja politike «*debele linije*».

«*Povlačimo **debelu liniju** prema prošlosti*», kazao je Mazowiecki u nastupnom govoru pred Parlamentom, ističući da bi to trebalo značiti da će njegova vlada biti odgovorna

samo za ono što ona bude radila. «Gruba linia» ili kasnije «gruba kreska», postala je sintagma koja označava suštinski sukus politike i općeg stava Mazowieckog i njegovih kolega, te drugih lidera istočnoeuropskih država. Njihov opći stav se svodio na španjolski model pristupa teškoj prošlosti, odnosno na sljedeće: što je bilo, bilo je, nema suđenja, nema optuživanja, okrenimo se budućnosti, demokraciji i Europi, kao što je to i Španjolska učinila. Ovakav stav je moguće bio i posljedica činjenice da je u Poljskoj 1989. godine došlo do revolucije putem pregovora, pa su predstavnici starog režima u Vladi Tadeusza Mazowieckog još uvijek zauzimali vodeće položaje uključujući i ministarska mjesta. Ovakvi su stavovi moguće bili i djelomično i iz razloga jer su oporbene partije do 1990. godine naprosto shvatile da nijedna postkomunistička partija ne može pobijediti na slobodnim izborima i tako se ponovno domoći vlasti. Zato nije postojao veliki politički pritisak da ljude treba stalno podsjećati na užase komunističke prošlosti, a bilo je i mnogo prečih stvari koje je trebalo uraditi. Ipak, u pitanju je, također, bila i dublja filozofija, ona vrsta filozofije koju su prihvatili i Mazowiecki, nadasve umjereni političar, liberalan katolički intelektualac, istinski veteran u poslovima Solidarnosti, ali i mnogi drugi iz nekadašnjih opozicionih pokreta središnje Europe. No, tijekom godina je u Poljskoj pitanje ostanka bivših komunista na političkoj sceni aktualizirano nekoliko puta. Dvije vlade, 1992. i 1995. godine su pale upravo na ovim pitanjima – 1992. godine nakon otvaranja dosjea tajne policije, a 1995. godine kada je sam premijer optužen za suradnju s ruskom tajnom službom. Tek je 2006. godine donesen Lustracijski zakon koji nalaže svim javnim osobama da dadnu izjavu o suradnji s tajnim političkim policijama u razdoblju od 1944. do 1990. godine.

Mazowiecki je 1990. godine sudjelovao na predsjedničkim izborima i izgubio. Nakon poraza, napušta premijersku poziciju 14.12.1990. godine, na kojoj dužnosti ga nasljeđuje Jan Krzysztof Bielecki.

Godine 1992. izabran je za Specijalnog izvjestitelja UN-ovog povjerenstva za ljudska prava za bivšu Jugoslaviju. Autor je 18 izvještaja koji oslikavaju stanje ljudskih prava i karakter ratova u bivšoj Jugoslaviji. Izuzetno aktivnim pristupom i velikom energijom uspostavlja novi, značajno viši standard nadziranja ljudskih prava u ratovima. U znak prosvjeda protiv politike europskih država i SAD-a koje nisu učinile ništa da pomognu narodima Bosne i Hercegovine, neposredno nakon srebreničkog masakra, 1995. godine daje ostavku kao rijetko viđen moralni čin u visokoj diplomaciji.

Mazowiecki je jedan od osnivača (skupa s Jan Maria Rokitom, Aleksanderom Hallom i Hannom Suchocka) liberalne političke stranke UDP (Unia Demokratyczna party). Nakon fuzije s Liberalima iz Gdanska nastaje nova politička stranka Slobodarska unija – UW (Unia Wolnosci), koja okuplja inteligenciju i progresivne grupe društva. UW postaje i dijelom vladajuće koalicije 1997. godine

Mazowiecki i tadašnji predsjednik poljske Aleksander Kwaśniewski 1997. godine postižu politički dogovor oko suvremenog Ustava Poljske. Mazowiecki je autor preambule Ustava. Novim, suvremenim Ustavom uređena je ne samo politička scena, nego i mnogi aspekti društvenog života. Podcrtano je da je Poljska demokratska država: višestranačka republika s dvodomnim parlamentom. Osnove pravnog ustroja odraža-

vaju vrijednosti koje su karakteristične za države europskog kruga pravne kulture: suverenost naroda, suverenost i neovisnost države, pravnu državu i slobodu djelovanja političkih stranaka, podjelu vlasti, poštivanje čovjekovog dostojanstva, koji određuju sustav prava i sloboda pojedinca.

Od 1989. do 2001. godine Mazowiecki je bio član Poljskog Sejma.

Nakon izbora 2001. godine UW se raspada, a Mazowiecki uspijeva sakupiti podijeljene frakcije i osniva Demokratsku stranku, stranku slijednicu Slobodarske unije, koja je danas ozbiljna politička grupacija u Poljskoj.

Tadeusz Mazoviecki je i nadalje aktivan u poljskoj i europskoj politici.

PISMO OSTAVKE UPUĆENO 27.7.1995. GODINE
PREDSJEDAVAJUĆEM KOMISIJE ZA LJUDSKA PRAVA UN-a
I GLAVNOM TAJNIKU UN-a

Poštovani gospodine Predsjedavajući,

Događaji zabilježeni posljednjih sedmica u Bosni i Hercegovini, a iznad svega činjenica da je UN dozvolio da Srebrenica i Žepa padnu, osim ogromne tragedije koja je pala na ta "sigurna utočišta" zagarantovana međunarodnim dogovorima, nameću mi obavezu da ustvrdim kako ne vidim nikakvu mogućnost za nastavak mog mandata Specijalnog izvjestitelja koji mi je dala Komisija za ljudska prava.

Prihvaćanjem mandata koji mi je ponuđen prvi put u avgustu 1992. godine, jasno sam izjavio da moj cilj neće biti samo pisanje izvještaja, nego pomaganje ljudima. Osnivanje "sigurnih utočišta" je od samog početka bila centralna preporuka u mojim izvještajima. Skorašnje odluke na konferenciji u Londonu, kojima se prihvata pad Srebrenice i udaljuje od učestvovanja u sudbini Žepe, neprihvatljive su za mene. Te oluke nisu stvorile uvjete potrebne za obranu svih "sigurnih utočišta".

Ovi događaji predstavljaju prekretnicu u razvoju situacije u Bosni. U isto vrijeme se bavimo borbom Države, članice Ujedinjenih Naroda, koja se bori za svoj život i multietnički karakter, pokušajima da zaštitimo principe međunarodnog prava. Ne može se govoriti o zaštiti ljudskih prava kada se suočavamo s nedosljednošću i manjkom hrabrosti međunarodne zajednice i njenih vođa. Realnost situacije vezane za ljudska prava se očituje trageijom ljudi i Srebrenice i Žepe.

Povrede ljudskih prava se bezočno nastavljaju. Stalno se nailazi na blokade kod dolaska humanitarne pomoći. Civilno stanovništvo se stalno granatira, a "plave kacige" i predstavnici humanitarnih organizacija umiru. Zločini se počinjavaju brutalno i brzo, a odgovor međunarodne zajednice je spor i neefikasan.

Karakter mog mandata mi dozvoljava samo da dalje opišem zločine i povrede ljudskih prava. Ali u ovom kritičnom trenutku prisiljeni smo da shvatiti stvarni karakter tih zločina, kao i odgovornost Europe i međunarodne zajednice za sopstvenu bespomoćnost. U Poljskoj se borimo protiv totalitarnog sistema, uz viziju Europe u budućnosti. Kako možemo vjerovati u Europu budućnosti koju će stvoriti djeca napuštenih u sadašnjosti?

Volio bih vjerovati da će ovaj trenutak biti presudan u odnosu Europe i svijeta prema Bosni. Sama stabilnost međunarodnog poretka i principa civilizacije je na kocki zbog problema Bosne. Nisam ubijeđen da će se prekretnica kojoj se nadamo desiti i ne mogu nastaviti sudjelovati u lažnoj zaštiti ljudskih prava.

Gospodine Predsjedavajući,

Molim Vas da razumijete motive moje odluke i objasnite ih članovima Komisije za ljudska prava. Podnijet ću Komisiji svoj posljednji, osamnaesti izvještaj o misiji u Tuzli uskoro.

Vaša Ekscelencijo, molim Vas da prihvatite moje duboko uvažavanje.

S poštovanjem,

Tadeusz Mazowiecki
Specijalni izvjestitelj o ljudskim pravima na teritoriji bivše Jugoslavije

Politika etničkog čišćenja

Izvještaj broj E/CN.4/1992/S-11/9 od 28. 8. 1992. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na politiku etničkog čišćenja vezano za Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Srbiju i Crnu Goru. Također je vezan za zatvaranje, pogubljenja, nestanke, faktore koji doprinose kršenju ljudskih prava i teškoće koje utječu na funkcioniranje humanitarnih organizacija.

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 – 5) 21

I. Zapažanja u vezi sa stanjem ljudskih prava
u posjećenim područjima (paragrafi 6 – 57) 22

A. Politika etničkog čišćenja (paragrafi 6 – 32) 22
1) Etničko čišćenje usmjereno na Muslimane[1] i Hrvate
na teritorijama Bosne i Hercegovine i Hrvatske
koje su pod kontrolom Srba (paragrafi 7 – 23) 22
2) Situacija u drugim područjima Bosne i Hercegovine
(paragrafi 24 – 25) 25
3) Bijeg etničkih Srba iz Hrvatske (paragrafi 26 – 30) 25
4) Situacija u Srbiji i Crnoj Gori (paragrafi 31 i 32) 26

B. Ostale ozbiljne povrede ljudskih prava (paragrafi 33 - 43) 27
1) Zatvori (paragrafi 33 – 37) 27
2) Smaknuća (paragrafi 38 – 40) 28
3) Nestanci osoba (paragraf 41) 28
4) Drugi prekršaji (paragrafi 42 i 43) 29

C. Faktori koji doprinose kršenju ljudskih prava
(paragrafi 44 – 47) 29

D. Poteškoće koje utječu na djelovanje humanitarnih
organizacija
(paragrafi 48 - 50) 29

E. Zaključci (paragrafi 51 – 57) 30

II. Preporuke (paragrafi 58 – 73) 31

ANEKS I.
Program posjete Specijalnog izvjestitelja o stanju ljudskih prava na teritoriji
bivše Jugoslavije 35

ANEKS II.
Zapažanja u vezi sa stranama koje kontroliraju posjećene teritorije 38

[1] Termin Musliman u ovoj publikaciji korišten je za naziv naroda koja se nakon 1994. godine naziva Bošnjacima. Budući da je u trenutku nastanka većine ovih izvještaja termin Musliman bio ustavni naziv za ovu etničku grupu u Bosni i Hercegovini, u prijevodima je ostavljen naziv iz izvornika. (napomena Redakcije)

Uvod

1. Na svojoj prvoj posebnoj sjednici, Komisija za ljudska prava je 14. augusta 1992. godine usvojila Rezoluciju 1992/S-1/1, u kojoj je zatražila od predsjedavajućeg da imenuje Specijalnog izvjestitelja, koji će direktno ispitati stanje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, naročito u Bosni i Hercegovini, redovno prikupljati relevantne i vjerodostojne informacije o stanju ljudskih prava od vlada, pojedinaca, međuvladinih i nevladinih organizacija i iskoristiti pomoć postojećih mehanizama Komisije za ljudska prava.

2. Specijalni izvjestitelj je od 21. do 26. augusta 1992. godine posjetio interesna područja u bivšoj Jugoslaviji, a naročito u Bosni i Hercegovini, kako bi, u skladu s odredbama Rezolucije, podnio izvještaj članovima Komisije za ljudska prava najkasnije do 28. augusta 1992. godine. Budući da je Specijalni izvjestitelj raspolagao vrlo ograničenim vremenom, njegova prva posjeta se morala fokusirati na najhitnije probleme, prije svega na naročito dramatičnu situaciju u Republici Bosni i Hercegovini. U datim okolnostima, nije bilo moguće da se detaljnije ispitaju svi aspekti vezani za ljudska prava u kontekstu tragične situacije koja vlada u tom dijelu bivše Jugoslavije. Zbog toga, ovaj izvještaj sadrži dijagnozu glavnih problema na osnovu dokaza dobivenih u toku misije, koji su omogućili Specijalnom izvjestitelju sagledavanje situacije i formuliranje preporuka.

3. Specijalni izvjestitelj je zatražio od predsjedavajućeg Radne grupe za samovoljno pritvaranje, specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije i specijalnog izvjestitelja za pitanja mučenja da ga prate u misiji. Predsjedavajući Radne grupe za samovoljno pritvaranje g. Louis Joinet i specijalni izvjestitelj za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije g. Bacre W. Ndiaye, prihvatili su ovaj poziv. Time je omogućeno istovremeno ispitivanje više situacija u kratkom periodu, posjeta većem broju lokacija i razgovor s više ljudi, nego što bi inače bilo moguće.

4. U skladu s ustanovljenom praksom, predstavnici misije su se sreli s predstavnicima vlada i lokalnih vlasti, kao i s međuvladinim i nevladinim organizacijama. Predstavnici misije su također prikupili informacije od predstavnika političkih partija i manjinskih grupa i sreli se s dostojanstvenicima različitih vjerskih zajednica. Predstavnici misije su razgovarali s brojnim žrtvama povreda ljudskih prava iz svih etničkih grupa, kao i sa svjedocima tih povreda, ali i s običnim građanima iz raznih mjesta koja su posjetili.

5. Trebalo bi naglasiti da, iako se posjeta fokusirala na Bosnu i Hercegovinu, nije bilo moguće posjetiti sva područja u toj državi, zbog poteškoća pristupa određenim konfliktnim područjima, koja su okružena borbenim zonama. Stoga je namjera Specijalnog izvjestitelja da u budućim misijama uključi posjetu ne samo onih dijelova bivše Jugoslavije koji još nisu posjećeni, već i da se vrati u područja Bosne i Hercegovine gdje je potrebna dodatna istraga, naročito u vezi s problemom zatočeničkih logora.

I. ZAPAŽANJA U VEZI SA STANJEM LJUDSKIH PRAVA U POSJEĆENIM PODRUČJIMA

A. Politika etničkog čišćenja

6. U ovom trenutku, većinski dio teritorije bivše Jugoslavije, naročito Bosna i Hercegovina, poprište je masovnog i sistematskog kršenja ljudskih prava, kao i ozbiljnih prekršaja humanitarnog prava. Etničko čišćenje je uzrok većine tih prekršaja.

1) Etničko čišćenje usmjereno na Muslimane i Hrvate na teritorijama Bosne i Hercegovine i Hrvatske koje su pod kontrolom Srba

7. Specijalni izvjestitelj je bio u mogućnosti da prikupi vjerodostojne iskaze u vezi s politikom etničkog čišćenja i metodama kojima se koriste izršioci da ostvare taj cilj. Prema prikupljenim izvještajima, ta politika se otvoreno vodi na teritoriji onih dijelova Bosne i Hercegovine i Hrvatske koje kontroliraju etnički Srbi.

8. Metode kojima se koriste su date u iskazu jedne svjedokinje iz Bosanske Dubice. Prema iskazu ove svjedokinje, izabrane vlasti, koje su propagirale umjerenu politiku ili koje su pokušale spriječiti činove nasilja, raspuštene su i zamijenili su ih srpski ekstremisti. Muslimani, koji su predstavljali većinsko stanovništvo u Bosanskoj Dubici, i u manjoj mjeri Hrvati, bili su stalne žrtve uznemiravanja, diskriminacije i nasilja, počinjenih od srpskih vojnika, srpskih plaćenika, pa čak i nekih njihovih srpskih susjeda. Svjedokinja je opisala događaj u kojem su se srpski vojnici iz raznih sela hvalili u njenom prisustvu o broju Muslimana koje su ubili.

9. Nekoliko osoba, među njima svjedokinjin momak, ubijeni su. Svake noći, za vrijeme policijskog sata, koji je proglašen od 10 sati uvečer do 5 sati ujutro, spaljivale su se kuće. Lokalna džamija je također spaljena. Veliki broj ljudi je uhapšen i odveden u lokalnu policijsku stanicu radi ispitivanja, gdje ih je policija tukla i mučila ili primoravala da se međusobno tuku. Djeci iz muslimanskih ili hrvatskih porodica nije bio omogućen tretman u lokalnoj bolnici.

10. Početkom juna, 200 muškaraca je uhapšeno i odvedeno u zarobljeničke logore u Manjači. Među njima je bilo 10 Hrvata, koje su Srbi nazvali „muslimanskim ekstremistima“. Prema izvještaju, poslije prve posjete predstavnika Međunarodnog komiteta Crvenog križa (MKCK) logoru, porodice u Bosanskoj Dubici su primile pisma svojih rođaka, kucana na pisaćoj mašini, u kojima je pisalo da su dobro.

11. Muslimanima koji su željeli napustiti selo, to je bilo dozvoljeno jedino ako odu zajedno s čitavom porodicom. Premještaj izbjeglica je organizirao lokalni Crveni križ, koji je usko sarađivao s lokalnim srpskim vlastima. Prije nego im je bilo dopušteno otići, osobe su bile primorane potpisati dokumente u kojima izjavljuju da se nikad neće vratiti. U tim dokumentima se uopće nije spominjala njihova imovina u selu, naročito njihove kuće. Prema svjedokinji, oni su mogli ili prodati kuću po apsurdno niskoj cijeni

ili dati ključeve na čuvanje općini za vrijeme njihovog odsustva koje bi, poslije potpisivanja spomenutih dokumenata, vjerovatno trebalo trajati vječno.

12. Zaista se upotrebljavaju različite metode da bi se provelo etničko čišćenje. Etnički Hrvati i Muslimani, koji su zaposleni u javnom sektoru, bivaju otpušteni zbog svog etničkog porijekla. Na teritoriji bivše Jugoslavije, javni sektor je veliki i desetine hiljada osoba su pogođene ovakvim mjerama. Koliko su osobe koje rade u privatnom sektoru pogođene vidi se iz dokaza koje smo prikupili, a kojima se dokazuje da su prodavnice i preduzeća u vlasništvu etničkih Hrvati spaljene ili pokradene.

13. Na teritoriji pod kontrolom etničkih Srba, pucanje za vrijeme noći u kuće koje su u vlasništvu osoba drugih etničkih grupa, ili bacanje eksplozivnih sredstava u njih, uobičajene su forme zastrašivanja. Jedan takav incident desio se nekoliko dana prije dolaska Specijalnog izvjestitelja u Banju Luku. U selu Čelinac, ukupno 17 kuća u kojima su živjele muslimanske porodice razneseno je za jednu noć, nakon izvještaja da su neki vojnici iz tog sela ubijeni u borbi. Kao rezultat, i budući da bi im bilo nemoguće da pobjegnu iz područja, oko 650 Muslimana je potražilo utočište u jednoj školi. Međunarodnom odboru Crvenog križa još uvijek nije bilo dozvoljeno da posjeti školu i strahovalo se da Muslimanima prijeti smrt od gladi. Za vrijeme razgovora s vlastima u sjedištu regiona, oko 15 km od Čelinca, Specijalni izvjestitelj je pitao da li bi bilo moguće posjetiti školu. Unatoč činjenici da je jedan od prisutnih predstavnika vlasti bio Predsjednik regionalnog Izvršnog vijeća i da nije bilo razloga da se misli da su muslimanske porodice u pritvoru, Specijalni izvjestitelj je obaviješten da ne bi bilo moguće posjetiti školu bez dozvole načelnika sela, za koga je rečeno da je odsutan, u posjeti prvim borbenim linijama. Izvjestitelju je obećano da će Crvenom križu biti omogućeni pristup i pružanje pomoći.

14. Još jedan skorašnji primjer, na koji je skrenuta pažnja Specijalnom izvjestitelju, tiče se iseljavanju oko 1.000 Muslimana iz njihovih domova u Sanskom Mostu, 28 km od Banje Luke, sedmicu prije njegovog dolaska. Lokalne vlasti su odvele ove osobe prema teritoriji koju kontrolira Vlada Bosne i Hercegovine, ali su ih onda ostavile bez pomoći unutar teritorije pod kontrolom Srba. Crveni križ ne pomaže u ovakvim prinudnim evakuacijama, jer želi izbjeći učešće u etničkom čišćenju. Kako bi stigle u zonu koju kontroliraju prijateljske snage, žrtve etničkog čišćenja moraju preći kroz borbene zone, što predstavlja veliki rizik za njihove živote i sigurnost.

15. Takve taktike su također bile česte u područjima Hrvatske koja su okupirali Srbi, naročito prije prestrojavanja Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda (UNPROFOR). Na zaštićenom području Ujedinjenih naroda (UNPA) Sjever, članovi misije vidjeli su jedan grad skoro potpuno uništen, kao i druge u kojima su domovi, koji su pripadali Muslimanima, bili selektivno uništavani eksplozivnim sredstvima. Korištenje takvih taktika se smanjilo, zahvaljujući naporima UNPROFOR-a da zaustavi aktivnosti lokalne milicije, ali se pucnjava i bombardiranje domova nastavlja u Zaštićenoj zoni Ujedinjenih naroda, mada u manjoj mjeri, i žrtve etničkog čišćenja i dalje bježe.

16. Napadi na crkve i džamije su, također, dio kampanje zastrašivanja, koja se koristi da natjera Muslimane i etničke Hrvate da pobjegnu s bosanske teritorije. Za vrijeme

svoga putovanja u Banju Luku, članovi misije su vidjeli mnoge sakralne objekte na kojima se vide rupe od metaka i eksplozivnih sredstava.

17. Opsada, kao i granatiranje centara gradova i obustava opskrbe hranom i ostalim potrepštinama, još je jedna taktika kojom se izvršitelji koriste kako bi istjerali Muslimane i Hrvate. Najdramatičniji i najpoznatiji slučaj je Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine. Grad se granatira svakodnevno, u naizgled namjernom pokušaju da se zastraši stanovništvo. Snajperi ubijaju nevine civile. Članovi misije su posjetili bolnicu i bili u mogućnosti da vide mnoge civilne žrtve. Također su bili u mogućnosti da vide štetu koja je nanesena samoj bolnici, koja je nekoliko puta namjerno granatirana, unatoč vidljivo postavljenom međunarodno prepoznatljivom simbolu Crvenog križa. Kulturni centri su također na meti, što dovodi neke posmatrače do zaključka da su snage u napadu odlučne da „ubiju" sam grad, kao i tradiciju tolerancije i međuetničke harmonije koju on predstavlja.

18. Civilno stanovništvo živi u stalnom osjećaju tjeskobe i napušta svoje domove i zaklone samo kada je neophodno. Svako kretanje van kuće je opasno i mnoge osobe i porodice provode duge periode u izolaciji. Javni sistemi distribucije električne energije i vode nisu više u funkciji. Zalihe hrane i osnovnih potrepština su veoma male i ovise o zračnoj dostavi koju organizira UNHCR, a štiti UNPROFOR. Barake i štab UNPROFOR-a, kao i sam aerodrom, među glavnim metama su bombardiranja. Sva tri objekta su napadnuta za kratko vrijeme koliko se misija zadržala u Sarajevu. Dostava humanitarnih zaliha, koje i uspiju stići, problematična je. Svi stanovnici ovog grada su ozbiljno pogođeni borbama i opsadom.

19. Specijalni izvjestitelj je, također, posjetio Vukovar, grad u istočnoj Hrvatskoj koji je gotovo potpuno uništen bombardiranjem za vrijeme opsade, započete u novembru 1991. godine, za vrijeme napada Jugoslavenske armije na Hrvatsku. Postoji strah da ista sudbina može snaći i Sarajevo, ukoliko se ne poduzmu mjere da se spriječi neprestano bombardiranje minobacačima i topovima.

20. Grad i područje Bihaća, na sjeverozapadu Bosne, također je pod opsadom etničkih srpskih snaga. Granatiranje se odvija svakodnevno. U gradu ne postoje značajne vojne mete i čini se da je glavni razlog za granatiranje utjerati strah civilnom stanovništvu. Prema izvještaju ljekara, koji je direktor tamošnje bolnice, 51 dijete je ubijeno od početka rata, a i sama bolnica je bila granatirana tri puta. Humanitarni konvoji donose ograničene količine hrane i lijekova u grad i odnose osobe kojima je potrebna stručna medicinska pomoć u bolje opremljene bolnice izvan regiona. Ipak, nedostatak određenih medicinskih potrepština i ograničen pristup zdravstvenim objektima predstavljaju tešku prijetnju za zdravlje i živote pacijenata.

21. Opsada također ima dramatičan utjecaj na ekonomiju regije, tako da je nekadašnje prosperitetno područje danas ovisno o ispomoći humanitarnim paketima hrane koju osigurava međunarodna zajednica. Humanitarni radnik u Bihaću, koji je prethodno radio u Kurdistanu, u razgovoru je rekao da je ekonomska blokada Bihaća „sto puta gora" nego u Kurdistanu.

22. Prema izvještajima, drugi gradovi i područja Bosne i Hercegovine su u sličnoj situaciji.

23. Pritvaranje civila se očigledno koristi kao metoda vršenja pritiska na njih da napuste teritoriju. U mnogim slučajevima, kada pristanu na odlazak, oni su obavezni potpisati dokumente u kojima se odriču prava na svoje domove i ostalu imovinu, ili kojima pristaju da poklone svoju imovinu lokalnim vlastima. Etnički Srbi u Bosni i Hercegovini su također usvojili politiku „razmjene zatvorenika". Prema nekim nepristrasnim posmatračima, potreba da se pribave etnički Srbi za razmjenu sa zatočenim Muslimanima je jedan od glavnih razloga samovoljnog pritvaranja etničkih Srba u Bosni i Hercegovini.

2) Situacija u drugim područjima Bosne i Hercegovine

24. Muslimani su okrivljeni da vode namjernu politiku iseljavanja teritorije pod njihovom kontrolom od etničkih Srba. Članovi misije su bili u mogućnosti da posjete Bihać, pretežno muslimansko područje pod Vladinom kontrolom. Informacije koje su prikupljene tokom misije dovode do zaključka da se u regiji ne primjenjuje nijedna politika koja bi se mogla usporediti s etničkim čišćenjem. Nažalost, misija je morala da ranije prekine svoju posjetu Sarajevu, zbog povećanja intenziteta napada na snage Ujedinjenih naroda koje su tamo stacionirane, i nije bilo moguće posjetiti druge regije centralne Bosne pod kontrolom priznate Vlade. Kao rezultat, nije bilo moguće provjeriti da li je politika tolerancije koja je primijećena u Bihaću karakteristična i za druga područja koja su pod kontrolom Vlade Bosne i Hercegovine.

25. Primljene su neke informacije da se politika etničkog čišćenja primjenjuje protiv etničkih Srba i Muslimana u jednom području Bosne i Hercegovine u blizini južne Hrvatske, u kojem je stanovništvo pretežno hrvatskog porijekla. Nije bilo moguće posjetiti ovo područje za vrijeme prve misije, te stoga nije bilo moguće ispitati situaciju koja prevladava tamo, niti u kolikoj je mjeri to područje pod stvarnom kontrolom priznate Vlade Bosne i Hercegovine. Napori će se uložiti da se ovo područje posjeti prvom mogućom prilikom.

3) Bijeg etničkih Srba iz Hrvatske

26. Diskriminacija, uznemiravanje i zlostavljanje etničkih Srba su, također, ozbiljan i raširen problem u Hrvatskoj. Takvi postupci su doveli do toga da veliki broj etničkih Srba pobjegne u Srbiju i u one dijelove Hrvatske i Bosne i Hercegovine pod kontrolom etničkih Srba.

27. Članovi misije su dobili primjerke objavljenih spiskova stanovnika Hrvatske u kojima je označeno njihovo etničko porijeklo. Ti spiskovi su široko rasprostranjeni i čak se mogu javno kupiti. Opticaj takvih spiskova olakšava diskriminaciju i uznemiravanje u čitavom društvu. Prema izvještajima, desetine hiljada ljudi su zbog toga izgubile

posao. Članovi misije su, također, obaviješteni da su etnički Srbi žrtve diskriminacije u ostvarivanju svojih političkih prava, u obrazovanju i ostvarivanju prava na penziju.

28. U izbjegličkom kampu blizu Beograda, članovi misije su razgovarali s jednom osobom iz Hrvatske koja je srpskog porijekla, a koja je optužena za pobunjeništvo. Nakon što je puštena na slobodu, lokalni radio ju je proglasio „četnikom", tj. pripadnikom izuzetno anti-hrvatske paramilitarne grupe, za koju se vjeruje da je odgovorna za izvršenje brojnih zločina nad civilnim stanovništvom. On je smatrao da ova optužba predstavlja indirektnu prijetnju za njegov život i sigurnost, te je pobjegao u Srbiju, ostavivši ženu i djecu u Hrvatskoj.

29. U Hrvatskoj, predsjedavajući Radne grupe za samovoljno pritvaranje je dobio dokaze o zatočenju velikog broja etničkih Srba po osnovu optužbi za pobunjeništvo, i to često bez opipljivih dokaza o njihovim stvarnim vezama s nepriznatim vlastima „Krajine" i njenim vojnim snagama. Ovakvi postupci su de facto ravni zatočenju civilnog stanovništva na osnovu etničkog porijekla.

30. Značaj kršenja ljudskih prava, kojem su podvrgnuti etnički Srbi u Hrvatskoj, ne može se podcjenjivati ili umanjiti. Ipak, dokazi koji su trenutno na raspolaganju otkrivaju da se postupci koji su uzrokovali da veliki broj Srba pobjegne u Srbiju i u dijelove Hrvatske i Bosne i Hercegovine pod kontrolom etničkih Srba, koliko god bili užasni, ne mogu uporediti sa sistematskom upotrebom nasilja nad etničkim Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini.

4) Situacija u Srbiji i Crnoj Gori

31. Vlasti Savezne Republike Jugoslavije, koja se sastoji iz republika Srbije i Crne Gore, ne podržavaju otvoreno politiku etničkog čišćenja. U izjavi Specijalnom izvjestitelju, Predsjednik Savezne Republike Jugoslavije osudio je etničko čišćenje. Također je izjavio da je rješenje za etničke sukobe u Bosni i Hercegovini „kantonizacija", koju je opisao kao uspostavljanje etnički izmiješanih jedinica unutar Bosne i Hercegovine, s uzajamnim garancijama prava etničkih Srba, etničkih Hrvata i Muslimana. U svojim izjavama Specijalnom izvjestitelju, Predsjednik Srbije je, također, osudio politiku etničkog čišćenja. Međutim, Savezna Republika Jugoslavija i Srbija očigledno imaju veliki utjecaj na „Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu", koja bi, bez njihove saradnje, bila potpuno isključena od ostatka svijeta. Do sada ne postoji nijedan dokaz da su Savezne Republike Jugoslavije i Srbija poduzele efektivne mjere da iskoriste svoj utjecaj kako bi se zaustavilo etničko čišćenje u Bosni.

32. Također, postoje dokazi da se etničko čišćenje uskoro može dogoditi u određenim dijelovima Srbije i Crne Gore, gdje postoje velike zajednice koje nisu srpskog porijekla. Na Kosovu, gdje se stanovništvo albanskog porijekla mnogo godina žalilo na diskriminaciju i ugnjetavanje, nevladine organizacije su dostavile dokaze o povećanom broju mučenja i ubistava. U Vojvodini, na sjeveru Srbije, gdje živi veliki broj osoba mađarskog, hrvatskog ili drugog porijekla, postoje izvještaji o porastu slučajeva uznemira-

vanja i zastrašivanja nesrpskog stanovništva. Prema izvještajima, na hiljade osoba je pobjeglo s područja Sandžaka, na granici Srbije i Crne Gore, gdje je stanovništvo većinski muslimansko. Nije bilo moguće posjetiti bilo koje od ovih područja za vrijeme misije i Specijalni izvjestitelj namjerava pobliže istražiti ove aspekte svog mandata u budućim misijama.

B. Ostale ozbiljne povrede ljudskih prava

1) Zatvori

33. Zatvori se dešavaju u različitim kontekstima na teritoriji bivše Jugoslavije, što uključuje rat između Hrvatske i Srbije i Crne Gore, trenutne sukobe između različitih snaga unutar Bosne i Hercegovine i sukobe manjeg intenziteta koji još uvijek traju između hrvatske vojske i milicija i etničkih Srba koji žive na zaštićenom području Ujedinjenih naroda u Hrvatskoj. Skoro su svi ratni zatvorenici uhapšeni na obje strane u sukobu između Hrvatske i Srbije i Crne Gore razmijenjeni. U Bosni i Hercegovini, različite strane u sukobu drže nepoznat broj pravih ratnih zatvorenika, tj. vojnika. Civili se također hapse sa ciljem da se natjeraju da napuste svoje domove, što je dio politike etničkog čišćenja, kako je već naznačeno u izvještaju.

34. U ovoj fazi nije moguće procijeniti broj osoba koje su trenutno u zatvoru ili broj osoba koje su u zatvoru od početka sukoba. Prikupljeni su vjerodostojni izvještaji koji se tiču upotrebe nepriznatih objekata za zatvor, koji mogu sadržavati od 10 do 100 zatvorenika, kao što su kuće, škole, fabrike i skladišta, koja nisu u upotrebi, sportski objekti i sl. Postoje izvještaji o ovakvoj praksi u Hrvatskoj, kao i na teritorijama Bosne pod kontrolom Armije RBiH i teritorijama pod kontrolom etničkih Srba. Posljednjih sedmica, otkako je skrenuta pažnja međunarodnog javnog mnijenja na problem zatočeničkih logora, pojavili su se izvještaji o povećanoj primjeni ovakve prakse na teritorijama Bosne pod kontrolom etničkih Srba u očiglednom pokušaju da se spriječi pristup međunarodnim posmatračima.

35. Iako su posjetili neke zatvore, članovi misije nisu bili u stanju da posjete niti jedan zatočenički logor. To se nije desilo dijelom zbog toga što se mali broj logora nalazi blizu posjećenih gradova. Ipak, Specijalni izvjestitelj je pokušao da posjeti vojni logor, poznat kao Manjača, blizu Banje Luke, za koji se govori da je najveći zarobljenički logor na teritoriji Bosne pod kontrolom etničkih Srba. Članovi misije su došli do logora, gdje ih je nadležni oficir obavijestio da se tu trenutno drži 3.000 ratnih zarobljenika. Specijalni izvjestitelj je zatražio dozvolu da posjeti zatvorenike, ali je nije uspio dobiti. Nadležni oficir je izjavio da je zarobljenicima „dosadilo da ih posjećuju međunarodne misije“, a zatim je rekao da je prekasno za posjete za taj dan, iako je bilo više od sat vremena prije zalaska sunca. Na kraju je dao do znanja da ne može dozvoliti da se vide zarobljenici, zato što misija nije zatražila dozvolu centralnih vlasti da uđe u „Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu“. Prema načinu na koji se oficir odnosio prema njemu, Specijalni izvjestitelj je bio u stanju da stekne jasan dojam o strašnom stanju u kojem zarobljenici vjerovatno žive.

36. Iako članovi misije nisu uspjeli da posjete zatvorenike u logoru Manjača, dobili su informacije, uključujući i fotografije, od osoba koje su logor posjetile nekoliko sedmica prije. Mnogi zatvorenici su bili slabog zdravlja, sa znacima neuhranjenosti i, u nekim slučajevima, mučenja. Specijalni izvjestitelj je, također, obaviješten kako je jedan čovjek, koji je bio zatočen u Manjači, nedavno odveden u bolnicu i bio je težak svega 34 kilograma. Dobro obaviješteni izvori procjenjuju da je broj zatvorenika vrlo vjerovatno znatno veći od zvaničnih cifara.

37. Također su obavljeni razgovori sa zatvorenicima za vrijeme posjete bihaćkom zatvoru, na teritoriji Bosne pod kontrolom Armije RBiH. Nije bilo pritužbi na mučenje.

2) Smaknuća

38. Primljene su također mnoge tvrdnje od vlada i iz drugih izvora, čija se objektivnost ne može utvrditi, o sistematskim smaknućima zatvorenika koja provode sve zaraćene strane. Jedine informacije koje su stigle od nepristranog izvora tiču se izjava koje je primio specijalni izvjestitelj za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije o sistematskim smaknućima zatvorenika na području koje kontroliše paramilitarna grupacija Beli orlovi u sjeveroistočnoj Bosni. Pristup ovom području je veoma težak, i te izjave nisu mogle biti potvrđene.

39. Postoje pouzdani dokazi da su neki zatvorenici umrli od posljedica mučenja i zlostavljanja u Hrvatskoj, kao i u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine, i u trenutnoj fazi istraživanja ne može se isključiti mogućnost da su se smaknuća sistematski provodila na drugim područjima. Ipak, humanitarne organizacije, prisutne na tim teritorijama, istražile su mnoge tvrdnje o sistematskim smaknućima, kao i tvrdnje o postojanju velikih logora za zatvorenike, i dokazale da nisu tačne. Međutim, tačno je da postoji istinska prijetnja životima zatvorenika, zahvaljujući lošoj ishrani, prevelikom broju ljudi na skučenom prostoru i ostalim nedostacima uslova, naročito kada vrijeme zahladni u sljedećim sedmicama i mjesecima.

40. U ovom trenutku, najveću opasnost za život predstavlja granatiranje naseljenih centara i pucanje na civile u opkoljenim gradovima. Također, postoji rizik da ogromni broj civila umre od neuhranjenosti, bolesti i vremenskih uslova, ukoliko se sadašnja opsada raznih područja Bosne i Hercegovine pod kontrolom Armije RBiH ne prekine prije dolaska zime.

3) Nestanci osoba

41. Specijalni izvjestitelj je, također, obaviješten o masovnoj pojavi nestanaka ljudi na teritorijama pod kontrolom etničkih Srba. Prema izvještajima, tri hiljade nestanaka se desilo kao posljedica pada Vukovara. Navodi se da su te osobe bile neko vrijeme držane u logorima, a da su kasnije nestale.

4) Drugi prekršaji

42. Specijalni izvjestitelj je obaviješten o posebno teškim incidentima fizičkog zlostavljanja katoličkih svećenika i časnih sestara koje su vršile srpske snage na području Banje Luke.

43. Predsjednik Radne grupe za proizvoljno zatočenje bio je u mogućnosti posjetiti bjelovarski zatvor u Hrvatskoj, gdje je razgovarao s dvojicom zatvorenika. Oni su se žalili da su bili izloženi mučenju prilikom hapšenja 5. augusta 1992. godine. Metode mučenja su uključivale prebijanje, što je imalo za rezultat slomljene zube i rebra, električne šokove, lažna smaknuća, prženje kože cigaretom i spaljivanje brade jednog od zatvorenika. Najprijeih je mučila lokalna policija, a zatim, u periodu od nekoliko dana, vojna policija. Ovom članu misije bilo je dopušteno da prouči spise zatvora, u kojima su se nalazili dosjei zatvorenika koji su u zatvor stigli s vidljivim znakovima mučenja. Nadležne vlasti imaju različite stavove prema takvim ozbiljnim povredama ljudskih prava. Pozitivno je od Vlade da neki zatvorski službenici propisno bilježe dokaze mučenja i osiguravaju svu potrebnu medicinsku pomoć žrtvama nasilja koje dođu pod njihov nadzor. Ipak, civilni policajci UNPROFOR-a izvještavaju da hrvatska policija ne sarađuje u ispitivanju takvih zločina, u koje je i sama često uključena.

C. Faktori koji doprinose kršenju ljudskih prava

44. Specijalni izvjestitelj je s velikom zabrinutošću primijetio u kojoj mjeri stanovništvo posjeduje oružje, naročito na teritoriji Bosne i Hercegovine pod kontrolom etničkih Srba. Posebno je uzrujan velikom prisutnošću teško naoružanih muškaraca i žena, u uniformi ili van nje, u Banjoj Luci, iako lokalne vlasti tvrde da u području „vlada mir". Vojni službenici UNPROFOR-a iz različitih zemalja, kao i predstavnici međunarodnih humanitarnih organizacija, iznova skreću pažnju na opasnost koja postoji kada veliki broj ljudi zauzme položaje u vojsci, bez odgovarajuće obuke i bez prikladne zapovjedne strukture. Široka rasprostranjenost oružja među stanovništvom uveliko olakšava taktike kojima se koristi u zastrašivanju stanovništva, kako bi se potaknulo etničko čišćenje, kao što su pucanje u kuće i dizanje kuća u zrak.

45. U Vukovaru je UNPROFOR obavijestio misiju o poteškoćama na koje je naišao u pokušaju da provede sporazum o razoružanju tzv. „civilnih odbrambenih jedinica". Isprva, njihovi pripadnici su se preobrazili u tzv. „specijalnu policiju". Kada je tome prigovoreno, pripadnici specijalne policije su postali članovi obične policije. Ova situacija je nepromijenjena i za vrijeme posjete. Prema navodima UNPROFOR-a, samo 10 do 15 posto policijskih snaga u Vukovaru prošlo je profesionalnu obuku za svoje zvanje. Slučajevi zastrašivanja (pucanje u domove noću ili dizanje kuća u zrak) i ozbiljnijih zločina, kao što su ubistva koja su vršili nepoznati počinitelji, i dalje se manje-više redovno dešavaju na ovim područjima. Civilna policija UNPROFOR-a istražuje takve zločine i predaje dokaze lokalnoj policiji na poduzimanje mjera. Činjenica da lokalna policija ne poduzima djelotvorne mjere da istraži takve izvještaje ozbiljan je problem koji pogađa ne samo Vukovar, nego i druga zaštićena područja Ujedinjenih naroda.

46. Čini se da postoji potpuno odsustvo vladavine prava ne samo u zaštićenim područjima Ujedinjenih naroda, već i u dijelovima Bosne i Hercegovine, gdje i lokalne civilne i vojne vlasti donose mnoge odluke na čisto ad hoc osnovi. Postoje izvještaji o srodnom problemu u Vukovaru, gdje je sporazumom po kojem je osnovan UNPROFOR, određeno da on mora poštovati lokalne zakone koji su na snazi. Međutim, zakonodavno tijelo „Krajine" usvojilo je zakone koji diskriminiraju na osnovu etničkog porijekla, što je kršenje međunarodnih standarda.

47. Glasine i dezinformacije ne samo da su rasprostranjene, nego su i ključni element trenutne situacije u bivšoj Jugoslaviji, koji značajno doprinosi etničkoj mržnji i rasplamsava želju za osvetom, kao jednim od glavnih uzroka zločina koje se dešavaju. Uz rijetke izuzetke, državni mediji u svim posjećenim zemljama predstavljaju vijesti vezane za sukobe i kršenja ljudskih prava na način koji se jedino može opisati kao izvrtanje činjenica. Rezultat ovoga je da opća javnost nema pristup pouzdanim i objektivnim izvorima informacija. Kod međunarodne štampe, postoji tendencija da se naglašavaju najsenzacionalniji aspekti situacije, što onda pojačava nepovjerenje i napetosti koje produžavaju sukobe.

D. Poteškoće koje utiču na djelovanje humanitarnih organizacija

48. Međunarodne organizacije koje djeluju na teritoriji bivše Jugoslavije, posebno u Bosni i Hercegovini, suočavaju se s vanrednim poteškoćama. S nesumnjivo najvećim poteškoćama se sreću u Sarajevu, gdje su uredi i vozila UNPROFOR-a i UNHCR-a često meta napada granata ili snajpera. Crveni križ je prestao djelovati u Sarajevu nakon što je jedan od njihovih predstavnika ubijen. Njihovo odsustvo je ostavilo ozbiljnu prazninu u podršci koja se nudi žrtvama sukoba na ovom području, kao što su provjeravanje uvjeta zatočeništva, pronalaženje nestalih članova porodica i prijenos poruka između zatvorenika i njihovih obitelji. Predstavnici raznih humanitarnih organizacija ukazuju na to da su se, iako je broj dosad ubijenih osoba iz međunarodnih humanitarnih organizacija mali, desili brojni incidenti koji su mogli imati tragičan kraj, naročito u područjima Bosne pod kontrolom etničkih Srba. Na primjer, predstavnici Crvenog križa u Banjoj Luci i civilne administracije UNPROFOR-a u Vukovaru su nekoliko puta bili u situaciji da im se prijeti pištoljem.

49. Nedostatak jasne zapovjedne strukture, odsustvo vladavine prava i stav nepovjerenja i neprijateljstva prema međunarodnim organizacijama često dovode do situacija u kojima su potrebni opsežni pregovori prije nego što se humanitarne operacije uopće mogu izvesti. U takvim situacijama provođenje rutinskih humanitarnih operacija nailazi na neočekivane prepreke i poteškoće. Krajnji rezultat je umanjenje efikasnosti takvih humanitarnih organizacija i smanjenje mogućnosti da se pomogne stanovništvu. Sporazumi, pak, kojim se Crvenom križa osiguravao neograničen pristup osobama u zatočeništvu, u bilo kojem mjestu zatočenja, ne poštuju se, naročito na teritoriji Bosne pod kontrolom etničkih Srba.

50. Na teritorijama Hrvatske i Bosne i Hercegovine pod kontrolom etničkih Srba međunarodne organizacije se redovito suočavaju s posebnim poteškoćama u odlučivanju

da li da kompromitiraju svoje principe kako bi spriječili tragične gubitke života. Snage koje su odgovorne za provođenje etničkog čišćenja namjerno stavljaju takve humanitarne organizacije u poziciju da ili postanu neradi saučesnici u etničkom čišćenju, tako što će pomoći ciljnim grupama da napuste područje koje se „čisti" i presele se u sigurna područja pod kontrolom drugih, ili da ih ostave da se same snađu u datim okolnostima i budu izložene zatočeništvu, gladovanju ili opasnosti od smaknuća po kratkom postupku.

E. Zaključci

51. Na cijelom području Bosne i Hercegovine dešavaju se masovni i ozbiljni slučajevi kršenja ljudskih prava.

52. Sve strane u sukobu učestvuju u kršenju ljudskih prava. Također postoje žrtve na svim stranama. Ipak, situacija muslimanskog stanovništva je naročito tragična: oni se plaše da im prijeti opasnost istrebljenja.

53. Odgovorne vlasti toleriraju činove nasilja i često ih čak i potiču. Kao rezultat takve politike, ne postoji vladavina prava.

54. Situacija ljudi koji su zarobljeni u logorima ili žive u izbjegličkim centrima je naročito dramatična.

55. Indoktrinacija velikog dijela stanovništva, koja se dešava, podupire nacionalnu i vjersku mržnju.

56. Unatoč visokom nivou angažiranosti osoblja Ujedinjenih naroda – UNPROFOR-a i UNHCR-a, oni nisu u stanju adekvatno zaštititi ugroženo stanovništvo i u mnogim okolnostima ne mogu ništa poduzeti da spriječe slučajeve kršenja ljudskih prava.

57. Postoji velika potreba za hitnom usaglašenom akcijom. Čak i kada se uspostavi mir, velika je mogućnost da će se ozbiljne povrede ljudskih prava nastaviti zbog intenziteta međusobnog nepovjerenja i mržnje.

II. PREPORUKE

I.

58. Potrebno je odmah neutralizirati teško naoružanje na teritoriji Bosne i Hercegovine, tako što će se sakupiti i staviti pod nadzor UNPROFOR-a, ukoliko je potrebno. Nužna je stroga provedba sporazuma koji su usvojeni i principa koji su prihvaćeni o ovom pitanju na Londonskoj konferenciji.

59. Ujedinjeni narodi bi trebali pozvati vlasti koje kontroliraju različite dijelove teritorije Bosne i Hercegovine da razoružaju neregularne vojne snage i civile. Ovo bi se trebalo obaviti pod nadzorom UNPROFOR-a.

60. Ujedinjeni narodi bi bez odlaganja trebali izdati konačno upozorenje vlastima koje kontroliraju različite dijelove teritorije Bosne i Hercegovine da, s obzirom na svoju dužnost da osiguraju sigurnost civilnog stanovništva, mogu biti dovedeni pred lice pravde, u skladu s normama i standardima međunarodnog prava, ne samo za direktno izvršenje, nego i za toleriranje činova okrutnosti, nasilja i ostalih povreda ljudskih prava.

II.

61. Ujedinjeni narodi bi trebali nastaviti odlučno pozivati nadležne vlasti da napuste politiku etničkog čišćenja u svim njegovim oblicima. Svakoj žrtvi ove politike bi trebalo garantirati mogućnost povrata svojih prava pod međunarodnim nadzorom. Ovo bi se, također, trebalo ispuniti i prema onim osobama koje su bile primorane da pristanu na „dobrovoljno" raseljavanje. Nikakve norme, niti odluke, koje su izdale vlade koje provode politiku etničkog čišćenja, ne mogu učiniti da ova politika i njene posljedice postanu zakonite.

62. Postoji realna opasnost da se najnasilniji oblici politike etničkog čišćenja prošire na Kosovo, Sandžak i Vojvodinu. Ova opasnost zahtijeva hitno osnivanje međunarodnih mehanizama koji će pratiti stanje ljudskih prava na ovim teritorijama. Čvrsto se preporučuje da se osigura saradnja Konferencije za sigurnost i saradnju u Europi po ovom pitanju.

III.

63. Nužno je ne samo povećati veličinu UNPROFOR-a, nego i proširiti njegov mandat na tri područja. Kao prvo, mandat bi trebao da pokriva čitavu teritoriju Bosne i Hercegovine. Kao drugo, osoblje UNPROFOR-a bi trebalo imati pravo da izravno reagira na slučajeve povrede ljudskih prava koji se dese u njihovom prisustvu i da pomognu žrtvama. Kao treće, osoblje UNPROFOR-a bi trebalo dobiti zadatak da prikuplja informacije i pritužbe koje se tiču slučajeva povrede ljudskih prava i na teritorijama koje trenutno nisu pokrivene misijom UNPROFOR-a. To bi trebalo uključivati pristup civilne policije UNPROFOR-a mjestima pritvora. Njihovi bi se dokazi trebali saopćavati ne samo lokalnoj policiji, nego i nadležnim sudskim organima.

IV.

64. Situacija osoba koje su zatočene u logorima i onih koje žive u izbjegličkim centrima zahtijeva brzu akciju. Crvenom križu se mora omogućiti potpuni pristup svim zarobljeničkim logorima i centrima, nezavisno od njihove veličine.

65. Neophodna je potpuna provedba principa koji su prihvaćeni i sporazuma koji su usvojeni na Londonskoj konferenciji u pogledu zatvaranja logora u kojima se drže zatočenici. Prepreke koje sprečavaju povratak kućama osoba koje su oslobođene iz logora ne bi trebale dovesti do konsolidacije situacije koja je posljedica politike etničkog čišćenja.

V.

66. Agencije Ujedinjenih naroda i Međunarodni odbor Crvenog križa bi trebali pojačati efikasnost sistema informacija o tome što se dešava osobama koje su prisilno odvojene od svojih obitelji. Posebna se briga mora povesti o djeci čiji su roditelji ubijeni ili koja su odvojena od svojih roditelja.

67. Postoji hitna potreba da se ustanovi istražna komisija, pod pokroviteljstvom i u saradnji s nadležnim organima Ujedinjenih naroda, kojoj će biti dodijeljen zadatak da utvrdi što se desilo s hiljadama osoba koje su nestale poslije opsade Vukovara, kao i s drugim osobama koje su nestale za vrijeme sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Radna grupa za prisilne i nedobrovoljne nestanke Komisije za ljudska prava bi se mogla pozvati da pruži savjet i pomoć o ovom pitanju.

VI.

68. Osnivanje informativne agencije, koja bi bila nezavisna od lokalnih vlasti, moglo bi pomoći da se suzbije širenje mržnje među stanovništvom. Ova agencija bi trebalo da ima potrebne uvjete da efikasno djeluje na čitavoj teritoriji bivše Jugoslavije. Apel za osiguravanje sredstava za ovu svrhu bi trebalo uputiti europskim vladama i drugim potencijalnim donatorima. S obzirom na potrebu za dugoročnim naporima ponovnog educiranja, strane u sukobu bi imale obavezu da osiguraju da predložena agencija dobije dovoljno vremena na radiju i televiziji u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu. Predložena agencija bi trebala, također, biti u mogućnosti podržavati lokalne medije, pod uvjetom da šire objektivne informacije i djeluju na način koji potiče stvaranje međusobnog povjerenja među nacionalnim i vjerskim zajednicama.

VII.

69. Potreba da se krivično gone oni koji su odgovorni za masovna i besramna kršenja ljudskih prava i za kršenje međunarodnog humanitarnog prava, te da se spriječe eventualni budući prekršitelji, zahtijeva sistematsko sakupljanje dokumentacije o tim zločinima i osobnih podataka odgovornih osoba.

70. Trebalo bi uspostaviti komisiju koja bi procjenjivala i dalje istraživala posebne slučajeve za koje se pokaže da je krivično gonjenje opravdano. Ove informacije bi trebale uključivati podatke koje su već sakupila tijela unutar sistema Ujedinjenih naroda, druge međuvladine organizacije i nevladine organizacije.

VIII.

71. Raznolikost međunarodnih aktivnosti, koje ciljaju da privedu kraju sukobe i kršenja ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji, ograničava efikasnost tih napora. Kao posljedica se javlja prijeka potreba da se usaglašenom međunarodnom akcijom poboljša sudbina žrtava povrede ljudskih prava. Odluke Londonske konferencije, naročito osnivanje Upravnog odbora, korak su u ovom pravcu. Bolja koordinacija različitih agencija i tijela Ujedinjenih naroda bi, također, doprinijela poboljšanju efikasnosti takvih međunarodnih napora.

72. Daljnja provedba mandata Specijalnog izvjestitelja zahtijeva postavljanje štabova na teritoriji bivše Jugoslavije, u cilju koordiniranja i praćenja kršenja ljudskih prava zajedno s ostalim tijelima Ujedinjenih naroda, koja su već spomenuta, i osnivanje profesionalne i logističke infrastrukture unutar Centra za ljudska prava. Ona, također, zahtijeva uspostavljanje radnog odnosa s ostalim multilateralnim inicijativama, posebno s već pomenutim Upravnim odborom.

73. Neophodno je donošenje hitne odluke, kojom se odobrava osnivanje takve infrastrukture, za uspješnu provedbu mandata koju je Specijalnom izvjestitelju povjerila Komisija za ljudska prava. Specijalni izvjestitelj će nastaviti da izvještava Komisiju o tom pitanju.

ANEKS I.
PROGRAM POSJETE SPECIJALNOG IZVJESTITELJA O STANJU LJUDSKIH PRAVA NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE

Petak, 21. augusta 1992. godine

Dolazak u Zagreb,

Sastanci s UNPROFOR-om i UNHCR-om,

Sastanak s potpredsjednikom Hrvatske i članovima hrvatske Vlade,

Sastanak s predstavnicima nevladinih organizacija.

Subota, 22. augusta 1992. godine

Sastanak Specijalnog izvjestitelja u Zagrebu sa žrtvama i svjedocima povrede ljudskih prava,

Posjeta Specijalnog izvjestitelja izbjegličkom kampu u Varaždinu radi upoznavanja izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, koje su nedavno došle.

***

Sastanak specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije i predsjedavajućeg Radne grupe za samovoljno pritvaranje s Vladom Bosne i Hercegovine u Bihaću,

Sastanak specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije i predsjedavajućeg Radne grupe za samovoljno pritvaranje s predstavnicima Crvenog krsta i UNHCR-a u Bihaću,

Posjeta predsjedavajućeg Radne grupe za samovoljno pritvaranje bihaćkom zatvoru i razgovor sa zatvorenicima.

Nedjelja, 23. augusta 1992. godine

Posjeta Specijalnog izvjestitelja Banjoj Luci (Bosna i Hercegovina) i sastanak s lokalnim vlastima „Srpske Republike Bosne i Hercegovine“,

Sastanak Specijalnog izvjestitelja s predstavnicima Crvenog krsta u Banjoj Luci,

Posjeta Specijalnog izvjestitelja vojnom zatočeničkom logoru Manjača,

Sastanak Specijalnog izvjestitelja s vjerskim dostojanstvenicima u Banjoj Luci.

***

Sastanak specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije i predsjedavajućeg Radne grupe za samovoljno pritvaranje s koordinatorom civilnih poslova UNPROFOR-a za zaštićeno područje Ujedinjenih naroda Zapad,

Posjeta specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije izbjegličkom kampu u Karlovcu i razgovor sa svjedocima iz Bosne i Hercegovine,

Posjeta predsjedavajućeg Radne grupe za samovoljno pritvaranje bjelovarskom zatvoru (Hrvatska) i razgovor sa zatvorenicima i službenicima zatvora.

Ponedjeljak, 24. augusta 1992. godine

Posjeta Sarajevu i sastanak s predsjednikom Bosne i Hercegovine i članovima Vlade, Sastanak s lokalnim nevladinim organizacijama,

Posjeta Specijalnog izvjestitelja Državnoj bolnici u Sarajevu.

***

Sastanak specijalnog izvjestitelja za vansudske, prijeke i samovoljne egzekucije i predsjedavajućeg Radne grupe za samovoljno pritvaranje sa službenicima UNPROFOR-a u Sarajevu.

Utorak, 25. augusta 1992. godine

Posjeta Specijalnog izvjestitelja i specijalnog izvjestitelja za vansudske, prijeke ili samovoljne egzekucije Beogradu,

Sastanak s predsjednikom Savezne Republike Jugoslavije i članovima Vlade,

Sastanak Specijalnog izvjestitelja s predsjednikom Srbije,

Sastanak Specijalnog izvjestitelja s političkim čelnicima „Srpske Republike Bosne i Hercegovine“,

Sastanak s predstavnicima UNHCR-a i Crvenog križa,

Sastanak Specijalnog izvjestitelja s čelnicima opozicionih stranaka i predstavnicima etničkih grupa s Kosova, iz Vojvodine i Sandžaka.

***

Posjeta specijalnog izvjestitelja za vansudske, prijeke i samovoljne egzekucije izbjegličkom kampu blizu Beograda.

***

Sastanak predsjedavajućeg Radne grupe za samovoljno pritvaranje s pripadnicima civilne administracije, civilne policije i ureda za javnost UNPROFOR-a u Zagrebu.

Sastanak predsjedavajućeg Radne grupe za samovoljno pritvaranje sa hrvatskim sucem u Bjelovaru.

Sastanak predsjedavajućeg Radne grupe za samovoljno pritvaranje s predstavnicima Humanitarnog ureda Monitoring misije Europske zajednice u Zagrebu.

Srijeda, 26. augusta 1992. godine

Posjeta Specijalnog izvjestitelja i specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije Vukovaru, zaštićeno područje Ujedinjenih naroda Istok,

Sastanci s osobljem UNPROFOR-a (Vukovar),

Posjeta vukovarskoj pijaci, razgovori sa stanovništvom,

Sastanak s lokalnim vlastima „Srpske Republike Krajine“ u Vukovaru.

***

Sastanak specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije s raseljenim Hrvatima u blizini Vukovara.

***

Sastanak predsjedavajućeg Radne grupe za samovoljno pritvaranje s predstavnicima Crvenog krsta/križa u Zagrebu,

Odlazak za Ženevu.

****

Specijalni izvjestitelj se želi zahvaliti predsjedavajućem Radne grupe za samovoljno pritvaranje gospodinu Louisu Joinetu i specijalnom izvjestitelju za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije gospodinu Bacreu W. Ndiayu. On se također želi zahvaliti UNPROFOR-u, bez čije logističke pomoći ne bi bilo moguće posjetiti toliko različitih mjesta u području, UNHCR-u, koji je omogućio sastanke s lokalnim vlastima izvan područja pod kontrolom UNPROFOR-a, kao i Crvenom križu.

Aneks II.
ZAPAŽANJA U VEZI SA STRANAMA KOJE KONTROLIRAJU POSJEĆENE TERITORIJE

Tri odvojena područja su pod kontrolom Vlade Bosne i Hercegovine, tj. dio glavnog grada Sarajeva, područje poznato kao Bihać, u blizini granice s Hrvatskom u sjeverozapadnoj Bosni i dijelovi centralne Bosne i Hercegovine.

Veliki dio Bosne i Hercegovine nije pod kontrolom priznate Vlade. Većina posmatrača se slaže da „Srpska Republika Bosna i Hercegovina", nepriznata vlada koja je proglašena kada se Bosna i Hercegovina izjasnila o svojoj nezavisnosti od Jugoslavije nasuprot željama srpskog stanovništva, kontrolira između 50 i 70 posto teritorije. Glavni štab „Srpske Republike Bosne i Hercegovine" nalazi se u mjestu Pale, nedaleko od Sarajeva, opkoljenog glavnog grada Bosne i Hercegovine. Ona se sastoji iz četiri „autonomne regije", od kojih je Specijalni izvjestitelj posjetio jednu od njih – Banju Luku. Prema prikupljenim informacijama, zakon koji se primjenjuje unutar „Srpske Republike Bosne i Hercegovine" je zakon Savezne Republike Jugoslavije, koji su donekle izmijenili od strane lokalni zakonodavni organ. Široko je rasprostranjeno mišljenje da vlade Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije vrše značajan uticaj na vođe etničkih Srba u Bosni i Hercegovini. Također, postoje neki dokazi da „Srpska Republika Bosna i Hercegovina" ne kontrolira u potpunosti sve dijelove Bosne i Hercegovine u rukama etničkih Srba, naročito takozvanu Srpsku autonomnu republiku, područje u sjeveroistočnom dijelu, koje kontrolira paramilitarna grupacija po imenu Beli orlovi, pod vođstvom osobe poznate pod ratnim pseudonimom „Mauzer".

Otprilike trećina teritorije Hrvatske nalazi se pod kontrolom etničkih Srba, a ne Vlade Hrvatske. Civilne vlasti u ovim područjima tvrde da su obrazovale tzv. „Srpsku Republiku Krajinu" i nepriznatu vladu. Snage milicije, lojalne „Srpskoj Republici Krajini", kontroliraju ta područja. Od aprila 1992. godine, ova područja su pod zaštitom Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda (UNPROFOR), koje teže da stave pod kontrolu aktivnosti milicije. Civilni policijski službenici, pridruženi UNPROFOR-u, također ispituju slučajeve nepoštivanja ljudskih prava, a informacije koje prikupe predaju lokalnoj policiji da poduzme akciju. Uz Hrvatsku vojsku, u Hrvatskoj djeluju dvije vojne formacije milicije. Jedna, poznata pod akronimom HOS, jeste vojno krilo političke partije pod imenom Hrvatska stranka prava, čija ideologija je otvoreno fašistička. Iako je stranka dobila samo mali broj glasova na skorašnjim izborima, milicija HOS-a je navodno velika. Neki posmatrači smatraju da su neki od najozbiljnijih slučajeva kršenja ljudskih prava etničkih Srba, koji su prijavljeni u Hrvatskoj, djelo ove milicije.

Etničko čišćenje - cilj rata

Izvještaj broj E/CN.4/1992/S-1/10 od 27. 10. 1992. godine

Izvještaj o drugoj posjeti bivšoj Jugoslaviji

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 – 5) 41

I. Zapažanja koja se tiču situacije ljudskih prava
u posjećenim oblastima (paragrafi 6 – 24). 42

II. Zaključci (paragraf 25) 46

ANEKS I.
Program druge posjete Specijalnog izvjestitelja
o stanju ljudskih prava na području bivše Jugoslavije 47

ANEKS II.
Izjava dr. Clyde Snowa 51

Uvod

1. Ozbiljna i masovna kršenja ljudskih prava nastavljaju se na teritoriji bivše Jugoslavije. Vojni sukob u Bosni i Hercegovini, čiji je cilj ostvarivanje „etničkog čišćenja", ostaje pitanje posebne i najhitnije brige. Shodno tome i u skladu s Odlukom 1992/S-1/1 Komisije za ljudska prava, Specijalni izvjestitelj se odlučio pripremiti izvještaj za ovaj period, kako bi usmjerio pažnju Komisije za ljudska prava, kao i Vijeća sigurnosti UN-a, Visokog povjerenika za izbjeglice Ujedinjenih naroda i svih vlada i međunarodnih organizacija učesnica, na najveće probleme povezane s politikom etničkog čišćenja. Potpuniji izvještaj, s nalazima na koje se poziva ovaj izvještaj, kao i daljnja analiza situacije koja preovladava u bivšoj Jugoslaviji, bit će predati Generalnoj skupštini UN-a na njenom zasjedanju.

2. Specijalni izvjestitelj je u periodu od 12. do 22. oktobra 1992. godine obavio drugu misiju na području bivše Jugoslavije. Svjedočenja koja je čuo potvrđuju da se tamo nastavljaju ozbiljna i veoma raširena kršenja ljudskih prava. Druga misija je uključivala posjete raznim oblastima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, uključujući i Kosovo, Vojvodinu i Sandžak. Posebna pažnja je posvećena zatvorima i izbjegličkim centrima. Specijalni izvjestitelj je intervjuirao žrtve kršenja ljudskih prava i dobio je dokazni materijal koji detaljno opisuje stepen tih kršenja. Program misije je priložen uz ovaj izvještaj, kao Aneks I.

3. Na poziv Specijalnog izvjestitelja, u misiji su učestvovali sljedeći specijalni izvjestitelji, predstavnici i stručnjaci: gospodin Bacre Ndiaye, specijalni izvjestitelj za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije, gospodin Peter Kooijmans, specijalni izvjestitelj za pitanja mučenja, gospodin Louis Joinet, predsjedavajući Radne grupe za samovoljno pritvaranje, i gospodin Francis Deng, predstavnik generalnog sekretara za osobe raseljene unutar zemlje. Na ovaj način je tokom misije bilo moguće raditi u paralelnim grupama i posjetiti više mjesta. Dva medicinska i forenzička stručnjaka dr. Clyde Snow i dr. Jack Geiger također su učestvovali u misiji, zajedno s važnim osobljem iz Centra Ujedinjenih naroda za ljudska prava, kao i UN prevodiocima.

4. Lokalne vlasti su dozvolile Specijalnom izvjestitelju da tokom svoje misije slobodno posjeti različita mjesta koja su ga zanimala, uz jedan izuzetak, kada članovima misije nije dozvoljeno da uđu u područje Bosanski Novi – Prijedor na teritoriji pod kontrolom Srba.

5. Kao rezultat ove misije specijalni izvjestitelj želi snažno naglasiti da se, od njegove prve posjete u augustu 1992. godine, u Bosni i Hercegovini nastavljaju vršiti rasprostranjena i ozbiljna kršenja ljudskih prava i da su se ona u nekim aspektima povećala. Ova kršenja se neprekidno vrše upravo u vrijeme kada se strane obavezuju da će sjesti za pregovarački sto u Ženevi. Kao rezultat ovih kršenja, veliki broj ljudi pati i gubi svoje živote. Hiljadama ljudi je ugrožen život, kao i njihovo ljudsko dostojanstvo. Ukoliko se ne preduzme trenutna akcija, mnogi od njih neće preživjeti zimu. Kao što je naznačeno u prvom izvještaju, muslimansko stanovništvo je glavna žrtva i doslovno mu prijeti istrebljenje.

I. Zapažanja koja se tiču situacije ljudskih prava u posjećenim oblastima

6. Specijalni izvjestitelj dijeli mišljenje drugih posmatrača da je osnovni cilj oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini stvaranje etnički homogenih oblasti. Etničko čišćenje se ne pojavljuje kao posljedica rata, već prije kao njegov cilj. Ovaj cilj je, u velikoj mjeri, već postignut ubijanjima, premlaćivanjima, silovanjima, razaranjima domova i prijetnjama. Takva praksa se pojačala posljednjih sedmica i sve je manje otpora nesrpskog stanovništva, od kojih je većina spremna da sve napusti i pobjegne iz svoje domovine. Posljednji događaji zabilježeni u regionu Prijedora, Doboja i Kotor Varoši dokazuju da srpske vođe u Bosni i Hercegovini nisu spremne da prekinu svoje planove. Muslimansko i hrvatsko stanovništvo, na teritoriji koju kontroliraju srpske vlasti, živi pod ogromnim pritiskom i strahom. Stotine hiljada ljudi je prisiljeno da ode iz svojih domova i da napusti svoju imovinu, kako bi spasilo svoje živote.

7. Tokom svoje misije, Specijalni izvjestitelj je saznao za dva slučaja pružanja otpora ovakvoj politici – od kojih su oba bila neuspješna. Stanovnici muslimanskog sela Mahovljani željeli su izbjeći prisilno iseljavanje tako što će pokazati svoju lojalnost lokalnim srpskim vlastima, uključujući predaju oružja i prihvatanje vojne službe po pozivu. Uprkos tome, oni su meta stalnih napada „nepoznatih zločinaca". Stanovnici Vešića, u regionu Kotor Varoši, odlučili su se za oružani otpor. Specijalni izvjestitelj je lično intervenirao kod gospodina Radovana Karadžića, vođe bosanskih Srba, kako bi spriječio masakr oko, kako se procjenjuje, 70 porodica koje su živjele u Vešićima.

8. Veoma dramatična situacija je primijećena u regionu Travnika, gdje veliki broj raseljenih Muslimana živi u ekstremno teškim uslovima. Grad Travnik, s 19.000 stanovnika, morao je primiti više od 14.000 raseljenih osoba. Mnogi od njih su rekli Specijalnom izvjestitelju da su i lokalne vlasti i tzv. „agencija za emigraciju" u Banjoj Luci organizirali njihovo iseljavanje, te da su neki od njih morali platiti novčani iznos u visini do 300 njemačkih maraka po osobi, kako bi prešli na teritoriju pod muslimanskom kontrolom. Oni su dovezeni prema prvim linijama bojišta, ali su morali izaći iz autobusa prije nego što su do njih došli i proći kroz borbenu zonu, kako su znali i umjeli. Na putu su bili stalno udarani, pljačkani, podvrgavani raznim oblicima uznemiravanja, te, u nekim slučajevima, silovani ili strijeljani.

9. Nastavljene borbe u regionu Travnika prijete sigurnosti ovih osoba i ugrožavaju dostavu humanitarne pomoći. Specijalni izvjestitelj je putovao u to vrijeme jedinim mogućim putem od Splita, na hrvatskoj obali, do Travnika i Zenice u centralnoj Bosni, putem koji je postao poznat kao „Put spasa". Ova cesta je izuzetno uska, prolazi kroz planinske predjele, opasna je i neće biti prohodna čim padne prvi snijeg. Oni koji voze humanitarne konvoje ovom cestom zaslužuju divljenje i poštovanje.

10. Specijalni izvjestitelj je bio naročito šokiran uslovima u logoru Trnopolje, gdje su se okupile osobe koje se nadaju da će pobjeći od srpskog etničkog čišćenja. Više od tri hiljade ljudi je stiješnjeno u tri zgrade i nekoliko malih kuća, gdje žive u neizrecivoj prljavštini, spavaju na tankim ćebadima i slami, koja vrvi ušima, piju zagađenu vodu i preživljavaju na minimalnim porcijama hljeba. Neke od ovih osoba borave u ovom

kampu više od 4 mjeseca. Ljekar koji je pratio Specijalnog izvjestitelja izjavio je da se infekcija gornjih respiratornih puteva širi kao munja. Djeca i odrasli pate od dijareje, vjerovatno od zagađene vode i potpunog nedostatka sanitarnih uslova. Ima dijabetičara bez inzulina, pacijenata sa srčanim oboljenjima bez digitalisa i osoba koje pate od povišenog krvnog pritiska bez lijekova.

11. Lokalne vlasti su opisale Trnopolje kao otvoreni kamp. Međutim, uslovi u okolnim mjestima, gdje su doslovno sve muslimanske i hrvatske kuće uništene, takvi su da se zatvorenici mogu kretati samo uz veliki rizik po živote. Čak se i u kampu osjećaju ugroženo, zbog naoružanih ljudi koji ga čuvaju.

12. Vjeruje se da se slični zaprepašćujući uslovi mogu pronaći i u drugim malim centrima širom Bosne i Hercegovine. Prema medicinskim stručnjacima, zdravstvena katastrofa koja će zasjeniti broj žrtava masovnih egzekucija i vojnih sukoba, već je započela.

13. Većina raseljenih osoba može spasiti svoj život jedino traženjem utočišta van granica Bosne i Hercegovine. Međutim, Hrvatska, koja već ima 300.000 raseljenih osoba i 400.000 Bosanaca, tvrdi da nije u poziciji da primi još izbjeglica, jer su izbjeglički centri i bolnice prenatrpani. Zbog tog razloga je UNPROFOR, koji kontrolira većinu granice između Hrvatske i Bosne i Hercegovine, prisiljen da ograniči njihov ulazak u zaštićene zone UN-a (UNPA). Mnogi raseljeni Muslimani su vraćeni na granici, a neke od osoba koje su je već prešle, uključujući i vojne obveznike, nazad šalju i UNPROFOR i hrvatske vlasti. Za žaljenje je što je UNPROFOR prisiljen da prekrši princip nevraćanja izbjeglica. Specijalni izvjestitelj je intervenirao kod predstavnika hrvatske Vlade, zahtijevajući da izbjegavaju slanje izbjeglica sposobnih za vojnu službu nazad u Bosnu i Hercegovinu.

14. Bolji uslovi su zatečeni u izbjegličkim centrima u Hrvatskoj i Srbiji. Specijalni izvjestitelj je također saznao da raseljene osobe srpskog porijekla žive u Banjoj Luci u mnogo boljim uslovima. Tokom sastanka sa Specijalnim izvjestiteljem, one su izjavile da su bile podvrgnute raznim oblicima zločina u mjestima odakle dolaze.

15. Tokom svoje misije Specijalni izvjestitelj je posvetio mnogo pažnje osobama koje su zbog sukoba zarobljene. Srpski zatvorenici, intervjuirani u Mostaru, nisu se žalili na postupanje zatvorskog osoblja. Međutim, žalili su se na to što im nije bilo dozvoljeno da hodaju unutar zatvorskog objekta, niti da vide svoje supruge, koje su bile u istom zatvoru. Srpski zatvorenici u Zenici žalili su se na to da su neke od njih čuvari premlaćivali u odsustvu zapovjednika. U Tomislavgradu stariji srpski zatvorenik pokazao je Specijalnom izvjestitelju masnice, nastale od teškog premlaćivanja koje se dogodilo nekoliko dana ranije. U ovim slučajevima, Specijalni izvjestitelj je zahtijevao od odgovornih vlasti da u potpunosti poštivaju i garantuju prava zatvorenicima. Posjećen je i logor Batković, u sjeveroistočnoj Bosni, u kojem je bilo približno 1.000 muslimanskih zatvorenika. Zatvorenici se nisu žalili na loše postupanje i općenito se činilo da su dobrog zdravlja. Međutim, oni spavaju na slamnatim madracima na podu štale, bez grijanja, koja je prepuna šupljina, gdje će uslovi za život postati nepodnošljivi čim počne hladno vrijeme. Najčešća primjedba većine zatvorenika u svim zatvorima i kampovima koji su posjećeni jeste da ne znaju razlog zbog kojeg su pritvoreni.

16. Tokom svog sastanka sa gospodinom Matom Bobanom, vođom hercegovačkih Hrvata, Specijalni izvjestitelj je zatražio od njega da njegove vlasti poštuju obavezu oslobađanja svih zatvorenika, koja je donesena na prethodnim pregovorima u Ženevi. Gospodin Boban je potvrdio svoju spremnost da oslobodi sve zatvorene osobe, osim optuženih za ratne zločine. Specijalni izvjestitelj se nada da će sve strane ispuniti svoje obaveze u ovom smislu. On vjeruje da će biti neophodno osigurati prisustvo međunarodnih posmatrača tokom bilo kakvih sudskih postupaka.

17. Tokom posjete Sarajevu, predstavnici vjerskih zajednica, vlasti i nevladinih organizacija potvrdili su mišljenje da je Sarajevo „umirući grad". Stanovništvo je očajno. Zabilježeni su slučajevi u kojima su ljudi umirali na ulicama od gladi i iscrpljenosti. Oni gube povjerenje u efikasnost međunarodne pomoći. Kao i u drugim područjima Bosne i Hercegovine, napadaju se sakralni objekti. Rezidencija vjerskog vođe Muslimana pogođena je raketom. Konstantno granatiranje grada terorizira stanovništvo. Dostava humanitarne pomoći je izuzetno teška. Samo skori prekid vatre može spasiti stanovnike Sarajeva, kao i drugih opkoljenih gradova od potpunog istrijebljenja. Potrebno se sa zahvalnošću osvrnuti na izuzetnu predanost svih onih koji su uključeni u humanitarne konvoje i zračne mostove, kao i vojnika UNPROFOR-a.

18. Tokom svoje posjete Hrvatskoj i na osnovu svjedočenja očevidaca iz Vukovara, dr. C. Snow, forenzički antropolog, locirao je mjesto u blizini Vukovara za koje se čini da predstavlja masovnu grobnicu žrtava ratnih zločina. Izvještaj koji je pripremio dr. Snow je priložen ovom izvještaju kao Aneks II. Nakon što je primio izvještaj dr. Snowa, Specijalni izvjestitelj je zatražio od zapovjednika UNPROFOR-a da odmah stavi tu lokaciju pod nadzor, i zatražio je od Generalnog sekretara da putem UNPROFOR-a osigura stalnu zaštitu te lokacije. S obzirom na to da su primljene informacije o postojanju drugih masovnih grobnica na ovom i drugim područjima, Specijalni izvjestitelj smatra da bi Generalni sekretar ili direktno ili putem svog predstavnika na Londonskoj konferenciji trebao da upozori sve strane u sukobu na prostoru bivše Jugoslavije na ozbiljnost bilo kakvog skrnavljenja grobnice ili kompromitiranja dokaza o ratnim zločinima.

19. U vezi s odlukama Vijeća sigurnosti 771 (1992) i 780 (1992), u kojima se od Generalnog sekretara zahtijeva da uspostavi stručnu Komisiju koja bi pregledala i analizirala informacije u vezi s kršenjem humanitarnog prava, uključujući i ratne zločine, Specijalni izvjestitelj vjeruje da bi trebalo obaviti daljnje istrage u vezi s otkrićem u Vukovaru, u okviru mandata ove Komisije. Posebno postoji hitna potreba da se uspostavi grupa stručnjaka za forenziku i antropologiju, kako bi se izveo detaljan pregled ove lokacije.

20. Specijalni izvjestitelj smatra da je trenutna situacija na Kosovu opasna. Lokalne srpske vlasti optužuju vođe etničkih Albanaca za organiziranje bojkota protiv srpskih vlasti i institucija. Albanske vođe, kao i predstavnici muslimanskih i katoličkih zajednica na Kosovu, dostavili su Specijalnom izvjestitelju dokaze o diskriminaciji etničkih Albanaca i o kršenju ljudskih prava na Kosovu. Malo prije njegove posjete, policija je bez upozorenja napala protest koji je prethodno dobio dozvolu. Specijalni izvjestitelj za pitanja mučenja dobio je dokaze o brutalnom premlaćivanju nekoliko ljudi tokom tog incidenta. Diskriminacija u obrazovanju i zapošljavanju je dramatična. Etnički Albanci

su gotovo potpuno eliminirani iz javnih službi, sudske administracije i zdravstvenih ustanova. Ova diskriminacijska politika se, također, ogleda u zakonu i mjerama koje su poduzete sa ciljem destabiliziranja albanske kulture. Stalno pogoršavanje životnih uslova rezultiralo je iseljavanjem mlađeg stanovništva s Kosova.

21. Postoji nada da bi inicijativa koju je poduzeo premijer Savezne Republike Jugoslavije gospodin Milan Panić, s ciljem uspostavljanja dijaloga između Albanaca i Srba na Kosovu, mogla dati pozitivne rezultate. Na sastanku sa Specijalnim izvjestiteljem, gospodin Panić je izrazio svoju želju da se zaustave kršenja ljudskih prava i diskriminacija Albanaca. On se, također, složio s prijedlogom Specijalnog izvjestitelja da mediji ne bi trebali pogoršavati napetost na području bivše Jugoslavije. Međutim, srpske ekstremističke grupe snažno odbijaju pristup premijera Panića. Takve su grupe veoma aktivne i na Kosovu. Iako je stav koji preovladava kod većine vođa etničkih Albanaca razborit i strpljiv, moguće je nasilje radikalnih albanskih grupa. Veliki broj jugoslavenskih trupa je stacioniran na Kosovu. Priština, glavni grad pokrajine, izgleda poput grada pod vanrednim stanjem.

22. Dok je Specijalni izvjestitelj boravio na Kosovu, predstavnik Generalnog sekretara za osobe raseljene u zemlji je posjetio Vojvodinu. Trenutno dostupne informacije pokazuju da se aktivnosti vezane za etničko čišćenje provode učestalo, premda, za sada, u mnogo manjoj mjeri nego u Bosni. Nesrbi u Vojvodini su uklonjeni s mnogih javnih funkcija, uključujući policiju, sudove i javnu administraciju. Neki izvori navode da je broj Hrvata i Mađara koji su pobjegli oko 90.000, dok se procjenjuje da je broj izbjeglica koji su došli u ovaj region 150.000. Mađari, Hrvati, Slovaci, Slovenci, Ukrajinci i druge manjine strahuju da će se izbjeglice trajno naseliti, te da će oduzeti imovinu drugih etničkih grupa i oslabiti njihovu političku i kulturnu autonomiju. Ekonomske teškoće, uzrokovane dolaskom izbjeglica, pogoršane ekonomskim embargom i lošom žetvom, doprinose negodovanju protiv velikog broja srpskih izbjeglica. Općenito, situacija je napeta i čini se da postoji jasno prisutan rizik mogućeg povećanja nasilja tokom zimskih mjeseci.

23. Tokom misije, specijalni izvjestitelj za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije posjetio je Sandžak. Ustanovljeno je da je taj region, kojeg pretežno naseljava muslimansko i srpsko stanovništvo, potencijalno mjesto sukoba. Uprkos očitoj atmosferi tolerancije u Novom Pazaru, glavnom gradu ovog regiona, zabilježeni su neki incidenti protiv članova muslimanske zajednice. U području koje se graniči s Bosnom i Hercegovinom primjenjuju se klasične metode etničkog čišćenja. Kuće koje pripadaju muslimanima su spaljene, a u gradovima Pljevlja, Prijepolje i Priboj terorističkim napadima su uništene džamije. Prisutnost raznih vojnih i paravojnih grupa u tom području, zbog same blizine sukoba u Bosni, povećava osjećaj nesigurnosti, koji utiče na muslimansko stanovništvo. Procjenjuje se da je od početka sukoba 70.000 muslimana napustilo ovo područje. Premda mnogi Muslimani i Srbi nastavljaju mirno živjeti u Sandžaku i dok lokalne vlasti pokazuju znakove tolerancije, ne može se isključiti izbijanje nasilja zbog stavova vojske, vlasti Republike Srbije ili određenih političkih vođa.

24. Tokom svoje misije, Specijalni izvjestitelj je imao brojne sastanke s vođama islamske zajednice, katoličke i pravoslavne crkve i jevrejske zajednice. Ovi sastanci su po-

tvrdili njegovu uvjerenost da, uprkos onome što se čini, sadašnji sukob nije vjerski. Specijalni izvjestitelj vjeruje da vjerske zajednice mogu i trebaju odigrati važnu ulogu u prevladavanju međusobne mržnje i u stvaranju uslova za suživot u budućnosti. Shodno tome, Specijalni izvjestitelj je predložio da najviši funkcioneri vjerskih zajednica pozovu na zajednički dan molitve za ljudsko dostojanstvo, ljudska prava i mir. On je uvjeren da će takva inicijativa poslužiti svim narodima u regionu.

II. Zaključci

25. Specijalni izvjestitelj ponovno potvrđuje svoje preporuke koje su formulirane u prvom izvještaju. On bi, u ovom izvještaju, želio skrenuti pažnju na najhitnije probleme koji zahtijevaju trenutnu akciju.

Situacija u kojoj su se našle desetine hiljada ljudi, zahvaćenih ratom, zahtijeva hitne akcije međunarodne zajednice. Moraju se pronaći sigurna utočišta u inozemstvu za one čiji su životi u neposrednoj opasnosti (kao što su logoraši ili ljudi na mjestima kao što je Trnopolje). Argument da će osiguravanje utočišta za te ljude značiti slaganje s politikom etničkog čišćenja ne smije prevagnuti imperativ spašavanja njihovih života. Prioritet se mora dati zaštiti prava na život. Do sad su europske zemlje pristale pružiti utočište samo malom postotku onih čiji je život ugrožen. Kako bi se osiguralo da pružanje utočišta ne doprinese etničkom čišćenju, najvažnije je ponovno jasno ustanoviti i pružiti trajnu zaštitu prava na povratak. Specijalni izvjestitelj još jednom apeluje na vlade da poduzmu hitne korake i da međunarodno javno mnijenje podrži ove napore. U skladu s tim, jako je važno da se visokom komesaru UN-a za izbjeglice i Međunarodnom komitetu Crvenog križa pruže hitni i odgovarajući odgovori u njihovim naporima da pronađu rješenja za ove najozbiljnije situacije.

Veliki broj raseljenih lica ne bi morao tražiti utočište u inozemstvu, kad bi im se garantirala sigurnost,osiguralo dovoljno hrane i odgovarajuća zdravstvena zaštita. U skladu s tim, aktivno bi trebalo nastaviti primjenu koncepta sigurnosnih zona na području Bosne i Hercegovine. Specijalni izvjestitelj hitno poziva vlade da izvrše pritisak na sve strane u sukobu, kako bi poštovale sigurnost civilnog stanovništva.

Uzimajući u obzir dramatičnu prirodu trenutne situacije, Specijalni izvjestitelj poziva na povećanje humanitarne pomoći svim osobama na područjima zahvaćenim sukobom u Bosni i Hercegovini i traži od vlada da UNHCR-u pruže dodatnu pomoć.

Specijalni izvjestitelj, također, smatra da bi prioritetnu pažnju trebalo usmjeriti na otvaranje koridora humanitarne pomoći prema svim opkoljenim područjima u Bosni i Hercegovini.

ANEKS I.:

PROGRAM DRUGE POSJETE SPECIJALNOG IZVJESTITELJA O STANJU LJUDSKIH PRAVA NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE (OD 12. DO 22. OKTOBRA 1992. GODINE)

Ponedjeljak, 12. oktobra 1992. godine

Dolazak u Zagreb

Sastanci Specijalnog izvjestitelja s Predsjednikom Hrvatske, UNPROFOR-om, UNHCR-om i MKCK-om, te grupama za ljudska prava i opozicijom

Utorak, 13. oktobra 1992. godine

Posjeta Specijalnog izvjestitelja Splitu, Mostaru, Grudama i Posušju

Sastanci Specijalnog izvjestitelja s predstavnicima UNHCR-a i ECMM-a u Splitu
Posjeta Specijalnog izvjestitelja vojnom zatvoru u Mostaru
Sastanak Specijalnog izvjestitelja u Grudama s gospodinom Matom Bobanom
Posjeta izbjegličkom centru u Posušju

***
Posjeta specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije izbjegličkom centru u Karlovcu, Hrvatska

Sastanci s UNHCR-om i s bivšim zatvorenicima

Srijeda, 14. oktobra 1992. godine

Posjeta Specijalnog izvjestitelja Tomislavgradu
Sastanci Specijalnog izvjestitelja sa srpskim zatvorenicima.

Posjeta Specijalnog izvjestitelja Travniku (Putem spasa)
Sastanak Specijalnog izvjestitelja s gradonačelnikom i drugim lokalnim vlastima.
Posjeta izbjegličkom centru
Sastanak Specijalnog izvjestitelja s travničkim muftijom

***
Posjeta specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije izbjegličkom centru u Varaždinu, Hrvatska

Četvrtak, 15. oktobra 1992. godine

Posjeta Specijalnog izvjestitelja zatvoru u Zenici (srpski zatvorenici)

Petak, 16. oktobra 1992.

Dolazak u Beograd
Sastanci Specijalnog izvjestitelja spremijerom Savezne Republike Jugoslavije, saveznim ministrom za ljudska prava i manjine, saveznim ministrom pravde, načelnikom Generalštaba JNA, zamjenikom partijarha i drugim dostojanstvenicima Pravoslavne crkve, grupama za ljudska prava i opozicijom.

***
Sastanci specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije, specijalnog izvjestitelja za pitanja mučenja i predstavnika generalnog sekretara za pitanja osoba raseljenih u zemlji s UNHCR-om i MKCK-om, grupama za ljudska prava i opozicijom.

Subota, 17. oktobra 1992. godine

Posjeta Specijalnog izvjestitelja i specijalnog izvjestitelja za pitanja mučenja Prištini, Kosovo

Sastanci specijalnih izvjestitelja s posmatračima CSCE-a i UNHCR-a, izvršnim i lokalnim vlastima Prištine, albanskim političkim i društvenim organizacijama.

***
Posjeta specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije Novom Pazaru, Sandžak
Sastanci sa: lokalnim vlastima i predstavnicima nevladinih organizacija u Novom Pazaru, vođama muslimanske i pravoslavne zajednice, vođama Demokratske alijanse Sandžaka.

***
Posjeta predstavnika generalnog sekretara za pitanja osoba raseljenih u zemlji logoru Batković i Bijeljini

Sastanci s lokalnim vlastima, posjeta zatvoreničkom logoru Batković, posjeta lokalnom Crvenom križu i intervjui s izbjeglicama.

***
Posjeta dr. Snowa Vukovaru (do ponedjeljka, 19. oktobra 1992. godine)

Nedjelja, 18. oktobra 1992. godine

Sastanci Specijalnog izvjestitelja u Prištini s: muslimanskim vjerskim vođom, katoličkim biskupom i predstavnicima albanskog PEN kluba.

***

Sastanci specijalnog izvjestitelja za pitanja mučenja s albanskim očevicima kršenja ljudskih prava u Prištini.

***

Posjeta predstavnika generalnog sekretara za pitanja osoba raseljenih u zemlji Vojvodini

Sastanci s gradonačelnikom Subotice i lokalnim vlastima, manjinskim grupama u Subotici, predstavnicima CSCE-a.

Posjeta izbjegličkom centru u Bačkoj Topoli i sastanci s lokalnim Crvenim križom

Ponedjeljak, 19. oktobra 1992. godine

Sastanci Specijalnog izvjestitelja u Zagrebu s pomoćnikom katoličkog biskupa, ministrom bez portfelja zaduženim za pitanja medija, ministrom unutrašnjih poslova

Okrugli sto s hrvatskim novinarima.

***

Posjeta specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije, specijalnog izvjestitelja za pitanja mučenja i predstavnika Generalnog sekretara za pitanja osoba raseljenih u zemlji Vukovaru

***

Posjeta predsjedavajućeg Radne grupe za pitanja samovoljnog pritvaranja sa zvaničnicima UNPROFOR-a u Zagrebu

Utorak, 20. oktobra 1992. godine

Posjeta Specijalnog izvjestitelja i predstavnika generalnog sekretara za pitanja osoba raseljenih u zemlji Banjoj Luci i Trnopolju

Sastanci sa zvaničnicima MKCK-a i UNHCR-a u Banjoj Luci

Posjeta logoru Trnopolje (Muslimani i Hrvati)

Posjeta srpskom izbjegličkom centru u Banjoj Luci.

***

Posjeta specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije i specijalnog izvjestitelja za pitanja mučenja izbjegličkom centru u Zagrebu

***

Sastanak predsjedavajućeg Radne grupe za pitanja samovoljnog pritvaranja sa zvaničnicima UNPROFOR-a u Zagrebu.

***

Sastanak predstavnika generalnog sekretara za pitanja osoba raseljenih u zemlji s direktorom hrvatskog Ureda za izbjeglice i raseljene osobe.

Srijeda, 21. oktobra 1992. godine

Posjeta Specijalnog izvjestitelja i predstavnika Generalnog sekretara za pitanja osoba raseljenih u zemlji Sarajevu

Sastanci Specijalnog izvjestitelja s članovima Predsjedništva i Vlade Bosne i Hercegovine, muslimanskim i pravoslavnim vođama, članovima jevrejske zajednice i predstavnicima nevladinih organizacija.

***

Posjeta specijalnog izvjestitelja za vansudske, brze ili samovoljne egzekucije i specijalnog izvjestitelja za pitanja mučenja Dvoru (UNPA sjever) i sastanak sa zvaničnicima UNPROFOR-a

***

Posjeta predsjedavajućeg Radne grupe za pitanja samovoljnog pritvaranja području UNPA jug i sastanak sa zvaničnicima UNPROFOR-a

Četvrtak, 22. oktobra 1992. godine

Sastanci Specijalnog izvjestitelja sa zapovjednikom snaga UNPROFOR-a u Zagrebu i zamjenikom šefa Misije UNPROFOR-a, kardinalom Kuharićem

konferencija za štampu

Povratak u Ženevu.

ANEKS II.:
IZJAVA DR. CLYDE SNOWA

Tokom trajanja misije, članovi delegacije su se susreli s UNPROFOR-ovom civilnom policijom (UNCIVPOL), koja je pružila informacije o nekoliko masovnih grobnica na području Vukovara, od kojih se u nekima nalaze žrtve užasnih zločina. Dana 18. i 19. oktobra 1992. godine, dr. Clyde Snow, u svojstvu forenzičkog stručnjaka, pregledao je lokaciju na izolovanom šumskom području, oko 2 kilometra jugoistočno od zemljoradničkog dobra Ovčara, u blizini Vukovara. Po površini neravne zemlje veličine 10 x 30 m, bili su razbacani skeleti mladih muškaraca sa skeletnim znakovima traume nanesene prije smrti. Po mišljenju stručnjaka, čini se da se ovi skeleti raspadaju i izlaze iz masovne grobnice, koja moguće da sadrži još mnogo tijela.

To otkriće je značajno, jer se čini da potvrđuje svjedočenja očevidaca, data u vezi s nestankom oko 175 pacijenata bolnice u Vukovaru, tokom evakuacije hrvatskih pacijenata iz tog objekta 20. novembra 1991. godine. U to vrijeme u bolnici je bilo nekoliko stotina civilnih i vojnih pacijenata – i Srba i Hrvata – od kojih je većina bila ranjenja u teškim borbama u i oko Vukovara tokom prethodnih mjeseci. Kada su srpske snage sredinom novembra okupirale bolnicu, obje strane su se složile da se 420 hrvatskih pacijenata evakuira na teritoriju pod kontrolom Hrvata. Prema ovom planu, evakuaciju je trebalo nadgledati Misija za nadgledanje Europske zajednice i Međunarodni komitet Crvenog križa. Većina pacijenata – prvenstveno žena, djece i starijih – stigli su sigurno u Hrvatsku.

Međutim, prema izjavama nekih očevidaca, lakše ranjeni civili i vojnici su odvojeni od ostatka pacijenata i ukrcani u autobuse Jugoslavenske narodne armije (JNA) u blizini bolnice. Autobusi, u kojima je u svakom bilo oko 60 zatvorenika i dva čuvara JNA, odvezeni su do JNA kasarne u Vukovaru oko 11 sati. U dva sata poslije podne autobusi su nastavili prema Ovčari, gdje su zarobljeni prebačeni u hangar koji je služio kao garaža za poljoprivrednu opremu i vozila.

Dok su se kretali od autobusa prema zgradi, vojnici JNA i srpskih paravojnih snaga su ih tukli raznim tupim predmetima. Premlaćivanje se nastavilo još nekoliko sati u hangaru. Najmanje dva muškarca su pretučena do smrti.

Dalje je zabilježeno da su oko 18 sati zatvorenici podijeljeni u grupe od po dvadesetak ljudi. Jedna po jedna, svaka grupa je ukrcana na kamion i odvezena. U intervalima od oko 15 do 20 minuta, ovaj se kamion vraćao prazan i ukrcavana je druga grupa. Prema sakupljenim svjedočenjima, ovaj je kamion napuštao hangar i skretao na popločanu cestu do Grabova, sela udaljenog oko 3 km jugoistočno od Ovčare. Nekoliko minuta kasnije, kamion je skretao lijevo na neasfaltiran put. Ovaj put ide između obrađenog polja s lijeve, i gusto pošumljenog područja s desne strane.

Iz datih procjena vremena i udaljenosti između zgrade u kojoj su držani zatvorenici i opisa puteva koji su korišteni, samo jedna lokacija odgovara opisu: neasfaltiran put koji skreće s glavnog puta na oko 1,1 km jugoistočno od kompleksa Ovčara. Ovaj put

vodi prema sjeveroistoku, između obrađenog polja na lijevoj strani i klanca prekrivenog gustom šumom na desnoj strani. Područje gdje su pronađeni skeleti je smješteno na vrhu ovog klanca, na 0,8 km od mjesta gdje se poljski put odvaja sa glavnog puta. Nakon što se došlo do ovog otkrića, vlasti UNPROFOR-a su poduzele hitne mjere da osiguraju danonoćnu sigurnost lokacije, dok međunarodni tim forenzičkih stručnjaka ne bude u mogućnosti izvršiti odgovarajuće medicinsko-pravno ispitivanje lokacije.

Misija je također dobila informacije vezane za moguće postojanje masovnih grobnica na drugim područjima i u budućnosti će se obaviti daljnje istrage.

Uništavanje kulturnog nasljeđa

Izvještaj broj A/47/666-S/24809 od 17. 11. 1992.

Ovaj izvještaj se odnosi na opću situaciju u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, s posebnim osvrtom na razaranje vjerskih objekata i silovanje kao značajku "etničkog čišćenja", te ostale ratne zločine i humanitarnu krizu.

SADRŽAJ

I. UVOD (paragrafi 1 – 7) 55

II. BOSNA I HERCEGOVINA (paragrafi 8 – 60) 56
A. Etničko čišćenje (paragrafi 8 – 27) 56
1. Opća zapažanja (paragrafi 8 – 16) 56
2. Situacija u područjima pod srpskom kontrolom (paragrafi 17 – 20) 58
3. Situacija u područjima pod kontrolom Vlade i/ili bosanskih Hrvata (paragrafi 21 – 25) 61
4. Destrukcija vjerskih lokacija i silovanje kao karakteristike etničkog čišćenja (paragrafi 26 – 27) 62
B. Proizvoljno hapšenje i tretman zatvorenika (paragrafi 28 – 39) 63
1. Situacija na područjima pod srpskom kontrolom (paragrafi 28 – 35) 63
2. Situacija na područjima pod kontrolom Armije RBiH i/ili HVO-a (paragrafi 36 – 39) 64
C. Drugi ratni zločini (paragrafi 40 – 47) 65
D. Humanitarna kriza (paragrafi 48 – 60) 68

III. HRVATSKA (paragrafi 61 – 87) 70
A. Područja pod zaštitom Ujedinjenih nacija (UNPA) (paragraf 77) 73
B. UNPA Sektor Jug (paragrafi 78 – 81) 74
C. UNPA sektori Zapad i Sjever (paragraf 82) 75
D. UNPA Sektor Istok (paragrafi 83 – 87) 75

IV. SRBIJA (paragrafi 88 – 128) 76
A. Kosovo (paragrafi 99 – 114) 77
B. Sandžak (paragrafi 115 – 119) 81
C. Vojvodina (paragrafi 120 – 128) 82

V. ZAKLJUČCI (paragrafi 129 – 148) 84
A. Kršenje pravnih i drugih obaveza (paragrafi 129 – 133) 84
B. Zaključci i preporuke (paragrafi 134 – 148) 86

Uvod

1. Na teritoriji Bosne i Hercegovine dešavaju se velika i sistematska kršenja ljudskih prava. U drugim regionima bivše Jugoslavije međunarodno priznati standardi ljudskih prava također se krše. Sama priroda ovih kršenja uvjetuje način na koji se mora implementirati mandat povjeren Specijalnom izvjestitelju od strane Komisije Ujedinjenih nacija za ljudska prava. Mandat je dio odgovora međunarodne zajednice na jugoslovensku krizu. Treba imati na umu da je ovaj mandat bez presedana formirala Komisija za ljudska prava na svojoj prvoj historijskoj sjednici u avgustu 1992. godine kako bi obezbijedila pouzdane informacije o stanju ljudskih prava na ovim teritorijama, na osnovu kojih bi se mogle napraviti preporuke za efektno sprječavanje kršenja ljudskih prava i ratnih zločina. Rezolucija Komisije 1992/S-1/1 od 14. avgusta 1992. godine, koja sadrži ovaj mandat, također zahtijeva od Specijalnog izvjestitelja da implementira svoj mandat kontinuirano, u bliskoj saradnji sa svim tijelima Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija.

2. Neophodno je implementirati mandat tako da se odmah poluče konkretni efekti. Zbog toga, nije dovoljno ograničiti mandat na pripremu izvještaja za tijela Ujedinjenih nacija, u kojima će se nabrajati incidenti koji se odnose na kršenja ljudskih prava i davati mišljenje o njima. Specijalni izvjestitelj vjeruje da njegov mandat treba prethoditi promptnim i konkretnim mjerama korisnim za stanovništvo koje trpi i čija se prava krše.

3. Od početka njegovog mandata 14. avgusta 1992. godine, Specijalni izvjestitelj je dva puta posjetio teritoriju bivše Jugoslavije i podnio dva izvještaja Komisiji za ljudska prava[2]; ovi izvještaji također su dati na raspolaganje Vijeću sigurnosti (A/47/418-S/24516 i A/47/635-S/24766). Ovaj dokument je treći izvještaj Specijalnog izvjestitelja. I on, kao i prethodna dva, fokusira se na Bosnu i Hercegovinu koja trenutno zahtijeva prioritetnu pažnju. Ipak, Specijalni izvjestitelj također obraća pažnju i na kršenja ljudskih prava na područjima pod zaštitom Snaga za zaštitu Ujedinjenih nacija (UNPROFOR), na Kosovu, u Sandžaku i Vojvodini, te i na opću situaciju širom Hrvatske i Srbije. On također namjerava putovati u Makedoniju i Sloveniju prije sljedeće sjednice Komisije za ljudska prava i o tome izvijestiti Komisiju.

4. Tokom njegove prve posjete bivšoj Jugoslaviji, od 21. do 26. avgusta 1992. godine, sa Specijalnim izvjestiteljem su bili i predsjedavajući Radne grupe za prinudno hapšenje, g. Louis Joinet, i specijalni izvjestitelj za vansudska, zbirna ili arbitrarna izvršenja, g. Bacre W. Ndiaye, koji su bili u situaciji da u to vrijeme prihvate njegov poziv. Tokom njegove druge posjete od 12. do 22. oktobra 1992.godine, specijalni izvjestitelj o pitanjima torture, g. Peter Kooijmans, i predstavnik Generalnog sekretara za interno raseljene osobe, g. Francis Deng, također su bili u mogućnosti pridružiti se misiji. Ovako je bilo moguće raditi u paralelnim grupama i posjetiti maksimalan broj pomenutih mjesta. Jedan forenzički ekspert, dr. Clyde Snow, i jedan medicinski ekspert, dr. Jack Greiger, također su učestvovali u misiji zajedno sa relevantnim osobljem Centra Ujedinjenih nacija za ljudska prava i prevoditeljima Ujedinjenih nacija.

[2] E/CN.4/1992/S-1/9 i 10

5. U pripremi ovog izvještaja Specijalni izvjestitelj je također uzeo u obzir materijale koje je primio prije i za vrijeme njegove dvije misije. Količina dokumenata primljenih od obje vlade, međuvladinih organizacija i nevladinih izvora, kao i od mnogobrojnih žrtava i svjedoka kršenja ljudskih prava, zaista je impresivna. Amnesty International, Helsinki Watch i druge organizacije koje se bave ljudskim pravima, obezbijedile su dobro dokumentirane izvještaje. Specijalni izvjestitelj se nada da će biti moguće ocijeniti sve informacije koje nastavlja primati još potpunije i sistematičnije, nakon što svo osoblje koje mu je stavljeno na raspolaganje bude operativno, uključujući i osoblje koje namjerava locirati unutar pomenutog područja.

6. Sadržaj izvještaja uglavnom se zasniva na informacijama koje je direktno primio Specijalni izvjestitelj i njegova delegacija od pouzdanih svjedoka i nezavisnih izvora. Mnogi drugi navodi o zvjerstvima također su primljeni od strana u konfliktu, kao i od nevladinih izvora i međunarodne štampe. Neki od ovih navoda su vjerodostojni a za neke će se tokom vremena, bez sumnje, pokazati da su istiniti. Ipak, postoji i mnogo dezinformacija, glasina i propagande, koje bivaju opovrgnute u istragama objektivnih međunarodnih posmatrača. Plasman takvih neistina samo služi dehumanizaciji neprijatelja, produbljenju kompleksa proganjanja, potpirivanju etničke mržnje i, konačno, produžetku sukoba. Zbog toga, Specijalni izvjestitelj vjeruje da se treba suzdržati od davanja odjeka takvim navodima prije nego pristignu pouzdani dokazi od direktnih svjedoka ili nezavisnih međunarodnih tijela koja imaju mandat da vrše monitoring stanja ljudskih prava, poput UNPROFOR-a, Evropske zajednice i Konferencije za bezbjednost i saradnju u Evropi (CSCE).

7. Specijalni izvjestitelj želi izraziti zahvalnost za saradnju sa agencijama Ujedinjenih nacija i drugim međuvladinim i nevladinim organizacijama aktivnim u ovom području. On bi, također, želio posebno spomenuti logističku podršku koju je primio od UNPROFOR-a, bez koje bi bilo nemoguće putovati na tako mnogo mjesta u Bosni i Hercegovini. Također se treba nadati da će se ovakva saradnja u pogledu monitoringa stanja ljudskih prava još efektnije nastaviti i u budućnosti, te da će se time povećati potencijal za sprječavanje kršenja ljudskih prava.

I. BOSNA I HERCEGOVINA

A. Etničko čišćenje

1. Opća zapažanja

8. Etničko čišćenje direktni je uzrok najvećeg broja slučajeva kršenja ljudskih prava koja se dešavaju u Bosni i Hercegovini otkako je počela kriza ljudskih prava u martu i aprilu 1992. godine.

9. Termin "etničko čišćenje" odnosi se na eliminaciju koju provodi etnička grupa koja ima kontrolu nad određenom teritorijom nad pripadnicima drugih etničkih grupa.

Kako bi se to postiglo koristi se cijeli nih različitih metoda, koje uključuju prijetnje, zlostavljanje i zastrašivanje; pucanje na kuće, radnje i poslovne objekte ili upotrebu eksploziva; uništenje vjerskih i kulturnih institucija; nasilno transferiranje ili premještanje stanovništva; grupne egzekucije; vršenje zvjerstava koja imaju za cilj usađivanje straha među stanovništvom, poput torture, silovanja i unakaženja tijela; i granatiranje centara civilnog stanovništva.

10. Etničko čišćenje često je popraćeno oduzimanjem imovine ljudi natjeranih da odu – domova, farmi i poljoprivredne opreme. U nekim područjima, domovi i poljoprivredni objekti su srušeni, kako bi se isključila svaka mogućnost za povratak. Odlazak često uključuje duga i naporna putovanja, tokom kojih se od raseljenog stanovništva sistematski kradu ušteđevina, nakit i druga lična svojina. Ljudi su izloženi batinanju i silovanju, uskraćuje im se hrana i sklonište. U mnogo slučajeva izbjeglo stanovništvo mora proći kroz područja oružanog konflikta.

11. Mnogo nehumanih postupaka, koji se koriste na područjima pod kontrolom Srba kao sredstva etničkog čišćenja, također se primjenjuju na područjima Bosne i Hercegovine pod kontrolom Vlade i u takozvanoj "hrvatskoj zajednici Herceg-Bosni"[3]. Prema najboljim trenutno raspoloživim informacijama sa područja pod kontrolom Vlade, kršenja ljudskih prava u kombinaciji sa etničkim čišćenjem ne vrše se sistematski. Kršenja koja se dešavaju moraju se oštro osuditi, ali se ne čini da su ona dijelom namjerne kampanje da se ova mjesta "očiste" od srpskog stanovništva. Na područjima pod kontrolom "Hrvatske zajednice Herceg-Bosne" postoji nešto više dokaza namjernih nastojanja da se srpsko stanovništvo navede na odlazak. Ipak, generalno, koristi se ograničeniji opseg mjera i ova nastojanja nisu tako sistematska kao na područjima pod srpskom kontrolom.

12. Iako precizni podaci nisu raspoloživi, broj hrvatskih i muslimanskih izbjeglica koje bježe sa područja Bosne i Hercegovine pod srpskom kontrolom je tri do četiri puta veći od broja srpskih izbjeglica i raseljenih lica iz Bosne i Hercegovine. Veći dio etničkog čišćenja na teritorijama pod srpskom okupacijom nedvojbeno je vezan za političke ciljeve formulirane i forsirane od strane srpskih nacionalista, odnosno za osiguranje srpske kontrole nad svim teritorijama koje u značajnom broju naseljavaju Srbi, kao i susjedne teritorije asimilirane ovim teritorijama iz logističkih i vojnih razloga. Treba znati da se etničko čišćenje ne prakticira samo u područjima na kojima Srbi čine većinu stanovništva. U nekim gradovima koji su snažno pogođeni etničkim čišćenjem, poput Prijedora, Muslimani i Hrvati su činili većinu.

13. Ovo potkrepljuje strah da krajnji cilj može biti uvrštavanje područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine pod srpskom okupacijom u "veliku Srbiju". Bez obzira na to da li

[3] "Hrvatska zajednica Herceg-Bosna" je samoproglašena "autonomna jedinica" locirana u jugozapadnoj Bosni i Hercegovini, gdje je veliki dio stanovništva hrvatskog etničkog porijekla. Političko vođstvo, predvođeno g. M. Bobanom, locirano je u Grudama. Izgleda da "Hrvatska zajednica Herceg-Bosna" najvećim dijelom komanduje "Hrvatskom vijeću obrane" (vojnoj postrojbi poznatoj pod skraćenicom HVO), te da ima posebno zakonodavno tijelo. Ova zajednica nominalno podržava priznatu Vladu Bosne i Hercegovine u Sarajevu, ali ima odvojene pregovore sa bosanskim Srbima. Nedavno su izbile borbe između HVO-a i snaga lojanim Vladi (Teritorijalna odbrana, također poznata kao "zelene beretke" ili pod skraćenicom "TO").

je ovaj strah opravdan, de facto srpske vlasti u Bosni i Hercegovini (i u Hrvatskoj) odbijaju da se integriraju u multietničku državu u kojoj bi Srbi činili manjinu, te otvoreno priznaju da žele imati pravo da sami sobom upravljaju. Od zagovaranja srpske kontrole nad svim područjima koje naseljavaju Srbi do izbacivanja nesrpskog stanovništva iz tih područja, mali je korak. Hrvatski nacionalisti također snose dio odgovornosti za ovu ekstremnu poziciju, budući da su diskriminirali srpsku populaciju u Hrvatskoj, što je potpirilo strah Srba i doprinijelo njihovoj ultra-nacionalističkoj poziciji.

14. Dodatni faktor koji je doprinio intenzivnosti etničkog čišćenja na područjima pod srpskom kontrolom je značajan disbalans naoružanosti srpskog i muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Tokom 1991. godine rat je izbio između Hrvatske, koja je postala nezavisna, s jedne, i Jugoslovenske narodne armije i srpskih neregularnih vojnih snaga s druge strane. Muslimani u Bosni, koja je tada još uvijek bila dijelom Jugoslavije, tražili su način da izbjegnu mobilizaciju i uplitanje u sukob, dok se dio srpskog stanovništva u sjevernoj Bosni pridružio zajedničkim vojnim snagama koje se bore u susjednim područjima Hrvatske. Kada je priznata nezavisnost Hrvatske i kada se povukla Jugoslovenska armija, mnogo vojnih snaga realocirano je u Bosnu. Kada su naknadno "demobilizirani", velika količina vojnog naoružanja ostala je pod kontrolom bosanskih Srba i veliki dio "demobiliziranih" trupa ostao je u Bosni, te formirao vojsku srpskih de facto vlasti.

15. Specijalni izvjestitelj primio je značajne dokaze iz mnogo izvora, koji ukazuju na to da neregularne paravojne jedinice igraju glavnu ulogu u etničkom čišćenju, kao i u vršenju ratnih zločina i drugih kršenja ljudskih prava. Paravojne snage aktivne su na svim stranama u sukobu. Neki od dobro poznatih vođa paravojnih jedinica dolaze iz kriminalnog miljea, a neki od njih upošljavaju i profesionalne plaćenike. Neke grupe su velike i broje i po nekoliko hiljada članova, koji djeluju pod direktnom kontrolom njihovog vlastitog vođstva. Ostale grupe su male bande koje djeluju nezavisno.

16. Postojanje takvih grupa obezbjeđuje koristan izgovor za političke lidere koji traže vjerodostojan način da poreknu odgovornost za zvjerstva i ratne zločine koje oni, u stvari, dozvoljavaju. S druge strane, nezavisni posmatrači se slažu da takve grupe zaista funkcioniraju sa određenim stepenom autonomije i da je s vremena na vrijeme političkim liderima teško osigurati da se njihove politike provode i odluke poštuju. Nedavno su zabilježeni dobrodošli signali da su neke od naznačajnijih paravojnih jedinica stavljene pod kontrolu Vlade Bosne i Hercegovine i hrvatske zajednice u Bosni i Hercegovini, ili putem njihove integracije u redovne armijske snage ili primoravanjem da zaustave svoje operacije.

2. Situacija u područjima pod srpskom kontrolom

17. Tokom njegove misije, Specijalni izvjestitelj primio je značajan broj dokaza, koji opisuju etničko čišćenje u Bosni i Hercegovini od žrtava, svjedoka i kompetentnih međunarodnih posmatrača. Slijede izvodi iz izvještaja pripremljenog na osnovu svjedočenja, tokom druge misije, uz pomoć određenog broja pouzdanih izvora, koji ilustriraju namjeran i metodički karakter etničkog čišćenja koje su srpske snage izvršile u području Prijedora:

(a) Tridesetog aprila 1992. godine, naoružani ljudi iz Banje Luke preuzeli su kontrolu nad strateškim pozicijama u Prijedoru. Provjera identiteta započeta je navodno zato što Muslimani nisu htjeli predati svoje oružje. Izabrani predsjednik Skupštine općine Prijedor g. Ćehajić, Musliman, morao je dati radijsku izjavu o promjeni političke vlasti i pozvati stanovništvo da se ne opire i da preda svoje naoružanje. Potom je odstranjen iz ureda i na njegovo mjesto je postavljen Srbin.

(b) Sljedeće sedmice većina muslimanskih policajaca i vojnih lica predali su svoje oružje. Televizija i radio počeli su emitirati samo programe iz Beograda. Intenzivirane su policijske provjere identiteta i g. Ćehajić i njegovo osoblje su uhapšeni. Prijetnje naoružanih lica postale su sve češće i prvi put je nekoliko Muslimana pretučeno. Potom je, u maju, više muslimanskih istaknutih građana, poput učitelja, doktora i vjerskih vođa, uhapšeno nakon što su im kuće pretresene.

(c) Između 23. i 25. maja, muslimansko selo Hambarine, 5 km južno od Prijedora, dobilo je ultimatum: svo oružje mora se predati do 11 sati. Zatim, nakon što je navodno pucano na srpsku patrolu, teška artiljerija je počela granatirati selo, a tenkovi su počeli pucati na kuće. Seljani su pobjegli u Prijedor. Svjedoci su izvijestili o mnogim smrtnim slučajevima. Vjerovatno se radi o cifri od oko 1.000 ljudi.

(d) Kratko nakon toga, 26., 27. i 28. maja, muslimansko selo Kozarac, 20 km istočno od Prijedora, doživjelo je sličnu sudbinu. Nakon sličnog uvoda onom koji se desio u Hambarinama, srpska teška artiljerija počela je granatirati grad, nakon čega su uslijedili napadi artiljerije i pješadije. Neki stanovnici su, u iščekivanju napada, iskopali zaklone i nekoliko njih se pokušalo odupriljeti sa oskudnim naoružanjem koje su imali na raspolaganju. Borba je trajala otprilike nekoliko dana. Oni koji su pobjegli iz sela, uključujuću žene i djecu, zatvoreni su u kampovima u Karmini, Omarskoj i Trnopolju. Dešavala su se i masovna hapšenja i uhapšenici su odvoženi u autobusima i kamionima. Populacija od oko 15.000 stanovnika, pretrpjela je mnoge velike egzekucije. Po nekim svjedocima, u njima je stradalo oko 5.000 osoba.

(e) U noći 29. maja tenkovi i pješadija zauzeli su pozicije oko Prijedora, uz korištenje istog uvoda kao i u Hambarinama i Kozarcu. Kada je napad počeo, Srbi iz sela vodili su tenkove do kuća određenih Muslimana i od stanovnika je traženo da izađu iz kuća i pokažu svoje identifikacijske dokumente. Mnogi od onih koji su to učinili bili su grupno ubijeni. Prema svjedocima, oko 200 stanovnika jedne ulice (Partizanska ulica) bilo je ubijeno i stotinu kuća porušeno. Za vrijeme napada lokalni radio je kontinuirano pozivao na predaju oružja, u trenutku kada Muslimani nisu ispalili još ni jednog metka.

(f) Prema svjedocima, kada je oko podne prestala artiljerijska vatra, grupe ekstremista, vjerovatno pod kontrolom paravojnog vođe Arkana, počele su ubijati ljude, izvodeći ih na ulice i prerezujući njihova grla. Mrtva tijela odvožena su kamionima koji su za sobom ostavljali krvavi trag. Oni koji nisu ubijeni na licu mjesta, odvođeni su u hotel, a potom su prebačeni u konvoj, koji je otišao u pravcu Omarske (vidi paragraf 31). Na posljetku, kuće koje su bile jako porušene poravnate su buldožerima, i njihovi temelji

su prekriveni svježom zemljom. Pet džamija je porušeno a muslimansko groblje srušeno.

(g) Sredinom jula napadnuto je više sela u području Prijedora. Bićani i Rakovčani, locirani oko 5 km zapadno od Prijedora, napadnuti su artiljerijom i minobacačima, a potom i tenkovima i pješadijom. Bilo je mnogo stradalih, a preživjeli su odvezeni u Omarsku i Keraterm. Hrvatsko selo, Ljubija također je puno stradalo, kao i selo Vukovići, muslimansko selo koje je bilo granatirano prije nego je napadnuto tenkovima i pješadijom. Stanovništvo Gornje Puharske neprestanim pretresima koji su ponekad kulminitrali u masovna ubijanja natjerano je da ode,; rušenje džamije u ovom mjestu dovelo je do panike i do bijega stanovništva iz kuća. Ljudi su tražili sklonište u drugim zgradama dok ne organiziraju odlazak; za razliku od drugih sela, u ovom selu srušeno je tek nekoliko kuća.

(h) Tokom druge polovine avgusta dva konvoja su organizirana za Muslimane koji su željeli napustiti Prijedor. Prvi konvoj, sa oko 500 osoba natovarenih na kamione, otišao je u pravcu Travnika, u centralnu Bosnu. Drugi konvoj je, sa približno istim brojem osoba, otišao u pravcu gradova Ključ i Sanski Most. U jednom trenutku, tokom putovanja, oko 20 muškaraca izdvojeno je iz konvoja od žena i djece i ubijeno na licu mjesta, u prisustvu njihovih supruga i djece.

(i) U septembru je srušena i posljednja preostala džamija u Prijedoru kao i katolička crkva, u eksplozijama koje su se desile sa razmakom od 10 minuta, oko 1 sat ujutro.

18. Specijalni izvjestitelj je razgovarao sa mnogo žrtava etničkog čišćenja, posebno sa izbjeglicama smještenim u centrima u Travniku, Karlovcu i Posušju i "tranzitnom" kampu Trnopolje. Svjedok iz sela Resanovci, južno od Bosanskog Petrovca, opisao je nekoliko ubistava koja je lično vidio tokom "čišćenja" njegovog sela početkom oktobra, uključujući i smrt dvojice susjeda koji su izgorjeli kada im je kuća zapaljena, pogubljenje lidera muslimanske političke partije rafalom iz mašinke ispaljenim izbliza i trojice rođaka čija su grla presječena. Procijenio je da je više od 60 osoba ubijeno tokom dva dana čišćenja, uključujući žene i djecu.

19. U Bosni i Hercegovini Srbi su sistemski provodili etničko čišćenje, kako bi izbacili Muslimane, Hrvate i manje etničke grupe iz područja pod njihovom kontrolom. U nekim od tim područja, uključujući i područja zapadno od Banje Luke, cilj etničkog čišćenja je u velikoj mjeri ispunjen. Veliki procenat muslimanskog i hrvatskog stanovništva već je otišao ili je pritvoren u kamp jedne ili druge vrste. Velika većina preostale muslimanske i hrvatske populacije želi otići čim za to budu postojale materijalne pretpostavke. U drugim područjima, uključujući i samu Banju Luku, značajan broj muslimanskog stanovništva nije izbjegao i mnogi se još uvijek nadaju da će biti u mogućnosti da se vrate u mjesta odakle potiču, usprkos svim poteškoćama koje moraju pretrpjeti. U drugim područjima, poput dominantno muslimanskog grada Jajca, u centralnoj Bosni koji je pao pod srpsku kontrolu kratko nakon povratka Specijalnog izvjestitelja sa njegove druge misije, etničko čišćenje je u punom zamahu.

20. Metode koje se koriste u provođenju etničkog čišćenja u područjima pod srpskom kontrolom variraju zavisno od vremena i mjesta. Neka od intervjuiranih lica rekla su da su otišla zbog zlostavljanja, diskriminacije i straha, bez ličnog iskustva ili toga da su svjedočili zvjerstvima. Neki su otišli i nakon što su dobili upozorenja od prijateljski nastrojenih srpskih prijatelja i susjeda, ili uz njihovu pomoć. U drugim slučajevima, etničko čišćenje je provedeno uz upotrebu najokrutnijih i najbespoštednijih metoda koje je moguće zamisliti.

3. Situacija u područjima pod kontrolom Vlade i/ili bosanskih Hrvata

21. Informacije o situaciji u kojoj su se nalazili Srbi u Bosni i Hercegovini prikupljenje su od srpskih izbjeglica intervjuiranih u Bačkoj Topoli, Bijeljini, Banjoj Luci i pored Beograda, kao i od srpskih zatvorenika intervjuiranih u Bosni i Hercegovini i od međunarodnih posmatrača koji imaju pristup dijelovima Bosne i Hercegovine koji su pod Vladom i hrvatskom kontrolom. Njihovo svjedočenje ukazuje na to je mnogo Srba izbjeglo ne zbog bilo kakvog namjernog zlostavljanja od strane muslimanskih ili hrvatskih snaga, nego zbog toga što su bili uključeni u borbi, ili zbog teškog života u gradovima pod opsadom. Na primjer, čovjek intervjuiran u Bijeljini rekao je da su on i neke njegove komšije uzeli svoje oružje i usmjerili ga protiv bosanskih snaga, te pobjegli su nakon što su u borbi pretrpjeli velike gubitke. Srpske izbjeglice iz Sarajeva rekle su da je glavni razlog za njihov odlazak bila činjenica da su živjeli u podrumima, u konstantnom strahu i bez hrane, vode i električne energije. Također postoje brojni izvještaji o tome da su srpske snage upozoravale srpsko stanovništvo u gradovima i selima da pobjegnu prije nego otpočnu operacije etničkog čišćenja Muslimana i Hrvata. Poticanje bosanskih Srba da se presele u područja pod srpskom kontrolom je konzistentno sa ciljevima i politikom srpskog vođstva u Bosni i Hercegovini.

22. Prijetnje, proizvoljno hapšenje i bolestan tretman ili tortura zatvorenika također su doprinijeli odlasku Srba iz Bosne i Hercegovine. Na primjer, hrvatska majka iz Sarajeva, čiji je muž Srbin, rekla je da su joj komšije Muslimani rekli da su njena djeca Srbi i da će biti ubijena. Stariji čovjek sa područja Mostara, pod hrvatskom kontrolom, bio je u zatočeništvu nekoliko sedmica prije nego mu je dozvoljeno da ode. Tokom zatočeništva trpio je batinanje i bio tjeran da guta upaljene cigarete. Takvo zlostavljanje srpskih zatočenika je uobičajeno. Njegova supruga je bila izbačena na teritoriju pod srpskom okupacijom, zajedno sa drugim ženama iz istog sela.

23. Također je prakticirano proizvoljno hapšene srpskih civila. Puštanje zatočenih osoba, često se dešavalo u obliku "razmjene zatvorenika". Konsekventno tome, hapšenje Srba u Bosni i Hercegovini izgleda da je motivirano, barem djelomično, potrebom da se dođe do zatvorenika koji bi mogli biti razmijenjeni za muslimanske i hrvatske zatvorenike koje drže Srbi. Na primjer, delegacija je bila obaviještena da se jedna razmjena desila u Stocu 18. avgusta, pod supervizijom posmatrača Evropske zajednice. Srpske snage razmijenile su 400 osoba, od kojih su sve bile vojnici. Hrvatske snage također su dovele 400 osoba, od kojih je bilo 300 djece, žena ili starijih osoba. Neki od posmatrača, također su smatrali da su Srbi držani u kućnom pritvoru ili u određenim selima kao taoci, zbog očekivanja da će njihovo prisustvo odvratiti Srbe od granatiranja centara sa civilnim stanovništvom. Stoga se može zaključiti da je proizvoljno hapšenje od strane Srba u Bosni i Hercegovini upotrijebljeno

kao instrument etničkog čišćenja, dok su proizvoljna hapšenja Srba od strane Muslimana i Hrvata uglavnom odgovor na etničko čišćenje.

24. Kolektivno izbacivanje Srba, grupne egzekucije srpskih civila i rušenja srpskih sela se dešavaju, ali to nije dijelom redovne prakse. Ipak, u svakom slučaju, ove pojave su manje raširene nego u područjima pod srpskom kontrolom. U područjima koja su sada pod kontrolom "hrvatske zajednice Herceg-Bosne", zabilježeno je nekoliko slučajeva paljenja srpskih kuća i Specijalni izvjestitelj je posjetio jedno uništeno srpsko selo pored Tomislavgrada. Nedavno su uloženi napori da se HOS-a, ekstremistička hrvatska paravojna formacija koja je navodno odgovorna za ovo i druga kršenja, ili rasformira ili da se njeni članovi priključe redovnim vojnim snagama. Prema međunarodnim posmatračima, od tada se ovakvi incidenti ne dešavaju.

25. U centralnoj Bosni, pod kontrolom Vladine Teritorijalne odbrane (TO) i Hrvatskog vijeća obrane (HVO), međunarodni posmatrači su izvijestili delegaciju da su dva srpska sela uništena. Ne zna se zašto je uništeno selo Ponihovo, koje je činilo tridesetak kuća; Žepče, manje selo, navodno je uništeno nakon što su stanovnici pucali na Vladine snage.

4. Destrukcija vjerskih lokacija i silovanje kao karakteristike etničkog čišćenja

26. Tokom sadašnjeg konflikta uništeno je ili oskrnavljeno mnogo džamija, crkava i drugih vjerskih lokacija, uključujući i groblja i samostane. Sve vjerske zajednice su pretrpjele štetu, uključujući muslimane, katolike, pravoslavce, hrišćane, protestante i Jevrejsku zajednicu. Na njegovom putovanju širom zemlje Specijalnog izvjestitelja je posebno pogodilo sistemsko uništenje i skrnavljenje džamija i crkava u područjima koja jesu ili su bila pod srpskom kontrolom. Sistemsko uništenje takvih svetih mjesta ukazuje na svjesna nastojanja ne samo da se izbaci muslimanska i hrvatska populacija, nego da se i izbrišu tragovi njihovog prisustva. Vjerske vođe muslimana u Sarajevu rekle su da je srušeno na stotine džamija. Samo u banjalučkoj župi katolički izvori su Specijalnom izvjestitelju dali listu od 12 potpuno uništenih crkava, te dodali da ima još 25 crkava koje su jako uništene.

27. Silovanje je još jedna odurna karakteristika etničkog čišćenja. Srbi i Muslimani se međusobno optužuju za sistemsko silovanje hiljada žena, posebno u koncentracionim logorima. Ovo su posebno osjetljive optužbe, kako zbog posebno zapaljivog načina na koji ih plasiraju strane u sukobu, tako i zbog potrebe da se moral i psihološka stabilnost pretpostavljenih žrtava stavi iznad svega. Do sada, Specijalni izvjestitelj i njegova delegacija nisu bili dovoljno u prilici da detaljno i pažljivo istraže ove navode. Ipak, konkretni slučajevi koje su istražili nezavisni izvori poput UNPROFOR-ove civilne policije (UNCIVPOL), Ured Visokog komesara Ujedinjenih nacija za izbjeglice (UNHCR) i Amnesty International ujazuju na to da je silovanje ozbiljan problem u ovom sukobu. Nadalje, identitet žrtava, koje uključuju djevojčice, starice i članice vjerskih zajednica, te okolnosti u kojima su se ovi zločini dešavali sugeriraju da je silovanje namjerno korišteno kao dodatna metoda izražavanja netrpeljivosti i mržnje prema etničkim grupama koje su nesretne žrtve trebale simbolizirati. Islamsko sveštenstvo iz Sarajeva naglasilo je da je veliki obim i sistematsko silovanje muslimanki, često jako mladih, jedan od najtragičnijih aspekata nesreće muslimanske populacije.

B. Proizvoljno hapšenje i tretman zatvorenika

1. Situacija u područjima pod srpskom kontrolom

28. Specijalni izvjestitelj je imao tek ograničen pristup zatvorima i drugim mjestima držanja uhapšenika na područjima pod srpskom kontrolom. Tokom njegove prve misije, onemogućen mu je pristup zatvorenicima u vojnom zavoru na Manjači. Tokom njegove druge misije, delegaciji je dozvoljena posjeta logoru Batković u sjeveroističnoj Bosni. Članovima delegcije koji su namjeravali posjetiti kampove pored Prijedora nije bilo dozvoljeno da uđu u to područje. Ipak, prikupljen je značajan broj informacija od izbjeglica koji su nedavno pušteni iz zatvora u tom području. Ove informacije potvrđuju zaključke drugih međunarodnih delegacija koje su posjetile zatvore u ovom regionu, uključujući i misije OSCE-a i Francuske, kao i izvještaje raznih vlada čiji su predstavnici intervjuirali izbjeglice, nekadašnje zatvorenike[4].

29. U vrijeme posjete, u kampu u Batkovićima bilo je otprilike 1.000 muslimanskih zatvorenika smještenih u dva skladišta. Zatvorenici se nisu žalili na loš tretman, i generalno, djelovalo je da su dobrog zdravlja. Ipak, spavaju na slamnatim madracima na podu u nezagrijanim zgradama nalik na pećine, gdje će životni uslovi postati nepodnošljivi dolaskom hladnijeg vremena.

30. Uslovi u drugim zatvorima i pritvornim centrima u sjevernoj Bosni jesu ili su bili mnogo gori, prema razgovorima sa bivšim zatvorenicima. Tvornica keramike u Prijedoru, poznata pod imenom Keraterm, korištena je za zatvaranje nekoliko stotina lica iz muslimanskih sela Hambarine i Kozarac. Tokom druge misije, članovi delegacije su razgovarali sa dva bivša zatvorenika koji su detaljno opisali incident koji se desio tokom jula u kojem je 100 zatvorenika usmrćeno i još 40 ranjeno u pucnjavi mašinkom. I mrtve i ranjene je Specijalna policija odvezla u istom kamionu i niko od ranjenih se nije vratio u kamp, što potpiruje bojazan da su možda i oni ubijeni. Prema svjedocima, tokom narednih dana izvođene su manje grupe muškaraca, postrojene uz zid i ubijane iz mašinki. Svjedoci procjenjuju da je na ovakav način ubijeno 30 do 40 osoba. Prema drugim izvorima vjeruje se da su ubistva ovih zatvorenika odmazda za smrt brata oficira za vezu za lokalni Crveni krst, odgovornog za ovaj kamp, koji je poginuo u bitci u Kozarcu.

31. Još jedan kamp, sa oko 3.000 osoba, uglavnom Muslimana iz Prijedora i okolnih mjesta, lociran je u rudarskom kompleksu Omarska. Njim upravljaju vojne snage iz Omarske, a ispitivanja vrše vojne snage iz Prijedora. Zatvorenicima je obezbjeđen jedan jedini obrok koji je sadržavao hljeb, rižu i vodu. Mučenja su redovno prakticirana, u posebnoj zgradi rezerviranoj za ispitivanje zatvorenika. Jedan svjedok je izvijestio da su zatvorenici bili primorani da se trčeći takmiče kako bi primili obrok. Određen broj svjedoka koje su intervjuirale različite agencije u različitim prilikama složile su se da je mnogo zatvorenika ubijeno u ovom kampu, te da su političke i vjerske vođe posebno izdvajane za egzekuciju. Jedan svjedok s kojim je razgovarao Specijalni izvjestitelj rekao

[4] Izvještaji zasnovani na intervjuima s izbjeglicama Specijalnom izvjestitelju podnijele su vlade Norveške, Slovenije i Sjedinjenih Američkih Država.

je da je svako jutro, u prosjeku, četiri ili pet mrtvih zatvorenika uklanjano iz prostorija u kojima su bili zatočeni i u kojima su preminuli nakon što su pretrpjeli batinanje, lošu ishranu i nehigijenske uslove i nedostatak medicinske njege. Ovaj zatvorenik boravio je u prostoriji sa još oko 150 zatvorenika; ukoliko primijenimo istu stopu smrtnosti na cjelokupnu populaciju unutar kampa, može se zaključiti da je umiralo oko 100 zatvorenika dnevno. Drugi svjedok je rekao da je smrtnost bila čak i veća. Ovaj kamp je sada, navodno, zatvoren, iako su mnogi zatvorenici rekli da su bili transferirani na druga mjesta i tamo zatvarani.

32. Dokaz o ubijanju zatvorenika također je primljen od zatvorenika koji su bili zatvoreni u Bileći i Sanskom Mostu. Svjedok koji je bio zatočen u Sanskom Mostu rekao je da je nakon pet dana ispitivanja, popraćenog batinama, informiran da je osuđen na smrt i odveden u šumu u kojoj je trebao bili pogubljen. Tamo je uspio pobjeći zahvaljujući intervenciji srpskog oficira koji je bio njegov poznanik. Bivši zatvorenik, koji je bio zatočen u Bileći, rekao je da su se oni koji su izvođeni radi ispitivanja vraćali sa tragovima teške pretučenosti, i da se 12 osoba izvedeno radi ispitivanja nikada nije vratilo. Poslije toga, kada su zatvorenici razmijenjeni, odgovona lica su rekla da je tih 12 zatvorenika pobjeglo.

33. Usprkos tome što im je zabranjen ulazak u kamp Manjača, Specijalni izvjestitelj je primio obimne informacije o tamošnjim uslovima. Većina izvora govori o cifri od oko 4.000 zatvorenih muškaraca, smještenih u velikim, otvorenim zgradama koje su prethodno bile štale. Fizičko stanje bilo je posebno loše tokom prvih nekoliko mjeseci nakon što je ovaj objekat otvoren. Dokazi o lošoj ishrani, strogoj disciplini, strogo dijeljenoj vodi, lošim higijenskim uslovima, prenatrpanosti, nedostatku dobre medicinske njege i pretučenosti zatvorenika primljeni su iz mnogobrojnih vjerodostojnih izvora. Fizičko stanje je donekle popravljeno u avgustu, kada su kamp počeli posjećivati međunarodni predstavnici.

34. Upravitelji ovih objekata, koji su dužnosnici vojske bosanskih Srba, tvrde da su zatočenici ratni zarobljenici. Međutim, ostali promatrači smatraju da većina njih vjerojatno nikada nije bila u vojsci i da su jednostavno pritvoreni zbog svojih godina i činjenice da su Muslimani, pa su u očima srpskih vlasti potencijalni borci.

35. Upravitelji kampa Manjača informirali su Specijalnog izvjestitelja da jedva čekaju što skoriju razmjenu zatvorenika. Ovo ilustrira kakvu ulogu takvo zatočeništvo igra u etničkom čišćenju muslimanske i hrvatske civilne populacije; oni kojima je sloboda uskraćena samo zato što pripadaju određenoj etničkoj grupi, bit će pušteni samo pod uslovom da napuste teritoriju pod kontrolom Srba. Nekoliko zatvorenika je oslobođeno i dozvoljeno im je da se vrate njihovim domovima u Bosni i Hercegovini.

2. Situacija u područjima pod kontrolom Armije RBiH i/ili HVO-a

36. U Zenici je Specijalni izvjestitelj posjetio zatvor pod kontrolom Armije RBiH. U posebnom dijelu zatvora bilo je smješteno oko 80 srpskih zatvorenika zatočenih tobože

zato što su podržavali srpsku vojsku. U većini slučajeva je izgledalo da su ovi ljudi zatvoreni tek na osnovu sumnje zasnovane na njihovom etničkom porijeklu bez konkretnog dokaza o materijalnoj podršci srpskim snagama. Glavna zabrinutost zatvorenika, pored nedostataka bilo kakvih konkretnih razloga za njihovo zatvaranje, bilo je povremeno fizičko maltretiranje, koje su stražari prakticirali noću. Nije bilo žalbi na hranu, medicinsku njegu illi životne uslove, i zatvorenici su rekli da je direktor kampa pošten i human. Nekoliko zatvorenika koji su prethodno držani u zatvoru u Visokom, žalili su se da su bili zlostavljani i tjerani da kopaju tranšee.

37. Tokom posjete Mostaru, Specijalni izvjestitelj je posjetio zatvor pod kontrolom HVO-a i susreo se sa zatvorenim srpskim civilima. Glavne žalbe odnosile su se na nedostatak kretanja na otvorenom i nemogućnost komuniciranja supružnika odvojenih u muški i ženski dio zatvora. Neke od zatvorenica žalile su se da su bile silovane tokom boravka u kampu, prije nego su prebačene u zatvor. Kada je izražena zabrinutost vezano za ove navode vlastima "Hrvatske zajednice Herceg-Bosne", oni su ustvrdili da je tim kampom upravljao HOS, te da ga je HVO zatvorio zbog zvjerstava koja su tamo činjena.

38. Među intervjuiranim zatvorenicima bila je grupa civila koji su se vratili u zatvor nakon što su odbili biti razmijenjeni jer nisu željeli napustiti njihove domove i gazdinstva. Zatvorske vlasti su ustvrdile da su svi oni osumnjičeni za određen ratni doprinos snagama bosanskih Srba, koje su u tom području bile jako aktivne. Vlasti su priznale da su zatvorenici držani "bez istrage" i da sudski sistem ne funkcionira u "Hrvatskoj zajednici Herceg-Bosna". Odgovornost za određivanje ko će biti zatvoren i na koliko vremena stoga leži na policijskim i vojnim vlastima. Čovjek stekne jasan utisak da ne postoji ozbiljna istraga o počinjenju prekršaja ili čak i o zamisli da se prekršaji naprave i većina zatvorenika zatočena je ili zbog etničkog porijekla, ili, u najbolje slučaju, zbog toga što se nešto loše pripisuje njihovom selu ili susjedstvu.

39. Specijalni izvjestitelj također je posjetio grupu od gotovo 50 srpskih zatvorenika u Tomislavgradu, dok su oni radili u polju. Opet je glavna zamjerka bila da je zatvorenicima sloboda uskraćena jednostavno zbog njihovog etničkog porijekla, zbog neznanja o tome koliko će dugo trajati njihovo zatočeništvo, te zbog nepostojana načina da se dokaže nevinost. Ljudi su se složili da su bili dobro tretirani od strane odgovornih u zatvoru, lociranom u školskoj zgradi, ali i dodali da su nepoznate osobe – moguće članovi policijskih ili vojnih snaga – nekada noću dolazili da ih pretuku. Jedan muškarac, u njegovim šezdesetim godinama, pokazao je tragove koje je po njegovom tijelu ostavilo žestoko fizičko maltretiranje, što se desilo nekoliko dana prije.

C. Drugi ratni zločini

40. Kako to već biva u ratna vremena, etničko čišćenje, proizvoljno hapšenje civila i zlostavljanje zatvorenika istovremeno su i ratni zločini i kršenja ljudskih prava. Druge prakse koje se dešavaju u Bosni i Hercegovini, a također koje predstavljaju kršenja i ljudskih prava i ratne zločine, uključuju masovna ubijanja civila, ubijanja ranjenih voj-

nika, nasumična upotreba vojne sile protiv civilnog stanovništva, napade na bolnice i nepoštivanje simbola Crvenog krsta.

41. Nasumično granatiranje Sarajeva, koje je prouzrokovalo smrt velikog broja civila, dobro je poznato. Pored fizičke opasnosti, granatiranje civilnih stambenih i privrednih područja i ciljanje civila snajperima uzrokuje veliki mentalni i psihološki stres. Uništenje vitalnih službi koje se odnose na vodu, higijenu i električnu energiju, a za koje obje strane snose odgovornost, učinilo je životne uslove primitivnim. Raspoloživa medicinska njega je često primitivna, zbog nedostatka medicinskih zaliha. U nekim slučajevima, na primjer, ozbiljni operativni zahvati obavljaju se bez opće anestezije. Postoji kritična nestašica goriva za grijanje i velika većina stambenih zgrada pretrpjela je štetu poput razbijenih prozora, što ostavlja stanovnike na milost i nemilost hladnom zimskom vremenu. Stanovništvo je u velikoj mjeri ovisno o pomoći u hrani, pa ipak letovi i konvoji koji donose humanitarne zalihe bivaju i dalje napadani, usprkos sporazumima o osiguravanju njihove bezbjednosti. Snage UNPROFOR-a odgovorne za osiguravanje bezbjednosti humanitarnih operacija također bivaju napadane i trpe, proporcionalno, više povreda nego u bilo kojoj drugoj operaciji za očuvanje mira. Tokom njegove druge misije, Specijalni izvjestitelj je zabilježio progresivno uništenje Sarajeva, kao i u njegovoj prvoj posjeti tokom avgusta 1992. godine, kao i fizičko i psihičko uništavanje populacije.

42. Sve strane su krive za korištenje vojnih snaga protiv civilnog stanovništva i humanitarnih operacija u Sarajevu. Ipak, mora se imati u vidu činjenica da glavna odgovornost leži u rukama srpskih snaga, budući da su one te koje su usvojile taktiku držanja grada pod opsadom. Zaista, Sarajevo je najveći i najpoznatiji od svih gradova pod opsadom srpskih snaga u Bosni i Hercegovini. Tokom njegove prve misije, članovi delegacije Specijalnog izvjestitelja posjetili su Bihaćki džep u sjeverozapadnoj Bosni, koji je bio i ostao pod opasdom. Gradovi u istočnoj Bosni i Hercegovini pod opsadom srpskih snaga uključuju Goražde i Srebrenicu. Grad Jajce u centralnoj Bosni, koji je nekoliko mjeseci bio pod opsadom, osvojile su srpske snage krajem oktobra. U svim takvim gradovima, osnovni scenario je isti: granatiranje centara civilnog stanovništva, esencijalnih službi i objekata pod zaštitom međunarodnog humanitarnog prava, posebno bolnica i bogomolja, te uplitanje u dostavu humanitarne pomoći.

43. Od kada je Specijalni izvjestitelj dostavio svoj prvi izvještaj Komisiji za ljudska prava, priman je sve veći broj izvještaja o masovnim ubistvima. Na početku ovog izvještaja, sumirani su Izvještaji o ubistvima počinjenim u sklopu etničkog čišćenja i u koncentracijskim logorima. Također su primljeni izvještaji o ubistvima izvršenim pod drugim okolnostima, posebno ubistva osoba koje su pobjegle iz njihovih domova ili su puštene iz koncentracijskih logora, pa pokušavaju da dođu do područja pod kontrolom prijateljskih snaga.

44. Za vrijeme druge misije, članovi delegacije su intervjuirali pet osoba koje su svjedoci ubistva što se desilo pod takvim okolnostima. Slijedi zbirni pregled njihovih svjedočenja:

(a) Na ili oko 21. avgusta, dok su bili zatočeni u kampu Trnopolje, svjedocima je data mogućnost da se ukrcaju u četiri autobusa koji su stigli u kamp kako bi se transportirale osobe, koje žele otići u dio centralne Bosne pod muslimanskom kontrolom. Prije nego su stigli u Banju Luku, autobusima se pridružilo još šest autobusa i dva policijska auta za pratnju. Južno od Skender Vakufa, konvoj je dva puta zaustavljan, kako bi srpske snage i Specijalna policija, koja im je bila u pratnji, razdvojile putnike po starosti i spolu. Mladi i srednjovječni muškarci smješteni su u dva autobusa, sa po 100 osoba. Nedugo nakon toga, ova dva autobusa su ponovno stala na ivici strme jaruge čijim dnom je proticala rijela ili potok. Ljudi iz jednog autobusa su natjerani da izađu i da se postroje u dva reda, klečeći duž ivice jarka. Nakon što su to i učinili, policija i vojska otvorile su vatru iz mašinskih pušaka. Tri svjedoka su izbjegla egzekuciju hitro se prebacivši preko ivice jaruge. Ljudi iz drugog autobusa su odvođeni u grupama po troje, odvođeni do ivice i ubijani izbliza metkom u glavu. Dva svjedoka iz ovog autobusa također su pobjegla skakanjem preko litice. Jedan od njih je prilikom pada zadobio teže ozljede. Policija i vojska su potom pucale na tijela sa vrha litice.

(b) Svjedoci su izvijestili da su našli raspadnuta tijela na dnu litice, te sugerirali da su se slična ubistva prethodno dešavala. Oni su time potvrdili izvještaje o svjedočenjima drugih svjedoka o sličnim ubistvima, koja su se na druge datume dešavala u istom području.

(c) Tokom jedne sedmice pet svjedoka je uhvaćeno i prebačeno u bolnicu u Banjoj Luci, gdje su ih vojni stražari svirepo zlostavljali. Dok su boravili u toj bolnici, prisustvovali su i fizičkom zlostavljanju i, potom, smrti muslimanskog vojnika, za kojeg se pričalo da je ubio mnogo Srba.

(d) Tokom septembra primljen je jedan izvještaj o masovnom ubistvu srpskih civila. Nakon pregovora, dogovoreno je da se dozvoli srpskim taocima iz grada Goražda, koji je bio pod opsadom srpskih snaga, da odu. Ipak, konvoj koji ih je evakuirao, napale su muslimanske snage, te je između 100 i 200 civila, uglavnom žena i djece, tom prilikom poginulo.

46. Incident koji je uključivao egzekuciju ratnika koji su se predali, također je zabilježen. Helsinki Watch je objavio izvještaj po kojem je najmanje 13 bosanskih vojnika iz Travnika, koji su se predali Jugoslovenskoj narodnoj armiji, zajedno ubijeno u noći 15. maja na Vlašiću u centralnoj Bosni. Autopsije su pokazale da su tijela pripadala trinaestorici muškaraca, čija su imena navedena, te obezbijedile dokaze nasilničkog zlostavljanja i rana od metaka zadobijenih na maloj razdaljini. Svjedočenja dvojice preživjelih svjedoka opisuje da su žrtve ubijene nakon što su natjerane da pužu po zemlji, te se identificiraju snage odgovorne za ovaj incident.

47. Međunarodni komitet Crvenog krsta (ICRC) u više navrata je naglašavao potrebu da zaraćene strane u Bosni i Hercegovinu poštuju simbol Crvenog krsta. Specijalni izvjestitelj je lično posjetio bolnicu u Sarajevu i bio svjedokom štete prouzrokovane granatiranjem. U jednom posebno teškom incidentu, konvoj ICRC-a, koji je prevozio medicinske zalihe civilnoj bolnici u Sarajevu, granatiran je. Tom prilikom, poginuo je jedan predstavnik ICRC-a, dok su još dvojica ranjena. Iako je to bio do sada jedini incident sa fatal-

nim posljedicama, prijetnje i zlostavljanje ICRC-a i njegovog osoblja je često, i time se osoblje onemogućava da dostavi humanitarnu pomoć, da se lociraju i prenesu poruke nestalim i razdvojenim rođacima i da se potakne poštivanje humanitarnog prava.

D. Humanitarna kriza

48. Bosna i Hercegovina nalazi se u stanju akutne humanitarne krize, prouzrokovane etničkim čišćenjem i ratom. Stanovništvo Bosne i Hercegovine procjenjuje se na 4 miliona osoba. UNHCR, koji ima sveobuhvatnu odgovornost za humanitarnu pomoć u Bosni i Hercegovini, procjenjuje da postoji rizik da će 10 posto populacije umrijeti tokom zime zbog pothranjenosti ili gladi, u kombinaciji sa neadekvatnom zaštitom od hladnoće i nedostatkom medicinske zaštite. Postoji vjerovatnoća da će broj umrlih zbog hladnoće daleko premašiti hiljade onih koji su već umrli u borbama i tokom etničkog čišćenja.

49. Humanitarna kriza ima nekoliko dimenzija. Najdirektnije pogođene grupe ljudi su raseljena lica, stanovništvo u gradovima pod opsadom i oni koji pokušavaju izbjeći etničko čišćenje, pogotovo ljudi u logorima. Tokom njegove druge misije, Specijalni izvjestitelj je bio u prilici da osmotri sve aspekte ove krize: ponovo je posjetio Sarajevo, kao što je učinio i tokom prve misije; posjetio je centre za raseljena lica u Travniku i Posušju i kamp u Trnopolju za osobe, koje su čekale da pobjegnu iz sjeverne Bosne.

50. Uslovi u logoru u Trnopolju, gdje se između 3.600 i 4.000 ljudi okupilo u nadi da će pobjeći od etničkog čišćenja koje su provodili Srbi, šokantni su. U oktobru, 1.560 zatočenika je uklonjeno i odvezeno u Hrvatsku od strane ICRC-a, kao dio plana da se oslobode svi civili iz zatočeništva. Nisu svi zatočenici evakuirani, a kamp je popunjen sa duplo više osoba iz susjednih sela, koje su, u njihovom očaju, gledale na kamp kao na jedini način da pobjegnu sa teritorije pod kontrolom Srba. U vrijeme posjete, 3.600 osoba je nabijeno u tri zgrade i nekoliko manjih kuća, gdje su živjele u neopisivoj bijedi, spavali na tankim ćebadima i ušljivim slamaricama, pili zaraženu vodu i preživljavali od minimalne količine hljeba. Ljekar, koji se pridružio Specijalnom izvjestitelju, zabilježio je da se infekcija gornjeg respiratornog trakta brzo širila, te da je mnogo djece i odraslih oboljelo od dijareje, vjerovatno zbog zaražene vode i veoma loših higijenskih uslova. Osobe koje su patile od ovih bolesti što zahtijevaju liječenje, uključuju dijabetičare i srčane bolesnike, koji nisu imati pristup potrebnim lijekovima. Lako je bio uočljiv njihov strah od stražara kampa.

51. Vlasti su kamp opisale kao otvoren, iz kojeg ljudi mogu otići kada to žele. Ipak, razlog zbog kojeg su oni pobjegli u kamp ležao je u tome što su željeli pobjeći od opasnosti koja je prijetila njihovim životima i bezbjednosti u okolnim selima i gradovima. Budući da ljudi smješteni u ovom kampu nisu bili priznati niti kao zatvorenici niti kao izbjeglice, primana je tek ograničena količina humanitarne pomoći od međunarodnih agencija. Specijalni izvjestitelj je lično bio svjedokom devastacije ovog područja, što je uključivalo i spaljene kuće i srušena sela. On je također primio informaciju o logorima na drugim lokacijama u sjevernoj Bosni, za koje još nije bilo moguće da ih posjeti. Te informacije su ukazivale na to da bi se u sličnim uslovima moglo nalaziti još ljudi.

52. Specijalni izvjestitelj također je svjedokom dramatičnih uslova u prihvatnim centrima za raseljena lica u Travniku i Posušju. U vrijeme njegove posjete, Travnik, grad od 19.000 stanovnika, morao je smjestiti 14.000 raseljenih lica. Od tada, pad Jajca je doveo do novog egzodusa od otprilike 15.000 ljudi. Zbog brutalnog tretmana, mnoga od ovih raseljenih lica jedva su podnijela bijeg (vidi paragraf 44), mnogi su stigli u Travnik bez lične svojine osim minimalne odjeće koju su nosili na sebi i nekima od njih treba medicinski tretman povreda. Iako je primljeno nešto pomoći, posebno ćebadi, hrane je nedostajalo. Mala djeca primala su dva obroka dnevno, dok su veća djeca i odrasli primali jedan obrok dnevno. Obroci su bili slabog kvaliteta. Nadalje, pristizanje raseljenih lica, zajedno sa prekidom poljoprivrednih radova i puteva za snabdijevanje, učinili su da nestašica hrane pogodi cjelokupno stanovništvo u ovom području. U Travniku i Posušju mnogo je raseljenih lica bilo privremeno smješteno u školama i drugim objektima, koji nisu namijenjeni stanovanju. Takva skloništa bila su krajnje pretrpana. Ljudi u njima spavali su na podovima učionica i hodnika u redovima. Sanitarna infrastruktura bila je u potpunosti neadekvatna za veliki broj ljudi, koji je ovdje smješten. Od posjete, u Travniku i susjednim selima izbile su borbe između Muslimana i Hrvata, što je stvaralo novu opasnost za raseljenu populaciju.

53. U Sarajevu, Specijalni izvjestitelj je bio svjedokom dalje destrukcije grada od njihove posjete u avgustu, te daljeg pogoršanja fizičkog i psihičkog stanja stanovnika. Napori da se obnovi snabdijevanje vodom i eletričnom energijom, koje je prekinuto otprilike u vrijeme prve posjete, propali su jer strane odbijaju dozvoliti nastavak opravaka. Devedeset posto timova poslanih da oprave strujne vodove gađano je snajperima. Isto tako se često puca i na vatrogasce, kada žele ugasiti požare uzrokovane granatiranjem. Hrana je sve oskudnija i mnogo stanovnika nisu jeli meso ili povrće već mjesecima. Nedostatak adekvatnih skloništa i goriva za grijanje su glavni problemi, koji će uskoro postati opasni po život kada zavlada zima. Uslovi u drugim gradovima pod opsadom širom Bosne manje su poznati, i vrlo moguće, gori.

54. Prema UNHCR-ovim procjenama s početka novembra, broj izbjeglica i raseljenih lica iz Bosne i Hercegovine je 1,5 miliona. Od ovog broja, otprilike 322.000 našlo je utočište u Srbiji i Crnoj Gori, dok je otprilike 400.000 pobjeglo u Hrvatsku. Stoga se broj raseljenih Bosanaca koji su ostali u Bosni i Hercegovini procjenjuje na otprilike 770.000. Budući da se rat i etničko čišćenje i dalje nastavljaju, broj raseljenih i dalje raste.

55. Četrdesetpet posto raseljenh lica su djeca, a 30 posto su stare osobe. Ove dvije grupe su posebno izložene zdravstvenim rizicima, zbog loše ishrane i hladnoće, kao i psiholoških trauma uzrokovanim napuštanjem domova i odvajanjem članova porodice.

56. UNHCR procjenjuje da širom Bosne i Hercegovine ima 1,6 miliona stanovnika kojima je potrebna pomoć. Ipak, strane u sukobu, posebno bosanski Srbi, nastavljaju stvarati probleme u dostavljanju pomoći. Količina pomoći koja je stigla u Sarajevo zračnim mostom nije dovoljna kako bi se ispunile potrebe populacije od 380.000 stanovnika i ne ispunjava zacrtani plan, uglavnom zbog granatiranja koji često sprječava avione sa humanitarnim letovima da slete na aerodrom. Glavni put od Splita do Sarajeva, koji bi također mogao obezbijediti pristup ka 380.000 ljudi u centralnoj Bosni, kojima je pomoć

također potrebna, otvoren je tek sporadično. Tokom posljednjih sedmica, nekim humanitarnim konvojima je naređeno da se vrate i makar jedan od njih bio je granatiran. Tokom njegove druge misije, Specijalni izvjestitelj je putovao u Vitez, u kojem UNHCR ima distribucijski humanitarni centar za centralnu Bosnu, uskim, neasfaltiranim, planinskim putem, poznatim kao Put spasa. Diskutabilno je da li će ovaj put moći biti otvoren tokom cijele zime, kako je planirano. Nadalje, pojavila se i nova prepreka: nekoliko dana nakon posjete Specijalnog izvjestitelja, put je zatvoren zbog izbijana neprijateljstava između Vladinih snaga i vojske bosanskih Hrvata, HVO-a.

57. Lokalne humanitarne organizacije, Karitas, Merhamet i Dobrotvor, igraju dragocjenu ulogu u distribuiranju pomoći onima kojima je ona potrebna. Strane nevladine organizacije također čine pohvalne napore da se obezbijedi izuzetno neophodna pomoć, iako se efektnost može poboljšati boljom koordinacijom privatnih nastojanja i UNHCR-a.

58. Dostava humanitarne pomoći u područja pod srpskom kontrolom također je problematična, iako na drugačiji način. Procjenjuje se da ima 50.000 raseljenih bosanskih Srba na područjima Bosne i Hercegovine pod srpskm kontrolom, kao i oko 100.000 srpskih izbjeglica iz Hrvatske. Specijalni izvjestitelj imao je priliku sresti srpske izbjeglice u banjalučkoj regiji. Iako imaju poteškoća, njihovi životni uslovi su daleko bolji nego u prihvatnim centrima za Muslimane i Hrvate, koje je posjetio. Tokom druge misije, Predstavnik Generalnog sekretara za raseljena lica također je imao priliku razgovaati sa raseljenim licima i lokalnim vlastima u Bijeljini. Tamo je intervjuirao srpskog izbjeglicu, kojeg su vlasti smjestile u kuću jednog Muslimana koji je radi u inostranstvu. Nakon detaljnog ispitivana okolnosti, Predstavnik je zaključio da su Muslimani na različite načine natjerani da napuste to područje, te da su njihovi domovi upotrijebljeni za smještaj srpskih izbjeglica bez njihovog pristanka. Stoga, ovakva preseljenja srpskih izbjeglica dijelom su etničkog čišćenja.

59. Najkritičniji problem u područjima pod srpskom kontrolom je sudbina onih osoba koje su pobjegle na mjesta koja bi se mogla nazvati tranzitnim kampovima i, generalno, stanovnici koji su žrtve etničkog čišćenja nalaze se u ovom području. Potrebe ove populacije su dvojake: pristup humanitarnoj pomoći, uključujući hranu i lijekove, i zaštita od nasilja. Nasilje korišteno u ovom području kao instrument etničkog čišćenja, već je opisano. Ozbiljne poteškoće u distribuciji humanitarne pomoći također postoje zbog neprijateljskog stava lokalnih zvaničnika pa čak i lokalnih agencija koje su, tobože, predane humanitarnom radu, prema Muslimanima i Hrvatima. U nekim gradovima, Muslimanima i Hrvatima odbijaju se obezbijediti lijekovi i medicinska pomoć, a hrana se distribuira samo onima koji se bore za srpske ciljeve. U Prijedoru, zvaničnici lokalnog Crvenog krsta optuženi su ne samo zbog odbijanja da distribuiraju hranu Muslimanima, već i za direktno učešće u etničkom čišćenju.

60. Prepreke ispunjenju potreba ove populacije očigledne su na prvi pogled i veoma opasne. Dok se te potrebe ne ispune, i dalje se gube životi, humanitarna kriza u drugim područjima će se pogoršavati i bit će sve teže očekivati dobro političko rješenje za rat u Bosni.

III. HRVATSKA

61. Tokom njegove dvije posjete ovoj zemlji, Specijalni izvjestitelj je primio brojne navode o kršenjima ljudskih prava u Republici Hrvatskoj.

62. Posebno treba istaći da je Specijalni izvjestitelj primio informacije koje otkrivaju da su etničke manjine koje žive u Republici Hrvatskoj u osjetljivoj poziciji kada je u pitanju kršenje ljudskih prava. Na primjer, određen broj organizacija koje predstavljaju srpsku manjinu, navode da su kriteriji propisani za dobijanje hrvatskog državljansva diskriminatorni za nehrvatsko stanovništvo. Organizacije tvrde da etnički Hrvati automatski dobijaju državljanstvo bez obzira na mjesto ili trajanje njihovog prethodnog boravišta, dok manjine koje žive u Republici Hrvatskoj, usprkos čestom dugotrajnom boravku, često čekaju i do šest mjeseci ili se njihovi zahtjevi za državljanstva jednostavno odbijaju.

63. Tokom njegovog sastanka sa Ministrom unutarnjih poslova, Specijalni izvjestitelj je izrazio zabrinutost zbog izvještaja o diskriminaciji nad etničkim manjimana u područjima pod kontrolom Vlade, posebno zbog diskriminatorske prakse koja se odnosi na dobijanje državljanstva. Ministar je potvrdio da problemi zaista postoje pri dobijanju državljanstva, ali je ustvrdio da su odgode do šest mjeseci rezultat tehničkih problema, prije nego diskriminacije. Rekao je da je za 3.000 ljudi, čiji su zahtjevi za državljanstva odbijeni, dozvoljena sudska revizija te odluke.

64. Usprkos postojanju pravnog okvira koji garantira ljudska prava svim hrvatskim državljanima, kako je odlučeno usvajanjem Ustavnog zakona o ljudskim pravima i slobodama i pravima nacionalnih i etničkih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj 1991. godine, te u skladu sa amandmanima iz aprila 1992. godine, Specijalni izvjestitelj primio je informacije o kršenjima ljudskih prava koja su nekompatibilna sa ovim standardima. Upoznat je sa značajnim brojem slučajeva, što uključuje i slučajeve o kojima je izvijestila Misija za monitoring Evropske zajednice (ECMM), te posljednji izvještaj CSCE. Metode zlostavljanja uključuju uništenje i pljenidbu imovine, proizvoljna hapšenja, otpuštanja sa posla i verbalno kao i psihičko zlostavljanje.

65. Specijalni izvjestitelj je primio dodatne informacije da etničke manjine koje ne mogu dobiti državljanstvo, kao posljedicu, gube pravo na održavanje privatnih poslovnih aktivnosti, da posjeduju ili prodaju nekretnine, te da se besplatno obrazuju u srednjim školama i na univerzitetima. ECMM je izrazio zabrinutost zbog konfiskacije i uništanja domova ljudi koji pripadaju etničkim manjinama u području Splita, što je politika koja s vremena na vrijeme postaje sistematska. ECMM je također izrazio zabrinutost zbog zatvaranja osoba koje pripadaju etničkim manjinama, a koje pretodno nisu bile uključene u političke i vojne aktivnosti, kako bi se ti ljudi – koji su uključivali i žene i djecu - iskoristili u ratnim razmjenama zatvorenika.

66. Također su postojali izvještaji o zlostavljanju i lošem tretmanu Srba u policijskom i vojnom hrvatskom pritvoru. Specijalni izvjestitelj primio je takva svjedočanstva iz splitske regije, koja uključuju i svjedočeje srpskog stanovnika, koji je izjavio da je bio uhap-

šen „bez razloga, drogiran, mučen“ i zatvoren. On tvrdi da prethodno nije bio politički aktivan. Oslobođen je tokom razmjene zatvorenika, ali njegova lična imovina, koja je uključivala njegov stan i ušteđevinu u gotovini, oduzeti su mu tokom pritvora i nisu mu bili vraćeni. Zabranjen mu je povratak u Split.

67. Tokom njihove posjete Splitu, članovi delegacije su razgovarali sa jednim srpskim stanovnikom Hrvatske, koji je već izgubio posao zbog svoje etničke pripadnosti. On nastavlja dobijati prijetnje da će njegova kuća biti uništena. Ovaj čovjek, kojeg je privremeno držala u pritvoru hrvatska vojna policija, tvrdio je da se prema njemu loše postupalo. Njegovo iskustvo je zajedničko za Srbe koji žive u splitskom području.

68. Specijalni izvjestitelj primio je informacije iz posljednjeg izvještaja CSCE-a, koje se odnose na proizvoljna hapšenja Srba (izvještaj od 5. oktobra 1992. godine). U većini prijavljenih slučajeva, Srbi su bivali optuženi, usprkos nedostatku dokaza, za „pobunu protiv Države“ po osnovu dijela Krivičnog zakona Hrvatske 236(f). Također, postoje izvještaji o slučajevima torture i lošeg tretmana Srba dok su bili pritvoreni od strane hrvatske policije ili vojske. Vojni zatvor Lora pored Splita, posebno se pominje u ovom smislu.

69. Prema izvještaju CSCE-a, imena srpskih intelektualaca objavljena su u novinama u formi liste sa potjernice, na kojoj je stajalo da, ukoliko budu pronađeni, ovi ljudi mogu biti uhapšeni. U izvještaju je također izražena zabrinutost zbog pravnog postupanja „po osnovu dijela Krivičnog zakona Hrvatske 236(f), koji je primijenjen protiv oko 20.000 Srba, kojima se uglavnom sudilo u odsustvu“. Treba se podsjetiti da je u njegovom prvom izvještaju Specijalni izvjestitelj izrazio zabrintost zbog objavljene i naširoko distribuirane liste hrvatskih građana u kojima se ističe njihovo etničko porijeklo. Ove liste su se čak mogle i kupiti. Cirkulacija takvih listi olakšava diskriminaciju i zlostavljane širom tog društva. Desetine hiljada osoba su prijavile da su izgubile posao kao rezultat ovoga. Tom prilikom, misija je informirana da etnički Srbi trpe diskriminaciju u prakticiranju svojih političkih prava, u obrazovanju, i u ostvarivanja njihovog prava na penziju (A/47/418-S/24516, par. 27).

70. Specijalni izvjestitelj je zabrinut da bi eskalirajuća nacionalistička ideologija, koja ne marginalizira samo etničke manjne, već i one Hrvate koji kritiziraju sadašnju vladu, mogla biti prijetnja ljudskim pravima. Ovo osjećaju posebno intelektualci. Ovaj fenomen pothranjuje stalna stroga Vladina kontrola radija i televizije. Proces privatizacije medija također se suočava sa problemima, te stoga se limitira novinarska sloboda.

71. Srpsko pravoslavno sveštenstvo smješteno Zagrebu izvijestilo je o nekoliko incidenata u kojima je uništena imovina Crkve u Republici Hrvatskoj. Ovo pitanje je Specijalni izvjestitelj pokrenuo na njegovim sastancima sa hrvatskim vlastima, koje su rekle da je skrnavljenje ili destrukcija ovakvih objekata, ukoliko to nije rezultat oružanog sukoba, krivično djelo, koje tako treba i tretirati.

72. Poseban problem Hrvatske je kontinuirano pristizanje izbjeglica u ovu republiku. Prema UNHCR-u, u Hrvatskoj je registrirana 631.000 izbjeglica. Mnoge izbjeglice koje

odsjedaju u Hrvatskoj žive u teškim uslovima i Vlada Hrvatske ne želi primiti više izbjeglica.

73. Članovi delegacije posjetili su dva izbjeglička centra u gradovima Karlovcu i Varaždinu. Broj izbjeglica u Karlovcu varira kako se centar koristi kao tranzitna tačka za dalji put. Delegacija je zabilježila da, iako se infrastruktura centra činila relativnom čistom, nedostaje dovoljno zaliha hrane i vode, te da u oktobarskoj hladnoći nije bilo grijanja. UNHCR smatra da su izbjeglice (uglavnom muškarci, bosanski Muslimani), psihološki duboko traumatizirani, iako su u relativno dobrom fizičkom stanju.

74. Situacija u kojoj su se izbjeglice nalazile u Varaždinu, bila je mnogo više uznemirujuća. Preko 3.000 izbjeglica smješteno je uglavnom u javne zgrade, koje više nisu u upotrebi. Konkretna lokacija koju je posjetila delegacija, bila je jako pretrpana i u njoj nije nedostajalo samo grijanje, već i osnovna sanitarna infrasturktura. Nije postojao pristup osnovnoj medicinskoj njezi. Mnoge izbjeglice žalile su se da nemaju zvanični status izbjeglice. U ovom smislu, UNHCR je potvrdio da su izbjeglice smještene u centru potpadale pod kategoriju „neregistriranih," nakon odluke Hrvatske od 13. jula 1992. godine da se izbjeglice iz Bosne i Hercegovine ne registriraju. Ovo je imalo implikacije na pomoć, ali je pokrenulo i pitanje zaštite tih ljudi.

75. Specijalni izvjestitelj je informiran da se povremeno muslimanske izbjeglice šalju natrag u Bosnu i Hercegovinu, u borbu. Izbjeglica u Varaždinu, opisao je kako su ga hrvatske vlasti kamionom deportirale do bosanske granice, zajedno sa još muškaraca, u jednoj nenajavljenoj ponoćnoj „raciji". Muškarci su potom primorani da se bore u bosanskoj vojsci, usprkos njihovoj želji da napuste područje konflikta kao izbjeglice. Intervjuirani svjedok uspio se vratiti u Varaždin. On se boji mogućnosti daljih progona. Specijalni izvjestitelj pokrenuo je ovo pitanje sa hrvatskim vlastima, koje su priznale da ta „racija" nije izolirani slučaj, ali je istakao da se samo kriminalci odvoze do bosanske granice. Ipak, nasumična priroda ovih incidenata uzrokuje sumnju u pruženo objašnjenje.

76. Budući da bi prihvatanje dodatnih izbjeglica predstavljalo problem za Republiku Hrvatsku, hiljadama izbjeglica koje bježe da bi spasile svoje živote, ne dovoljava se prelazak preko granice. Zato, UNPROFOR, koji kontrolira granicu između Bosne i Hercegovine i Hrvatske, primoran je ograničiti njihov ulazak u Zaštićena područja Ujedinjenih nacija (UNPA). Mnogi raseljeni Muslimani vraćeni su sa granice čak i neke od osoba koje su je već prešle, uključujući i osobe u dobu vojne sposobnosti, vraćene su i od strane UNPROFOR-a i od strane hrvatskih vlasti. Krajnje je žalosto što je UNPROFOR primoran da krši princip neuplitanja.

A. Područja pod zaštitom Ujedinjenih nacija (UNPA)

77. UNPA-e su formirane u sljedećim područjima: zapadna Slavonija (Sektor Zapad), istočna Slavonija (Sektor Istok) i Krajina (sektori Sjever i Jug). U većini područja unutar granica UNPA-i, srpske grupe su de facto vladale. Tokom druge misije, članovi delegacije posjetili su sektore Istok i Jug, gdje su se UNPROFOR i UNCIVPOL suočavali

sa ekstremnim teškoćama u provođenju Mirovnog plana Ujedinjenih nacija, posebno u smisli demilitarizacije stanovništva, deminiranja područja i povratka izbjeglica.

B. UNPA Sektor Jug

78. U Sektoru Jug, dijelu pod nazivom „republika Krajina“, lokalne vlasti prakticiraju diskriminaciju. Sudovi još uvijek ne rade kako treba i, po mišljenju UNPROFOR-ovog osoblja, istražne radnje u lokalnoj policiji gotovo da su prestale postojati. Ovo jako brine osoblje Ujedinjenih nacija, koji prikupljaju dokaze o ubistvima, pljačkama, razbojništvima i drugim oblicima kriminalnog ponašanja, koja su često dovodila do etničkog čišćenja. Tamo gdje bi, u skladu sa svojim mandatom, nalazili takve dokaze, proslijedili bi ih lokalnim vlastima, koje bi, ako nisu bile krajnje nekooperativne, oklijevale reagirati. UNPROFOR-ovi zvaničnici objasnili su da su srpski vojnici koji su trebali biti demobilisani, u mnogim slučajevima, jednostavno „mijenjali uniforme“, često radeći pod pokroviteljstvom grupa poput Specijalne jedinice, Granične policije ili višenamjenskih brigada. Do okončanja demilitarizacije, zvaničnici UNPROFOR-a vjeruju da ne mogu garantirati bezbjednost izbjeglica koje se nadaju povratku, niti preostaloj manjinskoj populaciji.

79. Mnogo ljudi očajnički žele pobjeći iz ovog područja. Ipak, prije nego dobiju dozvolu lokalnih vlasti, ove osobe često su primorane da potpišu izjavu u kojoj stoji da je njihov odlazak dobrovoljan, čime se uvodi konfuzija u pravni status njihove imovine, te brišu dokazi o etničkom čišćenju. UNPROFOR-ovi zvaničnici duboko su zabrinuti za bezbjednost ovih ljudi, kao i za premještanje i upotrebu napuštenih kuća.

80. Specijalni izvjestitelj posebno je zabrinut za dobrobit mnogo hiljada Muslimana koji su prebjegli u UNPA Sektor Jug od masakara u regionima istočno i jugoistočno od Bihaća. Zvjerstva, koja su isprovocirala ovu rijeku izbjeglica, potaknuta su, između ostalog, i srpskom paravojnom grupom koja je tvrdila da radi pod vođstvom ozloglašenog Arkana, paravojnog lidera poznatog po njegovoj brutalnosti. Područje kroz koje izbjeglice moraju putovati kako bi došle do Sektora Jug, drže srpske paravojne snage. Prema vjerodostojnim izvorima, Arkan uživa značajnu podršku među kninskim lokalnim vlastima. Zvaničnici UNPROFOR-a vjeruju da je ukupan broj ljudi koji se bore pod komandom kninskih vlasti otprilike ukupno 16.000 naoružanih muškaraca.

81. Specijalni izvjestitelj također je zabrinut zbog mogućnosti da srpske snage u regionu Krajine započnu terorističke aktivnosti. Tokom druge posjete, Specijalni izvjestitelj je obaviješten da je brana Peruća, jugoistočno od Knina, u lošem stanju i da je locirana u području koje se tek treba deminirati. Iako UNPROFOR sada drži pod kontrolom ovu branu, izvještaj CSCE-a izražava strah da bi „kninske vlasti možda mogle zaprijetiti da će uništiti branu, što bi rezultiralo ekološkom katastrofom i dovelo u opasnost živote između 40.000 i 50.000 ljudi“, koji stanuju u dalmatinskoj regiji. Izvještaj također bilježi osjetljivost skladišta eksploziva pored aerodroma Zemunik, koje „ako bi došlo do detonacije, moglo prouzrokovati seizmički potres“, koji bi doveo u opasnost okolnu populaciju od nekih 135.000 ljudi.

C. UNPA sektori Zapad i Sjever

82. Iako Specijalni izvješač nije mogao posjetiti UNPA sektore Zapad i Sjever, UNPROFOR-ovi zvaničnici su ga informirali da se u Sektoru Sjever nekoliko nekada dislociranih porodica vratilo svojim domovima. Nažalost, ovi zvaničnici vjeruju da su ovi slučajevi izuzeci, te su rekli da oni nisu optimisti kada je budućnost u pitanju.

D. UNPA Sektor Istok

83. U Sektoru Jug javljaju se ozbiljni problemi, koji također preovladavaju i u Sektoru Istok. Srpske snage se često regrupiraju u sklopu jedinica specijalne policije. Etničko čišćenje nastavlja bivati vršeno od strane vojske i lokalnih srpskih vlasti. Nekoliko Hrvata, Mađara, Ukrajinaca i Slovaka, koji još uvijek nisu dobrovoljno otišli, suočavaju se sa stalnim i često ekstremno nasilnim formama zastrašivanja.

84. Katoličke crkve su uništene u pokušaju da se izbrišu sve forme nesrpskih institucija. Srpske izbjeglice iz drugih područja smještene su u prazne kuće onih koji su izbjegli. UNPROFOR ne može garantirati bezbjednost porodicama žrtvama usprkos pozicioniranju vojnika Ujedinjenih nacija u ugrožene domove. Zvaničnici UNPROFOR-a izražavaju osjećaj nemoći u borbi protiv nasilja. Zbog toga nisu bili u stanju demilitarizirati sve oružane grupe i obezbijediti sigurnost osobama nesrpskog etničkog porijekla, koji još uvijek žive tamo ili su izrazili želju za povratkom.

85. UNPROFOR-ovi zvaničnici su vidjeli izvoženje hrane, žita i čak stoke iz UNPA Sektora Istok u Srbiju, ali vjeruju i da je nešto zaliha uvezeno kako bi se obnovile zalihe. UNPROFOR je zabrinut zbog mogućnosti širenja gladi ove zime.

86. Specijalni izvjestitelj naročito je naglasio važnost pronalaženja 2.000 do 3.000 ljudi koji su, izgleda, nestali nakon pada Vukovara tokom 1991. godine. Na osnovu svjedočenja koja su dali ljudi iz Vukovara, forenzički ekspert koji je bio u pratnji Specijalnog izvjestitelja na njegovoj drugoj misiji, locirao je potencijalne masovne grobnice otprilike 2 km jugoistočno od stočarskog sela Ovčara, pored Vukovara. Četiri djelomično izložena ljudska skeleta pronađena su razbacana na površini od otprilike 10 x 30 m područja prekopane zemlje. Sva četiri skeleta su ostaci mladih muškaraca sa tragovima predsmrtnih trauma. Po mišljenju forenzičkog eksperta, ovi skeleti izgleda zbog erozije isplivavanju na površinu iz masovne grobnice, u kojoj bi moglo biti još mnogo tijela. Ovo otkriće je značajno, jer izgleda da potvrđuje dokaze svjedoka koji govore o nestanku oko 175 osoba iz Vukovarske bolnice, tokom evakuacije hrvatskih pacijenata iz tog objekta 20. novembra 1991. godine. Specijalni izvjestitelj je zahijevao od UNPROFOR-a da obezbijedi cjelodnevnu zaštitu te lokacije, te da međunarodni tim eksperata započne ekshumirati grob. Takav tim bi također istraživao druge potencijalne lokacije masovnih grobnica. Zvaničnici UNCIVPOL-a izvijestili su da u tom području postoji najmanje osam masovnih grobnica, ali da to zahtijeva dalju istragu.

87. Specijalni izvjestitelj je informirao Ekspertnu komisiju, koju je nedavno uspostavilo Vijeće sigurnosti rezolucijom 780 (1992.) 6. oktobra 1992. godine, o gore navedenom, te smatra da se ovo pitanje treba dalje rješavati u okviru ove komisije.

IV. SRBIJA

88. Tokom njegove prve dvije misije, Specijalni izvjestitelj je analizirao generalno stanje ljudskih prava u Srbiji, kao i pitanja vezana za prava manjina i etničkih grupa. Specijalni izvjestitelj je o ovim pitanjima razgovarao sa predstavnicima savezne i republičkih vlada, kao i sa mnogobrojnim predstavnicima različitih organizacija i političkih partija. Postoje značajne razlike u pogledima vezanim za poštivanje standarda ljudskih prava između predstavnika saveznih i republičkih organa. Savezna vlada priznaje da je situacija daleko od zadovoljavajuće, te da novouspostavljeno Savezno ministarstvo za ljudska prava i manjine preduzima određene korake usmjerene poboljšanju ove situacije. Ipak, Savezna vlada ima ograničene nadležnosti i utjecaj u ovom smislu, u poređenju sa nadležnostima republičkih vlada, koje čine federaciju Srbije i Crne Gore. Vođstvo Republike Srbije drži da su na njihovoj teritoriji ljudska prava u potpunosti zaštićena.

89. Ipak, postoji značajna nedosljednost između pravnih pravila i normi i konkretne implementacije takvih standarda. Ustav Savezne Republike Jugoslavije, proglašen 27. aprila 1992. godine, sadrži široku listu fundamentalnih ljudskih prava i sloboda.

90. Odsustvo demokratski odobrenog ustavnog poretka i čvrsta vezanost za Ustav dijela političkih vlasti, zajedno sa nedostatkom efektivnih procedura i mehanizama za zaštitu Ustavom priznatih ljudskih prava i sloboda, dva su faktora koja doprinose ovoj situaciji.

91. Utjecaj komunističkog sistema vladanja, zajedno sa strogom kontrolom države od strane političkih lidera, te nedostatak sistema provjera i odgovornosti još uvijek je jak. U mnogo instanci i pod različitim krinkama, dominantne političke snage ustvari su nasljednici bivše Komunističke partije. Iako su njihovi politički ciljevi redefinirani, administrativnim i političkim strukturama još uvijek uglavnom upravljaju iste osobe koje su to radile i u prošlosti. Može se tvrditi da su se vladajuće elite okrenule nacionalističkim sloganima, koristeći ih kao metodu očuvanja svoje privilegirane pozicije i moći.

92. Na stanje ljudskih prava u Srbiji snažno utječu vojni sukobi u susjednim republikama, ekonomska situcija u zemlji i nedostatak efikasnog demokratskog sistema. Svi ovi faktori međusobno su ovisni.

93. Nedostatak brzog progresa ka razvoju modernih demokratskih institucija, između ostalog, ima veze sa ratom u Bosni i Hercegovini. Istražiteljska misija CSCE-a istakla je, u vezi sa izborima u Jugoslaviji, koji su prvobitno zakazani za 31. maj 1992. godine, da će „poštenost bilo kojih izbora u Jugoslaviji biti diskutabilna dok se god neprijateljstva nastavljaju... Nacionalistička vatrenost i nedostatk demokratskog razvoja obavijaju narod... pod velom dezinformacije i u atmosferi nepovjerenja.“

94. Opadajuća ekonomija, hiperinflacija i rapidan pad životnog standarda, doveli su do atmosfere generalne frustracije i rastuće tenzije. Ne treba također zaboraviti da je Srbija i Crna Gora primila oko 500.000 izbjeglica iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Slovenije. Dešava se rapidan rast stope kriminaliteta, što stvara osjećaj nesigurnosti u većem dijelu ovog društva. Ekonomske sankcije, koje su Ujedinjene nacije uvele u skladu sa svojom poveljom, također su imale utjecaja na svakodnevni život građana. Zvanična propaganda sankcije opisuje kao kaznu ili ucjenu. Tek neke demokratske grupe u Srbiji otvoreno priznaju da su sankcije nametnute vlastima u Srbiji, zato što one snose glavnu odgovornost za prijetnju međunarodnom miru i sigurnosti u regionu.

95. Informativna blokada, koja postoji od početka neprijateljstava u bivšoj Jugoslaviji, ima dalekosežne posljedice. Mediji i štampa pod kontrolom Vlade postali su dijelom mašinerije jednostrane i nacionalističke propagandne kampanje. Zvanični mediji ne čine ništa kako bi se distancirali od politike netrpeljivosti i, kao rezultat toga, dolijevaju ulje na vatru mržnje. Radeći na takav način, oni su silno zanemarili uspostavljena međunarodnih pravila o ljudskim pravima, koja zabranjuju zagovaranje nacionalne, rasne ili religijske mržnje koja čini osnovu za diskriminaciju, nerijateljstva ili nasilje. Treba se sjetiti da je prije događaja koji su doveli do krvoprolića u ovom regionu, svaka neutralna televizija, poput „Jutela“, bila ušutkana i u Hrvatskoj i u Srbiji, dok su u drugim slučajevima neki novinari otpuštani ili premješteni na druga radna mjesta.

96. Uočeno je da su podaci o činjenicama često poremećeni, informacije falsificirane i nekada zvjerstva izmišljena ili namjerno otkrivena, kako bi se doprinijelo atmosferi međusobne mržnje. Mediji koriste uvredljive i zloupotrebljive nazive. Aktivnosti različitih međunarodnih tijela predstavljaju se u pogrešnom svjetlu i stvara se atmosfera opsade. Demokratski orijentirane opozicione političke partije i pokreti za zaštitu ljudskih prava imaju veoma ograničen pristup televiziji i radiju i imaju malu mogućnost da učine svoje poglede dostupnim cjelokupnoj zajednici.

97. Građanima Srbije uskraćene su efektivne metode koje se koriste u demokratskom društvu kako bi se utjecalo na politiku njihove vlade. Kao rezultat toga, srpska populacija je u velikoj mjeri žrtva posljedica politike na koju ne mogu utjecati. Ovo još jednom potvrđuje tvrdnju da je puno uživanje ljudskih prava nemoguće bez demokratskog razvoja unutar društva.

98. Stanje ljudskih prava u Srbiji, posebno razvoj političkih prava i sloboda, imat će veoma jak utjecaj na situaciju širom regije.

A. Kosovo

99. Od početka njegovog mandata, Specijalni izvjestitelj je primio alarmantne izvještaje iz različitih izvora unutar i izvan zemlje, koji opisuju napetu situaciju na Kosovu, posebno kada su u pitanju različite forme diskriminacije usmjerene eprotiv albanske populacije, koja čini većinu stanovištva.

100. Jedan od glavnih problema na koje je skrenuta pažnja Specijalnom izvjestitelju su problemi sa diskriminacijom protiv Albanaca u radnim odnosima. Otkako je administraciju na Kosovu preuzela Vlada Srbije, 5. jula 1990. godine, hiljade radnika albanske nacionalnosti koji su radili za Vladu i u javnim preduzećima, ostali su bez svojih radnih mjesta. U mnogim slučajevima bili su zamijenjeni radnicima iz Srbije i Crne Gore. U ovom smislu su Specijalnom izvjestitelju obezbijeđene Službene novine Socijalističke Republike Srbije od 30. marta 1990. godine, u kojima je bio objavljen program za uspostavu mira, slobode, demokratije i prosperiteta u Autonomnoj pokrajini Kosovo. Paragraf 17 Operativnog plana ovog programa kaže da se na Kosovo hitno trebaju poslati radnici iz Srbije i Crne Gore, kako bi zamijeniti albanske radnike u štrajku, koji su potom otpušteni. Isti paragraf pozivao je na prilagođavanje zakona, kako bi se olakšalo upošljavanje srbijanskih i crnogorskih radnika na Kosovu.

101. Naknadno, 26. jula 1990. godine, srbijanski parlament je usvojio zakon nazvan „Specijalne okolnosti", o radnim odnosima na Kosovu, koji su imali za cilj olakšati otpuštanja zasnovana na proizvoljnim kriterijima, te istovremeno omogućiti upošljavanje Srba na radna mjesta na Kosovu. Radnici albanskog porijekla tjerani su da potpišu prije nego bi bili uposleni, ili kako ne bi dobili otkaz, dokument kojim potvrđuju da prihvataju političke i druge mjere koje srbijanske vlasti preduzmu na Kosovu. Prema velikom broju primljenih izvještaja, oni koji su to odbili igubili su ne samo posao, nego su izbacivani i iz njihovih stanova. Mnogi radnici izgubili su posao jer su istrajavali u tome da koriste albanski jezik na radnom mjestu, dok su vlasti naređivale upotrebu srpskog jezika i ćiriličnog pisma u javnosti.

102. Treba znati da je masovna diskriminacija protiv albanskih radnika na Kosovu protivna Konvenciji o diskriminaciji vezanoj za posao i zanimanje Međunarodne organizacije rada (ILO), 1958. (br. 111), Konvenciji za zaštitu sloboda udruživanja i zaštite prava na organiziranje, 1948. (br. 87), te Konvencije za primjenu principa prava na organiziranje i kolektivno pregovaranje, 1949. (br. 98), čiji je Jugoslavija član. Međunarodni ured za rad izvijesti je da su industrijski pogoni rasformirani i odvezeni u Srbiju. Fabrika tekstila u Glogovu i građevinska firma „Put" zatvorene su, a mašine poslane u Srbiju. U Jankovici, centralni telefonski sistem je rasformiran i poslan van Kosova bez da je bio poslije toga zamijenjen.

103. Nadalje, ILO je Specijalnom izvjestitelju obezbijedio kopije sljedećih navoda koje je Savez nezavisnih sindikata Kosova poslao: (a) Jugoslovenske vlasti odbijaju da daju pravnu snagu zahtjevu Sindikata za registraciju; (b) te vlasti odbijaju priznati Sindikat kao zainteresiranu stranu u procesu kolektivnog pregovaranja; (c) mnogi radnici i sindikalni službenici, koji su članovi Sindikata, otpušteni su zbog njihovog učešća u štrajku i odbijanja da pristupe članstvu Sindikata Srbije. Ove navode trenutno razmatraju nadležni organi ILO-a.

104. Preko 300.000 Albanaca odlučilo je napustiti Kosovo tokom protekle tri godine, budući da tamo nisu mogli obezbijediti niti minimalne adekvatne životne uslove. Mnogi posmatrači se pribojavaju da su ovaj pokret na mnogo načina isprovocirale srbijanske vlasti, što će progresivno promijeniti etničku strukturu na Kosovu.

105. Politika masovnih otpuštanja također je pogodila obrazovni sistem. Zbog otpuštanja hiljada učitelja, koji su odbijali predavati u skladu sa novim planom i programom, koji je propisala Vlada Republike Srbije 1990. godine, bilježi se postepeni gubitak pristupa obrazovanu učenika albanskog porijekla. Ovo se ne odnosi samo na osnovno i srednje obrazovanje, već i na ono univerzitetsko. Procjenjuje se da oko 400.000 djece na Kosovu nije pohađalo školu oko dvije godine, jer se mnogi roditelji nisu slagali s tim da im djeca uče u skladu sa srbijanskim planom i programom. Specijalni izvjestitelj je informiran da neki otpušteni albanski profesori često nude privatne instrukcije, ali da u nekim slučajevima policija sprječava učenike da pohađaju ove kurseve.

106. Albanske organzacije izvijestile su da oko 27.000 učitelja nije primilo platu od aprila 1992. godine. Preko 800 univerzitetskog osoblja dobilo je informaciju da su otpušteni. Prema izvještajima, još uvijek postoji nekoliko osnovnih škola koje prate plan i program na albanskom jeziku, ali ne postoji niti jedna srednja škola u kojoj se predaje na albanskom jeziku. Dvanaestog oktobra 1992. godine, desetine hiljada Albanaca demonstrirale su jedan sat u Prištini, kao i u drugim dijelovima Kosova, tražeći ponovno uvođenje albanskog plana i programa u školama, umjesto obrazovnog sistema koji su nametnule srbijanske vlasti.

107. Još jedan ozbiljan problem odnosi se na slobodu informacija. Iako su srpske vlasti informirale Specijalnog izvjestitelja da albanska zajednica ima preko 15 sati radijskog programa dnevno, te da im je dozvoljeno da objavljuju 15 časopisa na albanskom jeziku, Albanci su izvijestili o mnogo strožoj politici. Prema njima, trenutno se objavljuju samo četiri novine na albanskom jeziku, koji se zovu: Bujku (5-6 izdanja sedmično), Shkendija i Fjala (oba časopisa izlaze svake dvije sedmice), te Zeri (jednom sedmično). Ograničenja također postoje i zato jer cijeli sistem štampanja i distribucije kontrolira Vlada. Što se tiče albanskih radio programa, Specijalni izvjestitelj je obaviješten od strane lidera albanske zajednice da se u prosjeku nekih 15 minuta dnevno emitiraju sadržaji na albanskom, koji uglavnom predstavljaju prijevode srbijanskih vijesti. Ipak, s vremena na vrijeme, posebno tokom posjeta stranih misija, albanski programi bivaju produžavani.

108. Prema albanskim izvorima, 296 albanskih sudija otpušteni su sa svojih radnih mjesta bez navođenja razloga za otpuštanje; nadalje, srpske sudije imenovane su na njihovo mjesto. Pored proizvoljnih otpuštanja, postoje ozbiljne sumnje u nezavisnost sudstva. Nadalje, albanski advokati imaju jako ograničen pristup dosjeima, što također prijeti nepristrasnosti pri administriranju pravde.

109. Amnesty International izvijestio je da je nedavno suđeno devetnaesterici etničkih Albanaca u Okružnom sudu u Peći pod optužbom „udruživanja radi izvršenja neprijateljskih aktivnosti“ i „potkopavanja teritorijalnog integriteta Jugoslavije“ po osnovu članova 116 i 136 Krivičnog zakona Jugoslavije. Osuđeni su na kazne zatvora između jedne i sedam godina. U ovim slučajevima zabilježene su brojne neregularnosti, pogotovo kada je u pitanju uloga advokata tokom suđenja.

110. Zabilježeni su mnogobrojni navodi koji se tiču torture u policijskim stanicama, kao i brutalnost policije prema demonstrantima, studentima i srednjoškolcima. Najveći broj

navoda odnosi se na fizičko maltretiranje, odnosno batinanje pendrecima i gumenim mecima. Žalbe protiv počinitelja takvih zlostavljanja često ostaju bez rezultata.

111. Istražujući navode vezane za torturu, Specijalni izvjestitelj je u pratnji medicinskog eksperta, posjetio Općinski zatvor u Prištini. U ovom zatvoru, pritvorenici, smješteni tu prije suđenja, držani su zajedno sa zatvorenicima osuđenim na kazne zatvora do šest mjeseci. Čula su se svjedočanstva o navodnom slučaju teškog maltretiranja. Nakon što su konsultirali dosje, koji je uključivao i medicinske podatke, došli su do zaključka da ne postoji vjerovatnoća da se to zlostavljanje zaista desilo.

112. Oni su također intervjuirali 25 svjedoka, koji su u raznim gradovima na Kosovu bili žrtve policijske brutalnosti, kada su se masovne demonstracije protiv zatvaranja škola nasilno proširile 12. i 13. oktobra 1992. godine. Bez izuzetka, na njihovim tijelima imali su teške modrice i ponekada i ozbiljne rane, na primjer na očima. Rečeno je da su vlastima na vrijeme date najave planiranih demonstracija sedam dana unaprijed, te da budući da nije bilo reakcija, demonstracije su, po zakonu, pravno dopuštene. Ipak, kada se gomila ljudi okupila, policija je snažno napala demonstrante sa pendrecima, bez prethodnog upozorenja da se raziđu. Veliki broj ljudi bio je teško povrijeđen, dok su neki od demonstranata i hospitalizirani; u jednom slučaju odsječeno je uho. Određen broj demonstranata uhapšen je i stavljen pod policijski nadzor, usprkos povredama. Neki od uhapšenika oslobođeni su poslije nekoliko sati, dok je drugima grupno suđeno i dodijeljene su im kazne do 60 dana zatvora.

113. Također su primljen navodi o otpuštanju albanskih doktora iz prištinske bolnice, kao i o diskriminaciji albanskih pacijenata. Medicinski ekspert, zajedno sa drugim članovima misije, posjetili su odrasle pacijente koji su ležali u bolnici. Doimalo se da je bolničko osoblje koje su tamo sreli srpske nacionalnosti. Ipak, pacijenti su bili pripadnici svih etničkih grupa i medicinski tretman, koji su prema medicinskom kartonu primali, činio se adekvatnim. Albanski pacijenti su rekli članovima misije da su od bolnice primili samo početne doze propisane terapije; sve doze poslije toga kupovali su članovi porodica od albanskih farmaceuta i donosili u bolnicu. Bolničko osoblje je potvrdilo te informacije, ali je ostalo nejasno da li se to odnosi na sve pacijente u bolnici. Bolnički ljekari prijavili su značajan, iako ne očajan, nedostatak lijekova – antibiotika, lijekova za hemoterapiju i slično – te rekli da je to posljedica sankcija. Bolnički ljekari također su potvrdili da se albansko stanovništvo primarno oslanja na privatne klinike i da potom oni često primaju hitne slučajeve koji se pokazuju kao previše komplicirani za njihove ograničene materijalne mogućnosti. Misiji je bilo jasno da je medicinska njega u Prištini, slično drugim aspektima političkog, socijalng, ekonomskog i kulturnog života pogođena dubokim nepovjerenjem između albanske populacije i srbijanskih vlasti.

114. Treba se nadati da će nedavna inicijativa za uspostavu dijaloga među Albacima i Srbima na Kosovu, koju je pokrenuo premijer Savezne Republike Jugoslavije, g. Milan Panić, polučiti pozitivne rezultate. Na sastanku sa Specijalnim izvjestiteljem, premijer Panić je izrazio želju da se zaustave kršenja ljudskih prava i diskriminacija protiv Albanaca. Također se složio sa sugestijom Specijalnog izvjestitelja da mediji ne bi trebali širiti tenzije na teritoriji bivše Jugoslavije. Pristup premijera Panića, pak, nasilno odbi-

jaju srbijanske ekstremističke grupe, koje su aktivne na Kosovu. Iako je dominantan zdrav i strpljiv stav etničkih Albanaca, postoji značajan potencijal za izbijanje nasilja, sa posljedicama koje je teško predvidjeti. Veliki broj jugoslavenskih trupa su locirane na Kosovu i po novim informacijama njihov broj se povećava.

B. Sandžak

115. Više izvora skrenulo je pažnju Specijalnog izvjestitelja na trenutnu, opasnu, situaciju u Sandžaku. Specijalni izvjestitelj za vansudska, zbirna i arbitražna izvršenja posjetio je područje naseljeno muslimanskim, srbijanskim i crnogorskim stanovništvom, djelimično lociranom u Republici Srbiji, a djelomično u Republici Crnoj Gori, kao mjesto potencijalnog sukoba. Stanje ljudskih prava u Sandžaku u velikoj mjeri uzrokuju isti faktori kao i u drugim područjima bivše Jugoslavije; rat u Bosni i Hercegovini, jako paravojno i vojno prisustvo, jačanje nacionalističke ideologije, neefikasnost organa za provođenje pravde, ekonomska kriza, informativna blokada i priliv izbjeglica.

116. Usprkos očitoj atmosferi netolerancije u različitim dijelovima Sandžaka, uključujući do neke mjere i Novi Pazar, klasične metode etničkog čišćenja koriste se u području koje graniči sa Bosnom i Hercegovinom. Kuće i prodavnice koje pripadaju Muslimanima spaljene su, a džamije uništene u terorističkim napadima u gradovima Pljevlja, Prijepolje, Priboj i Bijelo Polje. Ovi činovi, u pravilu, imaju oblik podmetanja bombi u objekte. Prema saveznim vlastima, „pored bombi i vatre, određene ekstremističke organizacije angažirane su u aktivnostima – ili, preciznije, članovi tih organizacija primjenjuju pritisak, u formi verbalnih prijetnji i otvorenih zahtjeva – da natjeraju Muslimane da odu". Oni također izvještavaju o određenim mjerama preduzetim kako bi se ova situaciju zaustavila, uključujući hapšenje nekoliko osumnjičenika i jačanje policijskih snaga. Crnnogorsko ministarstvo unutrašnjih poslova provodi istragu nad 11 policijskih službenika u mjestima u kojima je ugrožen javni red i mir, uključujući Pljevlja. Samo se možemo nadati da će se ove mjere pokazati efikasnim. Ipak, u ovom trenutku postoji sve intenzivniji osjećaj nesigurnosti unutar muslimanskog stanovništva, što je dovelo do masovnog egzodusa: procjenjuje se da je oko 70.000 Muslimana, po izvještajima, napustilo region od početka konflikta.

117. Specijalni izvjestitelj posebno je alarmiran zbog određenog broja dramatičnih incidenata koji su se desili u oktobru, a koji su uključivali i kidnapovanje i proizvoljno ubijanje Muslimana. Jedan takav incident uključivao je kidnapovanje i, vjerovatno, egzekuciju 17 stanovnika u selu Sjeverin. Savezne vlasti informirale su Specijalnog izvjestitelja da su preduzele korake kako bi istražile ovaj slučaj i spriječile ovakve incidente u budućnosti.

118. Tokom njihove posjete Sandžaku, članovi misije susreli su se sa predstavnicima lokalnih vlasti, nevladinih organizacija, političkih partija i vjerskih zajednica. Delegacija je primila različite vrste informacija i suočila se sa različitim mišljenjima, ali nije imala priliku verficirati navode o kršenjima ljudskih prava. Nesretna je činjenica da su prečeste netačne ili pretjerane informacije koje se koriste za političke ciljeve. Specijalni iz-

vjestitelj vjeruje da će uspostavljanje stalne misije CSCE-a u području Sandžaka obezbijediti realnu i nepristrasnu sliku o stanju ljudskih prava u Sandžaku.

119. Očito je da dok mnogi Muslimani i Srbi nastavljaju zajedno mirno živjeti u Sandžaku i dok lokalne i savezne vlasti također pokazuju znakove tolerancije, ne može se isključiti mogućnost izbijanja nasilja zbog stavova vojnih, vlasti Republika Srbije ili određenih političkih lidera.

C. Vojvodina

120. Dok je Specijalni izjvestitelj boravio na Kosovu, Predstavnik Generalnog sekretara za interno raseljena lica posjetio je Vojvodinu, gdje se susreo sa predstavnicima saveznog ministarstva za ljudska prava i manjine, srbijanskom komisijom za izbjeglice, Srbijanskog crvenog krsta, gradonačelnikom Subotice, te predstavnicima organizacija etničkih Mađara, Hrvata, Slovaka, Ukrajinaca i Rumuna. Također je posjetio izbjeglički kamp i razgovarao sa izbjeglicama iz Hrvatske i Bosne.

121. Vojvodina je tradicionalno poljoprivredom bogato i etnički kompleksno područje. Stanovništvo čine Srbi, Mađari, Hrvati i Slovaci. Malobrojnije manjine, koje uključuju etničke Nijemce, Rumune, Ruse i Ukrajince, čine, otprilike, 17 posto stanovništva.

122. Od 1991. godine Vojvodina je istovremeno i proizvodila i primala veliki broj izbjeglica. Prvi veliki egzodus desio se za vrijeme borbi u Sloveniji i Hrvatskoj tokom 1991. godine, i činili su ga, velikim dijelom, oni koji se nisu željeli boriti sa Srbima protiv nezavisnosti Slovenije i Hrvatske. Tokom 1991. godine također je generiran prvi priliv izbjeglica, koje su pobjegle od borbi i diskriminacije protiv Srba u Hrvatskoj.

123. Izbijanje borbi u susjednim dijelovima Hrvatske i priliv srpskih izbjeglica koincidira sa sve češćim incidentima zlostavljanja i nasilja protiv nesrba u Vojvodini, koja uključuju silovanja, pucanje, prijetnje smrću, upotreba eksploziva na kućama i crkvama i nasilno iseljenje. U nedavnom specijalnom izvještaju Komiteta za ljudska prava, savezna vlada je izjavila da su „neki od tih ljudi, koji su izbjegli od sukoba u nadi da će spasiti svoje i živote njihovih porodica, stigli u Saveznu Republiku Jugoslaviju noseći sa sobom njihovo naoružanje, riješeni da se tu dosele, pa čak i ukoliko to bude značilo upotrebu sile kako bi se taj cilj postigao, na račun ljudi koji su pripadali nesrpskim nacionalnostima (Hrvatima i drugima), koje smatraju neprijateljima jednostavno zato što ne pripadaju srpskom narodu". Izvještaj pominje primjer Hrtkovića, gdje se 500 izbjegličkih porodica, koje su uključivale i 350 bivših vojnika, smjestilo u maju 1992. godine. Desila se kampanja zastrašivanja i maltretiranja, uključujući i tuče. Cijela situacija kulminirala je ubistvom jedne osobe, te odlaskom 600 osoba koje su utočište potražile u Hrvatskoj. Vlada je izvijestila da je srbijansko ministarstvo unutrašnjih poslova započelo istragu, kako bi utvrdilo da li su lokalne vlasti bile uključene u ove događaje, da su zaplijenjene velike količine naoružanja i eksploziva, te da je određen broj pojedinaca već optužen za kriminalne aktivnosti, uključujući ubistva, nelegalno posjedovanje ili korištenje naoružanja ili eksploziva i "kršenja sloboda i prava osoba druge nacionalnosti".

Ipak, ostaju upitne nepristrasnost policije i sudova, kojima sve više dominiraju Srbi, i njhova predanost zaštiti prava manjina. U jednom slučaju, o kojem je izvijestila Demokratska liga Hrvata u Vojvodini, osobe osuđene zbog postavljanja bombe na kuću lidera njihove organizacije osuđene su samo na tri i četiri mjeseca zatvora.

124. Grad Novi Slankamen također je mjesto mnogih nasilnih incidenata. Hrvatski kulturni centar je uništen, a rimokatolička crkva oštećena tokom 1991. godine. Određen broj hrvatskih kuća oštećen je vatrom iz automatskih pušaka ili eksploziva, jedna osoba je silovana, a mnogi drugi su zastrašivani ili im je prijećeno. U gradu Somboru, eksplozivom su unišili crkvu u noći 31. decembar 1991. godine na 1. januar 1992. godine, a dvije noći nakon toga, dva hrvatska restorana i kuća lidera jedne hrvatske političke partije uništeni su. Ove zločine je na lokanom radiju najavio paravojni lider Arkan. Etničkim Hrvatima je rečeno da moraju otići do određenog datuma, pod prijetnjom smrću. U Subotici, u kojoj su Mađari najbrojnija etnička grupa, vjerske lokacije su napadane ili vandalizirane u više navrata od 1991. godine Katedralu je oštetio eksploziv; pokušano je spaljivanje jedne vjerske škole; samostan u Baću, registriran kao zaštićeni spomenik kulture, je u tri odvojene prilike napadan i uništavan; nekoliko crkava je također pretjerpjelo oštećenja.

125. Lokalne vlasti i politički lideri, koji su se susreli sa delegacijom, rekli su da se procjenjuje da je 90.000 Hrvata i Mađara i drugih manjina izbjeglo iz Vojvodine. Mnogobrojne izbjeglice nastavljaju pristizati, bježeći od borbe i diskriminacije u Bosni. Selidbom izbjeglica koordinira Komisija za izbjeglice Republike Srbije, koja je usvojila plan o tome koliko izbjeglica se mora smjestiti u koje lokalitete. U nekim slučajevima, broj izbjeglica kojima je određeno da odu na lokalitete u Vojvodini bio je 90 posto veći od broja stanovnika u tim mjestima.

126. Prema lokalnim vlastima i političkim liderima koji su razgovarali sa delegacijom, broj izbjeglica koje su premještene u Vojvodinu je neproporcionalan ukupnom broju izbjeglica u Srbiji. Ekonomske poteškoće uzrokovane prilivom izbjeglica, kao i ekonomskim embargom koji su nametnule Ujedinjene nacije, te lošom žetvom, doprinijele su ozlojeđenosti usmjerenoj protiv srpske izbjegličke populacije. Ekonomija je još uvijek u velikoj mjeri pod kontrolom države i lideri etničkih zajednica, koji su razgovarali sa delegacijom naveli su kao značajan problem otpuštnja nesrpskih radnika, kako bi se uposlili Srbi. U nekim slučajevima, politički angažman radnika ili neprijavljivanje za vojnu službu bili su navođeni kao razlozi za otpuštanje s posla. Generalno, mnogobrojna nesrpska manjina boji se da bi se izbjeglice mogle tu nastaniti zauvijek, oduzimajući imovinu onih koji su primorani izbjeći, te dalje oslabiti političku autonomiju i kulturnu tradiciju u ovom regionu.

127. Implikacije priliva izbjeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, od kojih je većina bila srpske nacionalnosti, može se potpuno procijeniti samo u kontekstu određenih političkih dešavanja iz proteklih nekoliko godina. U skladu sa Ustavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. godine, Vojvodina, kao i Kosovo, bila je "autonomna pokrajina". U 1987. godini, vođstvo Komunističke partije Srbije započelo je kampanju za "reunifikaciju" Srbije, što znači punu integraciju te dvije autonomne

pokrajine u Republiku. Tokom 1990. godine ova kampanja je kulminirala nakon usvajanja amandmana na Ustav Republike Srbije, kojim se eliminira autonomni status ove dvije pokrajine.

128. Iako su nesrpske etničke grupe, koje čine većinu stanovništva u Vojvodini, time izgubile pravo na samoupravljanje kao autonomna pokrajina, još uvijek su zadržale kontrolu na mnogim pozicijama u lokalnoj vlasti, do kojih se dolazi izborima. Stoga je razumljivo što se pribojavaju da će veliki priliv srpskih izbjeglica, kao i legislativa koja olakšava njhov prijem u državljanstvo i politička prava, biti dijelom oslobađanja strategije dalje redukcije prava tradicionalnih stanovnika ove regije na samoupravljanje. Prema informacijama primljenim od predstavnika etničkih grupa intervjuiranih u Vojvodini tokom druge misije, od 1990. godine mnogi Srbi su bili imenovani na pozicije na koje se dolazi bez izbora, posebno u policiji i sudstvu. Ovo je u velikoj mjeri doprinijelo osjećaju nesigurnosti među nesrbima, u to vrijeme kada su nasilnički incidenti u kombinaciji sa etničkim čišćenjem bivali sve češći.

V. ZAKLJUČCI

A. Kršenja pravnih i drugih obaveza

129. Prethodna poglavlja opisuju obim i prirodu kršenja ljudskih prava na onim teritorijama bivše Jugoslavije koje je posjetio Specijalni izvjestitelj tokom prve i druge misije. Ova kršenja se odnose na nepoštivanje većine fundamentalnih, međunarodno priznatih ljudskih prava, što uključuje i obavezu da se poštuje pravo na život, te kojim se zabranjuju tortura, okrutni, nehumani i ponižavajući tretman, u skladu sa članovima 3. i 5. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, te članovima 6. i 7. Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima. Ova prava imaju status jus cogens; ona su obavezna za sve strane u sukobu i ne mogu se poništiti bez obzira na okolnosti i razloge, čak ni tokom rata.

130. Gore opisana kršenja ljudskih prava također predstavljaju teške povrede međunarodnog humanitarnog prava, posebno Člana 3. Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine[5], koja kaže sljedeće:

"Osobe koje nemaju aktivnu ulogu u neprijateljstvima, uključujući i pripadnike oružanih snaga i one smještene hors de combat zbog bolesti, povreda, hapšenja ili bilo kojeg drugog razloga, bit će pod svim okolnostima tretirane na human način, bez razlike zasnovane na rasi, boji, religiji ili vjeri, spolu, rođenju ili bogatstvu ili bilo kojem drugom sličnom kriteriju. U tom smislu, sljedeće stvari ostaju zabranjene u svako doba i na svakom mjestu, kada su u pitanju navedene osobe:

(a) Nasilje protiv života i osobe, posebno ubistva svih vrsta, unakažavanja, okrutan tretman i mučenje;

[5] Pogledajte Treaty Series Ujedinjenih naroda, sveska 75

(b) Zarobljavanje talaca;

(c)Aktivnosti usmjerene protiv ljudskog digniteta, posebno ponižavanje i degradirajući tretman;

(d) Proglašenje kazni i njihovo izvršenje bez prethodno pribavljenih presuda redovno uspostavljenih sudova koji bi obezbjeđivali sve sudske garancije priznate kao neophodne među civiliziranim narodima."

131. Slično tome, Specijalni izvjestitelj je primijetio raširenо, namjerno kršenje pravila međunarodnog humanitarnog prava koje zabranjuje nasilna kretanja civila i "neprijateljstva usmjerena protiv historijskih spomenika, umjetničkih djela ili vjerskih mjesta koja čine kulturno i duhovno naslijeđe naroda" (članovi 17. i 16. Drugog protokola dodatog na Ženevsku konvenciju[6]).

132. Specijalni izvjestitelj stoga zaključuje da su elementi politike etničkog čišćenja izričito zabranjeni po međunarodno priznatim ljudskim pravima i humanitarnom pravu.

133. Informacije sadržane u prethodnim poglavljima također demonstriraju, van svake sumnje, neuspjeh da se poštuju obaveze koje su sve strane jednoglasno prihvatile u više navrata u Londonu i Ženevi. Posebno treba spomenuti dogovor da se poštuje Ženevska konvencija iz avgusta 1949. godine, posebno Član 3., sročen pod pokroviteljstvom ICRC-a, koji je potpisan 22. maja 1992. godinei Akcijski program za humanitarna pitanja, koji je usvojen tokom Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji (London, 26. i 27. avgust 1992. godine), a koji su sve strane potpisale 27. avgusta 1992. godine. Prema ovom dokumentu, strane su, inter alia, zaključile sljedeće:

(a) Da se poštuju ženevske konvencije i protkoli;

(b) Da "osobe koje počine ili narede počinjenje ozbiljnih kršenja snose individualnu odgovornost";

(c) Da "u potpunosti prakticiraju autoritet nad nedisciplinirаnim elementima unutar njihovih područja";

(d) Da "izbjeglicama i raseljenim licima treba biti dozvoljeno da se dobrovoljno i bezbjedno vrate u mjesta porijekla";

(e) Da su "sve prakse koje uključuju nasilna preseljenja, sve oblike zlostavljanja, ponižavanja ili zastrašivanja, konfiskacija i destrukcija imovine i sva djela koja uključuju praksu etničkog čišćenja gnusna i da zato trebaju prestati".

---

[6] Ibidem, sveska 1125

B. Zaključci i preporuke

134. Između prve i druge misije Specijalnog izvjestitelja u avgustu i oktobru 1992. godine, etničko čišćenje je nastavljeno, a u nekim područjima je čak i intenzivirano. Proizvoljne egzekucije, teroristički napadi na domove i vjerske objekte i privođenje talaca se nastavlja, prvenstveno u Bosni i Hercegovini, ali isto tako i u Zaštićenim područjima Ujedinjenih nacija. Žrtve su prvenstveno muslimanski i hrvatski civili.

135. Nastavak etničkog čišćenja je svjesno nastojanje da se stvori fait accompli u flagrantnom kršenju međunarodnih obaveza koje su preuzeli oni koji izvršavaju i imaju koristi od etničkog čišćenja. Nastavak ove politike pretpostavlja nesposobnost ili nedostatak želje međunarodne zajednice da djeluje u skladu sa zvaničnim sporazumima usvojenim pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija, te stoga potkopava kredibilitet i autoritet međunarodnih institucija. Međunarodna zajednica ne može dozvoliti nastavak daljeg sistemskog ignoriranja sporazuma dogovorenih u Londonu i Ženevi.

136. Srbijanske vlasti de facto kontroliraju određene teritorije u Bosni i Hercegovini i u Zaštićenim područjima Ujedinjenih nacija snose primarnu odgovornost za politiku etničkog čišćenja koja se tamo vrši. Komanda Jugoslovenske narodne armije i političko vođstvo Republike Srbije također dijele odgovornost za ovu politiku, koja u ovom trenutku ne bi mogla biti nastavljena bez njihove aktivne podrške.

137. Albanci, Hrvati, Mađari, Muslimani i druge etničke grupe bivaju diskriminirane na Kosovu, u Vojvodini i Sandžaku. U nekim slučajevima, koriste se nasilničke metode karakteristične za etničko čišćenje, i postoji istinska opasnost da se nasilje, ali i oružani sukob, prošire na ova područja.

138. Diskriminacija i ozbiljna kršenja ljudskih prava Srba isto tako se dešava na teritorijama pod kontrolom Vlade Bosne i Hercegovine, a stepen tih kršenja nešto je veći na područjima pod kontrolom bosanskih Hrvata. U nekim slučajevima, nasilje se vrši kao odgovor na etničko čišćenje koje vrše Srbi, ali ovo ni u kom slučaju nije izgovor ili opravdanje za kršenje prava nevinih osoba.

139. Diskriminacija i kršenja drugih ljudskih prava također se dešavaju i u Hrvatskoj, posebno protiv Srba, što doprinosi da se oni osjećaju nesigurno i progonjeno.

140. Postoji sve više dokaza o vršenju ratnih zločina. Potrebna je dalja istraga kako bi se odredio stepen takvih djela, te identitet odgovornih osoba, u vezi sa podizanjem optužnica od strane međunarodnog tribunala, ukoliko to bude odgovaralo datoj situaciji. U ovom smislu, Specijalni izvjestitelj namjerava obezbijediti sve relevantne informacije koje posjeduje Ekspertnoj komisiji uspostavljenoj u skladu sa Rezolucijom 780 (1992.), te preporučuje da bi Komisija trebala primiti svu neophodnu podršku.

141. Moraju se preduzeti značajniji koraci kako bi se zaustavilo etničko čišćenje na područjima na kojima se ono još uvijek vrši. U njegovom prvom izvještaju, Specijalni iz-

vjestitelj je preporučio da se mandat UNPROFOR-a proširi tako da pokrije Bosnu i Hercegovinu, te da uključi prevenciju kršenja ljudskih prava (A/47/418-S/24516, par. 63). Vijeće sigurnosti je naknadno odlučilo da proširi mandat UNPROFOR-a, ali postoje dvojbe o tome da li taj mandat podrazumijeva i sprječavanje ozbiljnih kršenja ljudskih prava koje karakteriziraju etničko čišćenje.

142. Veliki broj raseljenih osoba ne bi tražilo izbjeglištvo u inostranstvu, da im se može garantirati bezbjednost i da mogu obezbijediti dovoljno zaliha hrane i adekvatnu medicinsku njegu. Promptna uspostava sigurnosnih zona unutar Bosne i Hercegovine je neophodna, te se treba razmotriti proširenje mandata UNPROFOR-a u ovom smislu.

143. Hitne i usklađene aktivnosti potrebne su kako bi se spasili životi onih koji su direktno ugroženi, posebno zbog nehumanih uslova u zatvorima i tranzitnim centrima u sjevernoj Bosni. U tom smislu, Specijalni izvjestitelj urgira na sve države, koje su u situaciji da to učine, posebno na evropske države, da ponude azil ili privremeno utočište takvim osobama u saradnji sa ICRC-om i UNHCR-om, kako bi olakšali njihovo promptno puštanje i evakuaciju na bezbjedno mjesto.

144. Međunarodna zajednica ne smije se pomirit sa demografskim primjenama uzrokovanim etničkim čišćenjem. U tom smislu, Specijalni izvjestitelj preporučuje da se pravo na povratak izbjeglica i raseljenih lica treba reafirmirati i zaštititi.

145. Isto tako, neophodne aktivnosti moraju biti preduzete na sprječavanju smrti desetina hiljada osoba koje žive u gradovima i područjima pod opsadom, te na hitnom otvaranju koridora za humanitarnu pomoć.

146. Sukob u Bosni i Hercegovini nije vjerski konflikt, nego konflikt koji podstiču određene nacionalističke grupe i partije kako bi zadovoljile svoje političke i materijalne interese. Na nacionalističke ideologije koje podstiču konflikt treba reagirati aktivnom promocijom ljudskih prava. Kako bi se postigla puna implementacija ljudskih prava, bit će neophodan istinski i dalekosežan proces demokratizacije, prvo i prvenstveno u Srbiji. Za sada, Specijalni izvjestitelj preporučuje da međunarodna zajednica da podršku i pomoć demokratski orijetiranim grupama.

147. U svom prvom izvještaju (A/47/418-S/24516, par. 68), Specijalni izvjestitelj je istakao negativnu ulogu medija u plasmanu materijala koji šire netrpeljivost i dezinformacije, čime se podstiče klima međusobne mržnje, kao i predrasude koje dalje potpiruju konflikt u Bosni i Hercegovini. U tom smislu, Specijalni izvjestitelj želi ponoviti njegovu preporuku od ranije da se uspostavi nezavisna međunarodna agencija koja bi obezbjeđivala objektivno izvještavanje o događajima širom teritorije bivše Jugoslavije. On također preporučuje da se obezbijedi odgovarajuća materijalna i tehnička pomoć nezavisnoj demokratski orijentiranoj štampi i medijima.

148. Kako bi se bilo u stanju adekvatno odgovoriti na potrebu kontinuiranog i sistematskog istraživanja ozbiljnih kršenja ljudskih prava, te kako bi se održali bliski kon-

takti i saradnja sa relevantnim državnim i međunarodnim vlastima u bivšoj Jugoslaviji, Specijalni izvjestitelj smatra da je neophodno da postoji manja grupa posmatrača za ljudska prava, kojima bi on bio nadrađen, locirana na teritoriji bivše Jugoslavije, te zahtijeva da se preduzmu neophodne aktivnosti.

Masovne egzekucije, silovanje i progoni

Izvještaj broj E/CN.4/1993/50 od 10. 2. 1993. godine

Ovaj izvještaj pokriva cijelu teritoriju bivše Jugoslavije, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, i to na smaknuća, arbitrarna hapšenja, silovanje i probleme djece, prisilno preseljenje stanovništva, napade na nevojne ciljeve i humanitarnu krizu; aneksi se odnose na bespravna masovna smaknuća i izvještaj tima stručnjaka koji su istraživali silovanje.

SADRŽAJ

I. UVOD (paragrafi 1 -15) 93
A. Aktivnosti Specijalnoga izvjestitelja (paragrafi 1 – 8) 93
B. Informacije (paragrafi 9 – 15) 94

II. BOSNA I HERCEGOVINA (paragrafi 16 – 117).....95
A. Opće napomene u vezi s etničkim čišćenjem (paragrafi 16 – 31).....95
B. Masovne egzekucije (paragrafi 32 – 43).....97
C. Neselektivna hapšenja i tretman zarobljenih (paragrafi 44 – 81) 99
1. Opće napomene u vezi s neselektivnim pritvaranjem (paragrafi 44 – 56) 99
2. Situacija u zatvorima pod kontrolom srpskih snaga (paragrafi 57 – 67) 101
a) Poznate lokacije zatvora (paragrafi 57 – 60) 101
b) Neka svjedočenja o tretmanu zatvorenika (paragrafi 61 – 67).....102
3. Situacija u zatvorima pod kontrolom snaga Armije RBiH i/ili HVO-a (pargarafi 68 – 81).....104
a) Poznate lokacije zatvora (paragrafi 68 – 74) 104
b) Neka svjedočenja o tretmanu zatvorenika (paragrafi 75 – 81).....105
D. Istraga o mnogobrojnim slučajevima silovanja (paragrafi 82 – 89) 107
E. Patnje djece (paragrafi 90 – 94).....108
F. Prisilno raseljavanje stanovništva (paragrafi 95 – 101).....109
G. Napadi na civilne objekte (paragrafi 102 – 117) 111
H. Humanitarna kriza.....112

III. HRVATSKA (paragrafi 118 – 145).....113
A. Zaštićena područja Ujedinjenih naroda (UNPA) (paragraf 138).....117
B. UNPA južni sektor (paragrafi 139 – 140).....117
C. UNPA Istočni sektor (paragrafi 141 – 143) 117
D. UNPA sjeverni i zapadni sektor (paragrafi 144 – 145).....118

IV. SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA (SRBIJA I CRNA GORA) (paragrafi 146 -190) 118
A. Kosovo (paragrafi 153 – 171) 119
1. Pravni aspekti (paragrafi 155 – 159) 120
2. Brutalnost policije (paragrafi 160 – 162) 122
3. Situacija u javnim glasilima (paragrafi 163 – 164) 123
4. Otpuštanja iz službe (paragrafi 165 – 166) 123
5. Ekonomske prilike (paragrafi 167 – 168) 124
6. Obrazovni sistem (paragraf 169) 124
7. Izbori (paragraf 170) 124
8. Zaključak (paragraf 171) 125
B. Sandžak (paragrafi 172 – 181) 125
C. Vojvodina (paragrafi 182 – 190) 127

V. SLOVENIJA (paragrafi 191 – 216) 128
A. Uvodne primjedbe (paragrafi 191 – 192) 128
B. Pravni i institucionalni okvir za zaštitu ljudskih prava (paragrafi 193 – 201) ... 128
C. Izbori u Sloveniji (paragrafi 202 – 203) 130
D. Problem izbjeglica (paragrafi 204 – 209) 130
E. Sloboda govora i javnih glasila (paragrafi 210 – 212) 131
F. Zaključci (paragrafi 213 – 216) 131

VI. MAKEDONIJA (paragrafi 217 – 255) 132
A. Uvodne napomene (paragrafi 217 – 218) 132
B. Ustavni propisi (paragrafi 219 – 231) 132
C. Situacija nacionalnih skupina (paragrafi 232 – 240) 135
D. Javna glasila (paragrafi 241 – 245) 137
E. Problem izbjeglica (paragrafi 246 – 247) 138
F. Zaključci (paragrafi 248 – 255) 138

VII. ZAKLJUČCI I PREPORUKE (paragrafi 256 – 269) 139
A. Zaključci (paragrafi 256 – 268) 139
B. Prijedlozi (paragraf 269) 141

ANEKS I.
Sažetak izvještaja Specijalnoga izvjestitelja o vansudskim, hitnim ili samovoljnim pogubljenjima u okviru njegove misije da istraži navode o masovnim grobnicama od 15. do 20. decembra 1992. godine 143

ANEKS II.
Izvještaj tima stručnjaka o njihovoj misiji istraživanja optužbi za silovanje na teritoriji bivše Jugoslavije od 12. do 23. januara 1991. godine 146

ANEKS III.
Međunarodna konferencija u Londonu: Plan akcije za humanitarna pitanja koji su dogovorili kopredsjedavajući konferencije i sukobljene strane 159

I. Uvod

A. Aktivnosti Specijalnoga izvjestitelja

1. Komisija za ljudska prava je na prvoj sjednici, održanoj 14. augusta 1992. godine, usvojila Rezoluciju 1992/S-1/1 kojom zadužuje Predsjedavajućeg da imenuje Specijalnog izvjestitelja za istraživanje stanja ljudskih prava na području bivše Jugoslavije.

2. Komisija za ljudska prava je, na drugoj, vanrednoj sjednici, održanoj 1. decembra 1992. godine, usvojila Rezoluciju 1992/S-2/1 kojom, inter alia, zahtijeva od Specijalnoga izvjestitelja da "nastavi sa svojim istraživanjima, a posebno putem misija na području bivše Jugoslavije za koje smatra da su neophodne...".

3. Od imenovanja na dužnost, Specijalni izvjestitelj je obavio tri misije na području bivše Jugoslavije i podnio sljedeće izvještaje: Izvještaj Specijalnoga izvjestitelja Komisiji za ljudska prava od 28. augusta 1992. godine (E/CN.4/1992/S-1/9), u daljem tekstu "prvi izvještaj"; Izvještaj Specijalnoga izvjestitelja Komisiji za ljudska prava od 27. oktobra 1992. godine (E/CN.4/1992/S-1/10), u daljem tekstu "drugi izvještaj" i Izvještaj s 47. sjednice Generalne skupštine (A/47/666-S/24809), u daljem tekstu "treći izvještaj".

4. Tokom treće misije, Specijalni izvjestitelj je posjetio Sloveniju, Makedoniju i Hrvatsku, u periodu od 10. do 17. januara 1993. godine. Detaljnije o ovoj misiji će se govoriti u ostalim poglavljima ovoga dokumenta.

5. U decembru 1992. godine i januaru 1993. godine Specijalni izvjestitelj je još dva puta posjetio područje bivše Jugoslavije u okviru svoga mandata, koji uključuje istragu o stanju ljudskih prava na navedenome području.

6. Specijalni izvjestitelj je imao zadatak da preliminarno istraži navode o vansudskim, samovoljnim i masovnim egzekucijama i masovnim grobnicama na području bivše Jugoslavije. Misija je provedena u periodu od 15. do 20. decembra 1992. godine. Učestvovali su i forenzičari, radi utvrđivanja mjere pouzdanosti navoda prima facie (vidi Aneks I). Kao što je dogovoreno između Specijalnoga izvjestitelja i Komisije eksperata, formirane u skladu s Rezolucijom Vijeća sigurnosti 780 (1992), rezultati preliminarnoga istraživanja se dostavljaju Komisiji na detaljnu istragu. Specijalni izvjestitelj prosljeđuje Komisiji sve relevantne informacije u vezi s mandatom koji mu je povjeren.

7. Istraživanje navoda o rasprostranjenim slučajevima silovanja, posebno u Bosni i Hercegovini, provedeno je u periodu od 12. do 23. januara 1993. godine, što se podudara s posjetom Specijalnoga izvjestitelja. Tim, sastavljen od 4 liječnika i psihijatra, zajedno s direktorom Odjela Ujedinjenih naroda za unapređenje položaja žena i osobljem Centra za ljudska prava, posjetio je Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Saveznu Republiku Jugoslaviju (Srbija i Crna Gora), radi prikupljanja i analize svjedočenja žrtava, kao i pratećih statističkih podataka i medicinskih izvještaja (vidi Aneks II).

8. Osim navedenih misija, Specijalni izvjestitelj je obavio nekoliko drugih posjeta i razgovora s političkim liderima, s ciljem promoviranja razumijevanja pitanja ljudskih prava na području bivše Jugoslavije. Izvještaje je dostavio Vijeću sigurnosti i Generalnoj skupštini. Također je učestvovao i na specijalnome sastanku Organizacije islamske konferencije u Dželi od 1. do 2. decembra 1992. godine.

B. Informacije

9. Veliki broj dokaza o kršenju ljudskih prava je prikupljen tokom navedenih misija. Osim toga, pojavljuje se sve veći broj svjedočanstava, koja dokumentiraju kršenja ljudskih prava, pružajući uvjerljive i provjerljive detalje, te imenujući odgovorne za zločine. Određena količina dokumentacije potiče od vlada koje nisu učesnice u sukobu, međuvladinih agencija i misija, kao i nekih tijela Ujedinjenih naroda. Ovaj izvještaj, zbog nedostatka prostora, odnosi se samo na jedan dio navoda Specijalnog izvjestitelja.

10. Specijalni izvjestitelj je također dobio velike količine dokumentacije iz izvora, čija objektivnost se teško može potvrditi i čiju vjerodostojnost bi trebalo da potvrde nezavisni izvori.

11. Razgovori s izbjeglicama, koje su napustile određena područja zbog ugroženih ljudskih prava, pružaju veoma vrijedne informacije. U narednim mjesecima, posebno zbog činjenice da se stotine hiljada zahtjeva za azil razmatra širom Evrope, količina ovih dokaza će se naglo uvećavati. Specijalni izvjestitelj namjerava uspostaviti direktne kontakte s vladinim i nevladinim organizacijama, koje pomažu izbjeglicama ili procesuiraju zahtjeve za azil, da bi se sistematizirao protok informacija, koje potiču iz svjedočenja.

12. Specijalni izvjestitelj, u okviru svoga mandata istraživanja stanja ljudskih prava na području bivše Jugoslavije, ostaje pri ubjeđenju da istraga mora biti izvršena, s ciljem dobivanja jasnije slike stanja. Prisustvo službenika na terenu bi omogućilo da Specijalni izvjestitelj dobiva informacije na sistematičniji način, te bi bio u stanju reagirati mnogo brže u slučaju kršenja ljudskih prava. Procjena vjerodostojnosti navoda je proces koji traje i važan je dio posla predviđenog za terenske službenike, koji rade za Specijalnoga izvjestitelja.

13. Specijalni izvjestitelj je zabilježio ohrabrujuće aktivnosti koje, pod veoma teškim uvjetima, provode lokalne nevladine organizacije u svim dijelovima bivše Jugoslavije. Generalno se sve ove organizacije trude dokumentirati kršenja ljudskih prava i ratne zločine neovisno i objektivno. Za mnoge od tih organizacija takav posao nije nimalo lagan u okruženju u kojem dominiraju propaganda, dezinformacije i mržnja. Specijalni izvjestitelj podržava takav nezavisan rad i nada se da će produbiti saradnju s tim organizacijama djelovanjem svojih službenika na terenu.

14. Specijalni izvjestitelj je zahvalan svojim terenskim izvjestiteljima na nesebičnoj pomoći i saradnji. U vezi s navedenim, Specijalni izvjestitelj se zahvaljuje g. Bacre Waly

Ndiayeju, specijalnome izvjestitelju o vansudskim, samovoljnim i masovnim egzekucijama, na pristanku da bude izaslanik u misiji u Hrvatsku.

15. Specijalni izvjestitelj se, također, koristi prilikom da izrazi svoju zahvalnost na saradnji Kancelariji Visokog komesara UN-a za izbjeglice (UNHCR), Zaštitinim snagama UN-a (UNPROFOR), Međunarodnom komitetu Crvenog krsta/križa (MKCK), Europskoj posmatračkoj misiji, misijama Konferencije o sigurnosti i saradnji u Europi (CSCE), te drugim međunarodnim agencijama i nevladinim organizacijama, u Ženevi i na terenu.

II. BOSNA I HERCEGOVINA

A. Opće napomene u vezi s etničkim čišćenjem

16. Masovna kršenja ljudskih prava i Međunarodnog humanitarnog prava nisu samo karakteristika ratnih događanja u Bosni i Hercegovini. Ona su dio smišljenog plana uspostavljanja etnički homogenih područja.

17. U svome prvom izvještaju Specijalni izvjestitelj naglašava raznovrsnost metoda, upotrijebljenih u procesu etničkoga čišćenja: smjena svih predstavnika vlasti koji su odbili sudjelovati u procesu etničkoga čišćenja i dolazak ekstremista na njihove pozicije, uznemiravanje, diskriminacija, premlaćivanje, torture, masovna ubistva, protjerivanja, oduzimanje imovine, otpuštanje s posla, rušenje džamija, prijetnje, opsada gradova i sela i prekidanje snabdijevanja vodom i drugim neophodnim namirnicama. Izvještaj se zasniva na događanjima i iskustvima iz grada i regije Bihać, kao i Bosanske Dubice, Čelinca, Sanskog Mosta i Sarajeva.

18. U svome drugom izvještaju Specijalni izvjestitelj opisuje etničko čišćenje u regijama Bosanskog Novog, Prijedora, Doboja, Kotor Varoši, Travnika i dešavanja u Trnopolju.

19. U svome trećem izvještaju Specijalni izvjestitelj opisuje smišljen i metodični karakter etničkoga čišćenja, kojega su srpske snage sprovodile na području Prijedora, gdje su ciljevi takvoga projekta u velikoj mjeri i ispunjeni (paragrafi 17-19).

20. U najnovijem izvještaju, Specijalni izvjestitelj prenosi karakteristična svjedočenja izbjeglica, koja potvrđuju sistematičnost etničkoga čišćenja i kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava. Ova svjedočenja opisuju metode kojim je nasilno promijenjena demografska mapa Bosne i Hercegovine, ostavljajući 810.000 ljudi interno raseljenih i 700.000 izbjeglica u drugim zemljama bivše Jugoslavije.

21. Danas se procjenjuje da je dvije trećine teritorije Bosne i Hercegovine pod kontrolom srpskih snaga, a da su centralni dio zemlje, tri enklave na istoku i sjeverozapadni dio regije Bihaća pod kontrolom snaga Armije RBiH.

22. Specijalni izvjestitelj želi da naglasi da nisu samo Hrvati i Muslimani žrtve etničkoga čišćenja. Srbi koji odbijaju da pristanu na politiku diskriminacije također postaju

žrtve. Postoje izvještaji koji govore o pogubljenjima Srba. To se desilo, naprimjer, u Tesliću, 2. juna 1992. godine kada su tri Srbina ubijena zbog odbijanja da se priključe JNA i snagama Srpske demokratske stranke u progonima Muslimana i Hrvata. Također je zabilježeno da je cijela porodica Nešković, zbog optužbi da su sakrivali Muslimane, kao i komandir srpske policije, ubijeni, jer su se opirali ubijanju Muslimana u Bratuncu i okolini.

23. Ukrajinska manjina u području Banje Luke je bila izložena psihološkome pritisku, koji je uključivao miniranje ukrajinske crkve u Prnjavoru, uništenje stare crkve u Dubravi i seoske crkve u blizini Omarske. Na kuće Ukrajinaca se stalno pucalo i postavljalo im se pitanje: "Kada planirate otići, vi Ukrajinci?" Zabilježeno je da je, do augusta 1992. godine, svih 1.100 Ukrajinaca odlučilo da napusti to područje.

24. Više puta u svojim ispovijestima, svjedoci ističu da ne razumiju što se to desilo s njihovim komšijama, koji do tada nisu pravili razlike među ljudima na osnovu nacionalnosti. U januaru 1993. godine, Specijalni izvjestitelj se susreo s jednim od muslimanskih izbjeglica i njegove dvije kćerke u hrvatskom izbjegličkom kampu u Rezniku, blizu Zagreba. Tamo su stigli iz Prijedora, samo par dana prije toga susreta. Svjedočenje toga čovjeka govori o tome šta se desilo ne samo njemu, već mnogima, drugim: "U Prijedoru nije bilo međunacionalnih sukoba. Nismo pravili razliku na osnovu nacionalnosti. Moj kolega s posla je bio pravoslavac, Srbin, i radili smo zajedno. Kada smo bili djeca išli smo zajedno u pravoslavnu crkvu i u džamiju. Ne razumijem. Nikada ranije nije bilo problema među nama. Živjeli smo zajedno. Moja sestra je udata za Srbina, a brat moje žene je oženjen Hrvaticom (u junu 1992. godine porodica je zatočena od strane srpskih snaga). Bili smo u logoru Trnopolje pet dana. Bilo je strašno. Tada nas je jedan od srpskih čuvara (koji je bio radni kolega moga oca) prepoznao i pustio nas. Neki od njih nam pomažu, a neki ubijaju."

25. Dobro osmišljena kampanja zastrašivanja Muslimana i Hrvata u mjestima pod srpskom kontrolom se nastavlja i danas, u okviru politike etničkoga čišćenja. Područja Banje Luke i Prijedora se mogu tretirati kao primjeri za navedenu tvrdnju. U Banjoj Luci se Muslimani i Hrvati otpuštaju s posla, izbacuju iz svojih posjeda i dobivaju zvanične potvrde da je period njihove "zaštite" istekao. Prijeti im se putem telefonskih poziva i oštećuje imovina.

26. U Prijedoru je nekada živjelo 120.000 stanovnika, od čega je bilo oko 65.000 Muslimana i oko 10.000 Hrvata. Danas se procjenjuje da je ostalo svega 10.000 Muslimana i Hrvata koji na sve načine, kako kažu izvještaji, nastoje napustiti to područje. Za vrijeme posjete izbjegličkom centru u Rezniku, Specijalni izvjestitelj je čuo od izbjeglica, pristiglih iz Prijedora samo koji dan ranije, da je život tamo postao nepodnošljiv: "Prijetili su nam naše komšije. U Prijedoru vlada strah." Oni nisu bili u mogućnosti, kao Muslimani, da nađu posao; napadani su i vrijeđani na ulicama, nisu smjeli slobodno ići u restorane, kuće su im uništene i opljačkane. Porodica koja je pristigla 4 ili 5 dana prije posjete Specijalnoga izvjestitelja opisuje kako je njihov 15-godišnji sin izdržavao cijelu porodicu prodavajući voće na ulici. Sjetili su se kako je na srpsku novu godinu 7. januara 1993. godine minirana posljednja džamija u Prijedoru. Ranije ih je bilo oko 50. Zabilježeno je da sada čak i Srbi, koji nisu ekstremistički nastrojeni, moraju napustiti grad.

27. Također je zabilježeno da je, u većinski muslimanskom selu Ćela, blizu Prijedora, u proteklih nekoliko mjeseci 10 mještana ubijeno u svojim domovima. Nasumična ubijanja, miniranja i paljevine kuća su postali sastavni dio života na tome području.

28. Osim toga, Specijalni izvjestitelj je ozbiljno zabrinut zbog izvještaja koji govore da se etničko čišćenje upravo sada odvija od strane srpskih snaga na područjima Cerske, Kamenice, Srebrenice, Žepe i Goražda u istočnoj Bosni. Problemi oko ulaska stranih posmatrača na to područje i uništene komunikacije s vanjskim svijetom su razlog za veliku zabrinutost za sigurnost stanovništva na tome području.

29. Prema trenutnim izvještajima narušeni su relativno dobri odnosi između Muslimana i Srba u Trebinju, u južnoj Hercegovini. Tokom nekoliko posljednjih dana veliki broj Muslimana je otišao iz samoga grada, zbog atmosfere straha koja tamo preovladava. Glavna džamija u gradu je uništena 26. januara 1993. godine, a jedan srpski mladić je pretučen nasmrt, jer je pokušavao spasiti svoga prijatalja Muslimana od grupe napadača civila.

30. Postoje izvještaji o etničkome čišćenju koje provode hrvatske snage na području Prozora, od kraja 1992. godine. Sukobi između muslimanskih i hrvatskih snaga su doveli do toga da 3.000 Muslimana izbjegne u planinska područja u oktobru 1992. godine. Postoje izvještaji o masovnim zatvaranjima muslimanskih muškaraca, žena i djece od strane hrvatskih snaga. Muslimanski zatočenici su prisiljavani da potpišu izjave o potčinjavanju hrvatskim vlastima. Procjenjuje se da je od 70 do 80 kuća Muslimana uništeno u Prozoru, čak i nakon završetka borbi. Nenasilni pokušaji Muslimana da se vrate u grad nakon borbi su spriječeni od strane Hrvata. Sloboda kretanja onih Muslimana koji su ostali u Prozoru je u velikoj mjeri ograničena.

31. Dijelovi izvještaja koji slijede prikazuju neke od glavnih dijelova procesa etničkoga čišćenja, kao i kršenja ljudskih prava i ratnih zločina. Oni su, u najvećoj mjeri, zasnovani na izjavama svjedoka. S nekoliko izuzetaka, to su svjedočenja koja je zabilježio Specijalni izvjestitelj i koriste se da ilustriraju u kojoj mjeri je dolazilo do kršenja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

B. Masovne egzekucije

32. Specijalni izvjestitelj je primio veliki broj izvještaja o samovoljnim egzekucijama koje su provodile sve strane u periodima zauzimanja gradova i sela. Čini se da su posebno bili na meti ugledni građani tih mjesta. Izvještaji se odnose na sva mjesta u Bosni i Hercegovini. Masovne egzekucije koje su se desile u zatvoreničkim logorima opisane su kasnije u ovome dokumentu u dijelovima koji se bave tretmanom zarobljenih.

33. Zabilježeno je da su mnogi mještani sela u okolini Foče, u istočnoj Bosni, postali žrtve masovnih egzekucija od strane srpskih snaga u martu 1992. godine. Svjedokinja iz sela Jeleč kaže da su svi muškarci dovedeni na jedno mjesto i ubijeni iz automatskoga naoružanja. Ona je izgubila muža, njegovih petero braće i njihovo četvero djece. Žene i djeca su izbjegli u planine i vratili se u selo nakon 4 dana, da bi sahranili mrtve.

34. Dana 6. aprila 1992. godine, srpske snage su zauzele veći dio grada Zvornika. Prema jednom izvještaju, žena srpske nacionalnosti, njen muž Musliman i nekoliko njihovih komšija bili su prisiljeni leći licem prema zemlji u svome voćnjaku. Muž, dva starija sina i trojica komšija su tada navodno ubijeni davljenjem od strane pripadnika srpskih paravojnih snaga.

35. Muslimanka, penzionerka iz Višegrada, svjedoči da je 36 sati neprestano gledala s prozora svoje kuće, sredinom aprila 1992. godine, kako srpske snage ubijaju grupe ljudi na starom mostu u Višegradu. Žrtve su bile ili bacane u vodu s mosta, a zatim se u njih pucalo, ili obrnuto. Grupe ljudi su dovođene automobilima do mosta i ubijane svakih 30-60 minuta. Svjedokinja je uspjela napustiti grad, ali je morala preći most da to učini. U svježem sjećanju su joj ostale žrtve i njihovi ostaci preko kojih je morala preći na tome putu. Specijalni izvjestitelj je dobio informaciju da je, zbog mnogih zločina počinjenih na obalama dužinom toka rijeke Drine, u područjima istočne Bosne, od Foče, Bratunca, pa sve do Bijeljine, ova rijeka među lokalnim stanovništvom postala poznata kao rijeka smrti.

36. Izvještaji iz istočne Bosne sadrže i svjedočenje iz Srebrenice koje se odnosi na 21. april 1992. godine, kao datum kada je "počelo organizirano ubijanje muslimanskoga stanovništva, a posebno mlađih osoba i uglednih Muslimana." Prema svjedočenju, desetine ljudi su ubijene. Drugi svjedok iz obližnjega sela Gostilj kaže da je svjedočio u premlaćivanju svoga komšije do smrti, kada su Srbi zauzeli selo.

37. Zaklopača je selo blizu Vlasenice u istočnoj Bosni, koje je prije sukoba imalo većinski muslimansko stanovništvo, od oko 150 ljudi. Izvještaji kažu da je 16. maja 1992. godine najmanje 83 muslimanskih muškaraca, žena i djece ubijeno od strane srpskih snaga. Preživjeli su svjedoci toga događaja naveli imena 83 žrtve, ali je jedan svjedok izbrojao 105 tijela, uključujući 10 članova jedne porodice, 8 članova druge i 7 članova treće. Svjedoci su se vraćali kućama oko 17 sati, kada je stigao prvi od sedam ili osam automobila sa srpskim snagama. Na jednom od tih automobila je navodno bilo napisano „pokolj".

38. Izvještaji kažu da je 26. maja 1992. godine oko 200 muslimanskih izbjeglica iz Višegrada, koji su se nadali da će doći do Makedonije, vraćeno sa graničnoga prijelaza Mokra Gora, na ulasku u Srbiju. Zaposlenik koji je radio za kompaniju koja je prevozila izbjeglice kazao je da su grupu kasnije tog dana zaustavile srpske snage kod Bosanske Jagodine. Svjedok tvrdi da je 17 muškaraca izvedeno iz autobusa i ubijeno na licu mjesta.

39. Nekada je postojalo 6 malih planinskih sela koja su se zvala Hambarne, Rizvanovići, Rakovčani, Sredice, Čarakovo i Bisćeni, kod Kozarca, u sjeverozapadnoj Bosni. Kada su srbijanske snage zauzele ova sela nekad u maju 1992. godine, prema izvještajima, tri četvrtine, od ukupno 4.500 stanovnika, je pogubljeno. Jedan od preživjelih je napravio spisak 282 ljudi ubijenih tom prilikom. U selu Bisćeni, ubijeno je 75 ljudi iz 50 kuća. Dječak od 16 godina, sada izbjeglica u Francuskoj, odveden je da pomogne pri pljački kuća. Zajedno sa svojim komšijom, on je svjedočio o ubistvu svoga daidže, staroga 61

godinu i komšije, staroga 58 godina: "Natjerali su ih da tuku jedan drugoga u glavu prije nego što su ih objesili na mostu." U selu Blagaj, blizu Bosanskog Novog, najmanje devet muškaraca Muslimana je ubijeno kada su srpske snage zarobile nekoliko stotina ljudi 9. juna 1992. godine.

40. Mostar je drugi po veličini grad u Bosni i Hercegovini, smješten na jugu zemlje. U junu 1992. godine, brojne samovoljne egzekucije su vršene u dijelovima grada pod kontrolom srpskih snaga. Brojne masovne grobnice su otkrivene od trenutka kada su hrvatske snage zauzele te dijelove grada krajem juna. Jedna takva grobnica sa 150 tijela je nađena u Sutini, zahvaljujući svjedočenju jedinoga preživjelog svjedoka. Prema navodima, srpske snage su ispitivale i ubile nekoliko muškaraca na groblju i mrtvačnici na tome mjestu. Lokalni patolog tvrdi da je na skoro sve ubijene pucano izbliza iz automatskoga naoružanja. Svjedok kaže da je bio prisiljen nositi tijela do jame gdje je i sam bio ustrijeljen. Pobjegao je tako što je puzao kroz kanal.

41. Navodi se da su srpske snage često vršile pokolje na putu između Kotor Varoši i Travnika. Vozač jednoga od autobusa, kojima se se prevozile žrtve tim putem, navodi da je 18. augusta 1992. godine 70 Hrvata ubijeno na stijenama iznad rijeke Ugar. Šest ljudi je prema navodima preživjelo pokolj, a vozač je bio u stanju dubokoga šoka zbog svega viđenog. U svom trećem izvještaju (paragraf 44), Specijalni izvjestitelj navodi svjedočenja o još jednom pokolju na putu za Travnik, južno od Skender Vakufa. Oko 21. augusta 1992. godine, dan prije ili kasnije, srpske snage su ubile 200 zatočenika koji su putovali u konvoju autobusa. Pet svjedoka je uspjelo pobjeći preko litice na kojoj su žrtve ubijane.

42. Specijalni izvjestitelj je primio izvještaje o masovnim egzekucijama, počinjenim od strane Armije RBiH u selima blizu Bratunca, u decembru 1992. godine. Izvještaji navode da su snage Armije RBiH napale i ušle u sela, izvršile premetačinu svake kuće i ubile mnoge koje su zatekle tamo. Nakon što su se povukle, srpske snage su ušle u sela da pokupe mrtve i ranjene. Posmrtni ostaci, prema navodima izmasakrirani, odneseni su u bolnicu u Bratunac prije pokopa. Pouzdani izvori kažu da je bilo oko 100 mrtvih i 320 ranjenih.

43. Specijalni izvjestitelj je također primio izvještaje i navode o masovnim egzekucijama srpskih vojnika koje su počinile snage Armije RBiH u selu Bradina 26. maja 1992. godine. Između 85 i 100 Srba se navodno predalo nakon 30 sati borbe u većinski srpskom selu, nakon čega su odmah bili ubijeni. Izvještaji kažu da su preživjeli mještani dobili zaštitu od strane hrvatskih snaga koje su zauzele taj teritorij.

C. Neselektivna hapšenja i tretman zarobljenih

1. Opće napomene u vezi s neselektivnim pritvaranjem

44. Od jula do kraja decembra 1992. god. Crveni krst je registrirao oko 10.800 zarobljenih na više od 50 lokacija u Bosni i Hercegovini. Tokom istoga perioda, ukupno 5.534

zatvorenika je oslobođeno u organizaciji Crvenog krsta i svi su bili prebačeni na sigurna područja, osim 115 osoba koje su odlučile ostati u Bosni i Hercegovini.

45. Osim toga, smatra se da je oko 2.500 osoba oslobođeno ili razmijenjeno, bez prisustva Crvenog krsta. Međutim, ova organizacija nije informirana o tome da li se to zbilja i desilo, niti o okolnostima tih razmjena. Praksa razmjene zatvorenika ohrabruje sve strane da počine neselektivno i nezakonito privođenje civila.

46. Nedavno je održana javna debata o navodima da većina koncentracionih logora postoji bez prijave međunarodnim organizacijama. Uprkos stalnim naporima Crvenog krsta nije bilo moguće potvrditi ove navode.

47. Upitno je da li iko zna tačan broj zatvorenika i talaca koje drže sve zaraćene strane. Crveni krst nema pristup svim područjima Bosne i Hercegovine, zbog toga što zaraćene strane ne garantiraju sigurnost njegovom osoblju. Problem pristupa je posebno vidljiv u istočnom dijelu zemlje, u područjima Foče, Žepe, Goražda i Srebrenice.

48. Osim toga, zaraćene strane uporno odbijaju da obavijeste Crveni krst o lokacijama na kojim drže zatočenike, kao i imena zatočenih. Ovo se dešava uprkos njihovim stalnim, javnim obećanjima da će to učiniti. Iz nekoliko izvještaja je očigledno da sve strane u sukobu, kada zauzimaju neki grad ili selo, zatvaraju muškarce, naprimjer u lokalnu školu, radi kasnije razmjene. Također se sumnja da sve strane drže neprijavljene zatočenike duž prve linije fronta.

49. Specijalni izvjestitelj vjeruje da samo mali procent svih zatočenih otpada na prave ratne zarobljenike. Ostali nikad nisu ni trebali biti zatočeni. Većina zatvorenika su nevini ljudi, koji su pritvoreni radi razmjene, što je nastavak etničkog čišćenja.

50. Nakon što je Crveni krst posjetio logore početkom augusta, strane su se složile 1. oktobra da oslobode 1.560 zatvorenika i prebace ih u Karlovac u Hrvatskoj, koji je poslužio kao tranzitni smještaj prije dobivanja azila za treće zemlje. Oko 5.000 ostalih zatočenika je bilo određeno za razmjenu i čekali su da se isprazni kamp u Karlovcu. U pokušaju da oslobode svih 6.560 ljudi, Crveni krst i UNHCR su pokrenuli nekoliko urgentnih apela za azilom, na što je 25 zemalja odgovorilo pozitivno. Specijalni izvjestitelj je bio duboko razočaran sporim i neadekvatnim odgovorom međunarodne zajednice. Ovaj zastoj je ozbiljno ugrozio namjere da se zatočenici oslobode u oktobru 1992. godine.

51. Navodi se da su u nekim logorima u augustu 1992. godine neki zatvorenici, čije oslobađanje bi razotkrilo loš tretman i pothranjenost, bili ubijeni. U isto vrijeme, postala je praksa da se zatvorenici izmještaju iz logora nakon što mu Crveni krst najavi svoju posjetu. Formirani su konvoji koji su prevozili zatvorenike na razmjenu, često ostavljajući zatvorenike da sami prelaze linije fronta. Osim toga, navodi se da su neki konvoji odvozili zatvorenike na masovne egzekucije, kao što je masakr nekoliko stotina zatočenika koji se desio južno od Skender Vakufa, oko 21. augusta 1992. godine.

52. Dana 27. augusta 1992. godine, tri sukobljene strane su se dogovorile da svi civili, koji su bili nelegalno zatvoreni, budu oslobođeni, a bolesni i ranjeni izmješteni iz logora. Dana 1. oktobra 1992. godine strane su potpisale sporazum o puštanju i razmjeni zatočenika koji ih je obavezivao na to da oslobode sve zatočenike, uključujući i mali procent ratnih zarobljenika – osim onih koji su bili optuženi za teška kršenja Međunarodnog humanitarnog prava. Specijalni izvjestitelj ponovo izražava svoju zabrinutost u vezi s primjenom međunarodno prihvaćenih sudskih procedura u ovim slučajevima. Strane su se iznova obavezale da će redovno izvještavati Crveni krst o lokacijama na kojima drže zatočenike i o imenima zatočenih. Dana 9. decembra 1992. godine, sva tri lidera su se usmeno i pojedinačno obavezali da će osloboditi sve zatočenike. Kada se susreo sa predstavnicima zaraćenih strana tokom svoje druge misije u oktobru 1992. godine, Specijalni izvjestitelj je naglasio važnost poštivanja te obaveze, a jedan od lidera je dao lično obećanje da će to biti ispunjeno.

53. Sredinom septembra 1992. godine, Vlada Bosne i Hercegovine je držala 1.024 imenovanih zatočenika, a do kraja decembra je oslobodila njih 137. Hrvatske snage su držale 894 imenovana zatočenika, a do kraja decembra su oslobodili 357. Srpske snage su držale 6.373 imenovanih zatočenika, a do kraja decembra su oslobodili 5.040.

54. Trebalo je da do sada svi zatočenici budu oslobođeni, ali je proces zaustavljen. Od 22. januara 1993. godine, oslobađanja su zaustavljena, a još 2.757 osoba je bilo zatočeno na 19 poznatih lokacija.

55. Specijalni izvjestitelj je primio mnoga svjedočanstva koja potvrđuju njegove ranije izvještaje i naglašavaju njihove detalje. U opisivanju tretmana zatvorenika u najnovijem izvještaju, Specijalni izvjestitelj se fokusira na svjedočenja koja se tiču lokacija zatočenja, koje se nisu našle u njegovim ostalim izvještajima. Neke od ovih lokacija su sada zatvorene, ali su ostale i dalje u funkciji. Zatvaranje logora ne znači uvijek i oslobađanje zatvorenika, jer su se razmjene i premještanja logora često dešavali uoči njihovoga "zatvaranja". Primjer ovakvoga postupka se desio u decembru 1992. godine, kada je došlo do zatvaranja logora Manjača, opisanoga u narednim poglavljima ovoga izvještaja.

56. Iako je teško ocijeniti situaciju u logorima koji još uvijek postoje, svjedočenja nedavno oslobođenih zatočenika, navedena u narednim poglavljima, daju razlog strahovanjima za zdravlje i sigurnost zatočenika, posebno onih kojima Crveni krst nije imao pristup.

2. Situacija u zatvorima pod kontrolom srpskih snaga

(a) Poznate lokacije zatvora

57. Prema podacima Crvenog krsta, trenutno su zatočene 1.333 osobe u pet poznatih logora, koje drže srpske snage: Banja Luka Tunjice, Doboj, Kotor Varoš, Vlasenica i Batkovići (gdje je zatočeno i 17 Hrvata koji su navodno zarobljeni tokom prvog vojnog sukoba u Hrvatskoj).

58. U decembru 1992. godine, srpske snage su ispraznile logor Manjača, predavši ukupno 2.435 zatočenika Crvenom krstu. Uvjeti u tome logoru, prije njegova zatvaranja, prema pouzdanim izvorima, bili su teški za život, sa potpuno zapuštenim zdravljem zatvorenika, nedostatkom hrane i odgovarajućih higijenskih uvjeta. Neposredno prije zatvaranja logora Manjača, 532 osobe su izmještene bez prethodne najave Crvenom krstu i to uprkos pristanku datom 9. decembra 1992. godine da će svi zatvorenici koje je posjetio i evidentirao Crveni krst biti bezuvjetno pušteni, zajedno sa svim ostalim zatvorenicima na svim stranama. Većina premještenih osoba, njih 401, stigli su u logor Batković, a za 131 zarobljenika srpske snage nisu davale nikakve podatke više od mjesec dana. Konačno, Crveni krst je informiran da su oni prebačeni u logor Kula, blizu sarajevskoga aerodroma, da bi bili razmijenjeni za ratne zarobljenike. Međutim, Crveni krst ponovo nije bio u mogućnosti, zbog sigurnosnih razloga, da potvrdi ove informacije.

59. U logoru Batkovići, u sjeveroistočnoj Bosni, ukupno 1.163 zatvorenika je bilo zatočeno u dva velika hladna hangara, kako je Specijalni izvjestitelj napisao, nakon što je obišao taj lokalitet u okviru svoje druge misije. Temperature su tamo padale ispod -10 i -12°C početkom januara 1993. godine, a zatvorenici trebaju da prežive hladnoću u zimskim mjesecima koji tek predstoje.

60. Postoje izvještaji da su sve strane u sukobu pravile koncentracione logore od čitavih sela, naseljenih jednom etničkom grupom. Tako je u jednome izvještaju navedeno da su srpske snage u Ripcu blizu Bihaća zatočile 60 Muslimana. U ovim selima, zatočenici su bili pod strogom prismotrom, maltretirani i držani u potpunoj izolaciji.

(b) Neka svjedočenja o tretmanu zatvorenika

61. Grad Bileća, u jugoistočnoj Hercegovini, prije rata je imao 13.000 stanovnika, od čega su 80% bili Srbi. Izvještaji kažu da su Muslimani u ovom gradu pritvarani u tri navrata: u junu, oktobru i u decembru 1992. godine. U posljednjem navratu, zatvarani su i žene i djeca. Nekoliko muškaraca se dobrovoljno predalo, da bi bili zajedno sa svojim porodicama, ali su zadržani u pritvoru čak i nakon što su njihove porodice oslobođene tri dana kasnije. Razlozi za njihovo pritvaranje nikada nisu objašnjeni. Dana 19. decembra 1992. godine 51 bivši zatočenik, koji su bili zatvoreni u policijskoj stanici i školi, prebačeni su iz Bileće u Crnu Goru pod nadzorom Crvenog krsta. Svedočenja kažu da su bili mučeni elektrošokovima za vrijeme ispitivanja u tome logoru.

62. Grupa od 170 Hrvata i Muslimana je bila zatvorena u Bileći, u podrumu veličine 120 m^2, s tri prozorčića. Srpski čuvari su tukli zatočenike tri puta u noći njihovoga dolaska na to mjesto, a jedan od zatočenika je preminuo 10 dana kasnije, od zadobijenih povreda. Zatočenici su prolazili torturu premlaćivanja i na putu do toaleta, od strane trojice ili četverice vojnika. Prema izjavi svjedoka, tokom čitavog perioda zatočeništva, od 1. juna do 18. augusta 1992. godine, samo jednom mu je bilo dozvoljeno da se okupa, a nijednom da promijeni odjeću. Čuvari su zatvarali prozore na podrumu i palili reflektore jačine 2.000 W: "Nismo znali što da radimo, pa smo počeli galamiti u pokušaju

da neko od njih dođe da nas premlati, jer bi tada morali otvoriti vrata i svježi vazduh bi ušao u prostoriju. Nekad smo tokom noći trošili po četiri litre tečnosti, a nismo dobivali vodu do kasnoga poslijepodneva idućeg dana." Jedan zatvorenik je pao u komu i naposljetku preminuo. Svjedoci kažu da se sve poboljšalo od trenutka dolaska Crvenog krsta i registriranja svih zatočenika.

63. Grad Brčko u sjeveroistočnoj Bosni je prije rata imao 87.000 stanovnika: 44% su bili Muslimani, 25% Hrvati i 21% Srbi. Izvještaji jednoga od izvora kažu da su srpske snage od maja do juna 1992. godine izvršile neselektivne egzekucije između 2.000 i 3.000 uglavnom muškaraca, ali i žena i djece muslimanske vjeroispovijesti u fabrici cigli (logor Luka) na rijeci Savi i na farmi svinja blizu Brčkog. Logor Luka se navodno sastojao od triju hangara okruženih žicom, kroz koju je bila provedena struja, a koju su postavljali zatvorenici. Izvan ograde su čuvari postavili mine. Oko 1.000 zatvorenika, uglavnom Muslimana, bilo je zatočeno na toj lokaciji. Zbog nedostatka prostora, zatvorenici u jednom hangaru su morali spavati stojeći. Čini se da ni Crveni krst, ni međunarodni posmatrači nikada nisu posjetili logor. Svjedoci tvrde da su vidjeli egzekucije do 50 zatvorenika odjednom. Izjava jednoga svjedoka o tome što je sve vidio za vrijeme 50 dana zatočeništva u logoru Luka sadrži sljedeće detalje: ljudi koji su premlaćivani do smrti, prevoženi su kamionima ili u prtljažnicima i bacani na središte skladišnog prostora; svjedok je morao nositi tijela onih koji su umrli nakon noćnih premlaćivanja i bacati ih u rijeku Savu; vidio je leševe 15 mladića čije su genitalije bile unakažene; vođa teritorijalne odbrane je ubijen tako što su vojnici skakali po njemu. Svjedok također kaže da je vidio najmanje 30 ljudi koje su odveli u kanalizacione odvode izvan skladišta, gdje su bili zaklani. Svjedočenja sadrže izvještaje o silovanjima i seksualnim iživljavanjima nad ženama i djecom. Do maja 1992. godine tijela su bacana u rijeku Savu ili zakopavana u masovnu grobnicu, čiju lokaciju je navodno otkrio bivši čuvar u logoru, ali su nakon toga žrtve bile prevožene noću u velikim dvotonskim hladnjačama za meso i zakopavane na staroj i novoj lokaciji fabrike "Kafilerija" u blizini Brčkog.

64. Svjedok koji je proveo 27 dana u logoru Luka sredinom maja 1992. godine opisuje da se ishrana sastojala od komada hljeba kojeg su dobivali približno svaka tri dana. Također je vidio da je žena, stara 30-ak godina, umrla od gladi.

65. Specijalni izvjestitelj je primio izvještaje da je od 500 do 600 muškaraca bilo zatočeno u sportskoj hali osnovne škole u Bratuncu, istočna Bosna, dana 9. maja 1992. godine, nakon što je izvršeno masovno hapšenje oko 2.000 Muslimana. Oni koji nisu mogli stati unutra bili su na licu mjesta ubijani iz automatskoga naoružanja. Premlaćivanja su se vršila prema spiskovima na kojima su bila imena uglednih članova zajednice. Između 30 i 50 ljudi je umrlo od povreda prve noći, dok se devet ostalih ugušilo u metežu, kada je 500-600 zatvorenika pokušalo izbjeći premlaćivanje. Lokalni imam je navodno pretučen i izboden nasmrt pred oko 500-600 zatvorenika, nakon što je odbio da pređe na hrišćanstvo i podigne tri prsta u srpskome maniru. Nakon tri dana mučenja, grupa je prebačena na Pale, gdje se zlostavljanje nastavilo sve do razmjene. Navodi se da su zatvorenici, prije nego što su napustili Pale, bili vezani u grupe od 10 i morali su proći kroz špalir vojnika koji su ih tukli kablovima, palicama i željeznim šipkama.

66. Sljedeći svjedok priča kako su ga srpske snage uhapsile i odvele u logor Kula, kod sarajevskog aerodroma, u maju 1992. godine. Pedeset ljudi, uključujući žene i djecu starosti od 3 do 13 godina, bili su zatočeni u tom logoru. Stariji Srbi i srpske žene su bili pušteni, dok su mlađi srpski muškarci prisilno mobilizirani pod prijetnjom smrću. Muslimani i Hrvati su bili zatvoreni u prepunoj prostoriji bez kreveta i sa samo jednom konzervom, koja je služila kao toalet. Jedini obrok dnevno se sastojao od šoljice čaja i komada hljeba. Svjedoci navode da su bili teško premlaćivani tokom ispitivanja i da je jedna osoba umrla od zadobijenih povreda. Svjedok kaže da je on padao u nesvijest usljed premlaćivanja i uskraćena mu je medicinska pomoć.

67. Izvještaj kaže da su srpske snage zatvarale muškarce iz Gacka u podrumu hotela Rudnik i prostorijama termoelektrane Gacko od juna 1992. godine. Zatočenici su neprestano premlaćivani, posebno tokom noći, da bi ih se spriječilo da spavaju. Najmanje 10 zatočenika je proglašeno nestalim nakon što su ih stražari prozvali i odveli. Svjedok tvrdi da je vidio neselektivno ubistvo pet zatočenika u nekoliko prilika.

3. Situacija u zatvorima pod kontrolom snaga Armije RBiH i/ili HVO-a

(a) Poznate lokacije zatvora

68. Prema podacima Crvenog krsta, postoji 887 osoba koje su u pritvoru u mjestima pod kontrolom Vlade Bosne i Hercegovine na 10 poznatih lokacija: Bihać, Breza, Konjic, Tarčin, Tuzla, Tešanj, Travnik, Visoko, Zenica i Kupra. Vlada odbija da oslobodi ostatak zatočenika, tvrdeći da su optuženi za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava.

69. Zatvor u Tarčinu, pod okntrolom Vlade, prijavljen je Crvenom krstu, iako je bila obaveza da se ranije prijavi – pri otvaranju, a prvi put su ga predstavnici Crvenog krsta posjetili u novembru 1992. godine. Uvjeti koji su tamo vladali su bili teški, s neadekvatnim grijanjem i nedovoljnim brojem pokrivača za zatočene. U Visokom su zatočenici zatvarani u kuće u samom gradu i bili izloženi ratnim dejstvima. U Kupri, zatočenici su također bili u opasnosti zbog blizine linije fronta.

70. Ukupno 279 zatvorenika se još uvijek nalazi u zatvoru u Zenici, pod kontrolom Vlade. Zgrada je preko 200 godina stara i služila je kao zatvor i ranije. Specijalni izvjestitelj je opisao stanje na toj lokaciji u svom trećem izvještaju (paragraf 36). Od tada, on prima i svjedočenja srpskih bivših zatvorenika koji su pušteni 23. decembra 1992. godine. Ti izvještaji uključuju svjedočanstva o premlaćivanjima i pothranjenosti, uzrokovanoj boravkom u zatvoru.

71. Hrvatske snage u zatočeništvu drže 537 osoba na 4 poznate lokacije, iako su njihovi lideri izjavili da nemaju više zatočenika. Lokacije su: Livno, Mostar Rodoč, Orašje i Raščani.

72. Ukupno 367 ljudi su "osuđeni na ostanak" u de facto zatočeništvu u Livnu i Raščanima. Raščani se nalaze u jugozapadnoj Hercegovini, sa 250 stanovnika Srba, uglavnom

žena i djece i pod kontrolom su hrvatskih snaga. Izvještaji kažu da oni nemaju vezu sa spoljašnjim svijetom i da nemaju slobodu kretanja. Sve stanovništvo želi da pređe na teritoriju pod kontrolom srpskih snaga. Ne osjećaju se sigurno i navode da ih hrvatske snage provociraju, pucaju na njih i prijete im.

73. Delegati Crvenog krsta, koji su 9. decembra 1992. godine posjetili logor u Orašju pod kontrolom hrvatskih snaga našli su 161 zatvorenika, premještenih iz Bosanskog Broda. Petnaest zatvorenika je umrlo u Orašju, u trenucima kada su, pod prisilom, kopali rovove na liniji fronta, uz neprestano granatiranje. Deset dana prije posjete 9. decembra 1992. god. 60 zatvorenika je premješteno u Slavonski Brod, na hrvatsku teritoriju radi razmjene.

74. Devedeset i pet srpskih civila i jedno dijete su bili zatvoreni u Stuparima, 8 km sjeverno od Kladnja, u centralnoj Bosni, od maja 1992. godine. Prema izjavi načelnika Kladnja, ovo je učinjeno "zbog njihove sigurnosti, da ih se zaštiti od osvete muslimanskog stanovništva." Tim iz Europske posmatračke misije (ECMM) je posjetio tri zgrade u Stuparima, gdje su zatočenici bili smješteni. Njihove kuće su zapalile muslimanske snage. Čuvalo ih je pet naoružanih stražara, koji su ih puštali da izađu jedan sat dnevno. Obroci su im se sastojali od riže i nešto hljeba, ali ponekad nisu dobijali ništa da jedu i po tri dana. Zatočenici su tvrdili da su stražari bili često nasilni prema njima, te da nisu mogli dobiti medicinsku pomoć. Tim koji ih je posjetio je ocijenio kao"psihološki istrošene i veoma slabe." Crveni krst je registrirao ove zatočenike u decembru 1992. godine.

(b) Neka svjedočenja o tretmanu zatvorenika

75. Specijalni izvjestitelj je primio izvještaje o tome da su Srbi izloženi torturama u zatvorima u Konjicu, u periodu između juna i jula 1992. godine. Dva mlađa Srbina su bili svjedoci ubistava peterice ljudi, koje su čuvari pretukli do smrti. Oni nisu željeli da imenuju tačnu lokaciju zatvora, zbog brige za članove porodice koji su ostali u zatvoru. Zato je ostalo nejasno da li se navodi odnose na zatvor u Konjicu, gdje se trenutno nalazi 106 zatočenika i koji su posjetili predstavnici Crvenog krsta. Oba svjedoka su izjavili da su i sami bili premlaćivani kada bi napustili zgradu da odu u toalet.

76. Sljedeći svjedok Srbin navodi da ga je uhapsila policija Vlade Bosne i Hercegovine, kada su ga našli u podrumu njegove kuće u Visokom 6. juna 1992. godine. U to vrijeme je grad napadan od strane srpskih snaga. Doveli su ga u lokalnu kasarnu, gdje su ga vezali za stolicu, a zatim tukli i ispitivali četiri sata. Tokom premlaćivanja, policajci bi ga vraćali svijesti, polijevajući ga vodom. On kaže da je bio prvi zatočenik u kasarni, ali da je tokom vremena broj narastao na 150 osoba, zatočenih u dvije prostorije. Svjedok je vidio dva zatvorenika pretučena do smrti, te učešće komandanta zatvora u tim ubistvima. Postoje i izvještaji koji govore da su civili u Zenici i Visokom imali pristup zatvorima, kako bi mogli mučiti zatvorenike.

77. Snage Armije RBiH su 7. jula 1992. godine otele muškarce i žene iz sela Presjenica, blizu Sarajeva, i držale ih u zatvoru Dećić dva mjeseca. Starca od 95 godina su čuvari

pretukli na smrt neposredno prije razmjene zarobljenika. Uvjeti života u zatvoru su ilustrirani postupcima, kao što su pothranjivanje, premlaćivanja za "sve i svašta", ponižavanja i maltretiranja.

78. Specijalni izvjestitelj je primio direktno svjedočenje 58-godišnje Srpkinje iz Mostara, koju su hrvatske snage držale kao taoca u njenom stanu 31. jula 1992. godine. Vojnici su imali spisak onih koje su željeli zatvoriti. Nju su prvo odveli u zatočenički kamp u Mostaru, gdje su je tukli po lijevoj strani tijela tokom ispitivanja. Nakon toga joj je lijeva ruka bila onesposobljena narednih šest mjeseci. Ona svjedoči da su hrvatski vojnici prisiljavali mlade žene na seksualne usluge, pred ostalim zatvorenicima. Kada su je kasnije premjestili u Čapljinu, istočno od Mostara, bila je u prostoriji s drugih 100 žena i bile su odvojene od muškaraca. Sve su žene bile srpske nacionalnosti, osim jedne Muslimanke i jedne Hrvatice, čiji su muževi bili Srbi. Tokom noći bi dobivali jednu kofu kao toalet. Navodi se da su ponekad muški zatočenici bili prisiljavani piti sadržaj te kofe, a ponekad su prisiljavani da pasu travu, poput ovaca. Navodi se da su premlaćivanja često završavala smrću. Međunarodna delegacija je prvi put posjetila ovaj logor 31. maja 1992. godine tokom njihove druge misije, kada su žene bile zaključane u svojoj prostoriji i sakrivene. Svjedokinja je razmijenjena 18. augusta 1992. godine.

79. Zatočenici, koji su oslobođeni iz Konjica 23. decembra 1992. godine, pružili su sljedeća svjedočenja o zatočenju u zatvoru Ćelebići, u peridu između maja i septembra 1992. godine. Zatvorenici su boravili u tri prostorije. Jedna od tih prostorija je bio ventilacijski otvor, 120 cm širok, 30 m dug i 2,5 m visok. Zrak je ulazio kroz mali prozor na vratima i nije bilo svjetla. Zatvorenici u tunelu su koristili kofu kao toalet, ali im nije bilo dozvoljeno da je redovno prazne. Zbog toga se više od 10 centimetara ljudskih fekalija nakupilo na tlu tunela. Prvih 20 dana zatvorenicima se nije bilo dozvoljeno okupati. Prva tri dana nisu dobivali nikakvu hranu, prema svjedočenju bivšega zatočenika. U preostalih mjesec i po dana dobivali su ustajali hljeb, veličine kutije za šibice, i nešto povrća, tri puta dnevno. Naredna dva mjeseca su dobivali samo hljeb. Jedan od svjedoka kaže da je, prije dolaska o zatvor, bio težak 96 kg. U momentu premještanja iz zatvora imao je 60 kg. Svjedočenja o premlaćivanju nasmrt su uobičajena u svim izvještajima, vezanim za ovaj zatvor, a koje je Specijalni izvjestitelj zabilježio. Jedan od svjedoka je opisao mučenje i premlaćivanje do smrti, koje se desilo 4. jula 1992. godine. Tada je ubijen čovjek optužen za posjedovanje radiostanice i slanje poruka srpskim snagama.

80. Slučajevi samovoljnog zatočenja Muslimana od strane hrvatskih snaga su zabilježeni tokom sukoba hrvatskih snaga i snaga Armije RBiH u području Prozora i blizu Gornjeg Vakufa, u oktobru i novembru 1992. godine. Navodi se slučaj 14-godišnjeg dječaka Muslimana, kojeg je zarobio HVO. Bio je oslobođen 4 dana kasnije, kada su njegov otac i ostali predali naoružanje.

81. Postoje mnogi izvještaji o samovoljnim zatočenjima i lošem postupanju prema zatvorenicima od strane snaga Armije RBiH na području oko Sarajeva i u samome gradu. Specijalni izvjestitelj je dobio direktno svjedočenje srpske izbjeglice, koja je otišla u Srbiju iz Sarajeva u decembru 1992. godine, a odnosi se na korišćenje zatvorenika kao živog štita na prvim linijama fronta. Svjedokinja tvrdi da su snaga Armije RBiH uzimale

srpske zatvorenike kako bi ih upotrebljavale kao živi štit protiv snajpera, dok su se kretali između pojedinih vojnih objekata. Svjedokinja je takve scene više puta vidjela s prozora svoga stana, koji je bio u blizini komande snaga Armije RBiH.

D. Istraga o mnogobrojnim slučajevima silovanja

82. Pojavio se uznemiravajući broj navoda o mnogobrojnim slučajevima silovanja, posebno u kontekstu sukoba u Bosni i Hercegovini. Navodi se da je silovanje jedan od instrumenata etničkoga čišćenja. Specijalni izvjestitelj je primio mnoge dokumente ovakvoga sadržaja. Napravljene su okvirne procjene broja žrtava silovanja.

83. Doboko zabrinut zbog sadržaja ovakvih dokumenata, Specijalni izvjestitelj je odlučio da pošalje međunarodni tim medicinskih eksperata da ispita navode i obavijesti ga o nalazima. U prilogu, in extenso, kao Aneks II, nalazi se izvještaj medicinskih eksperata koji su posjetili bivšu Jugoslaviju u periodu od 12. do 23. januara 1993. godine. Specijalni izvjestitelj u potpunosti podržava opservacije, zaključke i preporuke koje je dao ovaj tim.

84. Specijalni izvjestitelj bi posebno želio naglasiti sljedeće navode iz podnesenog izvještaja:
"Silovanja žena, uključujući i maloljetnice, bila su masovna pojava. Iako je tim eksperata pronašao žrtve silovanja među svim etničkim grupama, sukobljenim u ratu, većina silovanja je počinjena nad muslimanskim ženama u Bosni i Hercegovini od strane srpskih snaga."
"Tim stručnjaka se nije uvjerio u učinkovitost pokušaja vlasti, ni vojne ni civilne, da se silovanja zaustave."
"Postoje jasni dokazi da su hrvatske, srpske i muslimanske žene bile zatočene na duže vremenske periode i više puta silovane."
"U Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj silovanje je služilo kao instrument etničkoga čišćenja."

85. Silovanje je zloupotreba snage i vlasti u kojoj silovatelj pokušava poniziti, osramotiti, degradirati i prestrašiti žrtvu. U svim svojim izvještajima, Specijalni izvjestitelj je naglašavao raznovrsnost metoda, korišćenih u svrhu etničkoga čišćenja. Silovanje je jedna od ovih metoda, kao što se navodi u ovome materijalu. U ovom kontekstu, silovanje nije samo napad na pojedinačnu žrtvu, nego ima svrhu da ponizi, osramoti, degradira i prestraši cijelu etničku grupu. Postoje pouzdani izvještaji o javnim silovanjima, naprimjer, pred očima cijeloga sela, smišljenih da terorišu cijelu populaciju i natjeraju cijelu etničku grupu da napusti svoje prebivalište.

86. Specijalni izvjestitelj smatra da trenutno nije moguće prezentirati broj žrtava silovanja u ovome sukobu. Međutim, jasno je da su velike brojke u pitanju i da briga za te žrtve mora biti prvi prioritet. Tim eksperata ističe važnost pomaganja ovim žrtvama: "Dok mediji, s jedne strane, pomažu, prikazujući svijetu ono što se dešava, žrtve, s druge strane, prolaze kroz novu traumu, ponovnim proživljavanjem cijele situacije u neprestanim razgovorima za medije, koji ne uzimaju u obzir psihološke posljedice i

društvenu pomoć koja bi im se trebala pružiti." Osim toga, eksperti su primijetili da je određeni broj misija izvršen u posljednja dva mjeseca, sa ciljem istraživanja navoda o mnogobrojnim slučajevima silovanja. To su misije sljedećih organizacija: Europska zajednica (European Community), Svjetsko vijeće crkava (the World Council of Churches), Amnesty International, Helsinki Watch, te dva francuska doktora. Tim eksperata otkrio da "nedostatak koordinacije je doveo do dupliciranja napora te do 'zasićenja misijom' među žrtvama, onim koje se brinu o njima i osobljem koje asistira i pomaže izbjeglicama."

87. U januaru 1993. godine, za vrijeme boravka u Zagrebu, Specijalni izvjestitelj je informiran o zajedničkim naporima vladinih i nevladinih agencija u Hrvatskoj, uključujući humanitarne organizacije, da pruže medicinsku pomoć žrtvama silovanja. Radilo se o pomoći koja im se urgentno morala pružiti. U ovom kontekstu, Specijalni izvjestitelj podržava stajalište medicinskih stručnjaka da će "uspostavljanje medicinske pomoći, posebno za žrtve silovanja, dovesti do daljnje stigmatizacije. Zbog toga, programi moraju biti takvi da obuhvate sve žene i djecu traumatizirane ratnim zbivanjima. Međunarodna zajednica mora ovo uzeti u obzir, kada dodjeljuje pomoć za različite namjene." Od žena se ne smije izričito tražiti da izjave ili dokažu da su bile silovane da bi im se dodijelila medicinska ili bilo kakva druga pomoć.

88. Mnoge žene su potražile utočište van granica Bosne i Hercegovine. Iako je svaka prijava za dobijanje izbjegličkoga statusa specifična, treba naglasiti da je duboko ukorijenjeni strah od silovanja jednak isto tako duboko ukorijenjenom strahu od "proganjanja" u okviru definicije izbjeglice, sadržane u Konvenciji koja se odnosi na status izbjeglica iz 1951. godine i Protokola iz 1967. godine, ukoliko se proganjanje zasniva na žrtvinoj "rasi" ili "nacionalnosti". U ovome slučaju se radilo o metodi u procesu etničkoga čišćenja. U zemljama gdje dobiju azil, izbjeglice koje su bile žrtve silovanja provedenoga sa ciljem etničkoga čišćenja će dobiti odgovarajuću medicinsku i psihološko pomoć.

89. Član 27, paragraf 2, Četvrte ženevske konvencije glasi: "Žene će biti posebno pošteđene svakoga napada na njihovu čast, što se posebno odnosi na silovanje, prisilnu prostituciju ili bilo koji oblik nečasnog napada." U ovom kontekstu, silovanje je teško kršenje Četvrte ženevske konvencije (član 147) i smatra se ratnim zločinom (Dodatni protokol I).

E. Patnje djece

90. Specijali izvjestitelj je ozbiljno zabrinut kršenjima prava djece u Bosni i Hercegovini. Podržava napore Komiteta za prava djeteta da implementira Konvenciju o pravima djeteta i, posebno, napore da se podigne međunarodna svijest o utjecaju oružanih sukoba na djecu. Konvencija, inter alia, zabranjuje mučenja, zloupotrebu ili zanemarivanje djece i poziva na njihovu zaštitu u svim okolnostima.

91. Nepromišljeni napadi na civilne centre ostavljaju posebno duboke posljedice. Djeca su ubijana i ranjavana u tim napadima. Ona su svjedočila pogibijama i ranjavanjima

drugih, uključujući članove uže porodice i komšije, te razaranju njihovih domova. Ona su neselektivno zatvarana u prostorijama s nemogućim uvjetima za život, a postoje izvještaji o silovanjima djece u tim zatvorima i van njih. Rat je prouzrokovao da mnoga djeca ostanu siročad, a cijela jedna generacija postanu izbjeglice.

92. Poseban se problem javlja s djecom koja su rođena, ili bi trebalo da se rode u bliskoj budućnosti, a koja su začeta silovanjem. Savjetuje sa da se podrži postupak usvajanja takve djece. Trenutno je to veoma teško izvesti u okviru zakona koji su na snazi u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Saveznoj Republici Jugoslaviji. Da bi udata žena dala dijete na usvajanje, potreban je pristanak muža. Iako se ova odredba zakona čini razumnom u uvjetima mira, uvjeti se radikalno mijenjaju u okolnostima rata i u kontekstu silovanja. Žene ne žele obavijesiti svoje muževe da su bile silovane. Muževi, koji su na ratištu, često su nedostupni, u zatočeništvu ili se vode kao nestali. Parlamenti svih strana u sukobu bi trebalo da razmotre ovo pitanje u smislu novonastalih okolnosti.

93. U nekim slučajevima se može razmatrati usvajanje u drugim zemljama, iako samo kao "alternativno rješenje za dječije zbrinjavanje, ako dijete ne može biti smješteno kod privremenih usvojitelja ili se ne može u odgovarajućim uvjetima zbrinuti u matičnoj zemlji." (član 21 (b) Konvencije o pravima djeteta). Specijalni izvjestitelj je informiran od strane muslimanskih vjerskih lidera i od zabrinutih pojedinaca i organizacija u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini da postoji snažna volja da se takva djeca podižu u okviru lokalnih zajednica. Iako se to može ostvariti, uz međunarodnu pomoć, Specijalni izvjestitelj naglašava da bi trebalo poštovati želje majke, prepoznati napore lokalne zajednice i to podržati. Podrazumijeva se da glavni principi, u jednoj takvoj raspravi, moraju biti interesi djeteta, kao što je navedeno u članu 3 Konvencije o pravima djeteta.

94. Specijalni izvjestitelj podržava rad UNICEF-a, kao vodeće organizacije na ovome polju, i dijeli njihovu zabrinutost oko izbjegavanja, po svaku cijenu, stigmatizacije ili trgovine bebama, rođenim nakon silovanja.

F. Prisilno raseljavanje stanovništva

95. U nastavku dokumenta su navadeni samo neki od svjedočenja koje je Specijalni izvjestitelj primio, a tiču se prisilnog raseljavanja stanovništva. To su prisilna raseljavanja na koja se "moralo" pristati zbog klime straha.

96. Nakon što je Specijalni izvjestitelj detaljno opisao zbivanja u Kozarcu u svom trećem izvještaju, pojavile su se informacije koje opisuju kako su žene, djeca i stariji ljudi iz sela toga područja bili zatočeni u logorima, kao što je Trnopolje, a onda u kamionima za prijevoz stoke nasilno premještani na linije razgraničenja u junu 1992. godine. Prvi konvoj koji je napustio Trnopolje se sastojao od pet kamiona, koji su prevozili 1.800 ljudi. Za vrijeme puta, u trajanju od dva ili tri dana, nije bilo ventilacije niti su zatvorenici dobijali hranu i vodu. Mnogi stariji ljudi i bebe su umrli od gušenja. Srpske snage su sistematski tražile otkupninu, tražeći od ljudi sa svakog kamiona da skupe određenu sumu novaca, prijeteći da će u protivnom ubiti djecu. U Doboju su morali marši-

rati duž miniranog puta, prije nego što su prešli rijeku Bosnu preko starog visećeg mosta. Jedna žena je pala s mosta, zajedno sa svoje dvoje djece i voda, puna krvi, sve ih je odnijela. Druga se bacila s mosta kada joj je srpski vojnik naredio da baci bebu u vodu. Konačno, grupa se morala izložiti velikoj opasnosti i hodati od 15 do 20 km linijom fronta, da bi došli do teritorije pod kontrolom snaga Armije RBiH.

97. U Gacku, u sjeveroistočnoj Hercegovini, prije sukoba je bilo 62% Srba od ukupno 11.000 stanovnika, a 35% Muslimana. U junu 1992. godine, kada su srpske snaga napale grad, lokalne vlasti su izdale odobrenja kojima se omogućava neometan put u pravcu Makedonije. Konvoj od 100 automobila je organiziran za one koji su namjeravali otići. Na udaljenosti od 5 ili 6 km izvan grada čekale su ih srpske snage. Prema izvještajima, dva muškarca su izvučena iz svojih automobila i premlaćivana kundacima pušaka po glavi. Vojnici su skakali po njima, prisiljavali ih da se međusobno tuku i zapalili ih benzinom. Žene i djeca su to sve gledali iz vozila. Konvoj je opljačkan, a vozila oduzeta. Žene su narednih 20 dana zadržane u obližnjem hotelu gdje su im oduzeti novac i dragocjenosti. Neke od žena su odvođene u sobe i silovane.

98. Muslimanski svjedoci iz područja Zvornika u istočnoj Bosni svjedoče da je njihov status građana kod lokalne policije prestao nakon što su područje zauzele srpske snage. Jedan od svjedoka kaže da je natpis "ispisani iz Zvornika, upućeni za Suboticu" bio napisan na njegovoj ličnoj karti u policijskoj stanici. Subotica je granično mjesto između Srbije i Mađarske. Muslimani iz sela ovoga svjedoka su dobili ultimatum da napuste selo, što je popraćeno paljevinom nekoliko kuća i pucanjem u vazduh, kao znacima upozorenja.

99. U junu 1992. godine, izbjeglice iz Kozluka i Zvornika, mjesta sa muslimanskom većinom, dali su mađarskim graničarima sljedeće svjedočenje o svojoj deportaciji. Gradove su zauzele srpske snage. Muslimanskim porodicama je rečeno da imaju šest sati da spakuju svoje stvari i odu na određeno mjesto okupljanja. U slučaju Zvornika, to je bila farma. Na tim mjestima okupljanja, pravio se spisak osoba za deportaciju i svako je pojedinačno morao potpisati spisak. Rečeno im je da tim potpisom "dobrovoljno" ostavljaju svu svoju imovinu. Zatim im je naređeno, nekim od njih pod prijetnom puškama, da se popnu u autobuse i kamione, a kasnije i vozove do konačnoga dolaska na Palić (Vojvodina), gdje su smješteni u lokalni logor. Iako to nisu zahtijevali, dobili su jugoslavenske pasoše, nakon što su fotografirani u logoru. Na nekim od pasoša je pisalo da ih je izdao "MUP (Ministarstvo unutrašnjih poslova) Republike Srbije, sekretarijat u Subotici". Svjedoci kažu da je između 26. juna i 1. jula 1992. godine bilo oko 1.200 osoba iz Kozluka i još 1.800 iz Zvornika u logoru Palić. Nakon što su deportirani do granice, ove osobe su predate mađarskim vlastima kao izbjeglice.

100. Veliki broj muškaraca, žena i djece muslimanske i hrvatske nacionalnosti je bio oslobođen iz logora na fudbalskom stadionu Mlakve u Bosanskom Novom 22. jula 1992. godine. Prema svjedočenjima, tamo su bili svakodnevno premlaćivani. Nakon puštanja, odvedeni su konvojem u Hrvatsku, a neki od njih tvrde da su bili prisiljeni potpisati deklaraciju kojom izjavljuju da grad napuštaju svojevoljno.

101. Prije ratnih dešavanja, oko 3.500 Srba je živjelo u većinski muslimanskom gradu Kladnju, u centralnoj Bosni. Dana 22. januara 1993. godine ECMM tim je posjetio načelnika općine koji je rekao da su svi napustili grad, osim njih 100 i da su to uglavnom uradili svojevoljno, dok su drugi otišli "zbog pritisaka ili čak i nasilja od strane srpskih ekstremista."

G. Napadi na civilne objekte

102. U ovome ratu su često civilni objekti bili na meti ili u opsadi, što je kršenje Međunarodnog humanitarnog prava.

103. Bolnice u gradovima Goražde, Srebrenica i Sarajevo, koji su mjesecima patili pod opsadom, konstantno su bombardirane. Tim posmatrača Europske zajednice, koji je posjetio Goražde 20. januara 1993. godine, izjavio je da u gradu živi 70.000 ljudi, od čega je oko 35.000 raseljenih lica. Grad je bio bez vode i struje od maja 1992. godine i mnogi su živjeli u podrumima ili ostacima spaljenih kuća. Telefonske linije su bile presječene, a putevi zatvoreni. Jedina moguća komunikacija sa svijetom su bili radioamateri. Upotreba znaka Cvenog krsta/križa se sada smatra, od strane medicinskih radnika, kao otežavajuća okolnost jer privlači napade umjesto da pomaže ispunjavanju humanitarnih i medicinskih aktivnosti.

104. Doktor medicine iz Sarajeva naglašava da 15% od ukupnog broja ranjenih koje on liječi otpada na djecu. Osim toga, njegovo svjedočenje opisuje apsurdnu situaciju u kojoj se dešava da se oni koji se liječe od rana zadobijenih ratnim dešavanjima ponovo nalaze pod ratnim dejstvima i ponovo bivaju bombardovani i ranjeni i za vrijeme boravka u bolnici. On to naziva "ranjavanjem ranjenih".

105. Često i namjerno uništavanje kuća se ne može objasniti potrebom da se unište "vojni ciljevi". U nekim slučajevima, domovi onih koji su pobjegli da izbjegnu etničko čišćenje su uništeni da bi se spriječio povratak, dok su druge kuće uništene da bi se stanovnici prisilili da odu. Najveći dio dokaza za ovakve slučajeve se odnosi na srpske snage koje su vršile uništavanje kuća na područjima pod svojom kontrolom od Kozarca na zapadu do Jajca u centralnoj Bosni i Bratunca na istoku. Sve strane u sukobu su odgovorne za etnički selektivno uništavanje kuća. Naprimjer, srpske kuće su spaljivane u selu Bradina od strane Vladinih i hrvatskih snaga u julu 1992. godine, kao što su paljene muslimanske kuće od strane hrvatskih snaga u oktobru 1992. godine.

106. Iako se sukob u Bosni i Hercegovini ne smatra vjerskim, karakteriziraju ga sistematska uništavanja i skrnavljenja džamija, katoličkih crkava i ostalih vjerskih objekata, kao i mjesta kulturnog nasljeđa. Ovo se posebno odnosi na područja koja su, ili su bila, pod srpskom kontrolom. Uništenje Muzeja muslimanskog kulturnoga nasljeđa Trebinja u novembru 1992. godine i stare džamije 26. januara 1993. godine može se uzeti kao primjer za mnoge takve slučajeve. Međutim, ima slučajeva gdje su pravoslavne crkve uništavane u centralnoj Bosni, u područjima koja su, ili su bila, pod kontrolom snaga Armije RBiH ili hrvatskih snaga.

107. Jedna od metoda koja je korišćena u napadu na civile u ovome sukobu je prijetnja ekološkom katastrofom, uzrokovanom vojnim aktivnostima. Jedan od primjera je miniranje hidroelektrane Bijelo Polje u Mostaru. Posljedice uništenja bi bile katastrofalne za civile u širem području. Osim toga, velika postrojenja hemijske industrije u Tuzli su bila bombardirana više puta od strane srpskih snaga, što je ugrozilo živote civila na širem području i moglo je izazvati ekološku katastrofu.

108. Humanitarni konvoji su bili i još uvijek su napadani, uznemiravani i sprečavani da dođu do onih kojima je pomoć potrebna. U tom smislu, Specijalni izvjestitelj bilježi da je bilo potrebno više puta tokom sukoba zaustaviti aktivnosti ili dijelove aktivnosti organizacija kao što su Crveni krst i UNHCR, da se ne bi ugrozili životi njihovih aktivista. Osoblje UNPROFOR-a je također mnogo puta bilo spriječeno u izvršavanju dužnosti. Najnoviji tragičan događaj se desio 2. februara 1993. godine, kada je jedna osoba preminula, a druga ozbiljno ranjena u napadu na UNHCR-ov konvoj blizu Mostara.

109. Ubijanje i ranjavanje novinara je doseglo nezapamćene razmjere za vrijeme ratnih sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Nezavisnost i sigurnost novinara treba da garantiraju sve sukobljene strane. Specijalni izvjestitelj cijeni napore medija u informiranju i utjecaju na međunarodno javno mnijenje u vezi s kršenjima ljudskih prava u ovome sukobu.

H. Humanitarna kriza

110. U decembru 1991. godine, 100.000 izbjeglica iz Hrvatske je pobjeglo u Bosnu i Hercegovinu. Nakon početka sukoba u Bosni i Hercegovini u periodu mart-april 1992. godine broj izbjeglica i interno raseljenih lica se popeo na 300.000. U drugoj polovini 1992. godine situacija je dosegla proporcije prave krize, jer je do decembra bilo preko 810.000 izbjeglica i interno raseljenih muškaraca, žena i djece u Bosni i Hercegovini. Politika etničkoga čišćenja, uključujući prisilna raseljavanja stanovništva, dovela je do katastrofe.

111. Veliki broj ljudi se još uvijek kreće iz područja gdje se intenzivno provodi etničko čišćenje, kao što je ono oko Banje Luke, u centralnoj Bosni, uprkos opasnosti koju nosi prelazak prvih linija fronta, da bi se prešlo na drugu teritoriju. Ovo je postala uobičajena procedura, ali nije moguće potvrditi da li je to zato što je Hrvatska zatvorila granice, ostavljajući onim koji traže utočište samo jednu opciju, ili su ovi ljudi smišljeno upućeni linijama razgraničenja od strane srpskih snaga.

112. UNHCR je u stalnim pregovorima sa Vladom Hrvatske da dopusti ulazak onih koji traže utočište. Vlada je kao ustupak primila nekoliko grupa. Međutim Hrvatska već ima 700.000 izbjeglica na vlastitoj teritoriji i jasno je da je neophodno više međunarodne pomoći za njih, kao i pomoći međunarodne zajednice u njihovome prihvaćanju.

113. U oktobru 1992. god. oslobađanje zatvorenika (ranije opisano) je dovelo do enormnoga broja ljudi u hrvatskome tranzitnom kampu u Karlovcu. Međutim, pregovori sa Vladom Švicarske su urodili plodom i dozvoljeno je, kao privremena mjera, da se tran-

zitni kamp smjesti na teritoriji te zemlje. Ovo je donekle smanjilo pritisak na kamp u Karlovcu u kojem se sada nalazi oko 1.600 ljudi. Međutim, ovaj sporazum se odnosi samo na one bivše zatočenika koji su osigurali azil u trećim zemljama.

114. Humanitarne organizacije dostavljaju pomoć u veoma teškim uvjetima. Posebno je prisutan problem pristupa određenim mjestima. Konvoji ne mogu doći do nekih mjesta zbog snijega ili loših puteva, a do drugih se ne može doći zbog odbijanja strana u sukobu da ih propuste.

115. Zbog uništene infrastrukture, postoji konstantna prijetnja pojave epidemija u mnogim mjestima.

116. Posebno je zabrinjavajuće da do nekih mjesta u istočnoj Bosni ne mogu stići konvoji, posmatrači za ljudska prava i novinari, još od početka sukoba u martu ili aprilu 1992. godine. Strahuje se da su u tim mjestima počinjena teška kršenja ljudskih prava.

117. Osim toga, humanitarni značaj konvoja, koji voze pomoć, sve manje se poštuje i sve strane u sukobu ometaju dostavljanje humanitarne pomoći onima kojima je potrebna.

III. HRVATSKA

118. Specijalni izvjestitelj je podnio izvještaj Generalnoj skupštini UN-a na 47. sjednici (A/47/666), s glavnim tačkama koje su se odnosile na nepoštivanje fundamentalnih prava u Hrvatskoj. Izrazio je zabrinutost, prije svega, zbog diskriminacije manjina kojima se oduzima pravo na državljanstvo, te verbalno se i fizički zlostavljaju. Ostale tačke izvještaja se odnose na strogu kontrolu televizije i radija od strane Vlade, kao i na situaciju sa izbjeglicama.

119. Tokom treće posjete području bivše Jugoslavije, Specijalni izvjestitelj je ponovo posjetio Hrvatsku. Članovi njegove delegacije su se sreli s vladinim funkcionerima zbog prikupljanja informacija i praćenja stanja ljudskih prava u toj zemlji.

120. Također, Specijalni izvjestitelj je primio značajnu količinu materijala od nevladinih organizacija o kršenju ljudskih prava i ratnim zločinima, počinjenim od obiju strana u ratu Hrvatske i Srbije. Ovi slučajevi su proslijeđeni Komisiji eksperata, formiranoj na osnovu odluke Rezolucije Vijeća sigurnosti 780 (1992).

121. Posmatračka misija Europske komisije (ECMM) je izvijestila Specijalnoga izvjestitelja da je u gradu Dubrovniku jedan broj srpskih kuća zapaljen, oštećen ili uništen. Osim toga, srpski civili su izbačeni iz kuća, a useljeni su Hrvati. U ovom smislu, prema ECMM-u, "dokazi pokazuju da vojska podupire ove akcije sa svojim trupama. Što je najgore, vojska djeluje u maniru koji je nespojiv s demokratskim principima i pravdom." Također, ECMM je dostavio Specijalnome izvjestitelju spisak vojnika, ratnih zarobljenika JNA, s kojima je Hrvatska vojska navodno loše postupala.

122. Predstavnici srpske manjine su objasnili delegaciji da je najveći problem dobivanje hrvatskoga državljanstva. Oni tvrde da se vremenski limit, propisan Ustavom, ne poštuje i da nakon podnošenja prijave moraju čekati mjesecima na odgovor.

123. Specijalni izvjestitelj je primio kopije dokumenata, izdatih od Ministarstva unutrašnjih poslova Hrvatske, kojima se odbija davanje državljansva Srbima koji žive u Hrvatskoj. Nekima su odbijeni zahtjevi za hrvatskim državljansvom na osnovu člana 26, paragrafa 1, Zakona o državljanstvu Hrvatske, koji je usvojio Sabor 26. juna 1991. godine i koji je objavljen u Narodnim novinama br. 28/91 i 53/91 (član 26, paragraf 1: "Ministarstvo unutrašnjih poslova će odbiti svaku prijavu za dobivanje ili izlazak iz hrvatskog državljanstva ukoliko traženi uvjeti nisu ispunjeni, osim ako nije drukčije propisano odredbama važećeg Zakona"). Hrvatske vlasti nisu objasnile razloge odbijanja zahtjeva, pozivajući se na paragraf 3 istoga člana ("odluka da se odbije zahtjev za dobivanje [hrvatskoga državljanstva] ne mora sadržavati objašnjenje"). U nekim slučajevima hrvatske vlasti su navele da podnosilac zahtjeva nije ispunio opće uvjete za dobivanje hrvatskoga državljanstva, kao što je navedeno u članu 8 Zakona o državljanstvu, koji kaže sljedeće: „Član 8: Hrvatsko državljanstvo se može dobiti putem naturalizacije bilo kojeg pripadnika druge nacionalnosti, koji potpiše deklaraciju o pristupanju, tražeći status građanina Hrvatske i koji ispuni sljedeće uvjete:

Mora imati najmanje 18 godina i biti sposoban voditi aktivan život;
Izgubio je originalno državljanstvo ili ima dokument kojim dokazuje da se odriče originalnoga državljanstva ako dobije hrvatsko;
Mora dokazati da legalno živi u Hrvatskoj u periodu od najmanje posljednjih pet godina prije potpisivanja deklaracije o pristupanju;
Mora znati hrvatski jezik i latinično pismo;
Mora, svojim ponašanjem, dokazati da poštuje javni red i običaje koji vladaju u Hrvatskoj te da prihvaća hrvatsku kulturu.

Podnosilac će morati ispuniti uvjete propisane prvom klauzulom paragrafa 2 ovoga člana ukoliko je bez državljanstva ili ako Zakon o državljanstvu države iz koje potiče kaže da će izgubiti originalno državljanstvo čim primi neko drugo putem naturalizacije. Ukoliko matična zemlja ne dopušta odricanje državljanstva ili, za ove namjene, propisuje uvjete koje podnosilac nije u stanju ispuniti, dovoljno je da podnosilac koji je potpisao deklaraciju u prihvaćanju državljanstva izjavi da se odriče originalnoga državljanstva čim primi hrvatsko državljanstvo."

124. Prema dostavljenoj dokumentaciji, tačni uvjeti koji nisu ispunjeni, nisu navedeni i odluka se odnosi na spomenuti član 26, paragraf 3, Zakona o državljanstvu. U nekim slučajevima se navodi da osoba, iako ispunjava odredbe koje propisuje Zakon, neće dobiti hrvatsko državljanstvo, jer se to ne poklapa s interesima Republike Hrvatske. Hrvatske vlasti se pozivaju u takvim slučajevima na član 26, paragraf 2, Zakona o državljanstvu. ("Ministarstvo unutarnjih poslova može odbiti svaki zahtjev za hrvatskim državljansvom ili istupanjem iz istoga, čak i ako su traženi uvjeti ispunjeni, ukoliko smatra da postoje razlozi od nacionalnoga interesa da se podnosilac zahtjeva odbije.") Nisu dati precizni razlozi za ovo, ponovo u skladu sa članom 26, paragraf 3.

125. Specijalni izvjestitelj je također primio dokumente u vezi s odbijanjima hrvatskoga državljanstva, koji navode da takve osobe nemaju pravo na socijalnu pomoć.

126. Zvaničnici Ministarstva unutrašnjih poslova objašnjavaju da je, do 8. oktobra 1991. godine, svaki stanovnik Hrvatske, bez obzira na nacionalnost, mogao dobiti hrvatsko državljanstvo nakon izlaska iz federalnoga (u socijalističkom sistemu svi građani Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije su također imali i republička državljanstva).

127. Hrvatski zvaničnici također naglašavaju da zbog nedostatka prostora, vremenski period predviđen zakonom nije mogao biti ispoštovan i podnosioci su morali čekati duži period da reguliraju svoj status. Međutim do juna 1993. godine, svi podnosioci će imati pravo na svoja civilna, ekonomska i socijalna prava. Oni koji tvrde da su žrtve diskriminacije imaju pravo žalbe. Prema zvaničnim podacima Ministarstva, zahtjeve je podnijelo 194.000 osoba, od kojih se rješava njih skoro 30.000. Uprkos tome, srpska zajednica tvrdi da su žrtve diskriminacije i optužuje Hrvate za prezir i odbijanje na osnovu mržnje.

128. Otkako je Ministarstvo unutrašnjih poslova odgovorno za stanje sigurnosti u cijeloj zemlji, policija također spada u njihovu nadležnost. U vezi s odbijanjima državljanstava na osnovu etničke pripadnosti, predstavnik ministarstva je izjavio da je skoro 15% pripadnika policije srpske nacionalnosti. Nije bilo otpuštanja po osnovi nacionalne pripadnosti. Također je objasnio da je tajna policija ukinuta.

129. Članovi delegacije Specijalnoga izvjestitelja su se također sreli s predstavnicima Ministarstva pravde koji su im objasnili trenutni pravni sistem. Smrtna kazna je ukinuta. Od početka rata, osnovano je šest vojnih sudova koji se bave vojnim prijestupima, zloupotrebom civila, terorizmom koji provode civili, sabotažama, slučajevima smrti u zatvorima itd. Obaveza je da tri civilna suca budu prisutna na svakome suđenju. Svi optuženi imaju pravo na advokata, što je i obavezno. Sud dodjeljuje advokata u slučajevima kada ga optuženi ne može angažirati. U vezi sa ugrožavanjem prava manjina, prema podacima Ministarstva, 800 Hrvata je optuženo za nacionalističku propagandu i pozive na mržnju, terorizam i oružane napade na civile, dok je 40 oficira Hrvatske vojske optuženo za ratne zločine.

130. Civilni sudski sistem se sastoji od 99 područna suda koji se bave lakšim slučajevima (do 10 godina zatvora) i 14 regionalnih sudova koji se bave težim slučajevima i služe kao apelacioni sudovi. Postoji jedan Vrhovni sud. Sudije bira parlamentarna komisija na osnovu preporuke Ministarstva pravde. Prema novom Ustavu, sudije se biraju doživotno.

131. U posljednje dvije godine stopa kriminala je porasla, najviše zahvaljujući ratnom stanju i teškoj ekonomskoj situaciji koja ohrabruje ljude da pljačkaju i čine slične zločine.

132. Ekonomska situacija se u zadnjih nekoliko godina pogoršala zbog nekoliko razloga. Sa izuzetkom Slovenije, hrvatska je izgubila jugoslavensko tržište za izvoz, kao i

bivše istočnoeuropsko tržište i tržište Bliskog istoka. Slavonija, najbogatiji poljoprivredni region, nije pod državnom kontrolom. Turizam, jedna od najprofitabilnijih grana, ne postoji u zadnjih nekoliko godina. Obrazovani ljudi napuštaju zemlju dok nestabilnost, uzrokovana ratom, obeshrabruje potencijalne strane investitore. Trenutna prosječna plata iznosi oko 80 DEM (jedna četvrtina prosječne plate od prije par godina). Inflacija je vrlo visoka i stalno raste. Postoji 261.000 registriranih nezaposlenih osoba koje primaju ili minimalne plate ili socijalnu pomoć.

133. Iako zakon garantira neovisnost i autonomiju masovnim medijima, mnogi novinari, školovani u „starome sistemu", prakticiraju autocenzuru. Naprimjer, jedan novinar je rekao da ne smije postavljati određena pitanja članu Vlade, kako bi ga i dalje pozivali na press-konferencije. Također je zabilježeno da su neki novinari otpušteni zbog političkih stavova. Specijalni izvjestitelj je informiran o slučaju pet hrvatskih žena intelektualki koje su bile među prvima koje su osudile vojnike svih strana, uključujući i Hrvate, zbog silovanja. Nakon takvog istupa, bile su žestoko iskritizirane u jednome zagrebačkom sedmičnom magazinu. Ovaj primjer, između ostalih, potvrđuje da hrvatski mediji često potiču nacionalistička osjećanja.

134. Štampanje i distribucija su u nadležnosti izdavačke kuće VJESNIK, sada nazvane TISAK. Glavne urednike dnevnih novina i periodičnih izdanja postavlja Vijeće direktora koje imenuje Vlada.

135. Sabor imenuje Vijeće za radio i televiziju koje odlučuje o programu, kao i o internoj politici svake stanice. Radio i televizija su pod kontrolom države i pod supervizijom istoga generalnog direktora koji je trenutno potpredsjednik vladajućeg HDZ-a. Na taj način Vlada ostvaruje potpunu vlast nad masovnim medijima, što se posebno odnosi na radio i televiziju. Novinari vjeruju da su nezavisnost i sloboda štampe bili ograničeni u periodu između 1989. i 1990. godine.

136. Specijalni izvjestitelj je posjetio izbjeglički centar Reznik, pored Zagreba. Određeni broj izbjeglica je stigao tamo nekoliko dana ranije iz Prijedora u Bosni i Hercegovini. U Centar, koji je u stvari bivši industrijski kompleks koji ne radi već 15 godina, smješteno je oko 3.000 izbjeglica. Jednom mjesečno oni dobivaju hranu i odjeću od UNHCR-a. Hrvatski i austrijski Crveni krst/križ se brinu za njihove potrebe zajedno s drugim humanitarnim organizacijama, kao što je Karitas. Također stiže i individualna pomoć iz inozemstva. Ulazak izbjeglica u Hrvatsku je ograničen i ulaze samo oni koji imaju potvrdu treće zemlje o osiguranom prihvatu. Hrvatski Crveni križ bilježi 700.000 izbjeglica i raseljenih osoba, što čini 17% populacije Hrvatske; 80% od toga broja živi kod hrvatskih porodica. Porodice domaćini primaju materijalnu pomoć od hrvatskoga Crvenog križa, da bi mogli izdržavati izbjeglice. Izbjeglice (broj se procjenjuje na 540.000) su uglavnom muslimani iz Bosne i Hercegovine, dok su raseljena lica (oko 260.000) Hrvati iz zaštićenih zona (UNPA).

137. Zaključci koji se mogu izvući iz nedavno dobivenih informacija su da se stanje ljudskih prava u Hrvatskoj nije značajnije promijenilo od posljednjega izvještaja Specijalnog izvjestitelja. Značajan broj Srba još uvijek čeka da dobije državljanstvo. Razni

slučajevi uznemiravanja Srba se prijavljuju. Sloboda medija također nije u potpunosti ostvarena. Ekonomska situacija je teška, a priliv izbjeglica, od kojih većina živi u hrvatskim porodicama, čini veliki teret cijelome društvu.

A. Zaštićena područja Ujedinjenih naroda (UNPA)

138. Kao što je Specijalni izvjestitelj objasnio u svome izvještaju Generalnoj skupštini UN-a na 47. sjednici (A/47/666), UNPA područja se nalaze u okviru teritorija Hrvatske. UNPA područja su uspostavljena u zapadnoj Slavoniji (zapadni sektor), istočnoj Slavoniji (istočni sektor) i Krajini (sektori sjever i jug). U većini UNPA područja de facto vladaju Srbi. Zadaci UNPROFOR-a i UNCIVPOL-a, stacioniranih na tim područjima, najviše se tiču razoružanja stanovništva, deminiranja i pomaganja povratnicima. Teškoće s kojima se susreću nisu se umanjile otkako je Specijalni izvjestitelj prezentirao svoj izvještaj Generalnoj skupštini. Naprotiv, obnovljeni ratni sukobi su kreirali nove prepreke za ispunjenje mandata UNPROFOR-a.

B. UNPA južni sektor

139. Provođenje etnničkoga čišćenja, kako je opisano u prethodnome izvještaju, nastavlja se u ovom području koje je dio tzv. Republike Krajine. Oni koji su de facto na vlasti provode diskriminaciju tamo gdje nema nezavisnoga političkog sistema.

140. Pouzdani izvori su informirali Specijalnoga izvjestitelja o velikom broju incidenata u ovom području, kao što su:
U selu Rastević, 18. novembra 1992. godine maskirani muškarac je prijetio nožem dvjema ženama hrvatske nacionalnosti;
U Gornjem (blizu Zemunika), 20. novembra 1992. godine pronađena su dva mrtva Srbina. Oba su imali rane na glavi. Otkriveni su otisci stopala koji vode prema i od hrvatskih linija fronta;
U Škrbinji je 22. novembra 1992. godine ubijeno pet pripadnika srpske milicije. Zbog ovoga incidenta tenzije su porasle, te je UNPROFOR morao osiguravati Hrvate koji su živjeli na tome području;
U Sopoku, blizu Benkovca su 2. decembra 1992. godine ubijena četiri Hrvata;
U Goleši, blizu Benkovca je 5. decembra 1992. godine ubijen jedan Srbin;
U Murvici je 6. decembra 1992. godine jedan Srbin ubijen, a trojica drugih ranjeni;
U Perušić Gorinji je 8. decembra 1992. godine jedan Hrvat teško ranjen u svjoj kući.

C. UNPA Istočni sektor

141. Zabrinutost Specijalnoga izvjestitelja, iskazana u prethodnome izvještaju (A/47/666), izazvala je politika etničkoga čišćenja, koju su provodili milicija i lokalne srpske vlasti. Nesrbi koji nisu otišli su postali objekt stalnoga uznemiravanja. Katoličke crkve su bile uništene, a srpske izbjeglice smještene u kuće onih koji su napustili svoje domove.

142. Specijalni izvjestitelj je također zabrinut zbog neriješenoga problema osoba koje su nestale za vrijeme ili neposredno poslije bitke za Vukovar. Crveni krst nije imao pristup tim slučajevima i Specijalni izvjestitelj se nada da će sve nadležne vlasti sarađivati sa Crvenim krstom u pokušajima da se utvrdi sudbina nestalih osoba.

143. Specijalni izvjestitelj je posjetio ovo područje u periodu od 15. do 20. decembra 1992. godine. Prema njegovim izvještajima, oni koji su bili de facto na vlasti u samoproglašenoj Republici srpskoj Krajini (RSK) neprekidno provode politiku etničkoga čišćenja. Lokalna milicija nije razoružana. Naprotiv, teritorijalna odbrana je ponovo uspostavljena. Pripadnici milicije otvoreno nose dugo oružje i više puta su zaustavljali osoblje UNPROFOR-a. Lokalno stanovništvo je podvrgnuto maltretiranju i prijetnjama da to ne smiju prijaviti UNPROFOR-u. U južnome dijelu područja borbe i dalje traju duž linije razgraničenja. Lokalna policija ne sarađuje u slučajevima kada im UNPROFOR dostavi navode o kršenjima ljudskih prava. Očekuje se da dođe do ponovne eskalacije etnički motiviranih sukoba.

D. UNPA sjeverni i zapadni sektor

144. Specijalni izvjestitelj nema informacije o skorašnjim dešavanjima u sjevernom sektoru.

145. U zapadnom sektoru Specijalni izvjestitelj je primijetio, da UNPROFOR odlično sarađuje s hrvatskim i srpskim vlastima. Lokalna policija, pod supervizijom CIVPOL-a, postala je prava profesionalna policijska snaga, spremna da izvršava svoje zadatke i da u potpunosti sarađuje s UNPROFOR-om.

IV. SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA (SRBIJA I CRNA GORA)

146. U svom trećem izvještaju (A/47/666-S/24809) Specijalni izvjestitelj je naveo, komentirajući stanje ljudskih prava u Srbiji, da "postoji značajna razlika između pravnih normi i njihove primjene na terenu (...) Odsustvo demokratski odobrenoga ustavnog reda i čvrste primjene Ustava od strane nekih političkih vlasti, zajedno s nedostatkom efikasnih procedura i mehanizama za zaštitu ljudskih prava i sloboda određenih Ustavom, faktori su koji doprinose ovoj situaciji" (paragrafi 89-90). Čini sa da ove primjedbe i dalje vrijede.

147. Lokalni, regionalni i opći izbori 20. decembra 1992. godine su provedeni s ciljem osiguranja demokratske legitimnosti vlasti. Izbore su posmatrali međunarodni stručnjaci, kojima su pomagali predstavnici Kancelarije CSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava. Došli su do sljedećih zaključaka:

Izborni proces je bio ozbiljno narušen tokom 21. decembra 1992. godine.
Predizborna kampanja je bila obilježena besramnom propagandom koju su provodili državni mediji, posebno televizija koja je isključivo podupirala vladajuću stranku i ignorirala ili odbacivala poruke opozicije.

Vladajuća stranka je taktikom birokratskoga odugovlačenja efikasno skratila period predizborne kampanje opozicije.
Problemi registracije birača su bili masovna pojava na dan izbora. Posmatrači su procijenili da 5% ili više potencijalnih birača nije moglo glasati. Ovo se odnosi na birače koji bi vjerovatno podržali opoziciju (većinom su to bili mladi ljudi – koji su trebali da glasaju po prvi put – ili oni koji su se priključili bojkotu izbora održanih 31. maja).
Problemi koji su se javili drugoga izbornog dana, uključuju prijetnje glasačima i loš nivo tajnosti glasanja na glasačkim mjestima.
Generalno, izborna kampanja i problemi na izborima nisu bili toliko teški u Crnoj Gori, kao što su bili u Srbiji.

148. Misija CSCE-a naglašava da "postoji dovoljno dokaza koji potvrđuju tvrdnju da su neregularnosti u izbornome procesu bile raširena pojava, što je u bilo kojoj tradicionalnoj demokraciji dovoljno da se ponište izbori. U isto vrijeme, postoje razlozi za vjerovanje da je postojala atmosfera podrške predsjedniku Miloševiću, socijalistima (bivša komunistička partija) i radikalnoj nacionalističkoj stranci."

149. Nezavisni posmatrači izvještavaju da su nestabilnost i napetost u raznim područjima Savezne Republike Jugoslavije uzrokovani nedostakom poštivanja zakona i zakonodavne vlasti, posebno policije. Također, postoje izvještaji koji kažu da su ogromne količine naoružanja u posjedu civila.

150. Situacija u vezi s masovnim medijima se nije poboljšala. Vlasti još uvijek čvrsto kontroliraju televiziju i radio. Nedavno se pojavila informacija da su napravljene čistke u svim medijskim kućama. Također, univerziteti, pozorišta i druge kulturne institucije se ''čiste'' od takozvanih "ideoloških protivnika" pod različitim izgovorima. Neki nezavisni intelektualci upozoravaju da fašističke ideologije uživaju sve veću društvenu podršku.

151. Specijalni izvjestitelj je uvjeren da problem ljudskih prava u Saveznoj Republici Jugoslaviji ne treba svoditi na situaciju sa manjinama ili međuetničkim odnosima. Uticaj vojnih sukoba u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj je očigledan. Pojavio se veliki strah među stanovništvom kao rezultat sve težih životnih okolnosti i agresivne propagande.

152. Ostat će zabilježeno da je Komitet za ljudska prava ispitivao situaciju u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbija i Crna Gora) na svom 1202. sastanku, održanom 4. novembra 1992. godine. Tom prilikom, Komitet je zabilježio postojanje veza između Srbije i srbijanskih nacionalista odgovornih za masovna kršenja ljudskih prava na teritoriji Hrvatske pod kontrolom srpskih snaga, kao i u Bosni i Hercegovini. Ovo znači da se Savezna vlada ne može izuzeti od odgovornosti za etničko čišćenje počinjeno na tim područjima.

A. Kosovo

153. U svome izvještaju Generalnoj skupštini UN-a na 47. sjednici A/47/666, Specijalni izvjestitelj je izrazio svoju zabrinutost za stanje ljudskih prava na Kosovu, nakon kratke

posjete Prištini. Glavni razlozi za zabrinutost su masovna otpuštanja Albanaca iz javnoga sektora, policijska brutalnost, nedostatak slobode medija i problemi u obrazovanju. Stanje ljudskih prava se konstantno pogoršava otkako je Kosovo izgubilo status autonomne pokrajine u julu 1990. godine. Albansko stanovništvo je izloženo raznim oblicima diskriminacije, što je rezultat novih zakona koje je usvojila Srbija, a ekonomska situacija je pogoršana do te mjere da je i puko preživljavanje mnogih albanskih porodica dovedeno u pitanje.

154. Nakon što je završio posjetu, Specijalni izvjestitelj je nastavio primati izvještaje međunarodnih posmatrača, posebno od strane CSCE misije, u vezi sa stanjem ljudskih prava na Kosovu.

1. Pravni aspekti

155. Specijalni izvjestitelj je primio spisak zakona koji su prema navodima diskriminirajući po Albance. Ovi zakoni su dati u dolje navedenim paragrafima.

156. Navodno, znatan broj zakona, programa i dekreta koje su usvojle vlasti u Srbiji doprinijeli su otpuštanju Albanaca i imenovanju Srba i Crnogoraca na njihova radna mjesta. S tim u vezi Albanci navode sljedeće:

Program za uspostavu mira, slobode, jednakosti, demokracije i prosperiteta u Autonomnoj Pokrajini Kosovo (Službeni list Srbije 15/90 od 30. marta 1990. godine), paragraf 3 koji predviđa pomoć Srbima i Crnogorcima koji se žele preseliti na Kosovo. Paragraf 9 ovoga programa povlači za sobom otpuštanje Albanaca iz policije, što je i bilo provedeno u vrijeme ukidanja sekretarijata (tj. ministarstva) unutrašnjih poslova Kosova 16. aprila 1990. godine. Radna mjesta otpuštenih Albanaca data su Srbima i Crnogorcima.

Zakon o institucijama policijskih snaga (Službeni list Srbije 44/91 od 25. jula 1991. godine) se koristio kao pravna osnova za zapošljavanje policajaca iz svih dijelova bivše Jugoslavije na radna mjesta otpuštenih Albanaca;

Zakon o formiranju fonda za finansiranje povratka Srba i Crnogoraca na Kosovo (Službeni list Srbije 35/90 od 14. jula 1990. godine);

Program za razvoj Autonomne pokrajine Kosovo i Metohije za 1992. godinu (Službeni list Srbije 54/92 od 8. augusta 1992. godine) omogućava pomoć Srbima pri izgradnji kuća, otvaranju firmi i preduzeća, kao i pri osnivanju kulturnih ustanova, škola, komunikacija i infrastrukture;

Zakon o ekonomskim vezama u posebnim uvjetima (Službeni list Srbije 40/90 od 26. jula 1990) daje direktorima preduzeća pravo određivanja disciplinskih mjera radnicima, koje su predviđene zakonom. Imajući u vidu činjenicu da su u velikom broju slučajeva direktori Srbi, Albanci se žale da ovaj zakon ima za rezultat samovoljna

otpuštanja Albanaca iz službe. Uvođenje specijalnih mjera u mnogim preduzećima i društvenim institucijama dovelo je do njihovoga prekida rada, a, kao rezultat, i do gubitka posla mnogih Albanaca;

Zakon o uvjetima, sredstvima i načinima dodjeljivanja obradivih površina građanima koji bi željeli živjeti i raditi na teritoriji Autonomne pokrajine Kosovo i Metohije (Službeni list Srbije 43/91 od 20. jula 1991. godine) predviđa davanje zajmova Srbima koji se žele preseliti na Kosovo;

Zakon o zdravstvenom osiguranju (Službeni list Srbije 17/92 od 31. marta 1992. godine) navodno je rezultirao otpuštanjem mnogih Albanaca koji su radili u sektoru zdravstva;

Zakon o javnom informiranju (Službeni list Srbije 19/91 od 29. marta 1991. godine) rezultirao je otpuštanjem mnogih novinara i drugoga osoblja albanske nacionalnosti sa novina, radija i televizije Priština;

Zakon o prestanku važenja Zakona o obrazovanju na Kosovu (Službeni list Srbije 75/91 od 17. decembra 1991. godine) je razlog zbog kojeg su mnogi nastavnici Albanci izgubili posao.

157. Druge navedene pravne mjere koje su diskriminirajuće po Albance u pogledu obrazovanja, kulturnih institucija i upotrebe albanskoga jezika su sljedeće:

Zakoni koji su ukinuli ranije usvojene zakone od strane zakonodavnog tijela Socijalističke autonomne pokrajine Kosovo (Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o univerzitetskom obrazovanju, Zakon o pedagoškoj akademiji, Zakon o osnovnom obrazovanju, Zakon o srednjoškolskom obrazovanju (Službeni list Srbije 45/90 od 7. augusta 1990. godine) i Zakon o prestanku važenja Zakona o vijeću za obrazovanje Socijalističke autonomne pokrajine Kosovo (Službeni list Srbije 75/91 od 17. decembra 1991. godine) uništio je uspostavljeni sistem obrazovanja Albanaca na Kosovu, na svim nivoima;

Zakon o uspostavljanju izdavačke kuće Panorama (Službeni list Srbije 80/92 od 6. novembra 1992. godine) i gore navedeni Zakon o javnom informiranju (Službeni list Srbije 19/91 od 29. marta 1991. godine) doprinio je uspostavi državne kontrole nad javnim glasilima na Kosovu. Novoj agenciji pripojene su i novine Rilindja koje su prethodno izlazile na albanskome jeziku duže od 50 godina;

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma (Službeni list Srbije 45/91 od 27. jula 1991. godine) daje prednost službenoj upotrebi srpskoga jezika u javnim institucijama;

Zakon o ukidanju kosovskoga zakona o Institutu za historiju Kosova (Službeni list Srbije 49/92 od 21. jula 1992) sprečava razvoj znanja o nacionalnoj historiji i kulturi Albanaca na Kosovu. Za stjecanje znanja o tome, Albanci se moraju obratiti određenim srpskim institucijama;

Zakon o Srpskoj akademiji nauka (Službeni list Srbije 49/92 od 21. jula 1992. godine) je služio kao osnova Srpskoj akademiji nauka za preuzimanje vlasništva nad Akademijom nauka Kosova;

U članu 10 Zakona o univerzitetima (Službeni list Srbije 54/92 od 8. augusta 1992. godine) stoji da se nastava izvodi na srpsko-hrvatskom. Nastava se može izvoditi i na jeziku manjina ukoliko se senat univerziteta ili nastavnička vijeća fakulteta s tim slože. Albanci tvrde da je ovo također diskriminirajuće po njih, jer senat i nastavnička vijeća imenuju srpski zvaničnici.

158. Albanci vide diskriminaciju i u sferi politike koja se provodi prema stanovništvu:

Paragraf 91 Programa za uspostavu mira, slobode, jednakosti, demokracije i prosperiteta u Autonomnoj pokrajini Kosovo (Službeni list Srbije 15/90 od 30. marta 1990. godine) predviđa mjere za smanjenje stope nataliteta na Kosovu, koja je među najvećima u Europi.

Zakon o javnoj brizi za djecu (Službeni list Srbije 49/92 od 21. jula 1992. godine) predviđa za porodice sa više od troje djece (a ovo su tipične albanske porodice) znatno niži dječiji doplatak. Albanci smatraju ove doplatke diskriminirajućim, jer Srbi uglavnom imaju manje porodice, pa sva njihova djeca primaju dječiji doplatak.

159. Deklaracija o ljudskim pravima i pravima nacionalnih manjina je usvojena od strane srpskih zvaničnika i objavljena u Službenom listu Srbije 89/92 od 7. decembra 1992. godine. Albanci, pak, smatraju da je ova deklaracija u apsolutnoj suprotnosti sa činjeničnim stanjem o kršenju manjinskih i ljudskih prava na Kosovu.

2. Brutalnost policije

160. Nekoliko izvještaja pokazuje da je, prije i nakon izbora 20. decembra 1992. godine, policija zauzela oštar i agresivan stav spram albanske populacije. Zabilježeni su svakodnevni pretresi albanskih kuća bez naloga, kao i hapšenje najmanje 70 ljudi, od toga pet Srba. U skorašnjem izvještaju CSCE misije stoji "predsjednik Sabora muslimanskih zajednica Srbije, Kosova, Sandžaka i Vojvodine kao i drugi Muslimani su uhapšeni." Od zvaničnih izvora se saznalo da su neki od uhapšenih pušteni na slobodu.

161. Aktivnosti policije su prevazilazile obična hapšenja i pritvaranja, pa su zabilježeni smrtni slučajevi nastali kao rezultat pucanja i brutalnosti policije. Tokom prve dvije sedmice decembra 1992. godine, zabilježena su četiri incidenta u Prištini i u druga tri manja grada u kojima su četiri Albanca ubijena, a druga dvojica, kao i jedan policajac, ranjeni. Utvrđeno je da su oružane snage također učestvovale u tim incidentima. Tokom dva sukoba s albanskom zajednicom, oružane snage su navodno ubile dvoje ljudi. Dalje, zabilježeni su i sljedeći incidenti:

Policija je 3. decembra 1992. godine na pijaci u Prištini usmrtila hicem 19-godišnjeg Albanca, a njegovoga brata ranila u obje noge, dok su vjerojatno prodavali robu na crno;

Mladić je pretučen na smrt 18. decembra 1992. godine u Đakovici;

Dana 19. decembra 1992. godine 32-godišnji Albanac iz Brovine je umro u bolnici u Prištini, nakon pretrpljene brutalnosti i premlaćivanja od strane policije;

Dana 24. decembra 1992. godine policija je uhapsila grupu Albanaca u Prištini ispred Velike džamije, a da pritom, po tvrdnjama, nisu naveli razloge hapšenja;

Dana 25. decembra 1992. godine u dva sela između Prištine i Peći, utvrđeni su zlostavljanje, mučenje stanovnika, kao i uništenje njihovih zaliha hrane. Prema primljenim informacijama, burtalnost i uznemiravanje od strane policije su se povećali u i oko grada Peći sa izgovorom o zaplijeni i skupljanju nezakonitog naoružanja od civila.

162. Prema tvrdnjama Albanaca, policija je primjenjivala niz represivnih mjera na Kosovu s ciljem provociranja albanskoga stanovništva.

3. Situacija u javnim glasilima

163. U vezi sa slobodom medija, Specijalni izvjestitelj je informiran o novom Zakonu o medijima, kojega je srbijanski parlament usvojio početkom novembra 1992. godine, a koji bi se primjenjivao na Kosovu. Savezna vlada Jugoslavije nije odobrila Zakon i proglasila ga je neustavnim. Ovaj Zakon je omogućio formiranje državne izdavačke kuće Panorama, koja je bila zadužena za štampanje, izdavanje i distribuiranje svih novina, časopisa, grafika i knjiga na tri jezika: srpskom, albanskom i turskom jeziku. Po tvrdnjama, glavni cilj Panorame je da zaposjedne svu imovinu i osoblje postojeće albanske izdavačke kuće koju su vodili Albanci, kao i srpskih dnevnih i turskih sedmičnih novina. Vlada Srbije je jedini autoritet koji ima moć da imenuje i otpušta članove Upravnoga odbora, nadzornog odbora i generalnog direktora, kao i da odobrava sve interne propise Panorame. Neovisne i privatne publikacije nisu zabranjene zakonom, ali, usljed visokih troškova štampanja i distribucije, mala je vjerojatnoća da neovisna preduzeća mogu preživjeti. Albanski novinari, koji su doskora imali mogućnost iznošenja albanskog stanovišta, Panoramu vide kao način cenzure.

164. Od posjete Specijalnoga izvjestitelja Prištini sve albansko osoblje je bilo otpušteno sa lokalnih radijskih i televizijski stanica. Jedini 15-minutni dnevni televizijski program na albanskom su, prema tvrdnjama, producirali i predstavljali srpski novinari koji su govorili albanski.

4. Otpuštanja iz službe

165. CSCE misija je nedavno informirala Specijalnoga izvjestitelja da je u skladu sa zakonom kojeg je donio srbijanski parlament devet regionalnih zdravstvenih odjela i bolnica koje pripadaju Kliničkom centru Đakovica zatvoreno i integrirano u Klinički centar Peć. Vlasti su tvrdile da je ova odluka donesena zbog teške ekonomske situacije, dok

albanski liječnici izjavljuju da je razlog ovoga zakona političke prirode. Klinički centar Đakovica je bio jedna od rijetkih institucija sa većinskim albanskim osobljem, pa s tim u vezi i zdravstvena ustanova koju su radije koristili članovi albanska zajednica ove pokrajine.

166. U pogledu sudstva, Specijalni izvjestitelj je informiran da su od njegove posjete Kosovu svi preostali sudije i istražitelji albanske nacionalnosti otpušteni iz službe. U takvim uvjetima pravo na pravedno suđenje i nepristrasnost sudstva se teško može garantirati albanskoj populaciji na Kosovu.

5. Ekonomske prilike

167. O ekonomskoj situaciji na Kosovu Specijalni izvjestitelj je primio informacije da je stanje tako loše da čak i izbjeglice srpske nacionalnosti odbijaju naseljavati ovo područje. Većina Albanca radi u privatnome sektoru, uglavnom u malim piljarama, što omogućava vlasnicima da zadovolje svoje osnovne ljudske potrebe. Veliki broj Albanaca, uglavnom otpuštenih radnika iz javnoga sektora, živi u izuzetno teškim uvjetima. Stopa inflacije je izuzetno visoka sa stalnim porastom. Mali broj Albanaca, iskoriste priliku, kada se ona ukaže, da napuste Kosovo.

168. Albanci sa Kosova su uspostavili dobrotvornu organizaciju: Vijeće za finansiranje, koja se finansira dobrovoljnim donacijama, uglavnom Albanaca koji žive u zapadnim zemljama. Vijeće za finansiranje se brine o socijalnim slučajevima i oko 80.000 porodica prijavljenih kod organizacije prima materijalnu pomoć.

6. Obrazovni sistem

169. Specijalni izvjestitelj je informiran da problemi izneseni u prethodnom izvještaju u vezi s obrazovnim sistemom još uvijek nisu riješeni. Albanske srednje škole i univerzitet su zatvoreni. Oko 70% osnovnih škola rade po albanskom nastavnom planu i programu. Međutim, nastavnici albanske nacionalnosti ne primaju plaću, jer odbijaju raditi prema srbijanskom nastavnom planu i programu, a finansijski im pomaže Vijeće za finansiranje.

7. Izbori

170. O izborima, održanim 20. decembra 1992. godine, CSCE je izvijestio da "su se generalno Albanci na Kosovu uzdržali od glasanja, premda je zabilježeno nekih – možda od 5 do 10% - koji su učestvovali na izborima. Misija u Prištini je zabilježila prisustvo naoružanih policajaca unutar glasačkih mjesta i zamrsila i poremetila organiziranje izvršenja procesa glasanja." CSCE misija je uočila da "izborni zakon nije obezbijedio koverte u koje bi glasači stavili svoje glasačke listiće prije nego što ih ubace u glasačke kutije (...). Nedostatak glasačkih kabina (sa zastorima), gdje bi glasači mogli u tajnosti

glasati, prekršio je tajnost glasanja, jer su glasači javno iznosili svoja stajališta, pa čak i sarađivali jedni sa drugima." Prema CSCE izvještaju, "ishod izbora, održanih 20. decembra 1992. godine prouzrokovao je zabrinutost među Albancima na Kosovu (...). Na prisustvo Arkana, koji je prema tvrdnjama ratni zločinac, u Skupštini Srbije se gleda sa velikom zabrinutošću." Stoga, prema CSCE-u, "retorika je postala oštrija na srpskoj strani od pobjede tvrdolinijaša na izborima i umjerenije snage nisu više zastupljene među izabranim poslanicima sa Kosova", što bi dugoročno moglo imati za posljedicu veći gubitak prava za Albanace.

8. Zaključak

171. Na osnovu nedavno prikupljenih informacija, može se zaključiti da se stanje ljudskih prava na Kosovu nije popravilo. Naprotiv, policija provodi intenzivnije mjere represije spram albanskoga stanovništva u odnosu na 1990. godinu. Albanci su i dalje lišeni svojih osnovnih prava, njihov obrazovni sistem je uveliko uništen, oni su žrtve otpuštanja iz službe, nastalih kao rezultat političkih razloga, i suočeni su s veoma teškom ekonomskom situacijom. Međutim, mora se naglasiti da su se sve dosad pružali miran otpor.

B. Sandžak

172. U svome izvještaju, predočenom na 47. sjednici (A/47/666) Generalne skupštine UN-a, Specijalni izvjestitelj opisao je situaciju u kojoj se nalaze Muslimani, od kojih su mnogi žrtve terorističkih aktivnosti koje su izvele srpske paravojne i ekstremističke snage, s ciljem njihova zastrašivanja i prisilnoga napuštanja teritorija. Gradovi Pljevlja, Prijepolje, Priboj i Bijelo Polje identificrani su kao mjesta u kojima su Muslimani bili uveliko uznemirivani verbalnim i fizičkim prijetnjama. Zabilježeni su, također, i slučajevi otmice. Kuće su paljene ili uništene postavljanjem i aktiviranjem bombi. Kao posljedica svega toga, veliki broj Muslimana se iselio iz regiona, dok su u isto vrijeme pristigle izbjeglice iz Bosne i Hercegovine.

173. Specijalni izvjestitelj bi htio naglasiti da vijest koju je primio o uništenju džamija (vidi A/47/666, paragraf 116) sadrži pretjerane informacije; a, u stvarnosti, džamije su samo oštećene.

174. Zaključuje se iz informacije koju je dostavila CSCE misija u Sandžaku da je područje koje se graniči sa Bosnom i Hercegovinom najnestabilnije i predstavlja kritičnu zonu Sandžaka.

175. Gore navedeni gradovi su ponovno pomenuti u vezi sa skorašnjim akcijama zastrašivanja i uznemiravanja Muslimana. U Pljevljima, oko 240 članova paravojne grupe, tzv. Belih orlova, izvršili su kriminalne aktivnosti, uz prešutno odobravanje Vojske Jugoslavije, usmjerene protiv Muslimana i njihove imovine. Oni su, prema tvrdnjama, odgovorni za sljedeće incidente:

30. decembra 1992. godine ubijen je 32-godišnji Musliman. Nesigurnost i strah prouzrokovali su iseljenje velikog broja Muslimana.

1. januara 1993. godine bačena je bomba u kuću, prouzrokujući oštećenje;

6. januara 1993. godine (pravoslavni Božić) rezultat pucnjave neuniformiranih lica prouzrokovao je oštećenje minareta Husein-pašine džamije u centru grada;

176. U Priboju je zabilježena ozbiljna situacija, posebno u okolnim selima. Prema tvrdnjama, autobusi su rezervirani samo za Srbe, dok muslimani moraju pješačiti, ponekad i više od četiri sata, da bi stigli u grad. Navodno je oteto nekoliko muslimana dok su pješačili do grada. Tvrdnje vezane za paljenje kuća tokom januara 1993. godine u selima Voskovina i Sjeverin, oba u okrugu Priboja, također su zabilježene.

177. U Novom Pazaru nije zabilježen niti jedan teroristički čin, uprkos porastu tenzija. Tri tenka Vojske Jugoslavije su bila stacionirana na brdima nedaleko od centra grada 3. oktobra 1992. godine, ali su odvezena krajem novembra 1992. godine. Muslimansko stanovništvo je iskazalo olakšanje kada su tenkovi uklonjeni.

178. Specijalni izvjestitelj je također informiran da se muslimanske kuće u Sandžaku često pretražuju bez naloga i da im se oduzima imovina od strane paravojnih snaga koje tvrde da djeluju u ime policije. CSCE misija je zabilježila da "sve dok je Savezna Vlada preslaba da spriječi republički policijski aparat da služi kao sredstvo srpskim političkim strukturama moći, relativno visok nivo bezakonja i straha će prevladavati u regionu."

179. U pogledu uvjeta za život, nedostatak ogrjeva i problemi vezani za prijevoz dobara, posebno hrane i lijekova, u Sandžaku se smatraju glavnim problemima za cjelokupno stanovništvo. Stanje provođenja zdravstvenih mjera i higijene postaje glavni problem. U takvim uvjetima, priliv izbjeglih bosanskih Muslimana se smatra značajnim teretom za lokalno stanovništvo, kod kojega su smješteni. Očita posljedica ovoga je rast tenzija između srpskoga i muslimanskoga stanovništva u ovome regionu.

180. Što se tiče izbora, održanih 20. decembra 1992. godine, CSCE misija je iznijela da u prvom stadiju "... su izbore pozdravili dobrodošlicom pripadnici obje etničke skupine, Muslimani i Srbi." Kasnije je misija CSCE-a izvijestila da "nakon održanja samita islamskih zemalja u Dželi, Stranka demokratske akcije je promijenila svoju prijašnju odluku o učestvovanju na predstojećim izborima (...). Navodno, ovo povlačenje iz izbornoga procesa je prouzročeno propustom federalnih i republičkih vlasti da ispune bilo koji zahtjev Stranke demokratske akcije."

181. Na osnovu prikupljenih informacija, problemi vezani za ljudska prava na Sandžaku su postali gori. Muslimanska zajednica je pod stalnim pritiskom, a priliv izbjeglica iz Bosne i Hercegovine je nadalje pogoršao već postojeće tenzije. Ekonomska situacija je sve slabija i život u svakome pogledu postaje sve teži za cjelokupnu populaciju Sandžaka. Imajući u vidu ovakvu pozadinu, na osnovu izvješća CSCE misije, visok nivo "bezakonja" predstavlja ozbiljnu prijetnju stabilnosti regiona.

C. Vojvodina

182. Specijalni izvjestitelj, u svome izvještaju Generalnoj skupštini UN-a, podnesenom na 47. sjednici (A/47/666), donekle je detaljno opisao položaj Mađara, koji predstavljaju najbrojniju manjinu Vojvodini, kao i Hrvata i drugih manjina otkako je pokrajina izgubila svoju autonomiju 1990. godine. Srbi su provodili verbalne i fizičke prijetnje i druge oblike zastrašivanja, uključujući paljenje kuća i uništavanje kulturnih i vjerskih objekata. Značajan broj Mađara i Hrvata je napustio pokrajinu, uglavnom zbog osjećaja nesigurnosti, koji preovladava od gubitka autonomije i pojačane vladavine Srba. Pobjegli su također i mladići koji su odbili služiti u srbijanskoj vojsci. Sukobi u drugim dijelovima bivše Jugoslavije doveli su do značajnog priliva srpskih izbjeglica koji su, zajedno s odlaskom Mađara i Hrvata, izmijenili etničku strukturu pokrajine i pojačali tenzije među različitim zajednicama.

183. Tokom zadnjih nekoliko mjeseci, Specijalni izvjestitelj je primio informaciju sličnu onoj u prethodnome izvještaju, koja se posebno odnosi na slučajeve zastrašivanja u regiji Srem/Bačka. Zabilježeno je da su u Sremu mnogi ljudi, posebno Hrvati, napustili sela Hitkovci, Kijevci i Novi Slankamen, kao rezultat prijetnji i miniranja kuća. Cjelokupna populacija Hrvata je napustila sela Beska i Golubinci.

184. Zabilježeno je da su manjine uznemiravane pucanjima i telefonskim prijetnjama, kao i prijetećim pismima, a nekima se čak i fizički prijetilo ili su im kuće minirane. Navodi se da je policija davala prešutni pristanak na ove incidente koji su kasnije pripisivani pojedincima.

185. Regrutiranje mladića svih nacionalnosti još uvijek predstavlja jednu od glavnih briga nesrpskog stanovništva, koje ne želi biti uključeno u neprijateljstva usmjerena prema drugim nacionalnim grupama. Službeni pozivi za služenje vojske i mobilizacija se više ne provode pisanjem službenih pisama, jer je takva procedura davala dovoljno vremena mladićima koji su željeli izbjeći vojnu službu da napuste region. Sada policija odvodi muškarce s posla u vojsku.

186. Na osnovu zvaničnih izvora, nastava se izvodi na jezicima manjina pod uvjetom da je u razredu prisutno najmanje 15 učenika. Ukoliko to nije slučaj, jezik manjine se uči kao strani jezik. Srpski jezik je sada obavezan jezik za sve učenike, dok se od srpskih učenika više ne traži poznavanje mađarskoga jezika.

187. Na osnovu novoga Zakona o medijima neovisnost jedinih mađarskih dnevnih novina je ograničena. Na osnovu tvrdnji manjinsko stanovništva, programi na njihovim jezicima koji se emitiraju na radiju i televiziji su ograničeni na prijevode srbijanskih emitera vijesti. Zvanične dostave papira za štampu etničkim novinama se više ne obavljaju dnevno i oni smatraju da finansijska pomoć koju im vlasti daju nije adekvatna.

188. Tokom predizborne kampanje 20. decembra 1992. godine, vođe mađarskih i hrvatskih stranaka su bile, kako se navodi, uznemiravane i zastrašivane. Obje grupe su aktivno učestvovale u izborima i pozivale stanovništvo na učešće. Rezultat toga je da

Mađarska politička stranka ima svoje predstavnike u Domu naroda u Saveznoj skupštini, u Skupštini Republike Srbije i Skupštini pokrajine Vojvodina; dobila je 55% mjesta u Skupštini grada Subotice. Hrvatska politička stranka nije uspjela dobiti mjesto na saveznom nivou, ali ima svoje predstavnike u Skupštini pokrajine i drugim lokalnim skupštinama. Hrvati i Mađari zajedno imaju dvije trećine mjesta u Skupštini grada Subotice. Prema izvještaju CSCE misije, "u područjima kojima dominiraju Srbi u južnom dijelu pokrajine, Socijalistička partija i Srpska radikalna stranka su odnijele pobjedu."

190. Stalan pritisak koji se primjenjivao na nesrpski dio stanovništva zajedno sa rastućim brojem srpskih izbjeglica zaoštrio je tenzije među različitim zajednicama. Uznemiravanje manjina se nastavlja, kao i namjerno mobiliziranje muškaraca u vojsku. Kontrola srbijanskih vlasti nad obrazovnim sistemom i javnim glasilima se pooštrava i, usljed ekonomske krize, životni uvjeti općenito se pogoršavaju. Kako naglašava CSCE misija, "može se reći da je značajan dio srpskog stanovništva Vojvodine naklonjen nacionalističkim idejama, što je nastalo kao rezultat reakcije na relativno jaku snagu manjina." Ove činjenice pokazuju nesigurnu situaciju, za koju se ne može smatrati da doprinosi potpunom uživanju ljudskih prava.

V. SLOVENIJA

A. Uvodne primjedbe

191. Specijalni izvjestitelj je tokom svoje treće misije po bivšoj Jugosloviji posjetio Republiku Sloveniju. Susreo se sa predsjednikom Republike, predstavnicima vlade, političarima, predstavnicima italijanske, mađarske i njemačke manjine, ljubljanskim nadbiskupom, predstavnicima protestantske zajednice i predstavnicima srpske pravoslavne crkve. Razgovarao je sa članovima Vijeća za ljudska prava i osnovne slobode, sa predstavnicima medija i UNHCR-a.

192. Republika Slovenija ima oko 2 miliona stanovnika. Dominira slovenačko stanovništvo. Na osnovu zvaničnih statističkih podataka iz 1991. godine, trenutno u Sloveniji živi oko 53.000 Hrvata, 47.000 Srba i 26.000 Muslimana. Također tu žive i domaće italijanske i mađarske manjine.

B. Pravni i institucionalni okvir za zaštitu ljudskih prava

193. Slovenija je donijela Deklaraciju o nezavisnosti 25. juna 1991. godine. U Deklaraciji se potencira, između ostaloga, da Slovenija poštuje Povelju Ujedinjenih naroda, Helsinški završni akt i druge dokumente usvojene unutar okvira CSCE-a. Novi Ustav Republike Slovenije je proglašen na zajedničkoj sjednici tri parlamentarna doma 23. decembra 1992. godine. Ljudska prava i osnovne slobode zagarantirane su Ustavom, u dijelu II. Član 14 garantira "jednaka ljudska prava i osnovne slobode" svim pojedincima. Odredbe koje se tiču nediskriminacije nalaze se u članu 16 i drugim posebnim kontekstima – pravo glasa, pravo na rad, itd. Zagovaranje diskriminacije i poticaja na rasnu i

druge oblike mržnje je strogo zabranjeno (član 63). Na osnovu člana 61 "sva lica imaju pravo na slobodno izražavanje nacionaloj pripadnosti ili pripadnosti nacionalnoj zajednici(...)". Član 62 garantira svim licima "pravo na upotrebu svoga maternjeg jezika i pisma prilikom realiziranja svojih prava i obaveza kao i tokom procedura u državnim i drugim javnim službama(...)". Ustav potvrđuje članom 64 prava italijanskoj i mađarskoj manjini. Ova prava uključuju upotrebu nacionalnih simbola, pravo na njegovanje veza sa italijanskim i mađarskim zajednicama izvan Slovenije, kao i pravo na obrazovanje na svome maternjem jeziku.

194. Osnovni instrument zaštite ljudskih prava zagarantiranih Ustavom je sudska zaštita. Ustavni sud ima jurisdikciju nad pitanjima vezanim za kršenje Ustava uključujući pojedinačne slučajeve narušavanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ustav također sadrži i neophodnu zaštitu vezanu za neovisnost sudstva.

195. Član 159 Ustava uređuje imenovanje "zaštitnika prava građana" (ombudsmana).

196. Ukratko, Ustav osigurava sve neopohodne oblike zaštite ljudskih prava. Stvarno funkcioniranje neophodnih institucija za zaštitu ljudskih prava ostaje da se ispita.

197. Tokom posljednjih nekoliko godina Vijeće za ljudska prava i osnovne slobode je igralo značajnu ulogu u zaštiti ljudskih prava. Vijeće je ustanovljeno Statutom 16. aprila 1990. godine. Vijeće je neovisno tijelo. Vrši ulogu općeg nadzora, kao i funkciju rada po pojedinačnim pritužbama. Na mnogo načina funkcije Vijeća se mogu porediti sa onima koje ima ombudsman. Vijeće ima pristup svim informacijama i vladine agencije moraju pružiti svaku pomoć koju Vijeće zahtijeva i odgovoriti na sve njegove zahtjeve. Čini se da je Vijeće veoma efikasno u zaštiti ljudskih prava.

198. Ministarstvo unutrašnjih poslova je uspostavilo komitet odvjetnika s ciljem utvrđivanja pritužbi podnesenih na račun policije. Uslijedio je niz disciplinskih i kaznenih postupaka.

199. Državljanstvo Republike Slovenije je regulirano Aktom o državljanstvu od juna 1991. godine. Zakon određuje, između ostalog, građanima drugih republika koji su imali prebivalište u Sloveniji na dan plebiscita za nezavisnost zagarantirano državljanstvo nakon podnošenja prijave. Sprovođenje odgovarajućih odredbi vezanih za gore navedni zakon nije povuklo nikakve rezerve za sobom. Velika većina stanovnika Slovenije su automatski postali građani Republike.

200. Specijalni izvjestitelj je informiran da je podneseno oko 170.000 prijava za državljanstvo. Više od 160.000 ih je riješeno, dok je rješavanje za ostalih 10.000 lica još uvijek u toku. Ukupno 167.922 osoba koje nisu slovenačke nacionalnosti su dobile državljanstvo prošle godine, uključujući 79.897 građana Bosne i Hercegovine. Nadalje, 19.000 građana Bosne i Hercegovine koji žive u Sloveniji imaju trenutni ili boravišni status. Relativno malo – oko 2.000 prijava – je odbijeno.

201. Specijalni izvjestitelj je mišljenja da je Republika Slovenija uspjela riješiti pitanje državljanstva bez stvaranja osjećaja diskriminacije ili nesigurnosti među svojim stanovnicima.

C. Izbori u Sloveniji

202. Parlament je odobrio Izborni zakon 10. septembra 1992. godine. Na osnovu odredbi ovoga Zakona svaki građanin Slovenije sa navršenih 18 godina starosti, koji je mentalno sposoban, ima pravo glasa i učešća na izborima.

203. Ad hoc komitet postavljen od strane Biroa za Parlamentarnu skupštinu Vijeća Europe za posmatranje predsjedničkih i parlamentarnih izbora u Sloveniji, održanih 6. decembra 1992. godine, jednoglasno je zaključio da "su izbori bili slobodni i pošteni. Održani su u mirnoj i politički zreloj atmosferi. Pretjerana se propaganda nije primijetila na ulicama. Procedura na biralištima je pravilno sprovedena i zaduženi su službenici izveli posao profesionalno i efikasno. Procedura je bila ista u glavnome gradu i u unutrašnjosti zemlje. Sve stranke su imale pristup medijima." CSCE misija poslana od strane CSCE Ureda za demokratske institucije i ljudska prava, sa sjedištem u Varšavi, također je potvrdila slobodan i pošten karakter izbora.

D. Problem izbjeglica

204. Više od 70.000 izbjegilca iz Bosne i Hercegovine je pristiglo u Sloveniju. Više od polovice su djeca, oko 40% žene, a ostali su uglavnom stariji muškarci.

205. Oko 15.000 trenutno izbjeglih lica je smješteno u 58 kolektivnih centara širom Slovenije, od kojih su većina kasarne bivše armije koje vodi Ured za imigraciju i izbjeglice i koji radi uz pomoć Crvenog krsta i raznih dobrovoljnih grupacija. Ostatak, otprilike 56.000 izbjeglica, smješten je kod prijatelja i rodbine, koji također imaju svojih socijalnih problema ili su nezaposleni. Oko 51.000 izbjeglica je registrirano u Crvenom krstu Slovenije; svi ostali nisu registrirani.

206. Samo oni koji su registrirani uživaju "privremeni status izbjeglice". Neophodno je napomenuti da ovaj koncept nema pravnu osnovu i nije definiran međunarodnim pravom. Sve izbjeglice koje su stigle u Sloveniju prije 10. augusta 1992. godine dobile su provremeni status izbjeglice. Slovenija je potom zatvorila svoje granice za izbjeglice, osim za one sa dokumentima kojima se garantira prihvat u trećim zemaljama i kojima je dozvoljen tranzit; onima koji su "sponzorirani", npr. s ciljem spajanja obitelji; ili onima sa "specijalnim potrebama". Međutim, predstavnici UNHCR-a su infromirali Specijalnoga izvjestitelja da se članovima obitelji još uvijek odbija ulazak u zemlju.

207. Odredbe zakona o strancima određuju progon ilegalnih imigranata u roku od 48 sati. Takve odluke sprovodi Ministarstvo unutrašnjih poslova na osnovu preporuke Ureda za imigraciju i izbjeglice. Broj vraćenih izbjeglica je bio između 70 i 150 dnevno u novembru i čak 200 dnevno u oktobru. Specijalni izvjestitelj je pokrenuo diskusiju o ovome problemu sa Ministrom unutrašnjih poslova. Infromiran je, da je kapacitet zemlje za primanje izbjeglica popunjen. U određenim područjima, npr. u dijelovima sjeverne Slovenije koja ima veliki broj radnika imigranata porijeklom iz Bosne i Hercegovine, izbjeglice koje su došle živjeti kod rodbine ili prijatelja čine oko 10% sta-

novništva. Ogorčenje se javlja kao rezultat dodatnoga opterećenja, a koje je opet nastalo kao rezultat njihovoga prisustva.

208. Specijalni izvjestitelj je informiran da na osnovu vladinih procjena oko 17.500 izbjegličke djece školskoga uzrasta (starosne dobi između 7 i 16 godina) u Sloveniji je iz Bosne i Hercegovine. Djeca pohađaju slovenačke škole i posebni trosatni program na maternjem jeziku. Ovaj posebni obrazovni program finansira se iz vladinih izvora uz pomoć Međunarodne islamske organizacije za pomoć, Soroš fondacije, UNICEF-a i UNHCR-a.

209. Izbjeglicama nije dozvoljeno da traže zaposlenje osim onoga vezanog za rad izbjegličkih centara. Sloboda kretanja unutar zemlje im je također ograničena.

E. Sloboda govora i javnih glasila

210. Ustav osigurava slobodu mišljenja, govora, javnoga udruživanja, medija i druge oblike javnoga općenja i izražavanja.

211. Pisani i elektronski mediji su samo djelimično privatizirani. Javno vlasništvo je još uvijek dominantno. Izdaje se pet dnevnih novina i nekoliko sedmičnih časopisa. Jedna televizijska stanica je u privatnom vlasništvu. U saradnji sa Vijećem Europe pripremljen je nacrt zakona o medijima; međutim, još uvijek nije prošao. Kontrola Vlade, posebno prema televiziji, je veoma stroga. Zabilježeno je da je televizijski novinar, usprkos protestu Sindikata novinara, suspendiran na mjesec dana zbog svoga komentara datoga na izjavu slovenačkoga političara.

212. Novine nastoje biti pripojene političkim strankama. Tokom svoga sastanka sa predstavnicima javnih glasila Specijalni izvjestitelj je izviješten da je autocenzura još uvijek problem kod većine novinara.

F. Zaključci

213. Komitet za ljudska prava, u svojoj rezoluciji 1992/S-1/1 od 14. augusta 1992. godine, zahtijeva od Specijalnoga izvjestitelja "da iz prve ruke ispita situaciju vezanu za ljudska prava na teritoriji bivše Jugoslavije...". Ime "bivša Jugoslavija" pokriva, između ostalog, Sloveniju. Treba se prisjetiti da je CSCE izaslanstvo misije o ljudskim pravima, koje je posjetilo Sloveniju u januaru 1992. godine, iznijelo da "usprkos određenim manjkavostima, situacija vezana za ljudska prava i zaštitu manjina u Sloveniji se može smatrati relativno zadovoljavajućom." U narednoj misiji je zabilježeno, u izvještaju podnesenom maja 1992. godine: "Misija je pod dojmom da je Slovenija istinski predana zakonu prava, demokracije i ljudskih prava. Slovenija je u potpunosti spremna da sprovede CSCE principe i obaveze vezane za ovo područje."

214. Parlamentarna skupština Vijeća Europe povjerila je gospodi F. Matcher i B. Hall, da podnesu izvještaj o zakonodavstvu u Republici Sloveniji. U svome izvještaju od 31.

augusta 1992. godine izjavili su: "Naš je zaključak da slovenačko zakonodavstvo jeste, ili će vrlo skoro biti, kompatibilno sa osnovnim pravnim standardima Vijeća Europe, i čini se da, u nekim dijelovima, se odnosi zaštitnički prema pojedincima više nego što to standardi zahtijevaju."

215. Specijalni izvjestitelj dijeli ranije iznesene stavove. Međutim, očigledno je da je Slovenija još uvijek u procesu tranzicije u demokratsko društvo, što utječe na sprovedbu različitih ljudskih prava. Određeni značajni problemi još uvijek nisu riješeni na zadovoljavajući način, uključujući vraćanje prava na imovinu, pluralizam u javnim glasilima, itd.

216. Na osnovu primljenih informacija tokom svoje misije, dobivenih od različitih međunarodnih i domaćih izvora, Specijalni izvjestitelj bi htio iskazati svoje mišljenje da u kontekstu situacije vezane za ljudska prava u bivšoj Jugoslaviji, situacija u Republici Sloveniji ne daje razloga za pretjeranu brigu.

VI. MAKEDONIJA

A. Uvodne napomene

217. Za razliku od drugih bivših republika Jugoslavije, Makedonija je uspjela izbjeći vojni sukob jer su zvaničnici makedonske vlade postigli sporazum o mirnom povlačenju Jugoslovenske narodne armije sa njene teritorije. Mirnodopski metod građenja demokratskoga društva stvara dobre uvjete za zaštitu ljudskih prava u zemlji. Pa ipak, treba imati na umu da je situacija u Makedoniji daleko od stabilne. Makedonija, sa oko 2 miliona stanovnika, se bori za međunarodno priznanje. Ekonomski i društveni život je uveliko pogođen vojnim sukobom u Bosni i Hercegovini, kao i sankcijama nametnutim Jugoslaviji (Srbija i Crna Gora). Ove sankcije su negativno uticale na tradicionalno tržište za makedonske proizvode jer su ekonomske veze prekinute. Budući da više od 40% stanovnika Makedonije su pripadnici drugih etničkih skupina u odnosu na većinsko slavensko stanovništvo, veze među njima igraju odlučujuću ulogu u cjelokupnoj situaciji vezanoj za ljudska prava.

218. Specijalni izvjestitelj je tokom svoje misije u Makedoniji stavio poseban naglasak na situaciju u različitim nacionalnim zajednicama i na problem vezan za slobodu medija. Razgovarao je sa Predsjednikom Republike i drugim predstavnicima vlasti u Makedoniji, članovima parlamenta koji pripadaju raznim političkim partijama uključujući i opozicione partije, predstavnike svih nacionalnosti, nezavisne inetelektualce i predstavnike medija. Susreo se sa članovima "CSCE Spillover Monitoring" misije za Makedoniju i delegatima UNHCR-a. Specijalni izvjestitelj je također posjetio izbjeglički centar u blizini Skoplja.

B. Ustavni propisi

219. Republika Makedonija prakticira parlamentarnu demokraciju. Skupština Republike Makedonije je izabrana slobodnim izborima održanim u novembru 1990. godine.

Pravni okvir za zaštitu ljudskih prava je uspostavljen Ustavom usvojenim 17. novembra 1991. godine. Ustav uključuje demokratske strukture i garantira ljudska prava koja općenito vladaju u Europi. Ustav sadrži niz posebnih odredbi, čiji je cilj zaštita nacionalnih manjina. 1/ Najvažnija pravila su izražena u članu 48, koji garantira sljedeća prava:

Građani svih nacionalnosti imaju pravo na slobodu izražavanja, njegovanje i razvoj svoga nacionalnog identiteta i nacionalnih atributa.

Etnički, kulturni, jezički i vjerski identitet svih nacionalnosti je zaštićen.

Građani različitih nacionalnosti imaju pravo osnivanja kulturnih i umjetničkih institucija, obrazovnih i drugih udruga koje bi im pomogle da se izražavaju, kulturno uzdižu i razvijaju svoje nacionalne identitete.

Imaju također pravo na obrazovanje na maternjem jeziku na osnovnom i srednjem nivou obrazovanja.

220. U školama gdje se nastava izvodi na jeziku nacionalne manjine, makedonski jezik se mora podučavati.

221. U kontekstu člana 48 vrijedno je pomenuti da su se predstavnici albanske zajednice žalili, što nije pomenuta upotreba nacionalne zastave i simbola.

222. Član 45 sadrži važne dodatke na osnovu kojega svaki građanin može otvoriti privatnu školu, na bilo kojem nivou obrazovanja osim na osnovnom. Član 19 (4) daje pravo vjerskim zajednicama da osnuju škole.

223. Što se tiče jezika i pisma, član 7 (2) omogućava svim zajednicama sa većinskim stanovništvom druge nacionalnosti da koriste jezik i pismo te nacionalnosti u službenim prilikama zajedno sa makedonskim jezikom i ćirilicom. Član 7 (3) omogućava iste odredbe zajednicama, gjde određeni broj stanovnika pripada određenoj nacionalnoj grupi. Ova ustavna pravila još treba precizno definirati u okviru uobičajene pravne prakse; uprkos tome, još uvijek nije započeto sa primjenom. Član 9 (1) Ustava zabranjuje bilo kakav oblik diskriminacije na osnovu rase, boje, nacionalnoga ili društvenoga porijekla, političkih ili vjerskih ubjeđenja.

224. Određene kontroverze su vezane za sljedeći dio predgovora: "Makedonija je uspostavljena kao nacionalna država Makedonaca, u kojoj je potpuna građanska jednakost i trajni suživot zagarantiran Albancima, Turcima, Vlasima, Romima i drugim narodnostima koje žive u Republici Makedoniji zajedno sa Makedoncima." Albanci nisu zadovoljni svojim ustavnim statusom "narodnost". Prema njihovom mišljenju oni trebaju uživati ista ustavna prava kao i Makedonci slavenskoga porijekla, jer se smatraju konstitutivnim narodom unutar multietničke Makedonije. 1/

225. Predstavnici srpske i muslimanske narodnosti su također istakli da ih Ustav ne priznaje kao nacionalne manjine. Razlog tome je što su u bivšoj Jugoslaviji obje narod-

nosti smatrane takozvanim konstitutivnim narodima bivše države i s tim u vezi nisu smatrane manjinama; međutim, to više nije slučaj.

226. Ustav, članom 78, uspostavlja Vijeće za međuetničke veze kao savjetodavno parlamentarno tijelo. Sastavljeno je od predsjednika skupštine i sa po dva člana iz reda Makedonaca, Albanaca, Turaka, Vlaha i Roma, kao i dva člana iz reda drugih narodnosti (nacionalnosti) u Makedoniji. Ovaj sastav su kritizirali Srbi i Muslimani, koji su zahtijevali jednakost sa drugim nacionalnostima.

227. Ustav također garanitra dugoročne garancije u pogledu ličnih sloboda. U skladu sa članom 12, sve osobe koje su zadržane u pritvoru moraju se izvesti pred sud u roku od 24 sata od pritvaranja. Maksimalno trajanje pritvora prije suđenja je 90 dana. Optuženi mora biti informiran o svojim pravima i razlogu hapšenja i zadržavanja u pritvoru. Optuženi ima pravo kontaktirati odvjetnika prilikom hapšenja i mora mu/joj biti omogućeno prisustvo odvjetnika tokom policijskih i sudskih ispitivanja. U skladu sa članom 13, osoba koja je nepravosnažno zadržana u pritvoru, uhićena ili osuđena ima pravo na pravnu odštetu i druga prava određena zakonom.

228. U skladu sa članom 98, makedonski sudovi su autonomni i nezavisni. Članom 104 Ustava, uspostavlja se Republičko sudsko vijeće sastavljeno od sedam članova. Zakon za uspostavljanje takvoga vijeća usvojen je krajem 1992. godine. Sve sudije bira Vijeće i potvrđuje Skupština. Specijalni izvjestitelj je informiran da će izbor novih sudija biti završen do 1. aprila 1993. godine.

229. Ustavni sud, u skladu sa članom 110, između ostalog "štiti slobode i prava pojedinaca...". Dosad, međutim, sud još nije pozvan da koristi ovu funkciju.

230. Među različitim problemima nastalim raspadom bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, pitanje državljanstva je jedno od najkontraverznijih. Makedonska Skupština je usvojila Zakon o državljanstvu 27. oktobra 1992. godine. Sva lica koja su u skladu sa prijašnjim propisima bili građani Republike Makedonije su automatski smatrani građanima Republike Makedonije po ovom novom Zakonu. U kontekstu bivše Jugoslavije sljedeće odredbe člana 26 (3) su veoma važne: "Građani drugih Republika bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije kao i građani bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije koji su prijavili mjesto boravka na području Republike Makedonije mogu tražiti državljanstvo Republike Makedonije ako, u roku od godine dana od stupanja ovog Zakona na snagu, podnesu zahtjev i osiguraju stalne prihode za život, ako su punoljetni i prije podnošenja zahtjeva su po zakonu stanovali na teritoriji Republike Makedonije duže od 15 godina." Raspravljano je o tome da ovaj zakon sprječava izbjeglice iz bivših jugoslovenskih republika, kao i druge ljude, da dobiju državljanstvo. Iz toga razloga zastupnici etničkih Albanaca nisu uzeli učešća u parlamentarnom glasanju o ovome Zakonu. Međutim, teško je raspravljati o tome da li ova zakonska rješenja narušavaju ijedan od međunarodno priznatih standarda.

231. U skladu sa članom 2 (1), državljanin Makedonije može imati državljanstvo neke druge države.

C. Situacija nacionalnih skupina

232. Očito je da pravne odredbe, kakogod važne bile, nisu dovoljne za rješavanje svih postojećih problema u oblasti ljudskih prava. Albanske političke vođe zahtijevale su veći dio predstavljanja u lokalnoj vladi, kao i pristup državnome školskom sistemu, medijima, poslovima u javnome sektoru, itd. Također su izdali i zahtjev za autonomiju ili "federalizaciju" Makedonije. CSCE misija je naglasila da ovi zahtjevi "odražavaju rastuću frustraciju manjina zbog, najprije, nedostatka konkretnih promjena društvenoga položaja, prava na zapošljavanje, financijske obaveze prema etničkim Albanacima širom Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, i, potom, njihove nesposobnosti da postignu prihvaćanje Nacrta zakona u Skupštini PDP-NDP-a (Partija za demokratski prospertitet – Nacionalna demokratska partija)." Makedonski građani albanskoga porijekla su žrtve različitih oblika diskriminacije. Njihovo prisustvo u organima državne uprave je često simbolično. Stopa nezaposlenosti je mnogo viša među Albancima, nego među Makedoncima. Čak i u fabrikama smještenim u područjima sa većinskim albanskim stanovništvom procent zaposlenih Makedonskih Slavena je veći. Slučaj "Jughorm" kompanije u Tetovu je u tome kontekstu predočen Specijalnome izvjestitelju.

233. Treba se prisjetiti, da uprkos postepenome širenju prava manjina osiguranih od strane bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Albanci u Makedoniji nikada nisu postigli broj predstavnika proporcionalan broju stanovnika niti u jednome sektoru. Trenutno imaju 23 mjesta od 120 u nacionalnome zakonodavnom tijelu. Sadašnja Vlada, u kojoj predstavnici Albanaca imaju 5 ministarskih mjesta od 23, poduzima mjere sa ciljem mijenjanja situacije.

234. Specijalni izvjestitelj je tokom razgovora sa vladinim zvaničnicima informiran, da su poduzeti određeni koraci u pravcu smanjenja broja Albanaca u javnome sektoru. Veoma mali broj Albanaca u snagama policije i sudskoj službi postao je predmetom velikog interesiranja. Usprokos tome, procent pripadnika drugih nacionalnosti u policiji je porastao sa 2.5% na 6%. U cilju olakšanja ovoga porasta upisne kvote su postavljene na Fakultetu za sigurnost u Skoplju (15%) i u Visokoj policijskoj školi (15-17%).

235. Realizacija prava na obrazovanje je od velike važnosti. Škole na albanskome jeziku postoje na osnovnom nivou; međutim, Albanci vjeruju da je nedovoljan broj škola na srednješkolskom nivou. Rezultat toga je da samo 15% Albanaca može nastaviti školovanje na maternjem jeziku nakon osnovne škole. Specijalni izvjestitelj je informiran da makedonska Vlada pokazuje sklonost ka širenju obrazovnih mogućnosti na albanskome jeziku, koliko to sredstva dozvoljavaju. Vlasti su također poduzele napore u cilju povećanja broja albanskih i drugih manjinskih studenata na univerzitetima. Uveden je sistem kvota (10%). Uprkos tome, dugo zadržavano žaljenje zbog nepostojanja univerziteta na kojem se nastava drži na albanskome jeziku je intenzivirano u trenutku zatvaranja albanskoga Univerziteta u Prištini.

236. Problemi u obrazovanju sa kojima se suočava Republika Makedonija nisu ograničeni na samo jednu nacionalnu skupinu. Ostali – Turci, Muslimani, Srbi – se žale na

trenutačnu situaciju u toj oblasti. Specijalni izvjestitelj je informiran o nedavnom incidentu u Župi, u blizini Debra, koji se tiče držanja nastave na turskome jeziku.

237. Na osnovu izvještaja "CSCE Spillover Monitoring" misije: "Misija će nastaviti da prati ovu stvar ali svjesna da se ovo može, u konačnici, pokazati uglavnom kao lokalna nesuglasica sa lokalnim rješenjem."

238. Veoma ozbiljan i nasilan sukob između nekih Albanaca i policije dogodio se u Skoplju
6. novembra 1992. godine Specijalni izvjestitelj je dobio detaljne informacije o tome incidentu od CSCE Misije za monitoring u Skoplju. Treba se prisjetiti da su kao rezultat toga izgreda, navodno tri etnička Albanca i jedan Makedonac poginuli i otprilike 30 lica (polovica od njih su bili policajci) je ranjeno. CSCE Misija je donijela sljedeće zaključke zasnovane na pouzdanim informacijama:

"Ministarstvo unutrašnjih poslova – ili barem lokalni policajci u Bit Pazaru – su krivi za upad među sitne crnoburzijaše na tržnici u vrijeme kada je grad bio uveliko opterećen etničkim tenzijama;

Policajci koji su pretukli albanskog tinejdžera ispred lokalne bolnice su koristili pretjeranu silu s ciljem uhićenja mladoga prodavača cigareta, čiji je posao, kao i njegovih kolega, bio prešutno dozvoljen na Pazaru barem do toga momenta...;

Policija je kriva za pucanje u zrak u cilju rastjerivanja demonstranata kada je gotovo sigurno da bi suzavac bio dovoljan za postizanje istog...;

Shodno tome, Albanci demonstranti su krivi za uperivanje pušaka protiv suprotne strane;

Premda nedvojbeno demonstracija nije bila orkestrirana i planirana, kako neki vladini i VMRO-DPMNE (Vnatrešnja makedonska revolucionarna organizacija – Demokratska stranka makedonskoga nacionalnog jedinstva) stranački zvaničnici tvrde, radikalni elementi unutar albanske zajednice su krivi za potpirivanje demonstracije za koju su znali da može lako izmaći kontroli u vrijeme ekstremnih etničkih tenizja u glavnome gradu i, posebno, u Bit Pazaru i Ševaru;

Tvrdnja nacionalista Bivše jugoslovenske Republike Makedonije, da su Srbija ili srbijanski pijuni bili na neki način umiješani u organiziranje demonstracije i posljedičnih sukoba, je praktično neuvjerljiva; međutim, izjava ministra unutrašnjih poslova Frckovskog (sa press konferencije održane 7. novembra), da veliki broj sudionika u izgredu nije iz Makedonije i nemaju nikakve veze sa Makedonijom – smatramo da misli na kosovske Albance – je zapravo moguća ako nije vjerovatna; i

Priče iz novinskih izvještaja u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji o masovnoj dostupnosti nezakonitoga oružja u Čaršiji i, posebno Bit Pazaru, su skoro sigurno tačne, kao što je rasprostranjeno vjerovanje u regionu da etnički Albanci u Skoplju posjeduju

lagano naoružanje; premda su članovi Misije našli da je veoma mali broj Albanaca učestvovao u pucanju na policiju, ostaje nepoznato do koje mjere su Albanci u Ševaru naoružani."

239. Desila se serija incidenata u selu Kučevište gdje je uznemiravanje praćeno uzvikivanjem srpskih nacionalističkih slogana i bacanjem kamenja, i to u noćnim satima Nove godine i sutradan. Specijalni izvjestitelj je informiran da ne postoje dokazi o tome da je neko ubijen i da je samo jedan policajac ranjen. Manji incidenti i sukobi su zabilježeni u području Skopska Crna Gora nakon srbijanskih izbora 20. decembra 1992. godine.

240. Gore opisani incidenti pokazuju da su međuetničke veze u Republici Makedoniji veoma delikatne prirode i da su daleko od stabilnih.

D. Javna glasila

241. Ustav, u članu 16, garantira slobodu govora, javnoga obraćanja, javnoga informiranja i uspostavu institucija za javno informiranje. Isti član zabranjuje cenzuru. Specijalni izvjestitelj smatra da se ove slobode generalno poštuju. Premijer ga je informirao da Vlada namjerava ukinuti Ministarstvo informiranja. Strani posmatrači ističu, međutim, da se mogu uočiti određeni elementi kontroliranja medija od strane vlade. Homogeni karakter javnoga informiranja o izgredu u Bit Pazaru podupire ove argumente.

242. Postoje četvere dnevne novine i nekoliko sedmičnih časopisa u Skoplju. Novine na albanskome i turskome jeziku izlaze tri puta sedmično. Makedonska radio televizija (MRT) je u vlasništvu države. Ona emitira programe na makedonskom, romskom, turskom, albanskom i vlaškom jeziku. Trenutno postoje tri televizije i četiri radiostanice koje kontrolira MRT. Specijalni izvjestitelj je informiran da postoje planovi o širenju TV i radioprograma na albanskom, turskom, vlaškom i romskom, te za kreiranje programa na srpskom jeziku.

243. Postoji nekoliko manjih privatnih radio i televizijskih emitera širom Makedonije.

244. Albanci nisu zadovoljni sa trenutnom situacijom na tome planu. Oni preferiraju jedan televizijski kanal koji bi bio emitiran na albanskome jeziku. Srpska manjina se žali na nedostatak TV i radio programa na njihovome jeziku. Druge manjine također nisu zadovoljne u potpunosti sa trenutnim stanjem stvari. Čini se, međutim, da je nezadovoljavajuća situacija vezana za medije, posebno elektronske, prouzrokovana nedostatkom adekvatnih izvora prije nego namjernom politikom vlade. Makedonci se također žale na kvalitet programa i ponekad odbijaju platiti pretplatu.

245. Potpuni pluralizam medija u Makedoniji još nije postignut. Unatoč tome, vrijedno je napomenuti da, za razliku od drugih jugoslovenskih republika, makedonski mediji nikada nisu inicirali mržnju, niti su na bilo koji način bili uključeni u sramni "medijski rat" koji je imao i još uvijek ima dramatične posljedice u drugim regijama.

E. Problem izbjeglica

246. Od 16. novembra 1992. godine u Makedoniji je zvanično registrirano 28.704 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, 2.508 iz Hrvatske i 240 iz Albanije. Ove cifre ukazuju na sve registrirane izbjeglice. Međutim, kako je većina njih, registriranih i neregistriranih, napustila Makedoniju i otišla u zapadne zemlje, pomoć UNHCR-a se trenutno distribuira – putem makedonskoga Crvenog krsta i njegovih lokalnih ogranaka – za 21.000 osoba. Makedonska Vlada je zvanično zatvorila granice za izbjeglice početkom jula 1992. godine, pravdajući se teškim ekonomskim stanjem u zemlji kao i sporazumom sa vladom Bosne i Hercegovine da ne dopušta ulazak muškarcima starosne dobi od 18 do 60 godina u Makedoniju. Međutim, makedonske vlasti su preduzele fleksibilniji pristup, te su dozvolile ulazak u zemlju i pružanje pomoći ženama i djeci. Premda muškarci, posebno, imaju problema prilikom registranja, kao izbjeglice, UNHCR im je omogućio sprovođenje nekoliko uspješnih intervencija sa ciljem spajanja obitelji. Jednom kada izbjeglice napuste Makedoniju, ne mogu se više vratiti. Ljudi odbijeni prilikom traženja azila se ili šalju u zapadne zemlje ili transportiraju pod policijskom pratnjom do srbijanske granice. Makedonska Vlada je izdala putne dokumente omogućavajući tako izbjeglicama da izađu iz Makedonije, ali bez prava povratka.

247. Najprije su sve izbjeglice odsjedale kod obitelji, ali više od 14% je sada smješteno u kolektivnim centirma. Imaju ista prava na zdravstvenu brigu kao i građani Makedonije. Međutim, u cijeloj zemlji vlada nedostatak lijekova i adekvatne medicinske opreme. Mnoga djeca koja su stigla tokom ljetnoga školskog raspusta, nastavila su sa obrazovanjem u makedonskim školama. Međutim, nakon ljetnoga raspusta prijem izbjeglica u škole je bio problematičan, djelimično zbog oklijevanja vlade a djelimično zbog nedostatka sredstava za školske knjige, papir, itd. U nekim od kolektivnih centara osnovno obrazovanje je omogućeno na dobrovoljnoj osnovi.

F. Zaključci

248. Arbitražna komisija koju je ustanovila Europska zajednica, takozvana Badinterova komisija, razmotrila je zahtjev Makedonije za međunarodno priznanje. Komisija je zasnovala svoje razmatranje, između ostalog, na prihvaćanju Povelje Ujedinjenih naroda i Međunarodnog ugovora o ljudskim pravima od strane Makedonije, kao i CSCE-ovim dogovorima i odredbama koje garantiraju prava etničkim manjinama. Badinterova komisija je 14. januara 1992. godine izvijestila da je Makedonija ispunila sve zahtjeve EZ-a.

249. Potrebna je međunarodna pomoć za unapređenje ekonomske situacije; ovo se ne može sprovesti ukoliko Republika Makedonija ne postane članicom Ujedinjenih naroda.

250. Prema Ustavu, Republika Makedonija nema teritorijalne pretenzije na susjednih zemalja.

251. Treba se prisjetiti da na osnovu izvještaja koji je predočila Misija za ljudska prava CSCE-a, a koja je obavljena decembra 1991. godine, situacija u oblasti ljudskih prava,

osim veze između albanske i makedonske zajedince, je prilično zadovoljavajuća. Sljedeća Misija CSCE-a, obavljena u maju 1992. godine, zaključila je da se situacija u ovoj oblasti nadalje poboljšala.

252. Republika Makedonija je prihvatila pozitivan stav prema međunarodnom nadgledanju situacije vezane za ljudska prava u Makedoniji. Trenutačno prisustvo "CSCE Spillover Monitoring" misije je od velike važnosti. Misija ima veoma važnu preventivnu ulogu. Trenutno se sastoji od osam članova iz sedam zemalja. Najavljeno povećanje Misije sa tri člana EZ, prihvaćeno je sa dobrodošlicom.

253. Specijalni izvjestitelj odobrava razmještaj trupa UNPROFOR-a u Makedoniji. Prisustvo UNPROFOR-a bi trebalo pomoći u održavanju sigurnosti granica i smatra se preventivnom mjerom.

254. Specijalni izvjestitelj je tokom svoje misije u Republici Makedoniji uspio dobiti informacije iz prve ruke koje su mu omogućile da izrazi svoje ubjeđenje da Vlada Republike Makedonije slijedi politiku sa ciljem realiziranja međunarodno priznatih standarda vezanih za ljudska prava. Potpuna uspostava ovih standarda još uvijek nije postignuta zbog različitih činilaca. Dalje poboljšanje situacije u oblasti ljudskih prava u Makedoniji neće biti moguće bez međunarodne pomoći. Suprotno tome, nedostatak međunarodnog priznanja može doprinijeti dezintegraciji države i može prouzrokovati međuetničke nemire koji mogu dovesti do oružanih sukoba sa dalekosežnim posljedicama za cijeli region.

255. Upravo zbog ovoga razloga Specijalni izvjestitelj je ubijeđen da će prihvaćanje Repubilke Makedonije u Ujedinjene narode doprinijeti zaštiti ljudskih prava u zemlji. Omogućit će zemlji, između ostalog, da ratificira međunarodne instrumente za ljudska prava i da u potpunosti iskoristi prednosti postojećih univerzalnih i regionalnih mehanizama za zaštitu ljudskih prava.

VII. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

A. Zaključci

256. Etničko čišćenje narušava temeljne principe međunarodnih ljudskih prava i humanitarnoga prava. Preporuka bi se trebala odnositi na principe koje obuhvaća Povelja Ujedinjenih naroda, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodna pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima djeteta, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka i međunarodno humanitarno pravo, uključujući Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. godine za zaštitu žrtava rata kao i dodatne protokole.

257. Posebno kada je riječ o Bosni i Hercegovini, metode koje su vezane za etničko čišćenje su u sukobu sa posebnim obavezama na koje su se obavezale sve strane u sukobu. Strane u sukobu su potpisale 22. maja 1992. godine sporazum u Ženevi u kojem ponovno potvr

đuju svoje obaveze vezane za temeljne principe međunarodnog humanitarnog prava. Strane u sukobu su potpisale Program akcije za rješavanje humanitarnih problema (v. Anex III) 27. augusta 1992. godine u Londonu. Program akcije je ostao mrtvo slovo na papiru.

258. Vođe strana u sukobu općenito vrše efikasnu kontrolu nad svojim civilnim i vojnim strukturama i zato se ne mogu ograditi od zločina koje su počinile njihove snage.

259. Povećava se broj dokaza o ratnim zločinima izvršenim tokom sukoba i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Dokumentiran je značajan broj slučajeva brzih pogubljenja i smrtnih prijetnji, nestanaka, mučenja i lošeg tretmana zatočenika, kao i uništavanja imovine uključujući i vjerske objekte.

260. Silovanja žena, uključujući i malodobnih djevojaka, su široko rasprostranjena u oba sukoba. Postoje žrtve u svim etničkim skupinama i postoje silovatelji u oružanim snagama svih strana u sukobu. Nadalje, silovanje se namjerno koristi kao instrument etničkoga čišćenja i većina dokumentiranih silovanja je počinjena od strane Srba nad muslimankama Bosne i Hercegovine. Specijalni izvjestitelj nije primijetio niti jedan pokušaj od strane osoba na vlasti, vojnoj ili političkoj, da zaustavi silovanja (v. Aneks II).

261. Političke i vojne vođe bosanskih Srba snose glavnu odgovornost za politiku etničkoga čišćenja, koja je izvršena uz apsolutno neobaziranje na njihove obaveze. Međutim, prolongiranje sukoba dovelo je do toga da i druge strane počine mnoge zločine.

262. Da se zabilježi, međunarodna akcija i prisustvo međunarodne zajednice očito nije uspjelo spriječiti izvršenje etničkoga čišćenja. Zvanične cifre za Bosnu i Hercegovinu pokazuju da je broj izbjeglica i raseljenih lica bio mnogo veći u drugoj polovici 1992. godine, nego u ranim stadijima sukoba. Međutim, razmještanje trupa UNPROFOR-a, kao i predstavnika ICRC-a, UNHCR-a i izvjestitelja humanitarnih organizacija je djelimično ublažilo posljedice vojnih sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Specijalni izvjestitelj je izrazio svoju zahvalnost na hrabrosti i posvećenosti koje su pokazali oficiri i vojnici UNPROFOR-a, osoblje UNHCR-a, delegati ICRC-a i mnoge druge organizacije koje pružaju humanitarnu pomoć.

263. U Bosni i Hercegovini hiljade osoba, uglavnom civila, je još uvijek pritvoreno, uprkos obećanjima koje su dale vođe strana u sukobu da će ih osloboditi. Postoje jaki argumenti zbog kojih se vjeruje da niti jedna strana nije u potpunosti izvijestila ICRC o logorima i zarobljenicima. Praksa po kojoj su ljudi ograničeni na život u određenim selima, čini ta sela de facto pritvorima u kojima se ljudi drže kao potencijalni taoci ili "žetoni za cjenkanje" prilikom razmjene zatočenika.

264. Uvjeti u opsjednutim gradovima i regijama su dramatični. Neprestano se napadaju konvoji kojima se nastoji dostaviti humanitarna pomoć.

265. Neprijateljstva u Bosni i Hercegovini, kao i u Hrvatskoj, uveliko utiču na situaciju u oblasti ljudskih prava u cijelome regionu. Postoji opasnost od širenja vojnoga sukoba na druga područja, posebno na Kosovo.

. Utjecaj ultranacionalističkih ideologija raste u Srbiji i drugim državama nastalim raspadom bivše Jugoslavije. Indoktriniranost i pogrešna informiranost nastavljaju potpirivati nacionalne i vjerske mržnje.

267. Koordinacija aktivnosti vezanih za ljudska prava mora se popraviti. Specijalni izvjestitelj priznaje sa zahvalnošću značaj posla koji obavljaju međunarodni i lokalni službenici u ovoj oblasti, ali mora naglasiti da se na sadašnji nivo koordinacije mora još poboljšati. Efikasno nadgledanje i istraživanje situacije u oblasti ljudskih prava su daleko od optimalnih.

268. U ovome izvještaju, koji je podnesen krajem augusta (E/CN.4/1992/S-1/9), Specijalni izvjestitelj preporučuje "imenovanje osoblja za teritoriju bivše Jugoslavije." Tu preporuku podržavaju i kasnije donesene rezolucije Komisije o ljudskim pravima i Generalne skupštine. Uprkos tome nije došlo do njene uspostave. Efikasno ispunjenje mandata Specijalnoga izvjestitelja zahtijeva od svih sektora Sekretarijata Ujedinjenih naroda proširenje saradnje i pomoći Specijalnome izvjestitelju. Trenutno, materijalni i ljudski resursi dostupni Centru za ljudska prava su nedostatni i u Ženevi i na terenu.

B. Prijedlozi

269. Specijalni izvjestitelj donosi sljedeće prijedloge:

1. Skoro svi prijedlozi koji su formulirani u prethodna tri izvještaja su još uvijek važeći i trebaju biti implementirani. Specijalni izvjestitelj ponavlja sljedeće ključne prijedloge:

Svi zarobljenici trebaju odmah biti oslobođeni. Optuženici za ratne zločine bi trebali imati pravedno suđenje, uz prisustvo nepristrasnih međunarodnih posmatrača;

U Bosni i Hercegovini bi trebalo stvoriti sigurnosne zone;

Blokade gradova i regija trebaju odmah biti prekinute i koridori za humanitarnu pomoć trebaju se otvoriti;

Sve žrtve silovanja, bilo da su one izbjeglice ili ne, trebaju imati pristup potrebnoj medicinskoj i psihološkoj pomoći. Takva pomoć bi trebala biti omogućena u okviru programa za rehabilitaciju žena i djece pogođenih ratom. Što se tiče društvene integracije djece - žrtava rata, organi Ujedinjenih nacija, nevladine organizacije i lokalne zajednice bi trebale udružiti svoje napore da podrže porodice;

UNPROFOR bi trebao imati pravo da intervenira u slučajevima kršenja ljudskih prava. Također bi trebali imati mandat da istražuju žalbe koje se tiču tih prekršaja i da usko sarađuju sa Specijalnim izvjestiteljem na tome planu. Potrebna povećanja u broju civilnoga osoblja i resursa trebala bi biti dozvoljena, da bi se proširila ograničenja njihovoga mandata;

Specijalni izvjestitelj podržava pregovore UNHCR-a s vladom Republike Hrvatske i predlaže formulu koja bi omogućavala izbjeglicama da pređu granicu radi barem kratkoročne zaštite ili tranzita u treće zemlje. Pravo na azil mora biti zagarantirano. Specijalni izvjestitelj naglašava da je neophodno više međunarodne pomoći, kao i velikodušnija podjela tereta primanja izbjeglica među zemljama međunarodne zajednice;

U većini dijelova bivše Jugoslavije postoji potreba za podrškom i pomoći demokratski orijentiranim skupinama. Medijska blokada koja prevladava u regionu bi trebala biti prekinuta. Trebala bi se dati podrška inicijativama nezavisnih skupina, kako unutar tako i van granica bivše Jugoslavije sa ciljem pristupa objektivnim informacijama;

2. Kredibilitet sukobljenih strana bi trebao biti ocijenjen njihovom dokazanom predanošću poštivanju ljudskih prava. U kontekstu trenutne situacije u Bosni i Hercegovini, takav test bi morao sadržavati sljedeće:

Sve neophodne mjere bi se trebale odmah preuzeti da se oslobode svi zarobljenici, stvore sigurnosne zone u Bosni i Hercegovini, kao i da se podignu blokade i otvore humanitarni koridori za pomoć;

Mora se dati prioritet pitanjima ljudskih prava u mirovnom procesu. Sve dogovoreno mora se podudarati sa prethodno utvrđenim obavezama poštivanja ljudskih prava.

3. Svim žrtvama etničkoga čišćenja trebalo bi garantirati pravo na povratak. Da bi ovo bilo izvodljivo za one koji su protjerani ili prisilno premješteni iz svojih domova, određeni uvjeti moraju biti ispunjeni: efikasno međunarodno posmatranje, da bi se potvrdilo podudaranje sa obavezama međunarodnih ljudskih prava, je neophodno; imovina mora biti vraćena vlasnicima ili plaćena kompenzacijama, a prislini prijenosi vlasništva imovine poništeni; nadalje, ekonomska i socijalna pomoć međunarodne zajednice je neophodna, da bi se pomoglo izgradnji porušenih zemalja i gradova. U tom kontekstu, trebalo bi razmotriti mogućnost stvaranja međunarodnoga humanitarnog fonda.

4. Trebalo bi detaljnije istražiti mogućnost otvaranja međunarodnoga suda za ratne zločine. Specijalni izvjestitelj insistira, još jednom, na individualnoj odgovornosti za ljudska prava i kršenjima humanitarnog zakona.

5. Organiziranje aktivnosti vezanih za ljudska prava se mora poboljšati.

6. Ujedinjeni narodi moraju osigurati potrebna sredstva kako bi Specijalni izvjestitelj uspješno dovršio svoj mandat. Također, svi potrebni resursi moraju se dati Centru za ljudska prava.

Bilješka

1. Prema Ustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. godine u Jugoslaviji je bilo pet "konstitutivnih naroda": Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci i Makedonci. Svi ostali se smatraju nacionalnim manjinama i nazivaju se "narodnostima".

Aneks I.
SAŽETAK IZVJEŠTAJA SPECIJALNOGA IZVJESTITELJA O VANSUDSKIM, HITNIM ILI SAMOVOLJNIM POGUBLJENJIMA U OKVIRU NJEGOVE MISIJE DA ISTRAŽI NAVODE O MASOVNIM GROBNICAMA OD 15. DO 20. DECEMBRA 1992. GODINE

1. Na zahtjev Specijalnoga izvjestitelja za ljudska prava na području bivše Jugoslavije, g. Bacre Waly Ndiaye, Specijalni izvjestitelj za vansudska, hitna ili samovoljna pogubljenja, posjetio je Hrvatsku u periodu od 15. do 20. decembra 1992. godine kako bi izvršio preliminarna istraživanja o dobijenim navodima da su žrtve rata pokopane u različitim masovnim grobnicama na području bivše Jugoslavije, posebno Hrvatske. U početnom istraživanju i ocjenjivanju mjesta koje je posjetio tokom svoje misije, Specijalnome izvjestitelju je pomogao član tima forenzičara koji su ispitivali mjesta masovnih grobnica na Ovčari u ime Komisije stručnjaka organizirane u skladu sa Rezolucijom Vijeća sigurnosti 780 (1992).

2. Postignut je sporazum između Specijalnoga izvjestitelja za ljudska prava na prostoru bivše Jugoslavije i predsjednika Komisije stručnjaka organiziranih u skladu sa Rezolucijom Vijeća sigurnosti 780 (1992), da slučajevi gdje postoje direktni dokazi masovnih grobnica koje sadrže ostatke žrtava ratnih zločina mogu biti upućeni Komisiji na detaljnije istraživanje.

3. Izvještaji su sadržavali ozbiljne navode o masovnim grobnicama u Hrvatskoj, od kojih je većina smještena u zonama pod zaštitom Ujedinjenih naroda (UNPA) u zapadnim i istočnim sektorima. S obzirom na osjetljivost tematike i moguće posljedice istraživanja optužbi za postojanje masovnih grobnica za sigurnost i posao osoblja UNPROFOR-a u već spomenutim zonama, g. Ndiaye je zahtijevao i dobio obimne izvještaje od UNPROFOR-a o situaciji koja vlada u obje zone pod zaštitom Ujedinjenih naroda. UNPROFOR, u zapadnom sektoru, je izvijestio da je poslovna saradnja sa hrvatskim i srpskim vlastima u sektoru zadovoljavajuća, dok je situacija u istočnome sektoru opisana kao veoma komplicirana. Neprijateljsko ponašanje lokalnih vlasti samozvane "Republike Srpska Krajina" (RSK), prema UNPROFOR-u, glavni je problem. Sigurnosna situacija u sektoru je opisana kao nesigurna.

4. Tokom njegove posjete na tri različite lokacije u istočnom sektoru, par dana kasnije (pogledati dolje), gosp. Ndiaye je lično doživio gore spomenute napade kada je njegov tim dva puta zaustavila vojna policija RSK. U prvoj prilici, vojna policija se zadovoljila objašnjavanjem CIVPOL uposlenicima, koji su bili u pratnji, da se dozvola mora tražiti od lokalne policijske stanice prije posjećivanja lokaciji. U drugome incidentu pet članova vojne policije je prišlo timu u blizini moguće masovne grobnice. Dvojica su nosila napunjene AK-47 puške. Oni su povislili ton na predstavnike CIVPOL- a, odmahujući s prezirom kada su im predočene iskaznice UNPROFOR-a. Na unutrašnjoj strani iskaznice je izjava da osoblje UNPROFOR-a ima pravo na slobodu kretanja. Vojna policija se smirila tek kada su članovi tima odlučili da napuste lokaciju.

5. U procesu istraživanja g. Ndiaye je prvo istražio sve podatke o masovnim grobnicama, koji su bili sadržani u izvještajima UNPROFOR-a, kako bi dopunio navode koji

su bili primljeni. Drugi mu je korak bio da odluči koje lokacije treba dodatno istražiti, odnosno posjetiti da bi se odredila tačna lokacija i da bi se, uz pomoć forenzičarskih stručnjaka, pronašli mogući dokazi (kao što su: znaci na tlu, kosti, zubi, dijelovi odjeće, lična imovina i sl.). Za potrebe svoje misije g. Ndiaye je definirao "masovne grobnice" kao mjesta na kojima su pokopane tri ili više žrtava vansudskih, hitnih ili proizvoljnih pogubljenja, a da nisu stradali u borbi ili u oružanim sukobima.

6. Nakon proučavanja podataka, g. Ndiaye je odlučio da ne poduzima dodatna istraživanja na licu mjesta - na tri lokacije u kojima navodi nisu bili dovoljno potvrđeni. On je identificirao četiri druge lokacije koje neće moći biti posjećene tokom njegove misije, ali bi mogle biti u nekome drugom terminu. Dvije od tih potencijalnih masovnih grobnica su locirane u UNPA istočnom sektoru, jedna u UNPA zapadnom sektoru i jedna u Hrvatskoj, u blizini UNPA istočnoga sektora. Što se tiče lokacije u zapadnom sektoru, g. Ndiaye je obaviješen da su mjesne vlasti već započele istragu. Poslan je zahtjev za izručivanje tih dokumenata Specijalnome izvjestitelju.

7. G. Ndiaye i forenzičar posjetili su četiri lokacije. Nalazi na lokacijama su se većinom slagali sa navodima i odgovarali su mogućim masovnim grobnicama. U jednome su slučaju podaci skupljeni na terenu, kao i svjedočenja dva svjedoka koja je g. Ndiaye uspio pronaći, isključivali mogućnost da su oni pokopani tamo bili žrtve ratnih zločina. Nestabilna sigurnosna situacija može spriječiti detaljnije istraživanje dviju drugih lokacija; sigurnost mogućih svjedoka, forenzičara na lokaciji, stražara, kao i same lokacije ne mogu biti garantirani pod postojećim uvjetima.

8. Za četvrtu lokaciju, za koju se smatra da je masovna grobnica, forenzičar je utvrdio da je "veoma sumnjiva". On je preporučio da se obavi preliminarna forenzičarska istraga lokacije i da se lokacija osigura, kako bi se zaštitili dokazi i da se onemogući, na primjer, pomijeranje tih tijela sa mjesta. Pridržavajući se dogovora o istraživanju potencijalnih masovnih grobnica, g. Ndiaye je razmišljao o preporučivanju da se dokumenti koji se tiču četvrte lokacije predaju Komisiji stručnjaka organiziranoj u skladu sa Rezolucijom Vijeća sigurnosti 780 (1992). On je, ipak, smatrao da, prije nego se to učini, treba ispuniti nekoliko praktičnih, zakonskih i političkih uvjeta.

9. Što se tiče praktičnih aspekata, g. Ndiaye je odredio nekoliko osnovnih uvjeta koji moraju biti ispunjeni prije daljih istraživanja navodnih masovnih grobnica. Za istraživanje i otkopavanje, kao i eshumaciju i pregled tijela, potrebni su stručnjaci zaposleni na puno radno vrijeme, na duži rok. Potrebne su prostorije za istraživanje i čuvanje ljudskih ostataka, kao i uredski prostor, smještaj, prevoz i sl. Sredstva za stručnjake i za druge troškove moraju biti obezbijeđena. Masovne grobnice u kojima su žrtve rata, moraju se smatrati kao scene zločina i prema njima se treba tako odnositi. Od prve posjete grobnici do kraja istraživanja lokacija mora biti zasšićena, da bi se očuvali dokazi. Sigurnost stručnjaka koji rade na lokaciji mora biti zagarantirana. Određeni broj lokacija za koje se sumnja da su masovne grobnice, nalaze se u zonama za koje se smatra da su ratne zone u kojima su možda još uvijek prisutni krivci za ratne zločine. Ovi faktori mogu stvoriti ozbiljne probleme za one koji učestvuju u istrazi.

10. Određeni broj zakonskih pitanja vezanih za istraživanje masovnih grobnica u cilju skupljanja dokaza za ratne zločine, mora biti riješen unaprijed. To uključuje sljedeće: Koje tijelo treba procesuirati osobe optužene za ratne zločine na području bivše Jugoslavije? Da li to trebaju biti državni sudovi ili međunarodni tibunal za ratne zločine? Šta bi bile zakonske osnove za njegovo djelovanje? Ko bi bile sudije u tim procesima i ko bi ih trebao postaviti na tu poziciju? Koja procedura treba biti poštivana i na kojim zakonskim osnovama će biti bazirana? Kako će odluke koje donese to tijelo biti implementirane? Do koje mjere treba poštivati državne zakone koji reguliraju otkopavanje masovnih grobnica i ekshumaciju ostataka? Koji je pravilan stav prema mjesnim vlastima koje Ujedinjene nacije nisu priznale,
ali su *de facto* u kontroli teritorije na kojoj se nalaze masovne grobnice i imaju svoja "prava".

11. Nepristrasnost je od ključne važnosti. Ratne zločine su i još uvijek ih čine sve strane. Svi ratni zločini se trebaju istražiti bez obzira na identitet onih za koje se pretpostavlja da su ih počinili, ili žrtava. Prilikom donošenja političke odluke mora se imati u vidu stepen saradnje s vladama na tim istraživanjima. Sljedeće pitanje principa tiče se mandata UNPROFOR-a u vezi, posebno, masovnih grobnica i svih ratnih zločina. Trenutno UNPROFOR ima mandat samo za posmatranje istraživanja koje vrše lokalne vlasti.

12. U svome izvještaju g. Ndiaye je podvukao osjetljivu prirodu problema masovnih grobnica i predložio "kodeks ponašanja" koji bi važio za sve osobe koje učestvuju u istraživanju. Ovaj kodeks bi posebno davao smjernice za odnose sa štampom i ostalim medijima, da bi se izbjegle kontraproduktivne posljedice neželjenog publiciteta.

13. G. Ndiaye je naglasio ozbiljnost izvještaja o masovnim grobnicama u kojima se nalaze žrtve rata. Naglasio je važnost identificiranja žrtava, što bi prekinulo dugi period neizvjesnosti za rodbinu mnogih nestalih osoba. Međunarodno djelovanje protiv organizatora takvih ratnih zločina može ih prekinuti, samo ako je zakonski utemeljeno, politički izvodljivo i praktično moguće. On je predložio da, iako su ta djelovanja bitna, u trenutnim okolnostima svi napori i sredstva trebaju biti koncentrirana na pokušavanje sprječavanja masakra u Bosni i Hercegovini i na zaštitu ugroženih života u drugim regijama bivše Jugoslavije, poput Kosova.

14. Jednom kada se rat završi uvjeti za istraživanje masovnih grobnica će najvjerovatnije biti povoljniji. Forenzičari će još uvijek moći skupiti dokaze ostataka pokopanih u te grobnice i kroz nekoliko godina. G. Ndiaye je zaključio svoj izvještaj sa nekim praktičnim prijedlozima koji bi mogli pomoći istraživanjima masovnih grobnica, a vezanim za moguće ratne zločine u budućnosti. Ti prijedlozi uključuju sistematsko prikupljanje informacija, najbolje preko posmatrača za ljudska prava na terenu. Paralelno s njihovim radom, sva svjedočenja koja prikupi UNPROFOR bi trebala biti transkriptirana. Svi svjedoci trebaju biti registrirani i tačne informacije o njihovome prebivalištu čuvane, da bi se mogli kontaktirati kasnije, ukoliko sudski proces otpočne. Ukoliko je to potrebno, ti svjedoci će biti zaštićeni. Sve informacije koje se tiču navodnih ratnih zločina trebaju biti prikupljene i dokumentirane za moguće korišćenje u daljim suđenjima.

Aneks II.
IZVJESTAJ TIMA STRUČNJAKA O NJIHOVOJ MISIJI ISTRAŽIVANJA OPTUŽBI ZA SILOVANJE NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE OD 12. DO 23. JANUARA 1991. GODINE

I. UVOD

1. U skladu sa Rezolucijom Komisije za ljudska prava 1992/S-1/1 I 1992/S-2/1, Specijalni istražitelj za pitanja ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije je zahtijevao tim medicinskih stručnjaka, da bi se istražili izvještaji o raširenim pojavama silovanja i posebno navodi da se silovanja sistematski vrše, naročito u Bosni i Hercegovini.

2. Tim se sastojao od slijedeća četiri stručnjaka: dr. Greta Forster (genitourinarni specijalista, Velika Britanija), dr. Perran Möröy (ginekolog-akušer, Turska), dr. Elizabeth Murphz (psihijatar, Sjedinjene Američke Države) i dr. Shana Swiss (zdravlje žene i ljudska prava, Sjedinjene Američke Države). Gospođa Chafika Meslem, direktor odjela za napredak žena pri Ujedinjenim narodima se pridružila timu tokom misije koja je trajala od 12. do 23. januara 1993. godine. Tim je proveo četiri dana u Hrvatskoj (Zagreb i okolina, uključujući Karlovac). Jedna polovica tima je otišla u Saveznu Republiku Jugoslaviju (Beograd i okolica, uključujući Loznicu), a druga polovica je provela još dva dana u Zagrebu i četiri dana u Bosni i Hercegovini (Sarajevu i Zenici). Izvještaj je završen za tri dana u Ženevi.

3. Cilj ove misije bio je da se istraže navodi o raširenoj praksi korišćenja silovanja, to jest: neželjenih seksualnih odnosa sa drugom osobom uz korišćenje fizičke sile, prijetnji ili zastrašivanja[7] na prostorima bivše Jugoslavije.

II. PRIKUPLJENE INFORMACIJE/DOKAZI

4. U izvođenju mandata koji im je povjeren, tim stručnjaka je koristio različite metode za prikupljanje dokaza koji su navedeni u nastavku.

A. Opće informacije

5. Opće informacije o temi, koje su prikupljene na sastancima sa predstavnicima Vlada, međunarodnim organizacijama sa predstavništvima u posjećenim mjestima, nevladinim organizacijama povezanim sa pravima žena, lokalnim grupama žena, vjerskim liderima muslimanskih zajednica i drugim izvorima, uključujući predstavnike UNPROFOR-a, rođake zarobljenih ili nestalih osoba, kao i rođacima žrtava silovanja.

6. Prema nekim od ovih izvora silovanje je bilo korišćeno od početka sukoba u velikom stepenu kao sredstvo implementiranja strategija etničkoga čisćenja i da bi se povećala

[7] A. N. Groth, A. W. Burgess, "Silovanje: seksualna devijacija", Američki žurnal ortopsihijatrije (1977:47:400-6)

međuvjerska mržnja. Rečeno je da su paramilitarne grupe odgovorne u većini slučajeva. Rečeno je da su većina žrtava bile Muslimanke, ali i Srpkinje i Hrvatice. Većina slučajeva vezani su za mjesece maj i juni 1992. godine. Pokušaji da se odrede tačne lokacije, gdje su žene navodno bile zadržane i silovane, bili su neuspješni. Dobijene informacije su često bile neprecizne. U nekoliko slučajeva, prema navodima, logori za silovanje bili su prazni kada su ih delegati ICRC-a posjetili.

B. Statistički podaci

7. Statistički podaci uključuju: procente rođenja, pobačaja, spolno prenosivih bolesti, uključujući HIV infekciju, kao i broj trudnoća za koje se tvrdi da su rezultat silovanja; statistički podaci dobiveni iz bolnica u Zagrebu, Sarajevu, Zenici i Beogradu.

8. Broj trudnoća, kao rezultat silovanja, su dokumentirali među ženama koje su pobacile ili vodile trudnoću u nekoliko bolnica. Za žene se saznalo da su silovane ili kada su otkrile svome liječniku, ili kada su, nakon što im je odbijen pobačaj, povele žalbenu proceduru pred etičkim komitetom. Neke su bile toliko rastresene, da su primale psihijatrijsko savjetovanje tokom kojega su priznale da su bile silovane.

1. Trudnoće za koje se zna da su posljedica silovanja u 1992. godine

9. Tokom intervjua sa liječnicima i analizom medicinskih podataka iz šest glavnih medicinskih centara u Zagrebu, Sarajevu, Zenici i Beogradu, tim stručnjaka je utvrdio da je 119 trudnoća bilo posljedica silovanja tokom 1992. godine.

Hrvatska

10. U glavnoj bolnici u Zagrebu 28 trudnih žena izbjeglica iz Bosne i Hercegovine (6 iz Prijedora, jedna od njih petnaestogodišnjakinja) su lično izjavile da su bile silovane; 25 njih je primljeno u bolnicu na rani pobačaj[8]. Obavljen je jedan kasni pobačaj. Dvije žrtve su se porodile. U drugoj bolnici koju je posjetio tim stručnjaka u Zagrebu, bilo je sedam trudnoća kao posljedica silovanja. Dvije žene su se porodile, četiri su se trebale poroditi početkom 1993. godine i jedna je abortirala (termin je nepoznat).

Bosna i Hercegovina

11. U Zagrebu su prikupljeni podaci za bolnicu u Tuzli gdje je, 1992. godine, bilo 45 trudnoća kao rezultat silovanja. U 41 slučaju izvršeni su pobačaji do dvadesete sedmice trudnoće. Četiri žene su bile trudne više od 20 sedmica i nisu izvršile pobačaj.

[8] Radna definicija "ranoga pobačaja" koju su stručnjaci koristili u ovoj misiji je pobačaj koji se obavi do 12 sedmice trudnoće, "kasni pobačaj" je pobačaj između 12 i 20 sedmice trudnoće.

12. U najvećoj ginekološkoj klinici u Sarajevu broj poznatih trudnoća kao rezultat silovanja u 1992. godine je bio 15; 14 je bilo prekinuto kasnim pobačajem, dok je jedna trudnoća rezultirala rođenjem.

13. Na ginekološkoj klinici u Zenici je bilo 19 poznatih trudnoća kao rezultat silovanja; 16 žena starih od 17 do 22 godine su primljene na kliniku u oktobru i novembru 1992. god. Sve su bile trudne više od 20 mjeseci kao rezultat silovanja i nisu mogle pobaciti. Izvršen je pobačaj na tri druge žene koje su bile silovane pred svojim roditeljima i došle u Zenicu u ranoj fazi trudnoće. Većina tih žena su došle iz gradova koje su okupirali Srbi, kao što su: Vogošća, Han Pijesak, Foča, Rogatica, Banja Luka i Kotor Varoš.

Savezna Republika Jugoslavija

14. U jednome specijaliziranom rodilištu u Bogradu je bilo pet dokumentiranih slučajeva trudnoće kao rezultat silovanja. Medicinski podaci vezani za te slučajeve su prikupljeni, uključivali su tri kasna prekida trudnoće i dva poroda (pogledati podatke u nastavku).

2. Opći podaci o pobačajima i porodima

Hrvatska

15. Prema podacima prikupljenim u jednoj od dvije glavne bolnice posjećene u Zagrebu, 6,521 novorođenče je rođeno i 4,615 pobačaja izvršeno 1992. godine. U drugoj bolnici 4,039 djece je rođeno i 4,100 pobačaja izvršeno 1992. godine (u poređenju sa 3,103 porođaja i 3,000 pobačaja u 1991. godini). U obje bolnice ukupni broj pobačaja i poroda se povećao u 1992. godine. Prema liječnicima na čelu oba porodilišta, odnos broja pobačaja i poroda je ostao skoro isti kao i u 1991. godini.

Bosna i Hercegovina

16. Broj izvršenih pobačaja na klinici koju su posjetili članovi tima eksperata u Sarajevu u 1992. godine se udvostručio u septembru, oktobru i novembru (400-500 mjesečno) u poređenju sa predratnim podacima (oko 200 mjesečno).[9] U isto vrijeme broj posjeta pacijenata se smanjio za polovicu. To znači da je, u stvari, bilo četiri puta više pobačaja u tim mjesecima u poređenju sa predratnim podacima. Liječnici su primijetili povećanje broja kasnih prekida trudnoće, početkom septembra 1992. godine.

17. Broj spontanih prekida trudnoće se također povećao u Sarajevu. Smatralo se da je ovo rezultat nedostatka hrane i povećanih psiholoških trauma.[10]

[9] Ovi brojevi uključuju podatke dobivene od dvaju liječnika. S obzirom na teške uvjete rada u Sarajevu, tim nije bio u mogućnosti da pregleda dokumentaciju.

[10] Prema jednome liječniku prosječan gubitak težine u Sarajevu bio je 10 kilograma od maja 1992. godine

18. Pobačaji su vršeni u tri zdravstvena centra i nekoliko ambulanti u Sarajevu. Neki od tih centara su uništeni, kao i medicinski podaci.

19. Na klinici koja je posjećena u Zenici izvršeno je 1,489 ranih pobačaja 1991. godine, a 2,106 1992. godine. Ukupno 632 pobačaja su izvršena u prvoj polovici 1992. godine i duplo više u drugoj polovici 1,474, od kojih je 712 bilo u decembru.

20. U Zenici je bilo 4.300 porođaja 1991. godine. U bivšoj Jugoslaviji žene tradicionalno rađaju u bolnici i zenička bolnica je centralna bolnica za veliki dio Bosne i Hercegovine u kojem živi 2.5 miliona ljudi, od Doboja i Knojica do Bugojna i Kupresa. Zenica koja je imala oko 145.000 stanovnika, prema podacima iz 1991. godine, imala je priliv od 230.000 izbjeglica, od početka rata.

Savezna Republika Jugoslavija

21. Uprkos padu broja živorođenih, broj ranih i kasnih pobačaja je ostao relativno konstantan od 1984. do 1992. godine na jednoj od dvije specijalističke porodiljske klinike u Beogradu. Procent pobačaja je bio od 0.5 do 0.7 između 1984. i 1992. godine. Ukupno je 4.200 ranih i 438 kasnih pobačaja izvršeno u ovoj bolnici 1992. godine. Tokom iste godine, Apelaciona komisija primila je 238 prijava za kasni pobačaj za cijeli grad.

C. Analiza statističkih i medicinskih podataka

1. Neprijavljivanje

22. Silovanje je jedan od najmanje prijavljivanih zločina u mirnodobsko vrijeme u svijetu. Zbog stigme koju silovanje nosi: sramota i tajnovitosti često ućutkuju žrtve. Prema mnogim liječnicima i psihijatrima koje je tim stručnjaka sreo u bivšoj Jugoslaviji, žene su čak i u mirnodopsko vrijeme rijetko otkrivale da su bile silovane, bilo Hrvatice, Muslimanke ili Srpkinje. To je bilo tako, iako su rani pobačaji bili omogućeni i pristupačni. Ovu kliničku studiju podržava mali broj optužbi za silovanje ili pokušaj silovanja u bivšoj Jugoslaviji.[11]

23. Silovanja se ne prijavljuju u ratu. Žene koje su silovali vojnici ne vide svrhu tužbe ili zahtijevanja pravde. "Nemamo kome da se žalimo", rekla je članu tima stručnjaka jedna žena koju je silovao vojnik. Vojnici koji imaju pravo da siluju zbog njihovoga učestvovanja u vojsci je oblik institucionaliziranoga nasilja koje žrtvama ostavlja malo nade. Vojničko silovanje se sve više koristi kao ratno oružje protiv žena i djevojčica.

24. Mnoge žene neće pričati o svome iskustvu silovanja, zbog straha od osvete. Mnoge žene koje je intervjuirao tim stručnjaka su lično poznavale ili su znale imena muškaraca

[11] Godine1981. je bilo 857 optužbi protiv muškaraca starosti od 20 do 69 godina za silovanje ili pokušaj silovanja u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ), 1,337 optužbi na 10.000 muškaraca. Godine 1988. bilo je 1,001 optužbi za silovanje ili pokušaj silovanja na 10.000 muškaraca starosti od 20 do 69 godina, od kojih je 423 osuđeno. (Policijski izvještaji o silovanjma i pokušajima silovanja su dobijeni od Savezne agencije za statistiku, SFRJ).

koji su ih silovali. Neke nisu bile voljne otkriti imena počinilaca zbog straha za svoju i sigurnost svojih obitelji.

2. Prikupljanje podataka

25. Medicinska skrb za pacijente u ratnim vremenima je bitnija od skupljanja podataka. Tim je bio suočen sa problemima, pri skupljanju podataka. Ti problemi su uključivali broj bolnica koje su mogle biti posjećene, neočekivna nedostupnost određenih lokacija iz sigurnosnih razloga, podaci uništeni tokom sukoba i potreba za skupljanjem podataka iz samih bolnica, prije nego iz neke centralne baze podataka.

3. Ocjenjivanje nalaza

26. Tim stručnjaka je skupio podatke o broju trudnoća, rođenja, pobačaja, spolno prenosivih bolesti, uključujući HIV infekciju, kao i broj trudnoća prijavljenih kao rezultat silovanja. Stručnjaci su tražili podatke koji bi ukazali na velikobrojna seksualna zlostavljanja žena.

27. U Zagrebu i Beogradu, gradovima koji nisu bili direktno uključeni u sukobe ali koji su primili veliki broj izbjeglica, odnos pobačaja i porođaja je ostao relativno stabilan, od kada su sukobi započeli u poređenju sa drugim direktno pogođenim zonama. U gradu Zenici, na primjer, broj ukupnih trudnoća koje su rezultirale pobačajem se povećao u decembru 1992. godine. U Sarajevu se broj pobačaja udvostručio dok se broj posjeta pacijenata duplo smanjio u posljednja četiri mjeseca 1992. godinr. Mada je ovo povećanje moglo ocrtavati porast broja trudnoća kao posljedica silovanja, također može ocrtavati i opći odgovor na ekonomsku i socijalnu nestabilnost koja je posljedica rata.

28. Kroz intervjue sa liječnicima i analizu medicinskih podataka iz šest glavnih medicinskih centara, koji su opsluživali veliku izbjegličku i bosansku populaciju, tim stručnjaka je identificirao 119 trudnoća koje su posljedica silovanja tokom 1992. godine. Veliku većinu tih trudnoća identificirali su liječnici ili žrtve, kao silovanja koja su počinili paramilitarni vojnici. Za žene se saznalo da su žrtve silovanja ili kada su to otkrile svojim liječnicima ili kada su opravdavale razloge za pobačaj u drugoj trećini trudnoće. Za neke žene se priča o silovanju saznala tokom psihijatrijskih konsultacija zbog teške uznemirenosti.

29. Svi intervjuirani liječnici i zdravstveni radnici su smatrali da je prijavljivanje silovanja koje dovodi do trudnoće dosta manje nego stvarna dešavanja zbog velikog emocionalnog bola i stigme koju nosi silovanje. Uistinu, postalo je pravilo nekih medicinskih radnika da ne pita žene koje zahtijevaju pobačaj: da li su bile silovane ili ne. Dokumentirano je 119 slučajeva koji su povezani sa silovanjem, prema tome: treba to posmatrati kao minimalni broj trudnoća koje su posljedica silovanja u populaciji koja gravitira posjećenim bolnicama.

30. Nemoguće je saznati koji je tačan broj silovanja ili trudnoća koje su posljedica silovanja koja su se desila. Mada se može pretpostaviti na osnovu 119 dokumentiranih slučajeva, da su trudnoće rezultat silovanja. Medicinske studije pokazuju da će od svakih 100 silovanja, jedno voditi ka trudnoći.[12] Prema tome, tih 119 dokumentiranih slučajeva su vjerovatno bili rezultat oko 12.000 silovanja. Pošto je jasno, da su žene bile silovane više puta i/ili ponovno silovane, ova cifra ne bi trebala biti zamišljena kao direktni prikaz broja žena koje su bile silovane u cijeloj populaciji, a koje koriste medicinske ustanove koje su posjetili stručnjaci; može samo služiti kao vodič za opće stanje problema.[13]

31. Bez obzira na to, zbog toga što je neprijavljivanje silovanja tako raširenog, izvori za prikupljanje podataka su bile bolnice - njih šest; 119 dokumentiranih slučajeva pokazuju da je pojava silovanja u sukobima u bivšoj Jugoslaviji bila veoma raširena.

D. Svjedočenja

1. Svjedočenja iz prve ruke

32. Žrtve i prvi svjedoci silovanja su bili intervjuirani. Ti intervjui su obavljeni u bolnicama i izbjegličkim kampovima u i oko Zagreba, Sarajeva, Zenice, Beograda i Loznice. Osobe koje su intervjuirane odabrane su kroz kontakte sa liječnicima i nasumičnim skupljanjem u izbjegličkim kampovima.

33. Mada su intervjui sa žrtvama i očevicima obezbijedili neophodne informacije, tim stručnjaka je odlučio da predstavi ta svjedočenja u kraćoj formi, da bi se sačuvala povjerljivost i sigurnost intervjuiranih žena, kao i njihovih porodica. Potpuna dokumentacija o tim intervjuima, koje su obaviili stručnjaci, je u vlasništvu Centra za ljudska prava Ujedinjenih naroda.

Svjedočenja koja je tim stručnjaka prikupio u Saveznoj Republici Jugoslaviji

34. Od 35 srpskih izbjeglica (11 muškaraca, 24 žene) iz Bosne i Hercegovine, kao i Hrvatske, koje je tim intervjuirao na različitim lokacijama u Saveznoj Republici Jugoslaviji, pet žena je prijavilo višestruka silovanja. U pet drugih slučajeva, stručnjaci su imali velike sumnje da su žene bile silovane. Ono što slijedi, dijelovi su nekih od primljenih svjedočenja.

35. Jedna Srpkinja je svjedočila da su nakon što su sukobi došli do njenoga sela, svi njeni bivši susjedi obukli uniforme hrvatske vojske. Rekla je da je odvedena sa ostalim ženama i djecom u Novi Grad (sjeveroistočna Bosna i Hercegovina), gdje su bile smje-

---

[12] W. Cates i C. A. Blackmore, Seksualni napadi i spolno prenosive bolesti - u: K. K. Holmes i ostali, (edicija) Spolno prenosive bolesti. (New York: McGraw Hill Book Company, 1984) str. 119-125.

[13] Ukoliko dokumentirani slučajevi trudnoće kao posljedice silovanja predstavljaju jednu četvrtinu ukupnoga broja trudnoća, koje su posljedica silovanja u građanstvu koje gravitira prema posjećenim bolnicama i ukoliko je svaka trudna žena bila silovana u prosjeku 20 puta, onda bi 119 dokumentiranih slučajeva reflektiralo iskustva skoro 2.400 žena. Cifra od 25% se smatrala previše konzervativnom, pošto izvještaji o silovanjima iz drugih evropskih zemalja prikazuju podatke sa manje od 25% (M. Hough i P. Mayhew. Britanska studija zločina, Home Office Research Study Br. 76 /London: Her Majesty's Stationery Office, 1983/).

štene u privatne kuće i mnoge od njih su silovane. Rekla je stručnjacima da poznaje mnoge od njih. "Neki su pomogli, ali su drugi radili stvari koje se ne mogu zaboraviti. Za sve sam platila na sopstvenom tijelu. "

36. Jedna starija Srpkinja, za koju su stručnjaci sumnjali da je i sama bila silovana, je svjedočila o višestrukim silovanjima mnogih žena u sabirnom logoru, koji su kontrolirale muslimanske snage. Čuvari bi došli navečer u prostoriju gdje su spavale žene i djevojke noseći bateriju pomoću koje su ih odabirali. Ona je rekla stručnjacima da bi "radije skočila u rijeku Drinu nego ponovno prošla kroz sve to." Druge dvije Srpkinje su prijavile zlostavljanje bliskih članica porodice koje su bile zarobljene i višestruko silovane, ali nisu priznale da su i same bile silovane.

37. Dva muškarca, koji su bili zarobljeni zajedno sa ženama, prijavili su da su žene bile silovane više puta. U jednome sabirnom logoru blizu Splita, koji su vodili Hrvati, žene svih starosnih skupina su bile čuvane u posebnoj zgradi, odvojeno od muških zatvorenika. Bile su izvođene noću i silovane.

38. Većina se silovanja, koje su prijavile srpske izbjeglice, zbila u Bosni i Hercegovini, dok su se druga desila u Hrvatskoj. Većina se tih silovanja desila u sabirnim logorima, dok su Srpkinje prijavile da su ih zarobili i silovali više puta hrvatski ili muslimanski vojnici. Smatra se da su počinitelji hrvatski vojnici i policija, kao i hrvatske i muslimanske snage. Osam od tih koje su ili preživjele ili prisustvovale silovanju su intervjuirali jedan ili više novinara i misije koje su istraživale kršenja ljudskih prava. Jedna žena koja je bila intervjuirana, više puta se požalila da još uvijek nije imala ginekološki pregled, uprkos tome što je imala simptome od kada je silovana. Bila je ljuta i osjećala se izmanipuliranom i iskorišćenom.

2. Svjedočenja koja je tim stručnjaka prikupio u Bosni i Hercegovini

39. U Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini je ukupno intervjuirano 16 žena. Tri su bile Hrvatice, a 13 njih Muslimanke. Liječnici su pomogli da se lociraju mnoge od ovih žena, što može objasniti veliki broj žena koje su ostale trudne nakon silovanja, među onima koje su intervjuirali stručnjaci.

40. Šest Muslimanki i dvije Hrvatice su prijavile da su bile silovane. Jedna 43-godišnja Muslimanka je rekla da je bila više puta silovana u svome stanu u području pod srpskom okupacijom u periodu od sedam mjeseci dok nije uspjela pobjeći. Počinioci, koji su u stan dolazili redovno dva do tri puta sedmično, su bili dvojica komšija Srba koji su nosili paramilitarne uniforme. Druga Muslimanka je svjedočila kako su Srbi u njenom selu skupili Muslimane i odveli ih u osnovnu školu, gdje je bila zarobljena zajedno sa još 12 žena i oko 400 muškaraca. "Vojnici bi došli svake noći oko ponoći, pijani i prljavi. To je trajalo nekih dva mjeseca. Neki od njih su bili moje komšije, a neke nisam poznavala, iz Srbije. Bila je jedna prostorija sa pet ili šest muškaraca u njoj. Oni bi svi silovali jednu ženu i onda bi je odveli i doveli drugu. Svih nas 13 smo bile odvođene tamo; najmlađa djevojčica je imala samo 10 godina."

41. Jedna Hrvatica je bila zarobljena u srpskome sabirnom logoru sa još 34 žene i velikim brojem muškaraca. Ona je posvjedočila kako su sve 34 žene u logoru bile silovane: "Bilo je tako puno ubistava, mučenja. Smrt je postala svakodnevnica. Sve žene su molile da budu ubijene, upucane, samo da ne budu mučene…" Druga Hrvatica je bila zarobljena u "specijalnoj kući" gdje ju je svake noći silovalo više muškaraca u trajanju od oko dva mjeseca. Svake noći je čula krike i plač drugih žena. Posvjedočila je da su joj, dok su je silovali, muškarci govorili: "Imat ćeš srpsko dijete." Također je pričala kako su joj rekli da će, ukoliko ostane trudna, biti prisiljena da "ostane tamo dok ne bude šest mjeseci trudna."

42. Druge dvije žene su izjavile da su prisustvovale silovanjima: jedna Hrvatica je rekla da je bila zarobljena dva mjeseca u logoru gdje je vidjela da su tri muslimanke prebijane i mučene više puta. Jedna starija Muslimanka je posvjedočila kako su dvije dvanaestogodišnje djevojčice silovane.

43. Sva silovanja Hrvatica i Muslimanki prethodno opisana, desila su se u Bosni i Hercegovini u periodu između maja i decembra 1992. godine u blizini Prijedora, Banja Luke, Ključa, Mahale i Sarajeva. U svim slučajevima počinitelji su bili lokalne srpske paravojske ili paravojske iz Srbije. Dvije su žene lično znale muškarce koji su ih silovali. Pet žena je zatrudnjelo zbog silovanja. Dvije su se porodile. Jedno dijete je usvojeno; drugo je majka odbacila i ono je u bolnici. Tri žene su pobacile. Novinari koji istražuju ugrožavanje ljudskih prava su intervjuirali dvije od ovih žena. Jednu od njih je, zbog toga što je objelodanila svoju priču, verbalno napadala jedna druga žena izbjeglica. "Možda bi bilo bolje da nisam o tome pričala," rekla je timu stručnjaka.

3. Druga svjedočenja i izvještaji

44. Osim direktnih intervjua, tim stručnjaka je pažljivo ispitao svjedočenja žrtava i/ili svjedoka silovanja, koja su skupili liječnici, predstavnici vlasti i nezavisne agencije. Podaci o broju kliničkih slučajeva su također skupljeni putem analize medicinskih podataka u tim bolnicama.

45. Stručnjaci su pregledali pet medicinskih dosjea koje su skupili u glavnome porodilištu u Beogradu. Ovi medicinski slučajevi, koji su uključivali, gdje je bilo potrebno, podatke o rođenjima ili oficijelne dozvole za pobačaj, su se odnosili na pet Srpkinja izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, starosti od 20 do 38 godina, koje su zatrudnjele nakon višestrukih silovanja u periodu od tri sedmice do pet i po mjeseci, a koje su silovali muslimanski i hrvatski povremeni vojnici. Za četiri od tih pet žena pobačaj je bio odbijen na drugim mjestima u jednoj ili više prigoda. Tri od njih su imale kasni pobačaj: od 20 do 23 sedmice trudnoće. Sve žene su pokazivale znake psiholoških trauma i trima je trebala psihijatrijska pomoć. Pošto su postojali navodi da HIV pozitivni muškarci namjerno siluju Srpkinje, svih pet žena je testirano, ali se pokazalo da su HIV negativne. Tih pet žena nisu bile dostupne za intervjue sa stručnjacima. Tri su se odselile. Dvije su bile nepristupačne zbog želje za anonimnošću poslije obimnih intervjua i izloženosti medijima.

46. Tim je također dobio tri izvještaja koji su spremile agencije vlade Savezne Republike Jugoslavije, koje su dokumentirali višestruka silovanja koja su izvodili hrvatski i muslimanski vojnici nad srpskim ženama koje su bile smještene u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj tokom sukoba. U svrhu ove misije korišćeni su jedino izvještaji vlade koji su bili potvrđeni dokazima koje je prikupio tim stručnjaka.

47. Tim stručnjaka je primio više od 30 izvještaja koje su pripremile vladine i nevladine organizacije u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Svi su ovi izvještaji dokumentirali svjedočenja o silovanjima ili višestrukim silovanjima Hrvatica i Muslimanki: žrtava ili očevidaca. Tim je također primio 16 intervjua koje su obavili lječnici sa žrtvama i očevicima silovanja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Dok se tim primarno bazirao na informacije koje su skupljene u intervjuima sa ljekarima i prikupljene medicinske podatke, stručnjaci su te izvještaje smatrali korisnima za razumijevanje opsega problema.

48. Iz sažetka podataka koji su bili sadržani u dokumentima i primljenim svjedočanstvima, kao i sa sastanaka članova tima sa nekim od lječnika, neki obrasci su postali očiti. Mada je tim intervjuirao samo mali broj žena, podaci koji su prikupljeni sa tih ličnih intervjua podudarali su se sa podacima prikupljenim u ovim dodatnim svjedočenjima i izvještajima.

Silovanje je korišćeno kao jedna od metoda teroriziranja ljudi u selima i načina da se etničke skupine otjeraju. Jedan od primjera je opisao liječnik koji je intervjuirao nekoliko žena iz Vukovarske regije (Hrvatska). Tamo bi srpske paramilitarne formacije ušle u selo. Nekoliko žena bi bilo silovano ispred ostalih, kako bi se proširio glas kroz selo i da bi se stvorila klima straha. Nekoliko dana kasnije, vojnici Jugoslovenske Narodne Armije (JNA) bi stigli u selo i ponudili nesrpskom stanovništvu mogućnost napuštanja sela. Oni seljani koji su htjeli ostati, odlučili su da odu sa svojim ženama i djecom da bi ih zaštitili od silovanja.

U jednome obrascu koji je primijećen u nekoliko zona pod kontrolom Srba, posebice u Bosni i Hercegovini, lokalne srpske snage u saradnji sa srpskim snagama izvan zone bi zauzele selo i ograničile kretanje lokalnoga stanovništva. Često su muškarci deportovani ili bi pobjegli. Onda su žene bile često silovane u svojim domovima ili odvedene na neku drugu lokaciju i silovane; često su ih silovale komšije ili neki poznanici. Svjedočanstvo koje se tiče nekoliko sela koje su okupirale hrvatske snage, posebice u regiji Novog Grada, o sličnim zlostavljanjima dala je Srpkinja izbjeglica koja je došla iz sjeveroistočne Bosne i Hercegovine.

Iako je tim stručnjaka čuo priče o osobama, Hrvatima, Muslimanima i Srbima, koji su riskirali svoju sigurnost da bi pokušali pomoći svojim komšijama u opasnosti, nisu čuli niti za jednu osobu od autoriteta koja je pokušala zaustaviti silovanja žena i djevojčica. Ustvari, neke osobe na položaju su aktivno učestvovale u tome. Jedan od primjera toga je dala Muslimanka koja je živjela u gradu pod okupacijom Srba. Ona je posvjedočila da je policajac Srbin odveo u privatnu kuću gdje je predstavljena riječima:" Evo je, komandire. Doveo sam je!" Ona je prepoznala "komandira" kao jednu od najjačih političkih figura u regiji prije rata. Rekao joj je da ode u njegovu kancelariju, što je bila

njegova spavaća soba, gdje ju je silovao. Jedna Srpkinja je također prijavila kako su žene silovali hrvatski i muslimanski policajci i ljudi na pozicijama.

Silovanja su bila uobičajna u sabirnim logorima na svim stranama. Tamo su žene čuvane zajedno u sobama u odvojenim dijelovima logora. Žene su nasamo izvođene u druge prostorije, gdje bi bile više puta silovane.

III. PRIMJEDBE, ZAKLJUČCI, PREPORUKE

A. Primjedbe

49. Silovanje je zloupotreba moći i kontrole u kojoj silovatelj želi da ponizi, osramoti, postidi, omalovažava i prestraši žrtvu. Osnovni cilj je upotreba moći i kontrole nad drugom osobom.

50. Silovanje žena obuhvaća sve starosne skupine, od djece do starijih žena, u svim oblastima u kojima su sukobi.

51. Mnoge žene ne žele da pričaju o svojim iskustvima iz različitih razloga: zbog ozbiljne traume, osjećanja stida, nedostatka povjerenja, straha od buđenja ružnih uspomena. Strah od osvete nad njima i njihovim porodicama, od kojih su neki članovi još uvijek u zonama pogođenim sukobima, također čini žrtve nevoljnim za razgovor.

52. Česti intervjui žrtava sa različitim misijama i predstavnicima medija još su više smanjili njihovu spremnost za razgovor. Neke žene, koje su se susrele sa timom stručnjaka, su osjećale da su ih mediji i mnoge misije koje su "studirale" silovanje u bivšoj Jugoslaviji iskoristile. Nadalje, liječnici su bili zabrinuti za žene zbog posljedica stalnoga prepričavanja njihovih iskustava bez adekvatne psihološke i sociološke podrške na licu mjesta.

53. Neke vladine i nevladine organizacije u bivšoj Jugoslaviji iskorištavaju pitanje silovanja za svoje političke ciljeve.

54. Žene ne dobijaju potrebne ginekološke preglede i testove na spolno prenosive bolesti, koji bi trebali biti dio opće njege nakon silovanja. U nekim situacijama to se dešava zbog neprijavljivanja silovanja, koje je ponekad posljedica nemogućnosti otkrivanja iskustva silovanja drugima. Geografska lokacija nekih izbjeglica ograničava njihov pristup odgovarajućoj zdravstvenoj njezi, kao i ekonomske i logističke zapreke.

55. Otvaranje zdravstvenih centara koji bi služili samo za žrtve silovanja bi dovelo do još veće stigmatizacije žrtava. Prema tome, treba osmisliti programe za sve žene i djecu žrtve rata. Ove napomene međunarodna zajednica treba uzeti u obzir kada bude raspodjeljivala pomoć za specijalne programe.

56. Eksperti su saznali da je 65 – 70% izbjeglica u Hrvatskoj u privatnim kućama, dok je 96% izbjeglica u Beogradu u privatnim kućama. Potrebno je osigurati materijalnu pomoć za one koji ugošćavaju izbjeglice u svojim domovima.

57. Tim stručnjaka je promatrao djecu koja su bila i još uvijek su izložena ratnim traumama: kako direktno, tako i kroz medije slušaju slikovite razgovore svojih roditelja i drugih odraslih o traumatičnim događajima, uključujući i silovanje.

58. Žensko iskustvo silovanja može biti pojačano kulturnim i religijskim shvaćanjima koja često krive žrtvu. Mijenjanje socijalnih pogleda kroz obrazovanje zajednice može pomoći u omogućavanju da žrtve silovanja mogu u potpunosti učestvovati u porodičnom i životu zajednice.

B. Zaključci

59. Silovanje žena, uključujući i maloljetnice, javlja se u velikim razmjerama. Mada je tim stručnjaka pronašao žrtve među svim etničkim skupinama u sukobu, većinu dokumentiranih silovanja su počinili srpski vojnici nad ženama Muslimankama iz Bosne i Hercegovine.

60. Tim stručnjaka nije upoznat ni sa kakvim pokušajima ljudi na vlasti, bilo vojnoj ili političkoj, da zaustave silovanja.

61. Postoje jasni dokazi da su Muslimanke, Srpkinje i Hrvatice bile zarobljene na duže vremenske periode i silovane više puta.

62. U Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj je silovanje korišćeno kao sredstvo etničkog čišćenja.

63. U tim okolnostima silovanje je prema Ženevskoj konvenciji iz 1949. godine i Dodatnom protokolu iz 1977. godine ratni zločin i međunarodna zajednica se prema njemu tako treba i odnositi.

64. Iako su mediji bili od pomoći kod privlačenja medijske pažnje za pitanje silovanja, neke žene su ponovno postale žrtve kroz višestruka intervjuiranja bez obraćanja pažnje na psihološke posljedice ili socijalnu podršku koja im je onemogućena.

65. Više od šest misija istraživanja kršenja ljudskih prava žena su posjetile bivšu Jugoslaviju, u posljednja dva mjeseca. Nedostatak koordinacije je doveo do udvostručavanja napora i pogodovao "umoru od misija" među žrtvama, staratelja i osoblja uključenoga u pružanje usluga i pomoći izbjeglicama.

66. Nedavno su objavljene opće procjene broja žrtava silovanja. Tim stručnjaka nije mogao odrediti pouzdan metod za određivanje ovih brojeva. Mada podaci koje je ova misija skupila, upućuju na to da su silovanja bila raširena, tim nije u mogućnosti odrediti ukupan broj žrtava silovanja u ovome sukobu.

C. Prijedlozi

67. Ženama izbjeglicama i prognanicama, bez obzira da li priznaju da su bile silovane ili ne, treba ponuditi osnovnu medicinsku zaštitu, uključujući ginekološki pregled i testove na spolno prenosive bolesti. Psihološka i socijalna rehabilitacija mora biti organizirana na nivou zajednice sa doprinosom onih koji su bili traumatizirani. Trebala bi biti fokusirana na rješenja umjesto na otkrivanje, odnosno na probleme sa kojima se sada suočavamo umjesto na traumatske događaje koji su se desili, uključujući silovanje. Tim stručnjaka predlaže programe tokom kojih neće doći do izdvajanja žrtava i koji se fokusiraju radije na društvene probleme nego na silovanja. Podržavanje ženskih grupa za samopomoć, unutar postojećih struktura zajednice, može biti od pomoći u ovome procesu. Posebne potrebe djece se također moraju uzeti u obzir.

68. Za mali broj osoba koje imaju ozbiljne psihološke probleme trebalo bi omogućiti usluge psihjatra.

69. Zdravstvenim radnicima i drugim važnijim uposlenicima treba omogućiti usavršavanje o efektima hroničnoga nasilja i traume.

70. Tim stručnjaka želi da naglasi važnost međunarodnih humanitarnih posmatrača na terenu, koji prikupljaju i analiziraju informacije iz prve ruke bez odlaganja i koordiniraju skupljanje i dokumentiranje podataka koji se tiču kršenja ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji. Također bi trebali osnažiti i pomagati lokalnim humanitarnim udruženjima da sistematiziraju i koordiniraju skupljanje podataka o kršenju ljudskih prava, uključujući i silovanje. Treba imati na umu da je prisustvo žene posmatrača za ljudska prava neophodno, da bi se dobili dokazi o silovanjima iz prve ruke. Ovi posmatrači bi trebali imati posebnu obuku za intervjuiranje žena koje su žrtve silovanja. Njihov rad treba biti koordiniran sa radom onih koji pružaju pomoć ženama i djeci.

71. Sva mjesta gdje su zarobljenici bili podvrgnuti kršenju ljudskih prava, trebaju biti zatvorena i puštanje na slobodu onih koji su bili zarobljeni praćeno tako da im se osigura sloboda.

72. Oni koji su odgovorni za kršenje ljudskih prava trebaju snositi odgovornost. Trenutno nema načinada se žrtvama kršenja ljudskih prava unutar zemlje omogući pravda. Trebalo bi uspostaviti Međunarodni tribunal kako bi se kaznili oni koji su počinili ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, uključujući i silovanje. Oni koji su počinili silovanje, oni koji su ga naredili, ili oni na ključnim pozicijama koji nisu uspjeli da ga spriječe, bi trebali biti dovedeni na optuženičku klupu.

73. Žrtve silovanja bi trebale dobiti izbjeglički status ukoliko su uvjeti iz člana 1 Konvencije o pravima izbjeglica zadovoljeni, to jest da je osoba ''zbog utemeljenoga straha od progona zbog rase, religije, nacionalnosti, pripadanja određenoj društvenoj grupi ili političkoga mišljenja van svoje domovine i nije u mogućnosti ili je zbog toga straha nevoljna da se vrati pod zaštitu te zemlje(...)."

74. Sva druga značajna oruđa za međunrodna ljudska prava trebaju također biti uzeta u obzir, posebice Univerzalna deklaracija ljudskim pravima, Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima, Sporazum protiv mučenja i drugih zlostavljanja, nehumanog ili ponižavajućeg odnosa ili kažnjavanja, međunarodni standardi koji se tiču odnosa prema zarobljenicima, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, kao i Nacrt deklaracije o nasilju nad ženama.

***

75. Silovanja u ovome se sukobu dešavaju u kontekstu potpunoga zanemarivanja prava svakoga ljudskog bića. Ona su samo jedan od više neopisivih zlostavljanja, grubosti, degradacija i gubitaka koji se dešavaju općem građanstvu u toku sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Ukoliko mirovni pregovori ne uspiju, zvjerstva će se nastaviti. Tim stručnjaka apelira na one koji imaju tu moć, da naprave sve što je u njihovoj moći, da zaustave ovo nasilje bilo kojim sredstvima koja imaju.

Aneks III.
MEĐUNARODNA KONFERENCIJA U LONDONU: PLAN AKCIJE ZA HUMANITARNA PITANJA KOJI SU DOGOVORILI KOPREDSJEDAVAJUĆI KONFERENCIJE I SUKOBLJENE STRANE

Pošto su shvatili, da bi efikasan humanitarni odgovor sa punom saradnjom sukobljenih strana dosta pomogao naporima da se pronađe jedno političko rješenje i da se prekinu sukobi, Kopredsjedavajući konferencije, Visoki komesar Ujedinjenih naroda za izbjeglice i sukobljene strane u Bosni su se složili sa sljedećim programom djelovanja:

1. Sukobljene strane se obavezuju da će u potpunosti sarađivati kako bi se osigurala dostava humanitarne pomoći putevima diljem Bosne i Hercegovine.

2. Da bi se poboljšao razvoj sistema kopnenih konvoja za dostavu humanitarne pomoći na osnovu pregovora o sigurnosti prolaza, slijedeći koraci će biti poduzeti:

a) Dat će se prioritet popravljanju puta i tračnica između Ploča, Mostara i Sarajeva.

b) Sukobljene strane će ne kasnije od 3. septembra predstaviti predstavnicima UNHCR-a u Sarajevu (ili u Beogradu, Splitu ili Zagrebu po potrebi) imenovane predstavnike lokalnih vlasti (na nivou vojne policije i političkom nivou) na svim važnijim lokacijama sa kojima će se praktični aspekti proširenja budućih misija himanitarne pomoći i putnih konvoja za dobro svih žrtava dogovoriti.

c) Predstavnici UN-a i UNHCR-a će se redovito sastajati sa imenovanim predstavnicima strana, dogovarati buduće humanitarne misije i putne konvoje iz Hrvatske, Srbije i Crne Gore za Sarajevo, kao i za Banju Luku, Bihać, Bileću, Doboj, Foču, Goražde, Mostar, Tuzlu, Vitez i Vlasenicu. Ovaj plan će se širiti na sve dijelove Bosne i Hercegovine gdje je potrebna humanitarna pomoć.

d) Kada se raspravljalo o akutnome problemu nezakonitoga zadržavanja civila i užasnim okolnostima u kojima ih drže, prepoznato je da je glavni cilj da se isti oslobode i vrate svojim domovima. Ukoliko to nije odmah izvodljivo, određene su sljedeće moguće opcije u svjetlu želja onih koji su zarobljeni i pridržavanja uvjeta navedenih pod brojem tri:

- odvođenje na teritoriju pod kontrolom njihove etničke skupine,
- odabir da privremeno ostanu na teritoriji na kojoj su zarobljeni,
- preseljenje na područje udaljeno od sukoba koje je pod međunarodnom kontrolom i
- privremeno izbjeglištvo u treće zemlje.

e) Međunarodne humanitarne agencije će sa svim stranama hitno istražiti sve moguće načine da se osigura sigurno puštanje zarobljenika.

f) Strane su u međuvremenu preuzele na sebe da osiguraju da se poduzmu sve mjere da se opskrbe i zaštite zarobljenici dok ne bude omogućeno sigurno oslobađanje; prihvatile su da međunarodna zajednica detaljno analizira situaciju, da bi se obezbijedila sigurnost i da se osigura dobro onih koji su zarobljeni. Kako bi se ovo osiguralo, sukobljene strane su pristale da omoguće slobodan pristup predstavnicima međunarodne zajednice uključujući UN, ICRC, EC i CSCE.

g) Kada je u pitanju potreba za hitnom evakuacijom kritičnih medicinskih slučajeva pod supervizijom ICRC-a, strane su se složile da osiguraju sigurnosne garancije za korišćenje aerodroma Banja Luka u ovu svrhu. Evakuacija će se desiti u što kraćem vremenskom roku. Strane su pristale da daju imena lokalnih komandira/vlasti koji će se dogovarati sa predstavnicima ICRC-a u koordinaciji sa Ujedinjenim narodima i onima koji će osobno biti odgovorni za slobodan prolaz i sigurnost onih koji će biti evakuirani.

3. U provođenju plana akcije sukobljene strane su pristale da se pridržavaju sljedećih odredbi:

ii) sve sukobljene strane moraju da se pridržavaju svojih obaveza uređenih među narodnim humanitarnim pravom, a posebice Ženevskom konvencijom iz 1949. godine i Dodatnim protokolom te da su osobe koje izvrše ili narede teške prekršaje osobno odgovorne.

iii) sve strane u konfliktu imaju odgovornost da primijene puni autoritet na nedisciplinirani elementima u zoni svoje odgovornosti tako da se izbjegne bezvlašće, kršenje međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava.

iv) da se izbjeglicama i raseljenim licima dopusti se dobrovoljno i slobodno vrate u mjesta odakle potiču.

v) sve radnje koje uključuju prisilno preseljavanje, sve oblike zlostavljanja, ponižavanja ili zastrašivanja; oduzimanje ili uništavanje imovine i svaki čin povezan sa praksom etničkoga čišćenja su gnusni i od sada trebaju prestati.

vi) trebalo bi biti bezuvjetno i jednoglasno oslobađanje svih civila trenutno zarobljenih pod međunarodnom supervizijom.

vii) da su strane u konfliktu odgovorne za sigurnosno stanje i zaštitu onih koji su trenutno zarobljeni dok ne budu oslobođeni pod međunarodnom supervizijom.

viii) da sve takve akcije trebaju biti u saglasnosti sa stranama u dogovoru, koji je postignut u Ženevi 22. maja pod pokroviteljstvom ICRC-a.

ix) da se odredbe humanitarne pomoći sprovode nepristrasno i bez utjecaja politike za dobro svih onih koji su pogođeni sukobima.

Predstavnici kopredsjedavajućeg su također istaknuli sljedeće tačke:

a) da humanitarna pomoć treba biti provođena nepristrano za dobro svih onih kojima je potrebna.

b) da nijedna strana ne može potvrditi sigurnost u ime drugih strana u sukobu.

c) da će biti jasno da u dozvoljavanju slobodnoga pristupa međunarodnim humanitarnim organizacijama nijedna strana neće dobiti vojnu prednost.

Identične kopije dokumenta su u Londonu, 27. avgusta 1992. god. potpisali:

Alija Izetbegović
Predsjednik Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine

Radovan Karadžić

Mate Boban

Progon iz istočnih enklava

Izvještaj broj E/CN.4/1994/4 od 19. 5. 1993. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na "etničko čišćenje" istočnih enklava, navode vezane za Vladinu ofanzivu u decembru i januaru 1993., prisilno iseljavanje stanovništva na istoku, prisilno novačenje, situaciju Srba u Tuzli.

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 – 4) 165

I . ETNIČKO ČIŠĆENJE ISTOČNIH ENKLAVA (paragrafi 5 – 42).....165
A. Početne faze (paragrafi 5 – 7).....165
B. Cerska (paragrafi 8 – 17) 166
C. Konjević Polje (paragrafi 18 – 24).....168
D. Navodne zasjede civilima koji su bježali iz enklave (paragrafi 25 – 29) 169
E. Srebrenica (paragrafi 30 – 40).....170
F. Goražde i Žepa (paragrafi 41 – 42) 172

II. NAVODNI NAPADI KOJE JE IZVRŠILA ARMIJA RBIH
U DECEMBRU 1992. I JANUARU 1993. GODINE (paragrafi 43 – 50) 172

III. HUMANITARNA SITUACIJA ONIH KOJI SU PRISILNO
PROTJERANI S ISTOKA (paragrafi 51 – 62).....173

IV. PRISILNA MOBILIZACIJA (63- 67) 175

V. POLOŽAJ SRBA U TUZLI (68 – 85) 176

VI. ZAKLJUČCI (paragrafi 86 – 93) 179

VII. PREPORUKE (paragrafi 94 – 96).....181

Uvod

1. Komisija za ljudska prava imenovala je u augustu 1992. godine Specijalnog izvjestitelja, kako bi direktno istražio stanje ljudskih prava na području bivše Jugoslavije. Rezolucijom 1993/7. od 23. februara 1993. godine, Komisija za ljudska prava odlučila je obnoviti mandat Specijalnog izvjestitelja na godinu dana i od njega zahtijevala da „nastavi da podnosi periodične izvještaje u skladu sa situacijom." Ovaj izvještaj je neophodan zbog nedavnih događaja u istočnoj Bosni i Hercegovini.[14]

2. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja posjetilo je Bosnu i Hercegovinu u periodu od 1. do 16. aprila, kako bi prikupili informacije o navodima nedavnih kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava u istočnom dijelu zemlje. Ovaj izvještaj zasnovan je na intervjuima sa očevicima i na informacijama koje smo dobili od lokalnih i međunarodnih organizacija koje su aktivne na terenu.

3. Iz informacija u ovom izvještaju, može se zaključiti da je potrebno izvršiti dalju istragu o ovim navodima. Žalosno je da, zbog toga što vlasti Savezne Republike Jugoslavije nisu dale dopuštenje, nije bilo moguće prikupiti svjedočenja Srba iz istočne Bosne i Hercegovine, koji su izbjegli u SRJ.

4. Osim događaja u istočnoj Bosni i Hercegovini, Specijalni izvjestitelj bi htio skrenuti pažnju na sljedeće:

a) Prema pouzdanim izvorima, došlo je do ozbiljnog kršenja međunarodnog humanitarnog prava za vrijeme nedavnih sukoba između Armije RBiH i hrvatskih snaga u centralnoj Bosni i Hercegovini;
b) Etničko čišćenje se nastavlja, kao i uznemiravanje i zastrašivanje nesrpskog stanovništva u mjestima kao što su Banja Luka i Bijeljina, gdje se strahuje da je taj proces već pri kraju;
c) Kao rezultat sve većih tenzija u Mostaru, mnogi Srbi žele napustiti to područje;
d) Također raste i zabrinutost zbog situacije u raznim dijelovima Savezne Republike Jugoslavije. To je slučaj s Kosovom, gdje je nedavno hapšenje profesora Ejupa Statovića samo doprinijelo povećanju tenzija u tom području;
e) Situacija u kojoj se nalaze osobe srpskog porijekla u Hrvatskoj i velike restrikcije slobode štampe u toj zemlji predstavljaju ozbiljne probleme.

I. ETNIČKO ČIŠĆENJE ISTOČNIH ENKLAVA

A. Početna faza

5. Prvi val etničkog čišćenja u istočnoj Bosni i Hercegovini izvršile su srpske snage u aprilu-maju 1992. godine. Od ljeta 1992. godine do februara 1993. godine, samo su tri

[14] Ovaj izvještaj treba pročitati u kontekstu onih koje je Specijalni izvjestitelj prethodno podnio.

«džepa» ili «enklave» na istoku ostale pod kontrolom Armije RBiH. To su područja Cerske-Konjević Polja; Srebrenice i Goražda, te područje Žepe. Tokom cijelog perioda nije bilo nezavisnih posmatrača, koji bi imali pristup području.

6. Uprkos obećanjima njihovih vođa, srpske snage su od samog početka gotovo redovno sprečavale pokušaje Ureda Visokog komesara za izbjeglice Ujedinjenih naroda (UNHCR) da pruži humanitarnu pomoć enklavama ili da evakuira ranjenike iz njih. Razlozi za sprečavanje ili zadržavanja konvoja bili su pokušaji srpskih snaga da time uslovljavaju slobodu kretanja Srba iz Tuzle, koja je pod kontrolom Armije RBiH. Ova je tema naknadno obrazložena u izvještaju.

7. U decembru-januaru 1993. godine, snage Armije RBiH izvele su napad, čime su «enklave» (ne uključujući područje Žepe) spojene u jednu, dosta veću, «enklavu». Dana 1. marta 1993. godine Sjedinjene Američke Države, zajedno s Mirovnim snagama Ujedinjenih naroda (UNPROFOR) i UNHCR-om, započele su opskrbu humanitarnom pomoći, koja je bacana padobranima. Ova pomoć je sigurno spasila mnoge živote, posebno u Srebrenici. U međuvremenu, UNHCR je nastavio u svojim aktivnostima dostave 1.000 tona pomoći dnevno širom cijele Bosne i Hercegovine, uz zaštitu UNPROFOR-a.

B. Cerska

8. Takozvana enklava Cerska sastoji se od mnogih malih zaseoka, rasprostranjenih poput satelita smještenih u dolini oko sela Cerska, u istočnoj Bosni i Hercegovini (selo Cerska sastoji se od donje, gornje i srednje Cerske), kao i sela Konjević Polje i njegove okoline.

9. U maju-junu 1992. godine, srpske snage su, koristeći se teškom artiljerijom, tenkovima i avionima (koji su prema navodima bili korišćeni do augusta) opkolile područje Cerske. Time je i uspostavljena prva linija, koja je ostala praktično nepromijenjena sedam mjeseci, sve do decembra-januara 1993. godine Zabilježeno je da su pješadijski napadi i napadi teškom artiljerijom na ova sela trajali gotovo neprekidno od juna 1992. godine.

10. Priče o životu u enklavi Cerska tokom ovih sedam mjeseci kazuju kako su seljani pokušavali obrađivati svoja polja noću, kako bi izbjegli granatiranje i snajpere. Prije pada Cerske, snabdijevanje hranom je predstavljalo jedan od većih problema, a zabilježeni su i mnogi slučajevi djece koja su umrla od gladi. Navodi se da su ljudi jeli krmivo, lišće i koru drveća. Granatiranje je trajalo neprestano i ljudi su tražili sklonište od zime u ćoškovima razrušenih kuća ili po podrumima, koji su obično bili pretrpani. Neki su seljani u ljeto i zimu 1992. godine živjeli u šumi, i vraćali bi se kućama noću na sat-dva, kada bi hladnoća postala nepodnošljiva. U svim enklavama bilo je dosta protjeranih ljudi, koji su pobjegli iz svojih domova od etničkog čišćenja.

11. Prema izvještajima, veliki broj ljudi je ranjen. Medicinski uvjeti su srednjovjekovni, s malo ili bez ikakvih lijekova ili anestetika. Amputacije su rađene bez anestezije. Zavoj, kada bi ga uopće i bilo, korišćen je više puta, bez prethodnog ispiranja ili dezinfekcije.

Ljudi su umirali i od najmanjih povreda, zbog nedostataka medicinskog tretmana, dok je većina stanovništva imala kožne bolesti, vaške, gastroentritis i hepatitis.

12. Jedan očevidac tvrdi da se početkom februara 300 protjeranih ljudi iz Vlasenice nalazilo u osnovnoj školi u Cerskoj, kada je granatirana. Oko 10 njih je bilo na mjestu mrtvo, a oko 50 ih je bilo ranjeno. Navodi se da je na one koji su pokušali pobjeći do obližnjeg skloništa ponovo pucano. Jedan medicinar je navodno morao koristiti pilu, kako bi amputirao ruke i noge ranjenika. Nije bilo ničega čime bi se očistile rane, osim domaće rakije, pelena i čaršafa. Ne zna se koliko je ranjenih preživjelo.

13. Situacija koja je vladala prethodnih sedam mjeseci promijenila se kada su srpske snage, prma navodima, krenule u napad na enklavu Cerska 15. januara 1993. godine. Napad je trajao sve dok i zadnje selo, Konjević Polje, nije palo, 10. ili oko 10. marta 1993. godine. Snage su zauzimale jedno po jedno selo. Svaki dan su po okolnim brdima bile na hiljade ostataka granata iz tenkova. U selima poput Gobelje navodi se da je svaka kuća gađana pojedinačno, a da su se ljudi selili iz jedne kuće u drugu tokom granatiranja. Navodi se da su se snage Armije RBiH povlačile u iz sela u selo, premještajući i civile, sve dok i to selo ne bi palo u ruke srpskim snagama. Mnogi svjedoci su pobjegli iz svojih kuća sa srpskim snagama za petama. Ljudi koji nisu mogli bježati (starci, invalidi i ranjenici) ostajali su u selima koja su zauzimale srpske snage.

14. U izvještajima stoji da su neka sela, koja su bila blizu prve linije, poput Velića, Grbića i Hodžića, tako brzo zauzeta da su ljudi iskakali sa drugog sprata kuća, kako bi pobjegli od srpskih snaga koje su ulazile u selo. Zabilježeno je da je ženama s malom djecom bilo teško bježati, te se navodi da su srpske snage zbog toga ubile od 50 do 100 ljudi u selima Velići i Muskići.

15. Prije nego što je većina sela oko Cerske pala u ruke srpskim snagama početkom marta, zabilježeno je da su bila pretrpana protjeranim licima iz mjesta poput Vlasenice, Sadića i Kamenice, koje su srpske snage zauzele do sredine februara. Kada je došao trenutak da se napusti i samo selo Cerska, član lokalne civilne zaštite posjetio je svaku kuću i mirno saopšćio da se linija ne može više držati, i da svi trebaju napustiti selo tu večer. Zabilježeno je da su u noći s 1. na 2. mart skoro svi koji su boravili u selu Cerska napustili selo u grupi od oko 10.000 ljudi, krećući se uz rijeku prema Konjević Polju. Jedan svjedok navodi kako je gledao s planine kako srpske pješadijske snage ulaze u Cersku, zatim tenkovi, a zatim i oklopna vozila: „Kuće su već bile uništene granatiranjem, ali ako je ostao i jedan mali dio krova netaknut, Srbi su ga zapalili da svi vide“.

16. Procjenjuje se da je u Cerskoj bio i manji broj starijih ljudi i ranjenika koji nisu mogli otići prije nego što su to selo zauzele srpske snage. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja u Tuzli je upoznalo 77-godišnju ženu, koja je tako „ostavljena“ u Konjević Polju s mužem i još šestero ljudi u jednoj kući. Srpske snage došle su sljedeće jutro i odvele ih kamionom do kuće na nepoznatoj lokaciji. Grupu su zadržali oko mjesec dana, ispitivali ih i govorili im kako ih je trebalo ubiti. Svjedokinju, njenog muža i još jednu stariju ženu su tukli. Jednog jutra, grupi je rečeno da će ih ubiti u podne. Umjesto toga, stavili su ih u kamion i odveli do prve borbene linije blizu Tuzle. U vrijeme kada je

obavljen intervju, svjedokinja je imala modrice na licu i rukama, a njen muž je bio u bolnici u Tuzli, zbog ozbiljnih povreda glave prouzrokovanim udarcima.

17. Sudbina ljudi koji prema navodima nisu mogli otići iz Creske je nepoznata, kao i sudbina onih koji su ostali u osnovnoj školi ili pored nje.

C. Konjević Polje

18. Srpske snage su zauzimale Cersku, selo po selo, od februara do početka marta. Kako su sela zauzimana, žene i djeca su u sve većem broju bježali iz tih krajeva. Oko 5.000 ljudi je došlo pješke do Tuzle u periodu januar-februar, ali je većina napustila Cersku kasnije i pobjegla u pravcu Srebrenice. Mnogi su se zadržali u Konjević Polju, prije napada na to selo. Kada pričaju o ovim kretanjima po dubokom snijegu, gotovo svi svjedoci spominju da se nisu mogli koristiti planinskim putevima zbog granatiranja. Do sredine marta, kada je palo i Konjević Polje, hrane gotovo i nije bilo i žene su od kuće do kuće prosile hranu za svoju djecu.

19. Prilikom zauzimanja Cerske, radioamateri, jedini izvor informacija u tom trenutku, navodili su da je izvršen masakr nad civilima, ali nisu davali detalje. Ova informacija privukla je međunarodnu pažnju. U pismu od 4. marta 1993. godine, upućenom predsjedavajućem Komisije za ljudska prava, koja je tada zasijedala, Specijalni izvjestitelj skrenuo je pažnju na trenutnu situaciju. Sljedećeg dana, 5. marta, srpske snage dozvolile su snagama UNPROFOR-a da uđu u Cersku.

20. General potpukovnik Philippe Morillon, komandant UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini, stigao je u Konjević Polje navečer 5. marta 1993. godine, s predstavnicima UNHCR-a, Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), Međunarodnog komiteta Crvenog križa (MKCK), vojnim posmatračima Ujedinjenih naroda (UNMO) i članovima UNPROFOR-a. Njihova namjera je bila da prikupe informacije o Cerskoj, koja je većinskim djelom, osim nekolicine sela, pala u ruke srpskim snagama. Svjedoci koji su bili u Konjević Polju u tom trenutku sjećaju se oduševljenja zbog dolaska UNPROFOR-a, posebno zato što je granatiranje sela smanjeno. Oni, međutim, tvrde da s generalom Morillonom nisu mogli razgovarati o događajima koji su se prema navodima desili u Cerskoj.

21. Granatiranje Konjević Polja je pojačano nakon odlaska generala Morillona, 6. marta. Dana 11.marta 1993. godine, grupa humanitarnih radnika Ujedinjenih naroda, u pratnji dvaju oklopnih vozila iz britanskog bataljona UNPROFOR-a, dobila je dozvolu da uđe u Konjević Polje. Cilj je bio evakuirati one ranjenike kojima je hitno bila potrebna pomoć, a koji su odabrani u prethodnim posjetama. Srpske snage su odbile dopustiti UNHCR-u da u enklavu doveze kola hitne pomoći ili kamione, ograničili su lijekove koji su se mogli unijeti i odbili dopustiti evakuaciju bilo kojeg muškarca u dobi od 16 do 60 godina (bilo da su ranjeni ili ne).

22. Tim Ujedinjenih naroda zabilježio je da je zatekao hiljade ljudi, koji su preklinjali da ih evakuiraju i koji su sprečavali britanske trupe da odu. Grupa od najmanje 2.000 ljudi

okupila se oko dva UNPROFOR-ova vozila, a srpske snage su potom namjerno granatirale i ljude i vozila. Jedno je oklopno vozilo uništeno skoro direktnim pogotkom, nekoliko trenutaka nakon što su oni koji su bili u njemu prešli u drugo oklopno vozilo. Prema tvrdnjama očevidaca, najmanje 150 žena i djece koji su se spasili od intenzivnog granatiranja u Cerskoj prethodnih dana, poginulo je u ovom granatiranju. Nekoliko djece je bilo je obezglavljeno. Ne zna se tačan broj onih ranjenih koji su ostali bez ruku ili nogu.

23. Nakon jednog dana i jedne noći, Britanci su napustili selo za vrijeme kratkog prekida granatiranja koje je dogovoreno za tu svrhu. Uništeno oklopno vozilo ostalo je u selu. Ovom prilikom niko nije bio evakuiran, ni oni s prvobitnog spiska hitnih slučajeva, koji je napravljen za vrijeme posjete generala Morillona, niti oni koji su ranjeni u zadnjem granatiranju.

24. Svjedoci navode da su ljudi, pošto su vidjeli da ih Ujedinjeni narodi neće zaštititi, odlučili napustiti Konjević Polje. Nakon što je UNPROFOR-ovo vozilo otišlo, ljudi su bježali u svim pravcima i nisu mogli pomoći ranjenima, niti sahraniti mrtve. Pobjegli su s djecom, pješke, preko planina prema Srebrenici, u potrazi sa utočištem. Jedan očevidac je izjavio: „Grupa je bila toliko velika da se nije vidjelo gdje je kraj kolone. Granatirali su sa svih strana. Bilo je strašno: granata bi pala iza ljudi i porodica bi ostavila jedno dijete na putu da bi se pobrinula za drugu djecu, kada bi se uvjerili da je to dijete mrtvo."

D. Navodi o zasjedama civilima koji su bježali iz enklave

25. Navodi se da su još od početka rata mnogi civili pokušali pobjeći iz opkoljene enklave Cerska, posebno prema području Tuzle. Postoje navodi da su srpske snage pravile zasjede na Crnom Vrhu, Baljkovici, Debelom brdu, Sušici, Rogosiji i Ilijinom brdu.

26. Zabilježeno je da je u ljeto 1992. godine grupa od nekoliko hiljada civila pokušala pobjeći iz enklave Cerska, krećući se polako s ranjenim ljudima i djecom, prema Kalesiji. Nakon dva dana i dvije noći provedene na planinskim puteljcima i samo 20 minuta udaljeni od svoga cilja, navodi se da su grupu opkolile srpske snage u šumi u Balcovićima. Navodi se da su neke ljude srpske snage zarobile, i da je 150 ljudi poginulo u ovom napadu. Ljudi su pobjegli na sve strane i nakon 15 dana lutanja po šumama još uvijek su stizali ponovo u Cersku.

27. Navodi se kako je krajem decembra, grupa od oko 2.000 civila napadnuta mitraljezima u selu Baljkovica. One koji su bježali u šumu napadači su pratili. Žene koje su imale više od jednog djeteta su ostavljale jedno ili više djece iza sebe, kako bi mogle bježati. Ne zna se koliko je ljudi poginulo u ovom napadu.

28. Koristeći se drugom rutom, kako bi stigli do centralne Bosne, jedan svjedok je, s grupom od 34 čovjeka, otišao iz Cerske 14. februara 1993. godine. Prošli su Vlasenicu i došli do Debelog brda, kad su navodno naišli na zasjedu. Navedeno je da su srpske snage iskočile pred grupu i na nju osule paljbu iz automatskog oružja. Otac, majka i se-

stra svjedoka su ubijeni u ovoj zasjedi. Nakon petodnevnog putovanja i još jedne zasjede u Klještanima, zabilježeno je da je četvero, od početne grupe od 34, stiglo u Kladanj.

29. Postojale su samo dvije rute kojima se moglo doći do Konjević Polja iz Cerske: jedna je vodila preko sela Babići i preko planine Udrč (1.042 m), a druga je vodila drugom stranom doline Cerske preko Ilijinog brda, gdje je šumski put na planini bio bolji i ravniji. Navedeno je da su početkom februara ljudi iz sela oko Cerske blizu linije fronta, koja su prva pala, pokušali doći do Konjević Polja ovim putem. Zabilježeno je da su cijela sela pokušavala pobjeći ovim putem, a, prema jednom iskazu, oko 2.000 ili 3.000 ljudi pokušalo ga je iskoristiti prije nego što je postalo poznato kao mjesto zasjede krajem februara. Preživjeli tvrde da su na putu vidjeli oko 100 tijela ljudi koji su nedavno poginuli usljed granatiranja ili oružanog napada, prije nego što bi i sami bili napadnuti.

E. Srebrenica

30. Pretpostavlja se da je početkom marta enklava Srebrenica, zajedno s okolnim selima, imala populaciju od 60.000 stanovnika, od kojih je oko pola živjelo u samom gradu. Prije rata, u gradu je živjelo oko 7.000 stanovnika. Enklava je bila pod opsadom 11 mjeseci. Srpske snage nisu dopuštale dotok humanitarne pomoći od 11. decembra 1992. godine.

31. Prognana lica stizala su u tri navrata, koji su se podudarali s napadima srpskih snaga: iz Vlasenice, zatim iz Cerske/Kamenice/Konjević Polja i iz Osmaca, Zelenog Jadra, te nekih drugih sela, južno od Srebrenice. Pretpostavlja se da je samo iz područja Cerske u Srebrenicu stiglo oko 25.000 do 30.000 ljudi. Pored toga, kako je sama enklava Srebrenica pala u ruke srpskim snagama, još ljudi je stiglo u martu i aprilu.

32. Većina prognanih bili su žene, djeca i stariji ljudi. Ova skupina bila je najranjivija u enklavi, jer nije bila dio mreže podrške koja je funkcionirala u seoskim i gradskim zajednicama. Lokalne vlasti se nisu mogle nositi s ovakvim prilivom stanovništva: nisu im mogli pružiti osnovno utočište, a nije bilo ni sistematske raspodjele hrane. Mnogi su morali spavati u teškim uvjetima, sa snijegom koji je napadao pola metra i na temperaturi od -15° C.

33. Dr. Simon Mardel, predstavnik WHO-a, izvijestio je u martu da je 20-30 ljudi na dan umiralo od gladi. U ovaj broj nisu uračunate smrti izazvane granatiranjem. On je izjavio da su uvjeti „neopisivo užasni". Desetine hiljada ljudi preživljavalo je hraneći se pupoljcima drveća i smjesom klipova kukuruza, koju je bolno provariti. On se sreo i s porodicom prognanika koja nije jela ništa 4 dana: „Bili su letargični i slabi. Ovi ljudi preživljavali su proseći hranu od komšija ili kradući hranu sa srpskih posjeda. Neki su u tim pokušajima poginuli. Drugi, koji su imali rođake u Žepi, hodali bi dva dana do Žepe, da prose za svoje porodice. Na ovakve pohode do okolnih sela i srpskih posjeda mogli su krenuti samo oni članovi porodice koji su u najboljoj formi...".

34. Ljudi su po cijelu noć čekali na pomoć iz aviona na temperaturi ispod nule. Bili su toliko očajni, da su oružani okršaji i povrede noževima postali uobičajeni. U posljednje vrijeme, kako je uspostavljen redovniji dolazak konvoja, znatno je poboljšana opskrba hranom.

35. Jedini hirurg u enklavi nalazio se u Srebrenici. Svaki dan bi u prosjeku umrlo 5 ljudi od infekcija, a u bolnicu bi bilo primljeno i do 30 ranjenih. Bez opće anestezije ili antibiotika, amputacije udova vršene su britvama i pilama.

36. UNHCR je uporno tražio, a srpske snage bi stalno obećavale, dopuštenje da se u Srebrenicu dostavi pomoć, te da se izvrši evakuacija ranjenih. Pismeni i usmeni dogovori konstantno su kršeni. Dana 12. marta 1993. godine, general Morillon je zajedno s manjim timom došao u Srebrenicu u nadi da će se sporazumjeti sa srpskim snagama o prekidu vatre, dopuštenju pristupa konvojima koji su prenosili pomoć, te o pojačanoj prisutnosti UNPROFOR-a u gradu. Rekao je da će ostati u Srebrenici dok ne postigne sporazum oko svih zahtjeva. Nakon što su ga srpske snage držale devet dana, 19. marta je konvoj pomoći Ujedinjenih naroda stigao do Srebrenice. To je bio prvi konvoj koji je ušao u Srebrenicu od decembra.

37. Krajem maja dopuštena je i evakuacija iz Srebrenice. Evakuacija ranjenih helikopterom obustavljena je kada su srpske snage granatirale pistu u Srebrenici, pri čemu je nekoliko ljudi, koje je trebalo evakuirati, poginulo, a dva su pripadnika UNPROFOR-a ranjena. Uprkos najvećim naporima UNHCR-a, nekolicine pripadnika UNPROFOR-a i Liječnika bez granica (MSF) u Srebrenici, organiziranje evakuacija konvojima bilo je nemoguće bez prisustva većeg broja međunarodnog osoblja u gradu. Srpske snage nisu dopustile povećanje broja pripadnika međunarodnih organizacija. Ljudi su očajnički pokušavali otići, tako da je 2. aprila nekoliko njih pregaženo u gužvi, u pokušaju da se popnu na kamione u konvoju.

38. Dana 12. aprila najmanje 56 ljudi je poginulo, a 106 je bilo ranjeno prilikom granatiranja Srebrenice. U tom periodu, 16. aprila 1994. godine, Vijeće sigurnosti UN-a usvojilo je rezoluciju 819 (1993), u kojoj se zahtijevalo „da sve strane, kao i svi koji su uključeni, Srebrenicu i njenu okolinu tretiraju kao sigurnosnu zonu, u kojoj ne smije doći do oružanih okršaja ili bilo kojih drugih oblika neprijateljstva." Sljedeći dan, komandanti Armije RBiH i srpskih snaga potpisali su ugovor o „demilitarizaciji" Srebrenice. Glavne tačke ugovora bile su:

a) potpuni prekid vatre na području Srebrenice;
b) razmještanje čete UNPROFOR-ovih vojnika;
c) otvaranje zračnog koridora za evakuaciju ozbiljno ranjenih i bolesnih u Tuzlu;
d) demilitarizacija Srebrenice u roku od 72 sata od dolaska UNPROFOR-ove čete, uz predaju UNPROFOR-u cjelokupnog naoružanja u gradu;
e) nijedna strana neće ograničavati slobodu kretanja. UNHCR i MKCK istražit će navode ograničavanja slobode kretanja, posebno u Srebrenici i Tuzli;
f) humanitarna pomoć pristzat će u grad po planu;
g) razmjena zatvorenika, tijela i ranjenika prema sistemu «svi za sve» obavit će se pod kontrolom MKCK-a.

39. Povećano je prisustvo pripadnika UNPROFOR-a i oko 600 ranjenih evakuirano je helikopterom, u skladu sa sporazumom. UNPROFOR je proglasio završetak demilitarizacije grada. Grad se više ne granatira. Konvoji humanitarne pomoći dobili su svakodnevni pristup gradu po potpisivanju sporazuma, a pomoć distribuirana avionima i dalje stiže. Iako se situacija bitno popravila, ozbiljan problem prenaseljenosti „sigurnosne zone" nije bio riješen. U gradu je prije rata živjelo oko 7.000 ljudi. Pored toga što su mnoge zgrade bile uništene granatiranjem, mora se osigurati utočište za još 30.000 prognanika. Nadalje, cijeli grad se snabdijeva vodom s dva izvora, koja ne mogu podmiriti potrebe stanovništva.

40. Osoblje UNPROFOR-a, UNHCR-a, WHO-a, MKCK-a, MSF-a i vozači konvoja humanitarne pomoći koji svakodnevno izlažu živote opasnosti zaslužuju svaku pohvalu za hrabrost koju iskazuju u nastojanjima da pomognu napaćenim civilima, posebno u enklavama.

F. Goražde i Žepa

41. Pod kontrolom Armije RBiH nalaze su dvije enklave u istočnoj Bosni. Enklava Žepa je izolirano planinsko područje, koje se sastoji od istoimenog sela, s populacijom od 9.000 ljudi, te 38 okolnih sela. Ukupni broj stanovnika cijele enklave iznosi 29.000, uključujući i prognanike. Goražde je, za razliku od Žepe, na poziciji od velike strateške važnosti na rijeci Drini. Grad je prije rata imao 40.000 stanovnika. Međutim, u enklavi i obližnjim selima sada boravi 70.000 ljudi, uključivo prognanike.

42. Srpske snage granatiraju obje enklave. Konvoji humanitarne pomoći nisu mogli ući ni u jednu od njih dva mjeseca, sve do početka maja. Opskrba hranom zračnim putem nije dostatna. Navodi se kako je svake noći do sredine aprila, od 600 do 1.000 ljudi pješačilo po 42 km od Goražda do sela Grebak, kako bi jeli i pronašli zalihe koje bi zatim ponijeli svojim porodicama. Kako se navodi, ovaj je put sada prekinut.

II. NAVODI O NAPADIMA KOJE JE IZVRŠILA ARMIJA RBIH U DECEMBRU 1992. I JANUARU 1993. GODINE

43. U aprilu 1992. godine, srpske snage započele su etničko čišćenje područja Bratunca u istočnoj Bosni i Hercegovini. Mnogi Muslimani izbjegli su u Srebrenicu, 10 km zapadno od Bratunca. Postoje izvještaji da su u narednih 11 mjeseci snage Armije RBiH, operirajući uglavnom iz Srebrenice, vršile diverzantske napade na srpska sela u dolini Drine, napadale civile, uključujući i one koji su pokušavali pobjeći u Savezna Republiku Jugoslaviju, te uništile desetine srpskih sela.

44. Nadalje, postoje izvještaji da su snage Armije RBiH izvele napad na ovo područje u periodu od sredine decembra do januara 1993. godine. Do kraja januara, područje Srebrenice navodno se, kao rezultat akcija, proširilo prema sjeveru skoro do Drine, 15 km od Zvornika, s jakim vezama s enklavom Cerska - Konjević Polje.

45. Kada su srpske snage započele svoj glavni napad na istočne enklave u februaru, navodi se da su pronašle čak devet masovnih grobnica u selima i zaseocima oko Bratunca, koje su osvojile od snaga Armije RBiH. U grobnicama su, kako se navodi, bili ostaci srpskih civila i/ili vojnika, koje su snage Armije RBiH svojevoljno ubile, posebno u toku napada u decembru-januaru. Neke od žrtava su navodno i mučene. Takve su masovne grobnice po navodima pronađene u Milićima, Kamenici, Kravici i Konjević Polju.

46. Oskudne su informacije o ovom napadu, pošto nezavisni posmatrači nisu imali pristup ovom području. Međutim, postoje pouzdani navodi da su mnoga srpska sela namjerno zapaljena i da je oko 5.000 ljudi s ovog područja pobjeglo preko rijeke Drine u Saveznu Republiku Jugoslaviju u januaru 1993. godine. Navodno su mnogi od njih i dalje u Ljuboviji (Savezna Republika Jugoslavija), pošto su njihovi domovi u Bosni i Hercegovini uništeni.

47. Zbog ozbiljnosti ovih navoda predviđeno je da tim Specijalnog izvjestitelja obavi intervjue s mogućim svjedocima koji su pobjegli u Ljuboviju. Također je planirana posjeta Beogradu, gdje forenzički odjel pri vojnoj bolnici, te Komisija za ratne zločine i genocid Ministarstva pravde prikupljaju informacije vezane za ove navode.

48. U pismu kojeg je 30. marta 1993. godine uputio stalnom predstavniku Savezne Republike Jugoslavije pri Uredu Ujedinjenih naroda u Ženevi, Specijalni izvjestitelj je od Savezne Republike Jugoslavije zatražio saradnju u ovim aktivnostima. Ovaj zahtjev je u ime Specijalnog izvjestitelja u diplomatskoj noti prenio i Centar za ljudska prava. Savezna Republika Jugoslavija redovno je izvještavana o namjerama Specijalnog izvjestitelja o istraživanju navoda kršenja ljudskih prava, te o planu zadataka tima Specijalnog izvjestitelja.

49. Izvjestitelj nije dobio nikakav odgovor u vezi sa zahtjevom da stupi u kontakt sa Srbima iz istočne Bosne i Hercegovine. Međutim, Specijalni izvjestitelj je 9. aprila telefaksom informiran o novom viznom režimu zbog kojeg je terenskom osoblju spriječen pristup području. Specijalni izvjestitelj izražava žaljenje što je ovim njegovom timu onemogućeno da obavi pravovremenu i objektivnu istragu navoda, te da zbog toga i nije bilo moguće uvrsiti rezultate planirane istrage u ovaj izvještaj.

50. Ekshumacije i forenzičke analize masovnih grobnica o kojima postoje navodi vrše lokalni ljekar i vojni forenzičar patolog, koje je na te pozicije postavila Savezna Republika Jugoslavija. Stručnjaci koji vrše ovaj posao su spremni da objektivni međunarodni stručnjak prisustvuje forenzičkim pregledima tijela, kako bi potvrdio i zabilježio medicinski status. Bilo bi poželjno učiniti dostupnima usluge jednog ovakvog međunarodnog stručnjaka forenzičara.

III. HUMANITARNA SITUACIJA ONIH KOJI SU PRISILNO PROTJERANI S ISTOKA

51. Centralna Bosna i Hercegovina, a posebno područje Tuzle, spremni su za dolazak i do 30.000 raseljenih iz Srebrenice, nakon što je ovaj grad proglašen „sigurnosnom

zonom". Grad Tuzla već ima populaciju raseljenih od 60.000, pri čemu je odnos raseljenih i domicilnog stanovništva 1:1. Prema navodima, Tuzla je primila 200.000 raseljenih od početka rata.

52. Oko 10.000 raseljenika evakuirano je iz Srebrenice u Tuzlu konvojima koji su krenuli krajem marta. Napravljeni su i planovi za naseljavanje raseljenih po općinama u okolini Tuzle. Dobro organiziran i otvoren prijem ovih konvoja u Sportsko-kulturnom centru Mejdan izvršen je u bliskoj saradnji između UNHCR-a, MKCK-a i lokalnih vlasti. Ovakva dobra organizacija, s medicinskim pregledima, spremnim kolima hitne pomoći, hranom i smještajem, nastala je iz bogatog iskustva. U 10 mjeseci, kroz ovaj sportski centar prošlo je oko 57.000 prisilno raseljenih ljudi.

53. Svi novopridošli raseljenici registriraju se po dolasku, kako bi se razdvojene porodice lakše ponovo spojile. Tragedija razdvojenih porodica vidljiva je na hiljadama ljudi, koji dolaze da dočekaju svaki novi konvoj, tražeći među pridošlicama lica rođaka, kojima su izgubili trag.

54. Posebnu brigu predstavljaju siročad i djeca bez pratnje. Iako još nije poznat tačan broj djece evakuirane iz Srebrenice, na osnovu grupe koja se sada nalazi u bivšoj osnovnoj školi u Lukavcu, može se utvrditi približan broj. U grupi je bilo 260 odraslih (starosti od 14 do 60 godina), ali preko 100 djece mlađih od godinu dana, 45 djece starosti između 1 i 2 godine, 63 djece starosti između 2 i 4 godine, te 220 starosti od 4 do 14 godina.

55. UNHCR i UNICEF imaju zajedničku politiku o evakuaciji djece iz ratom zahvaćenih područja, po kojoj bi svim silama trebalo nastojati da se djeca evakuiraju s članovima porodica.[15] Međutim, izrazito očajna situacija u Srebrenici dovela je do toga da su mnoga djeca evakuirana bez drugih članova porodice, dok su neka djeca u vrijeme evakuacije već bila siročad, ili su prethodno odvojena od svojih porodica. Kada su u pitanju ova ranjiva djeca, od posebnog je značaja zaštita njihovih imena i identiteta, pravilnim bilježenjem i vođenjem podataka, kao i njihova psihološka i socijalna skrb.

56. Pri dolasku u Tuzlu neki od raseljenika prenoće u sportskom centru, dok drugi u konvoju odlaze direktno do centara u okolnim općinama. Pronalaženje smještaja za veliki broj ljudi koji dolaze je od samog početka predstavljalo ozbiljan problem. Negdje oko 10.000 raseljenih nalazi se u kolektivnim centrima u općini Tuzla, a samo su 2 od 25 centara adaptirana za ovu svrhu. Većina centara su škole, kojima je neophodna sanitarna adaptacija, kao i adaptacija elektroinstalacija. U jednom od boljih centara, od 241 osobe, uključivo 82 djece do 14 godina starosti, u prosjeku 28 osoba spava u jednoj sobi.

57. Većina raseljenih, njih 50.000, smješteni su u privatni smještaj na području općine Tuzla i okolnih općina. Lokalne vlasti su po navodima izdale dekrete, kojima se pozivaju oni koji imaju višak prostora da prime raseljene u svoje domove ili vikendice. Kako se navodi, lokalnom stanovništvu koje postupi na ovaj način se ne pruža nikakva dodatna pomoć.

---

[15] Everett M. Ressler, Evakuacija djece iz područja zahvaćenih konfliktom; problemi i smjernice, UNHCR/UNICEF, Ženeva decembar 1992.

58. Zalihe hrane na području Tuzle iskorišćene su prošlog ljeta. Odaziv međunarodne zajednice pozivima UNHCR-a i WFP-a da finansiraju humanitarni program za Bosnu i Hercegovinu bio je neadekvatan. Kao rezultat, uz nedavne ponovne borbe u području centralne Bosne, opskrba Tuzle hranom postaje sve teža. U nekim kolektivnim centrima ljudi žive samo na UNHCR-ovim zalihama hrane, odnosno sa samo dva oskudna jela dnevno. Njima su sapuni i deterdžent hitno potrebni.

59. Druge fizičke potrebe raseljenih, posebno onih koji dolaze iz Srebrenice, su velike: oko 60% njih imaju svrab i vaške, neki su ranjeni, a mnogi imaju amputirane udove. Iako je glavni prioritet opskrba hranom, sklonište i medicinska briga, psihološko stanje raseljenih su također bitni. U ovom izvještaju navedeni su načini na koji su ovi ljudi bili prisiljeni da napuste svoje domove. Mnogi od njih su izgubili sve: domove, najdraže, zdravlje, a u većini slučajeva izgubili su i vjeru u bolju budućnost. Oni uglavnom iz Srebrenice stižu samo u odjeći koju nose. Mnogima od njih su članovi porodice nestali, ili su u pritvoru, pa je njihov strah i osjećaj beznadežnosti veoma ozbiljan problem. Trauma kod djece očituje se u poremećenom, neposlušnom ponašanju. Djeca imaju noćne more, a neka gube kontrolu nad tjelesnim funkcijama. Psihosomatske bolesti su identificirane, ali su medicinske službe prezauzete.

60. Njihovu sitaciju dodatno pogoršava i činjenica da su ovo mahom ljudi iz ruralnih područja, koji su navikli na određeni način života i koji imaju svoju tradiciju. Ovu populaciju uglavnom čine mlade žene, koje su navikle na težak rad i na provođenje dosta vremena na polju. Odjednom su se našle u novom okruženju, u lošim i pretrpanim smještajima, gdje mogu samo sjediti i jesti. Neki od raseljenih, koji su među prvima stigli u Tuzlu, žive ovakvim životima već godinu dana.

61. Postoje i pokušaji organiziranja školske nastave, kako za raseljene, tako i za lokalno stanovništvo. Međutim, ti napori su otežani dolaskom novih raseljenih iz Srebrenice, čiji se broj svakim danom povećava. Lokalne vlasti primorane su da koriste sve dostupne škole za smještaj raseljenih. Ipak, vlasti nastoje da časove organiziraju u drugim prostorijama, atomskim skloništima i slično.

62. Cijela ekonomija Bosne i Hercegovine je u kolapsu i stopa nezaposlenosti je jako velika. Oni koji su zaposleni zarađuju oko 1 ili 2 DM mjesečno i eventualno jedan paket hrane. Mnoge glave porodica su ili poginule, ili su u zatočeništvu, ili su nestale, ili su u vojsci (svojevoljno ili pod prisilom). Stoga, rasturene porodice, koje ostaju iza njih, imaju male ili nikakve prihode i moraju živjeti od onoga što su uštedjeli ili od malo hrane koju im daju lokalne općinske vlasti. Kako se rat nastavlja, sve je veći broj ljudi koji ostaju bez svega i koji su očajni, bez obzira na njihovu etničku pripadnost.

IV. PRISILNA MOBILIZACIJA

63. Specijalni izvjestitelj je posebno zabrinut zbog izvještaja o prisilnoj mobilizaciji koju vrše sve zaraćene strane u Bosni i Hercegovini. Ovaj problem je od velikog značaja i u drugim dijelovima bivše Jugoslavije.

64. Srpske snage vrše prisilnu mobilizaciju u mjestima poput Banje Luke, kako bi izvodile etničko čišćenje. Oni koji odbiju služiti takvu vojnu obavezu, kao i njihove porodice, se obično ugnjetavaju i zastrašuju.

65. Ovo potvrđuje i dekret koji je došao s Pala, a nedavno je izdat lokalnim vlastima u Banjoj Luci. Navodi se da se ovim dekretom propisuje da, ukoliko jedan član porodice odbije da se odazove vojnoj službi, ostali članovi dobijaju otkaz sa svog radnog mjesta. Takvim otkazima porodice ne samo da bi izgubile izvor prihoda, već bi bile ugrožene u smislu zdravstvenog osiguranju i mogućnosti školovanja. Ovakvim se kaznama porodice istjeruju na ulice, suočavajući se s bijedom.

66. Vlada Bosne i Hercegovine navodno svaki pokušaj izbjegavanja vojne obaveze smatra prekršajem, te ne pruža mogućnost služenja civilne službe. Osim toga, navodi se da se vojna obaveza nameće kao izgovor sprječavanja srpskih stanovnika koji žele napustiti Tuzlu da to i urade. Iako se navodi da se žene ne regrutiraju po vojnoj obavezi u snage Armije RBiH, rečeno im je da moraju ostati u Tuzli, kako bi se mogle regrutirati, ako to bude neophodno.

67. Nadalje, postoje navodi da sve zaraćene strane prisiljavaju one koji se ne odazovu vojnoj službi da kopaju rovove na prvim linijama fronta.

V. POLOŽAJ SRBA U TUZLI

68. Po podacima iz 1991. godine, Tuzla je imala 132.000 stanovnika, od čega 48% Muslimana, 16% Hrvata, 15% Srba i 21% ostalih. Na prvim slobodnim izborima u Bosni i Hercegovini, Tuzla je bila jedini grad u kojem je gradonačelnik iz multietničke stranke. Općinske vlasti Tuzle kažu da je njihov ideal multietničko društvo bez predrasuda.

69. Međutim, postoje veoma ozbiljni navodi o trenutnom tretmanu Srba na području Tuzle, posebno za vrijeme pregovora sa srpskim snagama o puštanju humanitarne pomoći u Srebrenicu. Pregovarači srpskih snaga navode da je situacija Srba u Tuzli očajna i da skoro njih svih 18.000 žele da odu.

70. Tim Specijalnog izvjestitelja je počtekom aprila 1993. god. održao niz sastanaka i intervjua s grupama Srba iz Tuzle i okolnih područja. Na osnovu ovih sastanaka i iskustva međunarodnih aktera koji su u kontaktu sa srpskom manjinom, jasno je da određeni broj Srba želi otići iz Tuzle. Najveći razlog za odlazak je izgleda želja za ponovnim spajanjem porodica. Drugi navedeni razlozi su zdravstveno stanje i potreba za sklanjanjem sa zaraćenog područja. Navode o velikom broju diskrimatornih otkaza Srba nije bilo moguće potvrditi. U većini slučajeva nedostatak posla uzrokovan je zatvaranjem preduzeća zbog rata. Stopa nezaposlenosti i problem nedostatka hrane u Tuzli opisani su u drugom dijelu ovog izvještaja. Sve osobe primaju istu količinu humanitarne pomoći, bez diskriminacije. Iako su problemi ekonomske neimaštine i razdvojenosti porodica raširenі i ozbiljni, njih imaju sve grupe. Postoje međutim tri problema, karakteristična baš za srpsku populaciju.

71. Prvi i glavni problem za Srbe koji žive u Tuzli i njenoj okolini jeste prisilna mobilizacija koju provode snage Armije RBiH. Za očekivati je da postoji i određeni broj Muslimana koji želi otići iz Tuzle, kako bi izbjegli vojnu obvezu, ali nije moguće procijeniti o kojem se broju radi. Oni koji se u ovome gradu ne odazovu vojnom pozivu, mogu dobiti kaznu od 3 do 10 godina zatvora, i to nakon suđenja po kratkom postupku. U tom slučaju, čini se da postoji razlika u ophođenju prema Srbima iz Tuzle i Srbima iz okolnih područja. Postoje brojni navodi da se oni koji pripadaju ovoj drugoj skupini, posebno oni iz Banovića, koji se ne odazovu vojnom pozivu, prisilno mobiliziraju i šalju na prvu liniju fronta, gdje kopaju rovove.

72. Drugi bitan problem za Srbe je psihološki pritisak, koji se očituje kroz zlostavljanje od strane susjeda i kolega, te navodna stalna upotreba izraza „četnik". Veoma je uznemirujuća činjenica da se novine „Zmaj od Bosne", u čijim se člancima očito podupire mržnja prema Srbima, slobodno prodaju u Tuzli. Iako nije mogući utvrditi tiraž u kojem se izdaje, list je široko dostupan, a lokalne vlasti ga očito toleriraju. Nekoliko brojeva novina su kupili i članovi tima Specijalnog izvjestitelja. Jedan primjer širenja mržnje može ilustrirati o čemu je riječ. Dana 1. aprila 1993. godine izdat je članak u kojem se navodi: „Instiktivno, svaki bi Musliman htio spasiti svog susjeda Srbina, ipak svaki Musliman mora imenovati Srbina i zavjetovati se da će ga ubiti."

73. Vrlo je bitno ustanoviti razliku između situacije u kojoj se Srbi u području Tuzle nalaze sada i one u kojoj su se nalazili na početku rata. Čini se da se nakon samog početka rata nekoliko srpskih sela oružano sukobilo sa snagama Armije RBiH. Tamo gdje su snage Armije RBiH ugušile oružani sukob, postoje navodi da su sela uništena, kuće opljačkane, a potom i spaljene. Ovo je, prema navodima, bio isti slučaj s onim srpskim selima koja nisu ušla u oružani sukob sa snagama Armije RBiH.

74. Srpska populacija u Banovićima, gradu južno od Tuzle, nije se oružano sukobila s snagama Armije RBiH. Procjenjuje se da je u Banovićima prije rata živjelo oko 4.453 Srba, od kojih je prema navodima ostalo 1.100. Krajem proljeća i u ljeto 1992. godine, općinske vlasti Banovića su prema navodima nasumice izdvojili veći broj ljudi, koje su zadržali u pritvoru, zbog ispitivanja o oružju. Postoje ozbiljni navodi o mučenju i premlaćivanju tokom ispitivanja, a nekoliko Srba pritvorenika je prema navodima podleglo zadobijenim povredama. Pretraživanje kuća i oduzimanje oružja dovelo je do toga da se oko 850 ljudi tereti za nelegalno posjedovanje oružja i slične prekršaje. Prema navodima, neki od ovih Srba i dalje čekaju suđenje.

75. Stoga, situacija u kojoj su se nalazili Srbi u Banovićima u ljeto 1992. god. bila je zaista teška, zbog uznemiravanja i ograničene slobode kretanja. Situacija se uveliko popravila od tada, ali tenzije su još uvijek prisutne. Za razliku od Srba u Tuzli, Srbi u Banovićima su izgleda u velikom strahu, te bi zbog toga htjeli i napustiti ovaj grad. Navodi se da ih lokalne vlasti redovno uznemiravaju, tako što ih hapse, drže u pritvoru, najčešće po jedan dan. Rečeno je da i premlaćivanje čini satavni dio ovakvog uznemiravanja. Jasno je i da se određeni broj Srba iz Banovića, koji su intervjuirani, plaši skrenuti pažnju na sebe, posebno prijavom za razmjene. Plaše se da bi to dovelo do još češćeg uznemiravanja, a možda i protjerivanja iz njihovih domova.

76. Razlog za ovaj strah može najbolje ilustrirati incident, koji se desio 9. aprila, kada su predstavnik UNHCR-a i dva člana tima Specijalnog izvjestitelja pozvani da se susretnu s bivšim sekretarom Srpske demokratske stranke u njegovom domu u Banovićima. Nakon sat vremena razgovora, sastanak su prekinula dvojica uniformiranih vojnih policajaca, koji su ušli u kuću. Tri člana Ujedinjenih naroda uhapšeni su uz obrazloženje da su trebali tražiti dozvolu lokalnih vlasti da obave privatnu posjetu. Nakon što su, prateći policijska kola, stigli do dvorišta policijske stanice, došlo je do rasprave u kojoj je učestvovao šef Odjela za kriminalne istrage i još sedam uniformiranih policajaca. Nakon sat i po vremena, kontaktirano je s vlastima na višim nivoima i tri pripadnika Ujedinjenih naroda su pušteni da idu. Iako se policija nije ponašala previše prijeteći, jasno je da se Srbin, koji skreće pažnju vlasti na sebe, izlaže riziku.

77. Također postoje navodi da su stanovnici nekoliko izoliranih srpskih sela u de facto kućnim pritvorima. Takav je slučaj sa Stuparima, gdje se nasumice izabrani Srbi odvode u pritvor, bez suđenja. Dvojica srpskih zatvorenika, intervjuiranih u zatvoru u Tuzli, kažu da su ih vlasti u Stuparima pritvorile, a zatim i držale u jednoj zgradi od 28. maja 1992. godine. Naveli su kako im nije objašnjeno po kojoj su pravnoj osnovi zadržani u pritvoru. U februaru 1993. godine premješteni su u Tuzlu, gdje su odmah otišli na suđenje na kojem su osuđeni zbog ilegalnog posjedovanja oružja. Osuđeni su na godinu dana zatvora, a kaznu su počeli služiti 17. februara 1993. godine. Sudija im je navodno rekao da devet mjeseci, koje su proveli u pritvoru, ne može uzeti u obzir za odsluženje kazne, jer ne postoje nikakvi oficijelni dokumenti, kojima bi se potvrdilo da su zaista toliko dugo bili u pritvoru.

78. U ovom kontekstu, bitno je istaći da vlasti navode kao razlog uvođenja restrikcije slobode kretanja Srba iz okolnih sela zbog njihove sigurnosti, i time impliciraju da okolna muslimanska sela predstavljaju određenu prijetnju.

79. Treći problem sa kojim se suočavaju Srbi u području Tuzle jeste strah za budućnost. Mogućnost socijalnih nemira između lokalne populacije i velikog priliva raseljenih lica od velikog je značaja za Srbe. S obzirom na prijetnje od prošlog ljeta, taj strah se čini opravdanim. Mogućnost dolaska još većeg broja raseljenih iz Srebrenice, koji su sigurno dosta propatili u napadima koje su na njih vršile srpske snage, dodatno brine Srbe o daljem razvoju događaja. Jedna grupa intervjuiranih Srba naglasila je da su oni zapravo taoci. Smatrali su da pripadnici nesrpskog življa ne žele da oni žive s njima, a vlasti im ne dozvoljavaju da odu. Tu grupa, posebno oni koji su razdvojeni od svojih porodica, nije brinula mogućnost da će se odreći svoje imovine i uvjerljio su tvrdili da bi „krenuli pješke u pidžamama". Istaknuli su da su htjeli da se bore u ratu, borili bi se, a neki su rekli da bi prije otišli u zatvor, nego što bi se borili na bilo čijoj strani. Jedan iz te grupe je rekao: „Ne mogu oprostiti onima koji pucaju na nas, niti mogu oprostiti onima koji nas prisiljavaju da se borimo."

80. Problem seobe Srba iz Tuzle je veoma kompleksan i osjetljiv. Krajem januara, navodno je na lokalnom radiju Radio Tuzla objavljeno da se svi Srbi, koji žele otići iz Tuzle, mogu prijaviti za razmjenu. Navodno je stiglo oko 2.500 prijava, ali ništa više nije učinjeno.

81. General Morillon je 20. marta posjetio Tuzlu i razgovarao s predsjednikom regionalne Skupštine, te je zatražio da se sloboda kretanja, koju je prethodno zajamčila Vlada Bosne i Hercegovine, provede u djelo. Rečeno je da će nakon ovog sastanka „određenom broju" Srba biti dopušten odlazak. Lokalne vlasti bi odabrale one koji bi išli, na osnovu informacija koje su imali, te uz pomoć Crvenog križa.

82. Rečeno je da su lokalne vlasti naknadno utvrdile tri kriterija za odobrenje odlaska: hitni medicinski slučajevi, strani državljani, te oni koji su tražili spajanje porodice. Treba biti oformljena nova komisija umjesto postojeće Komisije za razmjenu ratnih zarobljenika, koja bi primijenila ove kriterije. Procedure ove nove komisije još nisu objavljene. Činjenica da neki Srbi postupak smatraju nepravednim, djelimično bi se mogla objasniti netransparentnošću samog procesa.

83. Dana 24. marta iz Tuzle je izvršena evakuacija grupe od 46 Srba, koju su izričito zahtijevale srpske snage. Njima je odlazak dopušten na osnovu lošeg zdravstvenog stanja ili zato što su bili strani državljani. Srpske snage dostavile su i listu za evakuaciju 270 drugih Srba. Navodi se da neki, ali ne i svi od njih, žele da idu. To je trebalo da bude prva od niza preseljenja Srba iz Tuzle, i od tada, nekoliko je grupa već otišlo. UNPROFOR je 25. marta započeo evakuaciju bolesnih i ranjenih iz Srebrenice helikopterom, ali ona je kratko trajala.

84. Sloboda kretanja u Tuzli spomenuta je u sporazumu o „demilitarizaciji" Srebenice, koji je potpisan 17. aprila. Proces dopuštanja odlazaka manjih grupa Srba iz Tuzle se nastavlja.

85. Trenutno postoji zabrinutost da će se oni Srbi koji napuste Tuzlu boriti protiv Armije RBiH. Ovo, pak, ne važi za veliki broj žena i djece, koji žele napustiti Tuzlu. Ovaj argument mogao bi biti opravdan ako se u obzir uzmu muškarci, jer su se na početku rata neka srpska sela oružano sukobila s Armijom RBiH. One koji bi bili uključeni u takve aktivnosti, moguće je uhvatiti i tretirati kao ratne zatvorenike ili ih teretiti za ozbiljne prekršaje, kao što je ilegalno posjedovanje oružja, te ih, nakon fer suđenja, ukoliko su proglašeni krivima, poslati u zatvor. Međutim, Vlada ne može ograničiti slobodu kretanja hiljadama ljudi samo zato što pripadaju određenoj etničkoj grupi. To bi bila nepravedna diskriminacija i kršenje međunarodnog humanitarnog prava o zabrani kolektivnog kažnjavanja.

VI. ZAKLJUČCI

86. Otkako je pripadnicima međunarodne zajednice omogućen pristup nekim dijelovima istočne Bosne i Hercegovine, otkriveni su strašni razmjeri patnje civilne populacije. Tragedija pogađa sve etničke grupe.

87. U nedavnim sukobima u istočnoj Bosni i Hercegovini bilo je ozbiljnih i čestih kršenja odredbi Ženevske konvencije iz 1949. godine. Njih su počinile srpske snage u Cerskoj, Konjević Polju i Srebrenici, napadima i zasjedama na civile koji su pokušavali

pobjeći pred njihovom opsadom, napadima na sela, sprečavanjem opskrbe humanitarnom pomoći, zabranom evakuacije ranjenih, te pokušajima da navedeno povežu s problemom slobode kretanja Srba u Tuzli koji je zaseban.

88. Kršenja Ženevske Konvencije su izvršile i snage Armije RBiH kada su odbile dopustiti evakuaciju civila iz Srebrenice, te time ih pokušale iskoristiti kao ljudski štit. Civili moraju biti zaštićeni od onoga što i njihove i neprijateljske snage smatraju vojno korisnim.

89. Zabilježeni su i ozbiljni navodi protiv snaga Armije RBiH u vezi s napadima vršenim od decembra 1992. do januara 1993. godine. Činjenice se mogu utvrditi samo nepristrasnom istragom, uz prisustvo međunarodnih posmatrača.

90. Odluka Vijeća sigurnosti i zaraćenih snaga da proglase Srebrenicu „sigurnosnom zonom" može spasiti mnoge živote, ukoliko odredbe sporazuma budu u potpunosti poštovane. Većina od oko 10.000 ljudi evakuiranih iz Srebrenice, kao i većina onih koji su tamo ostali, već su prisilno prognani iz drugih područja. Takve evakuacije nisu dio etničkog čišćenja, već pokušaj spašavanja života. U svakom slučaju, pravo na bijeg, zajedno s pravom na azil, mora biti zagarantirano, posebno u ratnim situacijama.

91. Na području Tuzle, posebno u Banovićima, određeni broj Srba je izložen diskriminaciji i uznemiravanju. Njihova sloboda kretanja je ozbiljno ograničena, što je, samo po sebi, kršenje ljudskih prava. Protulijek etničkom čišćenju ne leži u prisili ljudi da ostanu tamo gdje se nalaze. Pored toga, ideja „povezanosti" između opskrbe Srebrenice humanitarnom pomoći i evakucije Srba iz Tuzle je za svaku osudu. Poštivanje i djelovanje u skladu s odredbama ljudskih prava i humanitarnog prava ne zavisi od toga da li ih i druga strana poštuje: njihovo poštivanje je bezuvjetno i apsolutno za obje strane i ne zasniva se na reciprocitetu.

92. U istočnoj Bosni i Hercegovini vlada velika humanitarna kriza. Životi i zdravlje desetina hiljada raseljenih ljudi, kao i lokalnog stanovništva na ovom području su ugroženi. Međunarodna zajednica nije adekvatno odgovorila na UNHCR-ove i WFP-ove apele[16] za prikupljanje sredstava za bivšu Jugoslaviju, odnosno za preživljavanje onih kojima je neophodna humanitarna pomoć.

93. Prisilne mobilizacije, kao i kažnjavanje porodica onih koji se odbiju odazvati na vojni poziv, za svaku su osudu. Sve osobe imaju pravo da odbiju vojnu službu zbog prigovora savjesti ili ubjeđenja koja su vjerske, etičke, moralne, humanitarne, filozofske, političke ili slične prirode. Zbog prirode konflikta u kojem se ne poštuju i zanemaruju međunarodna ljudska prava i humanitarno pravo, jako je bitno ne osporavati pravo na odbijanje učestvovanja u borbi zbog prigovora savjesti.

[16] Pogledati Revidirani međuagencijski apel za bivšu Jugoslaviju Ujedinjenih naroda, april-decembar 1993. godine, 11. mart 1993. godine

VII. PREPORUKE

94. Specijalni izvjestitelj još jednom preporučuje[17] da ljudskim pravima treba dati prioritet u mirovnim pregovorima za Bosnu i Hercegovinu. Pouzdanost strana uključenih u konflikt mora se mjeriti njihovom spremnošću da poštuju sljedeće:

a) Svi zatočenici moraju odmah biti oslobođeni;
b) Blokiranje gradova i enklava mora biti odmah prekinuto, a prolazi za humanitarnu pomoć otvoreni;
c) Koncept „sigurnosne zone" mora biti proširen i primijenjen na druge dijelove Bosne i Hercegovine. To bi odmah trebalo provesti, kada su u pitanju Goražde i Žepa, jer Specijalni izvjestitelj želi osigurati da se isti događaji ne ponove u drugim enklavama. Trebalo bi povećati broj pripadnika UNPROFOR-a i osigurati im potrebne resurse za izvođenje ovog zadatka;
d) Sve strane u sukobu kao i međunarodna zajednica moraju zagarantirati u svakom slučaju pravo na bijeg i pravo na traženje azila.

95. S obzirom na ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava, koja su počinjena u Konjević Polju, Srebrenici, a sada, prema navodima, i u Vitezu, koje je UNPROFOR uočio, Specijalni izvjestitelj ponovo preporučuje da se ovlasti pripadnika UNPROFOR-a prošire tako da oni mogu djelovati u takvim slučajevima. UNPROFOR bi se trebao ovlastiti i da istražuje pritužbe. Još jednom da se istakne, neophodno je povećati broj civilnog osoblja UNPROFOR-a kao i resursa.

96. Međunarodna zajednica bi trebalo odmah odgovoriti na apele UNHCR-a i WFP-a za finansiranje programa pružanja humanitarne pomoći za bivšu Jugoslaviju, od kojeg bi skoro 4 miliona ljudi imalo koristi, kako program ne bi bio ugrožen. Veći značaj bi trebalo dati i pružanju finansijske pomoći onim porodicama koje prime raseljene osobe ili izbjeglice. Sredstva su potrebna i za adaptiranje i renoviranje zgrada, posebno škola, kako bi se tu smjestile raseljene osobe, za produktivne aktivnosti, neophodne za oporavak nakon nesreća, za financiranje lokalnih stručnjaka koji bi pomogli u oporavku žrtava podvrgnutih traumi, uključujući i djecu.

[17] Pogledati E/CN.4/1993/50

Vitez, Ahmići, Mostar...

Izvještaj broj E/CN.4/1994/4 od 19. 5. 1993. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na "etničko čišćenje" koje je izvršio HVO, te pogubljenja na području Viteza koja je počinila Armija RBiH.

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 – 6) . . . . . .

I. Etničko čišćenje koje je počinio HVO (paragrafi 7 do 36) . . . . . .

A. Kontekst (paragrafi 7 – 8) . . . . . .
B. Grad Vitez (paragrafi 9 -12) . . . . . .
C. Selo Ahmići (paragrafi 13 – 25) . . . . . .
D. Grad Mostar (paragrafi 26 do 36) . . . . . .

II. Samovoljne egzekucije koje su počinile snage
Armije RBiH na području Viteza (paragraf 37) . . . . . .

III. Zaključci (paragrafi 38 do 44) . . . . . .

Uvod[18]

1. Do perioda april-maj 1993. godine, tenzije između Amrije RBiH i Hrvatskog vijeća obrane (HVO)[19], do tada saveznika, prerastaju u otvorena neprijateljstva u mjestima kao što su Donji Vakuf, Gornji Vakuf, Konjic, Jablanica, Travnik, Vitez i, odskoro, u područjima Zenice i Mostara. Ozbiljni navodi o povredama ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava su izrečeni protiv obiju strana. Načinjena je oprezna procjena da je 5.000 ljudi raseljeno u centralnoj Bosni u jednoj sedmici početkom maja. Ove cifre je veoma teško potvrditi, jer se ljudi još kriju, u strahu od sukoba i proganjanja na nacionalnoj osnovi. Izvještava se da su pljačkanja, silovanja, egzekucije i prestrašivanja postali svakodnevni.

2. U periodu od 30. aprila do 7. maja 1993. godine, tim terenskih istražitelja Specijalnog izvjestitelja posjetio je lašvansku dolinu u centralnoj Bosni, mjesto sukoba između dviju strana. Ovaj izvještaj je zasnovan na njihovim razgovorima s očevicima, na istragama s lica mjesta, na temelju sastanaka s lokalnim javnim i vojnim vlastima, kao i s predstavnicima HVO-a koji de facto kontrolira ta područja. Iako nije bilo moguće izvršiti temeljnu istragu svih navoda, ovaj izvještaj je uglavnom sačinjen na nalazima terenskih istražitelja Specijalnog izvjestitelja i ukazuje na potrebu daljnjih istraga, koje bi se provele sistematično, sa svim potrebnim osobljem i sredstvima. Na primjer, ovoga puta nije bilo moguće na zadovoljavajući način istražiti ozbiljne tvrdnje, kao što su one o masovnim samovoljnim pritvaranjima i protjerivanjima civila, usljed nedavnih neprijateljstava između Armije RBiH i HVO-a u Zenici. Za obje strane se tvrdi da su povrijedile međunarodno humanitarno pravo, zbog svog postupanja prema civilnom stanovništvu druge strane.

3. Osim terenskom osoblju koje je prikupilo veliki broj informacija, Specijalni izvjestitelj je posebno zahvalan i međunarodnim organizacijama, te međuvladinim i nevladinim agencijama u području, zbog njihove saradnje i podrške.

4. Istragu je proveo terenski tim pod veoma teškim okolnostima. Jednom je terensko osoblje posjetilo selo Ahmiće, u blizini grada Viteza, i zasuti su snajperskom vatrom kada su pokušali prikupiti svjedočenja lokalnih stanovnika. Iako identitet snajperista nije mogao biti utvrđen, ovo područje je pod de facto kontrolom Hrvatskog vijeća odbrane (HVO), čije su snage umiješane u razaranje Ahmića. Specijalni izvjestitelj strogo osuđuje takve pokušaje opstrukcije istraga terenskog osoblja. Tek je, zahvaljujući britanskom bataljonu UNPROFOR-a, tim bio u mogućnosti vratiti se u selo kasnije, radi završetka istrage.

5. Sakupljene su pouzdane informacije o nekoliko pojedinaca, odgovornih za kršenja ljudskih prava i humanitarnog zakona, koji su predmet ovoga izvještaja. Zbog sigur-

---

[18] Ovaj izveštaj bi trebalo čitati u kontekstu prethodnih izvještaja koje je podnio Specijalni izvjestitelj (E/CN.4/1992/S-1/9; E/CN.4/1992/S-1/10; A/47/666; E/CN.4/1993/50; E/CN.4/1993/3).

[19] U izvorniku izvještaja naveden je termin «Croatian Forces» i prijevod bi glasio hrvastke snage, ili snage bosanskih Hrvata (Forces of Bosnian Croats), što se također nadalje u tekstu često navodi. Redakcija se odlučila za korišćenje termina Hrvatsko vijeće obrane (HVO), budući da se svi termini za «hrvatske snage» ili «snage bosanskih Hrvata» odnose na HVO kao vojnu formaciju, iz razloga što se u većini drugih izvora i dokumenata iz toga vremena te snage nazivaju upravo tim imenom. (Napomena Redakcije)

nosti svjedoka, njihovi identiteti i lokacija nisu objavljeni u ovom izvještaju. Ipak, svjedočenja i druge prikupljene informacije su proslijeđene Komisiji eksperata, ustanovljenoj u skladu s Rezolucijom 780 (1992) Vijeća sigurnosti.

6. Iako se u ovom izvještaju nije bilo moguće baviti događajima iz drugih djelova Bosne i Hercegovine, Specijalni izvjestitelj bi želio skrenuti pažnju na činjenicu da etničko čišćenje od strane srpskih snaga nije stalo nakon što su vojnom silom preuzele kontrolu nad područjem. Zastrašivanje i progon Muslimana i Hrvata u mjestima kao što su Banja Luka i Bijeljina se nastavlja, kako bi ih se prisililo da napuste ove gradove. Strahuje se da se u ovim područjima završetak etničkog čišćenja ubrzano približava.

I. ETNIČKO ČIŠĆENJE KOJE JE POČINIO HVO

A. Kontekst

7. Lašvanska dolina u centralnoj Bosni i Hercegovini prostire se od Travnika, na sjeveroistoku, do Busovače na jugoistoku i uključuje mjesta Dubravice, Nova Bila i grad Vitez. Prema mirovnom planu, predloženom od strane mirovnih pregovarača s međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji, dolina će biti sastavni dio provincije 10, koja će biti pod hrvatskom upravom. Stanovništvo ove predložene provincije je predominantno hrvatsko, ali u manjim dijelovima lašvanske doline Muslimani sačinjavaju većinu. Ovo je posebno slučaj u gradu Travniku, koji bi bio glavni grad provincije. Njegovo prijeratno stanovništvo su činili 45,3% Muslimani, 36,9% Hrvati i 16,8% ostali. Kako izvještaji tvrde, muslimanski stanovnici grada i okolnih područja bili bi krajnje nevoljni da prihvate hrvatsku vlast. Na primjer, skorašnji pokušaj zamjene zastave Bosne i Hercegovine zastavom takozvane Hrvatske zajednice Herceg Bosne na svim vladinim zgradama u Travniku doveo je do pojačanih tenzija i nasilja.

8. Glavni transportni putevi centralne Bosne i Hercegovine prolaze kroz lašvansku dolinu, a na područje se gleda kao na područje od velike strateške važnosti. I snage Armije RBiH i snage HVO-a se natječu za kontrolu ovog područja.

B. Grad Vitez

9. U rano jutro 16. aprila započeo je oružani sukob između Armije RBiH i HVO-a u gradu Vitezu. Također je došlo do istovremenih i očigledno usaglašenih napada HVO-a na okolna sela. Čini se da su se većina sela branila i da je došlo do borbi, s jedinim izuzetkom Ahmića, o čemu se diskutira u nastavku izvještaja. Čini se da je neznatno promijenjena kontrola nad teritorijem, a grad Vitez je podijeljen između dvije strane prvom linijom koja prolazi kroz grad. Tvrdi se da je na stotine civila ubijeno. Tijela 101 mrtvog civila su identificirana u Vitezu. Od toga broja, 96 su bili Muslimani, a 5 Hrvati.

10. Međunarodni posmatrači izvještavaju da su u nekoliko navrata tokom ovih sukoba vidjeli HVO vojnike kako bacaju granate u domove i pucaju nasumično na civile. Ovi

svjedoci također izvještavaju da su hrvatske snage pogubile veliki broj porodica u svojim domovima hicima u glavu iz neposredne blizine i da su njihovi vojnici počinili najmanje jedno višestruko silovanje.

11. Također se izvještava da HVO vrši sistematsko protjerivanje nehrvata iz njihovih domova i skrovišta u i oko Viteza. Potreba da se napravi dodatni prostor za smještaj očekivanih raseljenih osoba je upotrebljavana kao argument u pokušaju da se opravdaju ovakva nasilna protjerivanja.

12. Prema izvještajima, vodeće hrvatske političke ličnosti u lašvanskoj dolini konstantno koriste medije kao sredstvo „demoniziranja" drugih etničkih grupa. O zločinima protiv Muslimana ili Srba se rijetko, ili nikako, izvještavalo i većinom je odgovornost prebacivana na srpske snage ili na nepoznate grupe „ekstremista". Nasuprot tome, relativno manji incidenti, u kojima su Hrvati bili žrtve, preuveličavani su i objavljivani kao glavna vijest. Izvještava se da je u danima prije napada na muslimanske civile u području Viteza i lašvanske doline jedan uvaženi lokalni član Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) sugerirao na radiju, bez ikakvog jasnog opravdanja, da su masovni napadi od strane snaga Armije RBiH bili samo pitanje trena, da će snage „mudžahedina" uništiti čitav grad i da će počiniti zločine protiv žena i djece. Svi muslimanski stanovnici Viteza su identificirani kao saučesnici u ovom planu, prikazani su kao „islamski fundamentalisti" i prijećeno im je smrću. Izvještava se da su ovakvi postupci uveliko doprinijeli klimi straha i mržnje u području.

C. Selo Ahmići

13. Selo Ahmići je udaljeno oko 2 km od grada Viteza u centralnoj Bosni i Hercegovini. Do 16. aprila, u selu je bilo približno 800 stanovnika, od kojih su 90% bili Muslimani. Procjenjuje se da je selo primilo 300 Muslimana koji su prije nasilno bili protjerani iz drugih područja. Prema mirovnom planu, predloženom od strane pregovarača međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji, selo bi sačinjavalo dio provincije pod upravom Hrvata.

14. Po svim procjenama, uključujući i one lokalnog zapovjednika HVO-a i međunarodnih posmatrača, u selu nisu bile legitimni vojni ciljevi i nije postojao organiziran vid otpora protiv napada.

15. Rano ujutro 16. aprila, oko 05.30 sati, HVO snage su otpočele minobacački napad na sjeverni dio sela Ahmića. Granatiranje je djetlotvorno sprječavalo ljude od bježanja prema šumskom području sjeverno od sela. Seljaci su tako bili suočeni s izborom ostanka u domovima ili bježanja južno prema glavnoj cesti za Vitez. Čini se da je veliki broj stanovnika izabrao ovu drugu opciju i pobjegao južno, na jedno otvoreno polje, gdje ih je dočekao HVO. Najmanje 20 civila u bijegu je napadnutno iz zasjede na polju i ubijeno vatrenim oružjem iz blizine, većinom u glavu i vrat. Čini se da nije bilo preživjelih od ove zasjede. Terensko osoblje je posjetilo poprište i pronašlo je tri položaja na kojima su ostavljene čahure metaka velike snage, koje odgovaraju snajperskom kalibru.

16. Dok je sjeverna strana sela bila granatirana, HVO vojnici su navodno ušli u selo i kretali se u grupama, od pet ili više, od kuće do kuće pucajući i bacajući granate kroz vrata i prozore. Terensko osoblje je u prosjeku izbrojalo 50 čahura oko svake kuće od svih vrsta oružja, uključujući i raketne projektile. Čini se da je u nekoliko slučajeva stanovnicima bilo naređeno da iziđu iz svojih kuća i da su bili po kratkom postupku pogubljeni. U drugim slučajevima, vojnici su ulazili u kuće i ubijali ukućane. Mnogo kuća je bilo namjerno zapaljeno.

17. Jedan očevidac, koji je bio u kući na kraju sela, opisao je kako se sakrio iza kauča u jednoj sobi, dok su hrvatski vojnici ulazili u drugu. Porodica iz te kuće je bila u sljedećoj sobi: otac, majka, četverogodišnji dječak i tri mjeseca stara beba. Očevidac je začuo prasak vatre iz mašinskih pušaka i vidio je kako muž i žena padaju na pod. Vojnici su tada posuli benzin, koji su nosili u staklenim flašama, po cijeloj sobi, uključujući i kauč iza kojeg se krio očevidac. Kuća je tada zapaljena šibicama. Svjedok nije bio u mogućnosti da potvrdi da li je porodica bila ubijena hicima iz oružja prije nego što su zapaljeni. Poslije nekoliko trenutaka svjedok je ispuzao iz kuće, da bi ležao u jednoj rupi prije nego što je pobjegao u susjedno selo. Pretrpio je ozbiljne opekotine na rukama, nogama i na jednoj strani tijela. Na temelju iskaza svjedoka, terensko osoblje je lociralo ugljenisana tijela porodice u ostatku kuće, koje su zatim ukopali pripadnici britanskog bataljona UNPROFOR-a.

18. U drugoj kući je pronađeno osam tijela, izgorjelih do neprepoznatljivosti. Ono što izgledaju kao ostaci odrasle osobe i mlađeg djeteta pronađeno je na pragu, dok su ostaci četiri do šest osoba (navodno nije bilo moguće utvrditi s tačnošću koliko) pronađeni na tavanu. Izvještava se da su ostaci na tavanu od majke i njenih četvero djece i nije bilo moguće odrediti uzrok smrti. Postoji razlog za vjerovanje da su ovi ljudi zapaljeni živi.

19. Od 89 tijela, izvučenih iz sela, većina pripada starijim ljudima, ženama, djeci i bebama. Spisak od 101 moguće žrtve je dobijen iz svjedočenja raseljenih osoba, koje su bili svjedoci ubistava. Kada je terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja posjetilo selo početkom maja, iz nekih od 180 zapaljenih kuća se još izvijao dim, dvije sedmice poslije napada. Većina njihovih krovova se urušila. Tokom ili poslije napada, dvije džamije u selu su srušene, jedna eksplozivom, a drugu je progutala vatra i još se vidio stub dima iz nje kada je terensko osoblje posjetilo selo. Procjenjuje se da su oko 100 tijela još uvijek pod ruševinama u selu, ali pokušaji da se oni pronađu su veoma opasni, zbog nestabilnosti zidova koji još stoje. Selo se opisuje da „zaudara na smrt".

20. Svih približno 180 muslimanskih kuća je potpuno uništeno. Sada nema Muslimana u selu. Oko 15 hrvatskih kuća u Ahmićima je ostavljeno netaknuto u napadu, a neki od hrvatskih seljaka su ostali. Neki od njih su potvrdili da su bili prisutni tokom napada, ali nisu bili voljni govoriti o događajima 16. aprila.

21. Tokom napada, negdje oko 150 Muslimana je bilo opkoljeno i držano u pritvoru 16 dana u školi „Braća Ribar" u Dubravicama. Njihovo oslobađanje je izdjejstvovao Međunarodni komitet Crvenog krsta i Visoki komesar za izbjeglice Ujedinjenih naroda. Terensko osoblje se u Zenici sastalo sa 100 bivših zatvorenika, tri dana nakon njihovog

puštanja na slobodu. Većina ovih zatvorenika su bili žene i djeca. Oni navode kako su dobijali veoma malo hrane i tvrde da su dvije žene bile silovane od strane HVO čuvara.

22. Jedan dio Muslimana iz Ahmića su pobjegli u Vitez i okolna sela. Postoje izvještaji da su, u najmanje nekoliko slučajeva, Muslimane skrivali Hrvati na područjima pod kontrolom HVO-a. Pored toga, oko 200 ljudi iz Ahmića je potražilo sklonište u Zenici, dok se za oko 300 stanovnika još traga.

23. Prema izvještajima, najmanje 50, a moguće i do 150 vojnika je sudjelovalo u operaciji. Prema iskazima svjedoka, prikupljenih iz razgovora s 50-60 preživjelih, svi vojnici su nosili uniforme HVO-a. Čini se da su neki od napadača i sami bili iz Ahmića, kao i iz okolnih sela i očevici su identificirali 18 hrvatskih HVO vojnika s područja po imenu.

24. Lokalne i regionalne starješine HVO-a, kao i lokalne vođe Hrvatske demokratske zajednice, poriču tvrdnje da su njihovi vojnici izveli ovakve napade oko Viteza. Oni su sugerirali da su srpske snage ili neregularne snage Hrvatskih oružanih snaga (HOS) možda bile odgovorne. No, gotovo je nevjerovatno da su srpske snage bile umiješane. Napad u lašvanskoj dolini 16. aprila je uključivao nekoliko stotina vojnika duboko u teritoriji pod kontrolom HVO snaga. Samo selo Ahmići je manje od 2 km udaljeno od zapovjedništva HVO-a u Vitezu. A nema ni dokaza da su neregularne snage hrvatskog HOS-a bile umiješane. Ove snage su lako prepoznatljive zbog uočljivih crnih uniformi, i, iako su neki od njihovih pripadnika bili prisutni na području neprijateljstava u to vrijeme (kao i kasnije), nijedan od očevidaca nije potvrdio njihovu umiješanost.

25. Od pisanja ovog izvještaja do danas, nijedan hrvatski vojni starješina ili politički vođa nije pokrenuo nijednu istragu o ovim tvrdnjama događaja u području koje je de facto pod njihovom kontrolom.

D. Grad Mostar

26. Dana 9. maja izbio je rat između Armije RBiH i HVO snaga u samom gradu i oko Mostara. U vrijeme pisanja ovog izvještaja, ni nekoliko dogovorenih prekida vatre između dviju strana nije uspjelo zaustaviti tamošnje borbe.

27. U noći 9. maja veliki broj muslimanskih civila, zajedno s manjim brojem Srba, bili su opkoljeni u kućama i sada su u pritvoru hrvatskih snaga, u zastarjeloj fabrici aviona južno od grada. Dana 12. maja, međunarodnim humanitarnim radnicima dozvoljen je kratak ulazak u logor za pritvorenike, gdje se sada drži između 1.500 i 2.000 ljudi. Među zatvorenicima su i žene i djeca, koji se drže odvojeno od muških zatvorenika i većina je zabrinuta za sudbinu drugih članova porodica, jer komunikacija između grupa nije dozvoljena.

28. Izvještava se da su uvjeti u bivšoj fabrici i obližnjim zgradama, koje se koriste za smještaj pritvorenika, loši, posebno za muškarce. Do 60 ljudi se drži u jednoj sobi, često bez madraca ili ćebadi za spavanje. Neke sobe u muškom dijelu logora imaju nedovoljno prostora da bi ljudi mogli spavati potpuno opruženo. Izvještava se da za hranu

dnevno dobivaju nekoliko keksova i čašu mlijeka ili vode. Najosnovnije higijenske potrepštine, kao što su sapun ili toaletni papir nisu osigurane. Izvještava se da su zatvorenici izloženi velikim poniženjima.

29. Postoje tvrdnje da se neki zatvorenici drže u podrumima i da su podvrgnuti mučenju. Međutim, ove tvrdnje još uvijek nije moguće istražiti.

30. Hrvatske snage koje upravljaju logorom tvrde da su žene i djeca slobodni da napuste logor i da su oni dovedeni tamo da bi bili zaštićeni od teških borbi u gradu. Također su izjavili da će se osobe čije kuće nisu uništene u sukobima moći vratiti tamo čim sukobi prestanu. Ostali će biti zadržani na sadašnjoj lokaciji.

31. Jasna je činjenica da je bilo teških sukoba u gradu. Većina zatvorenika su Muslimani, a da su nekolicina njih Srbi, i izvještava se da njihovi hrvatski susjedi, koji žive u istim zgradama kao i oni, nisu ovako pritvarani. Odabir za svojevoljna pritvaranja je očito pravljen na osnovu etničke pripadnosti. Zatvorenici tvrde da su silom odvedeni iz svojih kuća, uz najavu od samo nekoliko minuta, a neki su odvedeni u donjem vešu. Također, prema izvještajima, nije im bilo dozvoljeno da ponesu lične stvari. Logor je pod teškom oružanom stražom, a najmanje nekoliko zatvorenika je u strahu za svoje živote. Neki od zatvorenika su odvedeni iz logora i za njima se traga.

32. Izvještava se da su sredinom aprila hrvatske vojne i civilne vlasti, koje de facto kontroliraju Mostar, izdale uredbu kojom se ozbiljno ograničavaju prava koja su ranije imale raseljene osobe u gradu. Izvještava se da uredba redefinira kriterije za dobivanje dokumenata kojima se potvrđuje status izbjegle osobe, a koji su potrebni za dobivanje humanitarne pomoći. Čini se da će novi identifikacioni dokumenti se izdavati maloljetnicima u dobi od 1 do 17 godina, ženama iznad 55 godina i muškarcima iznad 60 godina, koji ne žive u napuštenim stanovima i koji dolaze iz „okupiranih" područja Bosne i Hercegovine ili Hrvatske. Novi dokumenti će navodno biti samo izdavani dok UNHCR ne osigura prikladan smještaj u sigurnim zemljama koje nisu obuhvaćene ratom.

33. Procjenjuje se da se u Mostaru nalazi 16.000 raseljenih osoba. Veoma je teško ustanoviti koliko od ovih osoba će biti uskraćeno za primanje humanitarne pomoći zbog ove uredbe. Po jednoj procjeni, radi se o broju do 10.000. Procjenjuje se da su većina raseljenih osoba u Mostaru Muslimani i da mnogi od njih žive u napuštenim stanovima.

34. Postoje ozbiljni razlozi za zabrinutost da će posljedice ove uredbe poslati raseljena lica, u većini slučajeva nehrvate, na ulicu i da će im biti uskraćeno pravo na humanitarnu pomoć, kako bi ih prisilili da napuste Mostar. Druga posljedica ove uredbe ima za cilj da isprazni napuštene stanove, koji bi se davali u korišćenje Hrvatima koje mostarske hrvatski vođe očekuju da dođu iz Zenice.

35. Čak i prije ove nove uredbe, postojali su izveštaji o nasilnim izbacivanjima Srba iz njihovih kuća, često pod prijetnjom oružjem, da bi se u njihove kuće uselili HVO vojnici i njihove porodice.

36. Iz ovog ponašanja očito je da postoji jasna namjera za podjelu Mostara, glavnog grada Hercegovine, na hrvatska i muslimanska područja i da se tada razmijeni stanovništvo između provincija koje mirovni plan, predložen od strane Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji, sporazumno dodjeljuje pojedinim stranama.

II. SAMOVOLJNE EGZEKUCIJE KOJE SU POČINILE SNAGE ARMIJE NA PODRUČJU VITEZA

37. Hrvatski civili su također bili žrtve povreda humanitarnog prava. Terensko osoblje je posjetilo selo Miletiće, sjeverno od Viteza, i prikupilo iskaze svjedoka koji govore kako su, oko 16. aprila, pripadnici Armije RBiH iz susjednih sela i „mudžahedini" opkolili selo i odabrali pet mladih hrvatskih muškaraca, od kojih su neki tada bili mučeni, nakon čega su svih pet mladića pogubljeni. Hrvatski stanovnici izvještavaju da su ih obično snage Armije RBiH iz sela štitile od takvih napada. Za 27 od 34 stanovnika sela se tvrdi da su ga napustili u strahu za svoje živote.

III. ZAKLJUČCI

38. Prikupljene informacije za ovaj izvještaj govore da su nedavna izbijanja neprijateljstava između HVO-a i Armije RBiH u centralnoj Bosni i Hercegovini rezultirale u masovnim i sistematskim povredama ljudskih prava i humanitarnog zakona.

39. Prisilno raseljavanje i pritvaranje civila, samovoljne egzekucije, napadi na gradove, kao i razaranje sela i vjerskih objekata, postali su dijelom promišljene sistematske politike etničkog čišćenja, koje vrši HVO u regionu. Sudbina civilnog stanovništva sela Ahmići je osobito šokantna primjena ove politike.

40. Samovoljne egzekucije i mučenja su vršile i snage Armije RBiH. Postoji stvarna opasnost od osvete nad hrvatskim civilima u gradovima kao što je Zenica zbog etničkog čišćenja koje su počinile hrvatske snage.

41. Vjerodostojnost zainteresiranosti sukobljenih strana glede ljudskih prava pokazat će se njihovom spremnošću da privedu pravdi počinitelje takvih zločina, koji su navedeni u ovom izvještaju.

42. Predanost poštivanja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava, uključujući i pisane sporazume zaključene posredstvom međunarodne zajednice na koje su se sve snage u sukobu nekoliko puta obavezivale, bila je sistematski narušavana.

43. Mirovni plan, po kojem bi Bosna i Hercegovina bila podijeljena po etničkom principu, bio je korišćen u svrhu stvaranja etnički homogenih područja. Nedostatak učinkovitog međunarodnog odgovora u zaustavljanju politike etničkog čišćenja koje su počinile snage srpske strane na početku rata stvorio je presedan nekažnjavanja koji im je dozvolio da nastave etničko čišćenje i koji je još i ohrabrio hrvatske snage da primjenjuju istu politiku.

44. Bez zaustavljanja rata i bez upotrebe dovoljnih pritisaka da bi se okončale povrede ljudskih prava, bilo kakvi pokušaji za pronalazak pravednog i dugoročnog političkog rješenja će biti osuđeni na propast.

Opsada Sarajeva

Izvještaj broj E/CN.4/1994/6 od 26. 8. 1993. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na opću situaciju u Sarajevu, uključujući upotrebu osnovnih sredstava za život kao oružja u ratu, blokade humanitarne pomoći, viktimizaciju onih kojima je potrebna posebna njega i zaštita i ubrzano raspadanje pravnog sistema.

SADRŽAJ

Uvod: Opće stanje u Sarajevu (paragrafi 1 – 5) 195

I. Upotreba osnovnih životnih potrepština kao oružja
u ratu (paragrafi 6 – 13) 195

Električna energija (paragrafi 7 – 9) 196
Voda (paragrafi 10 – 11) 196
Plin (paragrafi 12 – 13) 197

II. Obustavljanje humanitarne pomoći (paragrafi 14 – 23) 197

Gorivo (paragraf 17) 197
Hrana (paragrafi 18 – 23) 198

III. Viktimizacija onih kojima je potrebna posebna zaštita
(paragrafi 24 – 34) 199

IV. Drastično raspadanje pravnog sistema (paragrafi 35 – 43) 201

V. Zaključci (paragrafi 44 – 45) 202

ANEKS: Program misije specijalnog izvjestitelja Sarajevu 204

Uvod: Opće stanje u Sarajevu

1. Specijalni izvjestitelj je obavio misiju u Sarajevu 11. i 12. augusta 1993. godine. Činjenica da je Sarajevo grad pod opsadom i da je interna komunikacija otežana dodatno je ograničila provođenje misije. Sistem telefonske komunikacije je skoro potpuno pao i civili nemaju prijevoznih sredstava. Nekoliko dijelova grada su samo stotinu metara udaljeni od borbenih linija, a snajperisti teroriziraju cijela naselja.

2. Uslovi u Sarajevu su se dramatično pogoršali od posljednje misije Specijalnog izvjestitelja u oktobru 1992. godine (A/47/635). Šesnaestomjesečna opsada je uzela danak u vidu materijalnog i psihološkog stanja stanovništva. Svaki dan ljudi se suočavaju s nedostatkom hrane, vode, plina i struje, a život pod stalnim osjećajem prijetnje to još dodatno pogoršava. Opsada je uništila cjelokupnu strukturu svakodnevnog življenja.

3. Iako mnogi ljudi s kojima je razgovarao još uvijek žele i cijene principe multietničkog društva u kome vlada miran suživot, očigledno je da, kako se rat nastavlja u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, u gradu rastu tenzije između Muslimana, Srba i Hrvata. Bosanski Srbi u gradu se osjećaju ranjivima. Specijalni izvjestitelj je, također, saznao da se i bosanski Hrvati osjećaju sve nesigurnije.

4. Specijalni izvjestitelj je zabrinut zbog činjenice da se osnovnim životnim potrebama civila u Sarajevu koristi kao oružjem rata, što je očevidna povreda međunarodnih zakona o ratovanju. Pravni sistem se raspada i ljudska prava se sve više narušavaju.

5. Tragično je što se ovakav razvoj situacije ponavlja i u drugim opkoljenim područjima u Bosni i Hercegovini, i to najviše u Mostaru, u posljednje vrijeme. Za vrijeme pisanja ovog izvještaja, međunarodne humanitarne organizacije još nisu dobile pristup tom području, a i osoblju Specijalnog izvjestitelja za ljudska prava je zabranjeno da uđe u grad. Patnja koju proživljava civilno stanovništvo u svim ovim slučajevima razlog je za zabrinutost.

I. UPOTREBA OSNOVNIH ŽIVOTNIH POTREPŠTINA KAO ORUŽJA U RATU

Od maja 1993. godine, zalihe plina, struje i vode u Sarajevu su gotovo nepostojeće. Većina infrastrukture za ove životne potrepštine ide kroz doline, gdje se odigrava veliki dio borbenih aktivnosti u Bosni i Hercegovini, pa su zbog toga ti tokovi oštećeni. Međutim, značajan dio oštećenja infrastrukture za snabdijevanje ovim potrepštinama je nastupio smišljenim aktivnostima, kako navode inžinjeri Snaga za zaštitu pri Ujedinjenim narodima, koji su ih pokušali popraviti. Na osoblje za popravku pucaju i bosanski Srbi i snage Armije RBiH, neki su ranjavani, a neki su i poginuli. Na mjestima gdje je infrastruktura za snabdijevanje dobra, nijedna strana ne dozvoljava njihov dotok onom civilnom stanovništvu, koje se smatra "neprijateljskim".

Električna energija

7. Električna energija je ključna za funkcioniranje svega u gradu. Od oktobra 1992. godine samo pet trafostanica dobavlja struju u Sarajevo, od kojih su tri pod kontrolom bosanskih Srba, a dvije pod kontrolom Vlade Bosne i Hercegovine. Svih pet trafostanica su na sjeveru Sarajeva, unutar dosega artiljerije, a svaki električni vod siječe borbene linije barem na jednom mjestu. U maju 1993. godine, za vrijeme borbi u Hercegovini između bosanskih Hrvata i snaga Armije RBiH, uništen je električni vod iz jablaničke elektrane, koji je napajao ovih 5 trafostanica. Istovremeno, u ofanzivi bosanskih Srba sjeverno od Sarajeva, uništen je električni vod u Buća Potoku. Napajanje električnom energijom u Sarajevu palo je drastično, sa 90 MW na 5 MW.

8. Kako navode inžinjeri iz UNPROFOR-a, problem ponovnog uspostavljanja električnih vodova je političke, a ne tehničke prirode. Timovi inžinjera, i Srba, i Muslimana, i Hrvata, zajednički su radili na popravcima, ali je njihov posao spriječen vojnim akcijama, koje su rezultat političkih odluka.

9. Prema navodima UNPROFOR-a, svaka od strana je pokušala da smanji protok električne energije ka drugoj strani, a civili su snosili posljedice. Naprimjer, prije aprila 1993. godine, presjek dovoda struje u gradove i sela iz trafostanice u Reljevu je naredila Vlada Bosne i Hercegovine u pokušaju da se natjeraju bosanski Srbi da poprave vodove koji dovode struju u područja koja kontrolira Vlada. Navodno je Vlada BiH pokušala uskratiti struju bosanskim Srbima na Grbavici, i to liniju koja vodi preko teritorija pod njenom kontrolom.

Voda

10. Samo 700 metara razdvaja najgušće naseljene dijelove Sarajeva od onih najrjeđe naseljenih, a električna energija je jako bitna za rad pumpi za vodu koje opskrbljuju cijeli grad. Od 14. jula 1993. godine, mala količina struje je dovođena na pumpu u Bačevu, pa je nešto vode dospjelo do mješovitog civilnog stanovništva u zapadnom dijelu Sarajeva. Međutim, istočni dio grada u potpunosti ovisi od ručnih pumpi, kojih ima oko 150-200.

11. Izvan Sarajeva postoje četiri glavna izvora vode. Otkako je rat počeo, svi veći izvori su pod kontrolom bosanskih Srba, a rezervoari pod kontrolom Vlade BiH. Tokom svoje misije, Specijalni izvjestitelj je saznao da zalihe vode, kao i struje, kao oružje koriste bosanski Srbi. Snage Armije RBiH također koriste tu metodu. U ljeto 1992. godine, naprimjer, pumpna stanica u Mošćanici, koja je bila pod kontrolom Armije RBiH, napadnuta je i uništena eksplozivom. Barem od maja 1993. godine, snage bosanskih Srba su presjekle dostavu zaliha u Sarajevo, kao i u Hrasnicu, Butmir i Sokolović koloniju. S druge strane, bosanski Srbi (civili) koji žive na Grbavici i u Rajlovcu su bez vode već mjesecima, očigledno zato što su im dotok presjekle snage Armije RBiH.

Plin

12. Zalihe plina u Sarajevu su također oslabile. U novembru 1992. godine, stanica u Semizovcu, istočno od grada, pod kontrolom Amrije RBiH, poprilično je oštećena. Sredinom jula 1993. godine, ostatak zaliha plina iz Zvornika, pod kontrolom bosanskih Srba, jednostavno je neobjašnjivo prestao. Međutim, pritisak plina u područjima van grada, kao što je Zvornik i Kladanj, ostao je normalan na 30 bara. U augustu, inžinjeri UNPROFOR-a su obnovili dotok plina, ali u gradu je pritisak i dalje nizak – 0.5 bara – i nestabilan.

13. Oko 85% dostavljenog plina u Sarajevu se troši u domaćinstvima. Statistike pokazuju da se inače potreba za plinom povećava za 700% sa dolaskom zime. Specijalni izvjestitelj saznao je da bez međunarodne pomoći u čišćenju, popravljanju i zamjeni stare opreme postoji opasnost da plinovodi neće moći dovoditi dovoljno plina kako bi se zadovoljile potrebe.

II. OBUSTAVLJANJE HUMANITARNE POMOĆI

14. Procjenjuje se da 430.000 ljudi ovisi o humanitarnoj pomoći u vidu hrane u Sarajevu i okolnim područjima. Glavni dobavljač je UNHCR. Potrebno je dobaviti 1.600 t hrane svake sedmice da bi svaka osoba dobila 535 gr nutritivnih namirnica dnevno. Međutim, posljednjih mjeseci je nestašica struje prisilila UNHCR da umjesto hranom, 70% kapaciteta svojih prevoznih sredstava puni gorivom.

15. UNHCR dobavlja hranu i gorivo i za Muslimane, i Hrvate, i Srbe u Sarajevu. Konvoje, međutim, napadaju bosanski Srbi i bosanski Hrvati, a ponekad i snage Armije RBiH. Prvog jula 1993. godine vlasti bosanskih Srba su uvele poreze na sve konvoje humanitarne pomoći koji prolaze kroz njihovo područje i time obustavili dostavu hrane do 5. jula 1993. godine, kada je UNHCR izuzet iz tog zakona. Sljedeći zastoj od 12 dana je nastupio 10. jula, kada su vlasti bosanskih Hrvata odbile da propuste konvoje kroz teritoriju pod svojom kontrolom.

16. Napadi na konvoje uključuju sljedeće incidente. Početkom jula 1993. godine, preko 100 naoružanih vojnika snaga bosanskih Srba blokiralo je devet UNHCR-ovih kamiona sa gorivom kod Blažuja, i to pomoću tenka i drugih oklopnih vozila. Oduzeto je gorivo iz četiri kamiona, prije nego što je konvoju dozvoljen prolazak 10 sati kasnije. Avion UN-a uključen u humanitarne akcije šest puta je pogođen od 21. jula 1993. godine vatrom sa pozicija koje drže snage Armije RBiH. Dana 12. augusta 1993. godine, delegacija Specijalnog izvjestitelja je istražila pilotov dnevnik, gdje su zabilježeni pogoci.

Gorivo

17. Do marta 1993. godine, većina UNHCR-ove zalihe hrane i goriva su dolazile putem od Ploča, na dalmatinskoj obali, preko Mostara, do Sarajeva. Međutim, kad su izbili sukobi u centralnoj Bosni između bosanskih Hrvata i snaga Armije RBiH, ova ruta je

zatvorena. Konvoji goriva sada idu sjeverno, kroz Prozor i Gornji Vakuf, pa onda južno do Sarajeva. Put traje pet umjesto dva dana i ide preko planinskih cesta koje su opasne i neprikladne za velike terete i prikolice. UNHCR procjenjuje da je zbog ovoga količina goriva koje se dostavlja u Sarajevo pala za 70%.

Hrana

18. Nekoliko sedmica je jedini način dostave hrane u Sarajevo bio zračnim putem. Ovisno o tipu aviona, jednim letom se može dostaviti samo 7.5 ili 13 tona namirnica, od kojih su neke i medicinske potrepštine. Osoblje UNHCR-a procjenjuje da se hrana može dostaviti samo oko 60-70% količine koju su oni odredili, što znači da po osobi dolazi samo 380 gr hrane dnevno. Zbog nestašice energije, većina ljudi ne može da priprema i kuha hranu koju dobije.

19. Otvaranje sigurne cestovne rute do Sarajeva i ostalih opkoljenih područja u BiH je očigledno problem koji zahtijeva hitno rješavanje.

20. Distribucija hrane unutar Sarajeva zahtijeva značajnu kooperaciju. UNHCR procjenjuje potrebe za hranom na osnovu populacijske statistike, koje dostavlja Vlada Bosne i Hercegovine, te svake dvije sedmice donira hranu vladinoj Agenciji za humanitarnu pomoć. Po dogovoru, hrana bi trebalo da bude pravedno razdijeljena među stanovništvom. Ova agencija se svake sedmice sastaje sa koordinacijskom grupom lokalnih humanitarnih organizacija, kako bi se hrana distribuirala ljudima po njihovim naseljima. Četiri vodeće organizacije su Merhamet, Dobrotvor, Karitas i Benevolencija, koje predstavljaju muslimanske, srpske, hrvatske i jevrejske zajednice u gradu. Međunarodne humanitarne organizacije, koje prate proces distribucije, kao što je Katolička humanitarna organizacija iz SAD-a, ocjenjuju da se hrana, koju dostavlja UNHCR, pravedno raspodjeljuje.

21. Iako se kooperacijom ovih organizacija postiglo dosta tokom opsade, Specijalni izvjestitelj je saznao da je raspodjela humanitarne pomoći upitna. Predstavnici UNHCR-a imaju razlog da sumnjaju da su statistike, dobivene od Vlade BiH, uveličane, pa se dio hrane nađe na crnom tržištu ili se koristi kako bi se nahranila vojska. Prema UNHCR-u, čak i do 20% hrane završi na ovaj način.

22. Lokalne humanitarne organizacije se ne slažu sa UNHCR-ovom procjenom količine hrane za koju kaže da dostavlja, te su obavijestile Specijalnog izvjestitelja da je dnevna porcija po osobi oko 149 gr. Specijalni izvjestitelj nije bio u mogućnosti da potvrdi ove brojke. Organizacije su isfrustrirane, jer ne mogu dodati vlastitu pomoć UNHCR-ovim letovima. Naprimjer, sarajevski Karitas imao je pritužbu da je 2.000 tona hrane namijenjene njima zadržano u Splitu, jer UNHCR ne želi da je preveze u Sarajevo, osim ako 80% ne ode UNHCR-u za distribuciju putem državne mreže.

23. Specijalni izvjestitelj je iznio ove probleme direktno predstavnicima UNHCR-a. Rečeno mu je da u njihovim avionima rijetko kada ima prostora za privatni teret. Tako-

đer, UNHCR je obećao davati pomoć ravnomjerno, a smatra da se tog principa ne drže lokalne humanitarne organizacije pri raspodjeli privatnih zaliha. Specijalni izvjestitelj smatra da bi lokalne humanitarne inicijative trebalo podržati na sve moguće načine, posebno u pružanju mogućnosti prijevoza humanitarnih zaliha. Svaki zahtjev ovih organizacija bi se trebao razmotriti zasebno.

III. VIKTIMIZACIJA ONIH KOJIMA JE POTREBNA POSEBNA ZAŠTITA

24. Ranjene, nemoćne i bolesne osobe, kao i porodilje, spadaju u kategorije civilnog stanovništva kojima se mora pružiti posebna njega i zaštita, u skladu sa Četvrtom ženevskom konvencijom iz 1949. godine. Specijalni izvjestitelj je u Sarajevu saznao da su ove kategorije stanovništva žrtve kako direktnog napada, tako i nestašica koje su izazvane iz vojno-strateških razloga.

25. Centralna bolnica na Koševu je granatirana 176 puta od početka opsade, a u napadima ginu i medicinsko osoblje i pacijenti. U julu 1993. godine granata je uništila odjel za intenzivnu njegu. Pošto je bolnica udaljena 600 metara od prve borbene linije i jasno vidljiva s položaja bosanskih Srba, Specijalni izvjestitelj je zaključio da je ona meta namjernog napada. Tokom razgovora sa medicinskim osobljem, izvjestitelj je saznao da je osoblje tražilo od UNPROFOR-a efikasnu zaštitu za bolnicu.

26. Namjerno prouzrokovana nestašica električne energije u Sarajevu dovela je civilne medicinske službe u veoma rizičan položaj. Bez struje, hirurški instrumenti se steriliziraju pomoću peći na loženje u bolnici na Koševu, a prljava posteljina se pere ručno. U julu 1993. godine hirurzi u bolnici Dobrinja su bili prisiljeni operirati pri svjetlosti svijeća. Zbog neustaljenog dotoka struje, dijaliza bubrega je postala rizična, a broj inkubatora za prijevremeno rođenu djecu je značajno smanjen. Svi ovi problemi dodatno su otežani zbog nestašice vode, koja je isto tako smišljeno izazvana. Ipak, Specijalni izvjestitelj je u objema bolnicama koje je posjetio bio impresioniran nivoom higijene koju osoblje uspijeva održavati i visokim standardom profesionalnosti liječnika.

27. Namjerne blokade humanitarne pomoći također su odgodile dolazak hitno potrebnih medicinskih sredstava svim slojevima civilnog stanovništva u Sarajevu. Osoblje u bolnici Koševo navelo je da nemaju gaze, iako im je potrebno 3.000 m^2 dnevno zbog velikog broja pacijenata, dok liječnici u Dobrinji kažu da steriliziraju i ponovno upotrebljavaju već upotrebljavane zavoje. Osoblje u obje bolnice tvrdi da su im prijeko potrebne osnovne potrepštine, kao što su dezinficijensi, antibiotici i sedativi. Opreme za kardiovaskularnu hirurgiju je također jako malo.

28. Kanalizacija u uslovima nestašice vode stvara opasan rizik od širenja epidemije, dodatno pojačan nepostojanjem sistema odvoza smeća, zbog čega štakori već predstavljaju opasnost. Specijalni izvjestitelj je u bolnici na Koševu vidio zgradu u kojoj su nagomilani krvavi zavoji, koji bi trebalo da budu odloženi. Opadanje higijenskih uslova u gradu, držanje hrane na sobnoj temperaturi bez frižidera i hronična nestašica vakcina stvaraju uslove za nastanak zaraznih bolesti. U prvih šest mjeseci 1993. godine zabilje-

ženo je 2.000 slučajeva enterokolitisa, u usporedbi sa 76 u istom periodu 1992. godine. Povećao se i broj slučajeva dizenterije, a pojava hepatitisa se udvostručila u odnosu na predratni period. Liječnici su rekli specijalnom izvjestitelju da se boje da počinje epidemija hepatitisa.

29. Dugoročno zdravlje stanovništva Sarajeva je pod znakom pitanja zbog pogoršanja fizičkog i psihičkog stanja. Broj novorođenčadi je pao sa 10.000 godišnje prije rata na 2.000, dok se broj djece s urođenim deformitetom utrostručio. Oko 15% novorođenčadi je potreban inkubator, a 1991. godine je to bio slučaj samo za 5%. Dvije od tri trudnoće završe pobačajem, a i broj samoubistava se povećao.

30. U ovom kontekstu, ljudima koji boluju od bolesti opasnih po život ili onima kojima je potrebna hitna medicinska pomoć, potrebna je hitna evakuacija kako bi nastavili liječenje. Međutim, Specijalni izvjestitelj je saznao da procedura evakuacije pacijenata nije zadovoljavajuća i prvi put se organizirala u Njemačku tek početkom 1993. godine. Od tada, UNHCR izvještava da je 200 ljudi evakuirano.

31. UNHCR vrši transport osoba za evakuaciju iz Sarajeva u druge zemlje i predstavnici UNHCR-a su se javno žalili na to da doskora gotovo i nije bilo ponuda za pomoć izstranih zemalja. Ponude koje je UNHCR dobio su, nažalost, bile selektivne prirode i, prema mišljenju ljudi iz UNHCR-a, bazirane su na propagandi, a ne na stvarnoj potrebi tih ljudi. Situacija se nešto popravila do sastavljanja ovog izvještaja, ali Specijalni izvjestitelj izražava zabrinutost, jer se za ovaj problem zna više mjeseci, a međunarodna zajednica ga ignorira.

32. Specijalni izvjestitelj je saznao da su lokalne vlasti zadužene za zdravstvo također nezadovoljne procedurom za evakuaciju. Odluku o evakuaciji pacijenta donosi IHC (Internacionalna komisija za zdravstvo), sastavljena od liječnika imenovanih od UNHCR-a, UNPROFOR-a, WHO-a i UNICEF-a, koji imaju jako oštre medicinske kriterije. Lokalni funkcioneri ističu da samo medicinsko osoblje UNPROFOR-a i WHO-a stalno boravi u Sarajevu, pa su sastanci IHC neredovni i rijetki. Također se dovode u pitanje kriteriji komisije pri donošenju odluka o evakuaciji, a postoji i frustracija zbog činjenice da lokalni liječnici ne sudjeluju u donošenju odluka, niti su uključeni u ovu komisiju.

33. Specijalni izvjestitelj je ove probleme spomenuo direktno predstavniku UNHCR-a, koji je rekao da je komisija sastavljena na inicijativu međunarodnih agencija za humanitarnu pomoć. Lokalni liječnici nisu uključeni u rad komisije, jer se smatra da bi oni bili pod velikim pritiskom pacijenata i njihovih porodica da organiziraju evakuacije. Specijalni izvjestitelj smatra da nije baš izvjesno da će time što im se omogući rad u komisiji lokalni liječnici bili pod većim pritiskom nego što to već jesu. On podržava učestvovanje lokalnih liječnika u komisiji koja donosi odluke o evakuacijama.

34. Predanost i hrabrost medicinskog osoblja na Koševu i Dobrinji duboko je impresionirala Specijalnog izvjestitelja za vrijeme njegove posjete bolnicama i poslužila je kao pokazatelj kvaliteta medicinskih radnika u cijelom Sarajevu. Posebno ga zabrinjava

to što je satelitska telefonska linija dodijeljena bolnici Koševo nedavno presječena, jer administracija ne može da plati račune, tako da bolnica nema više nikakve pouzdane komunikacijske linije i to dodatno otežava njihov posao. Specijalni izvjestitelj smatra da se ovaj problem mora odmah riješiti.

IV. DRASTIČNO RASPADANJE PRAVNOG SISTEMA

35. Mnogi ljudi s kojima je Specijalni izvjestitelj razgovarao za vrijeme svoje misije izrazili su zabrinutost zbog raspada pravnog sistema u Sarajevu. Vođa jevrejske zajednice je rekao: "Moramo poštovati zakone države u kojoj živimo. A ja više ne znam čiji su to zakoni." Veliki broj osoba spomenuo je potrebu za osnivanjem vojnog suda, kako bi se ratni zločinci priveli pravdi, što je preduslov dolasku mira u Sarajevo.

36. Civilno stanovništvo Sarajeva snosi posljedice brutalnih povreda zakona o ratovanju. Arbitrarna ubistva civila, naprimjer, postala su stalna pojava u gradu. Samo u Dobrinji, koja je 400 metara udaljenja od prvih borbenih linija, otkako je rat počeo 130 ljudi je ubijeno na punktu snajperom sa pozicija bosanskih Srba, a više od 300 ih je ranjeno. Za vrijeme posjete bolnici, Specijalni izvjestitelj je razgovarao s medicinskom sestrom i 12-godišnjim dječakom, koji su nedavno na taj način ranjeni. Počinioce nehumanih djela nad civilima, kao što je ubistvo i ranjavanje snajperom, trebalo bi izvesti na Sud za ratne zločine.

37. Granatiranje civilnih meta je još jedna karakteristika situacije u Sarajevu. Otkako je rat počeo, bosanski Srbi su pogodili centralnu džamiju 50 puta. Šest dana nakon posjete Specijalnog izvjestitelja ovom naselju, pet granata je palo na Dobrinju u roku od 30 minuta, pri čemu je 14 osoba ranjeno i jedna poginula. Od osoba koje su ranjene, velik broj je, ustvari, pritrčao u pomoć prvim žrtvama.

38. Kako se rat nastavlja, dolaze izvještaji o ubistvima izvršenim kao osveta za ovakve napade. Za vrijeme sastanka sa zamjenikom premijera Bosne i Hercegovine, Specijalni izvjestitelj je spomenuo slučaj dva starija bosanska Srbina-civila koji su prema navodima odvedeni iz svojih domova u Sarajevu 26. juna 1993. godine i pogubljeni od muslimanskih snaga, nakon što je granata ranije te večeri ubila sedam Muslimana u starom dijelu grada. Zamjenik premijera je obećao Specijalnom izvjestitelju poslati pismeni odgovor na taj navod.

39. Samovoljna pritvaranja također uzrokuju strah kod civila iz svih dijelova Sarajeva. Specijalni izvjestitelj obaviješten je iz raznih izvora da Armije RBiH na ulici hapsi muškarce svih životnih dobi i porijekla i prisiljava ih da obavljaju opasne poslove, kao što je kopanje rovova na samoj prvoj borbenoj liniji. Na dan svog odlaska iz Sarajeva, saznao je da su trojica uhapšenih (bosanski Srbi) iz Hrasnice, koja je pod kontrolom Vlade, ubijena dok su radili na prvoj liniji. Jedan je snajperom ubijen u Fozi, a dvojicu je ubila granata na Kuli u Butmiru.

40. Bosanski Hrvati i Srbi u Sarajevu su u opasnosti od samovoljnih pritvaranja, jer ih vojska može iskoristiti u razmjeni zarobljenika za Muslimane. Ministar unutrašnjih po-

slova BiH je priznao ovakvu politiku, dodavši da je, nažalost, to potrebno, jer bosanski Srbi često traže 10 zarobljenika u zamjenu za jednog svog. Tvrdio je da svaki uhapšeni potpisuje pristanak da će sudjelovati u razmjeni zarobljenika. Specijalni izvjestitelj je istaknuo da se takve izjave pod takvim okolnostima ne mogu smatrati da su date pod slobodnom voljom.

41. Kako je Specijalni izvjestitelj mogao zaključiti, civili koji se ovako pritvaraju u Sarajevu nemaju nikakvu mogućnost oslobađanja sudskim putem: nije zabilježen slučaj da se to desilo. Izgleda da, kako se opsada nastavlja, sudovi i sudske vlasti sve više padaju pod de facto kontrolu lokalnih vojnih zapovjednika. Nemoguće je odrediti do kojeg nivoa oni odgovaraju Vladi Bosne i Hercegovine.

42. Između 150 i 200 ljudi je, prema izvještajima, pritvoreno u području Sarajeva pod kontrolom Vlade i otprilike isto toliko u dijelu pod kontrolom bosanskih Srba, sudeći prema statistikama Crvenog krsta.

43. Nažalost, Crveni krst saznaje za nova pritvaranja, čak nekoliko mjeseci nakon što se ona dese, jer vlasti obiju strana obično izvještavaju o tome isključivo kad se to traži od njih. Nekoliko mjeseci vlasti bosanskih Srba i Vlada BiH su diskutovali o mogućnosti razmjene ratnih zarobljenika po principu "svi za sve". Ako se Crveni krst ne obavještava o svim hapšenjima i ako nema pristup svakom pojedinom zarobljeniku, nijedna strana neće imati dovoljno povjerenja u onu drugu kako bi se nastavilo s tim planom. Pristup Crvenog krsta svim osobama koje su pritvorene predstavlja neophodan prvi korak ka zaštiti civila od mogućnosti pritvaranja kao ratnih zarobljenika.

V. ZAKLJUČCI

44. Posjeta Specijalnog izvjestitelja omogućila mu je pristup dokazima iz prve ruke, kojima se potvrđuje da način na koji se neprijateljstvo ispoljava narušava ne samo osnovna ljudska prava, nego predstavlja i povredu fundamentalnih zakona o ratovanju. Ove povrede uključuju: izgladnjivanje stanovništva pod opsadom, kao metoda ratovanja; upotreba civila kao vojnih meta i njihovo namjerno ubijanje i ranjavanje; uskraćivanje električne energije, vode i plina, te hrane i medicinskih potrepština, koje su temeljne za preživljavanje civilnog stanovništva; granatiranje bolnica i pritvor civila kao talaca.

45. Specijalni izvjestitelj smatra da bi sljedeće korake trebalo poduzeti što prije, kako bi se okončala tragedija u Sarajevu.

(a) Potrebno je odmah otvoriti kopneni put za prevoz humanitarne pomoći do Sarajeva, a što će provoditi međunarodna zajednica.
(b) Moraju se sagraditi osnovne instalacije za dobavljanje vode i struje, i to pod međunarodnom zaštitom.
(c) Centralnu bolnicu Koševo bi trebalo hitno staviti pod međunarodnu zaštitu.
(d) Pomoć – uključujući hitnu evakuaciju zbog liječenja – trebalo bi pružiti onima kojima je potrebna posebna zaštita i njega, kao što su ranjenici, bolesni, nemoćni i

porodilje. Trebalo bi stvoriti uslove za hitne evakuacije. Specijalni izvjestitelj apeluje na međunarodnu zajednicu da ovaj proces olakša, tako što će ponuditi mjesta u bolnicama.

(e) Dovesti do uslova u kojima se može postići međusobno povjerenje, koje bi omogućilo oslobađanje ratnih zarobljenika i zatvaranje logora, te zaštitu civila od njihovog držanja kao talaca. Specijalni izvjestitelj ponovno traži od svih strana da odmah obavijeste Crveni krst o svim hapšenjima i dozvole ovoj organizaciji nesmetan pristup kako bi se svi koji su u pritvoru posjetili i registrirali.

(f) Snajperska paljba s namjerom da se ubiju ili rane civili se smatra ratnim zločinom. Zbog toga bi snajperiste trebalo izvesti na sud zbog ozbiljnog kršenja humanitarnog prava.

ANEKS
PROGRAM MISIJE SPECIJALNOG IZVJESTITELJA SARAJEVU
(11 - 12. AUGUSTA 1993. GODINE)

Srijeda, 11. augusta 1993. godine

11.30 – 13.45 Sastanak sa službenicima UNPROFOR-a i UNHCR-a o općoj situaciji, ljudskim pravima, primanju pomoći, inicijativi za primanje pomoći u Bosni, mehanizmima za evakuacije

14.00 – 15.00 Sastanak sa potpredsjednikom Republike Bosne i Hercegovine gospodinom E. Ganićem i predstavnicima raznih političkih grupa

15.00 – 16.00 Sastanak za zamjenikom premijera Republike Bosne i Hercegovine, ministrom unutrašnjih poslova i ostalim Vladinim dužnosnicima

16.00 – 16.30 Sastanak s predstavnicima Komisije za ratne zločine

16.30 – 17.30 Sastanak sa predstavnicima zdravstvene komisije

17.30 – 18.30 Posjeta bolnici Koševo

18.30 – 20.00 Sastanak s vođama vjerskih zajednica (imam, katolički biskup, pravoslavni sveštenik, vođa jevrejske zajednice)

20.00 – 21.30 Sastanak s lokalnim humanitarnim nevladinim organizacijama.

Četvrtak, 12. augusta 1993. godine

09.00 – 10.00 Sastanak s oficirom za zaštitu iz UNHCR-a

10.00 – 12.00 Posjeta naselju Dobrinja, sastanak s lokalnim vlastima, posjeta bolnici, školi, pekari

13.00 – 14.00 Sastanak s novinarima Oslobođenja

14.00 – 14.30 Posjeta lokalnoj televizijskoj stanici

15.00 – 15.15 Konferencija za štampu

15.30 – 16.15 Sastanak s predstavnicima Crvenog krsta

Mostar - razlog za zabrinutost

Izvještaj broj E/CN.4/1994/8 od 6. 9. 1993. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na situaciju u Mostaru, uključujući "etničko čišćenje", arbitrirana hapšenja i upotrebu civila kao meta vojnih napada.

SADRŽAJ

Mostar: razlog za zabrinutost
(paragrafi 1 – 6) 207

Početne faze etničkog čišćenja u Mostaru
(paragrafi 7 – 11) 207

Ubrzavanje etničkog čišćenja u gradu
(paragrafi 12 – 15) 208

Arbitrarna hapšenja i zatvaranje ljudi
(paragrafi 16 – 24) 209

Civili kao meta vojnih napada
(paragrafi 25 – 29) 211

Zaključci
(paragrafi 30 – 35) 212

Mostar: razlog za zabrinutost

1. Do augusta mjeseca 1993. godine civili u istočnom dijelu Mostara su proživljavali već drugi mjesec blokade od snaga HVO-a. Sudbina svih civila u gradu je razlog za zabrinutost, posebice nakon pristiglih izvještaja o masovnim hapšenjima, prisilnom radu, izgonu i silovanjima koja su se dešavala u ime etničkog čišćenja ranije ove godine.

2. Specijalni izvjestitelj je 18. avgusta 1993. godine izrazio zabrinutost u vezi sa ovom situacijom, u pismu upućenom Mati Bobanu, predstavniku bosanskih Hrvata na Međunarodnoj konferenciji o bivšoj Jugoslaviji, u kome apeluje da dozvoli hitan i neometan pristup Mostaru humanitarnim organizacijama, kao i terenskim službenicima Specijalnog izvjestitelja za ljudska prava. Kasnije je dobio odgovor od gosp. Bobana i pristup tom području je dozvoljen.

3. Istog dana, Specijalni izvjestitelj je pisao gosp. Thorvald Stoltenbergu, Specijalnom predstavniku Generalnog sekretara za bivšu Jugoslaviju i potpredsjedniku Međunarodne konferencije za bivšu Jugoslaviju, insistirajući da UN, pod vodstvom gosp. Stoltenberga, izvrši pritisak na Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosnu kako bi se otvorio pristup gradu.

4. Dva terenska službenika Specijalnog izvjestitelja su 25. augusta 1993. godine bila u UNHCR-a koji je bio prvi konvoj koji je poslije kraja juna ušao u istočni dio Mostara. Informacije koje su prikupili bazirane su na devet dana istraživanja na licu mjesta i razgovorima obavljenim u gradu i okolnim područjima Međugorja, Čitluka, Čapljine i Počitelja.

5. Specijalni izvjestitelj želio bi zahvaliti UNPROFOR-u i UNHCR-u za saradnju, bez kojih bi pristup istočnom dijelu Mostara bio nemoguć. Također bi želio izraziti poštovanje prema profesionalnosti i hrabrosti humanitarnim radnicima koji su uspjeli dovesti pomoć civilima u gradu.

6. Informacije koje su njegovi saradnici prikupili o etničkom čišćenju Muslimana koje je počinio HVO u drugim područjima zapadne Hercegovine, naći će se u narednom izvještaju, uz materijal vezan za hrvatske žrtve etničkog čišćenja koje je počinila Armija BiH u središnjoj Bosni.

Početne faze "etničkog čišćenja" u Mostaru

7. Mostar leži u zapadnoj Hercegovini, okružujući obale rijeke Neretve. Do 1991. godine to je bio multietnički grad s najvišom stopom međunacionalnih brakova u tadašnjoj Jugoslaviji. Po tadašnjem popisu stanovništva je zabilježeno da je 35% Muslimana, 34% Hrvata i 19% Srba živjelo s obje strane rijeke.

8. Po nastanku neprijateljstva u Bosni i Hercegovini 1992. godine, velik broj bosanskih Srba se odselio iz Mostara. Za mnoge od njih smatralo se da su pripadnici bivše JNA, pa postoje izvještaji da su ih lokalne vlasti maltretirale i istjerivale iz njihovih domova.

Njihovo mjesto zauzeto je dolaskom oko 16.000 Muslimana protjeranih iz drugih dijelova zemlje.

9. U aprilu 1993. godine tenzije, koje su rasle između Hrvata i Muslimana u Mostaru, kulminirale su izbijanjem borbi između snaga bosanskih Hrvata (HVO) i snaga Vlade BiH (Armija BiH) u središnjoj Bosni. Grad, koji je dominantan za sve komunikacijske rute između središnje Bosne i hrvatske obale, nekoliko mjeseci je bio poprištem gorke borbe za vlast između zaraćenih strana.

10. Od početka 1993. godine Specijalni izvjestitelj je primio izvještaje da se bosanski Muslimani sistematski otpuštaju s radnih mjesta u Mostaru. Gradske vlasti su usvojile 15. aprila 1993. godine Odluku broj 266/93, kojom se umanjuje mogućnost pomaganja osobama koje su izbjegle u grad. Prema toj odluci, osobna dokumenta su se izdavala isključivo na privremenoj bazi i to samo maloljetnicima i odraslima starije dobi, koji su došli iz okupiranih područja Bosne i Hercegovine i nisu zauzimali prazne stanove u Mostaru. Svim ostalim kategorijama prognanika je uskraćeno izdavanje tih dokumenata, pa im zbog toga nije bila dostupna humanitarna pomoć i bili su primorani vratiti se u svoja područja ili se preseliti u kolektivne centre. Oko 10.000 Muslimana koji su prebjegli u Mostar su na ovaj način diskvalificirani. Prema lokalnim humanitarnim organizacijama, bosanski Muslimani koji su živjeli u napuštenim stanovima dobili su rok od HVO-a da ih napuste do 9. maja 1993. godine.

11. Brojni Muslimani koji su pobjegli iz grada u to vrijeme, rekli su međunarodnim posmatračima da su bili prisiljeni da odu pod prijetnjom smrću od snaga HVO-a, njihove kuće su spaljene, a džamije i ostale historijske muslimanske građevine u tom području su oštećene ili srušene.

Ubrzavanje "etničkog čišćenja" u gradu

12. U junu 1993. godine počela je krvava i sistematska podjela grada po etničkim linijama. Samo 14. i 15. juna nekoliko hiljada Muslimana je istjeralo iz svojih domova u zapadnom Mostaru i otjerano preko mosta pod paljbom HVO-a, u istočni dio grada koji je pod kontrolom Armije BiH. Šef UNHCR-a u Mostaru je poslao formalno pismo protesta o ovom incidentu gospodinu Mati Bobanu. Međutim, prisilna istjerivanja i prebacivanje stanovništva se navodno nastavljaju. Osoblje Specijalnog izvjestitelja koje radi na terenu je saznalo, naprimjer, da su 23. augusta 1993. godine vojnici HVO-a otvorili vatru na dvije porodice civila koje su prisiljavali da pređu preko mosta, ubivši jednog čovjeka pred njegovom suprugom.

13. Očevici takvih istjerivanja u junu 1993. godine kazuju da su vojnici HVO-a okruživali stambene zgrade, pucali iz strojnica i išli od stana do stana, vičući da traže "Balije" (pogrdni izraz za Muslimane). Muslimansko stanovništvo je okupljano, a njihova osobna dokumenta – uključujući dozvole za korištenje njihovih stanova – su spaljivana na ulici. Postoji izvještaj da su vojnici također spaljivali sve lijekove koje su našli, čak i inzulin za dijabetičare. Nakon izgona, vojnici bi zamijenili pločice s imenima na

vratima praznih stanova njihovim imenima. Susjedima bi govorili da su ti stanovi ispražnjeni kako bi se napravilo mjesta za prognanike Hrvate iz Travnika. Hrvati u Mostaru koji su pokušali zaštititi susjede Muslimane također su istjerani u istočni dio grada.

14. Tokom takozvanog "etničkog čišćenja", žene su, navodno, silovali vojnici obiju zaraćenih vojski. Prognanica, Muslimanka iz Mostara, na primjer, rekla je međunarodnim promatračima da su sredinom jula 1993. godine, nakon što su ona i njen muž Hrvat sakrili Muslimane, svoje susjede, vojnici HVO-a upali u njihov dom i silovali je dok su njena djeca spavala u susjednoj sobi. U augustu 1993. godine terensko osoblje specijalnog izvjestitelja je zaprimilo svjedočanstvo bosanske Hrvatice koja je tvrdila da su je silovali vojnici paravojnih snaga bosanskih Muslimana u istočnom dijelu grada. Još uvijek nije moguće odrediti nivo seksualnog nasilja koje se dešava, jer je pristup Mostaru ograničen, a prognanici su se razbježali.

15. Početkom jula 1993. godine mirovne snage UN-a i međunarodne humanitarne organizacije su istjerani iz Mostara po prijetnjom napada snaga HVO-a. Vlasti bosanskih Hrvata su blokirale sve pokušaje humanitarnih organizacija sa ponovno uđu u grad.

Arbitrarna hapšenja i zatvaranje ljudi

16. Prisilna istjerivanja u Mostaru bila su popraćena masovnim hapšenjima muškaraca Muslimana, u gradu i u okolnim područjima zapadne Hercegovine. Većina uhapšenih su bili muškarci sposobni za ratovanje, iako su i neki muškarci iznad 60 godina starosti i dječaci uhapšeni od snaga HVO-a.

17. Prema statistikama trenutno dostupnim iz izjava očevidaca i međunarodnih humanitarnih orgainizacija, čak do 10.000 muškaraca je uhapšeno u Mostaru od maja 1993. godine, 4.000 ih je uhapšeno u Čapljini od jula 1993. godine, još nekoliko stotina u Stocu, također u julu 1993. godine i 92 u Gradiški 15. augusta 1993. godine. Vlasti HVO-a su izjavile terenskim službenicima Specijalnog izvjestitelja da su hapšenja izvršena zbog "sigurnosnih" razloga, i HVO priznaje da nije poštovan potrebni protokol. Prema informacijama kojima raspolaže Specijalni izvjestitelj, čini se da samo mali broj uhapšenih ustvari spada u kategoriju ratnih zarobljenika. Većina ih je uhapšeno jer su bili pod sumnjom za neprijateljsko ponašanje prema HVO-u, ili da se stvori veći broj zarobljenika za razmjenu za bosanske Hrvate, ili čak za prisilni rad na prvim borbenim linijama, pa i kao "ljudski štit" kako bi se zaštitio napredak vojske na terenu.

18. Nedostatak informacija o situaciji u Mostaru, koji se pojavio nakon što su međunarodni promatrači prisiljeni na povlačenje u julu, doprinio je teškoćama u pronalasku zatvorenika. Usto, svjedočenja prognanika kazuju da vlasti HVO-a neprestano sele zarobljenike iz logora u logor, kako bi prikrili tragove.

19. Glavni centri gdje se drže zarobljenici su po svemu sudeći na heliodromu Rodoč, južno od Mostara, u bivšem skladištu municije JNA u Gabeli južno od Čapljine i biv-

šim skladištima JNA u Dretelju, sjeverno od Čapljine. Sumnja se da se drugi manji centri nalaze u Otocima, Čapljini, Grabovini, Mostaru, Ljubuškom i Trebižatu. Međunarodni komitet Crvenog križa (MKCK) je dobio pristup heliodromu Rodoč sredinom jula i skladištu u Gabeli 30. augusta 1993. godine, gdje je ustanovio da se nalazi približno 1.100 zatvorenika. U vrijeme pripremanja ovog izvještaja, MKCK još uvijek traži pristup ostalim navodnim mjestima gdje se drže zarobljenici.

20. Kompletna slika o uvjetima u ovim logorima još uvijek je nejasna, ali svjedočenja bivših zarobljenika, koji su bili spremni na razgovor o tome s međunarodnim promatračima, daju do znanja da su uvjeti brutalno ponižavajući. Jedan bivši zatvorenik je rekao terenskim službenicima Specijalnog izvjestitelja da se između 2.000 i 3.000 muškaraca drži u dva hangara u Gabeli odjednom. Dnevni obroci sastoje se od 650 grama hljeba, koji dijeli 16 zatvorenika, i zdjele rijetke supe. Ponekad se i ne daje hrana po dva-tri dana zaredom, očito u vrijeme kad vojska HVO-a pretrpi poraz u središnjoj Bosni. Hangari su skoro hermetički zatvoreni, a za vrijeme ljetnih mjeseci zatvorenici su bili u opasnosti od gušenja. Čuvari su prijetili da će otvoriti paljbu iz strojnica po zidovima hangara ako zatvorenici budu kucali i tražili zraka.

21. U izvještajima iz Dretelja, iako nepotvrđenima, navodi se da su neki zarobljenici umrli od dehidracije zbog vrućine u podzemnom hangaru s metalnim krovom. Prema svjedočanstvu bivšeg zarobljenika, koje je zaprimilo terensko osoblje specijalnog izvjestitelja, čuvari u Dretelju su jednom prilikom obasuli strop hangara paljbom, pri čemu su tri zarobljenika ranjena. Taj zarobljenik tvrdi da ga nakon puštanja iz logora njegova porodica nije mogla prepoznati.

22. Specijalni izvjestitelj je zabrinut zbog izvještaja da su zarobljenici iz Mostara i zapadne Hercegovine, kao i isti iz ostalih dijelova zemlje, bili prisiljeni obavljati opasne poslove na borbenim linijama. Bosanske muslimane, zarobljenike u Rodoču, naprimjer, prisiljavale su snage od strane snaga HVO-a da na periode do 10 dana popravljaju rovove na borbenim linijama, gdje su neki od njih i poginuli.

23. Također postoje i izvještaji, koje Specijalni izvjestitelj želi potvrditi, da Armija BiH uhapsila nepoznat broj hrvatskih i srpskih civila. Navodno su ih držali u vojnom institutu u Vrapčićima, sjeverno od Mostara, a navodi se i da su neki korišteni za kopanje rovova na borbenim linijama i prisiljavani da pune vreće s pijeskom, ili da pokrivaju napredak vojske kao "ljudski štit". Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja je primilo informacije da je zarobljenik srpskog porijekla ubijen u augustu 1993. godine na mostu od snajperiste nakon što su ga čuvari natjerali da trči po vodu. Njegovo tijelo je fotografirao međunarodni promatrač ubrzo nakon incidenta.

24. Terensko osoblje specijalnog izvjestitelja također je dobilo podatke od očevidaca i međunarodnih promatrača u tom području koji ističu da vojne snage Republike Hrvatske pomažu snagama HVO-a u vođenju rata u zapadnoj Hercegovini.

Civili kao meta vojnih napada

25. Istočni sektor Mostara je većim dijelom naseljen civilima, bosanskim Muslimanima (od kojih su mnogi tu doselili prisilno) i manjim brojem stanovnika hrvatskog i srpskog porijekla. Terensko osoblje specijalnog izvjestitelja smatra da su životni uvjeti zapanjujuće loši jer vlada razaranje i nestašica osnovnih životnih potrepština.

26. Od početka maja 1993. godine, navodi se da je istočna obala Mostara pod stalnim granatiranjem i snajperskim napadima sa pozicija HVO-a na zapadnoj obali grada. Vladini izvori tvrde da se na taj dio baci u prosjeku 200-400 granata dnevno, pri čemu se uništilo oko 50% zgrada i 90% privatnih kuća. Također navode da su 24. augusta 1993. godine snage HVO-a bacile granate na istočnu stranu Mostara iz dva poljoprivredna aviona. Nedugo prije nego što je terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja stiglo u augustu 1993. godine dvije granate su oštetile gornji sprat improvizirane bolnice u tom okrugu, uništivši zalihe lijekova i usto je treći sprat zgrade postao neupotrebljiv. Skladište u kome se držala humanitarna pomoć također je bilo meta direktnog pogotka. Masovno uništavanje je očigledno svugdje, iako je na nekim mjestima evidentno da su krivci bosanski Srbi i njihovo granatiranje 1992. godine.

27. Nestašica hrane i medicinskih zaliha je velik problem na istočnoj strani. Konvoj UNHCR-a, koji je nosio 200 tona zaliha, bio je prvi koji je uspio doprijeti do tog područja u više od dva mjeseca. Po njihovom dolasku, djelatnici organizacija za pomoć, koji su procijenili situaciju, pribojavali su se da će ljudi neminovno umirati od gladi. Specijalni izvjestitelj je saznao da su snage HVO-a namjerno obustavljale dolazak humanitarne pomoći civilima u Mostaru. Postoje izvještaji, naprimjer, da je vozilo UNHCR-a konfiskovano pod prijetnjom paljbe od snaga HVO-a 22. augusta 1993. godine. Kad je osoblje UNHCR-a uložilo pritužbu, lokalna policija je oklijevala da pomogne. Tokom razgovora s njima, neidentificirani čovjek u civilnoj odjeći je pucao u zrak iz policijskog vozila.

28. Zapadni dio Mostara je naseljen uglavnom civilima, bosanskim Hrvatima, iako nepoznat broj Muslimana još živi u tom području. Konstantna snajperska paljba od vladinih vojnih snaga sa istočne strane predstavlja svakodnevnu opasnost za civilno stanovništvo. Prema izjavama liječnika iz bolnice Bijeli Brijeg, 30% pacijenata su civili pogođeni snajperom, a velik broj ih je muslimanskog porijekla. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja je razgovaralo sa dva pacijenta Muslimana koji su ranjeni snajperom.

29. Na obje strane rijeke, civili su suočeni sa drastičnom nestašicom vode, jer su dvije glavne pumpne stanice koje opskrbljuju grad pod vojnim napadima još od 1992. godine. Snajperska vatra s obiju strana onemogućuje popravak pumpi. Na zapadnoj strani civili mogu doći do vode iz brojnih ručnih pumpi na ulicama, ali za civile na istočnoj strani postoji samo jedan izvor vode, a oni rizikuju pogibelj od snajperske vatre dok prelaze most do vode. Tokom misije terenskog osoblja Specijalnog izvjestitelja, najmanje tri osobe su poginule na taj način.

Zaključci

30. Specijalni izvjestitelj ponavlja da gore navedeni postupci zaslužuju potpuni prijezir. Za vrijeme rata civilno stanovništvo treba biti pod zaštitom međunarodnog prava.

31. Sve države potpisnice Ženevskih konvencija imaju obavezu reagirati, individualno ili zajednički, kako bi se vratilo poštovanje međunarodnom humanitarnom pravu u situacijama gdje zaraćene strane namjerno krše neke od konvencija ili ih nisu u mogućnosti poštivati. Specijalni izvjestitelj apelira na međunarodnu zajednicu da ispuni svoju obavezu.

32. Politika kojom se sprječava dostavljanje humanitarne pomoći bilo kojoj od zaraćenih strana mora se zaustaviti. Ovo krši međunarodni zakon o ratovanju.

33. Specijalni izvjestitelj zahtijeva da se odmah zajamči bezuvjetan pristup Mostaru i da se obnove medicinske usluge, uključujući i prijevoz pacijenata avionom, ako je moguće.

34. Svi zatvorenici trebaju odmah biti pušteni, uz garanciju da će se sigurno vratiti kući pod zaštitom međunarodne zajednice.

35. Specijalni izvjestitelj još jednom naglašava da snajperska paljba na civile sa svrhom ubijanja ili ranjavanja onih koji ne sudjeluju u ratovanju predstavlja ratni zločin. Prema tome, snajperistima se treba suditi i osuditi ih zbog teških prekršaja ljudskih prava.

Kršenje ljudskih prava - ARBiH , HVO, VRS

Izvještaj broj E/CN.4/1994/47 od 17. 11. 1993. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na situaciju u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Saveznoj Republici Jugoslaviji, s posebnim osvrtom na arbitrarna smaknuća i etničko čišćenje, arbitrarno hapšenje, državljanstvo, protjerivanja, uništavanje imovine, situaciju sa medijima itd.

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 – 9) 217

I. BOSNA I HERCEGOVINA (paragrafi 10 – 98) 218
A. Uvodne napomene (paragrafi 9 – 11) 218
B. Etničko čišćenje (paragrafi 12 – 19) 218
C. Silovanje (paragrafi 20 – 28) 219
D. Kršenja ljudskih prava koja su vršili pripadnici
Armije RBiH (paragrafi 29 – 46) 221
Masovna pogubljenja (paragrafi 29 – 33) 221
Neselektivna hapšenja i zatvaranja i kršenja prava221
zatvorenika (paragrafi 34 – 41) 221
Ograničenje slobode kretanja (paragrafi 42 – 44) 223
Vojni napadi na civile (paragraf 45) 223
Ostala kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava
(paragraf 46) 223
E. Kršenja ljudskih prava koja su vršili pripadnici HVO-a
(paragrafi 47 – 69) 223
Masovna pogubljenja (paragrafi 47 – 50) 223
Masovne deportacije i kršenja ljudskih prava
administrativnim mjerama u zapadnoj Hercegovini
(paragrafi 51 – 56) 224
Neselektivna hapšenja i kršenja prava zatvorenika
(paragrafi 57 – 64) 225
Vojni napadi na civile (paragrafi 65 – 67) 226
Ostala kršenja ljudskih prava i humanitranog prava
(paragrafi 68 – 69) 227
F. Kršenja ljudskih prava koja su vršili pripadnici bosanskih Srba
(paragrafi 70 – 98) 227
Protjerivanja i ograničenje slobode kretanja (paragrafi 71 – 76) 227
Masovna pogubljenja, "nestanci", i drugi vidovi nasilja
nad ljudima (paragrafi 77 – 82) 228
Neselektivna hapšenja, zatvaranja i zlostavljanja
zatvorenika (paragrafi 83 – 86) 228
Kršenja ljudskih prava administrativnim mjerama
(paragrafi 87 – 91) 230
Vojni napadi na civile (paragrafi 92 – 96) 230
Ostala kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava
(paragrafi 97 – 98) 231

II. HRVATSKA (paragrafi 99 – 164) 231
A. Uvodne napomene (paragraf 99) 231
B. Neselektivna pogubljenja i 'etničko čišćenje' od strane
hrvatskih oružanih snaga u Medačkom džepu i drugim
područjima (paragrafi 100 – 107) 232

C. Ostala kršenja prava na život (paragraf 108) 233
D. Neselektivna hapšenja i pravo na pravedno suđenje
(paragrafi 109 – 114) 233
E. Državljanstvo (paragrafi 115 – 123) 234
F. Nezakonite deložacije (paragrafi 124 – 130) 236
G. Uništavanje imovine (paragrafi 131 – 132) 238
H. Stanje u medijima (paragrafi 133 – 135) 238
I. Situacija sa muslimanskom manjinom i izbjeglicama
(paragrafi 136 – 143) 239
J. Situacija u područjima pod zaštitom
Ujedinjenih nacija (paragrafi 144 – 146) 240
Južni sektor UNPA (paragrafi 147 – 149) 241
Sjeverni sektor UNPA (paragrafi 150 – 152) 241
Zapadni sektor UNPA (paragrafi 153 – 156) 242
Istočni sektor UNPA (paragrafi 157 – 160) 242
K. Granatiranje civilnih područja od strane
zaraćenih snaga (paragrafi 161 – 164) 243

III. SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA (paragrafi 165 – 226) 244

A. Uvod (paragraf 165) 244
B. Srbija (paragrafi 166 – 187) 244
Lična sigurnost (paragrafi 166 – 171) 244
Sloboda okupljanja i udruživanja (paragrafi 172 – 175) 245
Sloboda izražavanja i medija (paragrafi 176 – 181) 246
Diskriminacija i državljanstvo (paragrafi 181 – 183) 247
Situacija sa izbjeglicama (paragrafi 184 – 187) 248
C. Situacija na Kosovu (paragrafi 188 – 205) 249
Maltretiranje i zlostavljanje (paragrafi 189 – 194) 249
Istjerivanje iz kuća (paragraf 195) 250
Upotreba jezika (paragrafi 196 – 199) 250
Obrazovanje (paragrafi 200 – 205) 251
D. Sandžak (paragrafi 206 – 212) 253
Odvođenja (paragrafi 208 – 212) 253
E. Vojvodina (paragrafi 213 – 215) 254
F. Crna Gora (paragrafi 216 – 226) 254
Humanitarna situacija (paragrafi 222 – 226) 255

IV. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA (paragrafi 227 – 244) 257

Bosna i Hercegovina (paragrafi 227 – 230) 257
Hrvatska (paragrafi 231 – 236) 257
Savezna Republika Jugoslavija (paragrafi 237 – 244) 258

UVOD

1. Na četrdeset devetoj sjednici od 23. februara 1993. godine, Komisija za ljudska prava je usvojila Rezoluciju 1993/7, u kojoj je proširila mandat specijalnog izvjestitelja za jednu godinu, pri tom zahtijevajući da on nastavi podnositi periodične izvještaje o implementaciji ove rezolucije i ostalih relevantnih rezolucija komisije koje se tiču bivše Jugoslavije.

2.Također , u Rezoluciji 1993/7, Komisija zahtijeva od generalnog sekretara , inter alia, da sarađuje sa specijalnim izvjestiteljem u njegovom madatu tako što će pomoći pri izboru osoblja na području bivše Jugoslavije koje bi bilo zaduženo za izvještavanje o stanju ili kršenju ljudskih prava u području njihovog djelovanja.

3. Specijalni izvjestitelj je zahtijevao od vlada Savezne Republike Jugoslavije, Hrvatske i Makedonije saglasnost za uspostavljanje područnih ureda u svakoj od zemalja. Pozitivni odgovori stigli su iz Hrvatske i Makedonije. Na žalost, Savezna Republika Jugoslavija je odbila zahtjev. U martu 1993. godine oformljen je područni ured u Zagrebu s nadom da bi se ured u Skoplju mogao oformiti do kraja 1993. godine. Kada lokalni uslovi budu dozvoljavali u planu je otvaranje područnog ureda u Bosni i Hercegovini. U Uredu u Zagrebu, koji pokriva područje Hrvatske i Bosne i Hercegovine, trenutno radi pet profesionalnih službenika i jedan sekretar/prevoditelj. Najveći dio troškova otvaranja područnih odjela je pokriven dobrovoljnim prilozima i Specijalni izvjestitelj izražava svoju zahvalnost donatorima.

4. Zbog nepostojanja područnog ureda u Saveznoj Republici Jugoslaviji, Specijalni izvjestitelj je u prikupljanju činjenica sa tog područja u periodu od 13. do 26. oktobra 1993. godine angažirao dva službenika Centra za ljudska prava u skladu s izraženom spremnošću Vlade da surađuje sa Misijom.

5. Nakon produženja mandata, posjete članova osoblja i vlastite misije u Zagreb i Sarajevo u augustu 1993. godine, specijani izvjestitelj je podnio četiri periodična izvješataja (E/CN.4/1994/3 5. maja 1993. godine, E/CN.4/1994/4 19. maja 1993. godine, E/CN.4/6 26. augusta 1993. godine i E/CN.4/1994/8 6. septembra 1993. godine). Prva dva izvještaja se odnose na specifične situacije "etničkog čiščenja" i drugih kršenja osnovnih ljudskih prava u istočnoj i centralnoj Bosni. Ostali izvještaji izražavaju zabrinutost specijalnog izvjestitelja u vezi sa stanjem ljudskih prava u Sarajevu i Mostaru.

6. U više navrata, prateći istrage službenika u područnim uredima, Specijalni izvjestitelj je skrenuo pažnju vlastima u državama bivše Jugoslavije na slučajeve kršenja ljudskih prava. Zahtijevao je da se bez odlaganja svaki pojedinačni slučaj istraži i riješi.

7. U svrhu prikupljanja relevantnih informacija, specijalni izvjestitelj je također nastavio saradnju sa drugim agencijama i tijelima koja se bave zaštitom ljudskih prava i humanitarnim poslovima na području bivše Jugoslavije, kao što je Ured visokog predstavnika Ujedinjenih nacija za izbjeglice (UNHCR), Međunarodni komitet Crvenog križa (MKCK) kao i tim eksperata uspostavljen u skladu sa rezolucijom Vijeća sigurnosti 780 (1992).

8. Ovaj izvještaj predstavlja sveobuhvatnu procjenu stanja ljudskih prava u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Saveznoj Republici Jugoslaviji. Skreće pažnju na sveprisutno kršenje osnovnih ljudskih prava stanovnika ovih država.

9. Specijalni izvjestitelj izražava svoju zahvalnost raznim tijelima koja su mu pomogla pri izvršenju njegovog mandata, uključujući zaštitne snage Ujedinjenih nacija, Ured visokog predstavnika Ujedinjenih nacija za izbjeglice, Međunarodni komitet Crvenog križa, Promatračku misiju Europske zajednice, Misije konferencije o sigurnosti i suradnji u Europi, i druge vladine i nevladine organizacije.

I. BOSNA I HERCEGOVINA

A. Uvodne napomene

10. Specijalni izvjestitelj je zabrinut nastavkom "etničkog čiščenja" u svim svojim oblicima. Također, poseban akcenat stavlja na masovne progone ljudi, vojne napade na civile, zlostavljanje žena i napade na "sigurnosne zone". Napadi na konvoje humanitane pomoći, kao i pokušaji napada, takođe predstavljaju razlog za ozbiljnu zabrinutost. Direktni napadi na konvoje rezultirali su smrću humanitarnih radnika, kao i privremenom obustavljanju pomoći. U vrijeme pisanja ovog izvješataja svi konvoji su obustavljeni.

11. Ova kršenja ljudskih prava su tema ovog dijela, koja je bazirana na informacijama prikupljenim iz različitih pouzdanih izvora, kao i neposrednim istragama koje je proveo područni tim Specijalnog izvjestitelja u istočnoj Bosni, zapadnoj Hercegovini i u centralnoj Bosni, te u Srajevu gdje je istragu proveo Specijalni izvjestitelj zajedno s područnim timom. Bosanski Srbi jos nisu dozvolili istragu o stanju ljudskih prava na teritorijama pod njihovom kontrolom.

B. Etničko čišćenje

12. Dinamično uništavanje pokrenuto "etničkim čišćenjem" zahvatilo je skoro cijelo područje Bosne i Hercegovine[20]. Većina stanovništva je naoružana i podijeljena. Rat je iscrpio zalihe hrane i drveta, a zalihe vode, energenata i lijekova su također ograničene. Početak druge zime u ovim uslovima ugrožava živote više hiljada ljudi, naročito onih koji su ostali bez svojih domova. Hrana, energenti, odjeća, građevinski materijal i lijekovi su prijeko potrebni.

13. Od početka rata u Bosni, više od 2,1 milijun ljudi je napustilo svoje domove, što predstavlja polovinu stanovništva prema popisu iz 1991. godine. Procjenjuje se da je 800.000 njih utočište potražilo izvan granica Bosne i Hercegovine, dok ostatak utočište traži unutar zemlje. Deset hiljada izbjeglica je smješteno u "sigurnosnim zonama", kao što su Goražde, Žepa, Srebrenica, Tuzla, Bihać i Sarajevo.

[20] Za slučajeve teških kršenja ljudskih prava koji su pratili početak kampanje etničkog čišćenja pogledajte prva dva izvještaja Specijalnog izvjestitelja (E/CN.4/1992/S-1/9 i E/CN.4/1992/S-1/10).

14. Razlog formiranja, "sigurnosnih zona" je opskrba ljudi hranom i lijekovima koji su im neophodni u mjestima gdje im je zajamčena sigurnost. Međutim, neprekidne vojne akcije snaga bosanskih Srba su ih pretvorile u područja pod opsadom. U Sarajevu je 9. i 10. novembra 1993. godine 12 ljudi poginulo u minobacačkim napadima. U napadu 9. novembra dvije granate su pogodile školsku zgradu u gusto naseljenom dijelu Sarajeva, na Alipašinom Polju, ubivši troje djece i nastavnika, a ranivši četrdeset drugih ljudi, većinom djece. Goražde, Bihać i Žepa su također granatirani. U Srebernici i Tuzli zalihe hrane, vode i energenata su bile glavne mete napada. U septembru 1993. godine sukob je izbio u Bihaću, "sigurnosnoj zoni", između Armije RBiH i separatista koji su proglasili "Autonomnu pokrajinu zapadnu Bosnu".

15. Ponekad zaraćene snage provociraju ili koriste kretanje velikog broja ljudi da bi ostvarili plan o "etničkom čišćenju". Kretanje velikog broja raseljenih ljudi unutar zemlje su neke strane iskoristile kao izgovor za dalje "etničko čišćenje".

16. U područjima u koja je pristigao veliki broj raseljenih osoba, došlo je do promjene sastava stanovništva i ponekad do pojačanih tenzija koje je već izazvao rat između Muslimana, Hrvata i Srba.

17. Nedostatak hrane, kao i druge nevolje, dodatno su zategnule odnose između lokalnog stanovništva i izbjeglica. Nekim pripadnicima lokalnog stanovništva je smetao "povlašteni" položaj izbjeglica kod humanitarnih organizacija, što je izazvalo sukobe u Tuzli, Travniku i drugim centrima za prihvat izbjeglica.

18. Do oktobra 1993. godine većina Muslimana i Hrvata je protjerana iz Banje Luke i Doboja na sjeveru zemlje, a također su pojačane mjere da ih se protjera i sa sjeveroistoka. Na zapadu većina nehrvata je masovno protjerana iz doline donjeg toka Neretve, nakon što se u aprilu 1993. godine raspao savez između snaga bosanskih Hrvata i Vlade. Od posljednjeg izvještaja specijalnog izvjestitelja nastavljene su borbe u centralnoj i sjeveroistočnoj Bosni.

19. Proces "etničkog čiščenja" u dijelovima Bosne i Hercegovine je višetruko povezan s kršenjem osnovnih ljudskih prava. Masovna pogubljenja, neselektivna hapšenja i zatvaranja se nastavljaju nesmanjenim intenzitetom, a prijavljeni su i slučajevi silovanja.

C. Silovanje[21]

20. Specijalni izvjestitelj je uznemiren izvještajima o silovanjima i drugim seksualnim zlostavljanjima. Prema rezoluciji Komisije o ljudskim pravima 1993/8 od 23. februara 1993. godine, specijalni izvjestitelj izveještava sljedeće:

21. Najmanje 100 žena je prijavilo silovanje koje su vršili pripadnici HVO-a između aprila i oktobra 1993. godine. Ovo vjerovatno nije konačan broj, jer je prikupljanje informacija ograničeno zbog činjenice da je ulazak u Mostar otežan, a i zbog toga što su

[21] Generalni sekretar, uz pomoć osoblja specijalnog izvjestitelja, predao je izvještaj o silovanjima i zlostavljanju žena na teritoriji bivše Jugoslavije (E/CN.4/1994/5).

izbjeglice iz zapadne Hercegovine utočište potražile na različitim mjestima. Niti jedan vojnik HVO-a nije kažnjen za ovaj zločin.

22. Protjerivanja iz Mostara su bila praćena seksualnim zlostavljanima, uključujući silovanje. Obično su vojnici HVO-a do gola pretraživali Muslimanke prije nego što bi ih protjerali preko linije razgraničenja. Dvije Muslimanke su 29. septembra 1993. godine, navodno nakon pretraživanja silovala dvojica pripadnika HVO-a na bivšoj klinici za plućne bolesti "Dispanzer" u Mostaru.

23. Muslimanka je prijavila da su je silovali uniformisani pripadnici HVO-a koji su provalili u njen stan u Mostaru sredinom jula 1993. godine, nakon što su ona i njen muž Hrvat u svom stanu skrili komšije Muslimane i pomogli im da pobjegnu iz grada. Dvije Muslimanke koje su pobjegle iz sela Stupni Do 23. oktobra 1993. godine, tvrdile su da su ih silovali pripadnici HVO-a koji su izmasakrirali stanovnike sela.

24. Stalno su pristizali izvještaji s različitih mjesta da su žene silovali bosanski Srbi, kako civili, pripadnici policije, tako i vojnici. Ali nemogućnost pristupa na teritorije pod kod kontrolom Srba, onemogućavala je sveobuhvatno prikupljanje podataka.

25. Tri muškarca u policijskoj uniformi prijavljeni su 8. maja 1993. godine da su provalili u muslimansku kuću u Doboju i stavili pištolje u usta sedmogodišnjeg dječaka i njegovog oca, dok je jedan od njih pod prijetnjom oružjem silovao dječakovu majku u susjednoj sobi. On je to navodno uradio zato što je ona Muslimanka, pa je on došao da je "smiri". Slični slučajevi silovanja su prijavljeni u Bijeljini, Liskovcu i Brčkom.

26. U Trebinju su 20. jula 1993. godine tri vojnika provalila u kuću jedne od nekoliko preostalih muslimanskih porodica, naredila im pod prijetnjom oružjem da se skinu goli. Supruzi su zavezali ruke iza leđa, a zatim je silovali. Ona je ostala u bolnici sa slomljenim rebrima, oštećenim plućima i povredama unutrašnjih organa do 27. augusta 1993. godine kada je porodica evakuisana iz Trebinja.

27. Od februara 1993. godine u području sukoba paravojne snage bosanskih Muslimana su navodno silovali bosanske Hrvatice na njihovim ognjištima. Izvještaji o ovim incidentima dolaze iz Mostara i Bugojna. Međutim, još nije moguće procijeniti razmjere navodnih seksualnih zlostavljanja, zbog činjenice da je pristup područjima gdje se vode borbe ograničen, kao i zbog toga što je izbjeglo stanovništvo utočište potražilo na različitim mjestima.

28. Vojnici snaga bosanskih Srba zadržavali su mlade žene zbog seksualnih zlostavljanja. U julu 1993. godine prijavljeno je da je 30 Muslimanki zadržano za ove svrhe u kasarni vojske bosanskih Srba u Nerićima. Drugih 100 žena, između 15 i 17 godina, zadržane su na ovaj način u kafani "Westphalia" blizu Stolina, kafani u blizini Skijane i privatnoj kući u Grčićima do augusta 1993. godine. Posljednji izvještaji ukazuju da su zatvaranja u kafani "Westphalia" možda prestala.

D. Kršenja ljudskih prava koja su vršili pripadnici Armije BiH

Masovna pogubljenja

29. Specijalnom izvjestitelju prijavljena su masakriranja civila, koja su navodno počinili vojnici Armije BiH. Izvješataji se odnose na ubijanja u selu Trusine 17. aprila 1993. godine, u selu Miletići 24. aprila 1993. godine, u selu Maljine 8. juna 1993. godine; u Doljanima 27. i 28. juna 1993. godine; i Kopljarima 21. oktobra 1993. godine. Ukupan broj žrtava se oprezno procjenjuje na 120, ali nije moguće potvrditi tačne podatke.

30. Sve žrtve su bili bosanski Hrvati i, prema navodima, niko od nih nije pružao oružani otpor. U velikom broju slučajeva ubistva su bila praćena dugotrajnim mučenjima i masakriranjem tijela. Svjedoci masakra u Maljinama, Doljanima i Kopljarima tvrde su za masakre odgovorne paravojne snage, takozvani "Mudžahedini", pridruženi Sedmoj brigadi Armije RBiH.

31. Armija je 16. septembra 1993. godine osudila ubijanja u Križu i Uzdolu i obećala kazniti odgovorne pojedince. Specijalni izvjestitelj je 15. oktobra pisao predsjedniku Izetbegoviću pozdravljaući ovo obećanje i tražeći da ubistva budu uključena u istragu. Također je zahtijevao da ga informišu o poduzetim mjerama za stavljanje paravojnih formacija pod kontrolu Armije, kao i o tome koje su mjere poduzete da bi se pojačala disciplina. Predsjednik Izetbegović je 22. oktobra poslao pismo u kojem je osudio ubijanja i dao garancije da je istraga o tome pokrenuta.

32. Specijalni izvjestitelj je također primio optužbe o pojedinačnim ubistvima potaknutim vjerskom mržnjom. Jedno se odnosi na ubistvo Radislava i Marine Komjenac, dvoje starijih civila srpske nacionalnosti, koji su odvedeni iz njihovog doma u Sarajevu i pogubljeni 26. juna 1993. godine. Ubistvo je navodno odgovor na minobacački napad na centar grada u kojem je poginulo sedam civila, Muslimana. Za ubistvo je navodno odgovorna Vladina policija. Specijalni izvjestitelj je 14. augusta pisao Vladi izražavajući zabrinutost u vezi s izvještajem i interesirajući se koje su mjere poduzete da se kazne počinitelji.

33. U odgovoru od 23. septembra 1993. godine, vršitelj dužnosti premijera, gospodin Hadžo Efendić, negirao je da je ubistvo bračnog para potaknuto vjerskom mržnjom, jer, kako on tvrdi, oni su srpskog i hrvatskog porijekla i također je dodao da je istraga o zločinu u toku. Specijalni izvjestitelj će pratiti ovaj slučaj kao i druge o kojima je upoznat.

34. Specijalni izvjestitelj je utvdio da je izvještaj hrvatskih novina Vjesnik od 9. augusta 1993. godine, da su 35 bosanskih Hrvata objesile vladine snage ispred katoličke crkve u Zenici, neistinit.

Neselektivna hapšenja, zatvaranja i kršenja prava zatvorenika

35. Na osnovu dogovora koji je postigao Međunarodni komitet Crvenog križa (MKCK), 19. oktobra 1993. godine, Vlada je oslobodila 309 bosanskih Hrvata iz zatvoreničkog

logora u Konjicu. Krajem oktobra 1993. godine, oko 1.100 zatvorenika se nalazilo u 24 registrirana zatvorenička centra i u nepoznatom broju drugih centara. Najveći registrirani zatvorenički centri nalazili su se u Tarčinu i Pazariću, na putu zapadno od Sarajeva, i u Zenici u centralnoj Bosni.

36. Samo mali postotak registriranih zatvorenika bili su ratni zarobljenici. Drugi su bili civili, bosanski Srbi ili bosanski Hrvati, zatvoreni iz različitih razloga, da bi se mogli razmijeniti za Muslimane, ratne zarobljenike, da bi poslužili kao radna snaga na prvim linijama ratišta, ili da bi u napadima Armije služili kao "živi štit". Tokom posjete Specijalnog izvjestitelja Sarajevu u augustu 1993. godine ministar unutrašnjih poslova je priznao da su civili zatvarani, ali je tvrdio da su potpisali izjave da dobrovoljno pristaju da budu razmijenjeni za druge zatvorenike. Specijalni izvjestitelj je naglasio na sastanku da se izjave dane u datim okolnostima ne mogu smatrati dobrovoljnim.

37. Svjedočenja iz Banovića u sjeveroistočnoj Bosni prikazuju kako su civilni zatvorenici bili korišteni kao "živi štit". Između 12. i 30. maja 1993. godine približno 80 Srba i Hrvata je bilo uhapšeno i mobilizirano i odmah odvedeno u selo Podobala, gdje su bili podijeljeni u odrede i prisiljeni da kopaju rovove na liniji razgraničenja imeđu Armije RBiH i snaga bosanskih Srba. Armija RBiH je napredovala s kopanjem rovova.

38. U zakonu Bosne i Hercegovine ne postoji pravna mogućnost protivljenju ratnoj vojnoj službi zbog savjesti, pa su pojedinci koji su odbili mobilizaciju u Banovićima bili uhapšeni i također poslani na prvu liniju. 7. juna 1993. godine, pet njih je ranjeno za vrijeme granatiranja. Postoje prijave pogibija zatvorenika tokom prisilnog rada na linijama razgraničenja u Gornjem Vakufu, Hrasnici, Bugojnu i Travniku, te nekim drugim mjestima.

39. Specijalni izvjestitelj je 14. augusta 1993. godine pisao Vladi izražavajući svoje gnušanje nad ovom praksom. Tražio je od vlasti da osiguraju da svi zatvorenici imaju pravo na suđenje, kao i da o njihovim slučajevima odmah budu obaviještene nezavisne agencije kojima se treba osigurati pristup zatvorenicima.

40. Postoje navodi da su neki bosanski Hrvati, ratni zatvorenici, u vladinim zatvoreničkim logorima u Mostaru i Konjicu bili prisiljeni da daju krv. Međutim, ovi navodi nisu potvrđeni.

41. Do sada je međunarodnim organizacijama omogućen ograničen pristup "Muzičkoj školi", zatvoreničkom logoru u Zenici. Bosanski Hrvat koji je tamo bio zatvoren između aprila i septembra 1993. godine, zajedno s 46 drugih ljudi, svi neregistrirani, tvrdi da je bez hrane bio prve sedmice, a da je bio zatvoren u ćeliji bez svjetla 45 dana i da je tokom ispitivanja tučen po nogama i bubrezima telefonskim kablovima, palicama i držačima za lopate.

Ograničenje slobode kretanja

42. U augustu 1993. godine Ratno predsjedništvo Bugojna je objavilo da je Hrvatima zabranjeno da napuste Bugojno, grad podijeljen između Armije RBiH i HVO-a. Samo je 2.500 Hrvata ostalo u Bugojnu nakon što je u julu 1993. godine Armija RBiH izvojevala pobjedu nad HVO-om. Od tada su porasle tenzije na vjerskoj osnovi. Osim već spomenutih slučajeva silovanja, 16 drugih ozbiljnih zločina nad hrvatskom manjinom je pod istragom. Zabilježene su česte pljačke i napadi na civile, Hrvate, u selima u okolini Bugojna.

43. U Zenici su vlasti u septembru 1993. godine zvanično objavile zabranu napuštanja grada za 23.000 Hrvata, iako im to u praksi nije bilo dozvoljeno od juna 1993. godine. Periodično, vlasti su organizirale razmjene lokalnih Hrvata za Muslimane iz Viteškog džepa i Vareša. Hrvatima su izdavane lažne isprave s muslimanskim imenima i onda su pod vojnom policijskom pratnjom napuštali grad. Prosječna cijena za svaku osobu iznosila je 250 DM, plaćana je gradskim vlastima, vojnoj policiji ili privatnim poduzetnicima koji su se bavili razmjenama. U poznatim slučajevima vojno sposobnim Hrvatima je bilo zabranjeno da napuste svoje porodice.

44. U Sarajevu, koje je pod opsadom snaga bosanskih Srba, Vladin sekretarijat za evakuaciju odbio je zahtjev većine Srba koji su se prijavili za dozvolu da napuste grad. Oko 700 bolesnih i starijih Srba kojima je dozvola za napuštanje grada data u decembru 1992. godine, tek su 8. novembra 1993. godine mogli napustiti Sarajevo. Čekajući mogućnost za napuštanje, 51osoba je umrla.

Vojni napadi na civile

45. Civili u zapadnom dijelu Mostara su izloženi napadima s položaja vladinih snaga na istoku.

Ostala kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava

46. Prema izvorima bliskim Katoličkoj crkvi, vojnici Armije RBiH ili vojnici snaga bosanskih Srba su u centralnoj Bosni namjerno oštetili i uništili crkvene zgrade u 66 župa.

E. Kršenja ljudskih prava koja su vršili pripadnici HVO-a

Masovna pogubljenja

47. Vojnici HVO-a su 18. aprila 1993. godine pogubili najmanje 89 muslimanskih civila u selu Ahmići u centralnoj Bosni. U selu se nisu nalazile vojne mete i nije postojao organizovani otpor napadu. Specijalni izvjestitelj je o ovom zločinu objavio izvještaj u maju 1993. godine, zasnovan na istrazi koju je proveo područni tim.[23]

[23] Pogledajte E/CN.4/1994/4, od 19. maja 1993. godine, Dio I.. Prema rezoluciji Vijeća sigurnosti 780 (1992) Komisija eksperata je takođe planirala istragu područja na licu mjesta. Pogledajte drugi privremni izvještaj, S/26545, od 6. oktobra 1993. godine

48. U zapadnoj Hercegovni specijalni izvjestitelj je istražio navode da su 9. augusta 1993. godine pripadnici HVO-a odveli devet muslimanskih civila, pet muškaraca i četiri žene, iz njihovih domova u Mokronogama i pogubili ih vatrenim oružjem iz bliske udaljenosti.

49. Vojnici HVO-a su 23. augusta 1993. godine otvorili vatru na dvije porodice muslimanskih civila koje su protjerali preko Starog mosta, pri tom ubivši jednog muškarca pred očima njegove supruge.

50. Tijela najmanje 15 muslimanskih civila pronađena su u selu Stupni Do u centralnoj Bosni, nakon što su ih 23. oktobra 1993. izmasakrirali pripadnici HVO-a. Bili su ili pogubljeni s bliske udaljenosti ili živi zapaljeni. Grupu su sačinjavale i žene koje su se držale za ruke pri pogubljenju. Predstavnici HVO-a su poricali da je došlo do masakra, i tri dana sprečavali međunarodne promatrače da posjete selo.

Masovne deportacije i kršenja ljudskih prava administrativnim mjerama u zapadnoj Hercegovini

51. Dolina Neretve južno od Mostara tradicionalno je većinom naseljena Hrvatima. Procjenjuje se da je do aprila 1993. godine u Mostar pristiglo 16.000 Muslimana iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine, a najmanje 12.000 u druge gradove u to području.

52. Gradske vlasti u Mostaru su 15. aprila 1993. godine usvojile odredbu broj 266/93, kojom se striktno ograničava raspodjela humanitarne pomoći raseljenim osobama. Procjenjuje se da je pomoć uskraćena za 10.000 Muslimana, a da je onima koji su živjeli u napuštenim stanovima HVO-a naredio da ih napuste do 9. maja 1993. godine. U nekim slučajevima stanovnici su bili prisiljeni da napuste stan pod prijetnjom paljevinom i smrću.

53. Protjerivanje muslimanskog stanovništva iz Mostara započelo je u junu 1993. godine. Samo 14. i 15. juna nekoliko hiljada Muslimana koji su živjeli u zapadnom dijelu grada je istjerano, a njihova lična dokumenta, uključujući i rješenja o stanarskom pravu, spaljena su na ulici. Potom su pod kišom metaka vojnika HVO-a protjerani preko mosta na istočnu obalu, koje je pod kontrolom Armije RBiH. Bilo im je rečeno da su protjerani da bi napravili mjesto za Hrvate iz Travnika. Prisilna protjerivanja i prebacivanja muslimanskog stanovništva u Mostar su zabilježena i u oktobru 1993. godine.

54. Deportacije Muslimana iz drugih dijelova zapadne Hercegovine započele su 13. jula 1993. godine, kada je oko 500 civila sakupljeno iz sela između Stoca i Čapljine i prisiljeno da pređu liniju razgraničenja s Armijom RBiH između Bune i Blagaja. Vojnici HVO-a su prijetili da će ubiti svakog ko pokuša da se vrati. Do kraja augusta 1993. godine, 20.000 Muslimana je protjerano preko linije razgraničenja.

55. Prije nego što su započela protjerivanja, hrvatske vlasti su koristile administrativnu moć da bi zlostavljali muslimansko stanovništvo i na taj način ograničavali njihova

prava. Ove mjere su uključivale masovana otpuštanja s posla krajem 1992. godine, pretraživanje domova koje su vršili civili i vojna policija u aprilu 1993. godine, hapšenja muškaraca Muslimana u Stocu u aprilu 1993. godine, isključivanje telefona u Čapljini i mobilizacija automobila koje su provodili vojnici HVO-a 4. jula 1993. godine. Slične aktivnosti su se provodile u Tomislavgradu i Livnu.

56. Hrvatski gradonačelnik Čapljine je 13. juna 1993. godine objavio na radiju da lokalnim Muslimanima više ne mogu garantirati životi i sigurnost. Tvrdi se da je nakon toga njihov normalan život postao nemoguć. Za Muslimane je bilo opasno da izlaze na ulicu, a hranu su mogli dobiti samo uz pomoć komšija Hrvata, prijatelja ili bračnih partnera. Muslimanske porodice su postale metom noćnih pljački maskiranih bandi, imovina im je bila oštećena, a policija u Čapljini im je pružala slabu zaštitu. Slični napadi su prijavljeni u selu Gradska od sredine augusta 1993. godine. Kuće muslimanskih obitelji su svakodnevno pljačkane noću, dok bi ih tokom dana vojna policija sprečavala da incidente prijave patrolama Civilne policije Ujedinjenih naroda.

Neselektivna hapšenja i kršenja prava zatvorenika

57. Sistematska hapšenja Muslimana započela su u maju 1993. godine i dosegla vrhunac krajem jula 1993. godine kada se procjenjuje da ih je 15.000 bilo u zatočeništvu. Tokom ovog peioda su zatvarani muškarci Srbi i Romi nastanjeni u zapadnoj Hercegovini. Međunarodni komitet crvenog križa je 19. oktobra 1993. godine izborio oslobađanje 600 Muslimana. Krajem oktobra 1993. godine HVO je držao 4.200 zatvorenika u osam registriranih zatvoreničkih logora, od kojih je najveći bio heliodrom Rodoč kod Mostara.

58. Većinu uhapšenika su činili vojno sposobni civili, iako su također bili zatvarani i mladići i starci preko 60 godina strosti. U Mostaru je 30. juna 1993. godine uhapšeno više od 6.300 Muslimana, u Čapljini je između maja i juna 1993. godine uhapšeno njih 5.500, 1.350 ih je uhapšeno u Stocu u junu 1993. godine, a 92 u Gradskoj u augustu 1993. godine.

59. Izgleda da su hapšenja bila dio politike da se zapadna Hercegovina očisti od nehrvata. Muslimani, bivši zarobljenici iz Čapljine, koji su u junu 1993. godine bili uhašeni bez naloga za hapšenje, bili su prisiljeni potpisati izjavu da će po puštanju na slobodu "dobrovoljno" napustiti Čapljinu.

60. Zatvorenici heliodroma Rodoč koji su imali garantna pisma za odlazak u treće zemlje su 17 jula 1993. godine morali potpisati dokumente HVO ureda za raseljene osobe kojima izjavljuju da žele napustiti Bosnu i Hercegovinu. Čak je i zatvorenicima bez garantnih pisama rečeno da napuste teritoriju Bosne i Hercegovine, pod lažnim obećanjem da će po dolasku u Hrvatsku biti raseljeni u treće zemlje. Nekoliko stotina zatvorenika dobili su svega nekoliko sati da vide svoje obitelji i spakiraju stvari, nakon čega su deportirani u Republiku Hrvatsku.

61. Prema određenim tvrdnjama Granična policija Hrvatske je zaustavila jedan konvoj 18. jula 1993. godine i evidentirala broj zatvorenika, kao i njihove lične dokumente. Međutim, jednom drugom konvoju je neometano omogućen prelazak granice u blizini Vrgorca. Tvrdi se da su zatvorenici na granici prebačeni u hrvatska vozila i da su pod policijskom pratnjom sprovedni do Gašinaca. Ovi događaji bi potvdili aktivno učešće Vlade Republike Hrvatske u ovim deportacijama.

62. Muslimanski i srpski civili su također zatvarani da bi mogli biti razmijenjeni za bosanske Hrvate, ratne zarobljenike. Zatvorenici koji su smatrani "vrijednim za razmjenu", zbog činjenice da su imali rođake u Armiji RBiH, nisu deportovani u Republiku Hrvatsku. Zatvorenici su bili primoran na rad u opasnim uvjetima, kao što je kopanje rovova i punjenje vreća s pijeskom na linijama razdvajanja. Određen broj zatvorenika je smrtno stradao pri obavljanju ovih poslova.

63. Kada su međunarodne agencije dobile mogućnost pristupa zatvoreničkim logorima HVO-a, bili su svjedoci ekstremne brutalnosti i degradacije. Zatvorenici su imali slomljena rebra, slomljene prste, modrice i srčane probleme, koji su bili posljedica batinanja koja su vršili stražari. Detaljniji prikaz uslova u ovim logorima dat je u izvještaju Specijalnog izvjestitelja o Mostaru.[24]

64. Oslobađanje zatvorenika je bio jedan od ciljeva Komisije za ljudska prava i humanitarna pitanja osnovane u okviru administracije takozvane "Hrvatske Republike Herceg-Bosne" u septembru 1993. godine. Navodno je zbog njenih dobrih službenika u oktobru došlo do djelimičnog zatvaranja zatvoreničkog logora Dretelj i puštanja zarobljenika. Međutim, do tog vremena domovi većine zatvorenika iz zapadne Hercegovine bili su zauzeli bosanski Hrvati.

Vojni napadi na civile

65. Od augusta 1993. godine većinom muslimansko stanovništvo zadržano u istočnom dijelu Mostara granatirano je do 400 puta na dan s položaja bosanskih Hrvata u zapadnom dijelu grada. Također, međunarodni promatači su potvrdili da bosanski Hrvati protiv civila u Mostaru i zapadnoj Hercegovini koriste snajpere, posebno smrtonosne puške kalibra 12,7 mm koje imaju domet do jednog kilometra i opremeljene su nišanima za noćno gađanje. U centru Starog Viteza, muslimanskoj enklavi u dolini Lašve pod kontrolom HVO-a, 18. aprila je eksplodirao kamion pun eksploziva kojim je upravljao vozač, Musliman, čiju su porodicu držali kao taoce. Eksplozija je ubila pet civila.

66. Naseljen većinom muslimanskim stanovništvom, Maglaj je skoro 90% bio uništen hrvatskom i srpskom artiljerijom i obje vojske su mjesecima sprečavale dostavljanje humanitarne pomoći. Civili bi bili ubijeni kada bi pokušali doći do pomoći dostavljene iz zraka.

[24] Pogledajte E/CN .4/1994/8 od 6. septembra 1993. godine

67. Dešavali su se direktni napadi na humanitarne radnike. U blizini Novog Travnika je HVO 11. i 12. juna 1993. godine ubio najmanje osam vozača Muslimana. U Starom Vitezu je 14. augusta HVO snajperista ubio vozača UNHCR-a u jasno označenom oklopnom vozilu.

Ostala kršenja ljudskih prava i humanitranog prava

68. Početkom jula 1993. godine HVO je uveo ogromne takse na konvoje strane pomoći. U septembru 1993. godine Komisija za ljudska prava i humanitarna pitanja obećala je ponovno otvoriti put spasa kroz zapadnu Hercegovinu. Ali, od tada nije zabilježen nikakav napredak. Bosanski Hrvati su 25. oktobra 1993. godine blokirali 400 tona međunarne pomoći. Snage bosanski Hrvata su tako usko definirale pojam "pomoć", da mnoge neophodne stvari kao što su cipele, odjeća, građevinski materijal za zimu, nisu mogli biti transportirani do centralne Bosne.

69. Nagon da se eliminira vjerska raznolikost u mnogim je područjima bio praćen naporima da se unište svi tragovi manjinskih kultura. U Stocu, u zapadnoj Hercegovini, kada je 1. augusta 1993. godine počelo protjerivanja nehrvata, četiri džamije su dignute u zrak. U Mostaru je 9. novembra historijski most iz Otomanskog perioda srušen vojnim napadima. Bio je pod zaštitom UNESCO-a kao zdanje od izuzetne kulturne vrijednosti. Osim toga most je bio jedini način opskrbe vodom istočnog dijela grada.

F. Kršenja ljudskih prava koja su vršili pripadnici snaga bosanskih Srba

Protjerivanja i ograničenje slobode kretanja

70. Protjerivanja nesrba s teritorija pod srpskom kontrolom su u nekim područjima skoro završena. U Doboju je ostalo samo 1.000 Muslimana od 43.000 koliko ih je registrirano popisom stanovništva iz 1991. godine. U aprilu 1993. godine u Bosanskom Novom je ostalo samo 800 Muslimana od njih 15.000. Svi nesrbi su protjerani iz sela Bukovica, Mala Vukovica, Tombak i Zajir.

71. Konrolu kretanja nesrba vršila je Komisija za razmjene, kojoj su u nekoliko slučajeva pomagali zaposlenici lokalnog Crvenog križa. Nesrbi koji su željeli otići morali su se prijaviti za razmjenu za Srbe izvan te regije, ili da budu spojeni s obiteljima u drugim zemljama.

72. Nesrbi koji su imali muške rođake u zatočeništvu, ili koji su i sami bili "pod radnom obavezom" nisu se mogli prijaviti za odlazak.

73. Od marta 1993. godine procedura napuštanja je regulirana instrukcijama s Pala, administrativnog centra takozvane "Republike Srpske". One su sprečavale nesrbe da odlaze u autima, ili da sa sobom nose vrijednosti. Zahtijevale su od njih da plate autobusnu kartu i da se odreknu državljanstva. Također su morali platiti taksu svakoj opštini preko čije teritorije bi prešli.

74. "Takse" su se razlikovale od područja do područja. U junu 1993. godine, na primjer, autobusna karta za nesrbe u Doboju iznosila je 40 DM, dok se u Bijeljini kretala između 200-300 DM. Tranzitne takse su se kretale od 40 DM u Doboju do 60 DM u Bijeljini. Prosječna cijena pregledanja pasoša je iznosila 10 DM. Ovi iznosi su bili plaćani službenicima Komisije za razmjene, a u nekim poznatim slučajevima i službenicima lokalnog Crvenog križa. Neki pojedici su bili primorani da se prilikom napuštanja skriju iza bližih rođaka, jer si nisu mogli priuštiti troškove taksi.

75. Procedura je obično bila gruba i neselektivna. Nesrbi iz Brčkog, Bijeljine, Banje Luke i drugih mjesta su kazali da su ih službenici Komisije u kratkom vremenskom periodu stavljali na autobuse s minimumom ličnih stvari, pri čemu su bili natjerani da predaju ključeve svojih domova. Vojna policija bi ih zatim pretraživala i oduzimala vrijednosti. Ova procedura je ponekad bila popraćena batinama. Zatim bi bili dovezeni na liniju razdvajanja i primorani da hodaju preko minskih polja do položaja pod kontrolom Armije RBiH, na primjer u Šatorovićima u tuzlanskom regionu. U nekih slučajevima ovo je bila sudbina nesrba koji su vjerovali da će biti prebačeni u inostranstvo da bi se spojili sa članovima svojih porodica. Stotine nesrba iz Bijeljine i Doboja koji se čak nisu ni prijavili za odlazak su bili deportovani preko linije razdvajanja.

76. Izvještaji ukazuju da su vlasti Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) bile uključene u protjerivanje ne-Srba u inostranstvo. Grupa od 17 Muslimana je 24. augusta 1993. godine navodno bila odvezena iz Bijeljine preko teritorije SRJ do mađarske granice. U Bačkom Bregu, 29. augusta 1993. godine, grupa od 33 Muslimana iz Bijeljine je prešla mađarsku granicu. U septembru 1993. godine ovaj izvještaj je potvrdio visoki oficir granične policije Savezne Republike Jugoslavije. Od tada se čini da je prestalo učešće Savezne Republike Jugoslavije u progonima iz Bijeljine. Specijalnom izvjestitelju nije poznato da li su vlasti Savezne Republike Jugoslavije učestvovale u progonima nesrba iz drugih gradova.

Masovna pogubljenja, "nestanci", i drugi vidovi nasilja nad ljudima.

77. Nekoliko masovnih pogubljenja su bila od posebnog interesovanja Specijalnog izvjestitelja.

78. U Doboju su, na primjer, 22. marta 1993. godine, vojnici snaga bosanskih Srba ubili tri Muslimana i jednog Hrvata u Radničkoj ulici, tako što su prvo pucali na njih, a zatim ih zaklali.

79. Od posljednjeg izvještaja Specijanog izvjestitelja veliki broj nesrba je "nestao" iz svojih domova. Obično je njihov "nestanak" bio praćen sukobom s uniformiranim licima i u toku nekoliko dana njihovi domovi bi bili naseljeni Srbima. Tijela nekolicine njih su naknadno pronađena. Jedan Musliman je pronađen u mrtvačnici u Banja Luci sa odsječenim rukama i donjom usnom 30. marta 1993. godine, tri dana nakon što su ga od kuće odvela uniformirana lica.

80. Nesrbi su izgubili bilo kakav vid zaštite. Ovo je posebno došlo do izražaja 1. augusta 1993. godine kada je civilna policija bila pozvana da zaštiti muslimanske porodice prilikom napada na Lisovac u opštini Gradiška. Policija je stigla tri sata nakon završetka napada.

81. Napad je trajao 90 minuta i prema izvještaju svjedoka, 12 muškaraca od kojih su neki bili uniformirani, upadalo je u muslimanske kuće, pri tom udarajući ukućane i uništavajući njihovu imovinu. Osamdesetogodišnja starica, kao i dva člana njene porodice ubijeni su pucnjem u glavu zato što su se pobunili protiv napada. Njena osamnaestogodišnja unuka je tom prilikom više puta silovana. U susjednoj kući 12 muškaraca je pretuklo, zatim ubilo vlasnika, Muslimana, i pretuklo i silovalo njegovu dvadesetsedmogodišnju suprugu. Tom su prilikom ubili i njegovu majku i izbacili je na ulicu. Zapalili su još dvije kuće prije nego što su napustili mjesto u pet sati poslijepodne.

82. Vojna vježba snaga bosanskih Srba, od 19. aprila 1993. godine, s teškom atriljerijom predstavljala je vrhunac trinaestodnevnih napada na nesrpsko predgrađe Banje Luke, Vrbanju. Napadi su uključivali: smrtonosne ubode nožem jednog Muslimana (6. april 1993. godine), spaljivanje sedam muslimanskih kuća i pljačku drugih (11. april 1993. godine), ubistvo dviju Muslimanki koje su izvršili vojnici snaga bosanskih Srba koji su se vraćali s prvih linija (12. april 1993. godine), ubistvo dva muslimanska civila koje je izvršilo uniformirano lice (12. april 1993. godine); napad sjekirom na Muslimana (14. april 1993. godine) i gađanje snajperom nekoliko muslimanskih kuća koje su izvršili vojnici (19. april 1993. godine).

Neselektivna hapšenja, zatvaranja i zlostavljanja zatvorenika

83. Do kraja oktobra 1993. godine snage bosanskih Srba su držale oko 500 zatvorenika, uključujući žene, u 22 registrirana zatvorenička logora i nepoznat broj zatvorenika na drugim mjestima. Najveći broj zatvorenika se nalazio u kompleksu Batkovići.

84. Većina zatvorenika su bili civili. Neki su bili uhapšeni kada su se pripremali napustiti teritorij sa svojim porodicama. Između 4. i 11. septembra 1993. godine 60 Muslimana i Hrvata je uhapšeno kada su se spremali preći liniju razdvajanja u blizini Bijeljine. Oni su nakon hapšenja odvedeni u zatvorenički logor Batkovići. Vjerovatno su bili zatočeni da bi se mogli razmijeniti za bosanske Srbe koji su bili zatvoreni kao ratni zarobljenici. Ostali Muslimani, Hrvati i Romi su uhapšeni da bi služili kao radna snaga u području sukoba ili da služe kao "živi štit". Na primjer, krajem juna 1993. godine, žene i muškarci nesrbi uhapšeni su u svojim domovima i na ulici u predgrađu Doboja Milkovac i prisiljeni da stoje kao "živi zid" na liniji razgraničenja na Putnikovom brdu.

85. Također je zabilježeno u paragrafu 28 da je postojala praksa zatvaranja žena, koje bi vojnici snaga bosanskih Srba seksualno zlostavljali.

86. Specijalni izvjestitelj je i dalje zabrinut izvještajima o zlostavljanju zatvorenika u registrovanim zatvoreničkim centrima i logorima. Prema svjedočenju ljudi oslobođenih

iz zatvoreničkog logora Batkovići, uslovi za žene i muškarce su bili strašni i degradirajući, popraćeni neprestanim batinjanjima koja bi ponekad rezultirala smrću.

Kršenja ljudskih prava administrativnim mjerama

87. Koristeći samo administrativne mjere, vlasti bosanskih Srba od 1992. godine su ne-Srbima uskratili mnoga osnovna ljudska prava.

88. Pravo na plaćeni rad zavisilo je o spremnosti na mobilizaciju u vojsku bosanskih Srba. Oni koji bi odbili poziv bili bi otpušteni s posla i zadržani u zatvoru do 20 dana, za vrijeme čega su bili prisiljeni raditi u području sukoba. Od marta 1993. godine, na osnovu uputstava s Pala, članovi obitelji onih muškaraca koji su odbili mobilizaciju su također otpušteni s posla. Osobe bez plaćenog posla, automatski gube stambeno pravo, zdravstveno osiguranje i penziju.

89. Prema uputstvima izdatim u martu 1993. godine, osobe otpuštene s posla su obavljale neplaćene poslove pri Uredu za javne službe. Osobe koje su bile pod "radnom obavezom vlastima", kako su je nazivali, nisu se mogle prijaviti za odlazak. Prema brojnim svjedočenjima, "radna obaveza" je uključivala duge sate teškog fizičkog rada, koji je često podrazumjevao kopanje rovova na linijama razdvajanja, rad u poljima ili čišćenja ulica. Radnici na prisilnom radu iz Doboja svjedoče da su dobivali hranu samo u slučaju ako su poslove obavljali izvan matičnog grada. U svim ostalim slučajevima morali su se sami hraniti.

90. U Banjoj Luci, Doboju i drugim gradovima, civilna i vojna policija je stalno kontrolirala osobe u nesrpskim dijelovima grada, provjeravajući njihove dokumente, nacionalnu pripadnost i zaposlenje. U mnogim slučajevima bili bi odmah mobilizirani za prisilan rad, bez prethodnog obavještenja svojih obitelji.

91. Od 1992. godine, Muslimani i Hrvati su sistematski izbacivani iz svojih domova, navodno praveći prostor za Srbe raseljene iz drugih područja. Oni koji su služili u vojsci bosanskih Srba većinom su bili izuzeti. Prema svjedočenju ljudi koji su napustili to područje, od marta 1993. godine započeta je praksa isključivanja telefona nesrba u Banja Luci i zatvaranja njihovih poslovnih prostora. Vozila koja su pripadala nesrbima u Bijeljini je oduzimala vojska bosanskih Srba. Također je oduzimana i poljoprivredna oprema. Kartice za racionalno snabdijevanje nisu dobili nesrbi u Doboju i na Grbavici i na taj način su onemogućeni da dobiju humanitarnu pomoć.

Vojni napadi na civile

92. Granatiranje Sarajeva koje su snage bosanskih Srba započele prije 18 mjeseci eskaliralo je u oktobru 1993. godine. U augustu 1993. godine, 264 granate su pogodile centralni dio bolnice na Koševu, koja se nalazi 300 metara od linije razdvajanja, ubivši pri tom pacijente i članove osoblja klinike. Pošto je bolnica jasno vidljiva s položaja bosan-

skih Srba, bar neki od ovih napada se mogu smatrati namjernim. Četveromjesečna beba u kolijevci je 25. oktobra teško povrijeđena snajperskim metkom ispaljenim s položaja koji su držali bosanski Srbi.

93. Kao što je već spomenuto, srpske i hrvatske snage su skoro uništile grad Maglaj i spriječile dostavljanje humanitarne pomoći. Također su ubijali civile koji su pokušali doći do paketa humanitarne pomoći dostavljenih iz zraka.

94. U mjestima i gradovima gdje su im visoke zgrade pružile zaštitu i anonimnost, snajperisti su oduzimali život ljudima koji su čekali u redu za hranu ili vodu, ili su se pak nalazili na vojnim kontrolnim punktovima.

95. U maju 1993. godine Specijalni izvjestitelj je podnio izvještaj o zasjedi snaga bosanskih Srba u dolini Cerske u koju su uhvaćene muslimanske izbjeglice[25]. Grupa od 76 muslimanskih civila koja se kretala pješke iz Sreberenice prema Kladnju 6. jula 1993. godine je dva puta uhvaćena u zasjedu snaga bosanskih Srba. Kada je 10 preživjelih došlo do sela Turalić, otkrila ih je srpska tenkovska patrola, koja je navodno na njih pucala iz tenka.

96. U Maglaju je 1. juna 1993. godine, konvoj UNHCR-a granatiran sa srpskih položaja. Dva vozača i jedan član osoblja su poginuli.

Ostala kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava

97. Kao i HVO, snage bosanskih Srba su također uvele takse na konvoje humanitarne pomoći.

98. Pet od šest džamija u Bijeljini koja je pod srpskom konrolom, kao i sve džamije u Banjoj Luci su dignute u zrak 1993. godine. Svjedoci tvrde sa su rušenja bila sistematska i da je na tim parcelama ubrzo posađeno drveće.

II. HRVATSKA

A. Uvodne napomene

99. Ovaj izvještaj Specijalnog izvjestitelja se odnosi na glavna područja njegovog interesovanja s posebnim osvrtom na situaciju ljudskih prava u Republici Hrvatskoj, uključivo teritorije pod de facto nadzorom takozvane «Republike Srpske Krajine». Kršenja međunarodnih standarda humanitarnih prava i humanitarnog prava bila su primarno korištena za vršenje etničkog čišćenja. Važna indikacija razine ove prakse su masovna raseljavanja osoba iz područja gdje su činili manjinu. Prema UNHCR-ovim statistikama, do oktobra 1993. godine bilo je ukupno 247.000 Hrvata i drugih nesrba raseljenih i protjeranih iz ostatka Hrvatske, od kojih se procjenjuje da je 87.000 smješteno u

[25] Pogledajte E/CN .4/1994/3 od 5. maja 1993. godine

UNPA područja. Situacija s izbjeglicama i raseljenim osobama dovodi do ozbiljnih humanitarnih problema i čini glavni teret društva.

B. Neselektivna pogubljenja i 'etničko čišćenje' koje su vršile hrvatske oružane snage u Medačkom džepu i drugim područjima

100. Specijalni izvjestitelj je primio izvještaje o neselektivnim pogubljenjima i 'etničkom čišćenju' koje su počinile vladine snage u selima Medačkog džepa: Divoselo, Čitluk i Počitelj. Ovo područje se nalazi u 'ružičastoj zoni' u blizini Južnog sektora UNPA. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Divoselu je živjelo 244, u Čitluku 129, a u Počitelju je 307 stanovnika. Međutim, prema pouzdanim izvorima od septembra 1993. broj stanovnika se povećao na 210, 240, odnosno 534, prvenstveno zbog priliva raseljenih osoba. Iako su većinu stanovništva u ovim selima činili Srbi, podaci iz septembra 1993. godine ukazuju na postojanje jednog broja miješanih brakova između Hrvata i Srba.

101. Prema podacima koje je prikupilo osoblje na terenu tokom neposrednih istraga, 9. septembra 1993. godine u šest sati ujutro hrvatske oružane snage su ušle u sela Divoselo, Čitluk i Počitelj u Medačkom džepu i tom prilikom ubile stanovnike, stoku, uništile kuće i ostalu imovinu[26].

102. Pronađeno je šezdeset sedam tijela, dok se za ostalih dvadeset pet traga. Nakon pregleda nekoliko tijela medicinski stučnjaci su ukazali da su ubijeni iz bliske udaljenosti. Troje je poginulo od udara granata. Nekoliko tijela je bilo izmasakrirano i imali su na sebi vidljive tragove mučenja, uključujući i opekotine. Čini se da su većinu žrtava činili civili, uključujući i starije osobe. Neka tijela su bila u uniformama, ali su bili identifikovani kao stanovnici sela. Među žrtvama se nalazilo i najmanje devet žena, od kojih je sedam bilo starijih, ali nije bilo djece (navodno su djaca evakuisana prije nego što je došlo do napada).

103. Osoblje na terenu je došlo do svedočanstava nekoliko svjedoka pogubljenja. Hrvatica, stanovnica sela, je tvrdila da je krijući se svedočila da su pripadnici hrvatskih oružanih snaga ispalili ručnu granatu na kuću iz koje je zatim istrčala žena u zapaljenoj odjeći. Svjedokinja je dalje navela da su vojnici ostavili ženu da izgori do smrti. Drugi stanovnik sela je tvrdio da su pripadnici hrvatskih oružanih snaga iz bliske udaljenosti pucali na osamdesetogodišnju ženu.

104. Jedanaest zaselaka u džepu je ili potpuno uništeno, ili je pretrpilo teška oštećenja. To su Sitnik, Drijići, Vuksani, Donje Selo, Uzelci, Raičevići, Rogići, Budići, Lički, Čitluk i Krajinovići. Nekoliko stanovnika oštećenih sela je svjedočilo da su osim granatiranja civilnih objekata, pripadnici hrvatskih oružanih snaga nastavili sistemsko uništavanje sa eksplozivaima, uključujući granate i mine.

105. U pismu od 1. oktobra 1993. godine, Specijalni izvjestitelj je ukazao Vladi da je neophodna sveobuhvatna istraga ovih događaja koja predstavljaju kršenje međunarod-

[26] Kao dodatak istrazi koju su proveli članovi osoblja područnih odjela specijalnog izvjestitelja, referenca se odnosi na UNPROFOR "Izvještaj o operacijama u Medačkom džepu i procjenu broja žrtava i materijalne štete".

nog prava. Istragom bi se trebala utvrditi pojedinačna odgovornost i kazniti počinitelji. U pismu od 9. oktobra 1993. godine, zamjenik premijera i ministar vanjskih poslova su obavijestili Specijalnog izvjestitelja da preliminarna istraga koju je provela Vlada ukazuje da su 'osobe ubijene u akciji', ukjučujući i starije osobe. U sljedećem pismu od 12. oktobra 1993. godine, Vlada je obavijestila Specijalnog izvjestitelja da je 'postigla maksimalan stepen nepristrasnosti' u istragama, i da su dva služenika koja su sudjelovala u incidentu suspendirana. U ovom pogledu, Specijalni izvjestielj također želi spomenuti da je Komisija eksperata oformljena u skladu s rezolucijom Vijeća sigurnosti 780 (1992), provela istragu o incidentu u Medačkom džepu.

106. Specijalni izvjestitelj je zaprimio izvještaje da je nakon napada hrvatskih vladinih snaga od 6. septembra na selo Mirlović Polje u području UNPA Južni sektor, sedam starijih civila srpskog porijekla pronađeno mrtvo u zaselku Donje Selo, od kojih je četvero pogubljeno, a troje je spaljeno do smrti.

107. Specijalni izvjestitelj također izražava svoju zabrinutost zbog velikog broja izvještaja koje je primio, a u kojima se spominje kontinuirana podrška Republike Hrvatske snagama bosanskih Hrvata koje su odgovorne za 'etničko čišćenje' i ostala ozbiljna kršenja ljudskih prava u dijelovima Bosne i Hercegovine pod njihovom kontrolom[27].

C. Ostala kršenja prava na život

108. Osoblje na terenu je zaprimilo nekoliko izvještaja o ubijanju Srba, u kojima se navodi da hrvatske vlasti nisu provele odgovarajuću istragu ili da se kazne počinitelji. U jednom slučaju, na primjer, izvještava se da je 30. jula 1993. godine u centru Siska starija Srpkinja ubijenja, a njeno tijelo izmasakrirano. Policija nije provela sveobuhvatnu istragu i odbila je obavijestiti porodicu ubijene o rezultatima istrage. Nadalje, komšije ubijene su bile preplašene da odaju podatke o identitetu izvršitelja, posebno nakon što ih je ispitala policija.

D. Neselektivna hapšenja i pravo na pravedno suđenje

109. Osoblje na terenu je izvjestilo Specijalnog izvjestitelja o slučajevima neselektivnih hapšenja i kršenja prava na pravedno i javno suđenje pred stručnim i nepristrasnim sudom.

110. Specijalni izvjestitelj je sa zabrinutišću pratio slučaj Srbina, zaposlenika UNOV/UNDP Programa za obnovu, kojem je predhodno hrvatska policija izdala odobrenje za rad, a zatim je uhapšen na dužnosti 1. septembra 1993. godine u Pakracu, zaštičenoj zoni Ujedinjenih nacija. Zadržan je u pritvoru pod optužbom da je htio izvršiti 'oružanu pobunu', bez ikakvih tačno određenih pritužbi protiv njega. Nadalje je njegovom advokatu onemogućen pristup dokaznom materijalu i svjedocima, a pri tom

[27] Pogledajte također zaključke Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije, usvojne na 1.010. satstanku (sesija 48) (A/48/18, paragraf 502); održanom 19.augusta 1993. godine, koji sadrže izvještaj Komiteta Generalnom savjetu (sesija 48) i zaključke Komiteta za ljudska prava, usvojene na 1.205. sastanku (46. sesija), održanom 6. novembra 1992. godine (CCPR/C/79/Add.15, paragraf 7)

mu je dano samo dvanaest sati da uloži žalbu na naredbu o zatvaranju. Vlasti su također naglasile da će mu suditi vojni sud i da će suđenje biti zatvoreno za javnost. U pismu od 24. septembra 1993. godine, Specijalni izvjestitelj je uložio žalbu Vladi da osigura 'da se bar poduzmu sve potrebne mjere kako bi se obezbijedilo pravedno i javno suđenje pred stručnim i nepristrasnim sudom'. U pismu od 4. oktobra 1993. godine, Vlada je uvjerila Specijalnog izvjestitelja da će suđenje 'biti održano u skadu sa zakonima Republike Hrvatske'. On je oslobođen 24. oktobra nakon što je dobio 'oprost' za svoje navodne aktivnosti.

111. U drugom slučaju u kojem je istragu provelo osoblje na terenu, građanin Republike Hrvatske srpskog porijekla je uhapšen 12. decembra 1992. godine u Zagrebu pod optužbom da je mučio hrvatske ratne zarobljenike u zatvoru u Glini. Optuženom se sudilo po hitnom postupku pred Okružnim sudom u Zagrebu, gdje je osuđen na dvanaest godina zatvora, iako protiv njega nije predočen niti jedan čvrst dokaz. Iako mu se sudilo kao civilu, pod prisilom je razmijenjen kao ratni zarobljenik, prije nego što je njegovu molbu mogao razmatrati Vrhovni sud.

112. U narednom slučaju u kojem je istragu provelo osoblje na terenu, trinaest Srba su 12. decembra 1992. godine prema članu 236(b) Zakona o kaznenom postupku Republike Hrvatske optuženi za 'pokušaj da silom i drugim nezakonitim sredstvima otcijepe dio Republike Hrvatske i priključe je teritoriji druge države'. Tvrdi se da su 'organizovali vojnu ćeliju i odbor koji je održavao vezu s JNA, da su prikupljali oružje, prikupljali i slali podatke JNA, štampali letke upozoravajući Srbe na oprez, organizirali plan odbrane i načine evakuacije, i ostale neprijateljske aktivnosti'.

113. Suđenje je počelo u Dubrovniku 23. marta 1993. godine pred Vojnim sudom iz Splita. Od trinaestorice optuženih, samo je jedan bio prisutan. Ostali su ili napustili Dubrovnik ili su već bili razmijenjeni kao zatvorenici s ostalim Srbima. Sud je prisutnog optuženika oslobodio svih optužbi. Ostalim se sudilo u odsustvu i osuđeni su na kratke kazne zatvora.

114. Na osnovu izjave jednog od advokata odbrane, suđenje je održano u skladu sa svim relevantnim procedurama zakona Republike Hrvatske. Ipak, osuda dvanaest pojedinaca u odsustvu, kao i dokazni materijal koji se temelji na indicijama, ukazuju na dvojbe u vezi s pravednošću samog postupka. Nadalje se tvrdi da su navodna djela počinjena u periodu između marta i jula 1991. godine, prije nego što je 8. oktobra 1991. godine na snagu stupio pravni sistem Republike Hrvatske, tako da je Zakon o kaznenom postupku primjenjen retroaktivno.

E. Državljanstvo

115. Pitanje državljanstva je još uvijek aktuelno. U skladu s prijašnjim raspravama po ovom pitanju, Specijalni izvjestitelj želi ukazati na određene aspekte Zakona o državljanstvu Republike Hrvatske koji se odnose na pitanje ljudskih prava, kao i slične probleme u zakonima koji se tiču državljanstva ostalih država članica bivše Jugoslavije[28].

[28] Pogledajte paragraf 183

116. U kontekstu nepotpunog prenošenja prava u slučaju Hrvatske i ostalih država članica bivše Jugoslavije, osnovno pitanje se tiče definisanja kategorije pojedinaca koji su u vrijeme prenošenja činili osnovno građansko tijelo. U članu 30. Zakona o državljanstu Republike Hrvatske koristi se termin 'hrvatski državljanin' za 'osobu koja je stekla pravo na državljanstvo prema Zakonu koji je važio prije stupanja na snagu ovog Zakona'. Ovo se prvenstveno odnosi na državljane Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), a koji su imali 'republičko državljanstvo Socijalističke Republike Hrvatske', a koji su ga se 8. oktobra 1991. godine odrekli u korist državljanstva Republike Hrvatske.

117. Međutim, u praksi je republičko državljanstvo unutar SFRJ bilo simbolično i skoro da nije imalo zakonskog uticaja. Prema članu 249 Ustava Jugoslavije iz 1974. godine 'jugoslovenski državljani imaju samo jedno državljanstvo' i 'državljani republika na teritorije druge republike imaju ista prava i dužnosti kao građani te republike'. Nadalje se tvrdi da se republičko državljansvo nužno ne odnosi na republiku u kojoj je osoba rođena i u kojoj je stalno nastanjena, čak i u slučaju kada je osoba oduvijek imala stalno prebivalište u datoj republici.

118. Usprkos gore navedenim faktorima, Šef aministrativnog odjela Ministarstva unutrašnjih poslova je na sastanku sa saradnicima Specijalnog izvjestitelja, objasnio da je Zakon o državljanstvu Republike Hrvatske baziran na 'neprekidnosti' stečenog državljanstva bivše Socijalističke Republike Hrvatske (članice SFRJ) i državljanstva Republike Hrvatske. Ova politika je omogućila neselektivno dodjeljivanje statusa stranca svim državljanima SFRJ sa stalnim boravkom u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj koji nisu imali hrvatsko državljanstvo.

119. Izuzetak od gore navednog pravila su predstavljali pripadnici 'hrvatskog naroda'. Član 30 Zakona o državljanstvu Republike Hrvatske glasi:
"Pripadnik hrvatskog naroda koji na dan stupanja na snagu ovog zakona nije državljanin Republike Hrvatske, a datog dana ima stalno prebivalište na teritoriji Republike Hrvatske, će steći hrvatsko državljanstvo uz predočenje pismene izjave da se smatra hrvatskim državljaninom."

120. Nadalje, prema članu 16 Zakona o državljanstvu državljanstvo mogu steći na osnovu gore navedenih kriterija i oni pripadnici 'hrvatskog naroda' koji nemaju stalno prebivalište u Republici Hrvatskoj i državljanstvo bivše SFRJ. S druge strane, oni koji nisu pripadali 'hrvatskom narodu' moraju zadovoljiti stroge procedure naturalizacije da bi stekli državljanstvo, čak i u slučaju kada su kao državljani SFRJ imali prebivalište na datoj teritoriji.

[29] Zakon o privremenoj upotrebi stanova od 4. decembra 1991. godine, («Narodne Novine» broj 66., 9. decembar 1991. godine, strana. 2.075.; nezvaničan prevod; odnosi se na «Zakon o privremenoj upotrebi») koji su donijele hrvatske vlasti "da bi zbrinule raseljene osobe, izbjeglice, lica koja su branila Republiku Hrvatsku i članove njihovih porodica" (član 1., nezvaničan prevod). Osnovna svrha ovog zakona je da regulira privremenu upotrebu stanova koji su u vlasništvu Republike Hrvatske i koji su "prazni, ispražnjeni ili napušteni". Prema ovom zakonu o privremenoj upotrebi (član 3.) uvrđene su dvije kategorije privremene upotrebe: jedna se odnosi na stanove u vasništvu građana, a druga na stanove koji su predhodno bili u vlasništvu Jugoslovenske narodne armije (JNA). U drugoj kategoriji se nalazi 38.000 stambenih jedinica koje su pripadale JNA.. Prema sporazumu od 22. novembra 1991. godine između JNA i Vlade Republike Hrvatske, nadležnost nad ovih stanovima je preuzelo hrvatsko Ministarstvo obrane. Situacija sa stanarima ovih stanova je prilično problematična, pa je stoga u fokusu istrage osoblja u podrčnim uredima.

121. Prema službenim izvorima, u slučaju kada je bilo neophodno da se utvrdi etnička pripadnost molitelja, najbolji dokaz pripadnosti 'hrvatskom narodu' je predhodno izražavanje pripadnosti 'hrvatskom narodu' (tj. hrvatskom etničkom porijeklu) u službenim dokumentima SFRJ. U slučaju kada se molitelj nije predhodno izjasnio o nacionalnosti, hrvatske vlasti su bile u poziciji da na osnovu ostalih kriterija utvrde da li je molitelj državljanstva Hrvat. Sve ovo je predstavljalo ozbiljan problem za osobe iz miješanih brakova, koje se nisu izjasnile o nacionalnoj pripadnosti ili su se izjasnile i kao 'Jugosloveni'. Da bi se utvrdilo da li je molitelj pripadnik 'hrvatskog naroda bilo neophodno priložiti spektar dokaza koji je obuhvatao prima facie dokaz (hrvatsko prezime) kao istrage o privatnom životu pojedinaca (vjerska opredijeljenost, društvene aktivnosti, itd.).

122. Hrvatske vlasti su u više navrata potvrdile politiku uticaja etničke pripadnosti u pocesu dodjeljivanja državljanstva, navodeći pri tome da se hrvatsko zakonodavstvo ravna zakonima drugih država koje također prave razlike na osnovu etničke pripadnosti. Međutim, neophodno je napraviti razliku između dijela Zakona o državljanstvu koji se tiče imigracije, u slučaju kada molitelj nema prethodne društvene veze na datoj teritoriji i slučaja kada se u novoformiranoj državi uskraćuje državljanstvo na osnovu etničke pripadnosti onim osobama koje su predhodno imale stalno boravište na datoj teritoriji u prijašnjoj državi.

123. Prema vladinim izvorima od maja 1993. godine, državljanstvo je uskraćeno za 12.708 osoba, od kojih su 7.500 bili Srbi, dok su 5.208 bili pripadnici drugih naroda. Statistički podaci se navodno odnose samo na one osobe koje su podnijele molbu za državljanstvo, a zatim im je ono uskraćeno. U istragama osoblja na terenu utvrđeno je da je u nekoliko slučajeva došlo do zastoja u proceduri zbog toga što službenici i organi vlasti nisu razmatrali molbu zbog etničke pripadnosti molitelja. Drugi uzrok zabrinutosti koji se odnosi na zahtjeve za državljanstvo je činjenica da za vrijeme trajanja procedure dobijanja državljanstva molitelj ima status stranca, iako je kao državljanin SFRJ predhodno imao stalno boravište na teritoriji Hrvatske, pa mu je uskraćeno pravo na socijalnu pomoć, zdravstvenu zaštitu, penziju, besplatno školovanje i zaposlenje u državnoj službi. Zbog činjenice da je procedura dobijanja državljanstva trajala mjesecima, mnogi molitelji zbog financijskih razloga su morali napustiti teritorij Hrvatske.

F. Nezakonite deložacije

124. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su zaprimili, a zatim i potvrdili izvještaje o nezakonitim deložacijama iz stanova u društvenom vlasništvu u Hrvatskoj. Većinu ovih deložacija su bez predhodne zakonske procedure proveli pripadnici Vojne policije. U nekim slučajevima došlo je do primjene sile. Komisija za stambena pitanja Ministarstva odbrane (dalje u tekstu 'Komisija za stambena pitanja') je često odbijala da razmotri pojedinačne pritužbe.

125. Također je evidentno da Vojna policija nije izvršavala sudske naloge o povratku stanara u njihove domove. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su zaprimili službeni dopis

od 20. jula 1993. godine u kojem bilježnik Opštinskog suda u Rijeci svjedoči da 'nije došlo do izvršenja sudskog naloga o povrtatku stanara u njihove domove'. Pripadnici vojne policije su odbili izvršiti nalog suda, jer su dobili 'druge naredbe od svojih pretpostavljenih'.

126. Prema podacima zaprimljenim od predstavnika Komisije za stambena pitanja, od usvajanja Zakona o privremenom pravu na korištenje stanova[29] pokrenuta je zakonska pocedura za deložaciju 280 porodica, od kojih je 165 izvršeno, dok je 115 deložacija odloženo. Prema podacima Komisije za stambena pitanja, iako je u predhodnom režimu 85% stanova u vlasništvu JNA dodijeljeno Srbima, nacionalni sastav onih koji su bili deložirani je sljedeći: 50% Hrvati; 40% Srbi i 10% ostali.

127. U 3.120 slučajeva postupci su pokrenuti protiv 'državnih neprijatelja' prema članu 2. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o stambenim odnosima Republike Hrvatske («Narodne novine» broj 22 od 17. aprila 1992. godine, strana 538, neslužbeni prevod, nadalje u tekstu se spominje kao 'Zakon o izmjenama'), član 102(a) je uvršten u Zakon Republike Hrvatske o stambenim odnosima i prema njemu sud ima pravo donijeti odluku o 'oduzimanju stambenog prava onima koji su učestovali ili učestvuju u neprijateljskim aktivnostima usmjerenim protiv Republike Hrvatske'. Međutim, u praksi su Srbi većinom osumnjičeni za neprijateljske aktivnosti i deložirani na osnovu odluke Komisije za stambena pitanja, bez prethodno pokrenute zakonske sudske procedure. Do ovakvih situacija je dolazilo usprkos odredbi državnog pravobranitelja Republike Hrvatske po kojoj bi Komisija za stambena pitanja trebala razmatrati dodjeljivanje na privremeno korištenje samo onih stanova koje nisu napustili vlasnici (pismo od 12. februara 1993. godine upućeno zapovjedniku Vojne policije). Nadalje, prema članu 105 Zakona o stambenim odnosima jasno se predviđa da odluku o deložaciji može donijeti samo sud.

128. Specijalni izvjestitelj cijeni napore lokalnih vlasti, kao što je slučaj s Općinskim vijećem Pule, da zaustave sve deložacije dok Upravni sud Republike Hrvatske ne donese presudu o zakonitosti postupka u svakom pojedinačnom slučaju.

129. Za vrijeme sastanka s predstavnicima Komisije za stambena pitanja u augustu 1993. godine, Specijalni izvjestitelj je izrazio svoju zabrinutost u vezi s nezakonitim deložacijama. Predstavnici vlasti su priznali da je bilo slučajeva nezakonitih deložacija i uvjerili su Specijalnog izvjestitelja da su poduzete kaznene mjere protiv pripadnika vojne policije. Komisija je, međutim, naglasila da su mnoge deložacije izvršile raseljene osobe iz područja pod zaštitom Ujedinjenih nacija, koje su 'uzele pravdu svoje ruke'. Komisija je također naglasila da se mora 'pokazati razumijevanje za one porodice kojima su Srbi nanijeli štetu', a naročito u situacijama kada je 'općepoznato da korisnici stana sarađuju sa neprijateljskom stranom'.

130. Osim nezakonitih deložacija, Specijalni izvjestitelj je također zabrinut određenim aspektima Zakona o stambenim odnosima, kojima se provodi diskriminacija i ugrožavaju prava korisnika stanova.

G. Uništavanje imovine

131. Prema vladinim izvorima, veliki broj objekata u vlasnišvu hrvatskih građana srpske nacionalnosti je oštećen ili potpuno uništen eksplozivnim sredstvima, paljevinom ili na neki drugi način. Tokom 1992. godine oštećeno je ili uništeno 7.489 objekata, a od januara do marta 1993. godine 220 objekata.

132. Prema vladinim izvorima, pokrenuti su krivični postupci protiv 126 osoba hrvatske nacionalnosti, 13 osoba srpske nacionalnosti i 8 osoba koje su pripadale drugim etničkim skupinama. Ipak se može reći da vlasti nisu pokazale ozbiljnu zainteresiranost da spriječe izvršenje gore navedenih djela. Nevoljkost je izražena u izjavi visoko pozicioniranog vladinog dužnosnika koji tvrdi da je izvršenje ovih djela 'razumljivo' i može se promatrati u svjetlu 'opravdane mržnje' Hrvata prema Srbima.

H. Stanje u medijima

133. Stanje u medijima u Hrvatskoj je na mnogo načina pod uticajem dominantne klime nacionalne i vjerske mržnje, koja je često poticana dezinformiranjem, cenzurom i indoktrinacijom. Čini se da je kod novinara prisutna samocenzura i jednostrano gledanje stvari. Vlada ima značajan utjecaj na medije. Vijeće za zaštitu slobode štampe predviđeno članom 23 Zakona o medijima iz 1992. godine još nije osnovano.

134. Prema zakonu Republike Hrvatske namjerno širenje dezinformacija s ciljem uznemiravanja javnosti je kažnjivo. Specijalni izvjestitelj je zaprimio izvještaje u kojima se tvrdi da vlasti uz primjenu sile primjenjuju zakonske odredbe u svrhu sprečavanja širenja dezinformacija. Iako se prema članu 16. Zakona o medijima iz 1992. godine predviđa 'da osoba koja uživa imunitet ne može vršiti funkciju glavnog i odgovornog urednika nekog medija', član zakonodavnog tijela, kao i vladajuće stranke HDZ, je izabran za glavnog i odgovornog urednika novina Vjesnik u januaru 1993. godine, da bi potom bio smijenjen u julu 1993. godine. Međutim, Vlada još uvijek nije smijenila člana zakonodavnog tijela, kao i vladajuće stranke HDZ koji je 1991. godine godine izabran za generalnog direktora Hrvatske radio televizije (HRTV), prije nego što je usvojen Zakon o medijima.

135. Jedina nacionalna televizija (HTV) je pod kontrolom države. Postoje još četiri privatne lokalne televizijske stanice i nekoliko privatnih radio stanica. Ostaje još da se vidi da li će Nacrt Zakona o telekomunikacijama koji je predložila Vlada osigurati pristup nacionalnim televizijskim frekvencijama stanica u privatnom vlasništu. Iako postoji nekoliko novina u privatnom vlasništvu, Vlada ima značajnu ulogu u kontoli medija. Čini se da je Vlada iskoristila Zakon o privatizaciji društvene imovine kako bi ostvarila kontrola na ključnim pisanim medijima, kao što je Slobodna Dalmacija. Izdavačka kuća Vjesnik i distibucijska firma Tisak, obje pod kontrolom države, imaju monopol na državnom nivou. Ekonomska situacija, nedostatak kapitala i investicija iz inostranstva predstavljaju glavnu prepreku ka razvoju nezavisnih medija.

I. Situacija s muslimanskom manjinom i izbjeglicama

136. Situacija s muslimanskom manjinom i izbjeglicama u Hrvatskoj je dobila na značaju od posljednjeg izvještaja Specijalnog izvjestitelja. Prema popisu iz 1991. godine, 43.469 osoba ili 0,9% stanovništva Hrvatske su se izjašnjavali kao Muslimani. Najveći broj Muslimana živi u Zagrebu – 13.100 osoba ili 1,4%, i Rijeci – 13.340 osoba ili 2,3%. Muslimani su postotno najviše zastupljeni u Dubrovniku s 2.866 osoba, odnosno 4%. Broj muslimanskog stanovništva u Hrvatskoj se povećao zbog velikog priliva izbjeglica iz Bosne i Hercegovine od početka rata. Trenutno se u Hrvatskoj nalazi 276.548 bosanskih izbjeglica, od kojih su 200.000 Muslimani.

137. Od intenziviranja sukoba između HVO-a i Armije BiH u aprilu 1993. godine, hrvatski mediji koriste termin 'agresori' za Muslimane. Nadalje se iznosi da je izvještavanje o zločinima počinjenim u sukobu između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana selektikvno i jednostrano, bez ozbiljne zabrinutosti o istinitosti podataka. Na primjer, kao što je već navedeno u stavu 34, Vjesnik je bez predhodne provjere o istinitosti podataka prenio vijest da je 9. augusta 1993. godine 35 Hrvata obješeno ispred katoličke crkve u Zenici. Mediji su rijetko izvještavali o slučajevima diskriminacije i nasilja nad Muslimanima u Hrvatskoj.

138. Dalmatinska obala je područje na kojem su Hrvati iz Hercegovine imali značajan utjecaj pa su Muslimani u ovom dijelu Hrvatske bili u veoma teškom položaju. Muslimanski vjerski službenici i druge važne ličnosti su u više navrata napadani i zastrašivani od strane lokalne policije i drugih organa vlasti. Prijavljeno je da su u Dubrovniku, Splitu i Zagrebu, kao i u drugim područjima, oštećeni ili uništeni poslovni prostori i domovi Muslimana. U većini slučajeva, policija nije iskazala ozbiljnu volju da spriječi ili kazni počinitelje pomenutih nedjela.

139. U izvještajima se navodi da je mnogim Muslimanima u Hrvatskoj uskraćeno državljanstvo, iako su ili rođeni u Hrvatskoj ili su već duži niz godina imali stalno boravište u Hrvatskoj. U selima Rajevo Selo i Gunja u području Županje na granici sa Bosnom i Hercegovinom, uskraćeno je državljanstvo za 200 Muslimana. Osoblje na terenu je potvrdilo da je u mnogim slučajevima nekim članovima obitelji bez tačno određenog razloga uskraćeno državljanstvo, dok bi ostali članovi obitelji dobili državljanstvo. Zbog toga je veliki postotak muslimanskog stanovništva u ovom području oštećen. Mnoge od ovih osoba žive u ruralnim područjima, pa nisu upoznate sa zakonskim procedurama i mogućnošću žalbe.

140. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su 29. jula 1993. godine zaprimili izvještaje u kojima se navodi da su bosanske izbjeglice u Zagrebu, Samoboru, Splitu, Puli, Varaždinu i otoku Obonjanu protjerane iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu. U jednom potvrđenom slučaju civilna policija je uhapsila veliki broj izbjeglica u Zagrebu. Hrvatske vlasti su objasnile da su provodile policijsku akciju usmjerenu ka 'ilegalnim' izbjeglicama bez dokumenta. Međutim, većinu uhapšenih osoba su predhodno registrovale hrvatske vlasti, dok su ostali imali odgovarajuće dokumente koje je izdao UNHCR.

141. Četrdeset dvije izbjeglice su odvedene na granicu s Bosnom i Hercegovinom, predane snagama bosanskih Hrvata (HVO) da bi potom bili zatvoreni. Zatvorenici su većinom bili Muslimani, kojima je rečeno da će biti razmijenjeni za Hrvate koje u zatvoru drže bosanske vladine snage. Postoje izvještaji o zlostavljanjima i mučenjima u zatvorima, kao i o prisilnom radu na prvim linijama odbrane.

142. U pismu od 2. augusta 1993. godine, Specijalni izvjestitelj je izrazio 'ozbiljnu zabrinutost' u vezi s protjerivanjima i naglasio da to predstavlja 'ozbiljno kršenje ljudskih prava i principa kojim se izbjeglice ne smiju silom vraćati u zaraćena područja'. Tokom sastanaka sa Specijalnim izvjestiteljem u augustu 1993. godine, visokopozicionirani službenici u Vladi Republike Hrvatske su dali garancije da se slični slučajevi protjerivanja neće više ponoviti.

143. Postoje izvještaji o pojedinačnim protjerivanjima koja su vršili pripadnici hrvatske policije, naročito u područjima koja graniče s Hercegovinom. Osoblje na terenu je zaprimilo izvještaj da je 28. augusta 1993. godine, da je hrvatska policija u Trogiru uhapsila jednog bosanskog Muslimana. Iako je imao uredne dokumente, poslali su ga preko granice u Kamenskom, gdje je predat vojnoj policiji HVO-a. UNHCR, koji je neprestano izražavao svoje negodovanje u vezi s protjerivanjima, uključio se u napore Vlade da s vlastima bosanskih Hrvata osigura ponovni povratak protjeranih izbjeglica u Hrvatsku. Kao rezultat stalnih protesta UNHCRa i saradnje sa Vladom, određeni broj izbjeglica je vraćen u Hrvatsku nakon što su ih oslobodile vlasti bosanskih Hrvata.

J. Situacija u područjima pod zaštitom Ujedinjenih nacija

144. U područjima pod kontrolom takozvane 'Republike Srpske Krajine', izvršeno je masovno 'etničko čišćenje' Hrvata i ostalih nesrba. Okružje je odisalo neprijateljstvom prema preostalim pripadnicima nacionalnih manjina i oni nastavljaju napuštati područja pod zaštitom Ujedinjenih nacija.

145. Kriminalci u manjim grupama, ili čak kao pojedinci, koriste neprijateljsko nastrojstvo prema Hrvatima za vlastitu korist. Neprijateljsko okružje je dodatno pojačano bezakonjem i ekonomskim pritiskom. Vlasti u Kninu nisu pokazale ozbiljnu volju da spriječe počinjenje navedenih djela. Pripadnici paravojnih formacija, kao što su snage teritorijalne odbrane, su, čini se, prolazili nekažnjeno. Općenito se može reći da se stupanj nasilja i napada usmjernih protiv Hrvata povećavao tokom vremena. Često su bili žrtve odmazde za akcije hrvatskih oružanih snaga.

146. Specijalni izvjestitelj je zaprimio nekoliko izvještaja koji se tiču zaplašivanja i napada kninskih vlasti na one Srbe koje su smatrali 'špijunima' i 'izdajnicima' zbog činjenice da su izmirili odnose sa Hrvatima.

Južni sektor UNPA

147. Prema informacijama koje je zaprimio Specijalni izvjestitelj trenutno je u Južnom sektoru i 'ružičastim zonama' nastanjen 1.161 Hrvat, a 1991. godine na tom području je živjelo 44.000 Hrvata. Najbrojnija hrvatska zajednica u sektoru je selo Podlapača u području Korenice. U selu s osam zaselaka živi 116 Hrvata. Oni su izloženi mučenju, ubijanju, pljački i otimanju poljoprivredne opreme. Prema zaprimljenim izvještajima samo je osam stanovnika izrazilo želju da ostane na tom području. Zbog sigurnosnih razloga mnogi stanovnici provode noć kod komšija čije se kuće nalaze u blizini baze UNPROFOR-a. Vlasti u Kninu su, međutim, reagovale na neke pritužbe i uhapsile, te zatim zadržale u pritvoru osumnjičene za ubistvo četvero Hrvata iz Podlapača. Još uvijek nisu identifikovali osumnjičene koji su navodno nosili uniforme teritorijalne odbrane, a koji se sumnjiče za ubistvo Hrvata 12. jula i 6. septembra u selu Podlapača.

148. Drniš i Vrlika također predstavljaju područje interesovanja, naročito nakon incidenta u Medačkom džepu, kada je hrvatsko stanovništvo većinom starije životne dobi podvrgnuto mučenju i zlostavljanju. U ovom području kninske vlasti ili nisu bile u mogućnosti ili nisu izražavale spremnost da pruže odgovarajuću zaštitu. Pristup civiloj policiji Ujedinjenih nacija (UNCIVPOL) nije bio dozvoljen. Uslovi su bolji u području Bruske u opštini Benkovac, gdje su vlasti pružile određenu zaštitu u pogledu poštivanja ljudskih prava. U Laskovici je zatvoreno 18 Hrvata, a 30 u Sonkoviću. Na području Knina i Korenice nekoliko vjerskih objekata je pretrpilo ozbiljna oštećenja.

149. Prema izvještaju lokalnog Crvenog krsta od 29. juna 1993. godine broj raseljenih osoba i izbjeglica u Južnom sektoru i 'ružičastim zonama' je iznosio 34.636. Također je izvješteno da, prema podacima od 22. januara 1993. godine, 11.491 osoba je imala status izbjeglice. Od ukupnog broja raseljenih osoba i izbjeglica svi su bili pripadnici srpskog naroda sa izuzetkom 136 Hrvata i 66 ostalih.

Sjeverni sektor UNPA

150. Zaprimljeno je nekoliko izvještaja o zlostavljanjima i zaplašivanjima između 1.500 i 2.000 Hrvata koji su ostali da žive u ovom području, na kojem je prema nezvaničnim podacima nastanjeno oko 70.000 osoba. Tokom posjete području u maju 1993. godine, osoblje na terenu došlo je do saznanja da je najmanje 35 nesrba zatvoreno u Vojniću. Razlozi zatvaranja su većinom bile 'disciplinske mjere' i 'nezakonito prelaženje granice'. Zaprimljeni su izvještaji da su dvije osobe koje su nestale iz hrvatskog sela Maja, u blizine Gline, pronađene mrtve.

151. Specijalni izvjestitelj je također zaprimio izvještaje o ubijanju Srba. Tijela tri srpska civila, koja su navodno ubijena u zasjedi, pronađena su 23. maja 1993. godine u blizini sela Gora kod Petrinje. Ubijeni su s bliske udaljenosti. Za vrijeme posjete sektoru, 26. maja, pronađena su još četiri tijela na istom području. Bili su u uniformama i čini se da su ubijeni pucnjem u glavu, dok su ležali licem okrenuti ka zemlji. U drugom događaju, od 14. jula 1993. godine, četiri civila su ubijena i dvadeset sedam je povrijeđeno kada je putni-

čki voz naletio na protivtenkovsku minu na mostu zapadno od grada Gline. Iako niti u jednom slučaju nije utvrđen identitet počinitelja, pretpostavlja se da su gore navedena djela počinili 'hrvatski infiltratori' izvan područja pod zaštitom Ujedinjenih nacija.

152. Za vrijeme posjete Sjevernom sektoru u augustu 1993. godine, Specijalni izvjestitelj je održao sastanke za zvaničnicima UNPROFOR-a i razmatrali su pitanje povratka raseljenih Hrvata. Međutim, bilo je jasno da povratak ne može biti osiguran u okružju u kojem dominiraju nasilje i vojne aktivnosti. Specijalni izvjestitelj je tokom svoje posjete i sam svjedočio uništenju jednog hrvatskog doma.

Zapadni sektor UNPA

153. Procjenjuje se da 15.000 Hrvata, kao i 1.300 Srba koji su napustili Zapadni sektor, trenutno ima status raseljene osobe u Republici Hrvatskoj. Također se procjenjuje da je 15.000 raseljenih osoba srpske nacionalnosti izbjeglo u Istočni sektor. U Zapadnom sektoru se 30. aprila 1993. godine nalazilo 12301 raseljena osoba, o kojih je 4.946 bilo u Zapadnom sektoru pod hrvatskom kotrolom, dok se 7.355 nalazilo u području pod kontrolom kninskih vlasti.

154. U području Zapadnog sektora pod hrvatskom kontolom, zaprimljeni su izvještaji o nastavku diskriminacije i maltretiranja Srba. U jednom od slučajeva diskriminacije u aprilu 1993. godine, daruvarske lokalne vlasti su donijele odluku kojom se uskraćuje pravo na socijalnu pomoć raseljenim osobama srpske nacionalnosti koje su 1990. godine učestvovale na referendumu o kulturnoj autonomiji Srba. Zahvaljujući zajedničkoj akciji UNPROFOR-a i UNHCR-a odluku je poništio povjerenik Vlade Republike Hrvatske za Daruvar.

155. U područjima Zapadnog sektora pod kontrolom kninskih vlasti bilo je nastanjeno između 35.000 i 40.000 osoba, od kojih je 500 bilo Hrvata. Prema podacima kninskih vlasti 30 procenata stanovništva su činile raseljene osobe. Na sastanku sa osobljem na terenu kninske vlasti su se žalile da im snage UNPROFOR-a nisu dozvolile da nasele 6.000 raseljenih Srba u 'prazna' hrvatska sela.

156. Zbog saradnje s hrvatskom Vladom u mjerama izgradnje povjerenja, nekoliko Srba u Zapadnom sektoru je nepravedno okarakterisano kao 'izdajice'. Dva bivša visokopozicionirana služenika u Kninu su 21. septembra 1993. godine optužena za saradnju sa Hrvatima i uhapšena zbog učešća u projektu obnove koji je sponzorirao UNOV/UNDP i nevladina organizacija. Voditelj projekta, Srbin, je također uhapšen.

Istočni sektor UNPA

157. Prema podacima iz popisa 1991. godine i popisu iz 1993. godine koji je izvršio UNCIVPOL, broj stanovnika hrvatske nacinalnosti se smanjio s 46% na samo 6%, dok se broj stanovnika srpske nacionalnosti povećao s 34% na 76%. Podaci iz popisa ukazuju

da se u istom periodu broj stanovnika mađarskog porijekla smanjio za 44%, s 10.131 na 5.765.

158. Nastavlja se priliv raseljenih osoba izvan sektora, a kao razlozi se navode zastrašivanje, spajanje porodica i ekonomski pritisak. Napadi na manjine su obuhvatali ubistva, paljevinu, oružane pljačke. Od 53 poznata slučaja ubistva Hrvata počinjena u periodu između maja i decembra 1992. godine, samo je pet slučajava istraženo i počiniteljima tih djela se sudilo. Postoje izvještaji da su pripadnici lokalne policiji brutalno pretukli nekoliko nesrba. U izvještajima se također navodi da su nesrbi prisilno mobilisani, a u nekoliko stučajeva su oni koji su odbili mobilizaciju pretučeni, zatvoreni i čak ubijeni.

159. Činjenica da su Hrvati diskriminisani pri dodjeli humanitarne pomoći i pružanju medicinske pomoći je zabrinjavajuća. U izvještajima se navodi da je u bolnici u Vukovaru uskraćena nephodna količina zavoja i analgetika hrvatskim pacijentima. Jednoj starijoj Hrvatici, koja je bila u kritičnom stanju nakon pokušaja samoubistva, uskraćena je transfuzija krvi, pa je umrla narednog dana. Također je izviješteno da su zaposlenici lokalnog Crvenog krsta u Baranji otvoreno diskriminisali pripadnike manjina pri dodjeli hrane.

160. Tokom jula1993. godine uništeno je sedam katoličkih crkvi u Istočnom sektoru. Crkvena zgrada u Iloku je tri puta granatirana.

K. Granatiranje civilnih područja koje su vršile zaraćene snage

161. Oružane snage takozvane 'Republike srpske Krajine' su planirano i sistematski granatirale civilne objekte u hrvatskih selima i gradovima. Prema hrvatskim izvorima, između aprila 1992. godine i jula 1993. godine 187 civila je poginulo, a 628 je povrijeđeno kao posljedica granatiranja srpskih snaga. U izvještajima se također navodi da je 210.000 objekata izvan područja pod zaštitom Ujedinjenih nacija ozbiljno oštećeno ili uništeno granatiranjem

162. Ozbiljna oštećenja su pretrpjele mjesta na dalmatinskoj obali Zadar, Biograd, Tribunj i Filipjakov, kao i okolna područja. U drugim dijelovima zemlje, teško su oštećeni Gospić, Karlovac i Ogulin i okolna područja. Bilo je dana kada su pojedina mjesta granatirana više stotina puta. Kao posljedica ovih napada, mnogi civili su poginuli i ranjeni, teško su oštećeni civilni objekti uključujući škole, bolnice, izbjegličke kampove, kuće i stanove.

163. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su 14. septembra 1993. godine posjetili Kralovac da bi istražili oštećenja nastala granatiranjem. Izvijestili su da su civilni objekti, uključujući bolnice i izbjegličke kampove koji se nisu nalazili u blizini vojnih objekata, namjerno granatirani sa srpskih položaja sa kojih je ove mete bilo moguće vidjeti golim okom. Tri civila su poginula u granatiranju izbjegličkog kampa 'Gaza'. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su također istražili oštećenja nastala udarom 500 kilograma teškog

projektila 'Žaba-7' koji 11. septembra ispaljen na naselje Lučko, u neposrednoj blizini Zagreba.

164. Specijalni izvjestitelj je zaprimio izvještaje da su hrvatske snage granatirale civilna područja u Medačkom džepu. Riječ je o selima Baljci u blizini Drniša, Vrlika u blizini Sinja, Biljane Gornje u okolini Benkovca, Ravni Kotari i Knin.

III. SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA

A. Uvod

165. Zbog nepostojanja područnog odjela u Saveznoj Republici Jugoslaviji, Specijalni izvjestitelj se oslonio na podatke koje je prikupio Centar za ljudska prava iz Ženeve, kao i podatke do kojih su došla dva saradnika Specijalnog izvjestitelja tokom posjete Srbiji i Crnoj Gori između 13. i 26. oktobra 1993. godine. Posjetili su Beograd, Prištinu, Novi Pazar, Novi Sad i Podgoricu i susreli se sa zvaničnicima Savezne vlade, kao i vlada Srbije, te Crne Gore. Također su imali sastanke s pojedincima i predstavnicima nevladinih organizacija i međunarodnih organizacija.

B. Srbija

Lična sigurnost

166. Specijani izvjestitelj je primio izvještaje u kojima se navodi da policija u Republici Srbiji često pretjerano koristi silu. Izvještaji dolaze od advokata, žrtava i organizacija za zaštititu ljudskih prava iz Beogradu, Novom Pazaru i Kosovu, te nezavisnih medija (Vreme i Borba). Zlostavljanja se dešavaju i u političim i kriminalnim slučajevima gdje se pojedinci drže u zatvoru, a u ove aktivnosti je uključena i zvaničnu policija i organi sigurnosti. Nadalje se čini da policija pretjerano koristi silu, kako u pretresima, tako i u odnosima sa ljudima.

167. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su intrevjuisali sedam Albanaca sa Kosova koji su oslobođeni iz zatvora u posljednja dva mjeseca. U svojim izjavama govore o tome da su bili mučeni i pretučeni, o čemu svjedoče i brojni ožiljci. Zabilježeno je također da je policija primjenjivala pretjeranu upotrebu sile za vrijeme političkih demonstracija 1. juna u Beogradu. Intervjuisana je i jedna osoba koja je tog dana teško pretučena, a o svojim povredama predočila je i stučno mišljenje ljekara. Prijavljeno je da je policija u Novom Pazaru primjenjivala pretjeranu uptrebu sile tokom istraga u političkim slučajevima, kao i da je većina osoba koje su prošle kroz policijske ruke bila pretučena.

168. Sredinom oktobra se u Beogradu počelo javno govorili o brutalnosti policije. Prvenstveno zbog slučaja glumice Nadežde Bulatović kojoj je slomljena nadlaktica i nos dok je čekala u redu za hranu. Glumicu je nakon ispitivanja pretukla policija zbog toga što je javno govorila o netransparentnosti u raspodjeli brašna. Odluka da se kazne od-

govorni policijski službenici se smatrala presedanom, i pretpostavlja se da je do nje došlo zbog poubliciteta koji se pridavao slučaju Bulatović. Borba je opisala ponašanje policije kao trend 'zastrašivanja javnosti', koji je započeo policijskom reakcijom na demonstracijama u junu 1993. godine (pogledaj dole). Beogradski advokat je rekao saradnicima Specijalnog izvjestitelja da su osumljičeni za krivična djela često tretirani na brutalan način, koji se graničio sa mučenjem.

169. Prema Zakonu o krivičnom postupku SFRJ, koji je još na snazi, osoba osumjičena za počinjenje krivičnog djela može biti zadržana u zatvoru najduže 72 sata. Odmah nakon hapšenja mora se obavijestiti tužitelj, dok advokatu u ovom vremenskom periodu nije dozvoljen pristup. Nakon 72 sata, osumljičena osoba mora biti dovedena pred istažnog sudiju, koji odlučuje o daljem toku istrage, odnosno da li postoji osnova za produženja pritvora. Od ovog trenutka osumljičenik ima pravo na pravnu pomoć. Istražni sudija mora donijeti odluku u roku od 24 sata, a osumljičenik i advokat odbrane moraju biti obaviješteni o tome. Zakon o unutrašnjim poslovima Republike Srbije od 17. jula 1991. godine dozvoljava pritvor u prva 24 sata, da bi se utvrdio uzrok u slučajevima kada se osoba tereti za remećenje javnog reda i mira i ugrožavanja sigurnosti. Prema članu 11. obitelj zatvorene osobe treba biti odmah obavještena. Osumnjičenik nema pravo da se se sastane sa advokatom. Ministarstvo pravde Savezne Republike Jugoslavije je izvjestilo saradnike Specijalnog izvjestitelja da se Ustavom predviđaju viši standardi od onih propisanih u Zakonu o krivičnim postupku i da će se Zakon uskladiti sa Ustavom do kraja 1994. godine.

170. Ova procedura se nije redovito provodila kada su osobe bile pod istragom zbog političkih razloga. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su obaviješteni da su zatvorenici često maltretirani u periodu od 72 sata, te da odluku o hapšenju istažni sudija nije često donosio u zakonom propisanom vremenu. Na Kosovu su istragu u političkim slučajevima vršili organi sigurnosti bez prisustva advokata odbrane. U jednom slučaju istražni sudija nije donio odluku u roku od dvadeset dana. U nekoliko slučajeva, advokat odbrane nije bio obaviješten o odluci o zatvaranju i istrazi u zakonom propisanom roku za žalbu. U jednom slučaju, nakon što je istražni sudija naložio organima sigurnosti da provedu istragu, uložena je žalba Okružnom sudu u Prištini o brutalnim metodama istrage. Zamjenik predsjednika suda je odbio žalbu, a kao razlog je naveo činjenicu da nema ovlasti nad organima sigurnosti.

171. Za manje prekršaje se provodi administrativna procedura, koja uključuje kaznu zatvora do 60 dana i novčane kazne. Manji prekršaji obuhvataju kršenje javnog reda i mira i opštinske vlasti ih između ostalog koriste da bi se kaznili učesnici u političkim demonstracijama. Procedura ne uključuje potpunu istragu i prava osumnjičenika su umanjena.

Sloboda okupljanja i udruživanja

172. Državni tužitelj Republike Srbije je zatražio od Ustavnog suda Republike Srbije da zabrani Srpski pokret obnove (SPO). Ovo je drugi zahtjev za zabranu rada političke

partije. Sud već razmatra zahtjev da se rad Sandžačke demokratske partije proglasi nezakonitim na osnovu člana 42. Ustava Republike Srbije. Predsjednik Ustavnog suda je obavijestio saradnike Specijalnog izvjestitelja da će sud biti veoma oprezan pri donošenju odluke o zabrani rada političke partije.

173. Inicijativu o zabrani rada pratile su demostracije u Beogradu 1. juna 1993. godine. Odgovor srbijanskih vlasti oslikava težak položaj opozicionih stranaka u Srbiji. Za vrijeme rasprave u srbijanskoj skupštini o međunarodnom položaju Jugoslavije, zastupnik Srpskog pokreta obnove zatražio je ostavku predsjednika Miloševića. U trenutku kada je zastupnik napuštao skupštinu napao ga je i onesvijetio zastupnik Radikalne stranke. Ovaj događaj je izazvao demonstracije, u kojim je prema zvaničnim izvorima zatvorena 121 osoba, usmrćen jedan policajac, a 32 ososbe su povrijeđene. Policija je upala u ured SPO-a i tom prilokom uhapsila 40 zastupnika, službenika, članova, novinara, kao i predsjednika SPO-a, Vuka Draškovića. Nevladini izvori su zabilježili da je policija primjenjivala silu kako za vrijeme trajanja tako i nakon demonstracija. Nakon što je silom prekinula politički skup, policija je pretukla više od 250 učesnika demonstracija koji su namjeravali pobjeći, nastavljajući da tuče čak i one koji su pali na zemlju. Tom prilikom je nastradao i veći broj prolaznika.

174. Medinski izvještaji svjedoče da je nakon hapšenja gospodin Drašković pretrpio ozbiljne povrede koje su nastale kao posljedica batinanja. Specijalni izvjestitelj je zatražio od jugoslovenskih vlasti da ga oslobode i omoguće mu odgovarajuću medicinsku njegu. Gospodin Drašković je poslije optužen za ubistvo, krivični prekršaj i napad na policajca. Optužbe za ubistvo je oslobođen 9. jula 1993. godine. U oktobru je oslobođen optužbe za napad na policajca.

175. Skupovi u Kraljevu i Nišu, koji su pozivali na proteste protiv hapšenja Draškovića i primjene sile od strane policije, su zabranjeni. Policija je ispitala članove SPO-a o njihovim političkim aktivnostima. Procjenjuje se da je 400 ljudi uhapšeno u vezi sa demonstracijama, kako onim od 1. juna, tako i onim koje su se poslije desile.

Sloboda izražavanja i medija

176. U januaru 1993. godine, 1.000 zaposlenika Radio televizije Srbije je poslano na 'prisilni odmor'. Dok se ova praksa većinom koristila kao odgovor na ekonomski pritisak zaposlenih, zaposlene su druge osobe, pa se čini da je Radio televizija Srbije koristila političke kriterije pri donošenju odluke o slanju zaposlenika na prisilni odmor. Među otpuštenim novinarima i tehničarima su se nalazili visoko kvalifikovani profesionalci i oni koji su javno osudili ratno – huškačku politiku državne radio televizije i njeno poticanje nacionalne i vjerske mržnje. Mnogi od njih su bili članovi nezavisnog sindikata. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su intervjuisali dva bivša zaposlenika, jednog novinara (Muslimana) i tehničara (sindikalnog aktivistu). Obojica su bili priznati kao stručnjaci i obojica su spadali u zaposlenike televizije koje je Vojislav Šešelj, vođa ultra nacionalitičke Srpske radikalne partije, okarakterisao kao 'špijune', 'kolaboracioniste' ili 'izdajnike Srbije'.

177. Jugoslovenskim Ustavom (član 37) i Zakonom o javnom informisanju (član 31) utvrđeno je pravo o ispravljanju lažnih navoda, ali Radio televizija Srbije je često odbijala da objavi ispravke lažnih navoda opozicionih političara i nezavisnih medija. Pravo na ispravku lažnih navoda je odbijeno TV novinarima koje je imenovao Šešelj (pogledaj gore) i Vuku Draškoviću, vođi SPO-a.

178. Anti- ratni centar u Beogradu, nevladina organizacija, je analizirala jugolovensku štampu da bi utvrdila upotrebu 'govora mržnje' (pisanje koje potiče mržnju). Centar vjeruje da javno izražena netolerancija, uvrede i zastrašivanja često vode ka fizičkom nasilju. Centar u svom izvještaju opisuje stav Večernjih Novosti, koje imaju najveći dnevni tiraž, kao: 'Govor mržnje se direktno oslikava u veličanju Srba, ... i omalovažavanju i mržnji drugih ljudi, sa izraženom ksenofobijom... Omalovažavanje drugih ljudi i poticanje mržnje prema njima se provodi kroz neprestano poticanje dvojbi u pogledu karakteristika i lojalnosti nacionalnih manjina .... u bivšoj Jugoslaviji.' Saradnici Specijalnog izvjestitelja su zabilježili da Radio televizija Srbije u svom programu emituje programe koji ocrnjuju etničke skupine i koji su izrazito diskriminirajuće prirode.

179. Autori tekstova i govora koji potiču nacionalnu i rasnu mržnju obično prolaze nekažnjeno. Ipak se vodi istraga u slučaju Haruna Hadžića, bivšeg predsjednika sandžačkog Komiteta za zaštitu ljudskih prava. Slučaj se tiče posebnog izdanja magazina Sandžak u kojem se gospodin Hadžić, kao gost urednik, bavio kršenjima ljudskih prava. Navodni prekršaj obuhvata objavljivanje lažnih informacija.

180. Dušan Relic, strani urednik urednik magazina Vreme kidnapovan je 21. septembra 1993. godine na ulici u kojoj je živio, a zatim su ga nepoznate osobe držale u pritvoru i ispitivale. Novine su odmah izvjestile o ovom događaju, pa je gospodin Relic oslobođen. Specijalni izvjestitelj je zatražio od srbijanskih vlasti da poduzmu sve mjere kako bi se pronašli i kaznili odgovorni.

181. Podaci koje je objavilo Udruženje novinskih izdavača ukazaju na uticaj hiperinflacije na novinski tiraž i samim tim na javni pristup informacijama. Krajem augusta 1993. godine, ukupni tiraž svih dnevnih novina u Srbiji i Crnoj Gori je iznosio 250.000 primjeraka. Zatim je došlo do zamrzavanja cijena pa se tiraž popeo na 400.000 primjeraka. Krajem oktobra 1993. godine, došlo je do odmrzavanja cijena, pa je 22. oktobra cijena Borbe skočila s 2.000 na 15.000 dinara. Tiraž je znatno opao.

Diskriminacija i državljanstvo

182. Nevladini izvori izvještavaju da je nakon predsjedničkih izbora u decembru 1992. godine, došlo do povećanja institucionalnog i neinstitucionalnog pritiska na pripadnike različitih vjerskih zajednica i organizacija u Beogradu.

183. Zakonska nesigurnost u vezi s državljanstvom Savezne Republike Jugoslavije je poticala diskriminaciju protiv onih koji nisu mogli potvrditi državljanstvo, (za raspravu

o hrvatskom državljanstvu pogledaj stav 115.). U pravilu su se još uvijek primjenjivali bivši savezni i republički zakoni o državljanstvu (Zakon o državljanstvu SFRJ iz 1976. godine i Zakon o dravljanstvu Republike Srbije iz 1979. godine, dopunjen 1983. godine). Po ovim zakonima državljani bivše Jugoslavije su imali dvojno državljanstvo: bili su državljani Jugoslavije (državljani savezne države) i republički državljani (državljani jedne od konstitutivnih republika). Oni koji nisu imali državljanstvo Srbije ili Crne Gore, a nisu stekli državljanstvo Slovenije, Hrvatske ili Makedonije su zapravo postali osobe bez državljanstva. U praksi se nisu razmatrali zahtjevi za dobijanje ili potvrdu državljanstva Savezne Republike Jugoslavije. Stanovnici Savezne Republike Jugoslavije koji nisu mogli dokazati da imaju državljanstvao Republike Srbije su se suočavali sa diskriminacijom u pogledu zaposlenja, stambenog pitanja i obrazovanja, gdje su pristup imale samo osobe sa državljanstvom. Ova situacija je pogađala dvije grupe ljudi: osobe koje, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost, već duži niz godina žive na teritoriji Srbije ili Crne Gore, ali nisu podnijeli zahtjev za državljanstvo i raseljene osobe iz drugih dijelova bivše Jugoslavije, koje ne posjeduju državljansvo države sa čije teritorije su izbjegli. Problem leži u činjenici da vlasti ne poštuju važeći zakon, kao i u nepostojanju zakona o državljanstvu kojim bi se regulisalo stjecanje i gubitak jugoslovenskog državljanstva.[30]

Situacija s izbjeglicama

184. U Srbiji se nalazi oko 530.000 izbjeglica sa drugih područja bivše Jugoslavije (84,2% Srba, 6,2% Muslimana i 1,6% Hrvata). Usprkos teškoj ekonomskoj situaciji, svi imaju jednako pravo na socijalnu pomoć i obrazovanje. Zakonom o izbjeglicama iz 1992. godine se određuje da osoba može izgubiti staus izbjeglice, ako, između ostalog, odbije da izvršava vojne ili druge propisane dužnosti, koje uključuju rad koji organizuje Komesarijat za izbjeglice. Gubitak statusa izbjeglice povlači sa sobom gubitak prava na humanitarnu pomoć, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu.

185. Po novim pravilima koje je propisao srbijanski Komesar za izbjeglice u maju 1993. godine, određena područja Bosne i Hrvatske se smatraju 'sigurnim' i osobama iz ovih područja se obično odbijao zahtjev za statusom izbjeglice. 'Sigurne opštine' su ona područja Bosne i Hrvatske pod srpskom kontrolom. Pravila su usklađena sa politikom obeshrabrivanja Srba da napuštaju ta područja, naročito ako se radi o vojno sposobnim osobama. Srbijanski komesar za izbjeglice je obavijestio saradnike Specijalnog izvjestitelja da Srbi iz područja Bosne i Hrvatske 'koja nisu pogođena ratom' (na primjer Knin) ne mogu dobiti status izbjeglice, ali se također od njih ne zahtijeva da napuste Srbiju. Međutim, Specijalni izvjestitelj je konstatovao da u ovim uslovima oni nemaju zakonsku osnovu da ostanu u Srbiji. UNHCR je u više navrata izrazio svoju zabrinutost u vezi sa pravilima i naglasio da bi vlasti bar trebale razmatrati svaku molbu posebno.

[30] Pogledajte paragraf 115, 183

186. U februaru 1993. godine, Misija Komisije o sigurnosti o saradnji u Europi (CSCE) u Vojvodini je zaprimila izvještaje u kojima se navodi da 'naoružane bande' vrše nezakonitu mobilizaciju srpskih izbjeglica iz takozvane 'Republike srpske Krajine'. 'Naoružane bande' ih kupe sa ulice, a zatim šalju pune kamione 'dobrovoljaca' na prve linije. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su zaprimili izvještaj da su iz grupe od 500 bosanskih Srba koji su u martu 1993. godine došli u izbjeglički centar u Sremskoj Mitrovici izdvojeni muškarci i poslani na ratište. Službenici kampa su zasigurno znali za događaj. Kao rezultat ovog i sličnih događaja, vojno sposobne izbjeglice su nevoljko tražile status izbjeglice u strahu da će na taj način privući pažnju vlasti na sebe.

187. Jugoslovenska vlada je u novembru 1992. godine izvijestila Vijeće o ljudskim pravima da je osiguran oprost onima koji su dezertirali iz savezne armije, ili se nisu odazvali vojnim pozivima, ili su učestvovali u pobunama, ili nisu poštovali naredbe vojnih vlasti. Međutim, do sada nije zabilježen niti jedan slučaj oprosta.

C. Situacija na Kosovu

188. Nastavlja se polarizacija albanskog i srpskog stanovništva na Kosovu. Područje koje posebno zahvaćeno polarizacijom je pravosudni sistem. Albanci nemaju povjerenje u volju i sposobnost suda da donese nezavisan i učinkovit pravni lijek, ukazujući pri to na mali broj sudija albanske nacionalnosti. CSCE posmatrči su istražili ovo pitanje i tvrde: 'Glavni razlog nezastupljnosti albanskih sudija leži u činjenici da većina Albanaca odbija raditi u sudu. Sudije moraju položiti zakletvu vladi, što bi za mnoge Albance značilo priznanje onoga što oni smatraju nezakonitim srpskim režimom.' Međutim, situacija u stvarnosti je mnogo komplikovanija, što pokazuje i iskustvo Okružnog suda u Prizrenu. Troje albanskih sudija je odbilo služiti u službi, ali u junu 1993. godine, srbijanska skupština je otpustila dvojicu dobro kvalifikovanih sudija, okarakterisavši ih kao 'separatističke ubojice'.

Maltretiranje i zlostavljanje

189. Specijalni izvjestitelj i dalje prima izvještaje da srbijanska policija i organi državne sigurnosti krše zakon i ispoljavaju pretjeranu upotrebu sile prema Albancima na Kosovu. Broj izvještaja se značajno povećao od jula 1993. godine

190. U maju 1993. godine, 30 Albanaca je služilo zatvorsku kaznu za nezakonite političke aktivnosti. U ovaj broj nisu uračunati oni kojima je propisana kazna zatvora u trajanju do 60 dana. Nastavljaju se nova suđenja; osumnjičenici su većinom optuženi po članu 116. Zakona o krivičnom postupku Republike Srbije koji se tiče aktivnosti usmjernih ka narušavanju teritorjalnog integriteta Jugoslavije. Albanski izvori su izvijestili da su od jula do oktobra 1993. godine zatvorene 93 osobe koje su i dalje u zatvoru; među njima se nalaze bivši oficiri Jugoslovenske narodne armije, kao i članovi Demokratske lige Kosova.

191. Dva bivša zatvorenika su obavijestila saradnike Specijalnog izvjestitelja da su u augustu 1993. godine sistematski zlostavljani da bi ih se natjeralo da priznaju članstvo u nezakonitom albanskom separatističkom pokretu, kao i da bi odali podatke o naoružanju. U oba slučaja su ih pitali da li posjeduju oružje. Kada su to porekli, rečeno im je da nabave oružje i predaju ga policiji.

192. Albanske organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava su izvijestile o smrtnim slučajevima koji su nastupili kao posljedica zatvaranja i maltretiranja koja su vršili službenici policije. Jedan takav slučaj, Adema Zeqiraja iz Đakovice, istražili su posmatrči CSCE-a. Gospodin Zeqiraj je upašen 17. decembra 1992. godine u kući svoga oca u kojoj je policija tražila naoružanje. Sljedeći dan je primljen u bolnicu u Đakovići, a zatim je prebačen u bolnicu u Prištini, gdje je i umro 19. decembra. U medicinskom izvještaju iz bolnice u Đakovici se navodi da je u bolnicu stigao u stanju šoka, sa unutrašnjim krvarenjem i ozbiljnim povredama bubrega.

193. Srbijanski ministar unutrašnjih poslova je obavijestio saradnike Specijalnog izvjestitelja da su zabilježena 52 napada na pripadnike policije između 1. januara i 30. septembra 1993. godine Dva policajca su ubijena, dok ih je 15 ranjeno. Zamjenik ministra je porekao da su Albanci koji su predhodno bili u kontaktu sa posmatračima CSCE-a uhapšeni. Međutim, ovo poricanje se nije slagalo za izjavama koje su saradnici Specijalnog izvjestitelja dobili od četiri osobe koje je policija ispitivala po odlasku posmatrača CSCE-a.

194. Specijalni izvjestitelj je također zaprimio izvještaje u kojima se navodi da policija u potrazi za nezakonitim naoružanjem primjenjuje silu i maltretira ljude. Potrage za nezakonitim naoružanjem su česte. Često su popraćene uništavanjem imovine, uključujući uništavanje nacionalnih zastava, knjiga i učila, kao i oduzimanjem novca i vrijednosti.

Istjerivanje iz kuća

195. Osoblje Specijalnog izvjestitelja je primilo izvještaje o istjerivanju Albanaca iz mjesta stanovanja u kojima su potpuno legalno boravili, koje je činjeno bez zakonske procedure i s ciljem udomljavanja srpskih porodica. U jednom od takvih slučajeva koji se dogodio 7. decembra 1992. godine radnika firme JP Elektroprivreda Kosovo su izbacila iz stana u kojem je legalno živio, dvojica policajaca. Taj radnk je radio 20 godina u navedenoj firmi i od nje je dobio stan. Nakon što je istjeran, stan je zauzela srpska porodica. Pravna pocedura oko ovog slučaja se sada vodi na sudu u Prištini.

Upotreba jezika

196. Albanci su "nacionalna manjina", prema federalnom Ustavu, i imaju ustavno pravo na upotrebu vlastitoga jezika u područjima gdje žive, kao i pravo na upotrebu svog jezika u sudskim procedurama. Zakon Republike Srbije o zvaničnoj upotrebi jezika i

pisma iz 1991. godine daje opštinama pravo da odluče koji jezici će biti u zvaničnoj upotrebi. Uzevši u obzir upotrebu albanskog jezika prije 1990. godine i činjenicu da Albanci čine oko 90% stanovništva na Kosovu, Specijalni izvjestitelj vjeruje da je upotreba albanskog jezika u svim službenim procedurama normalna praksa, bez obzira na to koliko je procentualno Albanaca prisutno u opštinskim tijelima. U praksi, dolazi do pada zvanične upotrebe albanskog jezika.

197. Specijalni izvjestitelj ukazuje i na pitanje izdavanja osobnih dokumenata, rodnih i vjenčanih listova i drugih zvaničnih dokumenata na srpskom jeziku. Osoblje Specijalnog izvjestitelja je napravilo kopije osobnih dokumenata izdatih u Prištini: 1984. godine su dokumenti izdavani na tri jezika (albanski, srpskohrvatski i turski); 1990. godine na dva jezika (srpskohrvatski i albanski), a 1993. godine samo na srpskom jeziku.

198. Postupci na Okružnom sudu u Prizrenu se sada vode samo na srpskom jeziku, iako je 95% okrivljenih u postupcima albanske nacionalnosti. Prije 1990. albanski i srpsko-hrvatski jezik su imali ravnopravan status, a kriterij je bio da se postupak vodi na jeziku optuženog. Iako se, teoretski, žalba može uputiti i na albanskom, u praksi se neće razmatrati jer postoji samo jedan prevodilac. Žalbu koju je pripadnik albanske nacionalnosti uputio Tužilaštvu Okružnog suda u Prištini, a koja se odnosila na loš tretman policije, s priloženom medicinskom potvrdom, istog dana je vraćena (27. august 1993. godine) okružni tužilac uz sljedeće obrazloženje: "Vraćamo vam vašu žalbu...da biste je preveli na srpskohrvatski jezik".

199. Na cijelom području bivše Jugoslavije mijenjali su se nazivi ulica tokom 1993. godine, što je bilo uzrokovano političkim promjenama. Iako u većini slučajeva ta praksa nije sporna, osoblje Specijalnog izvjestitelja je dobilo izvještaj o promjenama naziva ulica u Prištini i Prizrenu, gdje su ulice dobijale nazive srpskog karaktera iako je većinsko stanovništvo bilo albansko. Specijalni izvjestitelj je dobio informaciju da je u Prizrenu 90% naziva ulica promijenjeno od 1991. godine. Na primjer, naziv "Bayran Curri" (albanski vođa) je promijenjen u "27. mart" (datum donošenja Ustava Srbije iz 1992. godine); naziv "Prizrenska liga" (Liohja e Prizreni) u "Car Dušan" (srpski kralj). Slične promjene su napravljene i u dijelovima Vojvodine s većinskim mađarskim stanovništvom.

Obrazovanje

200. Specijalni izvjestitelj je obaviješten o neprestanim policijskim uznemiravanjima nastavnika i učenika koji rade u takozvanom paralelnom obrazovnom sistemu, uz upotrebu i sile protiv njih.

201. Prema podacima predsjednika Udruženja albanskih nastavnika, tokom 1992-1993. školske godine, 274.280 učenika je pohađalo osnovne "paralelne" škole. Ovaj broj se može uporediti sa zvaničnim podacima iz 1990. godine koji pokazuju da je više od 295.000 albanskih učenika upisano u državne osnovne i srednje škole, te fakultete. Treba napomenuti da su "paralelne" škole počele sa radom nakon augusta 1990. go-

dine kada su nastavnici odbili da prihvate novi nastavni plan napisan od strane Ministarstva obrazovanja u Beogradu, te je oko 18.000 nastavnika zbog toga izgubilo posao. Novi nastavni plan je obavezan u cijeloj Srbiji i zamjenjuje, između ostalog, nastavne planove koje su donijeli obrazovni odbori na Kosovu i Vojvodini. Ovi odbori su ukinuti, kao dio šireg procesa centralizacije, sa ciljem stvaranja jedinstvenog obrazovnog sistema za sve škole u Srbiji. "Paralelni" sistem funkcionira na svim nivoima obrazovanja. Nastava se izvodi na albanskom jeziku, prema nastavnom planu koji ne priznaje Ministarstvo obrazovanja Srbije. Škole izdaju svoje diplome, koje koje ne priznaju obrazovne institucije i vlasti u Srbiji. Iako nastavnici zvanično ne primaju platu, nastava u osnovnim školama (što je obaveza, prema Zakonu Srbije) se u velikoj mjeri odvija u školskim zgradama, a troškove snose obrazovne institucije odnosno vlast. Srednjoškolska i fakultetska nastava se odvija u privatnim kućama i objektima.

202. Srbijanski ministar obrazovanja je izjavio osoblju Specijalnog izvjestitelja da je nastava na albanskom jeziku omogućena na državnom nivou, te da Ustav Srbije i Zakon o obrazovanju daju nacionalnim manjinama pravo na školovanje na njihovim jezicima. Ministar je naglasio da su nastavnici odbili prihvatiti nastavne planove iz Beograda. U junu 1990. godine sva nacionalne manjine su bile pozvane da predlože svoje nastavne planove, sa specifičnim kulturološkim predmetima, koji bi bili uključeni u "osnovni" srbijanski nastavni plan: književnost, istorija, primijenjena umjetnost i muzika. Manjine u Vojvodini su, na primjer, tako i učinile, ali Albanci nisu.

203. U martu 1993. godine je bivši rektor Univerziteta u Prištini, prof. Ejup Statovci, uhapšen i upućen na izdržavanje zatvorske kazne, jer je 1992. godine osuđen zbog pisma tadašnjem rektoru Univerziteta u kojem je tražio da se zgrade Univerziteta, "koje su silom oduzete", vrate albanskim nastavnicima i studentima. Specijalni izvjestitelj izražava svoju zabrinutost zbog sukoba koji se nastavlja na Univerzitetu u Prištini, što doprinosi održavanju postojećih tenzija.

204. Trenutna intelektualna klima se može ilustrirati mišljenjima koja su nedavno izrazili ministar obrazovanja i trenutni rektor Univerziteta u Prištini. Ministar je opisao obrazovanje kao "područje u kome država manifestuje svoj identitet" i kritikovao je Univerzitet u Prištini i nekadašnju Akademiju nauka Kosova, kakva je bila prije 1990. godine, kao "centre teoretskog i praktičnog separatizma". Rektor Univerziteta, prof. Radivoje Popović je, u govoru održanom u maju 1993. godine, na sljedeći način okarakterizirao promjene koje su se desile na Univerzitetu od 1990. godine: "Naš prvi zadatak je bio da odstranimo mržnju prema svemu što je srpsko, a koja se ovdje akumulirala decenijama... Ova tvornica zla, ustanovljena s osnovnim ciljem uništenja Srbije i srbijanskog imena ... je sada uništena zahvaljujući koordiniranim snagama vlade i osoblja Univerziteta... Krajnji cilj našeg Univerziteta je obnova srpske misli na Kosovu i Metohiji."

205. Tokom 1993. godine policija je ulazila u "paralelne" škole, ispitivala profesore i učenike i u nekoliko slučajeva prijetila upotrebom sile. 21. juna, promatrački tim CSCE-a u Peći je izvijestio da se "kampanja" protiv paralelenih škola poklapala sa krajem školske godine. Osam škola je pretraženo tražeći svjedočanstva izdata u ime Republike Kosovo. U Klini, policija je pretraživala škole, a zatim otišla u ured Lokalne demokrat-

ske lige Kosova (LDK), gdje je bio u toku sastanak kome je prisustvovao i jedan broj profesora. 12 prisutnih osoba je uhapšeno, osam je pretrpjelo udarce u glavu i ruke, a dvoje je pretrpilo teške tjelesne povrede dok su bili ispitivani o školskom sistemu. Slične policijske akcije su označile početak školske godine u septembru 1993. godine

D. Sandžak

206. U svom izvještaju od februara 1993. godine specijalni izvjestitelj je izrazio zabrinutost u vezi sa položajem muslimanske zajednice u području Sandžaka u Srbiji i Crnoj Gori i zabilježio stanovite poteškoće onih koji žive na granici sa Bosnom, u Pljevljima, Prijepolju, Bijelom Polju i u području Bukovice.

207. Nevladini izvori su zabilježili egzodus više od 3.000 Muslimana iz opštine Priboj između juna 1992. i februara 1993. godine, a kao uzroku su zabilježili "nekontrolisano prisustvo vojnih i paravojnih srpskih grupa iz Bosne" i njihove veze sa lokalnim vojnim grupama. Srpske neregularne formacije iz Bosne nastavile su prelaziti granicu Srbije i u prisustvu Jugoslovenske armije maltretirali Muslimane i oduzimali i uništavali njihovu imovinu.

Odvođenja

208. Specijani izvjestitelj u svom izvještaju iz februara 1993. godine je zabilježio odvođenja 16 Muslimana iz Sjeverina u oktobru 1992. godine. Oni se su odvedeni dok su autobusom putovali na posao u Priboj na dijelu puta koji prolazi kroz bosansku teritoriju. Odvođenje je povezano sa planiranom razmjenom Srba koje su držale bosanske snage. Do razmjene nije došlo. Strahuje se da je svih 16 lica ubijeno u Višegradskoj banji.

209. Vojnici snaga bosanskih Srba odveli su 16. februara 1993. godine 12 članova jedne obitelji iz njihovih domova u selu Selište u Bukovici. Šest njih, svi preko 70 godina starosti, su kasnije oslobođeni iz mjesta Čajniče, dok je šest nih ostalo u zarobljeništvu, uključujući i dvoje djece ispod pet godina starosti. Latif Bungur koji je bio stariji od 90 godina, je preminuo, a njegovo tijelo je ostalo nepokopano ispred njegove kuće.

210. S voza Beograd-Bar (broj 671) na stanici Štrpci, koja se nalazi na bosanskoj teritoriji i pod kontrolom armije bosanskih Srba, 19. februara 1993. godine odvedeno je 19 Muslimana i jedan Hrvat. Grupa naoružanih muškaraca, u maskirnim uniformama s četničkim oznakama, provjeravala je identitet putnika i Muslimani su bili odvedeni u vojni kamion, a zatim odvezeni. Nije poznato gdje su odvedeni i prijavljeni su kao "nestali". Uspostavljena je Vladina komisija u Beogradu, ali nije podnijela izvještaj. Milan Lukić, prema izvještajima srpski paravojni komadant u Bosni, je nakratko uhapšen u vezi s kidnapovanjima. Skupština Crne Gore je 19. oktobra 1993. godine osnovala Komisiju za istragu.

211. Više od 800 Muslimana je bilo primorano da napusti svoje domove u području Bukovice, zbog nasilnog ponašanja pripadnika Jugoslovenske armije, armije bosanskih Srba u graničnom području sa Crnom Gorom.

212. U maju 1993. godine nevladina organizacija Fond za humanitarno pravo je izvjestila o nastavku nasilja i maltretiranja muslimanskog stanovištva, ali je konstatovano i da je opšta situacija u Sanžaku mirnija.

E. Vojvodina

213. Došlo je do smanjenja prisilne migracije, ali su se nastavila maltretiranja pripadnika manjina u Vojvodini od strane radikalnih Srba. Od 1991. godine više od 145.000 izbjeglica i raseljenih osoba je došlo u to područje, uključujući Srbe iz Bosne, Krajine i Slavonije. Mnogi od njih sada napuštaju Vojvodinu na osnovu sporazuma jugoslavenske i hrvatske vlade iz septembra 1992. godine, koji je omogućavao "dobrovoljno i humanitarno preseljene" hrvatske populacije.

214. U martu 1993. godine, misija CSCE-a u Vojvodini prijavila je nastavak prijetnji i zastrašivanja protiv nesrpskog stanovništva od stane srpskih ekstremista s ciljem "zamjenjivanja" njih za srpske izbjeglice iz Bosne i Hrvatske. Radikalne srpske političke grupe poticale su telefonske prijetnje, pokušaje dizanja u zrak kuća i druge vidove zastrašivanja.

215. Međutim, nevladini izvori izvještavaju da su određene mjere poduzete od strane lokalne policije da se zaštite pripadnici manjina. Ističu situaciju u selu Hrtkovci, čija se populacija smanjila sa 2.899 (1.100 Hrvata, 550 Srba, 500 Mađara i 450 Jugoslovena) na 2.000 poslije 1991. godine. Do 1993. godine, 350 obitelji Hrvata su napustile područje, a sa sobom su poveli i članove svojih obitelji koji su Srbi i Mađari. Zamijenile su ih srpske izbjeglice iz Hrvatske i Bosne. Samo 600 Hrvata i Mađara su ostali u selu. Prijetnje oružjem ili telefonom vršili su srpski ekstremisti povezani sa Srpkom radikalnom strankom. U domove 168 Hrvata koji su napustiti područje, nasilno su ušle srpske grupe koje su ih onda naselile srpskim izbjeglicama. Lokalna policija je činila napore da kontroliše nelegalna useljenja, ali su im otpor pružale radikalne srpske grupe. Policija nije spriječila pokušaj promjene imena sela Hrtkovci u "Srbislavci". Da bi se smanjile tenzije, neki srpski ekstremisti su raseljeni u druga područja.

F. Crna Gora

216. Crnogorske vlasti su kritikovale predhodni izvještaj Specijalnog izvjestitelja, jer nisu razlikovale situaciju u Crnoj Gori i Srbiji i stvoren je utisak da se ista kršenja dešavaju u obje republike.

217. Ustav Republike Crne Gore garantuje da "građani Crne Gore imaju pravo da se obrate međunarodnim institucijama da bi zaštitili svoju slobodu i prava zagarantovana Ustavom" (član 44.). Nadalje, član 72(2) pruža isto pravo "članovima nacionalnih i etničkih grupa". Ipak, prijedlog opozicione stranke da Crna Gora treba ratifikovati Neobavezni protokol Međunarodnog ugovora o civilnim i političkim pravima odbijala Skupština, navodno zbog činjenice da je Republika Crna Gora federalna sastavnica

Savezne Republike Jugoslavije i prema tome nema pravo ratifikovati taj sporazum. Međutim, član 7 Ustava Savezne Republike Jugoslavije omogućava "da u okviru svojih ovlasti svaka republika članica može zaključiti međunarodni ugovor, ali ne na štetu Savezne Republike Jugoslavije ili bilo koje od republika članica".

218. Zaštita historijskog i kulturnog identita Crne Gore je glavna tema stanovnika Crne Gore. U sladu s tim, na godišnjicu rođenja pjesnika Njegoša koja je obilježena u Beogradu, a onda na Cetinju u oktobru 1993. godine dio publike je reagovao na tvrdnju da je on bio srpski pjesnik i uvrijedio predsjednika Crne Gore koji je prisustvovao proslavi na Cetinju. To je bilo popraćeno snažnom reakcijom policije. Kafići i stanovi su pretraženi. Dvadesetčetvero ljudi je uhapšeno i četvero je bilo zadržano. Krivične prijave su pokrenute protiv 24 osobe. Prema advokatu odbrane, kmininalistička obrada je više puta bila ometana: jedna osoba je nezakonito zadržana dva dana bez naloga o zatvaranju. Nadalje, istražni sudija nije obavijestio advokata odbrane o datumu i vremenu saslušanja optuženih, nakon što su im izrekli optužbe, ili o datumu i vremenu saslušanja svjedoka. Konačno, odluka da se podignu optužbe je donesena prije nego što je istraga pokazala rezultate.

219. Osoblje Specijalnog izvjestitelja je obaviješteno o neuspješnom pokušaju osnivanja nezavine televizijske i radio stanice. Pokušaji su propali u septembru 1993. godine nakon oduzimanja dozvole koju im je predhodno odobrila od strane vlast.

220. Republika Crna Gora i dalje ima otvorene granice za izbjeglice. U Crnoj Gori se nalazi 60.000 registriranih izbjeglica, većinom Muslimana i Srba. Izbjeglice su imale status "raseljenih osoba" i jednak pristup zdravstvenoj zaštiti i socijalnoj pomoći. Za razliku od Srbije izbjeglice nisu mogle raditi.

221. Početkom oktobra 1993. godine, lokalni novinari su izvijestili da je oštećena džamija u blizini Bara. Počinitelji nisu pronađeni.

Humanitarna situacija

222. Do septembra 1993. godine, inflacija je dosegla zvaničnu mjesečnu stopu od 1.860%, sa godišnjom stopom od 363 kvadrilijuna (363.000.000.000.000.000%) prema procjeni londoskog Economista. U augustu i septembru, jugoslavenski dinar je gubio na vrijednosti iz sata u sat. Dok je stopa inflacije utjecala na sve slojeve društva, najviše je pogodila starije, bolesne, djecu i one bez pristupa materijalnoj pomoći i vanjskoj financijskoj podršci ("stabilna" valuta).

223. Ured Svjetske zdravstvene organizacije u Beogradu opisao je zdravstvenu situaciju kao "katastrofalnu". U Srbiji i Crnoj Gori je nestašica osnovnih medicinskih potrepština. Rasprostranjeno crno tržište i rastući, sve uspješniji privatni sektor ne pomažu ugroženim slojevima društva. Opšta stopa mortaliteta je porasla za 10 do 20 posto u posljednje dvije godine. Samoubistva starijih osoba su porasla četiri puta. Broj oboljelih od tuberkoloze, kao indikatora loših higijenskih navika, pothranjenosti i prenapućenosti

se povećao četiri puta. Povratak bolesti, kao i slučajevi novih infekcija su zabilježani naročito među izbjegličkom populacijom. Povećao se broj smrtnih slučajeva među mentalno oboljelim. Uzroci srmti su samoubistvo, izloženost hladnoći i bolesti. Javni zdravstveni sistem je bankrotirao. Pacijenti moraju sami donositi medicinski materijal, zavoje, kao i lijekove. Za mnoge, to je nemoguće. Očekuje se da će se situacija drastično pogoršati tokom zime, naročito za najviše ugrožene - starije i jako mlade. Većina stanova u Beogradu je povezana na sistem daljinskog grijanja i mnogi stanovi nemaju mogućnost posebnog grijanja; u oktobru 1993. godine donesena je odluka da se za vrijeme zimskih mjeseci temperature u stanovima drži na 5°C.

224. Uzimajući u obzir ovu situaciju, postalo je očigledno da je međunarodna humanitarna pomoć neophodna Saveznoj Republici Jugoslaviji. Lijekovi, hrana i osnovna humanitarna pomoć su izuzeti iz sankcija koje koje je Jugoslaviji uvelo Vijeće sigurnosti u maju 1992. godine. U razgovorima s međunarodnim humanitarnim organizacijama u Beogradu, kao i sa jugoslovenskim vlastima, medicinskim osobljem, osoblje Specijalnog izvjestitelja je obaviješteno o teškoćama sa kojima se suočavaju međunarodne organizacije i nevladine organizacije pri transportovanju lijekova i hrane.

225. Prema upustvima Komiteta za sankcije (S/AC.27/1993/CRP.3/Rev.2), od aprila 1993. godine, Komitet može razmatrati komunikacije međuvladinih humanitarnih organizacija i zemalja članica. Kad jugoslovenske vlasti žele uvesti humanitarnu pomoć, prekomorski proizvođač mora se preko svoje vlade obratiti Komitetu za sankcije. Komitet je kontaktiran mnogo puta, oko 1.000 puta sedmično. Zastoji se dešavaju kako na nacionalnom nivou tako i po primitku od strane Komiteta. I UNHCR i WHO su obavijestili Specialnog izvjestitelja da na njihov rad ozbiljno utiču proceduralni zastoji u Komitetu za sankcije. Čak i za one organizacije koje su poznate Komitetu i koje su upoznate sa procedurom suočavaju se sa dvomjesečnim zastojima. U slučaju nekih unutarvladinih organizacija i njihovih partnerskih nevladinih organizacija, poduzeti su koraci ka rješenju problema. U slučaju individualnih nevladinih oranizacija zastoji su obično duži i mogu rezultirati istekom roka trajanja lijekova ili njihovim slanjem negdje drugo. Osoblje Specijanog izvjestitelja je obaviješteno da je značajna nevladina pomoć izgubljena zato što je procedura obeshrabrila manje donatore.

226. Svu medicinsku i humanitarnu pomoć namijenjenu muslimanskim područjima Bosne morao je odobriti Komitet za sankcije, zbog toga što prelazi teritorij Jugoslavije. I UNHCR i WHO iznijeli su primjer ekstremnog kašnjenja pošiljke sa opremom neophodnom hirurzima u srebreničkoj bolnici, koja je pod vatrom. Pošiljka je uključivala pancirne prsluke za doktore. Zahjev upućen u junu 1993. godine, razmatrao je Komitet za sankcije, zatim je sredinom oktobra vraćen članici koja ga je podnijela, četiri mjeseca kasnije nije još bio rješen.

IV. ZAKLJUČCI

Bosna i Hercegovina

227. Početak zime ukazivao je humanitarnu katastrofu ogromnih razmjera. Niti jedan narod u Bosni i Hercegovini ne može biti pošteđen ove tragedije – glad i zima ne prepoznaju nacionalne i društvene razlike. U skladu s tim, Specijalni izvjestitelj osuđuje sve aktivnosti koje blokiraju, mješaju se ili usporavaju raspodjelu svih oblika humanitrane pomoći. On takođe zahtijeva od međunarodne zajednice da velikodušno odgovori potrebama Bosne i Hercegovine pruživši neophodnu humanitarnu pomoć u zahtijevanim količinama i oblicima. Specijalni izvjestitelj mora ponovo naglasiti da će ljudi umrijeti bez međunarodne humanitarne podrške.

228. Specijalni izvjestitelj je već naglasio da produženje sukoba u Bosni i Hercegovini vodi ka počinjenju zvjerstava na svim stranama i proganjanjem osoba svih nacionalnih pripadnosti. On je jako tužan što je došlo do ove situacije i potpuno osuđuje svako kršenje ljudskih prava i humanitarnog prava. Nadalje, iako potpuno uviđa patnje svih ljudi, mora ponovo ukazati na ogromne razmjere izvršenja "etničkog čišćenja" onih muslimanskog porijekla. Podsjeća svijet da je muslimanska zajednica u Bosni i Hercegovini suočena sa uništenjem.

229. Specijalni izvjestitelj osuđuje nastavak izvršenja zločina silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja.

230. Specijalni izvjestitelj ponavlja svoju uvjerenje da oni koji su prekršili ljudska prava i humanitarno pravo moraju biti proglašeni odgovornim i kažnjeni. On očekuje da će međunarodna zajednica uraditi sve što je neophodno da osigura da Međunarodni tribunal provede krivični postupak protiv onih koji su prekršili humanitarno pravo u bivšoj Jugoslaviji, te da će se ciljevi postići brzo i efektivno.

Hrvatska

231. Osim pisma od 1. oktobra 1993. godine, Specijalni izvjestitelj je još jednom zatražio od hrvatskih vlasti da osiguraju da oni koji su odgovorni za kršenja ljudskih prava i standarda humanitarnog prava u akciji Medački džep budu kažnjeni i da se poduzmu koraci ka sprečavanju sličnih incidenata u budućnosti.

232. Specijalni izvjestitelj izražava svoju zabrinutost zbog nastavljanja diskriminacijske politike prema Srbima nastanjenim u Hrvatskoj, naročito u pogledu neselektivnih zatvaranja, prava na pravično suđenje, državljanstvo, nezakonita izbacivanja i uništavanje imovine.

233. Specijalni izvjestitelj je također duboko zabrinut povećanjem netrpeljivosti i diskrminacije Muslimana u Hrvatskoj i nada se da će u ovom pogledu odgovorni vladini organi poduzeti neophodne mjere da bi se poštovali standardi međunarodnih ljudskih prava.

234. Specijalni izvjestitelj je zabrinut doprinosom medija sveopćoj klimi međuvjerske netrpeljivosti kroz pogrešna informiranja, indoktrinaciju i zahtijeva da vlada poduzme neophodne korake da smiri situaciju.

235. Specijalni izvjestitelj zahtijeva da se pri pokazivanju neprijateljstva, zaraćene snage prema UNPA suzdrže od daljeg granatiranja civilnih objekata.

236. U područjima pod kontrolom takozvane "Republike Srpske Krajine", Specijalni izvjestitelj je duboko zabrinut militarizacijom stanovništva, padom vladavine prava i nedostatkom uslova za povratkom raseljenih lica i njihove imovine.

Savezna Republika Jugoslavija

237. Specijalni izvjestitelj izražava zabrinutost izražavanjem vjerske mržnje u javnosti i medijima. Na ovaj način se kreira klima u kojoj su činovi diskriminacije podržavani i dozvoljeni. Dok jugoslovenski zakon zabranjuje poticanje rasne ili vjerske mržnje, on se ne poštuje, drugi efikasniji načini su neophodni da bi spriječili veličanje diskriminacije od strane vlasti i javnih institucija. U ovom kontekstu posebnu pažnju treba posvetiti razvoju nezavisne, demokratski orijentisane komunikacije medija, a naročito elektronskih medija.

238. Specijalni izvjestitelj izražava žaljenje zbog odluke federalnih vlasti da se ne dozvoli produženje mandata misije za ljudska prava CSCE-a u Sandžaku, Kosovu i Vojvodini. Misija je igrala važnu i konstruktivnu ulogu u smirivanju tenzija i mogućih sukoba, naročito na Kosovu. Također su predstavljali važan izvor nepristrasnih i tačnih informacija o stanju ljudskih prava.

239. Zloupotreba vlasti i pretjerane upotrebe sile kod srbijanske policije spomenuta je u ovom izvještaju. Specijalni izvjestitelj vjeruje da jugoslovenske i srpske vlasti trebaju izvršiti reviziju zakona i omogućiti pravnu pomoć licima odmah nakon hapšenja, zatim bi trebali istrage vršiti nepristrasno i efektivno u svim slučajevima za koje se sumnja da je došlo do zloupotrebe i pretjerane upotrebe sile, pa bi stoga trebalo kazniti počinitelje.

240. Specijalni izvjestitelj shvaća da se na teritoriji Jugoslavije nalazi veliki broj izbjeglica i da one imaju potpun pristup socijalnoj i zdravstvenoj pomoći, on vjeruje da bi srbijanske vlasti trebale obnoviti glavnu slabost u ovoj proceduri. Trebale bi povući iz upotrebe upustva iz maja 1993. godine odnosno ne bi trebali dozvoliti da se kao izbjeglice registruju vojno sposobni muškarci iz onih dijelova Bosne i Hrvatske koji su označeni kao "sigurne opštine": bez registracije ne mogu korisiti državne fondove socijalnog i zdravstvenog osiguranja.

241. Specijani izvjestitelj navodi izvještaje o smrti Albanaca koja je nastala kao rezultat povreda zadobijenih tokom policijskog pritvora na Kosovu. Skreće pažnju srbijanskim vlastima na njihovu dužnost da na osnovu međunarodnog zakona sprovedu detaljne i nepristrasne istrage sa ciljem da se identifikuju i kazne počinitelji. Specijalni izvjestitelj zaključuje da policija na Kosovu redovno maltretira one koji su uhapšeni iz politi-

čkih razloga. U drugim područjima djelovanja, tokom traženja naoružanja za koje ne postoji dozvola, policija koristi pretjeranu silu.

242. Prisutna je ozbiljna zloupotreba policijske sile od maltretiranjima i čak fizičkim napadima na Albance angažovane na ostvarivanju prava na polju obrazovanja, politike i trgovine.

243. Specijalni izvjestitelj je razmatrao trenutnu situaciju u kojoj albanska djeca i studenti pohađaju "paralelne" škole i fakultete izvan srbijanskog državnog sistema čije ispite ne priznaje srbijansko Ministarstvo obrazovanja. Specijalni izvjestitelj vjeruje da bi srbijanske vlasti trebale priznati godine školovanja u ovim institucijama i na taj način izbjeći marginalizaciju generacija albanskih studenta.

244. Specijalni izvjestitelj uviđa potrebu za lijekovima i humanitarnom pomoći za ugrožene grupacije unutar Jugoslavije. Moraju se pronaći načini da se osigura da lijekovi i ostale stvari izuzete iz sankcija dođu do ugroženih grupacija prije zime. Specijalni izvjestitelj takođe navodi da je bez odgađanja neophodno izvršiti reviziju pocedura Komiteta za sankcije.

Teror nad civilima

Izvještaj broj E/CN.4/1994/110 od 21. 2. 1994. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na cijelu teritoriju bivše Jugoslavije, sa posebnim osvrtom na problem nestajanja ljudi, situaciju sdjecom, prethodne preporuke.

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 – 4) .....

I. BOSNA I HERCEGOVINA (paragrafi 5 – 79) .....
A. Uvodne napomene (paragrafi 5 – 6).....
B. Teror nad civilima (paragrafi 7 – 27).....
Teror nad Muslimanima i bosanskim Hrvatima na području .....
pod kontrolom bosanskih Srba (paragrafi 8 – 14) .....
Teroriziranje Muslimana i bosanskih Srba na području pod
kontrolom HVO-a (paragrafi 15 – 19) .....
Ponašanje prema bosanskim Srbima i Hrvatima na području
pod kontrolom Armije RBiH (paragrafi 20 – 27) .....
C. Stanje u Tuzli (paragrafi 28 – 33) .....
D. Pritvaranje (paragrafi 34 – 39) .....
E. Preseljavanje stanovništva (paragrafi 40 – 48) .....
F. Određena pitanja ljudskih prava nastala progonom raseljenih
(paragrafi 49 – 52) .....
G. Silovanja (paragrafi 53 – 57) .....
H. Narušavanje ljudskih prava i humanitarnih zakona vojnim akcijama .....
protiv civila (paragrafi 58 – 63) .....
I. Narušavanje ljudskih prava uskraćivanjem
humanitarne pomoći (paragrafi 64 – 79) .....
J. Zaključci i preporuke (paragrafi 75 – 79) .....

II. HRVATSKA (paragrafi 80 – 119) .....
A. Uvodne napomene (paragrafi 80 – 83).....
B. Pravni lijek u slučajevima kršenja ljudskih prava (paragrafi 84 – 87).....
C. Diskriminacija Srba, Muslimana i drugih grupa (paragrafi 88 – 94).....
D. Nezakonita i prisilna iseljenja (paragrafi 95 – 89) .....
E. Stanje izbjeglih lica (paragrafi 100 – 103).....
F. Stanje u medijima (paragrafi 104 – 106).....
G. Stanje u zaštićenim zonama Ujedinjenih nacija (paragrafi 107 – 113).....
H. Zaključci i preporuke (paragrafi 114 – 119) .....

III. SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA
(SRBIJA I CRNA GORA) (paragrafi 120 – 158).....
A. Uvodne napomene (paragrafi 120 – 121).....
B. Srbija (paragrafi 122 – 138) .....
Lična sigurnost (paragrafi 122 – 123) .....
Javno ohrabrivanje diskriminacije i mržnje prema
pripadnicima manjina (paragrafi 124 – 125) .....
Sloboda izražavanja i stanje u medijima (paragrafi 126 – 130) .....
Svjesno protivljenje vojnoj službi (paragrafi 131 – 137) .....
B.1. Kosovo (paragrafi 139 – 143).....
B.2. Sandžak (paragrafi 144 – 147).....

B.3. Vojvodina (paragraf 147)
C. Crna Gora (paragrafi 148 – 151)
D. Zaključci i preporuke (paragrafi 152 – 158)

IV. BIVŠA JUGOSLAVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA (paragrafi 159 – 189)
A. Uvodne napomene (paragraf 159 – 162)
B. Provođenje pravde (paragrafi 163 – 166)
C. Stanje u sredstvima javnog informisanja (paragrafi 167 – 171)
D. Stanje nacionalnih manjina (paragrafi 172 – 181)
E. Izbjeglice i humanitarna situacija (paragrafi 182 – 185)
F. Zaključci i preporuke (paragrafi 186 – 189)

V. SLOVENIJA (paragrafi 190 – 200)

VI. PROBLEM NESTANKA OSOBA (paragrafi 201 – 208)

VII. POLOŽAJ DJECE (paragrafi 209 – 278)
A. Uvodne napomene (paragrafi 209 – 216)
B. Djeca u ratu (paragrafi 217 – 247)
Zatvaranje i mučenje djece (paragrafi 225 – 228)
Nedostatak hrane (paragrafi 229 – 230)
Prekid školovanja (paragrafi 231 – 237)
Problemi adolescenata u ratu (paragrafi 238 – 247)
C. Izbjegla i raseljena djeca (paragrafi 248 – 262)
Maloljetnici bez staratelja i pratnje (paragrafi 261 – 262)
D. Djeca u sjenci rata (paragrafi 263 – 271)
E. Zaključci i preporuke (paragrafi 272 – 276)

VIII. PRETHODNE PREPORUKE POSEBNOG IZVJESTITELJA
I NASTAVAK ISTIH (paragrafi 279 – 360)
A. Uvodne napomene (paragrafi 279 – 282)
B. «Etničko čišćenje» (paragrafi 283 – 293)
C. Sigurnosne zone u Bosni i Hercegovini (paragrafi 294 – 296)
D. Humanitarna pomoć (paragraf 297 – 312)
E. Zatvorenici i pritvorenici (paragrafi 313 – 319)
F. Žrtve silovanja (paragrafi 320 – 322)
G. Ratni zločini (paragrafi 323 – 331)
H. Razoružanje (paragrafi 332 – 335)
I. UNPROFOR (paragrafi 336 – 342)
J. Ljudska prava u mirovnom procesu (paragrafi 343 – 347)
K. Dodatne preporuke (paragrafi 348 – 356)
L. Završna razmatranja (paragrafi 257 – 360)

ANEX:
TERENSKE OPERACIJE

Uvod

1. Komisija za ljudska prava je na četrdesetdevetom zasjedanju 23. februara 1993. godine produžila mandat Specijalnog izvjestitelja, dodijeljen na prvom specijalnom zasjedanju 14. augusta 1992. godine, za period od jedne godine.

2. Specijalni izvjestitelj je prije produženja mandata podnio tri izvještaja Komisiji za ljudska prava (E/CN.4/1992/S-1/9, E/CN.4/1992/S-1/10, E/CN.4/1993/50), te jedan Generalnoj skupštini (A/47/666-S/24809). Nakon produžetka mandata i poslije mnogobrojnih posjeta terenu koje je učinio Specijalni izvjestitelj i njegovo osoblja, on je predao još pet periodičnih izvještaja (E/CN.4/1994/3, 4, 6, 8 i 47).

3. Specijalni izvjestitelj, kada je to moguće, a po završetku istraživanja terenskog osoblja, nastavlja s nastojanjima interveniranja kod ovlaštenih organa kako bi skrenuo pozornost na posebne slučajeve navodnih narušavanja ljudskih prava. U svakom slučaju on nastoji da se situacija istraži te, kada je to potrebno, ispravi bez odlaganja. Specijalni izvjestitelj sarađuje sa Stručnom komisijom koja je osnovana u skladu s rezolucijom 780 Vijeća sigurnosti (1992), te nudi potpunu saradnju Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju.

4. Specijalni izvjestitelj izražava zahvalnost različitim organima koji su mu pomogli u toku mandata, uključujućiČ Sigurnosnim snagama Ujedinjenih Nacija, Uredu Visokog povjerenika za izbjeglice pri Ujedinjenim Nacijama, Međunarodnom Crvenom križu, Monitorskoj misiji Europske unije, misijama Eeuropske konferencije o sigurnosti i saradnji, te drugim međuvladinim i nevladinim organizacijama.

I. BOSNA I HERCEGOVINA

A. Uvodne napomene

5. Rat u Bosni i Hercegovini nastavlja istim intenzitetom te ga i dalje karakteriziraju opća narušavanja ljudskih prava posebno, premda ne isključivo, na teritoriju pod kontrolom bosanskih Srba i Hrvata. Specijalni izvjestitelj želi ukazati na oblike patnje kojima su izložene grupe ljudi uključujući pitanja ljudskih prava povezana s preseljenjem stanovništva. Posebno je zabrinjavajuće pitanje kontinuirano napadanje civila, posebno u Sarajevu, Mostaru i Tuzli. Jedan od najgorih napada na civile počinjen u toku rata se desio 5. februara 1994. godine na jednoj od sarajevskih pijaca i tom prilikom je ubijeno 68, a ranjeno 200 lica. Nastavlja se sa silovanjima te izvršavanjem drugih vrsta seksualnog zlostavljanja žena. Ometanje rada međunarodnih humanitarnih organizacije je također uveliko doprinijelo pogoršanju stanja.

6. Podaci predstavljeni u ovom poglavlju se zasnivaju na terenskim istraživanjima osoblja Specijalnog izvjestitelja, velikom broju pouzdanih izvora, te posjeti Specijalnog izvjestitelja Tuzli u decembru 1993. godine. Vlasti bosanskih Srba i dalje ne dozvoljavaju Izvjestitelju da vrši istraživanja na područjima pod njihovom kontrolom.

B. Teror nad civilima

7. Tragično, ali se teroriziranje pripadnika etničkih manjina nastavlja, posebno na područjima pod kontrolom bosanskih Srba i Hrvata. Specijalni izvjestitelj naglašava osudu takvih postupaka koji narušavaju osnovna ljudska prava, poput prava na život, lični integritet, privatnost i obiteljski život, slobodu mišljenja, savjesti, vjerskih ubjeđenja, te kretanja, prava na zarađivanje za život, na nacionalnost, kao i prava pripadnika etničkih ili kulturnih grupa. Specijalni izvjestitelj također osuđuje sva narušavanja ljudskih prava počinjena na području pod kontrolom Armije RBiH.

Teror nad Muslimanima i bosanskim Hrvatima na području pod kontrolom bosanskih Srba

8. Od novembra 1993. godine došlo je do povećanja slučajeva «etničkog čišćenja» na području Banje Luke, do naglog povećanja broja oduzetih stanova, gdje su stanari Muslimani ili Hrvati žurno iseljeni. Na taj način su narušene zakonske odredbe o smještaju, a stanari su bez de facto ikakvog pristupa odgovarajućim pravnim procedurama. Izvještavano je o nekoj vrsti agencije koja je uspostavljena u općini, a koja pronalazi smještaj Srbima koji dolaze, iseljava stanare Muslimane i Hrvate, a za takve usluge joj se plaća imovinom koju iseljeni stanari ostave. Tipičan za trenutnu praksu iseljavanja je i slučaj od 13. decembra 1993. godine u Banjoj Luci, kada je šest naoružanih i uniformiranih osoba prisilno ušlo u dom nesrpske obitelji, napalo stanare i istjeralo ih na ulicu suprkos posjedovanju sudske odluke o boravku u tom prostoru.

9. U Banjoj Luci su do sada skoro sve nesrpske osobe izgubile zaposlenje i procjenjuje se da je ostalo svega 3% zaposlenih ne-Srba na teritoriju pod kontrolom bosanskih Srba. Otpuštanje se najčešće provodi bez odgovarajućeg razloga, najčešće zbog «izbjegavanja regrutacije». Zbog «izbjegavanja regrutacije» jednog člana, cijele porodice su gubile zaposlenja. Čak i članovi porodica osoba koje su trajno naseljene u inostranstvu mogu biti ugroženi jer se smatra da takvi emigranti također izbjegavaju regrutaciju. Otkaz ukida pravo na smještaj i socijalno osiguranje.

10. Specijalni izvjestitelj je svjestan mnogih skorih slučajeva napada na i teroriziranja nesrpskog stanovništva u Banjoj Luci. Slučaj osamdesetdvogodišnjeg Muslimana koji je između 5. i 7. novembra doživio konstantno fizičko i verbalno zlostavljanje, te je pokraden od strane napadača, od kojih je jedan bio u vojnoj uniformi, je tipičan. U svakom slučaju, policija nije uspjela reagirati na vrijeme po pozivu na pomoć, niti provesti odgovarajuću istragu.

11. Muslimanski stanovnici sela Vrbanija, pet kilometara od Banje Luke, bili su žrtve čestog pucanja, napada, prijetnji i pljački. Skoriji događaj koji se desio u 9 sati ujutro, 23. decembra 1993. godine odnosio se na ubistvo supružnika i susjeda, te krađu imovine. Policija je o tome obaviještena u 9.30. sati, ali nije stigla do 5 sati popodne i tom prilikom je provela deset minuta na mjestu događaja. Tokom sahrane, 30. decembra 1993. godine, ožalošćeni su zaustavljeni i napadnuti od strane muškaraca u uniformama.

12. Tokom novembra 1993. godine Specijalni izvjestitelj je bio informiran o brojnim slučajevima silovanja i seksualnog zlostavljanja muslimanskih žena u području Olova od strane vojnih bosanskih Srba.

13. Vlasti su u Banjoj Luci uklonile sve fizičke tragove prisustva muslimanske zajednice srušivši svih 202 džamije. Ostaci Ferhatpašine džamije iz 16. vijeka, te četiri druge džamije/mauzoleja, uklonjeni su 15. decembra 1993. godine. Mjesto je pretvoreno u parkiralište. Građevine Rimo-katoličke crkve su također napadnute. U Banjalučkoj biskupiji je 21% zdanja dijelom uništeno, još 25% je oštećeno, a oskrnavljuju se i rimokatolička groblja.

14. Specijalni izvjestitelj je bio obaviješten o kontinuiranom zastrašivanju i maltretiranju preostalih Muslimana u području Šiprage.

Teroriziranje Muslimana i bosanskih Srba na području pod kontrolom HVO-a

15. «Etničko čišćenje», te maltretiranje Muslimana i Srba je sistematično, te praćeno brutalnošću, krađom i iseljenjem. Također je praćeno uskraćivanjem humanitarne pomoći (vidi paragraf 64-74 u nastavku). Mnogi Muslimani i bosanski Srbi su u pritvoru, dok je drugima izdata tranzitne viza za hrvatsku, ili su prisilno smješteni u de facto geta, poput istočnog Mostara, područja koje je učinjeno nemogućim za život.

16. Amija RBiH kontrolira istočni dio grada, dok nad zapadnim kontrolu ima HVO. «Etničko čišćenje» u Mostaru je prvobitno bilo usmjereno na populaciju bosanskih Srba, a onda na Muslimane. Rezultat «etničkog čišćenja» je činjenica da je predratna populacija bosanskih Srba od 30.000 reducirana na samo 400 osoba. Nasuprot Srbima u zapadnom dijelu, koji su izloženi brojnim zlostavljanjima, Srbi u istočnom dijelu čini se nisu žrtve nikakvog oblika individualne diskriminacije od strane muslimanske većine.

17. Specijalni izvjestitelj je u toku novembra 1993. godine bio informiran o ubistvu poznatog mostarskog liječnika te članova njegove porodice 18. oktobra. Incident se odvio u stanu pomenutog i u zgradi u kojoj su smještene snage HVO-a. Svjedok je identificirao normalno obučene napadače kao članove HVO-a.

18. Muslimani i bosanski Srbi su također podvrgnuti prijetnjama bosanskih Hrvata u mjestima poput Livna, Omerovića, Rotilja i Pločara, a navodno je HVO pobio sve stanovnike Pločara 15. novembra 1993. godine. Zbog lokalnih borbi, međunarodni posmatrači nisu bili u mogućnosti ustanoviti da se masakr dogodio, ali su izvijestili da je mjesto napušteno i da su brojne kuće stradale u požaru.

19. Specijalni izvjestitelj je u izvještaju od 17. novembra 1993. godine (E/CN.4/1993/47, paragraf 50) ukazao na incident u selu Stupni Do dana 23. oktobra 1993. godine, koji je od tada pod istragom UNPROFOR-a i u vezi s kojim postoje dokazi da se radilo o masovnom pogubljenju najmanje 15 seljana od strane HVO snaga. Svjedoci su također naveli slučajeve silovanja i seksualnog zlostavljanja.

Ponašanje prema bosanskim Srbima i Hrvatima na području pod kontrolom Armije RBiH

20. Brojni su skoriji izvještaji o masovnim pogubljenjima. 15. novembra 1993. godine. Armija RBiH je pogubila dva rimo-katolička svećenika u Fojnici, te prvobitno sprječavala pokušaj UNPROFOR-a da istraži slučaj. Potom je sama Vlada preuzela istragu slučaja, a Specijalni izvjestitelj nema saznanja o rezultatima istrage. Početkom januara 1994. godine izvještavano je o hrvatskoj obitelji, vjerovatno iz mjesta Krčevine, koja je bila prisiljena proći kroz minsko polje. Otac i dijete su ubijeni dok je majka teško ranjena.

21. Prijavljen je slučaj iz Živinica, gdje se Hrvatici prijetilo izborom između silovanja i uništenja poslovnih prostorija. Policija nije uspjela riješiti njenu prijavu na ozbiljan način. Incident u Bugojnu o kojem je izvještenu u novembru se odnosio na silovanja dviju Hrvatica ispred grupe vojnika.

22. Na pismo Specijalnog izvjestitelja Premijeru Bosne i Hercegovine od 15. oktobra 1993. godine, odgovorio je Ministar vanjskih poslova, 25. novembra 1993. godine navodeći da vladine snage nisu odgovorne za navodni masakr kod Malina u junu i u Uzdolu u septembru (vidi E/CN.4/1994/47, paragraf 29-33). Naveo je i da je do smrti došlo zbog ratnih dejstava, te da je HVO izvodio protjerivanje hrvatskog stanovništva s tog područja. Međutim, s obzirom na mnoga svjedočenja o suprotnom, Specijalni izvjestitelj nastavlja s istragom ovog slučaja.

23. Navodi hrvatskih vlasti da je Armija RBiH počinile masakr i zvjerstva u Dubravici (mjesto također poznato kao Križančevo Selo) krajem decembra 1993. godine, nisu poduprti dokazima. Istraga UNPROFOR-a ukazuje na mogućnost da su osobe čija su tijela pronađena u masovnoj grobnici na mjestu događaja pretrpjele ratne povrede, te da su ubijene u skorijim borbama na tom području.

24. Specijalni izvjestitelj je primio izvještaje o maltretiranju Hrvata u Zenici, te o porastu broja slučajeva napada i javnog ponižavanja. Međutim, u vrijeme podnošenja ovog izvještaja postoje dokazi o poboljšanju odnosa unutar zajednice.

25. Bosanski Hrvati u Sarajevu nastavljaju sa žalbama u vezi sa maltretiranjem te tako, npr., navode kršenja ljudskih prava u vezi s raspuštanjem snaga HVO-a 6. novembra 1993. što je dovelo do kratkotrajnih hapšenja i ispitivanja, uništavanja uniformi i zastava te regrutovanja članova HVO-a u armiju BiH.

26. Vladine snage su preuzele kontrolu nad Varešom u novembru 1993. godine kada je veliki broj Hrvata napustio grad. Postojao je izražen strah da će snage htjeti osvetiti događaje poput Stupnog Dola teroriziranjem hrvatskog stanovništva. Međutim, red je brzo uspostavljen i grad se vratio pod civilnu upravu. Od tada, općinske vlasti apeliraju na građane hrvatske nacionalnosti da se vrate. Međunarodni posmatrači su mišljenja da su pozivi iskreni, pa ipak, mada bi se neki Hrvati rado vratili, okolnosti im to ne dozvoljavaju.

27. Postoje izvještaji iz Cazina i Bihaća o maltretiranju i zastrašivanju rođaka zaposlenih u administraciji tzv. «Autonomne pokrajine zapadna Bosna» i sljedbenika tog re-

žima. Specijalni Izvjestitelj je svjestan maltretiranja građana odanih Vladi kojeg su počinili pripadnici tzv. «autonomne pokrajine»

C. Stanje u Tuzli

28. Specijalni izvjestitelj je posjetio Tuzlu 10. i 11. decembra 1993. godine i susreo se s lokalnim predstavnicima međunarodnih organizacija, predstavnicima lokalnih vlasti, lokalnih i međunarodnih nevladinih organizacija te predstavnicima vjerskih zajednica. U toku posjete bio je u mogućnosti procijeniti stanje vezano za ljudska prava, te za utjecaj krize na dostavljanje humanitarne pomoći. Međunarodni posmatrači s kojima je razgovarao smatraju da nema problema vezanih za suživot etničkih i religijskih grupa, ali da to istih može doći s pogoršavanjem krize dostavljanja humanitarne pomoći.

29. Do skoro, Bosanski Hrvati i Srbi nisu bili žrtve maltretiranja tog nivoa kao što je slučaj drugdje u BiH. Specijalni Izvjestitelj je siguran da je ovakva situacija uveliko rezultat djelovanja lokalne zajednice na sprječavanju diskriminatornog postupanja prema članovima raznih zajednica.

30. U skorije vrijeme došlo je do određenih pogoršanja. Bosanski Srbi se posebno osjećaju žrtvom diskriminatornog ponašanja, te mnogi žele otići. Bosanski Srbi se posebno žale da je opća mobilizacija usmjerena na njih, te da oni koji je odbiju odlaze u pritvor. U skorije vrijeme se žale na povećanje opće netrpeljivosti koju po njihovom mišljenju još povećava nepružanje policijske zaštite bosanskim Srbima. U incidentu od 10. oktobra 1993. godine stariji bračni par su napali uniformirani vojnici koji nisu bili na dužnosti, te je žena podlegla povredama. Muž je u čvrstom ubjeđenju da policija nije dovoljno istražila slučaj.

31. Osuđujući svaki oblik maltretiranja, Specijalni izvjestitelj ukazuje na povezanost povećanja tenzija unutar zajednice i nedostatka pomoći. Zbog uplitanja u prevoz konvojima i prisilnog zatvaranja Aeorodroma, tuzlanska se populacija nije u mogućnosti normalno hraniti niti nabavljati namirnice potrebne za normalan život. Npr., zadovoljeno je samo 14,5% potreba za hranom koje je UNHCR procijenio tokom decembra 1993. godine. Značajna je lokalna ogorčenost i ljutnja zbog ovih nedostataka što je povremeno usmjereno protiv bosanskih Srba i bosanskih Hrvata jednim dijelom, te su tenzije pogoršane činjenicom da lokalne agencije uspijevaju dostaviti pomoć (iz Beograda i Zagreba) za bosanske Srbe i Hrvate, dok lokalno organizirana pomoć za Muslimane ostaje blokirana od strane neprijateljskih snaga.

32. Utjecaj humanitarne krize na sadašnje i dugoročno stanje međuetničkih odnosa, te ogromne teškoće sa kojima je stanovništvo suočeno zbog nedostatka osnovnih sredstava za život, pokazuju na potrebu hitnog ukidanja blokada. U vezi s tim, Specijalni izvjestitelj navodi da su snage bosanskih Srba u januaru 1994. godine pristale omogućiti nesmetan prolaz konvojima UNHCR-a te je neophodno nadgledati ove aktivnosti kako bi se procijenilo pridržavanje dogovora.

33. Specijalni izvjestitelj također upozorava na potrebu ponovnog otvorenja tuzlanskog Aerodroma kako je navedeno u prepisci povodom ovog pitanja sa Generalnim Sekretarom UN-a (vidi paragraf 68). Izvjestitelj je naveo da će otvaranje Aerodroma ne samo olakšati humanitarnu krizu, već će biti signal da Ujedinjeni narodi namjeravaju efektivno provoditi akcije neophodne da Tuzla ostane, kako je i proglašena, «sigurnim područjem».

D. Pritvaranje

34. Međunarodni komitet Crvenog Križa (MKCK) je tokom 1993. godine posjetio približno 200 pritvornih centara u BiH. Kako su neka od tih mjesta otvorena samo određeno vrijeme nije moguće procijeniti koliko dugo bilo koji od 200 centara postoje. MKCK je tokom 1993. godine posjetio 16.900 pritvorenika, od koji je 14,400 pritvoreno prvi put. 10 440 je pušteno u toku godine dok je oko 1.000 uklonjeno iz registra MKCK-a zbog smrti, bijega ili drugih razloga. Prema pouzdanim procjenama, oko40 % pritvorenika drži HVO, 25% Armija RBiH te 13% bosanski Srbi, a ostatak snage tzv. «Autonomne pokrajine zapadna Bosna».

35. HVO nastavlja s pritvaranjem bosanskih Srba i Muslimana zbog prisilnog rada na linijama fronta, te iste primoravaju da budu ljudski štit. Dokazi navode da, kao ni u slučaju snaga Armije BiH, ovakva praksa nije centralno koordinirana te ovisi o inicijativi lokalnih vođa. Zapanjujuća vrsta ovakvih postupaka se dogodila tokom novembra 1993. godine kada su u Novom Travniku dvojica pritvorenika bili prisiljeni nositi eksploziv koji se mogao aktivirati daljinskim upravljanjem te prelaziti liniju fronta dok se nisu našli na položajima Armije BiH kada je eksploziv aktiviran.

36. HVO je oslobodio veliki broj pritvorenika Muslimana tokom decembra 1993. godine ,te su do kraja mjeseca pritvorenički kampovi i druga mjesta pritvora u Livnu, Tomislavgradu, Ljubuškom i Gabeli ispražnjena dok je isto u Rodoču umanjeno. Većina pritvorenika je poslije toga napustila teritoriju pod kontrolom HVO-a. Međunarodni posmatrači koji su posjetili pritvorenički kamp u Prozoru navode da su uvjeti veoma loši, te da pritvorenici pate od prehlade, gladi, izloženi su maltretiranju i nedostaje im osnovnih potrepština. Kamp je zatvoren u januaru 1994. godine

37. Uvjeti u kojima se drže pritvorenici Armije BiH su razlog za ozbiljnu zabrinutost. Specijalni Izvjestitelj je posebno svjestan zapanjujućih uvjeta u pritvoreničkim kampovima u Bugojnu i Jablanici. Pritvorenici se u Bugojnu drže na stadionu u nesanitarnim uvjetima, bez svjetla, mogućnosti spavanja na krevetima, te mogućnosti fizičkog razgibavanja. Isti je slučaj i u Jablanici gdje se nalazi mnogo civila. Mnogi među pritvorenicima pate od psihičkih bolesti.

38. Vlasti tzv. «Autonomne pokrajine zapadna Bosna» su odgovorne za narušavanje prava različitih navodnih protivnika režima. Mnogi su zatvoreni u centar u Velikoj Kladuši i postoje izvještaji o mnogobrojnim otmicama.

39. Pritvaranje djece (je opisano u paragrafima 224-227 u nastavku)

E. Preseljavanje stanovništva

40. Preseljavanje stanovništva se vrši na tri načina: nesvojevoljnim razmjenama stanovništva između općina pod kontrolom suprotnih strana, privatnim aranžmanima emigracije na teritoriju pod kontrolom druge strane i, najrjeđe, prisilnim i momentalnim istjerivanjem s mjesta boravka. Ovi oblici preseljenja se povezuju s fenomenom «etničkog čišćenja». K tome, Specijalni izvjestitelj je zadnjih mjeseci primjetio veliki broj osoba koje su se svojevoljno prijavile da napuste mjesto boravka u strahu od onoga što bi im se moglo desiti ukoliko, poslije uspostavljanja mira u budućnosti, njihov teritorij potpadne pod vlast druge etničke grupe.

41. Razni oblici preseljenja su često propraćeni ucjenom i krađom. Tako se, npr. raseljene osobe koje napuštaju teritoriju pod vlašću Srba rutinski podvrgavaju pretraživanju na granici i sva vrijedna imovina im se zapljenjuje. Sličan incident se dogodio 28. novembra 1993. godine kada su snage bosanskih Srba opljačkale imovinu Muslimana koji napuštaju selo Šiprage. Na drugoj strani, izvještaji o preseljenju iz Zenice pod kontrolom Amije RBiH početkom januara 1994. godine pokazuju da nije došlo do ometanja pokretne imovine raseljenih.

42. Do razmjene stanovništva dolazi širom Bosna i Hercegovine. Često organizatori zahtijevaju prilično veliku nadoknadu, a to mogu biti centralne ili lokalne vlasti, te privatne agencije. Ponekad razmjene uključuju i pritvorenike. Povremeno osobe nisu unaprijed obaviještene o preseljenju te se tako česta prisilna preseljenja stanovnika Doboja (pod kontrolom Srba) dogode za manje od 24 sata.

43. Privatna organizovanja preseljenja su česta i skoro uvijek uključuju iznuđivanje u svakom pogledu. Obično ih organizuju uz pomoć «putničkih agencija» i dozvoljava se da lica koja namjeravaju putovati poslije prepuste vlastima prava na svoju imovinu. Putnici nemaju pravo povratka. Specijalni izvjestitelj je svjestan situacije u Banjoj Luci gdje oni Muslimani i bosanski Hrvati koji dobiju dozvolu da privremeno otputuju van općine gube pravo na povratak u roku od 30 dana. Ne postoje slične odredbe koje bi regulirale putovanja pripadnika etničkih Srba.

44. Specijalni izvjestitelj je svjestan mnogih skorijih slučajeva momentalne evakuacije (u nedostatku ugovorenih razmjena) na područjima širom BiH. Detalji o načinu takvih evakuacija se navode u njegovom izvještaju od 6. septembra 1993. godine (E/CN.4/1994/8) i tiču se Mostara, gdje su snage bosanskih Hrvata prisilile hiljade Muslimana da odu u istočni dio grada. Posebno užasan primjer takvog postupanja se dogodio 26. oktobra kada su lokalni Srbi dali 25 muslimanskih porodica samo 30 minuta da odu. Muslimani su onda autobusima prevezeni na liniju fronta i bili prisiljeni da pređu minsko polje.

45. Trenutno se svojevoljne razmjene stanovništva odvijaju u centralnoj Bosni. Tako je npr. u novembru u Zenici pod kontrolom Armije RBiH osnovana «Komisija za privremeno preseljenje stanovništva». Od početka januara 1994. godine 3.000 Srba i Hrvata se prijavilo i dobilo karte za odlazak. Prvih 600 Srba je 6. januara 1994. godine preseljeno u Banju Luku.

46. Povremeno lokalne vlasti zabranjuju odlazak građanima koji to žele što se obično objašnjava željom za sprječavanjem «etničkog čišćenja». Tako je npr. Srbima u Tuzli posebno teško dobiti dozvolu lokalnih vlasti za odlazak. Ovo je navodno zbog želje za smanjenjem odlaska Srba s tog područja. Bosanskim Srbima je također teško napustiti Sarajevo, pa je tako 22. januara pet srpskih doktora i tri sestre bilo uhapšeno jer su pokušali napustiti grad. Snage bosanskih Srba su prijetile da će za odmazdu uhapsiti isti broj muslimanskih doktora i sestara, da će spriječiti prolazak medicinskih evakuacija kroz njihovo područje, smanjiti dostavljanje medicinskih potrepština na muslimanski teritorij i zaustaviti liječenje Muslimana na njihovom području.

47. Bosanski Hrvati su povremeno zabranjivali dozvoliti bosanskim Srbima da napuste Mostar ukoliko isto neće učiniti putem organizovane razmjene.

48. Vlada BiH je u oktobru zabranila razmjenu Muslimana iz Dretelja za Hrvate iz istočnog Mostara. Vjeruje se da je do toga došlo zbog odluke da se Muslimani zadrže u Dretelju. Hrvatima je također zabranjeno da napuštaju Bugojno pod kontrolom Armije RBiH.

F. Određena pitanja ljudskih prava nastala progonom raseljenih

49. Specijalni izvjestitelj navodi ozbiljan probleme koji se pojavljuju zbog masovnog raseljavanja osoba. Od sredine novembra raseljeno je preko dva miliona osoba ili zbog «etničkog čišćenja» ili zbog drugih razloga vezanih za ratna dejstva. Čak i bez trenutne krize dostavljanja humanitarne pomoći, bilo bi nemoguće da zajednice brinu o stalnim prebivaocima i velikom broju raseljenih osoba koje često moraju ugostiti. Ilustrativan je slučaj preseljenja 7.150 osoba iz Vareša. Od decembra 1993. godine, 5.000 bivših stanovnika Vareša su bili u Kiseljaku koji je prije rata imao samo 6.500 stanovnika. 1.250 raseljenih osoba je smješteno u osnovnu školu a 1.000 u srednju, što je prouzrokovalo probleme s prostorom i nabavljanjem hrane, odgovarajućeg smještaja, te drugog. Drugi primjer efekata raseljavanjapredstavlja otkriće međunarodnih agencija u novembru 1993. godine, koji su našli 865 osoba istjeranih iz svojih domova u istočnoj Bosni i koji su sklonište našli u mreži pećina blizu Žepe uz put do Srebrenice.

50. Često se izvještava o raseljenim licima koja maltretiraju ili pljačkaju u želji za osvetom protiv pripadnika etničkih skupina koje su ih terorizirale u originalnom mjestu boravka. Mnogi takvi slučajevi su prijavljeni u Banja Luci i u gradovima i selima zapadne Hercegovine.

51. Nepravedna uprava također može biti usmjereno protiv samih raseljenih lica. Tako je u Tomislavgradu lokalni HVO istjerivao raseljene osobe iz smještaja ukoliko nisu posjedovali «izbjeglički karton», a isti se nisu izdavali od marta 1993. godine, kada su vlasti Tomislavgrada odlučila da više neće prihvaćati raseljene osobe.

52. Primijećeno je i da je lokalno stanovništvo postalo prilično netrpeljivo prema raseljenim osobama kada vide da je istim pristup do humanitarne pomoći lakši. Ovo je Specijalni izvjestitelj primijetio npr. u Tuzli.

G. Silovanja

53. U skladu s rezolucijom Komisije za ljudska prava 1993/8 od 23. februara 1993. godine Specijalni izvjestitelj nastavlja s razmatranjem problema silovanja i zlostavljanja žena. Podsjeća na njegove upute vezano za ovaj problem iznesene u petom periodičnom izvještaju Komisiji (E/CN.4/1994/47) te na zaključke istog i na izvještaj o silovanju i zlostavljanju žena na području bivše Jugoslavije podnesen Generalnom sekretaru 30. juna 1993. godine (E/CN.4/1994/5) Specijalni izvjestitelj navodi dodatne podatke u nastavku.

54. Stalan problem vezan za pokušaje da se procjeni obim pojave silovanja i drugih oblika zlostavljanja je i dalje vezan za poteškoće pri dobijanju izvještaja o navodima ili istragama istih. Prepreke uključuju ratni uvjeti koji još traju, bol žrtava, te njihov strah od odmazde od strane počinitelja, raspršenost žrtava među drugim raseljenim licima i odbijanju vlasti bosanskih Srba da dozvole istrage na području pod njihovom kontrolom. Također, informacije o silovanjima često dođu do istražitelja mjesecima nakon što su počinjena.

55. Uprkos težini pronalaženja činjenica, Specijalni izvjestitelj smatra da se silovanja i druge vrste seksualnog zlostavljanja nastavljaju na širem prostoru iako ne u istom obimu kao početkom rata.

56. S obzirom na probleme istraživanja, Specijalni izvjestitelj odobrava inicijativu Ekspertne komisije osnovane u skladu s rezolucijom 780 Vijeća sigurnosti (1992) da se sprovedu detaljne istrage seksualnih napada koji se dešavaju u vezi sa neprijateljstvima u bivšoj Jugoslaviji.

57. Specijalni izvjestitelj je dobio izvještaje od seksualnim zlostavljanjima počinjenim na područjima pod kontrolom svih glavnih sudionika i ovaj slučaj navodi mnoge takve primjere.

H. Narušavanje ljudskih prava i humanitarnih zakona vojnim akcijama protiv civila

58. Bosanski Srbi su i dalje najodgovorniji za vojno ciljanje civila na područjima na kojim se bore. Ipak, posebno su zabrinjavajuće situacije u «sigurnosnim zonama» Sarajevo, Tuzla i Goražde.

59. Sarajevo je i dalje žrtva čestih napada i djelovanja snajperista koji dolaze s područja pod kontrolom bosanskih Srba. Do početka januara 1994. godine zabilježeno je približno 1.000 udara granata ili raketa dnevno. Mnogi civili su izgubili živote uključujući i medicinske sestre na dužnosti u bolnici Koševo 1. decembra 1993. godine te lokalne novinare na poslu 29. decembra. Specijalni izvjestitelj želi naglasiti hrabrost medicinskih radnika i novinara koji ustrajavaju u svojim dužnostima usprkos opasnosti. Smatra i da je potpuno odgovarajuće da se nagrada Ujedinjenih naroda za ljudska prava

dodijeli osoblju bolnice Koševo. Što se tiče novinara, pohvaljuje njihovu posvećenost održanju slobode štampe u Sarajevu gdje se 10 novina/časopisa i 3 radio stanice bore za preživljavanje.

60. Specijalni izvjestitelj primjećuje nesposobnost UNPROFOR-a da uspostavi tačnu putanju projektila u napadu na pijacu u Sarajevu u kojem je ubijeno 68 civila i ranjeno 200 dana 5. februara 1994. godine

61. Premda se dosta napada bosanskih Srba na Sarajevo desi kao odgovor na pucanje snaga Armije RBiH s položaja u blizini ključnih civilnih lokacija, čini se da je većina ipak bezrazložna.

62. Snage bosanskih Srba su podvrgle stanovnike Tuzle brojnim napadima kasetnim bombama i granatama. Broj žrtava je visok i uključuje četvero djece ubijenih 23. januara 1994. godine. Početkom decembra 1993. godine postalo je jasno da bosanski Srbi usmjeravaju napade na gradsku hemijsku industriju usprkos opasnosti po civilno stanovništvo.

63. HVO nastavlja usmjeravati napade na civilno stanovništvo istočnog Mostara. U 20 minuta 11. decembra 1993. godine bile su ispaljene 24 granate. Četvero djece je ubijeno na igralištu 23. januara 1994. godine. Stanovništvo i istočnog i zapadnog Mostara je izloženo djelovanju snajperista ili pripadnika HVO ili Armije RBiH.

I. Narušavanje ljudskih prava uskraćivanjem humanitarne pomoći

64. Od izvještaja Specijalnog izvjestitelja 17. novembra 1993. godine (E/CN.4/47) potreba stanovnika Bosne i Hercegovine za humanitarnom pomoći se povećala. Međunarodne agencije su ukazale na ozbiljna pomanjkanja hrane, lijekova te «zimske opreme» i učinile su mnogo da zadovolje i najminimalnije potrebe. Poslije posjete Tuzli, Specijalni izvjestitelj je ukazao i na pojavu, te širenje neuhranjenosti, ta na bolesti poput tuberkuloze i hepatitisa A. K tome, naveo je i utjecaj nedostatka humanitarne pomoći na tenzije unutar zajednice, posebno na područjima gdje je smješten veliki broj raseljenih lica u odnosu na lokalno stanovništvo. Naveo je mogućnost pojave takvih tenzija u Kladnju, Živinicama i Lukavcu.

65. Nastavlja se blokiranje dostavljanja humanitarne pomoći nasuprot obavezi strana danoj Visokom predstavniku za izbjeglice 18. novembra 1993. godine da se prolaz konvoja neće ometati. Svi sudionici su dodatno zakomplicirali dostavljanje pomoći insistirajući na «povezivanju», procesu pri kojem se dozvoljava dostavljanje pomoći samo ukoliko se iste količine obezbijede za druge grupe bez obzira za potrebe iste. Sudionici su također odgovorni za namjernu upotrebu opstruiranja humanitarne pomoći i siromaštva kao sredstava ratovanja. Dalje, strane uključene u borbu su krive za nesposobnost da ograniče pljačkanje humanitarne pomoći, što se pojavljuje na području cijele zemlje. Mnogu sudionici takvih aktivnosti su aktivni članovi borbenih snaga bilo koje od strana uključenih u sukob.

66. Ograničavanje pomoći, tolerisanje bezakonja, te druga blokiranja povezana s pokušajima obezbjeđenja humanitarne pomoći predstavljaju direktna narušavanja ljudskih prava naroda BiH te humanitarnih radnika koji su povrijeđeni ili ubijeni u pokušajima napada.

67. Najgore situacije vezano za nedostatak pomoći i siromaštvo su u područjima gdje pristup kontrolišu bosanski Srbi. Tako su mjesta Goražde, Tuzla, Zenica, Olovo, Tešanj i Maglaj među najsiromašnijim u BiH. U Goraždu, bosanski Srbi blokiraju svu pomoć osim pomoći u hrani, a čak i ona često kasni ili se odlaže. Tokom januara 1994. godine UNHCR je dostavio samo 40% namijenjene pomoći dok je u decembru 1993. godine postotak iznosio 29%. Nedostatak goriva i lijekova je rezultirao slučajevima smrti u lokalnim bolnicama.

68. U pismu generalnom Sekretaru od 14. decembra 1993. godine, Specijalni izvjestitelj je skrenuo pažnju na posljedica odbijanja bosanskih Srba da se slože s otvaranjem tuzlanskog Aerodroma, te njihovim miješanjem u dostavu humanitarne pomoći konvojima za područja proglašena «sigurnosnim zonama». Brojni su izvještaji o blokiranju konvoja u Goraždu, Srebrenici i Zenici, te konvojima koji dolaze u Sarajevo zemaljskim putem ili sa sarajevskog Aerodroma u grad. Dostavljanje goriva, lijekova i hirurške opreme sarajevskim bolnicama je toliko ograničeno da ozbiljno ugrožava učinkovit rad.

69. Vlasti Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) su također odgovorne za uticanje na dostavljanje humanitarne pomoći namijenjene BiH. Oni su npr. insistirali da se dostava goriva Goraždu i Tuzli obavi jedino ako će srpske vlasti dobiti iste količine bez obzira na njihove potrebe (UNHCR na to nije pristao). Vlada SRJ je 10. decembra 1993. odbila dopustiti prelazak granice konvoju sa zimskom opremom namijenjenoj Goraždu.

70. Vlasti bosanskih Srba ometaju međunarodne humanitarne pokušaje miješajući se u medicinski rad MKCK-a te u program medicinske evakuacije (Medevac). U Banjoj Luci je, 17. januara 1994. godine vozilo MKCK-a je uništeno eksplozivom, što je rezultiralo prekidom lokalnih aktivnosti MKCK-a. Lokalna policija nije bila voljna istražiti slučaj. Medevac evakuacije su blokirane tokom novembra 1993. dok njihovo vodstvo nije intervenisalo. Poslije toga, vlasti su nametnule uslov da ih se obavijesti o svakoj evakuaciji iz Sarajeva 72 sata unaprijed.

71. Snage bosanskih Hrvata su ometale dostavljanje pomoći u ili kroz područja pod njihovom kontrolom. Rezultat toga je da kod populacije istočnog Mostara vlada neuhranjenost i uskraćene su još liječničke intervencije. Dalje, izvještaji iz zapadnog dijela grada navode da vlasti odbijaju pomoći i Muslimanima i Srbima. Drugdje su vlasti bosanskih Hrvata povećale problem dostavljanja pomoći insistirajući na quid pro quo principu. Također su se umiješale u dostavljanje liječničkih potrepština te tako 23. decembra 1993. godine odbijaju dostavljanje potrebnih materijala podružnoj bolnici u istočnom Mostaru. Posebna poteškoća o kojoj se izvijestilo u toku novembra 1993. godine je odbijanje bosanskih Hrvata da dozvole uključenje količina goriva potrebnih konvojima za dalje lokalno dostavljanje pomoći. Konvoji u tranzitu kroz teritoriju bo-

sanskih Hrvata su mnogo puta zaustavljani što je posebno uticalo na konvoje sa pomoći namijenjenoj Zenici i Kaknju.

72. Ometanje pomoći se dešava i na području pod kontrolom Vlade BiH te za rezultat ima patnje nimalo manje od drugih dijelova zemlje. Tako je npr. u januaru 1994. godine izvješteno o gladovanju ljudi na rubu smrti na mjestima poput Kaknja gdje se humanitarna pomoć preusmjerila za armijske jedinice. Ovakvi postupci su ohrabreni nedavnim obavještenjem premijera o racionalizaciji prioriteta što ide na ruku vojnim snagama. Teški uslovi, pogoršani sa ometanjem ili nepravednom raspodjelom humanitarne pomoći te neodgovarajuće sprječavanje krađe su primijećeni u Bugojnu, Jablanici, Zenici i Tuzli. Nedostatak goriva i liječničkih potrepština je više nego negativno utjecao na rad bolnica u Banovićima, Drinu, Novoj Biloj i Pazariću. U Psihijatrijskoj bolnici Pazarić došlo je do više smrtnih slučajeva tokom zime zbog nedostatka goriva za grijanje. U novembru je ubijen humanitarni radnik od strane vladinih snaga u Varešu dok su stalni napadi na vozila MKCK-a u istočnom i zapadnom Mostaru.

73. Na područjima pod kontrolom Bosanskih Srba i Vlade BiH vlasti su pokušale razmijeniti zatvorenike ili članove zajednice za hranu. Čini se da je isto urađeno između vlasti Zenice, Travnika i Banja Luke te vlasti u Žepču i Maglaju.

74. U sjevernom dijelu Bihaća snage tzv. «autonomne pokrajine zapadna Bosna» takođe ometaju dostavljanje humanitarne pomoći. Uporno sprječavaju prolaz konvoja do južne regije pod kontrolom Vlade te maltretiraju članove konvoja putem, inter alia, kratkoročnih otmica.

J. Zaključci i preporuke

75. Nastavlja se sa terorom nad stanovništvom u vidu «etničkog čišćenja» koje je započelo prije dvije godine.

76. Nastavak rata te spremnost učesnika da upotrebljavaju pristup humanitarnoj pomoći kao instrument istog predstavljaju ključne razloge ozbiljnog trpljenja. Potrebno je odmah prestati sa ometanjem dostavljanja humanitarne pomoći. Specijalni izvjestitelj ponovno ukazuje na nedopustivo odbijanje Bosanskih Srba da se, pod kontrolom UNPROFOR-a, otvori tuzlanski aerodrom.

77. Specijalni izvjestitelj primjećuje posljedice humanitarne krize na područjima poput Tuzle u kojoj prethodno nije dolazilo do međuetničkih netrpeljivosti te upozorava na ozbiljne posljedice ukoliko se dozvoli da humanitarna kriza potraje.

78. Vojni napadi na civile, kao djelovanje snajpera, bezrazložno granatiranje, miniranje predstavljaju najočitija kršenja ljudskih prava i humanitarnog zakona. Vojne snage svih učesnika su odgovorne za takve postupke. Ipak, Specijalni izvjestitelj posebno napominje da su takva djelovanja na strani Bosanskih Hrvata i Srba mnogo obimnija u odnosu na druge sudionike rata.

79. Specijalni izvjestitelj još jednom izražava svoje ubjeđenje da će se počinioci narušavanja ljudskih prava i humanitarnog zakona osuditi i kazniti. Međunarodna zajednica treba učiniti sve potrebno da bi se omogućilo Međunarodnom krivičnom sudu za Bivšu Jugoslaviju da što brže i učinkovitije postigne svoje ciljeve.

II. HRVATSKA

A. Uvodne napomene

80. U izvještaju od 17. novembra 1993. godine (E/CN.4/1994/47) Specijalni izvjestitelj izražava zabrinutost s obzirom na kršenje međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava u Hrvatskoj. Došlo je do značajnih smanjenja pri kršenju međunarodnog humanitarnog prava poput granatiranja civilnih objekata u zaštićenim zonama UN-a i okolini. Ipak, ljudska prava se ozbiljno krše kroz obrasce diskriminatornog ponašanja prema manjinskim grupama ili kroz povremene postupke vlasti.

81. Specijalni izvjestitelj uviđa saradnju vlasti Republike Hrvatske pri implementaciji mandata.

82. Tokom sastanka sa predstavnicima Vlade u decembru 1993. godine, Specijalni izvjestitelj je izrazio zabrinutost u vezi sa potvrđenim informacijama o direktnoj upletenosti hrvatskih vojnih snaga u konflikt u BiH. Specijalni izvjestitelj je također zahtijevao od Vlade da uportijebi svoj utjecaj na Bosanske Hrvate u cilju zaustavljanja postupaka koji onemogućavaju dostavljanje humanitarne pomoći.

83. U vezi sa prethodnom komunikacijom specijalnog izvjestitelja i Vlade o dešavanjima od 9. septembra 1993. godine u Medaku te po preliminarnoj istrazi koju je sprovela Vlada (vidi E/CN.4/1994/47, p. 100-105), izvještaj od 2. novembra 1993. godine, zasnovan na detaljnoj istrazi koju je vodio potpredsjednik, gosp. I. Kostović navodi da su svi ubijeni bili članovi borbenih snaga te da je većina imovine uništena tokom prethodnih neprijateljstava, 1991. godine. Specijalni izvjestitelj smatra da ovaj izvještaj nije odgovarajući s obzirom na jasne dokaze ozbiljnih kršenja humanitarnog prava u Medačkom džepu.

B. Pravni lijek u slučajevima kršenja ljudskih prava

84. Tokom posjete Hrvatskoj u decembru 1993. godine Specijalni izvjestitelj se sastao sa predsjedavajućim Parlamentarne komisije za ljudska prava i nacionalne manjine kojem je povjeren zadatak da osigura usklađivanje zakonodavstva sa standardima ljudskih prava. U toku 1993. godine taj organ je primio oko 4.500 žalbi međutim Komisija nije u mogućnosti obezbijediti pravni lijek. Također su primljene žalbe vezano za odbijanje dodjele državljanstva.

85. Drugi mehanizam žalbe je Zakon o ombudsmanu (Narodne novine, br.60. 1,oktobar 1992. godine, str. 1336-1338) koji je implementiran postavljanjem ombudsmana od

strane Predsjednika republike. U skladu sa ovim zakonom, ova institucija je nezavisna te može djelovati kada su iscrpljena sva druga sredstva. Međutim, ovlaštenost ombudsmana pred vlastima je ograničena te u većini slučajeva svedena na «pismo preporuke» u korist podnosioca žalbe. Dalje, lokalni posmatrači su istakli da su aktivnosti ombudsmana vrlo ograničene.

86. Specijalni izvjestitelj navodi da Ustavni zakon o ljudskim pravima, slobodi i pravima nacionalnih/etničkih manjina i grupa (Narodne novine br.34/92, 17.jun 1992. godine, str.82) uspostavlja u Republici Hrvatskoj privremeni sud za ljudska prava (član 60, paragraf 2) koji prethodi stalnom sudu za ljudska prava (član 60, paragraf 1). Ostaje da se vidi koliko će učinkovito biti uspostavljen privremeni sud.

87. Određene izvršne naredbe koje je Predsjednik proglasio hitnim mjerama 1991. godine su još na snazi. Ove mjere dozvoljavaju, inter alia, suspenziju određenih pravnih mjera u krivičnim procedurama te, u određenim slučajevima, daju nadležnost nad civilima vojnim sudovima. One uključuju: Odredbe o organizaciji, aktivnostima i teritorijalnoj nadležnosti opštinskih i regionalnih ureda Javnog tužioca u slučaju rata ili opasnosti po nezavisnost i jedinstvo Republike Hrvatske od 7. decembra 1991 (Narodne novine br. 67, 12. decembar 1993, str 2127); Odredbe o organizaciji, aktivnosti i obimu sudske vlasti u slučaju rata ili opasnosti po nezavisnost i jedinstvo Republike Hrvatske(Narodne novine br. 67, 12. decembar 1993, str 2127); Odredbe o sprovođenju Zakona o krivičnom postupku u stanju rata ili opasnosti po nezavisnost ili jedinstvo Republike Hrvatske od 27. decembra 1991. (Narodne novine br. 73, 31. decembar 1991, str 2236); Odredbe o promjeni i amandmanima na Odredbe o sprovođenju Zakona o krivičnom postupku u stanju rata ili opasnosti po nezavisnost ili jedinstvo Republike Hrvatske od 22. aprila 1992. godine (Narodne novine br. 25, 29. april 1992. godine, str 583) i Odredbe o promjeni i amandmanima na Odredbe o organizaciji, aktivnosti i obimu sudske vlasti u slučaju rata ili opasnosti po nezavisnost i jedinstvo Republike Hrvatske od 22. aprila 1992. godine (Narodne novine br. 25, 29. april 1992. godine, str 583). Tokom zadnje posjete Hrvatskoj Specijalni izvjestitelj je izrazio zabrinutost da će dugotrajno sprovođenje ovih odredbi ozbiljno ugroziti zaštitu ljudskih prava. Proces uspostavljanja demokratske države vođene zakonom zahtijeva ukidanje takvih odredbi.

C. Diskriminacija Srba, Muslimana i drugih grupa

88. Specijalni izvjestitelj je primio obavještenja o miniranju i uništenju sjedišta Eparhije srpske pravoslavne crkve u Karlovcu 25. decembra 1993. godine Vlada Hrvatske je osudila ovaj čin i kardinal Kuharić je izrazio strogu osudu ovakvih terorističkih akata. Pa ipak, lokalne vlasti i neki mediji su pokušali umanjiti ozbiljnost situacije navodeći da je objekat koristila grupa opasna po Hrvatsku.

89. Postoje navodi da su pripadnici Srpske pravoslavne crkva u hrvatskoj konstantno izloženi etničkoj i religijskoj diskriminaciji. Ipak, došlo je do napretka posebno u vezi sa povratkom mitropolita Srpske pravoslavne crkve u Zagreb i Ljubljanu 28. januara 1994. godine koji je izveden uz punu saradnju vlasti.

90. Specijalni izvjestitelj je obavješten da je Ministarstvo unutrašnjih poslova zahtijevalo od nekih hrvatskih državljana koji su članovi manjinskih grupa ili djeca mješovitih brakova da pruže «dokaz o nacionalnosti» (etničkom hrvatskom porijeklu) te da dokažu hrvatsko državljanstvo npr. dajući na uvid krštenicu ili školska svjedočanstva (vidi E/CN.4/1994/47, p. 115-123). U nekim je slučajevima oduzeto hrvatsko državljanstvo jer se nije mogla dokazati hrvatska etnička pripadnost.

91. Pogoršanje ekonomske situacije uz masovni dolazak izbjeglica stvara veliki problem nezaposlenosti. Čini se da su uvijek prvi na listi otpuštanja Srbi i Muslimani te je, zbog toga, veliki broj njih nezaposlen. Krajem 1992. godine, 52 zaposlenika Splitske banke su otpuštena, od njih 35 ne-Hrvata. Ukupan broj ne-Hrvata u banci je bio 72 od 1.123 zaposlenih. Ovaj slučaj diskriminatornog otpuštanja je još uvijek na sudu i šesnaest sličnih slučajeva je proslijeđeno Vrhovnom sudu pošto niže instance nisu uspjele vratiti osobe na posao. S druge strane, 14 Muslimana koji su iz BiH ali već 25 godina žive i rade u Splitu nisu uspjeli produžiti radne i boravišne dozvole. Žalili su se na ovakvu odluku sudu. Specijalni izvjestitelj je primio podatke o 16 otpuštenih iz Centralne pošte Split 17. septembra 1992. godine, od kojih je 9 Srba, 4 Hrvata koji su oženjeni/udati za Srbe ili Crnogorce. Svi su na tom mjestu bili zaposleni od 7 to 33 godine. Od 1.300 zaposlenih u centralnoj pošti Split, 26 su bili Srbi. Ovaj slučaj je još na sudu.

92. Stanje u kojem se nalaze srpska i muslimanska manjina je posebno teško u Dalmaciji, prvenstveno zbog blizine ratnim neprijateljstvima u južnom sektoru UNPA kao i Hercegovini. Od pogoršanja neprijateljstva između Bosanskih Hrvata i snaga Vlade BiH došlo je značajnog povećanja maltretiranja lokalnih Muslimana i bosanskih izbjeglica od strane vlasti, policije te posebno vojnika koji se vraćaju sa fronta. Tokom posjete Splitu, Specijalni izvjestitelj je bio obaviješten o nezakonitim i nasilnim iseljenjima (vidi u nastavku Nezakonita i prisilna iseljenja) te o uništavanju trgovina koje pripadaju Srbima ili Muslimanima. Čini se da u vezi sa uništavanjem nije došlo do optužbi. U nekim krajevima muslimanskoj djeci je spriječen odlazak u školu.

93. Prema pouzdanim izvorima, tokom 1993. godine hrvatske vojne snage su zaplijenile približno 90% automobila u vlasništvu izbjeglica Bosanskih Muslimana. Samo u Dubrovniku, više od 500 vozila je zaplijenjeno u ljeto 1993. Izvješteno je da su hrvatske vlasti opravdavale ovakve postupke zahtjevom HVO-a da se zaplijenjeni automobili pošalju u «Herceg-Bosnu».

94. Specijalni izvjestitelj je obaviješten o diskriminatornom ravnanju hrvatskih državljana čije je mjesto rođenja BiH. Bivše izbjeglice Bosanski Hrvati koji su dobili hrvatsko državljanstvo na osnovu etničke pripadnosti u skladu sa skorijim odredbama (visi E/CN.4/1994/47, p. 119-120) su žrtve diskriminacije pri pokušaju zaposlenja ili dobijanja socijalnog osiguranja kada im se isto ne dozvoljava te im se ne izdaju potrebni zvanični dokumenti. Navodi se da se hrvatski državljani rođeni u BiH izdvajaju zbog prisilne regrutacije. Prema informacijama, nepoznat broj hrvatskih državljana koji su rođeni u BiH je prisilno okupljen 15. i 16. decembra 1993 i obaviješten da će biti odvedeni u BiH da se bore. Obaviješteno je o prijetnjama i fizičkim napadima onima koji su se odbili povinovati ovakvim naredbama vojske. Neki su također billi prisiljeni potpi-

sati dokumente u kojima se navodi da se «dobrovoljno» odlaze boriti u BiH (vidi «Stanje izbjeglica, dio 103 u nastavku).

D. Nezakonita i prisilna iseljenja

95. Specijalni izvjestitelj se susreo sa predstavnicima Ministarstva odbrane u augustu 1993 te je izrazio zabrinutost zbog nezakonitih iseljenja (vidi E/CN.4/1994/47, p. 124-130). S obzirom na nastavak ovakvih postupaka od strane vojne polici bez obzira na uvjeravanja u suprotno, sastanak se ponovo održao tokom posjete Hrvatskoj u decembru 1993. godine Specijalni izvjestitelj je obaviješten o moratoriju usvojenom 10. decembra 1993. godine od kojeg će se sva iseljenja zaustaviti za 20 dana tokom kojih će se pregledati svi pojedinačni slučajevi te zakonske osnove. Specijalni izvjestitelj je obaviješten i da je Ministarstvo odbrane spremno preduzeti konkretne mjere u cilju nadoknade osobama koje su bile nasilno iseljene. Dalje, obaviješten je da se osnovala Komisija za kontrolu koja će regulisati aktivnosti Komisije za smještaj a koja je osnovana u skladu sa Zakonom o privremenom korištenju stanova od 4. decembra 1991. godine /vidi E/CN.4/1994/47, p.146). međutim, u suprotnosti sa ovakvim uvjeravanjima i mjerama, Specijalni izvjestitelj je nastavio primati provjerene informacije od svog osoblja vezano za nezakonita i prisilne iseljenja i tokom i poslije trajanja moratorija. K tome, sudski nalozi za povratak stanara se i dalje zanemaruju te često izbačeni stanari gube i svu ličnu imovinu koja je u stanu.

96. Vlasti i dalje tvrde da većinu nezakonitih i prisilnih iseljenja vrše «nekontrolisani» pojedinci te da su u slučajevima gdje su umješani članovi hrvatskih vojnih snaga preduzete odgovarajuće disciplinske i zakonske mjere. Međutim, praktično u svim ovim slučajevima počinioci su bile uniformisani vojnici. Vlasti nisu usvojile bilo kakve učinkovite mjere kako bi se takva iseljenja kaznila ili nadoknadila te, dakle, tolerišu te postupke.

97. Ilegalna ili prisilna iseljenja su u nekoj mjeri povezana sa prilivom izbjeglica i raseljenih osoba što značajno utječe na mogućnost smještaja, uzevši u obzir i pripadnike hrvatskih odbrambenih snaga od kojih su mnogi zamijenili iseljene stanare članovima svojih porodica. Iseljenja su posebno česta u Dalmaciji posebno Splitu gdje je navodno približno 200 stanara, većinom žena, djece i drugih članova porodica bivših pripadnika JNA, na silu istjerano iz stanova. Prema podacima koje je obezbijedio gradonačelnik Splita tokom sastanka sa Specijalnim izvjestiteljem u decembru 1993. godine, približno 80% iseljenja se desilo u približno 8.000 stanova pod kontrolom vojske. U jednom slučaju su Državni odvjetnik i Vojni istražitelj uspješno intervenisali na dobrobit stanara čiji su stan ilegalno zauzeli vojnici. K tome, od februara do novembra 1993. godine 364 iseljena stanara su se žalila sudu i doneseno je 280 presuda ali je Specijalni izvjestitelj obavješten o tome da vojne vlasti odbijaju izvršiti gotovo sve presude. Štaviše, Specijalni izvjestitelj je dobio informacije da su dvije kancelarije odvjetnika koji su branili izbačene stanare oštećene eksplozivom od strane nepoznatih napadača.

98. Specijalnog izvjestitelja prije svega zabrinjava brutalna i suvišna upotreba sile od strane onih koji izvode ilegalna iseljenja. Postoje svjedočenja o jednom takvom slučaju koji se dogodio u vrijeme njegove zadnje posjete Hrvatskoj.

99. U pismu od 22. januara 1994. godine, Specijalni izvjestitelj napomenuo je Vladu Hrvatske da ilegalna i prisilna iseljenja predstavljaju narušavanje ljudskog prava na privatnost, porodičan život i dom kao i pravo o ne-diskriminiranju. Također je predložio da ga Vlada obavijesti o mjerama preduzetim kako bi se vratila oduzeta prava onima koji su bili izloženi ilegalnom i nasilnom iseljenju te da se ponavljanje takvih događaja spriječi. Zbog podataka primljenih u vezi sa događajem od 2. februara 1994. godine kada je predsjednik lokalne ne-vladine organizacije brutalno pretučen od strane osoba u uniformama dok je pokušava spriječiti ilegalno iseljenje, Specijalni izvjestitelj je bio prisiljen još jednom, pismom od 3. februara 1994, napomenuti Vladu da su takvi postupci u direktnoj i namjernoj suprotnosti sa uvjeravanjima koja je prethodno primio te da se mora poduzeti sve kako se takva narušavanja ne bi ponovila.

E. Stanje izbjeglih lica

100. Broj iseljenih i raseljenih lica predstavlja ozbiljan humanitarni problem te čini najveći teret državnom sistemu socijalne zaštite. Humanitarna situacija je u Hrvatskoj i dalje teška zbog nedovoljnog smještaja te nedostatka hrane, goriva i higijenskog materijala. Tokom zadnje posjete, Specijalni izvjestitelj je posjetio izbjegličke centre te otkrio da su uslovi života, posebno za Bosanske Muslimane izuzetno teški.

101. Specijalni izvjestitelj je u decembru 1993. godine primio informacije o dodatnoj grupi Bosanskih Muslimana koji su istjerani iz Hrvatske u julu i augustu 1993. godine te zadržani od strane HVO-a (vidi E/CN.4/1994/47, para. 140-143) a sada im je povratak dozvoljen. Izvještavano je, ipak, da od oslobođenih osoba 26 nije dobilo tranzitne vize za ulazak u Hrvatsku. Specijalni izvjestitelj je također iz pouzdanih izvora dobio informaciju da 100 kosovskih Albanaca koji su bili u Hrvatskoj 20 ili 30 godina nije uspjelo produžiti dozvolu boravka te su bili protjerani u BiH.

102. Od marta 1993. godine policija odbija registrirati izbjeglice iz BiH, posebno muškarce u regrutacijskoj dobi uz određene izuzetke. U drugim slučajevima opštinske su vlasti uklonile status izbjeglica Bosanskim Hrvatima i Bosanskim Muslimanima kategorizirajući područja sa kojih dolaze kao «sigurna». Ove «sigurne» zone uključuju Mostar i Stolac za Bosanske Hrvate te Zenicu za Bosanske Muslimane. Neregistrovane izbjeglice nemaju pristup humanitarnoj pomoći i, ukoliko ih uhapse, primaju naredbu o deportaciji u BiH.

103. Specijalni izvjestitelj je također zabrinut zbog konstantnih izvještaja o prisilnom regrutovanju bosanskih izbjeglica u Hrvatskoj u vojsku Bosanskih Hrvata, HVO. Do toga je dolazilo većinom u području Dalmacije (vidi paragraf 94).

F. Stanje u medijima

104. Uprkos određenim poboljšanjima, klima političke netrpeljivosti se i dalje potpiruje dezinformisanjem i indoktrinacijom, posebno elektronskim medijima pod kontro-

lom države. Štampa se uglavnom trudi da bude nepristrasnija od elektronskih medija što dokazuju izvještavanja o pitanjima poput incidenta u Stupnom Dolu u BiH (vidi E/CN.4/1994/47, para. 50). 29. oktobra na primjer je Vjesnik donio duži članak pod naslovom «Bez izgovora» navodeći da je masakr Muslimana definitivno počinjen u Stupnom Dolu te postavljajući pitanje opovrgavanja toga od strane Bosanskih Hrvata. U članku se dalje navodi da, bez obzira na zločine koje su mogli počiniti «mudžahedini» nema izgovora za Hrvate da vrše odmazdu namjerno ubijajući civile.

105. Međutim, u drugim slučajevima štampa navodi događaja ne neodgovoran način doprinoseći atmosferi straha što najbolje pokazuje izvještavanje o sastanku Specijalnog izvjestitelja sa predstavnicima lokalnih nevladinih organizacija u Splitu. U izdanju regionalnog dnevnika «Slobodna Dalmacija» od 11. decembra 1993. godine, predstavnici su stigmatizirani kao «neprijatelji države».

106. Drugi slučaj od posebne važnosti za izvjestitelja je slučaj Viktora Ivančića, glavnog urednika nezavisnih novina Feral Tribune koji je 5. januara 1994. odveden u Dračevac zbog regrutovanja u vojsku. Feral Tribune je detaljno izvještavao o ilegalne aktivnosti vojske, uključujući ilegalna i nasilna iseljenja iz stanova pod vojnom kontrolom.

G. Stanje u zaštićenim zonama Ujedinjenih nacija

107. U suprotnosti sa poboljšanim stanjem u drugim područjima, granatiranje civila se nastavlja u jugozapadnom dijelu UNPA Sektor Jug na području Zadra i Šibenika.

108. Specijalni izvjestitelj nastavlja primati izvještaje o narušavanjima ljudskih prava preostale ne-srpske populacije. Zbog općeg bezakonja i nedovoljne policijske zaštite, mnogi od tih ljudi žive u stalnom strahu i često su izloženi nasilju u vidu fizičkih napada, oružane pljačke ili uništavanja privatnog vlasništva. Dotok raseljenih lica iz zaštićenih zona UN-a na područja pod kontrolom hrvatske vlade je i dalje stalan.

109. Situacija je posebno teška za preostale Hrvate, Mađare i druge ne-Srbe u Sektoru Istok. U blizini Iloka je, 8. novembra 1993. godine, pucano na dvojicu Hrvata i jednog Mađara i tom su prilikom ranjeni a jedan je umro zbog zadobijenih povreda. 11. novembra 1993, Hrvatica, žena Srbina je uhapšena u Dalju i nestala. 17. novembra 1993. godine u Iloku su četvorica muškaraca provalila u dom starijeg hrvatskog para, pretukla ih, uzela sve vrijedno i onda ih nasilno iselila. 1. decembra 1993. godine, Hrvatica iz sela Kneževi Vinogradi je navodno primila prijeteće pismo u kojem se od nje traži da ode u 24 sata. Istog dana opljačkan je dom jednog Mađara.

110. Specijalni izvjestitelj je dobio informacije da 28 Hrvata želi napustiti selo Podlapaca u Sektoru Jug zbog stalnih prijetnji i straha (vidi E/CN.4/1994/47, para.147).

111. Specijalni izvjestitelj je zbrinut i zbog hapšenja od stane vojne policije u Glini 15. decembra 1993. godine kada je uhapšeno 16 članova lokalnog osoblja UN-a. Između ostalog, oni su zadržani na osnovu tvrdnji da moraju dio plate izdvojiti za ratne na-

pore te da potpišu ugovor koji ih obavezuje da će znatnu sumu novca izdvojiti u toku šest mjeseci. Da bi osiguralo puštanje, UN-ovo osoblje je na kraju prisiljeno platiti «ratni porez» kojeg su nametnule vojne vlasti.

112. U vezi sa hapšenjem dvojice bivših visokih dužnosnika tzv. Republike Srpska Krajina koje se navodi u prethodnom izvještaju E/CN.4/1994/47, para. 156, zbog učešća u projektu socijalne rekonstrukcije sponzoriranog od strane UNOV/UNDP i nevladine organizacije čiji je direktor projekta također uhapšen, terensko osoblje potvrđuje da su sva trojica pušten iz zatvora u Glini, Sektor Sjever, 1. decembra 1993. godine po odluci Istražnog sudije. Pa ipak. Istražni postupak se nastavio i izdata je nova naredba za hapšenje 3. decembra od strane «Ministra unutrašnjih poslova». Kako ih policija nije uhapsila u domovima do 4. decembra, optuženi su očigledno uhvatili priliku da pobjegnu. Postoje navodi i da su pomenute osobe bile mučene tokom pritvora. Specijalni izvjestitelj je ozbiljno zabrinut zbog informacija o otmici jednog od optuženih, Željka Džakule, od strane srpske sigurnosne policije u Beogradu 4. februara 1994. godine (vidi para. 123 u nastavku).

113. U vezi sa područjem Sektor Zapad pod kontrolom Hrvata, Specijalni izvjestitelj je primio informacije o maltretiranju, prijetnjama i nasumičnom zatvaranju Srba. Također postoje informacije o nasilnom regrutovanju izbjeglica. Prema podacima, dana 22. i 23. januara 1994. bosanske izbjeglice registrirane kod vlasti su na silu odvedene iz svojih domova u vojne barake u Zagrebu sa ciljem regrutovanja u hrvatsku vojsku.

H. Zaključci i preporuke

114. U skladu sa pismima upućenim hrvatskoj vladi 20. januara i 3. februara 1994. godine, Specijalni izvjestitelj osuđuje nastavljanje ilegalnih i nasilnih iseljavanja koje vrše pripadnici hrvatske vojske te poziva Vladu da preduzme odgovarajuće mjere kako bi se vratila prava stanarima i spriječilo ponavljanje takvih postupaka. U vezi s tim, Specijalni izvjestitelj pohvaljuje lokalne nevladine organizacije u Hrvatskoj koje, uprkos maltretiranjima, prijetnjama i zloupotrebi od strane vojnih vlasti nastavljaju sa svojim aktivnostima u cilju spriječavanje iseljenja i zaštite stanara.

115. Specijalni izvjestitelj preporučuje da se sud za ljudska prava predviđen članom 60 Ustavnog zakona o ljudskim pravima što prije uspostavi.

116. Specijalni izvjestitelj smatra da je praksa nasilnog regrutovanja bosanskih izbjeglica u Hrvatskoj od strane hrvatske vojske i vojske bosanskih Hrvata (HVO) ozbiljno kršenje osnovnih ljudskih prava.

117. Specijalni izvjestitelj sa zabrinutošću primjećuje stalnu podršku Republike Hrvatske, uključujući i direktno uplitanje hrvatskih vojnih snaga, vojsci Bosanskih Hrvata koja je odgovorna za «etničko čišćenje» i druga ozbiljna kršenja ljudskih prava na područjima pod njihovom upravom.

118. U skladu sa prethodnim preporukama, Specijalni izvjestitelj želi napomenuti međunarodnu zajednicu da je hitno potrebna humanitarna pomoć za izbjegla i raseljena lica.

119. Specijalni izvjestitelj je i dalje duboko zabrinut zbog činjenice da se «etničko čišćenje» nastavlja unutar UN-ovih zaštićenih zona. Sa žaljenjem utvrđuje da se uslovi za repatrijaciju raseljenih tek trebaju ostvariti.

III. SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA (SRBIJA I CRNA GORA)

A. Uvodne napomene

120. U skladu sa izvještajem od 17. novembra 1993. godine (E/CN.4/1994/47), Specijalni izvjestitelj nastavlja primati uznemirujuće izvještaje o kršenju ljudskih prava u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbije i Crna Gora). Situacija u kojoj se nalaze određene etničke i vjerske grupe je uzrok ozbiljne zabrinutosti.

121. Specijalni izvjestitelj također želi skrenuti pozornost na odbijanje SRJ da dozvoli uspostavljanje ureda Centra za ljudska prava u Beogradu, koji bi bio sličan onima postojećim u Zagrebu i Skoplju. Između ostalog, posljedica takvog odbijanja je ograničavanje mogućnosti terenskog osoblja Specijalnog izvjestitelja da provjeri navode o kršenju ljudskih prava.

B. Srbija

Lična sigurnost

122. Specijalni izvjestitelj i dalje prima izvještaje o upotrebi brutalne i suvišne sile kao i mučenja od strane policije. Čini se da je neproporcionalan broj takvih postupaka usmjeren protiv članova etničkih i vjerskih grupa, posebno Muslimana i Albanaca. Brutalnu prirodu policijskih zloupotreba potvrđuje slučaj dvojice Muslimana u Beogradu o kojem je Specijalni izvjestitelj obaviješten a koji se desio 7. juna 1993. kada su dvojicu navodno pištoljima pretukli srpski policajci i stavili im ručne bombe u usta kako bi dobili priznanja.

123. Izvještavano je da se prijetnje često usmjeravaju na članove opozicije i posebno aktiviste sindikata. Specijalnog izvjestitelj posebno zabrinjava slučaj Željka Džakule (vidi 112 gore) koji je, po napuštanju tzv. Republike Srpska Krajina zbog političkog proganjanja, otet od strane srpske policije u Beogradu 4. februara 1994. Prema svjedočenjima, brutalna i suvišna sile je upotrijebljena pri njegovom hapšenju. U pismu Ministru inostranih poslova SRJ od 8. februara 1994, Specijalni izvjestitelj je izrazio zabrinutost zbog nasumične prirode hapšenja i činjenice da je gosp. Džakula zatočen incommunicado.

Javno ohrabrivanje diskriminacije i mržnje prema pripadnicima manjina

124. Primarna zabrinutost Specijalnog izvjestitelja je pozivanje na nacionalnu i religijsku mržnju u javnom životu i medijima. Vodeće političke ličnosti redovno daju prijeteće i potpirujuće izjave protiv članova manjina. Na primjer, više puta je vođa Srpske radikalne stranke, Vojislav Šešelj, izjavio da albanska i mađarska manjina trebaju biti protjerane iz Vojvodine i Kosova. Ovakvo javno pozivanje na mržnju je bilo posebno raširenо tokom predizborne kampanje za parlamentarne izbore u decembru 1993. godine. Upotreba demagoških metoda sa ciljem pojačavanja i manipulacije neracionalnim strahovima i predrasudama među glasačkim tijelom je čini se bitan način za dobivanje glasova.

125. Postojeća klima etničke i religijske mržnje se dodatno ohrabruje dezinformisanjem, cenzurom i medijskom indoktrinacijom (vidi E/CN.4/1994/47, para. 176 do 179). Posebno je izvještavanje o zvjerstvima počinjenim između Srba i Muslimana u BiH selektivno i jednostrano. Mediji ponižavaju Muslimane i islam kroz senzacionalističke i iskrivljene prikaze historijskih i postojećih «zločina» koje su oni počinili «protiv srpskog naroda.» dok se ozbiljni zločini počinjeni protiv Muslimana ili rijetko spominju ili zanemaruju kao zlonamjerne optužbe «anti-srpske urote». Program državne televizije TV Beograd redovno demonizuje određene etničke i religijske grupe a posebno je uznemirujuća emisija Iskre i varnice nedelje.

Sloboda izražavanja i stanje u medijima

126. Drugi razlog zabrinutosti je politička cenzura i nejednak pristup medijima što se posebno odnosi na RTV Srbija pod državnom kontrolom koja ima monopol nad emitovanjem na državnom nivou. Činjenica da su novine skupe zbog trenutne ekonomske situacije doprinosi dominirajućoj ulozi RTV Srbija koja je primarni izvor informacija. Čini se da Vlada nema namjeru usvojiti prijedlog zakona o liberalizaciji RTVS što je srpsko zakonodavstvo predložilo prije odbijanja Predsjednika.

127. Dominacija medija, uključujući RTV Srbiju, koji su pod vladajućom Srpskom socijalističkom partijom je bila posebno očita tokom političkih kampanja za parlamentarne izbore u decembru 1993. Tokom ovog perioda, vladala je intenzivna propaganda u korist vladajuće stranke i na RTV Srbija i u većini štampe dok je izvještavanje o opoziciji bilo rijetko i selektivno. Na primjer, demonstracije nekoliko hiljada članova opozicione koalicije nisu niti spomenute na televizijskim vijestima. K tome, vladajuća stranka je koristila medija da bi indoktrinirala i dezinformisala javnost o važnim pitanjima. Očito je da je nastavljanje mita o anti-Srpskoj uroti kroz demonizaciju vanjskih faktora vrlo koristan način oslobađanja vladajuće partije od odgovornosti za neuspjehe.

128. Specijalni izvjestitelj je primio izvještaje da su se u predizbornom periodu i uopće napadali nezavisni mediji na RTV Srbija. Na primjer, 12.decembra 1993, tjednik Vreme je napadnut na TV Beograd zbog objavljivanja informacija o pritvornim kampovima pod komandom Bosanskih Srba u Omarskoj i Manjači.

129. Srpski zakon o javnom informisanju sadrži odredbe o pravu na odgovor ali se iste u praksi ne primjenjuju.

130. Specijalni izvjestitelj je dobio informacije o tome da su srpske vlasti usvojile represivne mjere protiv kulturnog izražavanja manjina u medijima. Npr., Radio Bijelo Polje je odlučio zabraniti upotrebu turskih riječi u svom emitovanju što se posebno odnosilo na emisiju tokom koje Muslimani pozdravljaju članove porodice i prijatelje koristeći lokalne sandžačke izraze koji potiču iz turskog jezika.

Svjesno protivljenje vojnoj službi

131. U skladu sa Rezolucijom Komisije 1993/84, Specijalni izvjestitelj sa zabrinutošću navodi izvještaje koje je primio o narušavanju ljudskih prava vezanih za svjesno odbijanje vojne službe kao legitimnog pokazatelja prava na slobodu mišljenja, savjesti i religije i, posebno pod sadašnjim uslovima, pravo na odbijanje službe pri dijelovima vojnih snaga koji su odgovorni za «etničko čišćenje» i druga ozbiljna kršenja ljudskih prava u Hrvatskoj i BiH.

132. Iako za svjesno obdijanje postoji utemeljenje u Ustavu i relevantnim zakonima SRJ tek se trebaju usvojiti odgovarajuće odredbe i porcedure za implementiranje istog. Član 214, paragraf 1 Krivičnog zakona SRJ iz 1992. godine između ostalog definira kaznu od novčane do jednogodišnje kazne zatvora u slučaju odbijanja služenja vojne službe. Dalje, član 214, paragraf 3 istog zakona određuje da oni koji vojnu službu izbjegavaju odlaskom ili boravkom u inostranstvu mogu biti osuđeni na jednu do deset godina zatvora. Prema nadležnosti Vrhovnog vojnog suda (K.223/76) elementi člana 214, paragraf 3 su zadovoljeni i samo ako postoji zakonska obaveza za služenje vojnog roka te namjera da se isti izbjegne odlaskom u inostranstvo ili produženjem boravka u inostranstvu.

133. Odbijanja služenja vojnog roka je tokom oružanog sukoba u bivšoj Jugoslaviji obično kažnjavano kaznom od tri do četiri mjeseca. Prema članu 214, paragraf 3, oni koji su nastavili boraviti u inostranstvu su još podložni krivičnom gonjenju po povratku u Jugoslaviju.

134. U praksi je neproporcionalno velik broj onih koji su bili gonjeni zbog nesluženja a pripadnici su određenih etničkih i religijskih grupa, posebno Muslimani, Slovaci i Mađari.

135. Očigledno je da se ovakvi postupci izvode uz puno znanje srpskih vlasti. Specijalni izvjestitelj je čak primio izvještaje od pouzdanih izvora da prije odobrenja izdavanja pasoša izbjeglicama Bosanskim Srbima, srpske vlasti kontaktiraju ured Republike Srpske u Beogradu da bi provjerili da li se podnosioc zahtjeva traži zbog služenja vojnog roka. UNHCR je strogo osudio prisilnu regrutaciju izbjeglih što narušava osnovne prava zaštite izbjeglica.

136. Specijalni izvjestitelj je također primio pouzdane informacije o poteškoćama sa kojima se suočavaju muslimanske izbjeglice iz BiH pri pokušaju ulaska u Srbiju. Mnogi su, zbog svoje etničke pripadnosti koja se očituje u imenima, prisiljeni ulaziti pod lažnim dokumentima koje su obično dobili podmićivanje. Treba biti navedeno i da se pošto uđu u Srbiju njihova aplikacija za status izbjeglice tretira na isti način kao i aplikacije Bosanskih Srba i Bosanskih Hrvata.

137. Postoje podaci i o napadima na izbjeglice4. Međutim, čini se da su u nekim slučajevima vlasti reagovale ne ovakve postupke. Npr., 5. oktobra 1993. u Leskovcu su vlasti uhapsile trojicu muškaraca za koje se sumnjalo da su bombom napali kamp sa većinom muslimanskim izbjeglicama 29. juna 1993.

B.1. Kosovo

138. Stanje ljudskih prava na Kosovu i dalje se pogoršava sudeći prema izvještajima o nasilnom i diskriminatornom ponašanju vlasti. K tome, i dalje nepostojanje dijaloga između srpskih i jugoslavenskih vlasti te vodstva kosovskih Albanaca predstavlja prepreku bilo kakvom poboljšanju posebno u vezi sa vitalnim pitanjima poput «paralelnog « školskog sistema Albanaca /vidi E/CN.4/1994/47, para. 200 do 295). U vezi sa tim, situacija na Univerzitetu u Prištini je i dalje uzrok značajnih tenzija. Ovo je treća akademska godina u toku koje se upisivanje, predavanja, konsultacije i ispiti za oko 22.000 studenata i 900 nastavnika odvijaju u privatnim kućama i stanovima.

139. Stalno se izvještava o diskriminatornom i nasilnom postupanju srpske policije prema Albancima. Nisu rijetke niti optužbe za batinanje i mučenje etničkih Albanaca. Poseni izvjestitelj je primio informacije od pouzdane nevladine organizacije o sastanku sa predsjednikom prištinskog Regionalnog suda na kojem se razmatralo maltretiranje pritvorenika policije. Izvješteno je da je predsjednik podržao takvo postupanje kada su u pitanju «zločini protiv države» «ne glede na to da li osuda postoji ili ne».

140. Uz brutalno ponašanje i upotrebu sile srpske policije atmosfera etničke mržnje i neprestano maltretiranje samo pogoršavaju stanje nesigurnosti albanske populacije. Prema jednom slučaju o kojem je Specijalni izvjestitelj obaviješten, srpska policije je 13. januara 1994. u Prizrenu navodno zaplijenila zlatni i srebrni nakit iz albanskih zlatara bez ikakvog objašnjenja. Prema podacima, u slučaju otpora policija je razbijala izloge i vlasnici su hapšeni te maltretirani. Postoje izvještaji i o tome da policija na graničnom prelazu između Srbije i Makedonije često zaplijeni novac i stvari te konfiskuje pasoše od Albanaca.

141. Specijalni izvjestitelj nastavlja dobivati izvještaje o nasilnim i nezakonitim iseljenjima Albanaca. U većini slučajeva se ista dogode bez prethodnog sudskog postupka. Iseljeni stanari se najčešće zamijene srpskim porodicama. Izvješteno je da se samo tokom januara 1994. prema nalogu Instituta za urbano planiranje u Prištini iselilo 17 albanskih porodica a koje su prema podacima stanari dugi niz godina te posjeduju sve potrebne dokumente koji to i dokazuju. Iseljenja se također vrše nasumično kako bi

vlasti kaznile one koji se ne povinuju naredbama. U jednom slučaju u Prištini iseljeni su supruga i djeca Albanca koji je odbio regrutovanje u vojsku te napustio zemlju.

142. Specijalni izvjestitlej i dalje prima izvještaje o nasumičnim pritvaranjima i narušavanjima ljudskog prava na pravedno suđenje pred nepristrasnim i kompetentnim sudom. /Vidi E/CN.4/1994/47, para. 169 do 171). Ova se narušavanje posebno povezuju sa nekoliko krivičnih postupaka koji se vode protiv Albanaca u Prištini, Peći, Gnjilane i Prizrenu a koji su optuženi da «predstavljaju prijetnju teritorijalnom integritetu Jugoslavije» prema članu 16, paragraf 1 krivičnog zakona. Većina optuženih su bivši oficiri JNA ili Teritorijalne odbrane JA. Izgleda da su srpske vlasti, s obzirom na prethodno vojno iskustvo optuženih, naveli da je ova grupa uspostavljala vojnu organizaciju i naoružane jedinice te registrovala lica za vojnu službu i sakupljala oružje. Srpski Vrhovni sud je u decembru 1993. produžio period pritvora nekih koji su čekali suđenje za tri mjeseca.

B.2. Sandžak

143. Mada se stanje ljudskih prava u ovom području poboljšalo Specijalni izvjestitelj i dalje prima izvještaje o ozbiljnim kršenjima. Znatan broj informacija se donosi na otmice, uništavanje domova paljenjem ili upotrebom eksploziva te opće maltretiranje Muslimana, uključujući premlaćivanje i mučenje od strane policije te nasumične pretrage domova zbog oružja. Navodi se da se Muslimani često pozivaju na «informativne razgovore» u policijske stanice gdje se satima ispituju i često maltretiraju. Navodi se i da je velikih broj Muslimana na vodećim položajima otpušten te, većinom, zamijenjen članovima vladajuće Srpske socijalističke stranke.

144. Specijalni izvjestitelj je obaviješten da je Javni tužitelj u Novom Pazaru 19. oktobra 1993. pokrenuo postupke protiv 25 Muslimana iz sandžačkih regija Novi Pazar, Sjenica i Tutin zbog navodnog nezakonitog posjedovanja oružja i prijetnje teritorijalnom integritetu SRJ kroz želju za formiranjem nezavisne države Sandžak. Svi osim četvorice optuženih su u zatvoru od maja 1993. Suđenje je započelo 31. januara 1994. U suprotnosti sa takvim proganjanjima Muslimana, ultra-nacionalistička Srpska radikalna stranka čini se uživa imunitet mada , prema navodima, posjeduje velike količine oružja.

145. Specijalni izvjestitelj je primio navode o hapšenju oko 100 Muslimana 25. i 28. januara 1994. godine, koji su pretežno članovi Sandžačkog demokratskog saveza u području Prijepolja, Bijelog Polja i Rožaja. Prema primljenim informacijama, policija nije dala objašnjenje za hapšenja a postoje i navodi da je policija podvrgla pritvorenike premlaćivanju i mučenju kako bi dobila priznanja.

146. Situacija u kojoj se nalaze Muslimani čini se nije tako loša u dijelovima Sandžaka u Crnoj Gori. Crnogorske vlasti su pokazale veću spremnost za kažnjavanje počinitelja etnički motiviranih zločina. U vezi s tim, Specijalni izvjestitelj je primio informacije o četvorici muškaraca koji su 3. novembra 1993 u Podgorici optuženi za ubistvo i potpirivanje nacionalne i religijske mržnje. Oni su nasumice pucali 31. maja 1993. u ve-

ćinski muslimanskom predgrađu Nikšića što je imalo za posljedicu smrt tridesetsedmogodišnjakinje i ranjavanje njenog petogodišnjeg sina.

B.3. Vojvodina

147. Uprkos određenim poboljšanjima situacije u Vojvodini, Specijalni izvjestitelj i dalje prima izvještaje o ozbiljnom diskriminatornom ponašanju i drugim narušavanjima prava članova određenih etničkih i religijskih skupina. Posebno treba napomenuti ubistvo hrvatske porodice Ocmokić 30. jula 1993. u Kukujevcima što je iniciralo egzodus preostalih Hrvata. Prije nego što su srpske vlasti 15. novembra 1993. uhapsile one za koje se sumnja da su taj zločin počinili, oko pedeset hrvatskih porodica je napustilo domove strahujući za svoju sigurnost. Svi uhapšeni su pripadnici Srpske radikalne stranke. Sve je više izvještaja o napadima na domove pripadnika manjina koji uključuju paljenje i upotrebu eksplozivnih sredstava.

C. Crna Gora

148. Od podnošenja prethodnog izvještaja (vidi E/CN.4/1994/47, para. 216 do 221), Specijalni izvjestitelj nije primio informacije koje bi upućivale na značajan razvoj stanja ljudskih prava u Crnoj Gori. Pa ipak, stanje u medijima nastavlja biti razlogom zabrinutosti. Pokušaji da se ograniči državna kontrola medija usvajanjem novog zakonodavstva su propali a u Beogradu smješteni Tanjug i dalje dominira informacijskim sektorom u Crnoj Gori.

149. Stanje u medijima također utiče na pr5oblem održavanja crnogorskog historijskog i kulturnog identiteta a razlog posebne zabrinutosti je nedostatak priznanja Crnogorske pravoslavne crkve dok Srpska pravoslavna crkva uživa zvaničan status. U vezi s tim, čini se da su mediji izmanipulisani sa opštim ciljem da se umanji vrijednost Crnogorske pravoslavne crkve te na primjer televizija pod državnom kontrolom nije prenosila skup 15.000 ljudi na proslavi Crnogorske pravoslavne crkve 6. januara 1994. godine

150. Prema primljenim podacima, crnogorske vlasti su prihvatile značajan broj izbjeglica iz BiH bez nametanja ograničenja specijalnim etničkim i religijskim grupama ili muškarcima koji se traže zbog služenja vojnog roka u vojsci Bosanskih Srba.

D. Zaključci i preporuke

151. U skladu sa zaključcima iznesenim u prethodnom izvještaju /E/CN.4/1994/47, para. 237 do 224), Specijalni izvjestitelj sa zabrinutošću primjećuje nastavljanje ozbiljnih kršenja ljudskih prava a posebno : policijska upotreba brutalnosti i suvišne sile, javno poticanje diskriminacije i mržnje među etničkim i religijskim grupama, ograničavanje slobode izražavanja i posebno kontroliranje medija od strane države, odbijanje

i prisilno regrutovanje izbjeglica te nasilno i diskriminatorno ponašanje prema etničkim i religijskim grupama na Kosovu, u Sandžaku i Vojvodini.

152. U vezi sa svjesnim odbijanjem vojne obaveze Specijalni izvjestitelj predlaže da savezne vlasti usvoje zakon o amnestiji i uvedu alternativne oblike služenja vojnog roka koji su neborbeni i civilni, u korist društva a ne kaznene prirode. Specijalni izvjestitelj također ohrabruje treće zemlja da dodijele azil ili siguran tranzit u drugu državu svim licima koja su svjesno odbila služenje vojnog roka a koja bi bile proganjana u SRJ (Srbija i Crna Gora).

153. Specijalni izvjestitelj sa zabrinutošću primjećuje stalnu podršku SRJ (Srbija i Crna Gora) koja podrazumijeva direktno uplitanje JNA snagama Bosanskih Srba koje snose primarnu odgovornost za masovno «etničko čišćenje» i druga teška kršenja ljudskih prava.

154. U skladu sa razmatranjima diskriminacije i dodjeljivanja državljanstva u prethodnom izvještaju (vidi E/CN.4/1994/47, para. 182 do 183), Specijalni izvjestitelj preporučuje da se usvoji neophodno zakonodavstvo vezano za dodjelu državljanstva kako bi se uklonile zakonske nejasnoće u vezi sa državljanstvom SRJ te mogućnost diskriminacije na osnovu etničke, religijske ili druge pripadnosti.

155. Specijalni izvjestitelj podsjeća na prethodne preporuke u vezi sa međunarodnom podrškom razvoju demokratske opozicije u Srbiji.

156. Humanitarna situacija u SRJ (Srbija i Crna Gora) je objašnjena u prethodnom izvještaju Specijalnog izvjestitelja (E/CN.4/1994/ 47,p. 222-226.) Izvještavano je da se od tada situacija pogoršala. Dio populacije najugroženiji zbog razarajuće inflacije te ukupnog pogoršanja ekonomske situacije su nezaposleni, bolesni, starije osobe, samohrani roditelji i djeca. Nedostaje lijekova, liječničke opreme i hrane.

158. Specijalni izvjestitelj podsjeća na prethodne preporuke (vidi E/CN. 4/1994/47 paragraf 244) vezano za potrebe za lijekovima te humanitarne pomoći najugroženijim grupama i posebno na razmatranje procedura unutar Komiteta za sankcije u cilju ubrzavanja pružanja humanitarne pomoći. Od tada je došlo do značajnog poboljšanja rada Komiteta za sankcije vezanog za pružanje humanitarne pomoći namijenjene izbjeglicama od strane međunarodnih agencija poput UNHCR-a. Pa ipak, u drugim slučajevima odobravanje lijekova i drugih sličnih proizvoda podliježe dugim kašnjenjima.

IV. BIVŠA JUGOSLOVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA

A Uvodne napomene

159. Po usvajanju rezolucije 817 (1993.) Sigurnosnog savjeta 7. aprila 1993. godine te glasanja Generalne skupštine, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija je primljena u članstvo Ujedinjenih naroda u aprilu 1993. godine.

160. Po preporuci Specijalnog izvjestitelja puna integracija nove države članice u međunarodnu zajednicu je bitna za promoviranje i zaštitu ljudskih prava u toliko što će omogućiti međunarodnu pomoć za razvoj demokratskih institucija i poboljšanje ekonomske situacije. Tako će se poboljšati uslovi za neometano ostvarivanje ljudskih prava.

161. Kroz pozitivan stav i saradnju Vlade, Centar za ljudska prava je krajem 1993. godine otvorio ured u Skoplju. Glavni zadatak tog ureda je da Specijalni izvjestitelj obezbijedi objektivne, pouzdane i iscrpne informacije kako bi se u potpunosti procijenilo stanje vezano za ljudska prava. Izvještaj se u nastavku uglavnom fokusira na zaključke osoblja te na informacije koje su pružili međunarodni posmatrači i drugi pouzdani izvori. Specijalni izvjestitelj se posebno zahvaljuje UNPROFOR-u i ev. Konferenciji za sigurnost i saradnju (CSCE).

162. Specijalni izvjestitelj želi napomenuti da je Vlada izrazila spremnost da se povinuje svim osnovnim međunarodnim instrumentima vezanim za ljudska prava te da je u skladu s tim započela sa relevantnim procesima.

B. Provođenje pravde

163. Pravna struktura BJR Makedonije još nije dovršena te Ustav usvojen 17. novembra 1991. godine (vidi E/CN.4/1993/50, p. 219-231) još nije u potpunosti proveden. Mnogi osnovni zakoni vezani za osnovu državne pravne strukture u skladu sa Ustavom, još nisu prihvaćeni od strane Predstavničke Skupštine te su na snazi još zakoni bivše Jugoslavije. Isti su u procesu revizije od strane Ustavnog suda da bi se uskladili sa novim Ustavom.

164. Zakoni vezani za sudstvo još nisu prihvaćeni u Sobranju (Skupštini) zbog zahtijevane većine glasova (dvotrećinska većina) te zbog nemogućnosti raznih političkih stranaka da se usaglase. Čini se da će se stranke etničkih Albanaca usprotiviti prijedlogu ukoliko isti ne uključi osnivanje drugostepenog suda u Gostivaru gdje je većina albanske populacije i ukoliko suci ne budu upotrebljavali albanski jezik. Sudovi su, zbog toga, još organizovani u skladu sa zakonima SSRJ.

165. Sobranje je 26. januara 1994. godine imenovalao sedam članova Republičkog sudskog vijeća, od kojih su jedan Albanc i jedan turskog porijekla. U skladu s članom 10. Ustava, Vijeće predlaže Sobranju kandidate za sudstvo.

166. Ustav osigurava da Sobranje izvrši izbor javnog tužioca sa dužnošću zaštite ustavnih i zakonskih prava građana kada su ista narušena od strane javne administracije te drugih javnih organa (član 77.). Međutim, Zakon o imenovanju javnog tužioca još nije usvojen te niko na tu dužnost nije izabran.

C. Stanje u sredstvima javnog informisanja

167. Sloboda javnog izražavanja, govora obraćanja i informisanja kao i sloboda uspostavljanja institucija javnog informisanja su zagarantovane ustavom. Pa ipak, izvještavano je o značajnom utjecaju Države na medije kroz kontrolu nacionalne televizije i Nove Makedonije, najveće izdavačke kuće.

168. Zbog činjenice da trenutno nema privatnog lica u zemlji sa odgovarajućim ekonomskim kapacitetom za ulaganje u izdavačku kuću i proizvodnju dnevnih novina za minimalan profit, neizbježno je da su jedine velike štamparije u državnom vlasništvu. Naglašeno je da dva časopisa na albanskom i turskom „Flaka a vlazerimit" i „Birlih", štampa Nova Makedonija. Država snosi gubitke i bez državne podrške nacionalne manjine ne bi imale novine na svom jeziku.

169. Čini se da je situacija u elektronskim medijima nekoliko drugačija mada postoji razlika između radija i televizije. Širom zemlje na maternjem jeziku, osim srpske, sve nacionalne manjine imaju radio programe koje emituje Narodni Makedonski Radio. Smatra se da su lokalne radio stanice doživjele procvat poslije nezavisnosti.

170. Situacija u vezi sa televizijom je slična novinama jer samo država ima dovoljno sredstava za rad televizijske stanice koja će se emitirati u cijeloj zemlji. Pa ipak, trebao bi postojati jednak pristup ovim sredstvima za sve političke partije i nacionalne skupine.

D. Stanje nacionalnih manjina

172. U skladu sa članom 78. Ustava, Predstavnička Skupština je osnovala Savjet za međuetničke odnose kojim predsjedava predsjednik Skupštine. Iako je Savjet osnovan i članovi imenovani, njegove aktivnosti nisu urodile plodom.

173. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, Albanci su najmnogobrojnija manjina čineći 22% ukupne populacije te su smješteni većinom u područje oko sjeverozapadne granice i u Skoplju. Treba napomenuti da Albanci, koji su bojkotovali popis 1991., tvrde da čine mnogo više od 22% stanovništva te da ih se ne treba smatrati „manjinom" već konstitutivnim narodom sa statusom jednakim Makedoncima. Novi popis se trebao provesti u aprilu 1994. godine pod nadzorom Vijeća Europe ali Sobranje nije ništa učinila po ovom pitanju.

174. U skladu sa težnjama za jednakosti sa Makedoncima, Albanci također žele poboljšati položaj svog jezika kako bi postao zvaničan kao makedonski. Treba napomenuti da je prema Ustavu, albanski u zvaničnoj upotrebi u jedinicama lokalne samouprave gdje Albanci čine većinu i prisutni su u većinskom broju (član 7).

175. Albanci se na polju obrazovanja žale zbog nedovoljnih obrazovnih mogućnosti na svom jeziku te posebno zbog odsustva albanskog sa univerziteta. I dok Vlada priznaje

postojanje problema čini se da nije u položaju da investira u nove škole zbog trenutnih ekonomskih problema sa kojima je BJR Makedonija suočena.

176. Došlo je do ukupnog porasta u prijemu članova nacionalnih manjina na Univerzitet Setih Ćirila i Metodija u Skoplju. Prema podacima Univerziteta, 1991. godine 7% primljenih studenata je pripadalo nacionalnim manjinama, 1992. godine 8%, te 1993. godine 11%. Prema ovome, prijem albanskih studenata turskog porijekla je ostao isti (3%), dok je prijem studenata pripadnika drugih nacionalnih manjina porastao s 3% na 4% u periodu između 1991. i 1993. godine.

177. Uspostavljen je sistem kvota prema kojem se sva dodatna nepopunjena mjesta u iznosu do 10% ukupnih mogu popuniti studentima pripadnicima nacionalnih manjina. Prema ovom sistemu kvota od 10% se aplikanti koji ne postignu zbir bodova potrebnih za redovan prijem još mogu prijaviti ukoliko pripadaju nacionalnoj manjini i imaju minimalan broj bodova. Navedeno je i da je uspješnost takvih studenata većinom slaba te da se jako malo njih uspije kvalifikovati za prijem po nižim standardima tako da se kvota od 10% rijetko ispuni. Mnogi su albanski studenti zbog nedovoljnog znanja makedonskog, jer su većinom obrazovani na svom jeziku, u nepovoljnijem položaju u odnosu na makedonske studente.

178. Izvještava se o pokretu obrazovanih albanskih žena koje zagovaraju bolji pristup albanskih žena uopće višim nivoima obrazovanja. Čini se da malo njih to uspije zbog tradicionalnih ubjeđenja roditelja koji smatraju da njihove kćerke ne trebaju nastaviti obrazovanje poslije srednje, a ponekad i osnovne škole.

179. Vlada je spremna priznati da, kada se radi o zaposlenju u organima javne uprave, Albanci nisu zastupljeni posebno u policiji, vojsci i diplomatskim i konzularnim službama, kao i da je važno takvu situaciju promijeniti. Čini se da je razlog tome činjenica što Albanci nemaju dovoljno kvalifikovanog kadra za visoke javne pozicije. Pa ipak, Vlada je promijenila uslove zaposlenja kako bi se zaposlilo više Albanaca i preduzima korake na povećanju sudjelovanja Albanaca u vojsci i diplomatskoj službi. Broj policajaca albanskog porijekla se povećava i sada je 20% diplomaca policijske akademije albanskog porijekla.

180. Srpska manjina se žali da nema novina, televizijskog i radio programa na svom jeziku. Ipak, treba napomenuti da se različita štampa iz Savezne Republike Jugoslavije može naći u prodaji te da je prijem jugoslovenskog televizijskog i radio programa normalan. Izvješteno je da će se emitovati sat programa na srpskom jeziku čim Sobranje usvoji plan finansiranja emitovanja. Projekat će uključiti i angažovanje srpskih novinara. Treba podsjetiti da su 27. avgusta 1993. godine Vlada i predstavnici SDS-a potpisali sporazum o minutaži. To je, međutim rezultiralo u smjeni vodstva u toj stranci i isključenjem predsjedavajućeg, koji je potpisao sporazum, iz članstva.

181. Podsjeća se na kontroverzni problem izvođenja religijskih službi od strane srpskih pravoslavnih sveštenika. Makedonska i Srpska pravoslavna crkva se međusobno ne priznaju. Čini se da su dva srpska sveštenika progonjena zbog obavljanja službi u do-

movima Srba. Prema zvaničnim podacima dva sveštenika Srpske Pravoslavne Službe su osuđena na Opštinskom sudu u Kumanovu 16. januara 1994. godine jer su bez dopuštenja Makedonske pravoslavne crkve i policije boravili na području Republike obavljajući službe u osam srpskih sela za Božić i Novu godinu. Prema navodima, jedan od njih je tokom službi raspirivao religijsku i nacionalnu mržnju među seljanima. Oba sveštenika su kažnjena.

E. Izbjeglice i humanitarna situacija

182. Prema odluci Vlade, od avgusta 1992. godine izbjeglice se više ne prihvataju, mada je još uvijek prisutan određeni broj osoba koje nastavljaju ilegalno ulaziti u zemlju bježeći od ratnih dejstava. Štaviše, između 400 i 450 izbjeglica je legalno prihvaćeno i ukazana ime je pomoć UNHCR-a mada isti nisu priznati kao izbjeglice od strane države. UNHCR nema podatke o slučajevima neprihvatanja.

183. Mnogi su izbjegli u treće zemlje te prema procjeni UNHCR sredinom 1993. godine kada se pružala pomoć 10 000 osoba, većinom iz BiH. 80% ovih izbjeglica su smješteni kod porodica dok ostali žive u pet kolektivnih centara od kojih su 4 u Skoplju a jedan u području Mavrova. Prema UNHCR-u uslovi u kojima izbjeglice žive su zadovoljavajući. Pored izbjegličkog programa, UNHCR ima program pružanja podrške socijalnim slučajevima, većinom su to 12.000 porodica registrovanih pri Vladi.

184. Vlada ima podatke o 50.000 socijalnih slučajeva dok je prema humanitarnim organizacijama taj broj u decembru 1993. godine iznosio 169.000, ne uključujući penzionere. Većini albanskih sela uz sjeverozapadnu granicu je hitno potrebna humanitarna pomoć, 30.000 poljoprivrednika je pogođeno sušom i presušivanjem rijeka i jezera. Higijena je problem i u području Prilepa registrovano je dosta slučajeva hepatitisa (žutice).

185. Nedostaci lijekova i opreme predstavljaju ozbiljan problem uz granicu sa Kosovom. Prije raspada bivše Jugoslavije većina Albanaca je sa tog područja putovala na Kosovo zbog liječničke pomoći, jer im ona na makedonskoj strani nije mogla biti pružena zbog nedostatka ustanova.

F. Zaključci i preporuke

186. Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija je nova država suočena s ozbiljnim problemima zbog ekstremnih vanjskih i unutarnjih uslova na tranzicijskom putu od socijalizma ka demokratiji zasnovanoj na pravilima zakona. Ključni elemenat u održavanju mira u regiji te ostvarivanju ljudskih prave je sveukupna stabilnost države. Destabilizacija Makedonije može doprinijeti patnji ne samo lokalnog stanovništva već i populacije susjednih zemalja. Važan dio ovog procesa je međusobno razumijevanje i povjerenje svih građana bez obzira na etničko porijeklo.

187. Došlo je do napretka u procesu eliminiranja diskriminatornog ponašanja od zadnjeg izvještaja Specijalnog izvjestitelja. Uprkos određenim problemima vezanim za prava nacionalnih manjina Specijalni izvjestitelj je zadovoljan činjenicom da se ovim problemima pristupa unutar ustavnih odredbi te ohrabruje nastavak te prakse. Specijalni izvjestitelj također zahtijeva da Savjet za međuetničke odnose nastavi sa radom.

188. Došlo je do napretka i u vezi sa slobodom izražavanja u medijima. Ipak, Specijalni izvjestitelj ponovno navodi mišljenje izraženo u prethodnom izvještaju da do potpunog pluralizma u medijima BJR Makedonije još nije došlo.

189. Specijalni izvjestitelj zahtijeva od Međunarodne zajednice da obezbijedi odgovarajući nivo tehničke i financijske pomoći za pravedno i momentalno kompenziranje ekonomskih gubitaka nastalih implementiranjem sankcija UN-a na SRJ (Srbija i Crna Gora). Specijalni izvjestitelj također zahtijeva od zemalja donatora da razmotre obezbijeđivanje tehničke i financijske pomoći BJR Makedoniji imajući na umu pomaganje sveukupnog razvoja zemlje.

V. SLOVENIJA

190. Prema rezoluciji 1993/7 Komisije za ljudska prava, mandat Specijalnog izvjestitelja uključuje i Republiku Sloveniju. Specijalni Izvjestitelje je u izvještaju od 10. februara 1993. godine (E/CN.4/1993/50) naveo da je Slovenija još uvijek u procesu tranzicije što utiče na implementiranje različitih ljudskih prava. Određeni važni problemi se još nisu riješili na zadovoljavajući način uključujući povrat prava na imovinu, pluralizam u medijima itd. (str. 215). Specijalni izvjestitelj je zaključio da «situacija u Rslovenijji trenutno ne predstavlja razlog za zabrinutost». (str. 216).

191.Republika Slovenija je 14. maja 1993. godine postala članica Vijeća Europe te je potpisala Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i sloboda. Međutim, potvrđivanje Konvencije zahtijeva promjenu postojećeg zakona.

192. U gore navedenom izvještaju, Specijalni izvjestitelj ukazuje na aktivnosti Savjeta za ljudska prava i slobode koji je u Sloveniji uspostavljen 1990. godine. Mandat članova Savjeta je istekao početkom 1993. godine i Narodna skupština je odlučila da članovi produže mandat do usvajanja Zakona o ombudsmanu za ljudska prava. Isti zakon je usvojen 20. decembra 1993. godine. U skaldu a privremenim odredbama, Savjet treba funckionirati dok Ombudsman ne preuzme dužnost. Zakon o ombudsmanu za ljudska prava daje toj instituciji ovlaštenja za niz aktivnosti u vezi sa zaštitom ljudskih prava pojedinaca. Ombudsman je ovlašten i da se obrati zakonskim i administrativnim vlastima u vezi opštih problema vezanih za ljudska prava.

193. U gore spomenutom izvještaju (E/CN.4/1993/50), Specijalni izvjestitelj je naveo kako je R Slovenija uspjela riješiti problem državljanstva bez stvaranja osjećaja diskriminacije ili nesigurnosti među građanima (str 201). Međutim, 1993. godine su predložene određene zakonske promjene kako bi se pooštrili uslovi za dobijanje dr-

žavljanstva procesom naturalizacije. Te promjene su mogle rezultirati diskriminacijom određenih kategorija podnosilaca zahtijeva. Zakon je predložila i odobrila Narodna skupština ali se zbog veta narodnog zbora isti vratio na razmatranje i nije odobren zbog nedostatka potrebne većine glasova. Novi prijedlog ne sadrži diskriminatorne odredbe.

194. Uzrok kontroverze je bio i prijedlog Zakona o ukidanju dvojnog državljanstva. Savjet za ljudska prava i slobode je 4. oktobra 1993. gpodine izrazio mišljenje da su «najkontroverznije odredbe one koje mogu prouzrokovati gubitak državljanstva tj. denaturalizaciju te mogu retroaktivno utjecati na prava koja su osobe stekle, diskriminirajući ih na osnovu etničke pripadnosti, porijekla ili drugog». Ovakvo mišljenje Savjeta su poduprli učesnici seminara organizovanog od strane Vijeća Europe u decembru 1993. godine Specijalni izvjestitelj podržava napore Vijeća te naglašava da predloženo ukidanje dvojnog državljanstva može narušiti ljudska prava lica na koja se to odnosi.

195. Glavni razlog pojedinačnih zalbi upućenih Savjetu za ljudska prava i slobode je neriješen status državljanstva. Čini se da ozbiljne probleme stvara bezrazložno kašnjenje u administrativnim procedurama.

196. Savjet je također naglasio da su prava pojedinaca na odgovarajuću pravnu pomoć također ugrožena trajanjem sudskih postupaka. Sudovi nisu u mogućnosti donijeti odluku, posebno u sporovima za zaposlenje, unutar razumnog vremenskog perioda.

197. Različiti međunarodni i lokalni posmatrači ukazuju da u Sloveniji postoje povremeni slučajevi ekstremnog nacionalizma i ksenofobije međutim nisu šire zastupljeni te ne prerastaju u međuetničko nasilje.

198. Specijalni izvjestitelj je u prethodnom izvještaju (E/CN.4/1993/50) a u vezi sa stanjem u medijima naveo da novi prijedlozi Zakona o medijima nisu pripremljeni u skladu sa Vijećem Evrope. Međutim, novi zakon nije usvojen a Vlada, čini se, nastavlja kontrolirati medije, posebno televiziju.

199. Neki od najvažnijih problema izbjegličke populacije opisani u ptehodnom izvještaju (str 204 do 209) ostaju isti. Problem spajanja porodica, ograničavanja kretanja ili činjenica da izbjeglicama nije dozvoljeno da pronađu zaposlenje osim ako to nije u vezi sa radom izbjegličkih centara su oni koje je potrebno ponovno spomenuti.

200. Specijalni izvjestitelj još jednom naglašava da je situacija u Sloveniji vezano za stanje ljudskih prava uveliko zadovoljavajuća uprkos svim poteškoćama koje su prouzrokovane tranzicijskim stanjem. O tome dovoljno svjedoči i činjenica da je Slovenija ispunila zahtjeve za pristupanje članstvu Vijeća Evrope. Zbog svega navedenog, Specijalni izvjestitelj preporučuje da se Republika Slovenija, ukoliko ne dođe do nepredviđenih promjena, isključi iz njegovog mandata.

VI. PROBLEM NESTANKA OSOBA

201. U bivšoj Jugoslaviji, problem nestanka osoba je ozbiljan i takvi slučajevi su u brzom porastu. Ujedinjene nacije trenutno raspolažu informacijama o preko 11.000 slučajeva nestalih osoba. Prema procjenama, broj će se u narednim mjesecima povećati i preći 15.000. Trenutno je nemoguće procijeniti broj osoba nestalih tokom rata u BiH.

202. Specijalni izvjestitelj je uvijek sa ozbiljnošću naglašavao ovaj problem. Tokom misija nastojao je pomoći razgovarajući sa porodicama nestalih te predstavnicima vlasti. U prvom izvještaju Komisiji za ljudska prava zaključio je da je potrebno hitno uspostaviti istraživačku komisiju pod nadzorom i u saradnji sa odgovarajućim organima UN-a koja bi istražila sudbinu nestalih tokom opsade Vukovara i drugih mjesta (E/CN.4/1992/S/-1/9, str 67, 22.augusta 1992. godine). Slična preporuka Specijalnog izvjestitelja može se naći i u memorandumu upućenom Generalnom sekretaru 4. septembra 1992. godine

203. Specijalni izvjestitelj je na svoju inicijativu preuzeo misiju istraživanja vanzakonskih, samovoljnih ili prijekih pogubljenja od 15. do 20. decembra 1992. godine, te preliminarno istraživanje navoda o masovnih grobnicama (vidi E/CN.4/1993/50 – dodatak I).

204. Na 49. sjednici Komisije za ljudska prava 23. februara 1993. godine usvojena je Rezolucija 1993/7 kojom se između ostalog zahtijeva da Specijalni izvjestitelj, uz pomoć Radne grupe za prisilne nestanke i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, predloži mehanizme za rješavanje pitanja nestalih osoba na području bivše Jugoslavije.

205. U skladu s tim, a na zahtjev Specijalnog izvjestitelja, g. Toine van Dongen, član Radne grupe, je boravio u Republici Hrvatskoj i SRJ (Srbiji i Crnoj Gori) te razgovarao sa odgovornim vlastima, predstavnicima međuvladinih i ne-vladinih organizacija i porodicama nestalih da bi odredio i predložio načine otkrivanja sudbine ili mjesta boravka nestalih osoba. G. Van Dongen je također obavio razgovore u Međunarodnom Crvenom križu.

206. Rezultati ove misije, uključujući detaljne prijedloge odgovarajućih mehanizama pod nazivom Specijalni procesi, se mogu naći u izvještaju radne grupe za nestale podnesenog Komisiji 15. decembra 1993. godine (vidi E/CN.4/1994/26, posebno Dodatak I).

207. Ovaj specijalni proces će na strogo humanitarni način ne optužujući nikoga pristupiti rasvjetljavanju slučajeva nestalih osoba u bivšoj Jugoslaviji. Poseban proces treba povjeriti Specijalnom izvjestitelju te još jednom članu Radne grupe za prisilne nestanke.

208. Specijalni izvjestitelj u potpunosti podržava gore navedene prijedloge te je ubjeđen da je UN očigledno obavezan postupati učinkovitije kada se radi o nestalim osobama.

VII. POLOŽAJ DJECE

A. Uvodne napomene

209.Premda je Specijalni izvjestitelj svjestan da cjelokupna civilna populacija pati zbog ratnih dejstava, smatra neophodnim usmjeriti se posebno na stanje u kojem se nalaze djeca jer su oni najovisniji sloj društva i ono špto prežive će imati dugoročne posljedice, ne samo na njih već i na društvo kojem pripadaju.

210. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su putovali u sva područja bivše Jugoslavije kako bi analizirali stanje dječije populacije. Susreli su se sa državnim vlastima, međunarodnim agencijama koje djeluju na području,loklanim i međunarodnim nevladinim organizacijama te pojedincima. Priroda ovih problema, kompleksnost situacije te otežan pristup ratnim zonama i pridobijanje pouzdanih podataka onemogućavaju Specijalnog izvjestitelja da iscrpno izvijesti o svim faktorima koji utječu na djecu. Prema tome, ovaj izvještaj ses odnosi samo na glavne probleme.

211. Treba napomenuti da je u procesu prikupljanja informacija o ovoj ranjivoj grupi postalo očito da se svi civili upleteni u sukobe na području bivše Jugoslavije mogu smatrati «ranjivim» na jedan ili drugi način. Traumatični događaji su uticali i na muškarce koji su iste preživjeli, o njima svjedočili ili ih pak počinili tokom rata. U posebno teškoj poziciji su muškarci spremni za vojsku u BiH kojis e rpotive odlasku u rat. Oni ne mogu biti izuzeti a napuštanje zamlje često nije rješenje zbog politike susjednih zemalja kroz koje moraju proći na putu u treće zemlje.

212. Žene su također ranjive posebno kada su odvojene od porodice i prisiljene suočiti se sa ratom same. Svjedočenja žena koje su bile žrtve seksualnog zlostavljanja posebno ukazuju na njihov položaj.

213. Starije sobe su također nesigurne zbog starosti i nesposobnosti da se brinu za sebe. Posebno teško im pada raseljavanje jer su privrženi svojim imanjima.

214. ovi aspekti se spominju te su bitni jer djeca ovise o zaštiti i sigurnosti koju im pružaju odrasli. Ranjivost njihovih očeva, majki i drugih članova porodice je destabilizirajući faktor u njihovom životu.

215. Grupe psihologa, sociologa i drugih profesionalaca iz bivše Jugoslavije su uporno upozoravali na ozbiljne posljedice koje rat može imati na djecu, od kojih će neke trajati generacijama. Njihova upozorenja su bila ignorisana. Štaviše, izbijanje sukoba i način ratovanja su doveli do brojnih i stalnih kršenja većine dječijih prava.

216. Bivša Jugoslavija kao i države nasljednice su prihvatile Konvenciju o dječijim pravima.

B. Djeca u ratu

217. Poriv za «etničkim čišćenjem» je u raznim krajevima bivše Jugoslavije civilnu populaciju učinio primarnom metom sa ciljem izmještanja iz njihovih domova. Utjecaj ovih događaja na djecu, koja su često svjedoci ili žrtve napada, se još uvijek ne može izmjeriti. Već je jasno međutim da nije narušen samo fizički i integritet djece i njihovo zdravlje već rat nanosi manje vidljivu ali jednako ozbiljnu štetu psihološkoj dobrobiti.

218. Rat je na najtraumatičniji način narušio dječiju okolinu i spriječio zadovoljavanje najosnovnijih potreba. UNICEF procjenjuje da blizu 281 000 djece živi pod stalnim granatiranjem te su prisiljena da podnose artiljerijsku vatru u blizini domova, napade vojske na domove i sela te granatiranje škola.

219. Najosnovnije ljudsko pravo, pravo na život se konstantno zanemaruje. Prema mnogim izvještajima, djecu su primarne žrtve snajperskih napada. 23. januara 1994. godine, četvero djece je ubijeno na igralištu u Mostaru, 4 u Tuzli a tri minobacačke granate su ubile 6 djece u Sarajevu 22. januara. Podaci UNICEF-a navode da je od početka rata u BiH ubijeno blizu 16.000 djece.

220. Veliki broj djece je pretrpio direktne povrede zbog granatiranja, bombardiranja i djelovanja snajpera. Bolnice često nisu u mogućnosti pružiti odgovarajuću pomoć zbog nedovoljnih sredstava ili zbog istrošene i nedovoljne opreme. Mnogoj djeci su izvršene amputacije, pretrpjela su opekotine ili izgubili čulo sluha ili vida uz ograničenu liječničku pomoć. Rat ne ostavlja mnogo prostora za psihološku pomoć i trening potreban da oni prihvate i izbore se sa svojim ograničenjima. Razgovori sa preživjelom djecom ukazuju na visok nivou traumatiziranosti koju takve povrede izazivaju. Dugo se sjećaju traumatičnih događaja, imaju noćne more, sve ih na to podsjeća tokom dana i trpe zbog nesigurnosti i ograničenja. Ovakva iskustva potpuno ruše dječiju budućnost.

221. Polišaji da se ublaže nedostaci medicinskih bojekta doveo je do medicinskih evakuacija koje sprovode UNHCR, MKCK i Međunarodna organizacija za migracije. Međutim, kriteriji za pristupanje evakuaciji su veoma specifični i one tako nisu dostupne većini djece.

222. Čak i kada djeca ne pretrpe fizičke posljedice rata, izloženost čestom granatirnju i stresnim situacijama ih također pogađa. Tako je izvješteno o petneastogodišnjoj djevojčici koja je u oktobru 1993 u Potočarima pala u stanje delirijuma i halucijnacija poslije noćne more. Dijgnosticirana joj je schizophrenia reactiva kao posljedica ozbiljne ratne traume. Kuća u kojoj je živjela se nalazila u području koje je dnevno granatirano sa ponekad 5.000 granata odjednom. Bolnica je izvjestila o zabilježenih 19 slučajeva bolesnika sa ozbiljnim mentalnim problemima u tom periodu.

223.Poznato je da nasilna smrt ili povreda nekog djetetu bliskog, posebno roditelja ili staratelja a posebno ako dijete svjedoči takvom događaju, mogu izazvati ozbiljan stres i depresivne reakcije. Djeca pružaju uznemirujuću sliku događaja kada ne samo da su prisustvovali mučenju ili ubistvu roditelja već su ista bili prisiljeni posmatrati. Razgo-

vor humanitarnog radnika sa trinaestogodišnjim djetetom iz sela kod Foče iznosi detalje o prisiljavanju tog dječaka od strane Bosanskih Srba da posmatra streljanje svog oca, seljana i drugih rođaka u maju 1992. UNICEF osoblje je u razgovoru sa djecom iz Vukovara otkrilo da su neki vidjeli vojnike JNA kako dolaze u njihove domove i ubijaju njihove očeve u septembru 1991. «Moj je otac ubijen, vojska ga je ubila. Ispred kuće su bile barikade a vojska je došla sa tenkovima i jako su pucali… i onda su došli u našu kuću. Vojnici su pitali ima li koga a moj tata je rekao 'Da, da. Ja sam ovdje sa ženom i djecom, ne pucajte' Ali oni su pucali i ubili ga. Pao je niz stepenice. Jedan vojnik je došao i poljubio mog oca i mene i rekao' Nismo ga mi ubili, eksplodirala je bomba? Ali lagao je, sve sam vidio. Pucali su mu u glavu sa tri dum-dum metka. Moja mama je u svojim rukama držala njegov mozak. Molila je da ne ubiju mene i mog brata».

224. Brojni su primjeri djece koja su svjedočila silovanju majki ili članova bliže porodice.

Zatvaranje i mučenje djece

225. Prema izvještajima podnesenim Specijalnom izvjestitelju, mnoga su djeca smještena u pritvorne centre i tamo mučena. Djevojčice su silovane i prisustvovale su silovanju ili povređivanju majki. Jedna jedanaestogodišnjakinja je svjedočila ubistvu mladića u svom gradu i Bosanski Srbi su je zadržali zajedno sa majkom u Lukavici a poslije odveli, zajedno sa drugim djevojčicama i ženama na mjesto gdje su mnoge silovane. Vidjela je neku ženu kako sječe grudi njene majke slomljenom staklenom bocom. Poslije su je postavili pred zid i na nju pucali. Spasio ju je krik majke zbog kojeg je okrenula lice i izbjegla je metak ali ne fizičke i psihološke povrede4. Nekoliko dana kasnije, majka i kćerka su pobjegle iz pritvora i poslije mnogih selidbi došle u Sarajevo ali je djevojčica, teško traumatizirana, često plakala i molila majku da je odvede na neko drugo mjesto.

226. Specijalni izvjestitelj je saznao da su djeca i majke pretučeni u pritvornom centru Bosanskih Srba blizu Zvornika. Sve se desilo 1992. godine i u incident su umiješane mnoge osobe sa područja blizu Cerske koje su pritvoreni u Karakaju a potom u kampu Batkovići kod Bijeljine. Svjedočenja navode da su djeca, i najmlađa od 4 godine, bila pretučena ili seksualno zlostavljana.

227. Dječaci starosti od 12, 13 godina su također bila izložena maltretiranju i mučenju. Svjedočenja onih koji su pušteni iz pritvornih centara Dretelj i Gabela u zapadnoj Hercegovini u augustu 1993. godine navode da su neke od njih Bosanski Hrvati prisiljavali da tuku svoje očeve.

228. U područjima aktivnih sukoba centralne Bosne poput Vareša, Bugojna i Kiseljaka, izvještavano je o navodnim lošim postupanjem i zatvaranjem dječaka od kojih su najmlađi imali samo 9 godina. Navodno su i dječaci stari 12 godina odvedeni da kopaju rovove na prvoj liniji fronta sa drugim zatvorenicima.

Nedostatak hrane

229. Opće osiromašenje koje je uslijedilo poslije kolapsa ekonomije u većini BiH, učinilo je da većina stanovništva skoro potpuno zavisi od humanitarne pomoći. Na nivo uhranjenosti i normalan razvoj djece je negativno utjecalo namjerno blokiranje konvoja koji prevoze humanitarnu pomoć, posebno od početka 1994. godine do kada su iscrpljene sve zalihe poljoprivrednih proizvoda.

230. Prema ispitivanjima koja je sproveo UNICEF, strah od smrti zbog gladi i smrzavanja je jedan od glavnih uzroka dječijih trauma i depresije među sarajevskom djecom. Djeca koja duže borave u skloništima su također prinuđena duže vrijeme biti bez hrane i vode.

Prekid školovanja

231. Ratna dejstva prekinula su školovanje većine djece na što je najviše utjecalo prisilno preseljenje. Kada djeca prisilno napuste svoje domove, često za sobom ostave školske udžbenike i materijale. Po dolasku u novo mjesto boravka, roditelji su često u stanju šoka, ne znaju koliko će dugo tu ostati te ne upisuju djecu u nove škole, naravno pod pretpostavkom da takve još rade. Naime, prijem velikog broja raseljenih osoba je primorao mjesta da od škola naprave prijemne centre ili bolnice. K tome, školske zgrade su također uništene ratnim dejstvima.

232. Školski sistem je narušen i regrutacijom, ne samo nastavnika već i učenika. U gradovima i enklavama pod opsadom, žestoko granatiranje prisiljava djecu da ostanu u podrumima bez mogućnosti kontakta sa vršnjacima. Odlazak u školu također sprječava briga roditelja za sigurnost djece.

233. Jedan od glavnih razloga zabrinutosti majki po dolasku na relativno sigurna mjesta je prekid školovanja. Mnoge agencije, nevladine i međunarodne organizacije su prepoznale važnost pohađanja nastave za osjećaj kontinuiteta, stabilnosti i normalnosti kod djece te rade na ponovnom otvaranju škola sa lokalnim vlastima ili obezbjeđuju školovanje čak i u najgorim situacijama unutar enklava i gradova pod opsadom. Međutim, sve gore navedeno nije nimalo lako. U Sarajevu je nastava prekinuta godinu dana od početka opsade 1992. Tokom ovog perioda nekoliko posvećenih nastavnika je preuzelo inicijativu za nastavak školovanja kod kuće, u podrumima ili na drugim, relativno sigurnim lokacijama dok nastava nije ponovno započela u martu 1993. nemoguće je tačno utvrditi nivo posjećenosti nastave ali se čini da je prilično visok.

234. Škole u istočnom Mostaru rade u podrumima uz pomoć UNICEF-a uz izuzetno teške uslove zbog nedostatka električne energije. Djeca uče uz svjeće i sa najosnovnijim materijalima. Pa ipak, uprkos teškim uslovima, broj djece koja pohađaju nastavu se povećao sa 140 tokom prvog mjeseca sukoba u Mostaru na 4000 početkom januara 1994. Posvećenost nastavnika je zadivljujuća. UNICEF izvještava o početku organizovanja nastave u srednjim školama i čak na fakultetima.

235. Nastava se u Srebrenici nastavila u ljeto 1993. kada je veliki broj raseljenih koji je ovaj grad primio prešao u drugi smještaj. Roditelji, lokalne vlasti i međunarodne agencije primjećuju radikalne promjene u ponašanju djece u vremenu od samo nekoliko sedmica. Većina djece je postala aktivnija i življa, nastavljajući sa igrom na uobičajen način.

236. Škola je ponovo počela u junu 1993 i u drugoj enklavi, Žepi, gotovo odmah poslije prestanka borbi. Zamijećen je znatan napredak u ponašanju djece premda su neka sporije radila ili zaboravila prije naučeno.

237. Lokalne škole u Zenici, Tuzli i hercegovačkim gradovima imaju problema zbog smještaja raseljene djece od koje svi nisu u mogućnosti pohađati nastavu. Štoviše, poslije dugotrajne skoro potpune izolacije lokalne zajednice su dostigle tzv. Fazu zasićenja suosjećanjem te nevoljko prihvataju raseljenu djecu u već i onako preopterećen sistem. Neka djeca odbijaju pohađati nastavu zbog ponižavanja od strane lokalne djece. Osoblje međunarodnih organizacija izvještava o majkama depresivnim zbog dugotrajnog smještaja u kolektivnim centrima te neaktivnim po pitanju obaveznog obrazovanja djece. Smatra se da je u ovim područjima lokalnoj djeci lakše pohađati nastavu.

Problemi adolescenata u ratu

238. Adolescenti u životnoj fazi kroz koju prolaze nailaze na brojne fizičke i emocionalne promjene. U procesu su osamostaljivanja i ostvarivanja sopstvenih pogleda na svijet što predstavlja ključni momenat u uspostavljanju identiteta. Zbog svoje kognitivne zrelosti razmišljanja i sposobnosti da shvate dalekosežne posljedice rata ova skupina je mnogo ranjivija u odnosu na mlađu djecu a njihove potrebe nisu očigledne te ih šira zajednica ne prepoznaje. Mogu biti prisiljeni da preuzmu ulogu odraslih zbog traumatičnih događaja te se može činiti da se uspješno nose sa situacijom ali nedostatak emotivne zrelosti može zahtijevati pomoć odraslih poput nastavnika i vođa lokalnih zajednica koji bi trebali biti važan izvor potpore i sigurnosti za adolescente.

239. Mnogi adolescenti se počinju rizičnije ponašati zbog stresnog iskustva prouzrokovanog ratom te posežu za opojnim sredstvima, delikventno se ponašaju, kradu ili pljačkaju. Nedostatak organizovanih aktivnosti samo povećava nivo stresa kojem je ova skupina populacije izložena.

240. Posebne potrebe adolescenata se ne priznaju uvijek a agencije, međunarodne i nevladine organizacije se više usmjeravaju na mlađu populaciju. Ograničena sredstva i aktivnosti su većinom usmjerena na mlađu djecu dok se smatra da se adolescenti mogu brinuti sami za sebe. Čak se i na polju školovanja prvo pomaže osnovnim a poslije srednjim školama. Pri pružanju pomoći u hrani, potrebe adolescenata i njihovog razvoja su u potpunosti zanemarene.

241. Zaposleni u međunarodnim organizacijama koje su aktivne u BiH susreću adolescente koji prolaze kroz «krize plača», pokušavaju, samoubistvo, depresivni su ili se

agresivno ponašaju. Mnogima je dodatan teret odluka o učestvovanju ili neučestvovanju u vojnim aktivnostima. Nemoguće je sa sigurnošću utvrditi koliko je adolescenata regrutovano dobrovoljno a koliko prisilno. U bihaćkom džepu su po navodima regrutovani mladići od 16 godina u vojsku tzv. Autonomne pokrajine Zapadna Bosna. U zaštićenim zonama UN-a je mnogo mladića od 15 do 17 godina koji su se dobrovoljno prijavili a u nekim slučajevima su i prihvaćeni u vojsku Republike Srpska krajina.

242. Jak etnički animozitet rata u bivšoj Jugoslaviji je u posebno tešku situaciju doveo djecu iz mješovitih brakova. Te poteškoće su izraženije u područjima blizu zona sukoba gdje je nivo tolerancije niži. Ova djeca trpe zbog razdora u porodici prouzrokovanog sukobom te zbog primoranosti da izaberu stranu. Nailaze i na probleme u percepciji zajednice u kojoj žive a koja, iako je to pod utjecajem različitih faktora, većinom određuje djecu po nacionalnosti oca.

243. Raspad porodice i dramatično osiromašenje stanovništva dovelo je do općeg propadanja vrijednosti. Međunarodno osoblje i nevladine organizacije koje rade na programima usmjerenim na lokalne zajednice izvještavaju o porastu prostitucije čak i među mladim djevojkama, posebno u područjima gdje je koncentrisanost vojnika veća. Također izražavaju zabrinutost zbog povećanja broja djece koja bez nadzora besposleno lutaju ulicama.

244. Iako je teško odrediti, čini se da je nasilje u porodici u porastu na područjima blizu zona sukoba te da utječe prvenstveno na djecu. Nivo zlostavljanja djece je međutim nejasan.

246. Roditelji šalju djecu u druga mjesta ili zemlje kako bi bila sigurnija, nadajući se kasnijem spajanju. Na žalost, u velikom broju slučajeva, evakuacija nije organizovana na odgovarajući način. Dobronamjerne organizacije evakuiraju djecu ne vodeći računa o razdvajanju od roditelja kao najtraumatičnijem iskustvu koje dijete može imati. Neke od ovih evakuacija nisu propisno dokumentovane niti se pobrinulo za slijed događaja i mehanizme kontinuiranog kontakta porodica što može ugroziti spajanje te prouzrokuje brigu i roditelja i djece zbog razdvojenosti bez kontakta koja ponekad traje i 2 godine. UNICEF i UNHCR su u junu 1992. izdali Zajedničku izjavu i upute za evakuiranje djece sa ciljem sprječavanje nepropisno organizovanih evakuacija.

247. Do razdvajanja porodica je dolazilo i kada su majke sa djecom napuštale domove dok su očevi bili na frontu ili u pritvoru. Oni su većinom prošli više smještaja što dodatno ugrožava pronalaženje rodbine i mogućnost spajanja ili su razdvojeni zbog izmjene linija fronta. Štoviše, mnoga djeca su tokom višebrojnih selidbi izgubila roditelja ili člana rodbine koji je bio u pratnji.

C. Izbjegla i raseljena djeca

248. Mnoga od izbjegle i raseljene djece koja su ozbiljno traumatizirana, pate od posttraumatskog poremećaja ponašanja (PTPP) zbog svega proživljenog. Identificiranje i

liječenje te djeca zahtijeva pažnju i ulaganje. Sve zemlje bivše Jugoslavije koje prihvaćaju izbjegle, vlade, međunarodne agencije i nevladine organizacije svjesne su problema te počinju pružati liječenje onima kojima je to potrebno, posebno djeci. Obim problema pokazuje da će u tu svrhu morati biti izdvojeno više sredstava.

249. Čak i osobe koje nisu traumatizirane imaju psihičkih problema. Psiholozi koji rade da raseljenim i izbjeglim osobama izvještavaju o općem beznađu, užasnom osjećaju gubitka i neizvjesnosti zbog nepoznate sudbine članova porodice, posebno muževa i očeva te o osjećaju krivice zbog isključenosti iz patnje. Prisutni su i nesigurnost i zabrinutost zbog budućnosti te depresija koja se pogoršava kako vrijeme prolazi.

250. Ovakve emocije se pogoršavaju kad je osoba smještena u kolektivni centar bez privatnosti. Djeca, u slučaju ako ne idu u školu, provode vrijeme dosađujući se. Život u kolektivnim centrima porodici uskraćuje standardnu ulogu. Mnogi od izbjeglih i raseljenih, čak i ako su u početku prihvatili situaciju počinju gubiti samopouzdanje i osjećaj kontrole nad životom. U ovakvom okruženju mnogi roditelji nemaju snage zadovoljiti dječije potrebe te ih ostavljaju bez nadzora. Suočena sa povlačenjem i pasivnošću odraslih, djeca i adolescenti se češće problematično ponašaju, konzumiraju alkohol, cigarete ili su agresivni.

251. Veliki broj izbjeglih i raseljenih je ogromno opterećenje za ekonomiju i infrastrukturu zemlje domaćina. Službeni podaci navode da je u Hrvatskoj registrovano 241.492 raseljenih i 252 153 izbjeglih osoba. Procjenjuje se da postoji još 37.500 neregistrovanih a približno 33,6% izbjeglih i 37,7% raseljenih osoba čine djeca do 16 godina. Izbjegli i raseljeni čine skoro 6% stanovništva Hrvatske. Oko 57% izbjeglih se izjasnilo kao Muslimani a 41% kao Hrvati.

252. Prema podacima Vlade Republike Hrvatske, sva djeca raseljena unutar Hrvatske (hrvatske nacionalnosti) su uključena u sistem primarnog i sekundarnog obrazovanja. Međutim, skoro trećina djece izbjeglica ne pohađa nastavu. Djeca neregistrovanih porodica nemaju pravo na bilo kakav oblik pomoći u vezi školovanja ili liječenja. Broj i smještenost izbjegličke populacije opteretio je mnoge škole koje su prisiljene raditi u nekoliko smjena. Uprkos tome, mjesta nema dovoljno za sve. U ovom slučaju hrvatska djeca imaju prednost, posebno kada je riječ o srednjem obrazovanju. Izbjegličkoj djeci se može ponuditi mjesto u udaljenoj školi a onda mogućnost i cijena prevoza sprječavaju pohađanje. Drugi problem je nedostatak osoblja i odgovarajućeg prostora ili nedostatak sredstava predviđenih za obezbjeđenje istog.

253. U nekim slučajevima, a posebno u nekim dalmatinskim županijama u blizini borbi u BiH, stav stanovništva prema izbjeglicama nije kao prije od izbijanja sukoba Bosanskih Hrvata i Muslimana. Neki roditelji se boje poslati djecu u lokalne škole i nepovjerljivi su zbog skorih ideoloških promjena uvedenih u nastavni program predmeta poput historije, geografije, književnosti i društvenih nauka. Zabilježeni su pojedinačni slučajevi školskih direktora koji su odbili primiti djecu izbjeglice zahtijevajući dokumente koje je nemoguće dobiti. U nekim slučajevima su i sama djeca odbila nastaviti školovanje pošto su ih ponizili učitelji ili pretukli školski drugovi. Intervencija među-

narodnih agencija koje su obaviještene o ovakvim događajima je ispravila problem na nivou škole ali je djecu strah spriječio da se vrate.

254. Ambasada BiH u Hrvatskoj je aktivno zahtijevala uspostavljanje «ekstra-teritorijalnih» škola koje bi radile po bosanskom nastavnom planu i programu te bi na kraju školovanja izdavale svjedočanstvo priznato od strane hrvatskih vlasti. Trenutno postoji 21 ovakva škola, većina ih je pored izbjegličkih centara i prima pomoć od agencija UN-a ili nevladinih organizacija.

255. Prema podacima međunarodnog osoblja koji rade na terenu, stanje u obrazovanju registrovane izbjegličke djece u Hrvatskoj se značajno popravilo u posljednjih godinu dana na što je utjecao rad i pomoć nekoliko agencija poput UNHCR-a, UNICEF-a i nekoliko nevladinih organizacija.

256. Srbija je primila oko 445.000 izbjeglica. Prema zvaničnim podacima, većina izbjeglica dolazi iz BiH (235 000 ili 53 %). Drugi su iz Hrvatske (185.000), Slovenije (37.000) i BJR Makedonije (3.000). Većinu čine Srbi (80%), zatim Muslimani (7,8%). Djeca su oko 42.1 % ukupne izbjegličke populacije (194.000). Blizu 94% izbjeglica je smješteno u privatnom smještaju.

257. Prema podacima srpskih vlasti sva djeca prvoškolskog uzrasta su integrisana u školski sistem i imaju sličan pristup srednjem školovanju. Jedini problem predstavlja nedostatak prevoza do škola. Psihološke potrebe školske djece se zadovoljavaju kroz programe osmišljene od strane Instituta za mentalno zdravlje. UNICEF i UNHCR su sponzorisali psiho-socijalne programe koji se implementiraju u školama i kolektivnim centrima.

258. U BJR Makedoniji izbjeglička djeca nisu bila u mogućnosti ići u školu kada su pristigla 1992. zbog statusa njihovih roditelja koji nije bio jasan jer niko nije znao koliko će se zadržati ili da li će im to biti dozvoljeno. Vlasti su donijele odluku da se djeci dozvoli pristup lokalnim školama u oktobru 1992. godine. Do tog trenutka međutim, škole su već počele sa nastavom i mnoga važna pitanja su ostala neriješena poput jezika na kojem će se nastava izvoditi, vrsta svjedočanstva kojeg će dobiti djeca i dokumenti koji su potrebni za upis. Odluke o ovim pitanjima su se donosile na lokalnom nivou od strane nastavnika i opštinskih vlasti. Mnoga od njih su riješena u proljeće i ljeto 1993. godine da bi se djeci omogućilo da nadoknade propušteno, Ministarstvo obrazovanja je u saradnji sa UNICEF-om organizovalo ljetne kurseve koji su pripremili učenike za nastupajuću školsku godinu. Ipak, još ima djece koja ne mogu ići u školu zbog udaljenosti kolektivnih centara i nepostojanja prevoza. Neka od ove djece mogu pohađati samo «ekstra teritorijalne» škole koje su organizovane u nekim kolektivnim centrima.

259. U Sloveniji je registrovano 31.118 izbjeglica od kojih je 13.237 mlađe od 19 godina. Od toga su 5.478 djeca od 7 do 15 godina, i 3 .61 uzrasta od 16 do 19 godina.

260. Izbjeglička djeca do sada nisu integrisana u slovenački školski sistem. Za njih je nastavu organizovalo Ministarstvo obrazovanja i sporta a program je određen u saradnji

sa vlastima BiH. Časovi se većinom drže u adaptiranim prostorima kolektivnih centara a djeca nemaju uvijek pristup svim školskim aktivnostima poput gimnastičke sale i sportske opreme. Većinom ih podučavaju učitelji ili drugi profesionalci koji su i sami izbjeglice a koji primaju određenu nadoknadu za svoj rad kroz bilateralne doprinose Sloveniji. U 1994. gdoini UNHCR će snositi većinu ovih troškova. Materijale su obezbijedili UNHC, UNICEF i nevladine organizacija Cause Commune. Sva djeca osnovnoškolskog uzrasta se obrazuju dok se samo 20 do 25% srednje školske djece uključilo u obrazovanje. Iako razdvajanje školskih programa može pomoći izbjegličkoj djeci da očuvaju identitet i nastave sa poznatim programom, spriječen je direktan dodir sa slovenačkom djecom i time smanjenje predrasuda koje iz takvih kontakata mogu proizaći.

Maloljetnici bez staratelja i pratnje

261. Osim u Srbiji, koja je registrirala 1200 maloljetnika bez staratelja uključujući 31 dojenče u institucijama, broj maloljetnika bez staratelja u regiji ostaje neodređen. Hrvatske vlasti su spominjale broj od približno 11 000. Tu spadaju sva djeca koja su izmještena zbog vlastite sigurnosti i koja su još u redovnom kontaktu sa roditeljima te ne samo djeca koja trebaju zaštitu jer su roditelje izgubili ili je njihova sudbina nepoznata. Implementirajući odredbe Porodičnog zakona, hrvatske vlasti su kroz Centre za socijalnu zaštitu identificirale više od 70 djece kojima je potreban skrbnik te su iste i odredile. U Hrvatskoj je jedna nevladina organizacija započela detaljno dokumentirati slučajeve svakog maloljetnika bez pratnje, ne samo na području Hrvatske, već i u drugim zemljama, obezbjeđujući zaštitu licima koja bježe od ratnih dejstava.

262. Siročad i napuštena djeca iz BiH su posebno ranjiva te je njihov problem od specijalnog značaja. Mnoga napuštena djeca su prema izvještajima u zakonskom krugu bez kraja, bez imena ili pravnog statusa. Srpsko zakonodavstvo npr. zahtijeva da bar jedan roditelj da ime djetetu. Djeca koju su napustili prije registriranja su dakle u pravnom vakuumu i predstavljaju izazov za zelje domaćine koje, kao potpisnice Konvencije o pravima djece, moraju obezbijediti dječije pravo na ime i nacionalnost. Siročad također predstavljaju ozbiljnu dilemu. Za mnoge postoji nada da će se njihovi roditelji pronaći kada se sukob završi. Neke su zemlje čak donijele zakon koji spriječava usvajanje djece sa ratnih područja u slučaju da se njihovi roditelji kasnije pojave. Većina ove djece je dakle u skrbi institucija. Čak i kada se ustanovi bez ikakve sumnje da su roditelji djeteta nestali, zemlje domaćini nevoljko smještaju djecu u porodice ili ih daju na usvajanje te ne preuzimaju nikakve mjere koje bi bile u najboljem interesu djece. Srpske vlasti to ne rade pod izgovorom da ne žele biti optužene za «srbijanizaciju» djece iz BiH. Što se tiče djece Bosanskih Srba, pojašnjenje leži u njihovom nejasnom nacionalnom statusu. Hrvatske vlasti svoju nevoljnost pripisuju statusu «stranaca» djece i interesu Vlade BiH da zadrži ovlasti nad svojim građanima. Identifikovani slučajevi se prijavljuju Konzulatu BiH i ništa se dalje ne poduzima.

D. Djeca u sjenci rata

263. Djeca koja žive na području bivše Jugoslavije koje nisu direktno upletene u rat još uvijek osjećaju posljedice. Svakodnevne vijesti u novinama i na televiziji, gubitak rođaka u područjima sukoba, brige roditelja, razgovori o dešavanjima u školi, promjene školskog programa i, u nekim zemljama, promijenjeno ponašanje prema manjinskim grupama stanovništva imaju veliki utjecaj na djecu.

264. Evaluacija i analiza tih posljedica se vrši i vlasti nastoje reagovati u svim državama nastalim raspadom Jugoslavije. U proces su uključene i agencije, međunarodne organizacije i nevladine organizacije koje su počele sa ili su proširile svoje programe u regiji zbog velikog priliva izbjeglica. Specijalni izvjestitelj primjećuje u vezi s tim različitu podršku međunarodne zajednice različitim državama nasljednicama Jugoslavije koja nije u skladu sa brojem raseljenih i izbjeglih. Takve razlike imaju za posljedicu to da su neke bivše republike, poput Srbije i Crn Gore, mnogo opterećenije od drugih.

265. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su primjetili nedostatak lijekova u bolnicama te da je opšti standard sterilizacije i higijene neprimjeren zbog nedostatka opreme za čišćenje i steriliziranje. Nekoliko djece koja boluju od meningitisa i tuberkuloze su posjećena u prištinskoj bolnici. U Crnoj Gori, saradnici Specijalnog izvjestitelja su vidjeli bebe koje su morale dijeliti inkubator dok je neka oprema ležala po strani zbog nedostatka dijelova koji se ne mogu uvesti. Također su vidjeli djecu bez jasne dijagnoze zbog nedostatka re-agenasa potrebnih za neophodne testove. Obaviješteni su da je testiranje za HIV i hepatitis B problematično. Zbog nemogućnosti nabavke određenih lijekova, povećan je broj pacijenata koji ih kupuju od sopstvenih sredstava, u privatnim apotekama gdje cijene mogu biti astronomske. Međutim, i posjećene apoteke u gradu su bile skoro prazne.

266. Situacija je dramatična i zapanjujuće varira od regije do regije u vezi sa stanjem mentalno hendikepirane djece i odraslih. U nekim slučajevima, ova lica su potpuno zanemarena. Obim njihovih potreba je velik. Nedostatak lijekova, sedativa, odjeće, posteljine i hrane je najizraženije. Nevladine organizacije koje se bave ovim područjem navode da je nedostatak materijala za brigu, hrane i ekonomsko stanje utjecalo na motivaciju osoblja koje radi sa ovim licima. Potreba za ljubaznošću i humanim pristupom je očigledna. Potrebe ne mogu biti ni zadovoljene kada je osoblje primorano da ova lica veže zbog nedostatka odgovarajućih lijekova za smirenje. Sve ovo se dešava u trenutku kada se psihijatrijske bolesti šire zbog, između ostalog, jake traume izazvane ratom.

267. Fizički onemogućena lica su suočena sa specijalnim teškoćama. Sa manjkom resursa, nema dovoljno materijala koji bi fizički hendikepiranoj djeci omogućio kontakt sa okolinom. Nema dovoljno sredstava za knjige na Braillevom pismu. Posebne škole za nijemu djecu su također suočene sa problemima. Drugi materijali neophodni za rad ustanova s punim smještajem su gorivo za grijanje, posteljina i hrana.

268. Zbog nezadovoljavanja mnogih potreba, hendikepirana se djeca i druge osobe u ustanovama vraćaju porodicama za duže vrijeme u toku kojeg im ne može biti omogućena odgovarajuća briga.

269. Sirotišta i mjesta za obrazovanje djece sa neprilagođenim ponašanjem također imaju problema zbog nedostatka goriva za grijanje te ogromnog manjka hrane. Nedostatak materijala za odgovarajući razvoj siročadi i za edukaciju djece kroz aktivnosti je bio više nego očit u nekoliko ustanova koje su saradnici Specijalnog izvjestitelja posjetili.

270. Postoje razlike među regijama. Nevladina organizacija koja radi u SRJ navodi: «Na Kosovu, mnoga slijepa lica nemaju čak ni bijeli štap, da ne pominjemo paralizovane koji nemaju kolica ili madrace za spriječavanje rana od ležanja.» Djeca ometena u razvoju čiji su roditelji izgubili posao su u veoma teškoj situaciji . Roditelji se ne mogu prijaviti za terapiju jer nemaju socijalno osiguranje. Zaista, na području cijelog Kosova, briga za zdravlje predstavlja problem koji je u velikoj mjeri povezan sa politikom, na žalost stanovništva.

271. Saradnici Specijalnog izvjestitelja su imali priliku vidjeti ohrabrujući primjer saradnje na polju brige i rehabilitacije djece. Bolnica iz Crne Gore je uspjela dobiti sredstva iz međunarodnih izvora te je posvećena liječenju ratnih povreda, neuhranjenosti i psihosomatskih poremećaja. Može se pobrinuti za najviše 150 djece te tretira fizičke i mentalne nedostatke prouzrokovane ratom. U tom smislu predstavlja oazu u pustinji.

E. Zaključci i preporuke

272. S obzirom na trenutni sukob, ljudska prava djece koja utjelovljuje Konvencija o ljudskim pravima djece su u potpunosti zanemarena.

273. Specijalni izvjestitelj napominje da je kršenje humanitarnog prava, kao što su granatiranje civilnog stanovništva i snajperski napadi, vrlo često usmjereni protiv djece.

274. Izbjegla i raseljena djeca zahtijevaju mnogo podrške u situaciji u kojoj su se našli. Sve aktivnosti usmjerene na pružanje neophodne pomoći zaslužuju podršku.

275. Potrebno je nastaviti sa usmjeravanjem pažnje na psihološke potrebe djece u ratu kroz podršku organizovanju školovanja i obrazovanja.

276. Međunarodna zajednica treba obratiti više pažnje na potrebe adolescenata. Postojeći programi usmjereni na mlađu djecu trebaju biti prošireni i na ovu grupu koja je najrizičnija u smislu ratnih posljedica.

277. Stanje psihološko i fizički ometene djece zaslužuje posebnu pomoć stručnih agencija.

278. Pravo djeteta na ime i nacionalnost treba poštovati u svakom pogledu. Napuštena djeca se trebaju odmah registrovati te je potrebno pronaći najbolje rješenje njihovog problema. Identifikacija, dokumentovanje i pronalaženje roditelja maloljetnika bez pratnje je potrebno sprovesti kako bi se olakšalo spajanje porodice.

VIII. PRETHODNE PREPORUKE SPECIJALNOG IZVJESTITELJAI NASTAVAK ISTIH

A. Uvodne napomene

279. Tragični sukobi na području bivše Jugoslavije prouzrokovali su narušavanje ljudskih prava bez presedana u Evropi od Drugog svjetskog rata. Oni predstavljaju ozbiljan test i izazov za međunarodni sistem zaštite ljudski prava. Specijalni izvjestitelj je, od trenutka kada mu je ta dužnost dodijeljena,u potpunosti svjestan činjenice da gore navedena kršenja moraju utjecati na način implementacije mandata koji mu je dodijelila Komisija za ljudska prava. U početnoj fazi svojih aktivnosti, u memorandumu upućenom Generalnom sekretaru 4. septembra 1992., Specijalni izvjestitelj je naveo: «… mandat treba implementirati tako da vodi ka konkretnim i momentalnim posljedicama nevezano za pregovore o dugoročnom političkom rješenju koje će odrediti budućnost bivše Jugoslavije. Zbog toga mandat nije moguće ograničiti na pripremu izvještaja koji navode činjenice i mišljenja i koji se podnose organima UN-a. Mandat treba imati za rezultat brze i konkretne mjere u interesu stanovništva koje pati i čija su ljudska prava narušena». Pri formulisanju svojih preporuka, Specijalni izvjestitelj je bio ubjeđen da će njihova brza implementacija imati prije svega preventivan karakter.

280. Specijalni izvjestitelj vjeruje da se, uzevši u obzir konflikt koji se odvija na teritoriji BiH i koji se može proširiti i na druga područja bivše Jugoslavije, stanje ljudskih prava ne može razmatrati nevezano za razvoj političke i vojne situacije. Najosnovnije ljudsko pravo – pravo na život- miliona ljudi je na kocki. Iz tog razloga smatra potrebnim da u svojim preporukama ukaže na pitanja poput ovlasti UNPROFOR-a, razoružavanje, humanitarne probleme itd.

281. Većina preporuka Specijalnog izvjestitelja se odnosi na situaciju na prostoru BiH. ne smije se zaobraviti da njegov mandat uključuje i četiri druge države.Bitno je naglasiti da su sve vlade ovih država u pravilu potpuno surađivale sa izuzetkom SRJ (Srbija i Crna Gora). Mada je prihvatila misije unutar mandata Specijalnog izvjestitelja, ova država je odbila dozvoliti otvaranje stalnog ureda u Beogradu. Štaviše, vlasti Bosanskih Srba su uveliko sprječavale i otežavale monitoring ljudskih prava na teritoriju pod njihovom kontrolom.

282. U nastavku, Specijalni izvjestitelj predstavlja Komisiji za ljudska prava glavne preporuke koje je izložio u prethodnim izvještajima i analizu realizacije i nastavka istih. Neke dodatne preporuke, poput onih vezanih za problem nestanka i organizaciju terenskih ureda, razmatra u drugim dijelovima ovog izvještaja.

B. «Etničko čišćenje»

Preporuke vezane za «etničko čišćenje»
(E/CN.4/1992/S-1/9, paragraf 61, 28. august 1992. godine)

283. Etničko čišćenje se može izjednačiti sa sistematskim čišćenjem civilnog stanovništva po etničkom osnovu pri čemu se isto prisiljava da napusti područje gdje živi. Ta je politika bila cilj cjelokupnog konflikta. Specijalni izvjestitelj je bio ubjeđen da međunarodna zajednica mora učiniti sve kako bi se takva politika zaustavila i s tom namjerom je formulirao više preporuka.

284. Ujedinjene Nacije ne smiju nagraditi politiku «etničkog čišćenja» dozvoljavajući da se pridobijanje teritorija i raseljavanje stanovništva ustoliči. Moraju se dakle držati dvaju nenarušivih principa. Kao prvo, mora postojati pravo povratka u domove za sve izbjegle i raseljene. Kao drugo, nikakva promjena vlasništva nastala kao posljedica primjene sile ne smije biti priznata[31].

286. Također, Vijeće sigurnosti je svojom rezolucijom 787 (1992) od 6. oktobra 1992. godine (paragraf 2) ponovno potvrdilo da bilo kakvo preuzimanje vlasništva kroz prisilu ili etničko čišćenje nije zakonito i prihvatljivo te neće utjecati na ishod pregovora o ustavnom uređenju Republike BiH i svim raseljenim osobama će se omogućiti povratak u predratne domove[32].

287. Svojom rezolucijom 48/153 od 8. decembra 1993. godine, generalna skupština je pominjala «etničko čišćenje» u 11 i 25 paragrafu. U posljednjem, Skupština zahtijeva od svih Država članica i kompetentnih organizacija da razmotri implementaciju preporuka Specijalnog izvjestitelja, uključujući i potrebu za efektnim odgovorom na politiku «etničkog čišćenja» koju sprovode snage Bosanskih Srba i Hrvata.

288. Lord Owen je u obraćanju Vijeću sigurnosti 13. novembra 1992 naveo slijedeće: «Evropa zna da, u slučaju da se ovo očito «etničko čišćenje» toleriše, da se počiniteljima dozvoli da pobjegnu pravdi i da se žrtvama ne pomogne pri povratku u domove i na zemlju, onda ćemo mi, Europljani, platiti užasnu cijenu.» (vidi S/25221, Dodatak I, paragraf 4[33].

290. Uprkos uvjeravanjima Vijeća sigurnosti, Generalne skupštine i međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji (ICFY) da se preuzimanje teritorija silom neće priznavati, raspadom mirovnog plana Vance-Owen, prijedlozi podjele predstavljaju potpuno zanemarivanje najvažnijih preporuka Specijalnog izvjestitelja koje se odnose na pravo povratka i povrat vlasništva.

---

[31] Slične preporuke specijalnog izvjestitelja se mogu naći u: E/CN.4/1992/S-1/10, stav 25 (a), 27. oktobar 1992. godine; A/47/666, stav 144, 17. novembar 1992. godine; E/CN.4/1993/50, stav 269 (3), 10. februar 1993.. godine; Memorandum Generalnom sekretaru, stav 19, 4. septembar 1992. godine

[32] Vidi ostale rezolucije Vijeća sigurnosti: 819 (1993) od 16. aprila 1993. godine, preambula; 836 (1993) od 4. juna 1993. godine, stav 6; 859 (1993) od 24. augusta 1993. godine, stav 6 (c)-(d) i Generalne skupštine: 46/242 od 25. augusta 1992. godine, stav 8; 47/147 od 18. decembra 1992. godine, stav 11

[33] Vidi također S/25403 od 12. marta 1993. godine, stav 4 i S/26479 od 26. marta 1993. godine, Aneks I.H.

291. Specijalni izvjestitelj je 17. novembra 1992. godine (A/47/666, paragraf 135) upozorio da uvjeravanja međunarodne zajednice da se «etničko čišćenje» neće tolerisati nema značaja bez odlučne primjene takvog stava. Zaista, izvjestio je da se kontinuirana praksa «etničkog čišćenja» u bivšoj Jugoslaviji oslanja na predpostavke protagonista međunarodne neaktivnosti: « 135. nastavak «etničkog čišćenja» je namjeran čin kojim se želi postaviti pred svršen čin uz očito nepoštivanje međunarodnih obaveza. Nastavljanje sa ovakvom politikom pretpostavlja nesposobnost ili nevoljnost međunarodne zajednice da prisili na poštivanje sporazuma svečano prihvaćenih pod budnim okom UN-a te tako podriva kredibilitet i autoritet međunarodnih institucija. Međunarodna zajednica ne smij dozvoliti da se nastavi sa potpunim zanemarivanjem i narušavanjem Londonskog i Ženevskog sporazuma.»

292. Ovo je upozorenje međunarodna zajednica ignorisala i situacije se pogoršala do te mjere da se ne samo analiza pokazala tačnom već je ko-predsjedavajući komiteta međunarodne komisije za bivšu Jugoslaviju sada prisiljen planirati podjelu BiH i konačno preseljenje stanovništva.

293. Specijalni izvjestitelj je upozorio i na činjenicu da se jasno može vidjeti kako se situacija razvija te da se razvoj događaja koji je doveo do podjele mogao spriječiti. Ipak, nije došlo ni do kakvog ozbiljnog pokušaja međunarodne zajednice da se ovakav ishod spriječi . treba ponovno navesti mišljenje Specijalnog izvjestitelja izneseno o podjeli BiH:

« 12. ... Treba napomenuti da se «etničko čišćenje» ne sprovodi samo na području gdje su Srbi većinska populacija. U nekim gradovima koji su najviše pogođeni srpskim «etničkim čišćenjem», kao što je Prijedor, Muslimani i Hrvati su bili većina.»

«13. ovo opravdava strah da je krajnji cilj možda priključenje «Velikoj Srbiji» područja BiH i Hrvatske koja su okupirali Srbi….Mali je korak od zagovaranja srpske kontrole nad svim područjima koja Srbi naseljavaju do istjerivanja ne-srpskih građana iz takvih područja. Hrvatski nacionalisti također snose dio odgovornosti za ovakav ekstreman položaj upražnjavajući diskriminaciju srpske populacije u Hrvatskoj koja je samo dolila vatru na strahove Srba i doprinijela njihovom ultra-nacionalističkom stavu.»

C. Sigurnosne zone u BiH

Preporuke u vezi sa sigurnosnim zonama
(E/CN.4/1992/S-1/10, paragraf 25 (b), 27, oktobar 1992. godine)

294. Unutar BiH treba uspostaviti sigurnosne zone pod nadzorom UN-a za zaštitu raseljenih.[34]

[34] Slične preporuke specijalnog izvjestitelja se mogu naći u: A/47/666, stav 142, 17. novembar 1992. godine; E/CN.4/1993/50, stav 269 (1)(b), 10. februar 1993. godine; E/CN.4/1994/3, stav 94, 5. maj 1993. godine;

Komentar

296. Prva sigurnosne zona je odobrena tek u aprilu 1993, skoro šest mjeseci poslije preporuke Specijalnog izvjestitelja. Sigurnosne zone u BiH, posebno Sarajevo su većinom drastično prenapućene, nedostaje im hrane, lijekova te su pod stalnim granatiranjem i napadima vojske. UNPROFOR nije bio sposoban obezbijediti sigurnost ovih područja. U velikoj mjeri su one 'sigurne' samo na papiru.

D. Humanitarna pomoć

Preporuke za povećanje humanitarne pomoći (E/CN.4/1992/S-1/10, paragraf 25 (c), 27. oktobar 1992. godine)

297. Potrebno je povećati humanitarnu pomoć svim licima u pogođenim područjima BiH, uz posebnu dodatnu pomoć Vlade aktivnostima UNHCR-a[35].

Komentar

299. Dok su međunarodne operacije pomoći uglavnom dobro financirane, povremena smanjenje količine međunarodne pomoći su prisilile UNHCR da smanji količine pojedinačne pomoći u BiH.

Preporuke o koridorima humanitarne pomoći (E/CN.4/1992/S-1/10, paragraf 25 (d), 27.oktobar 1992. godine)

300. Prednost ima otvaranje humanitarnih koridora u BiH u cilju zaštite konvoja koji prevoze pomoć[36].

Nastavak

301. Vijeće sigurnosti je rezolucijom 776 (1992) 14. septembra 1992. godine (paragraf 2) ovlastilo proširenje mandata UNPROFOR-a između ostalog i na zaštitu konvoja.

302. Rezolucijom 787 (1992) 16. novembra 1992. godine (paragraf 18), Vijeće sigurnosti je pozvalo sve strane da osiguraju sigurno dostavljanje humanitarne pomoći.

---

[35] Slične preporuke specijalnog izvjestitelja se mogu naći u: E/CN.4/1993/50, stav 269 (1), 10. februar 1993. godine; E/CN.4/1994/3, stav 96, 5. maj 1993. godine; E/CN.4/1994/47, stav 226, 17. novembar 1993. godine: "On također poziva međunarodnu zajednicu da velikodušno i brzo odgovori na potrebe Bosne i Hercegovine tako što će obezbijediti humanitarnu pomoć u razmjerama i obliku koji nalažu potrebe. Specijalni izvjestitelj ne može dovoljno da naglasi da će ljudi umrijeti bez međunarodne humanitarne pomoći."

[36] Slične preporuke specijalnog izvjestitelja se mogu naći u: A/47/666, stav 145, 17. novembar 1992. godine; E/CN.4/1993/50, stav 269 (1)(b), 10. februar 1993. godine: "U skladu s tim, Specijalni izvjestitelj oštro osuđuje sve postupke koji blokiraju, ometaju ili na bilo koji način odgađaju distribuciju svih vrsta humanitarne pomoći."

303. Rezolucijom 819 od 16. aprila 1993. godine (paragraf 8), Vijeće sigurnosti zahtijeva neometanu dostavu humanitarne pomoći svim dijelovima R BiH te napominje da sprječavanje istog predstavlja ozbiljno kršenje međunarodnog humanitarnog prava.

304. Rezolucijom 859 (1993) od 24. augusta 1993. godine (paragraf3), Vijeće zahtijeva neometano dostavljanje pomoći posebno za»sigurnosne zone» u BiH.

Preporuke o ujedinjenju porodica (E/CN.4/1992/S-1/10, para.66, 28 august 1992. godine)

306. Posebnu pažnju treba posvetiti porodicama i ujedinjenju da bi se minimizirale posljedice razdvojenosti. Posebno treba uzeti u obzir potrebe siročadi[37].

Nastavak

307. Specijalni izvjestitelj nema podataka o bilo kakvoj rezoluciji koja je nastavila implementaciju ove ideje.

Komentar

308. Praksa UNHCR-a je pokazala da se posebno vodi računa o potrebama razdvojenih porodica i siročadi. Strane uključene u sukob su potpuno zanemarile održavanje kontakta među članovima porodice. Također se nije riješilo ni pitanje ujedinjenja članova porodice koji se nalaze u raznim zemljama van bivše Jugoslavije.

Preporuke o obezbjeđenju skloništa i prihvatanju izbjeglica od strane evropskih zemalja (E/CN.4/1992/S-1/10, para.25(a), 27.oktobar 1992. godine)

309. Potrebno je formirati privremena prihvatilišta u inostranstvu kako bi se zaštitili najugroženiji. Evropske države trebaju ponuditi azil i privremeni smještaj što je moguće više osoba ugorženih konfliktom u BiH[38].

Nastavak

310. Specijalni izvjestitelj nema podataka o bilo kakvoj rezoluciji koja je nastavila implementaciju ove ideje.

---

[37] Slična preporuka specijalnog izvjestitelja se može naći u: E/CN.4/1993/50, stav 269 (1)(d), 10. februar 1993. godine

[38] Slične preporuke specijalnog izvjestitelja se mogu naći u: A/47/666, stav 143 i 145, 17. novembar 1992. godine, E/CN.4/1994/3, stav 94(c), 5. maj 1993. godine, E/CN.4/1993/50, stav 269 (1)(f), 10. februar 1993. godine

Komentar

310. U mnaogim evropskim zemljama postoji otpor prema prihvatanju izbjeglica. Mada su prihvatile izbjeglice i azilante, postepeno su uvedena ograničenja imigracije i kretanja izbjeglica unutar Evrope.

312. Ovaj stav se očituje na primjeru koji se dogodio poslije sporazuma sukobljenih strana u novembru 1992. o puštanju pritvorenih uz uslov da se isti smjeste van bivše Jugoslavije. Ipak u početku nije bilo dovoljno podrške od strane evropskih zemalja i puštanje pritvorenika je prekinuto.

E. Zatvorenici i pritvorenici

Preporuke o pristupu Crvenog krsta pritvornim kampovima (E/CN.4/1992/S-1/10, paragraf 64, 28. august 1992. godine)

313. Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) treba imati pristup svim pritvornim centrima i kampovima kako bi obezbijedio pomoć zatvorenicima i pritvorenicima. Isto je potrebno implementirati bez obzira na veličinu kampa.

Nastavak

314. Rezolucijom Vijeća sigurnosti 770 (1992) od 13. augusta 1992. godine (paragraf 4) zahtijevan je neometan pristup svim pritvornim kampovima za MKCK i druge humanitarne agencije koje bi pružile pomoć zatvorenim. Vidi Rezoluciju generalne skupštine 46/242 od 25. augusta 1992. godine (paragraf9) i 47/147 od 18. decembra 1992. godine (paragraf 11)

Komentar

315. Iako je pristup mnogim pritvornim centrima odobren, nastavlja se sa odgađanjem i sprječavanjem koje narušava rad humanitarnih agencija. Uslovi u kampovima su užasni i podrazumijevaju prijeka pogubljenja, ozbiljno batinanje, silovanje i mučenje uz neodgovarajuću ishranu, odjeću, smještaj i higijenske uslove.

Preporuke u vezi sa oslobađanjem pritvorenih (E/CN.4/1992/S-1/10, paragraf 65, 28. august 1992. godine)

316. Svi pritvorenici trebaju odmah biti pušteni[39].

[39] Slične preporuke Specijalnog izvjestitelja se mogu naći u: A/47/666, stav 143, 17. novembar 1992. godine; E/CN.4/1993/50, stav 269 (1)(a), 10. februar 1993. godine; E/CN.4/1994/3, stav 94, 5. maj 1993. godine

Nastavak

317. Ko-predsjedavajući Upravnog komiteta ICFY je pozvao na momentalno oslobađanje svih zatvorenika (vidi S/ 25050, Dodatak II, januar 1993. godine). Vidi također S/25221, 2. februar 1993. godine, paragraf5)

318. I generalna skupština je Rezolucijom 47/147 od 18.decembra 1992. godine (paragraf12) pozvala na zatvaranje svih pritvornih centara koji nisu u skladu sa Ženevskom konvencijom te da se svi zatvorenici oslobode.

Komentar

319. Neki su kampovi zatvoreni ali više hiljada ljudi ostaje zatvoreno. Štoviše, u suprotnosti sa četvrtom Ženevskom konvencijom i sporazumima uključeni strana, oslobađanje vojnih i civilnih zatvorenika se često uslovljava razmjenom istih (E/CN.4/1992/S-1/10, paragraf 23, 28. august 1992. godine)

F. Žrtve silovanja

Preporuke u vezi sa specijalnom brigom za žrtve silovanja (E/CN.4/1993/50, paragraf 269 (I) (d), 10. februar 1993. godine)

320. Žrtvama silovanja se mora obezbijediti pristup odgovarajućoj psihološkoj i liječničkoj brizi.

Nastavak

321. Rezolucijom 798 (1992) od 18. decembra 1992. godine (paragrafi 1-5), Vijeće sigurnosti je odobrilo Delegaciji Vijeća Evrope da istraži problem silovanih žena u BiH. Vidi izvještaj ekspertnog tima sa zadatkom da istraže navode o silovanjima na području bivše Jugoslavije (E/CN.4/1993/50, Dodatak II, 10. februar 1993); Komisija, 30. jun 1993. godine).

Komentar

322. Situacija u vezi sa silovanjima je prilično istražena. Trenutno na tome radi Ekspertna komisija. Pa ipak, slučajevi silovanja su prijavljivani tokom cijelog mandata Specijalnog izvjestitelja. Mnoge preporuke Specijalnog izvjestitelja su ponovile agencije koje se bave rehabilitacijom žrtava traume i odražavaju se u njihovim aktivnostima.

G. Ratni zločini

Preporuka o uspostavljanju Ekspertne komisije (E/CN.4/1992/S-1/9, paragrafi 69-78, 28. august 1992. godine)

323. Specijalni izvjestitelje je preporučio da se osnuje Ekspertna komisija koja će istražiti kršenja međunarodnog humanitarnog prava[40].

Nastavak

324. Rezolucijom 771 (1992) od 13. augusta 1992. godine (para. 5 i 6), Vijeće sigurnosti je pozvalo države Članice da prikupe i podnesu Generalnom sekretaru dokaze o kršenjima međunarodnog humanitarnog prava. Ekspertna komisija je ustanovljena Rezolucijom 780 (1992) 6. oktobra 1992 (para. 1-4) u cilju ispunjavanja preporuka Specijalnog izvjestitelja. Vijeće sigurnosti je prihvatilo i rezoluciju 787 (1992) 16. novembra 1992 (paragraf 8) u vezi sa ovim pitanjem.

Komentar

325. Komisija je osnovana i radila je po preporukama Specijalnog izvjestitelja. Ne može se ipak reći da su Komisiji uvijek obezbijeđena odgovarajuća sredstva i podrška te su aktivnosti Komisije ograničene zbog strukture i sredstava na raspolaganju. K tome, strane u sukobu otežavaju proces kako bi spriječile objektivno istraživanje. Komisija će sa aktivnostima završiti u augustu 1994 a neophodno je da se prikupljeni materijal na odgovarajući način upotrijebi u budućim istraživanjima zločina počinjenih na području bivše Jugoslavije.

Preporuke u vezi sa odgovornošću vlasti za ratne zločine (E/CN.4/1992/S-1/9, paragraf 60, 28. august 1992. godine)

326. UN treba upozoriti vlasti u BiH da se mogu suočiti sa međunarodnim optužnicama za počinjena zvjerstva koja su počinili oni ili su ista tolerisali i odobravali[41].

Nastavak

327. Vijeće sigurnosti je rezolucijom 787 (1992) od 16, novembra 1992. godine (paragraf 7) potvrdilo individualnu odgovornost svakog lica koje prekrši međunarodno humanitarno pravo[42].

[40] Slične preporuke specijalnog izvjestitelja se mogu naći u: E/CN.4/1993/50, stav 269 (4), 10. februar 1993. godine, A/47/666, stav 140, 17. novembar 1992 godine, Memorandum generalnom sekretaru, stav 24, 4. septembar 1992. godine

[41] Slična preporuka specijalnog izvjestitelja se može naći u E/CN.4/1993/50, stav 269 (4)

[42] Vidi također rezolucije Vijeća sigurnosti: 819 (1993) od 16. aprila 1993., stav 7 i 829 (1993) od 17. aprila 1993., stav 7, te Generalne skupštine: 46/242 od 25. augusta 1992. godine, stav 7; 47/80 od 16. decembra 1992. godine, stav 4, i 47/147 od 18. decembra 1992. godine, stav 11, kao i i Svjetske konferencije o ljudskim pravima: A/Conf/157/L.2

Komentar

328. Postoji jaka međunarodna podrška za individualnu odgovornost za kršenje međunarodnog humanitarnog prava. Međutim, postoje različite poteškoće koje mogu ozbiljno ugroziti implementaciju bilo koje aktivnosti u tom smjeru. Strane u sukobu, posebno Bosanski Srbi konstantno odbacuju koncept međunarodne odgovornosti.

Preporuke u vezi sa kršenjem međunarodnog humanitarnog prava (E/CN.4/1992/S-1/9, paragrafi 60 i 69, 28. august 1992. godine)

329. Prekršioci međunarodnog humanitarnog prava trebaju biti gonjeni[43].

Nastavak

330. Vijeće sigurnosti je rezolucijom 808 (1993) od 22. februara 1993. godine (paragraf1) odlučilo da je potrebno osnovati međunarodni tribunal za suđenje osobama koje su odgovorne za ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije od 1991. godine. Vidi rezoluciju Vijeća sigurnosti 827 (1993) od 25. maja 1993. godine (paragrafi 1-2); Izvještaj generalnog sekretara i odobrenje osnivanja Tribunala « koji ima za jedini cilj krivično gonjenje osoba odgovornih za ozbiljno kršenje međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije..»; rezolucija Generalne skupštine 48/153 od 20. decembra 1993. godine (paragrafi 8) i 121 od 18. decembra 1992. godine (paragrafi 10).

Komentar

331. Međunarodni tribunal je u procesu uspostavljanja. Specijalni izvjestitelj navodi da je potrebno da isti dobije punu podršku od UN tijela i Država članica kako bi se osigurala efektivna implementacija njegovog mandata.

H. Razoružanje

Preporuke u vezi s povlačenjem teškog naoružanja (E/CN.4/1992/S-1/9, paragrafi 58-59, 28. august 1992. godine)

332. Teško naoružanje u BiH treba biti pod nadzorom UNPROFOR-a ili neutralizirano na drugi način. Lokalne vlasti trebaju razoružati paravojne ili civilne snage[44].

---

[43] Slična preporuka Specijalnog izvjestitelja se može naći u E7/CN.4/1994/47 stav 230, 17. novembar 1993. godine: "Specijalni izvjestitelj ponavlja svoje uvjerenje da počinitelji povreda ljudskih prava i humanitarnog prava moraju odgovarati pred zakonom i biti kažnjeni. Očekuje da će međunarodna zajednica uraditi sve što se od nje traži da bi se osiguralo da Međunarodni tribunal krivično goni povrede humanitarnog prava u bivšoj Jugoslaviji, te da postigne svoje ciljeve brzo i uspješno."

[44] Slična preporuka Specijalnog izvjestitelja se može naći u memorandumu Generalnom sekretaru od 4. septembra 1992. godine, stav 18.

Nastavak

333. Postignut je sporazum u sklopu pregovora u okviru ICFY za nadzor UNPROFOR-a nad teškim naoružanjem (kalibar 12.7 milimetara i više) (S/25403, Dodatak I, 12. mart 1993. godine)

334. poslije granatiranja u Sarajevu 5. februara, Međunarodna zajednica je preduzela korake za uklanjanje teškog naoružanja iz sarajevske okoline.

Komentar

335. kao posljedica nepotpune implementacije ove preporuke, teško naoružanje se uporno koristi između ostalog i za teroriziranje civilnog stanovništva, posebno u Sarajevu. U vrijeme pisanja izvještaja, odluka je već dovela do određenog napretka.

I. UNPROFOR

Preporuke za proširenje mandata UNPROFOR-a koji bi pokrivao cijelu BiH (E/CN.4/1992/S-1/9, paragraf 63, 28. august 1992. godine)

336. Mandat UNPROFOR-a treba proširiti na: (i) pokrivanje cijele teritorije BiH, (ii) prikupljanje informacija o narušavanju ljudskih prava na teritoriji BiH.

Nastavak

337. Vijeće sigurnosti je rezolucijom 776 (1992) od 14. septembra 1992. godine (paragraf 2) proširilo mandat UNPROFOR-a i na zaštitu oslobođenih pritvorenika ukoliko to zahtijeva MKCK, u skladu sa izvještajem Generalnog sekretara od 10. septembra 1992. godine (S/24540). Vidi rezoluciju Vijeća sigurnosti 786 (1992) od 10. novembra 1992. godine (paragrafi 1 i 5) u vezi s jačanjem UNPROFOR-a i upotrebe aerodroma; 807 (1993) od 19. februara 1993. godine (paragraf 8) i 824 (1993) od 6. maja 1993. godine (paragraf 6)

Komentar

338. Došlo je do značajnog povećanja snaga UNPROFOR-a u BiH. k tome, snage UNPROFOR-a su postavljene uzduž granica sa BJR Makedonijom (rezolucija Vijeća sigurnosti 759 (1992). Ipak, velika područja BiH su i dalje bez nadzora i prevazilaze mogućnosti zaštite UNPROFOR-a. Odluka o slanju snaga UNPROFOR-a u Banja luku nije implementirana zbog jakog protivljenja vlasti lokalnih Bosanskih Srba.

339. UNPROFOR je prikupio razne dokaze o kršenjima ljudskih prava. Na početku aktivnosti, Specijalni izvjestitelj je bio razočaran nespremnošću, posebno civilnog dijela

UNPROFOR-a, da sarađuje i dijeli informacije o ljudskim pravima ali je UNPROFOR pojačao saradnju bar što se tiče dijeljenja informacija. Također je dao punu podršku uspostavljanju dva terenska ureda centra za ljudska prava.

Preporuka o ovlaštenju UNPROFOR-a da interveniše
(E/CN.4/1992/S-1/9, paragraf 63,28. august 1992. godine)

340. UNPROFOR bi trebao imati pravo da interveniše da bi se zaštitila ljudska prava[45].

Nastavak

341. Rezolucijom 781 (1992) od 6. oktobra 1992. godine (paragraf1), Vijeće sigurnosti je odlučilo zabraniti vojne letove u zračnom prostoru BiH. Rezolucijom 816 (1993) od 31. marta 1993. godine (paragraf 4) Vijeće je preduzelo sve mjere potrebne za zabranu letova; i rezolucija (1993) 836 od 4. juna 1993. godine (paragraf 5) proširenje mandata UNPROFOR-a da « spriječi napade na sigurnosne zone» i da spriječi njihovo bombardovanje.

Komentar

342. Snage UNPROFOR-a nisu dovoljno moćne da intervenišu pri zaštiti ljudskih prava i prisiljene su pasivno posmatrati mnoga ozbiljna kršenja zbog neadekvatnosti mandata ili manjka resursa.

J. Ljudska prava u mirovnom procesu

Preporuke u vezi sa koordinacijom sa Međunarodnom konferencijom o bivšoj Jugoslaviji (ICFY) (E/CN.4/1992/S-1/9, paragrafi 71, 28. august 1992. godine)

343. Postoji potreba za koordinacijom međunarodnih humanitarnih i aktivnosti za održavanje ljudskih prava ICFY[46].

Nastavak

344. Rezolucijom 47/147 od 18. decembra 1992. godine (paragraf 20), Generalna skupština je pozvala odgovarajuće organe koji se bave situacijom u bivšoj Jugoslaviji da blisko sarađuju sa Specijalnim izvjestiteljem i Ekspertnom komisijom. Ko-predsjedavajući

[45] Slične preporuke Specijalnog izvjestitelja se mogu naći u: E/CN.4/1993/50, stav 269 (1)(e), 10. februar 1993. godine, E/CN.4/1994/3, stav 195, 5. maj 1993. godine, Memorandum Generalnom sekretaru, stav 21., 4. septembra 1992. godine

[46] Slične preporuke Specijalnog izvjestitelja se mogu naći u: E/CN.4/1993/50, stav 269, 10. februar 1993. godine, te Memorandum Generalnom sekretaru, stav 2(b)., 4. septembra 1992. godine

Upravnog komiteta ICFY se suglasio sa kontinuiranim kontaktom sa Specijalnim izvjestiteljem. S/25221, Dodatak I., paragraf 13, 2. februara 1993. godine

Komentar

345. Unatoč naporima Specijalnog izvjestitelja, malo je sastanaka održano sa ko-predsjedavajućim ICFY. Značajna saradnja nikada nije uspostavljena. Jednom ili dvaput nije bio pozvan na sastanke Upravnog komiteta ali je uspio povezati se i razmjenjivati podatke sa nekim radnim grupama unutar ICFY.

Preporuke u vezi sa suđenjem stranama po nivou poštivanja ljudskih prava (E/CN.4/1993/50, paragraf 269(2). 10. februar 1993. godine)

346. Vjerodostojnost sukobljenihstrana treba ocijeniti prema dokazanom poštivanju ljudskih prava. Posebno treba provjeriti da li strane puštaju sve pritvorenike, dozvoljavaju uspostavljanje sigurnosnih zona, dižu blokade i otvaraju koridore humanitarne pomoći[47].

Implementacija i komentar

347. Vrlo pomno razrađene i detaljne odredbe o ljudskim pravima su uključene u ustavne principe koje su prihvatile sve strane uključene u sukob. Očigledno je ,međutim, da ove odredbe nisu imale nikakav utjecaj na pregovarački proces s obzirom na pridobijanje teritorija silom i narušavanje drugih ljudskih prava. Specijalni izvjestitelj zahtijeva da se pitanjima ljudskih prava da prednost u mirovnom procesu i naglašava da se mirovni pregovori nisu smjeli započinjati bez prethodnog osiguravanja prestanka masovnog i ozbiljnog kršenja istih.

K. Dodatne preporuke

Preporuke o uspostavljanju neovisne agencije (E/CN.4/1992/S-1/9, paragraf 68, 28. august 1992. godine)

348. Postoji potreba za uspostavljanjem informacijske agencije UN-a sa sjedištem u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu sa osiguranim pristupom televiziji i radiju kako bi se pratile nepravilne informacije koje prenose nove agencije u bivšoj Jugoslaviji[48].

[47] Slična preporuka Specijalnog izvjestitelja se može naći u E/CN.4/1994/3, stav 94, 5. maj 1993. godine

[48] Slične preporuke Specijalnog izvjestitelja se mogu naći u: A/47/666, stav 147, 17. novembar 1992. godine; Memorandum Generalnom sekretaru od 4. septembra 1992. godine., stav 17

Nastavak i komentar

349. UN nije poduezo ništa po ovom pitanju. Ipak, neke inicijative su prihvatile brojne nevladine organizacije i pojedinci. Tako Specijalni izvjestitelj sa zahvalnošću pominje uspostavljanje Mreže alternativnih informacija sa ciljem razmjene članaka i informacija na području bivše Jugoslavije da bi se stvorili uslovi za neovisne medije i da bi se obezbijedile informacije za medijske ustanove i nevladine organizacije van bivše Jugoslavije. Njihovi napori nisu bili uspješni i informativna blokada u regiji ostaje na snazi.

Preporuke u vezi sa podrškom demokratskim pokretima (A/47/666, paragraf 146, 17. novembar 1992. godine)

350. Potrebno je postojanje međunarodne podrške demokratski usmjerenim grupama u Srbiji i na drugim područjima bivše Jugoslavije[49].

Nastavak

351. Specijalni izvjestitelj nema podataka o bilo kakvoj rezoluciji koja je nastavila implementaciju ove ideje.

Komentar

352. Čini se da je ovo nisko na listi prioriteta međunarodne zajednice poslije decembarskih izbora za Predsjedništvo Srbije. Batinanje i pritvaranje vođe opozicije Vuka Draškovića ukazuje na političko stanje u Srbiji. Demokratska opozicija nikada nije dobila odgovarajući potporu.

Preporuke o postavljanju monitora zaljudska prava na Kosovu, u Sandžaku i Vojvodini (E/CN.4/1992/S-1/9, paragraf 62, 28. august 1992. godine)

353. Potrebno je formirati međunarodne mehanizme monitoringa ljudskih prava na Kosovu, u Sandžaku i Vojvodini[50].

Nastavak

354. Komitet viših dužnosnika Konferencije o Sigurnosti i saradnji u Evropi (CSCE) je uspostavio duže misije da bi se nadgledala ljudska prava na Kosovu, u Sandžaku i Vojvodini. Vlasti SRJ (Srbija i Crna Gora) su povukle prethodno dat pristanak i misije su

---

[49] Slična preporuka Specijalnog izvjestitelja se može naći u E/CN.4/1993/50, 10. februar 1993., stav 269 (1)(g)

[50] Slična preporuka Specijalnog izvjestitelja se može naći u memorandumu Generalnom sekretaru, stav 20, 4. septembra 1992. godine

okončane. U rezoluciji 844 (1993) od 9. augusta 1993. godine (paragraf 2-3) Vijeće sigurnosti poziva vlasti Srbije i Crne Gore da ponovo razmotre svoje odbijanje nastavka misija CSCE-a.

Preporuke u vezi sa stanjem u Sarajevu (E/CN.4/1994/6, paragraf 45 (c) i (d), 26. august 1994. godine)

355. Slijedeće mjere se između ostalog moraju preduzeti u vezi sa dramatičnom situacijom u Sarajevu; (a) centalna sarajevska bolnica se mora odmah staviti pod međunarodnu zaštitu; (b) ozbiljno ranjene i bolesne treba što prije evakuirati.

Nastavak i komentar

356. problem medicinskih evakuacija je u velikoj mjeri riješen. Koševo bolnica u Sarajevu još nije pod međunarodnom zaštitom i nekoliko puta je granatirana.

L. Završna razmatranja

357. Komisija za ljudska prava je u relevantnim rezolucijama iskazala potpunu podršku preporukama Specijalnog izvjestitelja.

358. Aktivnosti Specijalnog izvjestitelja nisu bila ograničene samo na pripremu izvještaja. Intervenisao je kada god je to bilo moguće i razgovarao je sa odgovarajućim organima. Specijalni izvjestitelj se odlučio skoncentrisati na žrtve narušavanja ljudskih prava i doprinijeti rješavanju postojeće krize. Jedan od prioriteta je bio i osvještavanje svjetskog javnog mnjenja u vezi sa obimom narušavanja ljudskih prava na području bivše Jugoslavije. Nesumnjivo je da su, kako je pokazano gore, njegovi izvještaji doprinijeli usvajanju brojnih rezolucija različitih organa UN-a. Neke su od njegovih preporuka djelomično implementirane, obično uz značajno kašnjenje. U vezi s tim, potrebno je pomenuti uspostavljanje sigurnosnih zona- koliko god da su nezadovoljavajuće, stvaranje Ekspertne komisije i međunarodnog krivičnog tribunala te razvoj aktivnosti nadgledanja ljudskih prava. Pozvan je da predstavi svoje mišljenje pred vijećem sigurnosti i njegovi su izvještaji široko distribuirani. Njegove intervencije u različitim situacijama su, bez sumnje, doprinijele unapređenju stanja mnogih osoba ili grupa. Dobio je veliki broj poruka iz svih dijelova bivše Jugoslavije koje izražavaju potporu njegovim aktivnostima.

359. Ipak, nije uspio postići svoje glavne ciljeve koji se odnose na pružanje efikasne pomoći žrtvama i smanjenje masovnih povreda ljudskih prava. Njegov neuspjeh se može djelimično pripisati inherentnoj slabosti mehanizama koje on predstavlja. Mandati specijalnih izvjestitelja su veoma ograničeni. Kao rezultat, njegova pozicija vis-a-vis drugih aktera, kako međunarodnih tako i unutrašnjih, se pokazala kao slaba.

360. Sukobi u bivšoj Jugoslaviji, a naročito u Bosni i Hercegovini su još jednom pokazali da ljudska prava igraju sekundarnu ulogu u kontekstu međunarodne politike. For-

malni koraci koji su preduzeti se mogu smatrati kao zamjena ili izlika za političku inertnost. Ogromni napori i žrtve terenskih službenika različitih međunarodnih agencija nisu nadomjestile takvu politiku. Međunarodna zajednica je, de facto, tolerirala povrede ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava. Takva politika potkopava neke od osnovnih principa na kojima su izgrađeni međunarodno pravo i sistem zaštite ljudskih prava.

Aneks:
OPERACIJE NA TERENU

1. U svom prvom izvještaju od 28. avgusta 1992. godine, Specijalni izvjestitelj je preporučio postavljanje terenskog osoblja na teritoriji bivše Jugoslavije. Slične preporuke Specijalnog izvjestitelja se mogu naći u njegovim izvještajima od 17. novembra 1992. godine (A/47/666, paragraf 148) i 10. februara 1993. godine (E/CN.4/1993/50, paragraf 268). Komisija za ljudska prava je kasnije u rezoluciji 1993/7 je zatražila od generalnog sekretara da omogući postavljanje terenskog osoblja na teritoriji bivše Jugoslavije koje bi osiguralo pravovremene izvještaje o poštovanju ili kršenju ljudskih prava u području njihovog djelovanja. Generalna skupština je također podržala terenske operaciju u rezoluciji 1993/147 od 18. decembra 1993. godine.

2. Centar za ljudska prava je uspostavio terensku operaciju u martu 1993. godine. Finansiranje se prvenstveno vrši putem dobrovoljnih donacija iz vladinih i nevladinih izvra.

3. Specijalni izvjestitelj je zatražio od vlada Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), Republike Hrvatske i Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije dozvolu za uspostavljenje terenskih ureda u svakoj od država. Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) je odbila dati dozvolu. Potvrdni odgovori su dobijeni od Hrvatske i Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije. Terenski ured je uspostavljen u Zagrebu u martu 1993. godine, a u Skopju u decembru 1993. godine. Ukoliko mandat specijalnog izvjestitelja bude produžen i ukoliko sigurnosna situacija to dopusti, predviđa se traženje vladinog dopuštenja da se uspostavi terenski ured u Bosni i Hercegovini.

4. Ured u Zagrebu se trenutno sastoji od pet stručnih službenika i jednog tajnika/prevoditelja. Ured u Skopju ima jednog stručnog službenika i jednog tajnika/prevoditelja. Ovi uredi pokrivaju terenske operacije specijalnog izvjestitelja širom bivše Jugoslavije.

5. Tačna uloga terenskih službenika je da pomažu specijalnom izvjestitelju u prikupljanju, provjeravanju i procjenjivanju informacija o kršenju ljudskih prava: skrećući mu pažnju na pitanja i trendove u vezi sa ljudskim pravima; savjetujući ga o primiječenim potrebama za i odgovarajućem obliku hitnih intervencija; olakšavajući njegove česte misije na terenu. Terenski službenici obavljaju svoje obaveze putem istraga na terenu, intervjua sa svjedocima i žrtvama navodnih povreda ljudskih prava, održavanjem kontakata sa lokalnim, regionalnim, vladinim i vojnim vlastima i bliske saradnje sa različitim međuvladinim i nevladinim akterima koji su aktivni u bivšoj Jugoslaviji.

6. Terenski službenici su proveli veliki broj istraga na terenu i misija u različitim dijelovima bivše Jugoslavije. Do sada su proveli sljedeće misije: 12 u Bosni i Hercegovini, 20 u Hrvatskoj (uključujući 12 u zaštićenim zonama Ujedinjenih nacija), 3 u Makedoniji i 4 u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbija i Crna Gora). U mnogo slučajeva, terenski službenici su uspjeli ući u područja koja su do tada bila van dometa drugim međunarodnim akterima, kao što je istočni Mostar u julu 1993. i u oktobru selo Maljina (mjesto navodnog masakra) i Stari Vitez muslimanski džep unutar enklave bosanskih

Hrvata Lašvanska dolina. U nekim slučajevima, terensko osoblje je sprovelo prve međunarodne istrage o navodnim velikim kršenjima ljudskih prava, na primjer širom istočne Bosne tokom marta 1993. godine, u Ahmićima u april 1993. i u Medačkom džepu tokom septembra 1993. godine. U decembru 1993. godine, terenska operacija je sprovela prvu međunarodnu istragu stanja ljudskih prava u bihaćkom području.

7. Prikupljanje svjedočenja i intervjuiranje svjedoka se pokazalo kao važan izvor informacija kako u vezi sa određenim slučajevima zloupotrebe kao i načinima kršenja ljudskih prava. Takve aktivnosti su sprovedene u toku misija na terenu i u uredima u Zagrebu i Skopju.

8. Kontakti sa svim nivoima lokalne i centrale vladine vlasti, kao i vojnim vođama, su se pokazali kao važan način skupljanja informacija i olakšavaju analizu razmjera institucionalne podrške zaštiti ljudskih prava. Ispitivanje takvih vlasti u vezi sa određenim krešenjima ljudskih prava je ponekad također rezultiralo poništenje kršenja.

9. Primanje informacija od međuvladinih organizacije je također od posebne važnosti za uspješnost terenskih operacija jer omogućuje usmjeravanje velikog broja informacija o ljudskim pravima koje se u suprotnom ne bi mogle biti pravilno obraditi. U cilju pomaganja takvim tijelima u skupljanju informacija o ljudskim pravima, Centar za ljudska prava je pripremio smjernice za izvještavanje o pitanjima ljudskih prava. One su dostavljene međunarodnim organizacija koje rade u bivšoj Jugoslaviji. Smjernice su od tada većinom uključene u ustaljene odredbe UNPROFOR-a za postrojbe koje istražuju navodne ratne zločine u Bosni i Hercegovini.

10. Primanje informacija od i dijalog sa nevladinim organizacijama je od najvećeg značaja. To je, na primjer, često skretalo pažnju na incidente navodnih kršenja ljudskih prava i potaklo sprovođenje istraga na terenu.

11. Ostale aktivnosti terenskih operacija uključuje olakšavanje misija i aktivnosti drugih mehanizama za ljudska prava Ujedinjenih nacija. Terenska operacija je pomogla izvođenje misija u bivšoj Jugoslaviji u ime Radne skupine za nestanke i Komisije za eliminiranje rasne diskriminacije. Također, ne poziv odjela za civilne poslove UNPROFOR-a terenski ured u Zagrebu je organizirao radionicu za šefove policijskih stanica i druge policijske djelatnike u Sektoru sjever. Radionica, koja je bila o zakonu o ljudskim pravima i nadziranju ljudskih prava, je primjer saradnje između agencija koji je vrijedan pažnje. Ured u Zagrebu je također bio u mogućnosti da pruži pomoć srodnicima nestalih osoba tako što je prevodio upitnike Ujedinjenih nacija i omogućio njihovu dostupnost da bi bili ispunjeni, a potom ih proslijeđivao Radnoj skupini za nestanke.

12. Specijalni izvjestitelj odaje zahvalnost UNPROFOR-u za način na koji UNPROFOR pomaže terenskoj operaciji u bivšoj Jugoslaviji. On naročito napominje osiguravanje smještaja i drugih usluga, olakšavanje misija na terenu, osiguravanje pristup nalazima UNPROFOR-ovih istraga vezanih za ljudska prava. Također, skreće pažnju na poslovnu saradnju koja je uspostavljena između terenskih službenika i Posmatračkih misija Evropske unije, Ureda Visokog komesarijata za izbjeglice pri Ujedinjenim nacijama, Međunarodnog komiteta crvenog križa i druugih međunarodnih aktera u području.

Opsada “sigurnosne zone” Goražde

Izvještaj broj E/CN.4/1995/4 od 10. 6. 1994. godine

Ovaj izvještaj se odnosi nasituaciju u Goraždu.

SADRŽAJ

Situacija u Goraždu (paragrafi 1 – 17) 329

Zaključci (paragrafi 18 – 21) 332

Preporuke (paragrafi 22 – 24) 332

Situacija u Goraždu

1. Enklava Goražde, koja se nalazi u centralnoj Bosni, prije napada je imala između 60 000 i 65 000 stanovnika, od kojih je približno 35 000 hiljada živjelo u istoimenom gradu. Većinu stanovništva činili su Muslimani. Enklava je dio teritorije Bosne i Hercegovine, a do napada je bila u potpunosti pod kontrolom Vlade Bosne i Hercegovine. Dana 6. maja 1993. godine, u skladu s Rezolucijom 824 (1993) Vijeća sigurnosti, Goražde je, uz Sarajevo, Tuzlu, Žepu i Bihać, proglašeno sigurnosnom zonom, „zaštićenom od oružanog napada". U Rezoluciji 836 (1993), od 4. juna 1993. godine, Vijeće sigurnosti, djelujući u skladu sa Poglavljem VII. Povelje Ujedinjenih naroda, produžilo je mandat UNPROFOR-u kako bi se mogli spriječiti napadi na sigurnosne zone.

2. Enklava Goražde, proglašena „sigurnosnm zonom" rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a, pod teškim je napadima snaga bosanskih Srba sve do kraja aprila 1994. godine. Napadima su ozbiljno prekršena ljudska prava i humanitarno pravo, a u njima su vlasti izgubile kontrolu nad dijelom teritorije „sigurnosne zone". Specijalni izvjestitelj je već skrenuo pažnju na ova kršenja u pismu predsjedavajućem Komisije za ljudska prava koje je poslao 12. aprila 1994. godine, a zatim i u posebnom obraćanju 22. aprila 1994. godine. U pismu koje je poslao predsjedavajućem Komisije za ljudska prava, Specijalni izvjestitelj nije samo osudio kršenja ljudskih prava, i zatražio da ona odmah prestanu, već je i pozvao sve zemlje članice Komisije za ljudska prava da iskoriste svoju funkciju za poboljšanje situacije.

3. Specijalni izvjestitelj konstatirao je mnogobrojne vojne napade, uključujući i one snajperima, koji su izvršeni na civile u proteklih godinu dana. Najveći problem prouzrokovan je neprekidnim ometanjem snabdjevanja enklave humanitarnom pomoći. Stoga je početkom januara 1994. godine Visoki komesar za izbjeglice Ujedinjenih naroda opisao situaciju u Goraždu glede snabdjevanja humanitarnom pomoći kao najtežu u cijeloj Bosni i Hercegovini.

4. Prije nedavnih napada u enklavi nije zabilježeno da su bosanski Muslimani ugnjetavali stanovnike srpske nacionalnosti. Međunarodni posmatrači istakli su da među bosanskim Srbima i Muslimanima, stanovnicima područja vladaju dobri odnosi. Najmanje jedno većinski srpsko selo, koje su posjetili međunarodni posmatrači, u potpunosti je netaknuto ratnim dejstvima.

5. Napadi kojim se ovaj izvještaj bavi započeli su krajem marta 1994. godine vojnim akcijama koje su uključivale blokiranje puteva koji vode u enklavu, zabranu prolaska konvojima i grupiranje vojnih jedinica na granicama sigurnosne zone. Snage bosanskih Srba prodrle su u enklavu u području Laštana, nakon čega su nastavile zauzimati mjesta u području doline rijeke Drine. Nakon samo nekoliko dana, grad Goražde bio je pod intenzivnim napadom, prvo u području predgrađa, a zatim i u samom centru grada. NATO je 10. aprila izvršio zračne napade, kao „blisku podršku iz zraka", kako bi zaštitio pripadnike UNPROFOR-a. Dana 23. aprila je napokon uspostavljen prekid vatre i snage su bile primorane da se u dogovorenom vremenskom roku povuku iz zone vojnog isključenja.

6. Nakon dogovora o prekidu vatre i snage Armije RBiH i snage bosanskih Srba nastavile su s vojnim aktivnostima. Prilikom povlačenja napadačkih snaga, došlo je do ozbiljnih razaranja, kao i do ometanja programa medicinske evakuacije iz enklave. Prema međunarodnim izvještajima, poginulo je oko 700 ljudi, a oko 1.970 je ranjeno prilikom napada. Broj smrtnih slučajeva raste svakim danom, zbog napada snajperima i sličnih incidenata. Za vrijeme ovog i prethodnih napada, u Goraždu je uništeno oko 80% zgrada.

7. Početne faze napada obilježilo je uništenje velikog broja sela. Do 5. marta u dolini Drine je zauzeto oko 13 sela. Prilikom napada na sela, vojnici su stanovništvo mučili, tjerali iz kuća, kuće uništavali, a stoku ubijali. Očevici su izjavili da su grupe vojnika vršile silovanja. Napadi na sela Stanići i Kordići svjedoče o djelovanju jedinica koje su zauzimale nova područja. U ovim selima vojnici su samovoljno ubili veliki broj stanovništva, uključujući i starije žene i hendikepiranog muškarca. Tijela mrtvih su zatim unakazili, a glave odsjekli. Specijalni izvjestitelj je dobio informaciju da su granate iz tenkova direktno ispaljivali u kuće. U svim fazama napada stanovnici sela bježali su u strahu za sopstvene živote, napuštajući svoje domove, zemlju i svu imovnu. Oni su zatim bježali u Goražde gdje nisu postojali ni osnovni uslovi za njihovo utočište i hranu.

8. Vojnim napadima na Goražde prekršena su brojna ljudska prava i odredbe humanitarnog prava. Mete napada bile su civili i osjetljivi objekti, poput bolnica, a u toku napada ometani su i pokušaji da se pruži briga ranjenicima. Najveći broj pogibija prouzrokovan je direktnom paljbom iz minobacača, projektilima i gelerima. Kasnije u napadima je porastao i broj žrtava koje su ubili snajperisti.

9. Bolnica je granatirana u više navrata, kada je i veliki broj ljudi poginuo ili bio ranjen. Napadima na bolnicu osoblju je onemogućeno pružanje medicinske i hirurške pomoći pacijentima, zbog čega su mnogi i umrli. Napadači su tvrdili da je bolnica „vojni komandni centar“ i da se na krovu navodno nalazi postolje za puškomitraljez, a u krugu bolnice minobacači. Međunarodni posmatrači, upoznati s aktivnostima u bolnici, tvrde da su ovakve tvrdnje u potpunosti neosnovane i da bolnica nema nikakvu vojnu funkciju u napadima. Pogođena je i pokretna bolnica, koja se nalazila u stambenoj zgradi. Druge veoma osjetljive civilne mete bili su brojni izbjeglički centri i skladište UNHCR-a.

10. U toku napada prekinuta je opskrba grada strujom, a opskrbu vodom obustavili su bosanski Srbi, koji su zauzeli područje oko vodovoda u Usanovićima, kojeg su potom i uništili. Zbog nedostatka vode, stanovništvo je bilo primorano da se skuplja u redovima za vodu na izvorima gdje su bili izloženi snajperskoj vatri, te su mnogi tako i ubijeni. Prekidanje opskrbe vodom predstavljalo je i veliki rizik po zdravlje stanovništva.

11. Međunarodni posmatrači koji su bili u Goraždu za vrijeme napada zabilježili su i koliko je ranjenih ljudi ostalo uskraćeno za pomoć zbog neprekidnih jakih napada. Oni su opisali i krike ljudi u agoniji koji su satima odjekivali na ulicama. Specijalni izvjestitelj je saznao i za namjerne napade na vozila koja su prevozila ranjene do bolnice.

12. Treba istaknuti i to da je u napadima na Goražde korišteno oružje velike razorne moći. Tako su korištene aerosolne bombe i rakete s daljinskim navođenjem. Napadom

na hemijsko postrojenje u Vitkovićima probijeni su kontejneri s amonijum-nitratom, što je prouzrokovalo rizik po zdravlje stanovništva i stoke, te zagađenje okoline. Napadi su sprečavali lokalne vlasti da poprave nastalu štetu u postrojenju.

13. Bitna karakteristika napada bosanskih Srba su i namjerni napadi na pripadnike međunarodne zajednice u gradu i enklavi. Čini se da su zgrade u kojima su smješteni pripadnici UNHCR-a i vojni posmatrači Ujedinjenih naroda namjerno napadane, kao što je i bio slučaj 18. aprila. Također, napadana su i jasno označena vozila, kao i pripadnici Ujedinjenih nacija u propisnim uniformama, dok su obavljali svoje dužnosti. Napadi na zgrade u kojima borave vojni posmatrači Ujedinjenih naroda postali su posebno okrutni, jer ugrožavaju i živote mnogih koji su tu potražili sklonište. Dana 15. aprila na terenu je ubijen jedan vojni posmatrač Ujedinjenih naroda, a njegov partner je teško ranjen.

14. Pripadnici međunarodne zajednice suočili su se i s prijetnjama stanovništva enklave. Iz pouzdanih izvora zabilježeno je da lokalno stanovništvo, ljuto na slab odaziv međunarodne zajednice na njihovu tešku situaciju, prijetilo pripadnicima međunarodne zajednice. Optuživali su ih da prenose pogrešne informacije svojim štabovima. U određenom trenutku lokalne vlasti su zaštitile pripadnike međunarodne zajednice, ali na to se nije moglo osloniti, posebno za vrijeme napada, kada su i sami zaštitari tražili sklonište. Bar jednom, i to 15. aprila, zaštitari su preuzeli ulogu zatvorskih čuvara i odbili pustiti dvojicu pripadnika međunarodne zajednice da učestvuju u evakuaciji helikopterom.

15. Prekid vatre nije zaustavio kršenja ljudskih prava. Snage koje su se povlačile nastavile su s pustošenjem. Politikom koju su međunarodni posmatrači nazvali politkom „potpunog uništenja“, snage u povlačenju uništavale su imovinu u predgrađu Goražda i okolnih sela i napadima snajperista danima spriječavale popravak vodovoda. Napadi snajperima na više lokacija su učestali, a njihove mete su lokalno stanovnišvo, ali i pripadnici Ujedinjenih naroda. Armija RBiH također vrši napade snajperima, pa je tako 17. maja smrtno ranjen ukrajinski vojnik UNPROFOR-a.

16. U Rogatici, Dobrunu i nekim drugim mjestima vlasti bosanskih Srba ili civili blokirali su, zadržali, ili na neki drugi način ometali prolaz konvoja koji su, između ostalog, prenosili i hitnu pomoć. Ovakve smetnje su dodatno pogoršale patnje stanovnika Goražda. Početkom maja, u vrijeme kada je 200 pacijenata bilo zbijeno u zgradu s 40 kreveta, de facto vlasti na šest dana blokirale su razmještanje pokretne bolnice u Goraždu. Ometanja su također dovela do dodatnih komplikacija i po život opasnih kašnjenja programa medicinske evakuacije ranjenika. Tako su, na primjer, vlasti bosanskih Srba insistirale na tome da svi helikopteri, koji dolaze i odlaze iz područja, slete u Sokolac (područje pod njihovom kontrolom) na provjeru. Jednom prilikom su u Sokocu jedinice bosanskih Srba prisilile jednu ženu srpske nacionalnosti, koja je trebalo da bude evakuirana, da napusti helikopter, što je ona i učinila.

17. Trenutna situacija u kojoj se nalaze bosanski Srbi, stanovnici enklave, jeste zabrinjavajuća. Specijalni izvjestitelj dobio je izvještaje o uznemiravanjima koje su vršili neki pripadnici muslimanskog stanovništva, te je svjestan straha lokalnog srpskog stanovništva da bi ovakvi slučajevi zastrašivanja mogli postati i gori.

Zaključci

18. Posve je jasno da su u Goraždu izvršeni ratni zločini. Počinitelji moraju biti izvedeni pred lice pravde.

19. Snage bosanskih Srba mnogo puta su prekršile i ljudska prava. Više od svih drugih, ugrožena su prava na život i tjelesni integritet stanovništva enklave. Druga prava koja su fundamentalno ugrožena jesu pravo na imovinu, pravo na mogućnost zarađivanja za život, te pravo na ličnu i porodičnu privatnost i integritet. Prava pripadnika međunarodne zajednice također su ozbiljno narušena, najviše namjernim napadima.

20. Specijalni izvjestitelj zabilježio je da su snage Armije RBiH također odgovorne za kršenja ljudskih prava, ali ni približno u onim razmjerima kao što su ti činile snage bosanskih Srba. Također je primijetio da postoje indikacije o neprijateljskom raspoloženju lokalnog muslimanskog stanovništva prema njihovim srpskim susjedima.

21. Specijalni izvjestitelj potvrđuje i izuzetnu hrabrost mnogih medicinskih i humanitarnih radnika u Goraždu. Svjestan je koliko je lokalno i međunarodno osoblje rizikovalo (u nekim slučajevim lokalno osoblje i izgubilo) svoje živote u toku humanitarnog rada. Specijalni izvjestitelj, također, skreće pažnju na važnost međunarodnih predstavnika koji su održali stalan protok informacija iz enklave za vrijeme napada. On podsjeća na to da je izvor pouzdanih informacija prvi korak ka obustavljanju kršenja ljudskih prava.

Preporuke

22. Specijalni izvjestitelj već dugo zahtijeva da sigurnosne zone stvarno to i postanu. On se u potpunosti slaže sa zaključcima izvještaja Generalnog sekretara UN-a, koji je predan Vijeću sigurnosti UN-a u skladu s Rezolucijom 844 (1993) (S/1994/555), posebno s dijelom u kojem se navodi da „sigurnosne zone treba da budu definirane tako da UNPROFOR može pružiti, u granicama svojih mogućnosti, efektivnu i vjerodostojnu zaštitu stanovništvu područja". U skladu s tim, sigurnosne zone, utvrđene kao „gradovi i šira naseljena okolina" u Rezoluciji 824 (1993), moraju bit jasne razgraničene, uz poštivanje gusto naseljenih područja" (stav 18).

23. Mnogi ljudi su prognani u toku napada, a i na samom početku rata. Svi oni, bez obzira na nacionalnost, imaju temeljno pravo da se vrate na svoju imovinu, i to im pravo mora biti osigurano. U skladu s tim, lokalne vlasti bi trebalo, uz svu moguću pomoć međunarodne zajednice, da budu u poziciji kako bi omogućili svim vlasnicima imovine da povrate ono što im po zakonu pripada.

Zahtjeva se da UNPROFOR zadrži jaku prisutnost u enklavi, čime bi se lokalnom stanovništvu dale određene garancije, smanjio se rizik od daljnjih napada, te blisko nadgledao tretman lokalne manjinske populacije Srba.

Centralna Bosna, Mostar, Sarajevo, Bihać

Izvještaj broj E/CN.4/1995/10 od 4. 8. 1994. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na situaciju u centralnoj Bosni i području Mostara, te Sarajevo, Mostar, Bihać, aktivnosti međunarodnih agencija i organizacija, područja pod kontrolom snaga bosanskih Srba i Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija.

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 -3) 335

Središnja Bosna i područje Mostara (paragraf 4 – 12) 335
Sarajevo (paragraf 13) 337
Mostar (paragrafi 14 – 15) 338
Bihać (paragrafi 16 – 20) 338
Aktivnosti međunarodnih agencija i organizacija (paragraf 21) 339
Područja pod kontrolom snaga bosanskih Srba (paragraf 22) 339
Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija (paragrafi 23 - 26) 340

Uvod

1. Od 17. do 31. jula 1994. godine Specijalni izvjestitelj je proveo misiju u Bosni i Hercegovini i Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji. Također je posjetio Zagreb, gdje se sastao sa Specijalnim predstavnikom Generalnog sekretara za bivšu Jugoslaviju, gospodinom Akashijem, i visokim službenicima UNPROFOR-a, uključujući zapovjednika generala de la Preslea, i načelnika za civilna pitanja gospodina Viera de Melloa. U središnjoj Bosni Specijalni izvjestitelj je posjetio Sarajevo, Kiseljak, Rotilj, Vitez, Stari Vitez, Gornji Vakuf, Travnik, Visoko i Bugojno. U južnoj Bosni i Hercegovini posjetio je Mostar i Međugorje. Također je posjetio obje strane interne konfrontacijske linije u bihaćkoj regiji. Sastao se s Predsjednikom Republike Bosne i Hercegovine, gospodinom Izetbegovićem, Premijerom gospodinom Silajdžićem, i ostalim članovima Vlade, uključujući ministre za pitanja izbjeglica i obrazovanja. Kroz svoju misiju, održao je sastanke s gradonačelnicima i lokalnim vlastima, vjerskim vođama, predstavnicima nevladinih organizacija, vojnim vlastima i lokalnim stanovništvom. Dobio je i izvještaje od predstavnika međunarodnih organizacija u tim područjima, a održao je i sastanke sa Koordinatorom projekta za rekonstrukciju Sarajeva, gospodinom Eagletonom, i administratorom EU za Mostar, gospodinom Koschnikom.

2. Kada dođe vrijeme za to, Specijalni izvjestitelj će predati detaljan izvještaj u kome će se, među ostalim, nalaziti sve informacije do kojih je došao tokom svoje misije, kao i podaci vezani za ljudska prava u ostalim područjima koja ne pokriva njegova misija. Sadašnji izvještaj sadrži osnovne zaključke koji zahtijevaju hitnu akciju od strane sviju uključenih u situaciju na ovoj teritoriji.

Središnja Bosna i područje Mostara

3. Specijalni izvjestitelj pozdravlja osnivanje Federacije BiH i uspješnu implementaciju prekida vatre između Armije RBiH i HVO-a. Ovi događaji su stvorili okruženje u kome može započeti rad na kreiranju režima u kome vlada poštovanje prema osnovnim ljudskim pravima. Međutim, očigledno je da je i osnivanje Federacije, a i održavanje primirja, poprilično nesigurno. Posebice se može primijetiti jaka odlučnost na višim nivoima vlasti, ali i nevoljkost kod lokalnih vlasti da se ponovno integriraju dvije razdvojene zajednice. Prema tome, stvaran napredak zahtijeva i vremena i veliku odlučnost. Bit će neophodno implementirati u potpunosti i veoma brzo Ustav Federacije, uključujući i detaljnje anekse Ustava o ljudskim prava. Također će biti potrebna znatna i kontinuirana pomoć međunarodne zajednice, u vidu materijalne pomoći, savjetodavstva i tehničke pomoći, kao i okupljanje osoblja koje će pomoći u pomirenju i dolasku do rješenja koja odgovaraju svim stranama. Konačno, vlastima će biti potrebna pomoć u razvoju institucija koje će biti zajedničke i Muslimanima i Hrvatima, kao što su zajedničke policijske snage, integrisana vojska i jedinstven zakonopravni sistem.

4. Problemi implementacije strukture Federacije su vidni u raznolikim oblicima i Specijalni izvjestitelj je identificirao najmanje tri problema tokom svoje misije. Prvi problem se javlja u situacijama gdje je mala enklava osoba jednake etničke pripadnosti

potpuno okružena područjem naseljenim pripadnicima druge etničke grupe. Drugi problem je u gradovima i selima oko kojih su se vodile žestoke borbe, i sada su razdvojeni između snaga Vlade BiH i vlasti bosanskih Hrvata. Treći problem se javlja u situacijama kada mali broj pripadnika jedne etničke grupe pokušava preživjeti u područjima gdje su brojno nadjačani pripadnicima drugih vjerskih ili etničkih grupa. Problem malih okruženih enklava vidi se u situacijama kod Rotilja i Starog Viteza. Rotilj je malo selo blizu Kiseljaka, naseljeno većinom Muslimanima, ali se nalazi u području s većinskom populacijom Hrvata. Stari Vitez, unutar grada Viteza, je u sličnoj situaciji, iako je mnogo više oštećen u ratu. Stanovnici obje enklave su razgovarali sa specijalnim izvjestiteljem o stalnom strahu i osjećaju nesigurnosti. Jasno je da su oni i dalje diskriminirani i podložni neravnopravnom tretmanu. Bilo zbog straha (Rotilj) ili zakona (Stari Vitez), još se ne mogu kretati slobodno van svojih enklava. U oba slučaja nedostaje volja od strane predstavnika većinskog stanovništva da se počne sa stvarnim napretkom u stvaranju okruženja povjerenja i pomirenja.

7. Situacija u Gornjem Vakufu je pokazatelj problema razdvojenih gradova. Borbe između HVO-a i Armije RbiH dovele su do stvaranja linije razdvajanja u centru grada tako da je ogromna šteta nanešena zgradama i gradskim ustanovama. Sada postoje dvije potpuno odvojene gradske vlasti, koje vrlo malo sarađuju. Također, postoje stroge zabrane kretanja osobama iz jednog dijela grada u drugi. Specijalni izvjestitelj je primijetio da takve situacije u gradovima onemogućuju dugoročan napredak i da je reintegracija jedina nada za normalan život u smislu urbane infrastrukture, ekonomije i poštovanja ljudskih prava stanovnika.

8. Hrvati koji žive u Bugojnu doživljavaju stres življenja manjine okružene drugom religijskom ili etničkom grupom. Osjećaju se isključenima iz svih procesa odlučivanja. Također, lokalne vlasti do sada nisu dopuštale članovima hrvatske manjine koji su ranije otišli, da se vrate kući. Razlog za ovo, kao i u ostalim sličnim područjima koje je posjetio Specijalni izvjestitelj, je insistiranje na recipročnim dogovorima. Prema tome, u Bugojnu lokalne vlasti insistiraju da se Hrvati mogu vratiti jedino ako kad se Muslimanima dopusti povratak u grad Prozor, koji je pod kontrolom Hrvata.

9. Specijalni izvjestitelj je mnogo puta primijetio da pokušaj pomirenja u Federaciji zavisi od dogovora koji se implementiraju na lokalnom nivou. Ovi dogovori se kroje na osnovu ne samo recipročnih sporazuma, nego i na osnovu veličine problema izbjeglica i prognanika, kao i na duboko ukorijenjenim predrasudama mnogih Muslimana i Hrvata.

10. Specijalni izvjestitelj je primijetio da postoje tri pristupa pitanju povratka izbjeglica i prognanika. Kao prvo, postoji insistiranje od strane nekih da se problem može riješiti jedino jednakim pristupom na svim područjima BiH (ali i dalje, u Hrvatskoj i Srbiji). Drugi vjeruju da su lokalne inicijative korisne, ali akcija mora biti recipročna. Tu su također i zagovornici momentalnog ad hoc povratka. Specijalni izvjestitelj vjeruje da se pitanju povratka može posvetiti pažnja, iako ne postoje uslovi za jedinstven program za čitavu državu. Prema tome, on vjeruje da treba ohrabriti lokalne inicijative, ali da su zahtjevi za reciprocitetom nesrazmjerni. Više puta je apelirao na lokalne vlasti da učine

prvi korak prema povratku, bez da čekaju na dogovor o recipročnim koracima. On smatra da se na ovaj način "začarani krug" čekanja na gest druge strane može prekinuti i započeti s pravim napretkom. Naravno, Specijalni izvjestitelj ne ohrabruje potpuno nereguliran povratak i priznaje da isti mora biti dobro pripremljen i izveden pravedno prema svim uključenim stranama.

11. Kroz cijeli region može se primijetiti da je izgradnja međusobnog povjerenja ozbiljno poljuljana time što se zna da su ratni zločinci još na slobodi i uživaju nekažnjeni. Zaista, u nekim slučajevima, navodni ratni zločinci su došli na položaje lokalnih civilnih ili vojnih vlasti. Dosadašnje aktivnosti Međunarodnog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji nisu bile dovoljne kako bi se situacija promijenila. Sud se smatra dalekim i trivijalnim. Zaista, sporo provođenje istrage i krivičnog gonjenja, kao i neinformiranost o aktivnosti Suda, učinili su da njegova vjerodostojnost opadne u očima civilnog stanovništva. Specijalni izvjestitelj apeluje da Sud djeluje brže kako bi se zadobilo povjerenje javnosti, tako što će poslati istražitelje, započeti krivična gonjenja i uspostaviti stalan protok informacija u i iz regije. Nadalje, za međunarodnu zajednicu je neophodno da pomogne u ponovnom uspostavljanju lokalnih pravnih sistema. Vrijeme je došlo i da se Federacija postavi kao opsežna i dobro opskrbljena misija za nadgledanje stanja ljudskih prava. Također, treba ozbiljno razmisliti o proširivanju komponente civilne policije UNPROFOR-a.

12. Postavljene mine u središnjoj Bosni, ali i u drugim područjima, predstavljaju veliki problem. Mnogo je minskih polja raštrkanih ovim područjem, a posebno blizu starih borbenih linija. One i dalje uzimaju živote lokalnog stanovništva, ali i međunarodnih snaga. Također, one uvelike onemogućuju ponovni razvoj poljoprivrede, popravak oštećene imovine i implementaciju projekata za razvoj, kao što je poboljšanje mreže puteva. Problem mina je otežan i činjenicom da ima samo mali broj mapa na kojima se može vidjeti gdje se mine nalaze. Vladi će trebati znatna pomoć međunarodne zajednice kako bi se ovaj problem riješio u narednim godinama.

Sarajevo

13. Specijalni izvjestitelj primjećuje znatno poboljšanje položaja ljudi u području Sarajeva koje je pod kontrolom Armije RBiH. Prestanak napada i obnova elemenata tržišne ekonomije, znatno su poboljšali životne uvjete. Međutim, nedostatak slobode kretanja unutar i van grada, uz nedostatak mogućnosti za zaposlenje i zarađivanje novca, doprinose osjećaju beznađa i nepovjerenja u bolje sutra. Posebno među mladim ljudima vlada očaj i oni nemaju nade u dugoročno poboljšanje. Posao koji se obavlja u skladu s uvjetima Rezolucije Vijeća sigurnosti 900 (1994) će umnogome poboljšati ovu situaciju i Specijalni izvjestitelj pozdravlja tu inicijativu, a i uvjerava Koordinatora da ima svu njegovu potporu. Ipak, važno je da međunarodna zajednica osigura dovoljno sredstava za obnovu i da ona bude izvedena kao dio programskog odgovora na potrebe obnove cijele zemlje. Nadalje, Specijalni izvjestitelj i dalje smatra važnim da se u projektu da prioritet problemima vezanim za ljudska prava, koji se pojavljuju tokom provedbe. Specijalni izvjestitelj primjećuje da, iako međunarodna zajednica nije uspjela spriječiti

rat u Bosni i Hercegovini, ona može odigrati značajnu ulogu u ponovnom uspostavljanju uvjeta potrebnih za funkcionalno civilno društvo.

Mostar

14. Centar Mostara je devastiran borbama između bosanskih Hrvata i Muslimana i napadima snaga bosanskih Srba. Šteta nije ograničena na fizičke strukture, nego se prenosi i na odnose među zajednicama. Istočni i zapadni Mostar su sada skoro potpuno odvojeni i njima vladaju dvije vlasti, svaka sa svojim gradonačelnikom. Ove vlasti su na oprezu jedna od druge, što je razumljivo, a posebno vlasti bosanskih Hrvata nisu voljne načiniti napore ka pomirenju. Također, Specijalni izvjestitelj je zaprimio pouzdane izvještaje o neprestanom maltretiranju Muslimana koji žive u područjima pod kontrolom bosanskih Hrvata, uključujući napade i istjerivanja. Međunarodni posmatrači tvrde da se blago "etničko čišćenje" nastavlja kako bi se Muslimani premjestili sa zapadne na istočnu stranu grada Mostara. U ovom kontekstu sve inicijative prema pomirenju su dobrodošle, uključujući i nedavno početu demilitarizaciju grada i prve pokušaje sastanaka među različitim grupama iz muslimanskih i hrvatskih zajednica.

15. Specijalni izvjestitelj pozdravlja uspostavljanje administracije Europske Unije i smatra da će ona odigrati krucijalnu ulogu u spajanju dijelova grada, a sve u skladu s principima ljudskih prava i pravde. Također primjećuje da će administrator EU morati veoma blisko sarađivati s ostalim međunarodnim agencijama u ovom području, uključujući UNPROFOR-ov Odjel za civilna pitanja i Civilnu policiju, kao i Ured Visokog predstavnika UN-a za izbjeglice.

Bihać

16. U proteklim sedmicama bihaćki džep je bio područje intenzivnih internih konflikata. Tokom svoje misije, Specijalni izvjestitelj je posjetio obje strane džepa i susreo se sa vladinim dužnosnicima u gradu Bihaću (jug) i sa gospodinom Abdićem u Velikoj Kladuši (sjever). Također se sastao s predstavnicima međunarodnih i nevladinih organizacija, i posjetio mjesta gdje su bili zarobljeni civili. Jasno je da je situacija civilnog stanovništva veoma teška. Vlada osjećaj izlacije, posebno u južnom dijelu, pod kontrolom Armije BiH.

17. Situacija s humanitarnom pomoći u bihaćkom džepu je razlog za veliku zabrinutost. Južni dio, posebice, nije dobio nikakvu humanitarnu pomoć skoro 3 mjeseca. Vlasti krajinskih Srba su obustavile konvoje, a neke i snage odane gospodinu Abdiću. Još jedna blokada pomoći koju je nametnulo hrvatsko izgnano stanovništvo na punktovima u Hrvatskoj između teritorije pod kontrolom vlade i UNPA dodatno otežava situaciju. Specijalni izvjestitelj vjeruje da je efikasna akcija od strane međunarodne zajednice potrebna kako bi se spriječila dramatična humanitarna kriza u južnom dijelu bihaćkog džepa.

18. Specijalni izvjestitelj je primio dosta informacija o ozbiljnim kršenjima ljudskih prava u cijeloj regiji. U sljedećem izvještaju nalazit će se detaljan opis ovih kršenja. Sada

bi izvjestitelj napomenuo da je najurgentniji problem pitanje zarobljenika. Prema informacijama dobivenim iz sjevernog Bihaća, oko 150 ratnih zarobljenika i 300 civilnih zatvorenika se nalaze u tom području. U južnom dijelu Bihaća, u isto vrijeme, ima oko 450 ratnih zarobljenika i 2 civila. Očigledno je da veliki broj navodnih ratnih zarobljenika na obje strane nisu ni sudjelovali u ratu – to su samo ljudi sposobni za vojsku. Zarobljenici žive pod teškim okolnostima i koriste se za prisilni rad na borbenim linijama.

19. Specijalni izvjestitelj je bio šokiran kad je posjetio logor gdje su zatvoreni civili u Velikoj Kladuši. Tokom posjete je imao priliku razgovarati s mnogim zatvorenicima. Zarobljeni su bez ikakvih optužbi i pokazali su sudske dokumente kojima je već odavno valjanost istekla, a u kojima je naveden datum kada će njihovom pritvoru biti kraj. Zatvorenici žive u zgradama koje nisu prikladne za život ljudi, jer im nedostaju osnovne potrepštine, kao što su sanitarni uslovi, smještaj za spavanje i ostale stvari neophodne za održavanje ljudskog dostojanstva. Među zatvorenicima tri osobe su s invaliditetom i povrijeđene, tako da im treba hitna medicinska pomoć koju ne dobivaju. Mnogi zatvorenici su podvrgnuti zlostavljanju od strane čuvara. Po nekoliko dana zaredom su prisiljeni na rad blizu borbenih linija.

20. Sama činjenica da postoji logor, kao i gnusni uslovi unutra, je u potpunosti neprihvatljiva. I čin hapšenja, kao i ponašanje prema zatvorenicima krše osnovne standarde međunarodnog humanitarnog prava. Odmah nakon posjete, specijalni izvjestitelj je poslao hitnu molbu gospodinu Abdiću u kojoj traži da se momentalno puste svi civilni zatvorenici.

Aktivnosti međunarodnih agencija i organizacija

21. Kroz misiju, specijalni izvjestitelj je posmatrao rad međunarodnih agencija i organizacija, uključujući UNPROFOR (njegove civilne i vojne komponente), Međunarodni komitet Crvenog križa (MKCK), Posmatračku misiju EU (ECMM) i Ured Visokog predstavnika UN-a za izbjeglice (UNHCR). Jasno je da se Federacija ne bi mogla osnovati bez njihove aktivne pomoći i daljnje podrške. Tipično, međunarodne agencije su te koje preuzimaju inicijativu za dijalog među zajednicama i za pregovore, i često olakšavaju takvu komunikaciju, a i dalje imaju veliku ulogu u prevladavanju prepreka i nesporazuma. Ovo je velik zadatak, ali jako bitan, i Specijalni izvjestitelj želio bi da se shvati ozbiljno i bude podržan u potpunosti – povlačenje ovih snaga bi smanjilo postojeću nadu za uspjeh Federacije.

Područja pod kontrolom snaga bosanskih Srba

22. Specijalni izvjestitelj nije posjetio područja pod kontrolom bosanskih Srba. Međutim, dok je bio u Sarajevu, primio je pouzdane izvještaje o nastavku etničkog čišćenja u tim područjima. Izvještaji su dolazili posebice iz Prijedora, Rogatice, Bijeljine i Banje Luke. Praksa etničkog čišćenja se bezrezervno prezire. Dok je bio u Sarajevu, specijalnom izvjestitelju je dato do znanja da bosanski Srbi blokiraju evakuaciju pacijenata iz Goražda, čime ugrožavaju živote 34 osobe. Odmah je izdao hitan javni apel o ovome.

Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija

23. Tokom svoje misije od tri dana u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji, Specijalni izvjestitelj se sastao s najvišim državnim vlastima, uključujući Predsjednika Republike, gospodina Gligorova; Premijera gospodina Crvenkovskog; predsjednika Parlamenta i ministre unutarnjih poslova, vanjskih poslova i pravosuđa. Također je diskutirao s predstavnicima međunarodnih organizacija, nevladinih organizacija i vjerskim velikodostojnicima.

24. Specijalni izvjestitelj je mišljenja da je načinjeno mnogo raznolikih koraka kako bi se popravilo stanje vezano za ljudska prava u zemlji. Međutim, situacija još uvijek nije zadovoljavajuća. Uglavnom zbog sporih pravnih procesa, efikasna sredstva za zaštitu ljudskih prava još ne postoje.

25. Država je u veoma teškoj ekonomskoj situaciji, koja ozbiljno pogoršava implementaciju ekonomskih i socijalnih prava stanovništva. Najvažniji su efekti međunarodnih sankcija protiv Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) i ekonomski embargo od strane Grčke. Ovi eksterni faktori znatno doprinose ekonomskoj krizi i time stvaraju uslove za ozbiljne društvene tenzije. Pod ovakvim okolnostima, proces stvaranja demokratskog društva sadrži brojne poteškoće.

26. Specijalni izvjestitelj vjeruje da je efikasna međunarodna pomoć hitno potrebna kako bi se otklonili ili ublažili efekti ovih eksternih faktora. Važno je istaknuti da je ovoj državi potrebna adekvatna kompenzacija za gubitke vezane uz sankcije. Embrago se treba ukloniti i ova država treba dobiti pošten tretman kako bi se pridružila raznim međunarodnim organizacijama. Ovi koraci će doprinijeti stabilnosti ekonomske i političke situacije u zemlji i kreirati uslove neophodne za efikasniju zaštitu ljudskih prava.

Vojni napadi na civile

Izvještaj broj A/49/641-S/1994/1252 od 4. 11. 1994. godine[51]

Ovaj izvještaj se odnosi na generalnu situaciju u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Saveznoj Republici Jugoslaviji i Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji.

[51] Ovaj izvještaj je Generalni sekretar UN-a prezentirao Vijeću sigurnosti UN-a, Generalnoj skupštini UN-a i Međuanrodnoj konferenciji o bivšoj Jugoslaviji

SADRŽAJ

UVOD (paragrafi 1 – 9) 345

I. BOSNA I HERCEGOVINA (paragrafi 10 – 93) 346
A. Uvodne naznake (paragraf 10) 346
B. Kršenja ljudskih prava protiv civila koje su počinile snage i de facto vlasti bosanskih Srba (paragrafi 11 – 34) 346
In situ terorizacija (paragrafi 11 – 19) 346
Raseljavanje (paragrafi 20 – 24) 348
Vojni napadi na civile (paragrafi 25 – 34) 350
C. Federacija (paragrafi 35 – 64) 352
D. Ometanje humanitarne pomoći (paragrafi 65 – 67) 358
E. Situacija zatočenika/pritvorenika (paragrafi 68 – 71) 359
F. Projekat obnove u Sarajevu i Administracija Europske Unije u Mostaru (paragrafi 72 – 78) 360
G. Zaključci (paragrafi 79 – 86) 361
H. Preporuke (paragrafi 87 – 93) 362

II. HRVATSKA (paragrafi 94 – 161) 363
A. Uvodne naznake (paragrafi 94 – 96) 363
B. Sudski sistem (paragrafi 97 – 101) 363
C. Tretman manjina (paragrafi 102 – 103) 365
D. Nezakonite i prisilne deložacije (paragrafi 104 – 111) .....
E. Situacija stranih državljana i izbjeglica (paragrafi 112 – 119) 367
F. Vojna obaveza, vojna služba i prigovor savjesti (paragrafi 120 – 123) 369
G. Proces pomirenja – posjeta Pape Ivana Pavla II (paragraf 124) 370
H. Zaključci i preporuke (paragrafi 125 – 132) 370
I. Situacija u zaštićenim zonama Ujedinjenih nacija (paragrafi 133 – 161) 371
Sigurnost osoba u zaštićenoj zoni 372
Ujedinjenih Nacija (paragrafi 133 – 140) 373
Administracija pravde (paragrafi 141 – 144) 373
Situacija izbjeglica i raseljenih osoba (paragrafi 145 – 153) 374
Prisilni rad bez naknade (paragraf 154) 375
Sloboda izražavanja i udruživanja (paragrafi 155 – 158) 376
Zaključci i preporuke (paragrafi 159 – 161) 377

III. SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA (SRBIJA I CRNA GORA) (paragrafi 162 – 203) 377
A. Uvodne naznake (paragrafi 162 – 167) 377
B. Srbija (paragrafi 168 – 196) 378
Sigurnost ljudi i propadanje vladavine zakona (paragrafi 168 – 170) 378
Diskriminacija po etničkim i političkim osnovama (paragrafi 171 – 174) 379

Sloboda okupljanja i udruživanja (paragrafi 175 – 176) 380
Pitanje državljanstva (paragraf 177) 380
Stanje izbjeglica (paragrafi 178 – 181) 380
Situacija na Kosovu (paragrafi 182 – 185) 381
Situacija u Vojvodini (paragrafi 186 – 187) 382
Situacija u regionu Sandžaka (paragrafi 188 – 196) 382
C. Crna Gora (paragraf 197) 385
D. Zaključci i preporuke (paragrafi 198 – 203) 385

IV. BIVŠA JUGOSLOVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA
(paragrafi 204 – 243) 386

A. Uvodne naznake (paragrafi 204 – 206) 386
B. Pravo na korektan sudski proces (paragrafi 207 – 210) 386
C. Pravo da se ne bude podvrgnut torturi (paragrafi 211 – 212) 387
D. Pravo na slobodu od proizvoljnog hapšenja (paragrafi 213 – 214) 387
E. Pravo na slobodu mišljenja i izražavanja (paragrafi 215 – 219) 388
F. Prava nacionalnih, etničkih, vjerskih i jezičnih manjina
(paragrafi 220 – 224) 388
G. Pravo na adekvatan životni standard (paragrafi 225 – 226) 389
H. Uloga nevladinih organizacija (paragrafi 227 – 229) 389
I. Situacija izbjeglica (paragrafi 230 – 231) 390
J. Održavanje popisa stanovništva i izbora (paragrafi 232 – 237) 390
K. Zaključci i preporuke (paragrafi 238 – 243) 391

ANEKS:
Pismo Specijalnog izvjestitelja Predsjedavajućem Komisije za ljudska prava
od 26. augusta 1994. godine 393

Uvod

2. Na svom pedesetom zasjedanju, Komisija za ljudska prava je usvojila rezoluciju 1994/72 od 9. marta 1994. godine, u kojoj je produžila mandat Specijalnog izvjestitelja za jednu godinu, koji je Komisija prvobitno formirala na svom prvom specijalnom zasjedanju 14. augusta 1992. godine, i zahtijevala da on nastavi podnositi Komisiji i Generalnoj skupštini periodične izvještaje o implementaciji rezolucije i drugih relevantnih rezolucija o ljudskim pravima.

7. U istoj rezoluciji, Komisija je zahtijevala, između ostalog, da Generalni sekretar obezbijedi Specijalnom izvjestitelju, unutar sveukupnog okvirnog budžeta Ujedinjenih nacija, dodatne resurse i svaku drugu vrstu pomoći kako bi mu se omogućilo da ispoštuje svoj mandat, a posebno da omogući imenovanje terenskog osoblja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori) koje će obezbjeđivati izvještaje o situaciji u oblasti ljudskih prava u tim zemljama iz prve ruke i na vrijeme.

9. Osim postojećih terenskih ureda u Zagrebu i Skopju, i nakon odobrenja Vlade Republike Bosne i Hercegovine, oformljen je terenski ured u Sarajevu u aprilu 1994. godine.

10. Vlada Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) i dalje odbija dati dozvolu za otvaranje terenskog ureda u Beogradu. Štaviše, Vlada je takođe odbila dati dozvolu za izvršavanje misija u okviru mandata Specijalnog izvjestitelja.

15. Specijalni izvjestitelj naglašava da pravilno izvršavanje njegovog mandata ne bi bilo moguće bez asistencije terenske operacije koju ustanovljava Centar za ljudska prava. Operacija poduzima i istrage iz prve ruke i korisno kanališe ogromne količine informacija, odnosno podataka u oblasti ljudskih prava iz prve ruke koje prikupljaju druge međunarodne organizacije, a koje bi inače mogle biti previđene ili zanemarene. Operacija je stekla mnogo korisnog iskustva u monitoringu (nadgledanju) ljudskih prava u svom krajevima bivše Jugoslavije i razvila se u jezgru za bilo koju post-konfliktnu operaciju nadgledanja ljudskih prava koja eventualno bude potrebna u regiji. Prema tome, od kritične je važnosti da operacija nastavi obavljati svoje funkcije.

18. Terenska operacija se finansira i putem redovnog budžeta Ujedinjenih Nacija i putem dobrovoljnih doprinosa. Ti doprinosi dotrajat će do kraja 1994. godine. Kako bi osigurali koninuitet terenske operacije, bilo bi primjereno da, ukoliko Generalna skupština odluči da nastavi terensku operaciju, putem rezolucije osigura finansiranje operacije nadgledanja ljudskih prava Centra za ljudska prava u bivšoj Jugoslaviji iz redovnog budžeta Ujedinjenih nacija.

23. Od produžetka svog mandata i nakon mnogih terenskih posjeta njegovog osoblja i misija kojeu je lično poduzeo u Sarajevo, Kiseljak, Gornji Vakuf, Bugojno, Travnik, Vitez, Mostar, Međugorje, bihaćki džep i Skopje u julu 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je podnio dva periodična izvještaja (E/CN.4/1995/4 10. juna 1994. godine i

E/CN.4/1995/10 4. augusta 1994. godine). Prvi izvještaj je skrenuo pažnju na situaciju u oblasti ljudskih prava u enklavi Goražde, a drugi je istakao neke vrlo važne probleme u oblasti ljudskih prava koji preovladavaju u srednjoj i južnoj Bosni i Hercegovini, u bihaćkom džepu i u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji.

37. Specijalni izvjestitelj je u više prilika, nakon istraga terenskog osoblja, intervenisao kod vlasti u državama koje njegov mandat pokriva, s ciljem da im skrene pažnju na pojedine slučajeve ili navode o kršenju ljudskih prava. U svakom od takvih slučajeva je izričito zahtijevao da se situacija istraži, i tamo gdje je to neophodno, bez odgađanja i razriješi. Vlade obično odgovore na takve intervencije, ali su njihove reakcije najčešće nezadovoljavajuće.

Specijalni izvjestitelj izražava svoju zahvalnost raznim organima koji su pružili pomoć i njemu i njegovom osoblju u izvršavanju njegovog mandata, uključujući, UNPROFOR, Ured Visokog Komesarijata Ujedinjenih nacija za izbjeglice (UNHCR), Međunarodni komitet Crvenog križa (MKCK), Monitoring Misiju Europske Unije, misije Konferencije za sigurnost i saradnju u Europi, i ostale međuvladine i nevladine organizacije. On želi da pohvali hrabrost i predanost raznih lokalnih nevladinih organizacija, čija se imena navode u dijelovima izvještaja koji slijede, a koji mu pružaju velike količine pouzdanih podataka o situaciji u oblasti ljudskih prava u svojim zemljama. Specijalni izvjestitelj takođe izražava svoju zahvalnost za stalnu podršku osoblja Centra za ljudska prava, a posebno osoblja stacioniranog na terenu.

I. BOSNA I HERCEGOVINA

A. Uvodne naznake

39. Podaci sadržani u ovom dijelu izvještaja se prvenstveno temelje na neprekidnom radu terenskog osoblja dodijeljenog Specijalnom izvjestitelju koji borave u Sarajevu od aprila 1994. godine. Specijalni izvjestitelj je lično išao na misiju u Federaciji Bosne i Hercegovine u julu 1994. godine i mnogo putovao srednjom Bosnom i Hercegovinom. De facto vlasti bosanskih Srba.[52]

B. Kršenja ljudskih prava protiv civila koje su počinile snage i de facto vlasti bosanskih Srba

In situ terorizacija

52. Šablon terorizacije u Banjaluci se nije promijenio od zadnjeg izvještaja Specijalnog izvjestitelja, a pristigli su mnogi dobro provjereni primjeri činova ozbiljnog kršenja svih

[52] Gdjegod se spominju termini „snage bosanskih Srba“ ili „de facto vlasti bosanskih Srba“ u ovom izvještaju, ukoliko to nije drukčije naznačeno, misli se samo na bosanske Srbe koji su u vojnoj ili civilnoj službi de facto administracije koja ima svoj politički stožer na Palama. Ni u kom slučaju se ne misli na bosanske Srbe koji su lojalni Republici Bosni i Hercegovini.

kategorija ljudskih prava. Trenutno su posebno nesrbi podvrgnuti nasumičnom nasilju bez policijske zaštite ili istraživanja incidenata. Kao ilustracija te situacije mogu poslužiti sljedeći napadi koji su se desili tokom samo jednog mjeseca, u martu 1994. godine. Početkom mjeseca je jedna 72-godišnja Muslimanka ostala bez očiju i ušiju u jednom takvom napadu. Otprilike u isto vrijeme, ubijen je jedan Musliman koji je pokušao otjerati lopove iz svoje kuće. U Šipovu su 2. marta 1994. godine dva muškarca izgubila živote u ubistvu koje podsjeća na strijeljanje. Dana 11. marta, lopovi su ranili muškarca koji je kasnije i preminuo jer je policija odbila da mu dozvoli da dobije medicinsku pomoć. Tokom čitavog mjeseca su međunarodni izvori izvještavali o silovanjima i ostalim vrstama seksualnog zlostavljanja gotovo svakog dana u gradu i okolnim mjestima poput Vrbanje. Jedan takav tipičan izvještaj je uslijedio nešto kasnije, u junu 1994. godine, u kojem se opisuje kako su odrasli ženski članovi jedne muslimanske porodice bili seksualno zlostavljani od strane svojih susjeda, bosanskih Srba, nakon čega su tu porodicu natjerali u izbjeglištvo.

59. Specijalni izvjestitelj je primio podatke da su četiri Muslimana, člana Stranke demokratske akcije, od kojih su dvojica bila bolesna, oteli pripadnici policije i odveli u zatvor Tunjice početkom septembra. Tokom hapšenja, koja su se desila u njihovim domovima u Banjaluci, čini se da je četvorka napadnuta i ponižena. Štaviše, oštećeni su im domovi i oskrnavljeni vjerski simboli.

65. Primljeni su brojni izvještaji koji ukazuju na ciljanje na romsko stanovništvo iz sela Klašnice (blizu Banjaluke) i drugdje. Izvještaji navode da su Romi bili žrtvom terorizacije u prethodne dvije godine, a postoje i indicije brojnih primjera fizičkih napada i mnogih oblika administrativnog uznemiravanja. Sa sigurnošću je izviješćeno sredinom juna, npr., da je dvoje romske djece teže pretučeno dok je njihovim porodicama bilo prijećeno. Takođe su primljeni brojni izvještaji o napadima puškama na domove. Ne postoje indicije da lokalne vlasti istražuju ova pitanja.

73. Primljeni su ponovno izvještaji tokom zadnjih nekoliko mjeseci o bacanju bombi i paljenju domova Muslimana i ostalih nesrba u području Banjaluke. U samom gradu Banjaluci, gdje su nedavni napadi uglavnom bili usmjereni na kuće u blizini Policijske Akademije, bačene su bombe i na zgrade Muftijstva u Banjaluci i banjalučkog Imama, kao i na kuću izbjegličke porodice 15. jula 1994. godine. Gradske vlasti čiste ostatke džamija uništenih 1993. godine. Dakle, u julu 1994. godine, lokaliteti Mehdi Begove, Sefer Begove i Hadži Kurtove džamije su poravnati, a svi preostali nišani uništeni.

78. Iz područja Banjaluke takođe stižu izvještaji o odvođenju nesrba na prisilni rad. U zadnjih nekoliko mjeseci, muškarci koji su odbili da služe u vojsci a potpadaju pod mobilizaciju su prisiljeni da kopaju rovove ili na linijama fronta ili blizu linije fronta, a smješteni su u jako lošim uslovima. Takođe su zabilježeni i primjeri gdje su nesrbi prisiljavani da služe u kućama Srba i u raznim poljoprivrednim aktivnostima. Prijavljeno je da, jednom od takvih prilika, kad jedan stariji konj više nije mogao vući ogrjev za drva, civili, bosanski Srbi su upregnuli trojicu Muslimana u zapregu. Specijalni izvjestitelj je isto tako saznao za prislini rad 12-godišnjih dječaka Roma i odraslih invalida.

87. Šablon terora koji se može uočiti u Banjaluci se takođe može vidjeti u gradovima poput Prijedora, gdje su nesrbi izloženi mnogim oblicima kršenja ljudskih prava. Došlo je do eskalacije uličnog nasilja 29. marta 1994. godine nakon povratka tijela izvjesnog broja bosanskih Srba ubijenih u bihaćkom kraju, kojom prilikom su civili bosanski Srbi napali nesrbe, a u tome ih nije spriječila lokalna policija. Do 31. marta, ubijeno je skoro 20 nesrba. Od tog datuma, stigli su pouzdani izvještaji koji upućuju na to da se mnogi nesrbi drže pritvorenima u zatočeničkim centrima u gradu, gdje su izloženi fizičkim napadima i proizvoljnom ubijanju. U Prijedoru i na drugim lokacijama, prislini rad se ne primjenjuje samo za rad na linijama fronta, nego i za prikupljanje usjeva.

92. Situacija u Bijeljini, koja je prethodila skorijem raseljenju ne-Srba, nije nimalo drukčija od one u Prijedoru, a primljeni su i pouzdani izvještaji o postojanju civilnih zatočeničkih centara i napadima na osobe i imovinu ne-Srba. Nije jasno gdje je stvarna vlast u gradu s obzirom da izvještaji upućuju da jedan bosanski Srbin, bez „službenih" ovlasti, upravlja organizovanjem i provođenjem terora, iskorištavanjem i protjerivanjem ne-Srba koje uslijedi.

102. Od ostalih lokacija u područjima koje drže snage bosanskih Srba, prema izvještajima koji su primljeni, ozbiljna kršenja ljudskih prava civila ne-Srba su zabilježena i u Bosanskom Mostu[53], Doboju, području Grbavice u Sarajevu, Modriči i Rogatici. Tokom ljetnih mjeseci, stotine prisilnih radnika su bile smještene u kampovima u Loparama. Prislini rad je takođe zabilježen i u Tesliću, a stiče se dojam da je ne-Srbima bilo priječeno smrću kao osvetnički čin za napade vladinih snaga, i gdje su u radnim timovima bile i vrlo mlade osobe i invalidi.

107. Specijalni izvjestitelj je pročitao komentare de facto vlasti bosanskih Srba na svoj šesti periodički izvještaj, koje je Ujedinjenim Nacijama proslijedila Vlada Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) u julu 1994. godine (E/CN.4/Sub.2/1994/45). On je zabilježio primjere u kojima su de facto vlasti poduzele istragu pojedinih slučajeva kriminalnih radnji, ali je isto tako primijetio da činjenice osporavaju deklaraciju de facto vlasti bosanskih Srba o predanosti brzoj i nepristrasnoj istrazi svih kriminalnih radnji.

Raseljavanje

111. Od posljednjeg izvještaja Specijalnog izvjestitelja, raseljavanje nesrba iz regije je nastavljeno tokom cijelog perioda, bilo da se radi o „dobrovoljnom" raseljavanju sa ili bez dogovorene razmjene, ili putem prisilnog protjerivanja. Od sredine jula 1994. godine se opseg raseljavanja jako povećao. U zadnjih nekoliko mjeseci zabilježena su dva glavna talasa raseljavanja, iz područja Banjaluke u Hrvatsku, i iz bijeljinske regije u Tuzlu. Takođe je zabilježeno i raseljavanje iz područja poput Rogatice u Sarajevo i iz Bosanskog Mosta[54] u Turbe. Između sredine jula i 19. septembra 1994. godine, raseljeno je ukupno nekih 7,000 ljudi.

---

[3] (prim.prev.) U izvornom dokumentu na engleskom jeziku navodi se naziv Bosanski Most. Nejasno je radi li se o Sanskom Mostu ili možda Bosanskom Brodu, pa je u prevodu na bhs. ostavljen naziv Bosanski Most.

[4] Ibid.

120. Između sredine juna i 17. septembra 1994. godine, otprilike 4,700 nesrba je raseljeno na teritoriju pod kontrolom Vlade iz područja Bijeljine i Janje. Prema međunarodnim izvorima, samo u augustu je bilo 1.000 protjeranih osoba. U prvoj sedmici septembra se taj broj popeo na 1.300. Međunarodni izvori navode da je sa 17. septembrom 1994. godine, tamo ostalo oko 1.300 stanovnika Muslimana od ukupnog broja od 6,000 koji je izbrojan u decembru 1993. godine. Mnoge raseljene osobe su se preselile „dobrovoljno", plativši privilegiju da budu uključeni u razmjenu stanovništva. Međutim, mnoge raseljene osobe, bez obzira na to da li su prisiljene ili su odlučile da odu, bile su izložene uznemiravanju i krađi od strane snaga bosanskih Srba koje su organizovale raseljavanje. Bar jednom prilikom početkom septembra 1994. godine, grupi od 200 prognanika je bilo dozvoljeno da ponesu sa sobom ne više od 20 DM po osobi. Postoje mnogi izvještaji koji navode fizičko zlostavljanje, uključujući silovanje, koje su počinili bosanski Srbi koji su bili zaduženi za raseljavanje.

132. Iako se detalji o zastrašivanju ne razlikuju uveliko od onih incidenata već opisanih u prethodnim izvještajima Specijalnog izvjestitelja, pojedini aspekti raseljavanja iz područja poput Bijeljine i Janje zahtijevaju veću pažnju. Prvo, raseljavaju se uglavnom žene, djeca i vojni obveznici. U više prilika muškarci-vojni obveznici budu zadržani i vraćeni na prisilni rad. Prema nekim izvještajima, nekim od takvih muškaraca je dozvoljeno da odu samo ako plate 1.000 DM. Drugo, žrtve raseljavanja se transportuju do područja linije sukoba sa vladinim snagama, i, ponekad nakon dužeg i napornog čekanja, budu prisiljene da pješače po „ničijoj zemlji". Bar jednom prilikom, u junu 1994. godine, morali su ubrzati kretanje jer im je pucano iznad glava. Najvažnija karakteristika ovakvog raseljavanja je da, paljanske vlasti poriču učešće u njihovoj provedbi, iako ih organizuju jedan lokalni bosanski Srbin i njegove pristaše.

138. Dojam je da raseljavanje iz Banjaluke odgovara šablonu „dobrovoljnog" pomjeranja u skladu sa vladavinom terora – šablon već opisan u prethodnim izvještajima Specijalnog izvjestitelja. Raseljavanje je najčešće vrlo dobro organizovano, podrazumijeva transport osoba autobusima do granice sa Hrvatskom, i uključuje veliki broj osoba. Tokom samo jednog dana sredinom juna 1994. godine, raseljeno je oko 460 Muslimana i Hrvata. Razmjene stanovništva su se dešavale i nakon dogovora zaključenih između de facto vlasti bosanskih Srba i bosanskih Hrvata, npr. kroz Livno tokom septembra.

142. Izvjestan broj Srba koji žive u područjima pod kontrolom de facto vlasti bosanskih Srba ne podržavaju provođenje terora nad nesrbima i njihovo raseljavanje, a prema nekim izvještajima, neke jedinice i/ili policija nisu bili voljni da asistiraju pri nedavnim progonima u području Bijeljine. Takođe se navodi i da bosanski Srbi, stanovnici sela Bregovi, intervenisali kako bi spasili jednu od dvije preostale džamije u Bosanskoj Krajini, u Baljvinama kod Mrkonjić Grada. Specijalni izvjestitelj je u potpunosti upoznat sa zastrašivanjem koje trpe srpski stanovnici u gradovima poput Banjaluke koji se protive politici de facto vlasti. Postoje izvještaji o napadima i drugim oblicima zastrašivanja.

Vojni napadi na civile

146. Situacija u Goraždu je i dalje vrlo napeta, dok su većinu brojnih kršenja primirja izazvale snage bosanskih Srba. I lokalni civili i osoblje Ujedinjenih nacija su stalno metom napada. Napadi su se pojačali tokom jula i augusta 1994. godine, kada je upotreba oružja poput protiv-avionskih mitraljeza i minobacača rezultirala svakodnevnim ubijanjem i ranjavanjem civila. Tako su, npr., ubijena tri civila, prema izvještajima, u snajperskoj vatri u zoni potpunog neupotrebljavanja oružja tokom sedmice 10. – 16. juli 1994. godine, i još tri u napadima 27. jula. Sporazum o neupotrebljavanju snajpera je potpisan 28. augusta 1994. godine.

154. Nakon uspostavljanja zone neupotrebljavanja teškog naoružanja oko Sarajeva i potpisivanja sporazuma o primirju, došlo je do značajnog smanjivanja napada snaga bosanskih Srba na civile, ili putem teškog oružja ili putem snajperske vatre. Takođe je postignut sporazum, 13. marta 1994. godine, za ograničenu slobodu kretanja između područja grada pod kontrolom Vlade i de facto vlasti bosanskih Srba. Neki od efekata ovakvog razvoja događaja su već opisani u osmom periodičkom izvještaju Specijalnog izvjestitelja (E/CN.4/1995/10), u kojem je skrenuo pažnju na nevjerovatan privid normalnosti do koje je došlo u gradu, bez obzira na prisutne ozbiljne probleme. Do ljeta 1994. godine, ponovo su uspostavljene osnovne službe, vraćao se komercijalni život, došlo je do pada crnog tržišta, ponovno su otvoreni barovi i kafići, ljudi su mogli hodati ulicama uz relativnu sigurnost, a kulturni život, koji nikada nije bio umrtvljen, sada je zablistao.

166. Uprkos takvom razvoju situacije, napadi, posebno oni snajperski, nikada nisu prestali u cijelosti, a od početka augusta su eskalirali u učestalosti i smrtonosnim posljedicama. Napadi su se nastavili i pored sporazuma o neupotrebljavanju snajpera kao onom iz augusta 1994. godine. Samo 3. oktobra 1994. godine je zabilježeno 2.160 incidenata otvaranja vatre (s obje strane), što predstavlja najviši broj za pojedini dan od potpisivanja sporazuma o primirju februara 1994. godine. Došlo je do povećanog broja anapada teškim oružjem, posebno sredinom augusta. Napadi se dešavaju i u centru grada i u predgrađima i usmjereni su na zgrade, pješake na ulicama i vozila u pokretu, kao što su tramvaji koji prevoze veći broj ljudi. Kao rezultat napada tokom jednog šestodnevnog perioda u julu-augustu 1994. godine, u kojem je ubijena jedna osoba a 15 je ranjeno, suspendovana je tramvajska služba. Samo nekoliko dana nakon što je ponovno uspotavljena, morala je opet biti suspendovana na dvije sedmice. Napadi su se često dešavali i na planini Igman, i bili su usmjereni, između ostalih, na civilne autobuse i veća civilna vozila, kao i na aerodrom. Metom su bili i članovi osoblja Ujedinjenih nacija i ostalih međunarodnih organizacija, a zabilježeni su i smrtni slučajevi. U više prilika su de facto vlasti bosanskih Srba odbili da osiguraju da neće ciljati javne skupove ili su zapravo prijetili napadom. Dva značajnija incidenta takve prakse su se desila u kontekstu okupljanja radnika za Prvi maj u centru grada i predložene proslave sa Papom Ivanom Pavlom II na sportskom stadionu, koja je trebalo da se desi početkom septembra 1994. godine.

172. Napadi snaga bosanskih Srba na civile u Sarajevu se takođe manifestuju blokiranjem službi neophodnih za gradski život. Prvenstveno se to odnosi na ometanje humanitarne pomoći, pitanjem kojim se ovaj izvještaj bavi kasnije u posebnom dijelu i odnosi se na sve dijelove Bosne i Hercegovine. Zabilježeni su i brojni primjeri u kojima se de facto vlasti bosanskih Srba blokirali dotok plina, vode i struje u Sarajevo. Kada je u funkciji, snabdijevanje grada strujom teče na 20-50% stvarnih potreba dok je poboljšanje ove službe u zavisnosti, između ostalog, o povlačenju snajpera bosanskih Srba koji ciljaju ekipe za popravku. Slučajevi u kojima su snage bosanskih Srba ometale pravce slobode kretanja i slične prakse su opisane dalje u izvještaju.

181. Povećani opseg napada i prijetnji stanovnicima Sarajeva i takva razočarenja kao efikasno sprečavanje posjete Pape Ivana Pavla II su još više pogoršale dramatični razvoj događaja tokom zadnjeg ljeta. Sada se može reći da stanovnici tog grada dočekuju zimu s osjećajem beznađa tako jakim kao nikada do tada u toku rata, kao i sa izraženim osjećajem da je međunarodna zajednica od njih digla ruke.

186. Snage bosanskih Srba su sporadično, ali sa smrtonosnim posljedicama, ciljale i civile u Maglaju. Tako je, tokom samo jednog dana u martu 1994. godine, oko 1.300 granata bačeno na grad, pogodivši, između ostalih, i zgradu Doma zdravlja, i tom prilikom ubivši pet članova osoblja. Prijavljeno je da je osmero ljudi ubijeno u minobacačkom napadu 26. jula. Od tada, prisutni su izvještaji o stalnom ranjavanju nastalom granatiranjem.

192. Travnik je izložen teškom granatiranju i ostalim oblicima napada veće nekoliko mjeseci. Granatiranje je tokom zadnje sedmice juna 1994. godine odnijelo devet života. Jedna od meta bila je i bolnica. Teško granatiranje civilnih meta je zabilježeno ponovno u augustu. Tokom sedmice od 8. do 14. juna 1994. godine, prema izvještajima, u obližnjem mjestu Turbe poginulo je oko 15 žena i djece u vojnim napadima. U Bugojnu, u istom periodu, osam osoba, uključujući i jedno dijete, je poginulo u napadu snaga bosanskih Srba, a od podnošenja šestog periodičkog izvještaja Specijalnog izvjestitelja (E/CN.4/1994/110) u izvještajima se stalno navode redoviti sporadični napadi na civile tamo.

199. Primljen je i veći broj izvještaja o napadima na civile na lokacijama poput Srebrenice i Tuzle, dok su lokalni mještani i osoblje Ujedinjenih nacija bili metom snajperske vatre i artiljerijskih napada. Granata je ubila oca i sina u Tuzli 11. marta 1994. godine, a prijavljeni su i drugi napadi na civile tokom juna, jula i augusta. Napadi na enklavu Bihać i dalje odnose živote civila. Incidenti kao što je pogibija troje civila početkom aprila su se u početku odnosili samo na južni dio džepa i centre stanovništva kao što su grad Bihać i Cazin. Međutim, nakon pada snaga tzv. „autonomne provincije Zapadna Bosna“, napadi su usmjereni na sjeverni dio džepa, uzrokujući civilne žrtve. Ovi napadi su dolazili i sa pozicija bosanskih Srba i sa pozicija hrvatskih Srba.

205. Ostale lokacije za napade snaga bosanskih Srba na civile uključuju Tešanj, Žepče, Visoko, Vareš, Zenicu, Zavidoviće, Tešanj, Gradačac, Kladanj i Olovo. Štaviše, tokom jula i augusta 1994. godine, snage bosanskih Srba su bombardovale područje Dubrovnika u Hrvatskoj.

213. Osim što vojni napadi rezultiraju ranjavanjem i ubijanjem ljudi, ometanje isporuke humanitarne pomoći, okruživanje i opsjedanje raznih enklava stanovništva lojalnog Vladi Bosne i Hercegovine stvaraju visoki nivo psihološkog pritiska kojeg pogoršava nedostatak smisaonih aktivnosti i preokupacija. Prevladavajući osjećaj beznađa koje stanovnici osjećaju, kao što je već naveden u slučaju Sarajeva ranije u izvještaju, je povremeno doveo do nepažljivih pokušaja bijega. U Goraždu, npr., prema izvještajima, 13. juna 1994. godine, između 100 i 150 ljudi je bilo na ivici prelaska linije sukoba kako bi se vratili svojim domovima na istočnoj obali rijeke Drine.

C. Federacija

216. Federacija sada postoji, pravno gledano, rame uz rame sa Republikom Bosnom i Hercegovinom, dok se njene institucije i strukture postepeno implementiraju. Ustav Federacije pruža veliku pažnju zaštiti ljudskih prava i predviđa uspostavljanje izvjesnog broja potencijalno snažnih institucija za njihovo implementiranje i izvršavanje, uključujući sud za ljudska prava i tri ombudsmena; takođe predviđa da svaki od predloženih Kantona preuzme odgovornost za zaštitu ljudskih prava.

225. Prava zaštićena Ustavom uključuju sva prava koje poznaju međunarodni zakoni o ljudskim pravima i sva ostala koja još uvijek nisu dobila punu međunarodnu priznatost. Takođe je posebno nabrojan paket prava koji bi u popunosti obrnuo posljedice prakse „etničkog čišćenja". Ustavna prava su nabrojana, između ostalog, putem uvrštavanja u domaće zakone velikog broja međunarodnih instrumenata. Ustav dalje osigurava moguće raspoređivanje međunarodnih operacija za monitoring ljudskih prava u području Federacije.

232. Treba napraviti mnoge korake da bi Ustavne odredbe o ljudskim pravima bile osigurane, uključujući savladavanje problema tumačenja Ustava. Preostaje da se oformi izvjestan broj ključnih institucija kao što su sud za ljudska prava i uredi ombudsmena. Ostaje zabrinutost zbog činjenice da Ustav, uprkos svojim odredbama o ljudskim pravima, ne daje eksplicitno ravnopravnu ulogu bosanskim Srbima stanovnicima Federacije, umjesto da ih kategoriše kao dio etničke kategorije „ostali".

237. U vezi sa ekonomskim i socijalnim pravima, Specijalni izvjestitelj primjećuje da nakon svoje posljednje misije još uvijek postoji nedovoljno komercijalnih aktivnosti i da osnovni poslovi kao što je proizvodnja električne energije i distribucijske kompanije nisu u stanju da funkcionišu na finansijski isplativ način. Stoga su dobrodošle svojevrsne preliminarne inicijative, koje uglavnom promovira UNPROFOR, putem kojih se poslovni ljudi iz raznih zajednica stavljaju za isti stol s ciljem da, između ostalog, ponovno uspostave jedinstveno tržište i radnu snagu. Projekti kao što je obnova Sarajeva i Administracija Europske Unije u Mostaru takođe će imati vrlo bitnu ulogu, koja se diskutira dalje u izvještaju.

249. Ponovna uspostava slobode kretanja je od ključnog značaja za ponovno uspostavljanje civilnog društva na području Federacije, jer bez nje nema ni mogućnosti za oživljavanje privrede, omogućavanje povratka raseljenih osoba i stvaranje uslova za

poštivanje velikog broja ljudskih prava. Primirje i odredbe Ustava omogućavaju da se naprave neki koraci ka slobodi kretanja. Prva inicijativa, kojom je posredovao UNPROFOR svojim aktivnostima pomirenja, je bila potpisivanje sporazuma u Gornjem Vakufu 25. marta 1994. godine putem kojeg su se Vlada i bosanski Hrvati dogovorili da žene, djeca i muškarci koji nisu pod vojnom obavezom, uz neka ograničenja, mogu privremeno putovati na području Federacije. Omogućeno je i vojnim obveznicima da putuju ali uz vrlo stroga ograničenja. Trenutno, može se putovati do sedam dana a nema ograničenja vezanih za broj osoba kojima je dozvoljeno da putuju u bilo koje vrijeme, osim onih koje primjenjuju regionalni predstavnici strana.

257. U skladu sa sporazumom iz Gornjeg Vakufa, otvoreni su pravci širom područja Federacije za komercijalni saobraćaj, uključujući transportere roba i autobuse. Trenutno je otvoreno oko 30 pravaca. Upotreba ovih pravaca i onih otvorenih ka Sarajevu ima vrlo važnu ulogu u vraćanju funkcija tržišne ekonomije, s rezultirajućim smanjenjem crnog tržišta. Na pojedinim lokacijama i dalje postoje problemi s razbojništvom i ometanjem vozila, a posebno konvoja humanitarne pomoći.

272. Podizanje pojedinih ograničenja slobode kretanja još nije dovelo do značajnog povratka raseljenih osoba. Razlozi za ovu odgodu su brojni, a jedan od njih je i činjenica da se postojeći sporazumi odnose samo na privremeno kretanje. Još je bitnije istaći da je situacija u oblasti ljudskih prava i dalje takva da bi povratak i mnogim slučajevima bio opasan, što je činjenica koju priznaju i naglašavaju međunarodne agencije kao što je Ured Visokog Komesarijata Ujedinjenih nacija za izbjeglice (UNHCR). Problem je najizraženiji u područjima u kojima bosanski Hrvati trenutno predstavljaju većinu, i često je povezan sa praksom opstrukcija lokalnih vlasti. Područja koja daju posebne razloge za zabrinutost su Mostar i Kiseljak. još jedna važna prepreka za implementaciju povratka je nedostatak smještajnih kapaciteta, imajući u vidu ratne štete ili činjenicu da su kuće naseljene raseljenim osobama.

278. Pitanje povratka raseljenih osoba se vezuje za insistiranje lokalnih vlasti na recipročnom pristupu, što uveliko komplikuje pitanje povratka. Recipročnost se pojavljuje kada bi neki grad prihvatio povratak raseljenih osoba samo ako bi uspio relocirati one raseljene osobe koje i on sam zbrinjava, što predstavlja argument koji se često iznosi, tvrdeći da nema drugogo načina da se smjeste povratnici.

283. Jedna završna ali centralna prepreka implementaciji povratka je konačna i evidentna potreba da se ovom pitanju pristupi na državnom nivou, uključujući područja pod kontrolom snaga bosanskih Srba.

292. Povratak raseljenih osoba koji se do sada desio može generalno biti opisan kao sljedeći: nema povratka Muslimana u područja u kojima pretežno žive bosanski Hrvati, premda se izvjestan broj osoba vratio iz područja u kojima pretežno žive bosanski Hrvati u područja u kojima pretežno žive Muslimani. Bilo je još nekih kretanja, i povratka i doborovoljnog raseljavanja, posebno iz područja u kojima dominiraju Hrvati u srednjoj Bosni u područja u kojima dominiraju Hrvati u Hercegovini, ali isto tako iz nekih pretežno muslimanskih područja u druga pretežno muslimanska područja.

297. Situacija bosanskih Srba u Zenici daje povoda za zabrinutost. Iako nema dokaza o sistematskoj kampanji terora, postoji snažna percepcija uznemiravanja i diskriminacije. Tome doprinose izolovani napadi i uništavanje vjerskih simbola kao što su nadgrobni spomenici. Postoje tvrdnje o diskriminaciji na radnom mjestu, hapšenju i zatočeništvu vojnih obveznika. Tokom nekoliko posljednjih mjeseci, došlo je do raseljavanja velikog broja žena, djece i muškaraca bosanskih Srba koji nisu vojni obveznici iz Zenice na lokacije poput Ilidže u Sarajevu. Doima se da su se ovi ljudi preselili prvenstveno iz ekonomskih razloga i zbog percepcije da nemaju budućnost na područjima pod kontrolom Vlade. Prema nekim izvještajima, raseljene osobe su morale platiti taksu za odlazak, a bar jednom prilikom, 27. juna 1994. godine, grupu od 250 ljudi je opljačkali vladina vojna policija. Nakon raseljavanja, broj stanovnika Zenice, bosanskih Srba, se smanjio sa 8.000 (mart 1994.godine) na 5.000 do jula 1994. godine.

299. Iz Tuzle su primljeni pouzdani izvještaji da se od jula 1994. godine muškarci koji potpadaju pod vojnu obavezu s obzirom na svoju dob prisilno regrutuju, bez obzira na etničku pripadnost, i bez ikakvog poziva. Utisak je da se ljudi kupe sa ulica i stavljaju u pritvor ukoliko odbiju da služe.

308. Od ofanzive na Goražde, došlo je do pogoršavanja uslova za civile bosanske Srbe u toj enklavi. Iako je policija ispitala slučajeve ubistva dvoje civila bosanskih Srba, i dalje pristižu izvještaji o incidentima uznemiravanja i zastrašivanja, uključujući prijetnje smrću od strane civila Muslimana i oduzimanju domova bosanskih Srba za potrebe smještaja raseljenih Muslimana. Ostala područja pod kontrolom Vlade Bosne i Hercegovine u kojima se navode slučajevi uznemiravanja bosanskih Srba su Sarajevo, Bugojno, Gračanica, Konjic, Gornja Špionica i Zavidovići.

322. Bosanski Hrvati, kao i preostali pripadnici srpske zajednice se žale na uznemiravanje od strane lokalnih vlasti ili civila Muslimana u Bugojnu. Specijalni izvjestitelj je posjetio taj grad tokom svoje nedavne misije i saznao za tekuće uznemiravanje bosanskih Hrvata i Srba, uključujući i napad nepoznatih osoba granatom na kuću jednog Hrvata samo nekoliko dana prije posjete. Takođe mu je rečeno da lokalne vlasti nisu ništa uradile da istraže nedjela učinjena tokom rata, poput navodnog masakra oko 35 lokalnih bosanskih Hrvata intelektualaca (pitanje kojim će se Specijalni izvjestitelj i dalje baviti). Predstavnici obiju zajednica su opisali svoje potpuno isključenje iz lokalnog političkog procesa. U razgovoru sa lokalnim političkim liderima Muslimanima, potvrđeno je Specijalnom izvjestitelju da navodi o nedjelima nisu primjereno istraženi. Međutim, data su uvjerenja o zaštiti lokalnih bosanskih Hrvata i Srba. Tokom nedavne posjete terenskih službenika Specijalnog izvjestitelja gradu, uočeno je da isti problemi i dalje postoje. Prema potvrđenim izvještajima, dolazi i do pljačkanja domova Hrvata raseljenih iz ovog područja od strane lokalnog stanovništva. Lokalne vlasti odbijaju dati dozvolu lokalnim Hrvatima za pristup zgradi u kojoj se nalazi njihov Dom kulture.

325. Povratak bosanskih Hrvata raseljenih iz Bugojna je vrlo spor i težak. Većina raslejenih Hrvata je u Prozoru, gdje lokalne vlasti bosanskih Hrvata nisu spremne da se bave tim pitanjem. Utisak je da vlasti u Bugojonom insistiraju na recipročnom aran-

žmanu putem kojeg bi se Hrvati mogli vratiti, ali samo pod uslovom da se Muslimani raseljeni iz Prozora u Bugojno mogu vratiti u Prozor.

331. Prema izvještajima, uznemiravani su i bosanski Hrvati na lokacijama kao što su Sarajevo, Vareš, Jablanica, Kraljeva Sutjeska i Guča Gora. U Varešu je tokom aprila 1994. godine navodno 30 Hrvata koji su putovali iz Kiseljaka da posjete svoje domove, u skladu sa sporazumom iz Gornjeg Vakufa, pritvorila lokalna policija. U Jablanici, došlo je do porasta broja izvještaja o uznemiravanju bosanskih Hrvata nakon što su tamo preraspodijeljene vladine trupe iz istočnog Mostara. Zabilježeni su slučajevi zastrašivanja, npr. u jablaničkom selu Klis, a prema izvještajima, učenje arapskog jezika mora biti obavezno u lokalnim školama. Međutim, nisu potvrđene tvrdnje o prisilnom radu lokalnih Hrvata na liniji fronta.

340. Sve što Vlada i snage bosanskih Srba poduzimaju u ograničavanju slobode kretanja utiče na cjelokupno stanovništvo Sarajeva. Nakon sporazuma postignutog 15. marta 1994. godine sa de facto vlastima bosanskih Srba, uspostavljeni su tranzitni pravci (svi osim jednog kojeg su snage bosanskih Srba planirale zatvoriti od 26. jula 1994. godine). Takođe je dogovoreno sa de facto vlastima bosanskih Srba da se mogu ugovarati kratkoročne posjete iz i u područja Sarajeva pod njihovom kontrolom, i kontrolom Vlade. Kako bi sebi stavili ovakvu priliku na raspolaganje, međutim, moraju se ispoštovati mnogi kriteriji i sulovi, čak i mnogo više od onih predviđenih sporazumom iz Gornjeg Vakufa. Tako, npr., vladine odredbe osiguravaju da se prijava za kratku posjetu dijelu Sarajeva pod kontrolom de facto vlasti bosanskih Srba , ili za napuštanje zemlje, može podnijeti tek nakon što prikupite mnoga uvjeranja, što obično traje i do mjesec dana. Obrađivanje stvarnih prijava od strane Vlade i de facto vlasti bosanskih Srba za posjetu drugoj strani u Sarajevu ipak traju znatno duže. Vlasti ometaju kratkoročne posjete time što kao pratnju posjetiteljima šalju vojnu policiju tokom čitavog posjeta, kako se navodi u prvobitnim izvještajima.

353. Primljen je veći broj izvještaja u vezi sa akcijama 5. korpusa Armije Bosne i Hercegovine i policije lojalne bihaćkim vlastima, a posebno prije vojnog poraza snaga takozvane „autonomne pokrajine Zapadna Bosna“, koje je predvodio gospodin Abdić. U julu 1994. godine, dva njegova zvaničnika su ubijena od strane vladinih snaga: sumnja se da su prvo bili mučeni pa onda smaknuti. Nakon uvida u raspoložive dokaze, Specijalni izvjestitelj nije u mogućnosti dati čvrst stav o ovoj sumnji. Potvrđeno je, međutim, da su jednog drugog Abdićevog pristalicu vladine snage sprovele golog ispred njegove majke i ulicama Bihaća. Tokom konflikta sa snagama gospodina Abdića, a posebno u maju 1994. godine, desile su se brojne deložacije seljana koji su živjeli blizu interne linije sukoba, kojom prilikom su stanovnici prevoženi na lokacije južno od Bihaća. Druge navodne pristalice gospodina Abdića su takođe deložirane iz svojih domova u Bihaću i Cazinu.

360. Bosanski Srbi koji žive u južnom dijelu Bihaća su izloženi uznemiravanju i napadima i policije i civila Muslimana, a izražavaju nedostatak povjerenja u spremnost vlasti da ih adekvatno zaštiti od bandi kriminalaca. Nedostatak adekvatne zaštite lokalni Srbi navode u slučaju ubistva jedne 67-godišnje starice Srpkinje, i nanošenje teških po-

vreda drugoj, staroj 68 godine, od strane nepoznatih napadača, 24. i 29. maja 1994. godine. Još jedno ubistvo se desilo 10. – 11. oktobra 1994. godine, kada je ubijen jedan ugledni stanovnik Bihaća, bosanski Srbin, nakon što su mu ruke bile vezane na potiljku. Lokalni bosanski Srbi su uvjereni da je ubistvo bilo političke prirode. Od ostalih incidenata u kojima su ugroženi bosanski Srbi, navodi se jedan potvrđeni ozbiljni napad policije na bosanskog Srbina u Cazinu 21. aprila 1994. godine. Policijski službenik odgovoran za nedjelo je otpušten iz policijskih snaga ali nije krivično gonjen. Prijavljene su i deložacije Srba u Cazinu.

366. Od raspoređivanja vladinih trupa u sjevernom Bihaću i ponovnog uspostavljanja vladine kontrole u tom području u augustu 1994. godine, Specijalni izvjestitelj nije primio izvještaje o programiranom uznemiravanju ili osveti bivšim pristalicama gospodina Abdića. S druge strane, bilo je izvještaja o pljačkanju kuća manjih razmjera.

382. Situacija u oblasti ljudskih prava bivšeg odmetničkog režima gospodina Abdića dala je povoda za ozbiljnu zabrinutost, pa je Specijalni izvjestitelj, u svojim razgovorima s gospodinom Abdićem, identificirao njegovo namjerno zanemarivanje prava ljudi pod njegom de facto kontrolom. Specijalni izvjestitelj je već u svom osmom periodičkom izvještaju (E/CN.4/1995/10), skrenuo pažnju na neprihvatljivu činjenicu koja se odnosi na uslove zatočeništva u zatočeničkom logoru u Velikoj Kladuši koje je uočio tokom posjete u julu 1994. godine. Prema izvještajima, došlo je do otpuštanja s posla i zatvaranja preduzeća i prodavnica onih koji su viđeni kao protivnici. Stiče se dojam da je gospodin Abdić dozvolio ograničeno kretanje iz područja pod njegovom kontrolom, ali samo ako mu se za to plati.

400. Od 21. augusta 1994. godine, s padom režima gospodina Abdića, došlo je do egzila oko 30.000 ljudi iz sjevernog Bihaća u zaštićenu zonu UN-a Sjever. Dok su neki od ovih ljudi otišli dobrovoljno, čini se da su mnoge od njih na odlazak prisilile snage gospodina Abdića u povlačenju. Oko 16.000 eskterno raseljenih osoba se smjestilo u nekorištenoj farmi pilića blizu Batnoge, a ostatak se na kraju smjestio u Turnju u zoni razdvajanja, južno od Karlovca. Uslovi u kojima žive ovi ljudi su vrlo loši, početkom zime će se sigurno još više pogoršati. Situacija u Turnju posebno daje povoda za zabrinutost s obzirom na vleiki broj mina u tom području (koje su već uzele živote četiriju osoba). Šanse za povratak ili smještaj eksterno raseljenih osoba negdje drugo su neizvjesne. Hrvatska Vlada je odbila dati im dozvolu za pristup teritoriji pod njenom efektivnom kontrolom. Mogućnost povratka u Bihać je dodatno komplicirana stalno prisutnim strahom od osvetničkih napada i kažnjavanja od strane vladinih snaga, uprkos vladinim ponudama amnestije i slobode od pozivanja u vojnu službu, i mjera UNPROFOR-a i UNHCR-a za izgradnju povjerenja. Iako se manji broj eksterno raseljenih osoba s razlogom treba plašiti za svoju sigurnost ukoliko se vrate, percepciju straha koju su mnogi od njih već doživjeli potpiruje propaganda gospodina Abdića i njegovi sljedbenici. Propagandu potpomaže zastrašivanje onih koji izraze želju da se vrate ili pokušaju da raširе nepristrasne informacije o tom pitanju. Na primjer, 1. oktobra 1994. godine, napdnuto je osoblje međunarodnih agencija u Turnju kada su pokušali da distribuiraju informacije o stvarnim opcijama koje su na raspolaganju eksterno raseljenim osobama.

408. Tokom perioda koji je uslijedio nakon šestog periodičkog izvještaja Specijalnog izvjestitelja (E/CN.4/1994/10), izvještavano je o napadima vladinih snaga na civile na lokacijam poput Brčkog. Prema izvještajima, 5 osoba je poginulo, a 18 ranjeno u granatiranju sredinom maja 1994. godine, a smrtonosni napadi su bilježeni tokom juna i jula uprkos sporazumu o primirju. Jedan posebno ozbiljan incident je ispaljivanje raketa iz grada Orašja na hrvatskoj granici 12. juna 1994. godine. Pouzdani izvještaji i dalje navode napade bosanske Vlade na pozicije bosanskih Srba, usmjerene s lokacija na kojima ima mnogo ne-boraca. Jedan takav incident se desio 18. septembra 1994. godine, kada se vladine snage pokrenule napade iz stambenih četvrti Sarajeva, provocirajući osvetnički napad bosanskih Srba u Poljinama. Specijalni izvjestitelj konstatuje da su potaknuti sudski procesi u vezi s ubistvom svećenika u Fojnici koje se navodi u šestom periodičkom izvještaju.

418. Nakon misije u julu 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je skrenuo pažnju na situaciju u Mostaru u svom osmom periodičkom izvještaju (E/CN.4/1995/10), posebno naglašavajući štetu koju su nanijele snage bosanskih Hrvata, i tekuće nedaće civila Muslimana posebno. Od primirja, Muslimani su i dalje žrtva kršenja ljudskih prava i direktno i kao rezultat neuspijevanja lokalne policije da zaštiti njihove interese. Tokom jednog 10-dnevnog perioda u maju 1994. godine, npr., prema izvještajima je oko 10 Muslimana ubijeno u zapadnom Mostaru a da lokalna policija nije ništa poduzela kako bi krivce izvela pred pravdu. Od tada, prisutni su stalni i pouzdani izvještaji o uključenosti policije i vojske u napade na civile Muslimane ili njihovo nedjelovanje po primitku informacija ili nehapšenju dobro poznatih problematičnih likca. Takođe su primljeni izvještaji i o pljačkanju kuća Muslimana od strane muškaraca u uniformama Hrvatskog Vijeća odbrane (HVO).

424. Kao rezultat atmosfere straha u zapadnom Mostaru, u toku je raseljavanje Muslimana u istočni dio grada. Lokalne vlasti bosanskih Hrvata kažu da su veliki broj činova nasilja provedenog u zapadnom Mostaru izvele nekontrolisane bande. Međutim, da se primijetiti da nasilje nije nasumično, i čini se da je usmjereno prvenstveno na Muslimane starosjedioce. Bosanski Hrvati su takođe bili izloženi patnji kada su se suprotstavili uznemiravanju od strane Muslimana. Npr., u julu 1994. godije je prijavljeno da su jednom muškarcu prijetile trupe HVO-a i to protjerivanjem u istočni Mostar ukoliko ne preda vojnim vlastima Muslimanku koja je živjel a u njegovom domu.

431. Od ostalih oblika kršenja ljudskih prava od strane vlasti bosanskih Hrvata u Mostaru izdvajaju se uskraćivanje istočnom dijelu grada električne energije i telefonskih veza, i ometanje humanitarne pomoći. Nivo kršenja je smanjen od inauguracije Administracije Europske Unije, opisane dalje u izvještaju, i demilitarizacije grada. Inicijative Administracije su takođe uradile mnogo kako bi neutralizirale aktivnosti bandi terora. I dalje, međutim, pristižu izvještaji o ozbiljnom kršenju ljudskih prava, uključujući granatiranje ureda Administracije Europske Unije sa HVO pozicija u septembru 1994. godine.

439. Još jedno glavno područje pod lokalnom kontrolom bosanskih Srba koje daje povoda za zabrinutost je Kiseljak. Posebno tokom prve polovine 1994. godine, grupe nao-

ružanih muškaraca u uniformama HVO-a, kako se navodi u izvještajima, izvršili su napade na Muslimane i ostale. Tokom aprila je bilo nekoliko uznemiravajućih izvještaja o ubistvu jednog muškarca u centru grada od strane takvih osoba, navodno zato što je bio Musliman. Jedan liječnik Musliman koji je bio u pratnji pacijenta na povratku u grad iz Vareša je nestao i strahuje se da je mrtav. Bosanski Hrvati koji su se vratili iz Hrvatske bili su žrtve napada kada su tokom istog mjeseca njih trojicu iz gradskog zatvora odveli muškarci u vojnim uniformama, označili ih kao „dezertere", i paradirali ulicama, kojom prilikom su bili toliko pretučeni da je jedan od njih umro. Specijalni izvjestitelj konstatuje da ovo pitanje lokalne vlasti istražuju. Specijalni izvjestitelj je nedugo nakon toga u svom osmom periodičkom izvještaju skrenuo pažnju na prisutni osjećaj straha i odbacivanja kod Muslimana koji žive u selu Rotilj blizu Kiseljaka.

442. Bosanski Hrvati koji sada žive u Kiseljaku a raseljeni su iz Vareša i Fojnice, imaju problema sa slobodom kretanja u tom smislu da su im lokalne vlasti Kiseljaka suspendovale autobusnu liniju za Vareš i postavili stroga brojčana ograničenja onima koji žele da idu tamo spram odredbi sporazuma iz Gornjeg Vakufa.

443. Situacija u Prozoru daje povoda za zabrinutost. Kako se izvještava, grad je pod kontrolom nezakonitih snaga bosanskih Hrvata koji djeluju bez zakonske vlasti, iako vođstvo Federacije nije poduzelo korake da ih ukloni. Doima se da se gradsko vođstvo neumoljivo suprotstavlja povratku Muslimana raseljenih tokom rata.

445. Ostale lokacije s kojih pristižu izvještaji o napadima na Muslimane ili njihovu imovinu su Busovača, Tomislavgrad, Grborezi (blizu Tomislavgrada) i Livno. Na ovakvim lokacijama, lokalni Muslimani izjavljuju da nemaju povjerenja u spremnost policije da ih zaštiti ili da istraži napade.

D. Ometanje humanitarne pomoći

454. Brojni su slučajevi ometanja i krađe s konvoja na putu za Goražde. Tipični incidenti su ciljanje malokalibarskim oružjem konvoja pomoći Ujedinjenih nacija u posljednjoj sedmici jula 1994. godine, i ponovljena blokada konvoja na kontrolnim mjestima. Povremeno se konvojima dozvoljava da produže nakon što im se iskrca dio humanitarne robe, kao što se to desilo krajem augusta 1994. godine kada je sa konvoja skinuta hrana. De facto vlasti bosanskih Srba su takođe ometale humanitarne aktivnosti u Goraždu odbijajući da dozvole medicinsku evakuaciju ozbiljno bolesnih osoba helikopterom. Specijalni izvjestitelj je 21. jula 1994. godine izdao javni poziv zahtijevajući da se hitno povuče ta zabrana koja ugrožava živote 34 ljudi. De facto vlasti bosanskih Srba su u konačnici dozvolile evakuaciju tek 5. oktobra 1994. godine, kada su 24 pacijenta odvedena iz enklave. Odgoda u davanju pristanka je rezultirala smrću dva pacijenta.

469. Sporazumi o otvaranju jednog broja pravaca u i iz Sarajeva rezultirali su značajnim poboljšanjem situacije u vezi sa humanitarnom pomoći i padom crnog tržišta u Sarajevu. Međutim, 26. jula 1994. godine, snage bosanskih Srba su zatvorile ključni pravac preko aerodromske piste svima osim vojnom prometu Ujedinjenih Nacija, i tako oz-

biljno ugrozile dopremu humanitarne pomoći ne samo za grad nego i za mnoge druge dijelove zemlje na sjeveru i istoku. Te poteškoće su još više pojačane nametanjem novih ograničenja na promet kroz razna kontrolna mjesta bosanskih Srba. U nekoliko zadnjih sedmica povećana je snajperska aktivnost i drugi napadi na vozače koji se koriste putem preko planine Igman u i iz grada. Jedan takav incident se desio 27. jula 1994. godine na konvoju koji je bio na putu iz Viteza u Goražde, a rezultirao je smrću jednog britanskog vojnika-vozača Ujedinjenih Nacija, ranjavanju još dvojice i paljenju 20.000 litara goriva. Od jula 1994. godine došlo je do snažne eskalacije napada snaga bosanskih Srba na sarajevski aerodrom, što je, zajedno sa napadima vladinih snaga, rezultiralo njegovim čestim zatvaranjem, i time uveliko ometalo program isporuke humanitarne pomoći i medicinskih evakuacija. Među ostalim radnjama koje ometaju humanitarnu pomoć je i zapljena materijala koje konvoji prevoze. Nakon jednog takvog incidenta krajem augusta 1994. godine, kada su de facto vlasti bosanskih Srba zahtijevale 30% zalihe goriva UNHCR-a namijenjenog za Sarajevo, konvoj je morao biti skrenut u Zenicu.

480. U području pod kontrolom Vlade je snabdijevanje humanitarne pomoći ometano kroz pojedine odluke lokalnih vlasti ili vojnih napada, kao što su oni koji su uticali na operativnost sarajevskog aerodroma. Tako je prijavljeno da u gradu Travniku, opštinske odredbe kažu da 30% pomoći mora biti preusmjereno na potrebe armije. U istočnom dijelu Mostara, otvaranje bolnice za hitne slučajeve u julu 1994. godine je zakomplicirano administrativnim poteškoćama koje su postavile lokalne vlasti. Stanovnici istočnog Mostara su takođe bili izloženi redovnim ometanjem humanitarne pomoći od strane snaga bosanskih Hrvata prije demilitarizacije grada i uspostave Administracije Europske Unije. Slični izvještaji su stizali ranije tokom godine s drugih lokacija, u kojima male muslimanske zajednice žive okružene regijama koje su pod kontrolom bosanskih Hrvata, kao što je Rotilj kod Kiseljaka i Stari Vitez u Vitezu. Specijalni izvjestitelj je ispitao situaciju u oba grada tokom svoje posljednje misije. Problemi se ponovo javljaju i sada: početkom septembra, kako se navodi u izvještaju, bosanski Hrvati bi pokušali nametnuti taksu od 100% na svo gorivo koje prolazi teritorijom pod njihovom de facto lokalnom kontrolom.

E. Situacija zatočenika/pritvorenika

483. Nakon sklapanja mira između Vlade i bosanskih Hrvata dogovoreno je da će svaka strana osloboditi pritvorenike. To je provedeno do maja 1994. godine. Svaka od strana trenutno ima tri zatvorenika, koji su optuženi za ozbiljne zločine tokom sukoba.

489. Nakon dužih i teških pregovora, pod okriljem MKCK-a i uz učešće UNPROFOR-a, 6. oktobra 1994. godine je uslijedila razmjena zatvorenika između Vlade i snaga bosanskih Srba. Snage su razmijenile 166 zatvorenika iz zatvora u Sarajevu, Višegradu, Foči, Batkovićima i Rudom. Vlada je oslobodila 166 zatvorenika iz Konjica, Sarajeva i Goražda. Još 21 osoba je oslobođena 10. oktobra. Nažalost, broj oslobođenih predstavlja samo jednu trećinu od ukupnog broja dogovorenog 6. juna 1994. godine, a svaka od strana trenutno drži oko 300 ratnih zarobljenika.

494. ovom izvještaju je pažnja već bila skrenuta na ogroman broj muškaraca koji su zatočeni u područjima pod kontrolom snaga bosanskih Srba, posebno u Bijeljini, koji su prisiljeni na često vrlo opasan rad. Kako se navodi u izvještajima, MKCK je dobio pristup bar 220 zatvorenika u logorima blizu linija sukoba.

U bihaćkom džepu Vlada trenutno drži oko 1.400 zatvorenika uzetih u kontekstu sada već ugašenog tamošnjeg internog sukoba.

F. Projekt obnove u Sarajevu i Administracija Europske Unije u Mostaru

499. Poduzete su važne inicijative u vezi sa dva glavna grada u Federaciji, Sarajevu i Mostaru. U Sarajevu je u toku program obnove u skladu sa rezolucijom 900 (1994) Vijeća sigurnosti od 4. marta 1994. godine, dok je Mostar pod administrativnom jurisdikcijom Europske Unije. Obje inicijative imaju snažne implikacije na zaštitu ljudskih prava.

508. Projekat obnove za Sarajevo, u skladu sa kojim je imenovan i Specijalni koordinator koji je počeo sa radom 16. aprila 1994. godine, imat će centralnu ulogu u ponovnom uspostavljanju civilnog društva. Projekat će oživjeti industriju, stvoriti tolerantne radne i životne uslove, i omogućiti efikasnije funkcionisanje obrazovnog sistema. Tokom perioda implementacije, stvorit će se važne mogućnosti zapošljavanja. Već je postignut izvjestan napredak samim tim, jer je plan programa kompletiran, primljene su neke donacije, a počela je implementacija projekta. Međutim, dalji napredak projekta je, nažalost, usporen nedostatkom adekvatnih fondova. Štaviše, vojne i ostale akcije, prvenstveno snaga bosanskih Srba, ozbiljno ometaju implementaciju plana.

516. Da bi projekat obnove uspio, nije dovoljno da postoje neophodni fondovi i puna saradnja de facto vlasti bosanskih Srba. Takođe je potrebno uspostaviti slobodu kretanja i komunikacije širom zemlje. Ove slobode se ne mogu odnositi samo na komercijalna pitanja već se imaju proširiti i na slobodu govora i kretanja u bilo koje svrhe. Bit će takođe vrlo bitno, poštujući osnovne demokratkse principe, osigurati blisku saradnju ljudi Sarajeva u implementaciji projekta obnove. Ostala pitanja iz oblasti ljudskih prava koja se javljaju su važnost osiguravanja pravedne radne prakse u implementaciji programa i nepristrasne odluke o prirodi specifičnih projekata i način distribuiranja ugovora. Ovi komentari se primjenjuju mutatis mutandis na ostale projekte obnove, uključujući i onaj u Mostaru, opisan dalje u izvještaju.

521. Dana 23. jula 1994. godine uspostavljena je Administracija Europske Unije u Mostaru, s ciljem ponovnog ujedinjavanja grada i stvaranja uslova za uživanje u normalnom životu svih njegovih stanovnika. Prema odredbama Memoranduma razumijevanja o kojem su se dogovorile sve strane, Administracija, na čijem je čelu Administrator, ima više ovlasti nego projekat obnove u Sarajevu. Sva pitanja gradske uprave su adresirana, uključujući i policijski rad i javni red, ponovno uspostavljanje slobode kretanja, kao i oživljavanje infrastrukture i privrede.

527. Policijski zadatak koji je poduzela Administracija je težak, uključuje i raspoređivanje policijskih službenika Europske Unije, s organizacionim i istražnim ulogama, kao i monitoringom, i ponovno uspostavljanje jedinstvenih policijskih snaga. U vrijeme pisanja ovog izvještaja, svega 50 od predloženih 186 policijskih službenika Europske Unije je raspoređeno, ali se ta brojka povećava za otprilike 10 svake sedmice. Ovi službenici su već primili informacije o tome koje predmete treba istražiti i započeli su program za uspostavljanje zajedničkih policijskih patrola.

534. Prvo je UNPROFOR, a zatim i Administracija Europske Unije imala centralnu ulogu u ponovnom uspostavljanju slobode kretanja unutar grada. Glavni sporazum od 29. maja 1994. godine omogućava ograničeno kretanje i pristup istočnom Mostaru za komercijalni promet. Od tada, još su četiri sporazuma implementirana. U svakom stadiju pregovaračkog procesa bilo je jasno da lokalne vlasti bosanskih Hrvata nevoljko prihvataju pravo na slobodu kretanja za stanovnike istočnog Mostara, a dopustili su odstupili su od tih stavova tek nakon dužih pregovora i quid pro quo dogovora.

539. Otpočeo je i rad na obnovi gradske infrastrukture i stvaranju mogućnosti zapošljavanja. Uz saradnju UNPROFOR-a i ostalih međunarodnih organizacija, već su mnoge komunalne usluge osposobljene i u istočnom i u zapadnom Mostaru, a u pripremi je i projekat obnove Mosta.

G. Zaključci

546. Sadašnji talas prisilnog raseljavanja zasnovanog na zastrašivanju u područjima pod kontrolom snaga bosanskih Srba je najveći od ljeta 1992. godine. Muslimani, bosanski Hrvati i Romi su pretrpjeli ubistva, nasilje, uključujući silovanje, krađu imovine i gubitak radnih mjesta. Takođe im je uskraćeno pravo na obrazovanje i usluge iz oblasti zdravstvene zaštite. U tim područjima je takođe zabilježeno uznemiravanje bosanskih Srba koji se protive de facto vlastima.

550. Vojni napadi na civilne mete se nastavljaju s različitim stepenom intenziteta na više lokacija u Bosni i Hercegovini, rezultiraju pogibijom stotina muškaraca, žena i djece. Glavni počinitelji su snage bosanskih Srba. Snage Vlade Bosne i Hercegovine su takođe angažovane u napadima na civile, posebno u Brčkom.

552. Kraj neprijateljstava između Vlade i bosanskih Hrvata i osnivanje Federacije Bosne i Hercegovine predstavljaju važan i ohrabrajući razvoj događaja. Inicijative obnove u Sarajevu i Mostaru takođe treba posmatarti kao pozitivan korak. Međutim, kršenja ljudskih prava se i dalje dešavaju na teritoriji Federacije.

556. Značajan dobrovoljni povratak raseljenih osoba se još nije desio. Stavovi pojedinih lokalnih vlasti i nedostatak adekvatnih garancija za sigurnost i slobodu od krivičnog gonjenja su samo neki od faktora koji utiču na situaciju.

560. UNPROFOR ima bitnu ulogu u posredovanju pomirenja i animiranju inicijativa između zajednica u područjima pod kontrolom Federacije. Zaštita ljudskih prava imat će koristi i od uloge koju su Ujedinjene Nacije, rezolucijom 947 (1994) Vijeća sigurnosti od 30. septembra 1994. godine, dodijelile međunarodnoj civilnoj policijskoj komponenti UNPROFOR-a u skladu sa izvještajem Generalnog Sekretara od 17. septembra 1994. godine (S/1994/1067 i Dodatak 1).

567. Situacija u kojoj se nalazi oko 30,000 ljudi raseljenih iz sjevernog Bihaća u zaštićenu zonu UN-a Sjever je kritična. Uskraćuju im se objektivne informacije koje bi im omogućile da slobodno donesu odluku i na osnovu pravih informacija o svom budućem odredištu.

572. Ometanje isporuke humanitarne pomoći je tekući problem, dok se program medicinskih evakuacija često prekida. Glavni počinitelji su de facto vlasti bosanskih Srba, iako su lokalne vlasti bosanskih Hrvata i Vlada takođe odgovorni za pojedina ometanja.

576. Situacija u takozvanim „sigurnosnim zonama" i dalje daje povoda za zabrinutost. Razne rezolucije Vijeća sigurnosti koje se tiču njihove nedodirljivosti se i dalje provode samo djelimično.

H. Preporuke

578. Slijepa ulica u kojoj su se našli mirotvorni napori „Kontaktne grupe" prolongira situaciju u kojoj se kršenja osnovnig ljudskih prava i dalje dešavaju. Specijalni izvjestitelj skreće pažnju na preporuke u svojim prethodnim izvještajima da bilo kakav mirovni sporazum mora osigurati hitan prekid kršenja ljudskih prava. On takođe ponavlja da postizanje mira mora osigurati pravo na povratak svim raseljenim osobama.

582. Specijalni izvjestitelj još jednom potvrđuje svoju podršku Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju i ponavlja potrebu da Tribunal uspostavi svoj autoritet u očima ljudi u regiji putem efikasnog protoka informacija i brzog krivičnog gonjenja.

587. Podrška međunarodne zajednice je od vitalnog značaja za Federaciju, i bitno je da ona osigurava savjete, tehničku pomoć i sredstva potrebna za opstanak Federacije. Posebno je važno u ovom trenutku da inicijative obnove u Sarajevu i Mostaru privlače velikodušnu podršku zemalja-donatora.

589. Specijalni izvjestitelj posebno ukazuje na potrebu uspostave potpune slobode kretanja u Federaciji i omogućavanja povratka svih raseljenih osoba bez insistiranja lokalnih vlasti na principu reciprociteta.

594. Zaštita ljudskih prava u Federaciji poziva, inter alia, na raspoređivanje međunarodne misije za monitoring ljudskih prava većeg razmjera. Do toga će doći bez odlaganja, a Specijalni izvjestitelj poziva Visoki Komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice, Centar za ljudska prava Ujedinjenih nacija i ostale relevantne agencije da počnu planiranje takve operacije po hitnom postupku.

598. Naredna zima, treća u tekućem sukobu, predstavlja ozbiljnu opasnost cijelom stanovništvu Bosne i Hercegovine. Specijalni izvjestitelj urgira kod međunarodne zajednice da ponudi svoju punu podršku UNHCR-u i ostalim humanitarnim agencijama u njihovim naporima da olakšaju situaciju stanovništvu Bosne i Hercegovine. Takođe poziva sve sukobljene strane da prestanu ometati isporuke humanitarne pomoći i medicinske evakuacije.

603. Specijalni izvjestitelj u svojim izvještajima uporno ističe važnost uloge koju mogu imati vjerske vođe u savladavanju međusobne mržnje i neprijateljstava, obnovi poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, i stvaranju pravednog mira. U tom smislu, prikladno je cijeniti napore Pape Ivana Pavla II za posjetu Sarajevu. Specijalni izvjestitelj se nada da će i ostale vjerske i crkvene vođe poduzeti slične individualne ili zajedničke inicijative kako bi onesposobili nagli porast mržnje.

II. HRVATSKA

A. Uvodne naznake

604. Ovaj izvještaj se temelji prvenstveno na informacijama iz prve ruke koje je prikupilo terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja i na informacijama iz drugih izvora.

607. Specijalni izvjestitelj cijeni saradnju vlasti Republike Hrvatske u provedbi svog mandata. Međutim, on konstatuje da je u nekoliko navrata terenskom osoblju bio zabranjen pristup nekim podacima. Specijalni izvjestitelj je 15. augusta 1994. godine pismom obavijestio Ministra vanjskih poslova Republike Hrvatske o glavnim problemima vezanim za situaciju u oblasti ljudskih prava u toj zemlji. Na pismo je uzvraćeno tek djelimičnim odgovorom pismom primljenim 30. septembra 1994. godine.

608. Specijalni izvjestitelj želi izraziti svoju zahvalnost Antiratnoj kampanji Hrvatske, Građanskom odboru za ljudska prava, Hrvatskom Helsinškom Odboru, Dalmatinskom odboru za ljudska prava, Dalmatinskom odboru solidarnosti, kao i Srpskom demokratskom forumu na njihovoj saradnji sa terenskim uredom Centra za ljudska prava u Zagrebu u prikupljanju i procjeni podataka o kršenju ljudskih prava.

B. Sudski sistem

618. Prema članu 121 Ustava Republike Hrvatske, županijski dom (donji dom Sabora) predlaže kandidate za Više sudsko vijeće koje kasnije bira Dom zastupnika (gornji dom). Vijeću se povjeravaju, između ostalog, kompetencije za imenovanje i uklanjanje s dužnosti sudaca i javnih tužitelja. U svjetlu činjenice da Zakon o sudovima (Narodne novine, br. 3, 14. januara 1994. godine, str. 53-64) dodjeljuje sucima doživotni položaj, sastav Vijeća je od najveće važnosti za stvaranje nepristrasnog i nezavisnog sudstva. Prema tome, Specijalni izvjestitelj konstatuje sa zabrinutošću da su tokom izbornog procesa kandidata u članstvo Vijeća zabilježene i ozbiljne neregularnosti.

650. Nezavisnot i nepristrasnost u administriranju pravde predstavlja osnovne temelje za efikasnu zaštitu ljudskih prava. Primjeri koji slijede bacaju ozbiljnu sumnju na mjere poduzete na osiguravanju takvog sistema u Hrvatskoj. Pojedini zločini, počinjeni od 1991. i 1992. godine nad osobama srpskog porijekla, kako se navodi u izvještajima, nisu nikada istražena na odgovarajući način niti su počinitelji kažnjeni, iako je njihov identitet poznat. U decembru 1991. godine, gospodin i gđa Zec, kao i njihova 12-godišnja kćerka su ubijeni u Zagrebu a nekoliko dana poslije uhapšeno je pet osoba kao navodnih počinitelja ovog zločina. Prema pouzdanim izvorima, četvorica uhapšenih su bili pripadnici specijalne policijske jedinice. Njih petorica su priznali da su počinili ubistvo; međutim, nedugo nakon hapšenja su pušteni zbog proceduralnih propusta, i nisu nikada kažnjeni. U drugom slučaju, Milan Krivokuća, prvi predsjednik Nezavisnog sindikata željeznice u Hrvatskoj, bio je izložen brojnim prijetnjama smrću prije nego što je ubijen izvan ispred svoje kuće u Zagrebu 17. decembra 1992. godine. Postojale su ozbiljne optužbe da se iza ovog ubistva kriju politički motivi. Policijska istraga nije nikada dovršena, a nikada nije pokrenut ni krivični postupak. Devetnaest osoba je mučeno, zajedno smaknuto i pokopano u masovnoj grobnici na Pakračkoj Poljani u novembru 1991. godine. Neke od osoba za koje se vjeruje da su počinitelji, koji su bili pripadnici specijalne policijske jedinice, su priznali da su počinili ove zločine, ali su svi pušteni a krivični postupci su zaustavljeni. Na kraju, Specijalni izvjestitelj je primio izvještaje da je 1992. godine najmanje osam ubistava, navodno utemeljenih na srpskom porijeklu žrtava, počinjeno u Splitu. Među žrtvama su bili: Gojko Bulović, Nenad Knežević, Dalibor Sardelić, Đorđe i Vesna Gašparović, Ivan Nedeljković, Špiro Pokrajac i Magreta Slavić. Prve tri osobe su ubijene u barakama „Lore“. Međutim, krivični postupci nisu nikada pokrenuti u ovim slučajevima niti je bilo ko bio kažnjen.

653. U svom šestom periodičkom izvještaju (E/CN.4/1994/110, stav 85), Specijalni izvjestitelj je konstatovao ograničenu efikasnost Ombudsmena imenovanog krajem 1993. godine u njegovoj ulozi kao jamca osnovnih ljudksih prava. Od tada, nije zabilježen napredak u funkcionisanju ovog mehanizma.

657. Specijalni izvjestitelj pozdravlja informaciju primljenu o neminovnom formiranju Privremenog Suda za ljudska prava u skladu sa ustavnim Zakonom o ljudskim pravima i slobodama i pravima nacionalnih i etničkih zajednica (ibid., stav 86). On se nada da će takav razvoj situacije slijediti i promptno imenovanje članova Suda i od strane Sabora Republike Hrvatske i Europske Unije.

660. U svom šestom periodičkom izvještaju (ibid., stav 87), Specijalni izvjestitelj je takođe ukazao na svoju zabrinutost da prolongirana primjena hitnih mjera ustanovljenih 1991. i 1992. godine ozbiljno ugrožava zaštitu ljudskih prava. Te su odredbe još uvijek na snazi. Prema tom, on još jednom ponavlja svoj apel i ističe da nepotrebno prolongiranje takvih odredbi nije kompatibilno sa procesom stvaranja demokratske države koja se vodi vladavinom prava.

C. Tretman manjina

665. Specijalni izvjestitelj i dalje prima podatke o slučajevima uznemiraavanja i diskriminacije osoba srpskog porijekla. Mnogi slučajevi uznemiravanja se ne prijavljuju policiji iz straha, Navodno su u nekoliko slučajeva osobe srpskog porijekla uhapšene bez pravog razloga i podvrgnuti ispitivanju kojom prilikom je došlo i do upotrebe nasilja. U nekim slučajevima je, međutim, došlo do poduzimanja disciplinskih mjera protiv policije koja se koristila nasiljem.

679. Specijalni izvjestitelj je obaviješten da je od februara do maja 1994. godine bila pokrenuta medijska kampanja protiv pojedinih članova medicinskog osoblja u bolnici u Rovinju, Srba, od strane različitih osoba od kojih su neki bili i ugledni hrvatski političari. Tri ranjena hrvatska vojnika koja su bila na tretmanu u rovinjskoj bolnici optužila su ne-hrvatsko osoblje, uključujući i doktore, za maltertiranje i provociranje. Predsjedavajući ad hoc saborske komisije formirane za verifikaciju navoda je prvi doveo u pitanje validnost uvjerenja o državljanstvu optuženih doktora. Ministar zdravstva, gospodin Andrija Hebrang, je u intervjuu za Novi List (24. februara 1994. godine) iznio svoje uvjerenje da je do konflikta došlo upravo zbog prisustva srspskog osoblja u hrvatskoj bolnici. On je izjavio: „Usred Istre, u Rovinju, imamo nacionalni sastav gdje 30% osoblja u bolnici nije hrvatskog porijekla; ovo nije situacija koju je sasvim slučajno stvorio bivši jugoslovenski režim." On je dalje izjavio da se konflikt ne može riješiti jer su „naši invalidi i to osoblje" ostali zajedno u bolnici. Hrvatski mediji su proizveli brojne senzacionalističke, jednostrane izvještaje optužujući doktore za razne prekršaje. Optuženi članovi osoblja su primili brojne prijetnje. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja je primilo vrlo pouzdane dokaze koji ukazuju na to da su optužbe protiv dotičnog osoblja bile krive; ustvari, čitavo je pitanje brzo nestalo iz javnosti pa se od maja 1994. godine skoro i nije spominjalo u medijima. Specijalni izvjestitelj je, međutim, zabrinut zbog toga što su čast i dignitet optuženih osoba ozbiljno narušeni a nisu poduzeti nikakvi koraci da se situacija ispravi.

685. Od šestog periodičkog izvještaja Specijalnog izvjestitelja, situacija u vezi sa protuzakonitim i prisilnim deložacijama u Hrvatskoj se nije značajno promijenila. Međutim, mora se konstatovati da od marta 1994. godine nije bilo izvještaja o protuzakonitim i nasilnim deložacijama od strane vojnika u aktivnoj službi iz stanova koji su pripadali Jugoslovenskoj narodnoj armiji (ibid., stavovi 97-98). Međutim, iako se u praktično svim slučajevima koje je terensko osoblje istražilo a koji su se desili prije marta 1994. godine, radilo o vojnicima u aktivnoj službi, suprotno hrvatskom zakonu, vlasti nisu usvojile nikakve krivične ili disciplinske mjere da ih se sankcioniše. Štaviše, nisu poduzete nikakve mjere za finansijsku kompenzaciju žrtvama protuzakonitih i prisilnih deložacija.

693. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja je primilo brojne izvještaje o neuspješno provedenim sudskim rješenjima donešenim u korist deložiranih osoba. U nekim slučajevima, taj neuspjeh se opravdava prisustvom raseljenih osoba u zauzetim stanovima. Npr., predsjedavajući stambene komisije u Karlovcu u pismu deložiranim osobama navodi: „Kada započne implementacija Vance-ovog mirovnog plana, uz

pomoć UNPROFOR-a, i kada raseljene osobe počnu da se vraćaju u svoja sela, tek tada će deložacija raseljenih osoba iz stanova u državnom vlasništvu biti ispitana."

699. U toku je novi talas deložacija, a temelji se na odredbi Zabrane o dodjeli nekretnina na teritoriji Republike Hrvatske od 24. jula 1991. godine (Narodne novine, br. 36, 24. juli 1991. godine, str. 983), prema kojem se od 24. jula 1991. godine, inter alia, zabranjuje dodjela nekretnina koje pripadaju organima i institucijama bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, uključujući Jugoslovensku narodnu armiju. Prema tumačenju ove odredbe od strane hrvatskih vlasti, sva rješenja o stanarskim pravima novim stanarima nakon 24. jula 1991. godine su ništavna. Vlada je od tada najavila oko 3,600 deložacija. Međutim, interpretacija i validnost te odredbe daju povoda za zabrinutost, a Ustavni sud Hrvatske je uzeo taj predmet na razmatranje. Što se tiče međunarodnih instrumenata o ljudskim pravima, Specijalni izvjestitelj želi naglasiti implementacija navedne odredbe narušava pravo na prikladni proces, ako i pravo da se ne bude izložen proizvoljnom ili nezakonitom ometanju privatnosti ili doma, kao i pravo da se ne bude diskriminiran na osnovu nacionalnog ili socijalnog porijekla.

709. Lokalne nevladine organizacije i stanari su zahtijevali da hrvatske vlasti zaustave sve deložacije dok se ne pronađe opšte rješenje u vezi sa stanovima koji su nekada pripadali Jugoslovenskoj narodnoj armiji. Stiče se utisak da je većina zakazanih deložacija odgođena djelimično zbog prisustva lokalnih i međunarodnih posmatrača. Jednom nedavnom prilikom, devet lokalnih posmatrača je odvedeno u policijsku stanicu iz jednog takvog stana i ispitivano. Članovi lokalne nevladine organizacija i druge osobe su 27. septembra 1994. godine ozbiljno pretučeni od strane policije tokom jedne deložacije. Članovi Hrvatskih vojnih invalida domovinskog rata (HVIDRA) su 12. oktobra 1994. godine izvršili deložaciju iz vojnog stana u Zagrebu i pored toga što nisu imali pravno obavezujuće sudsko rješenje. Tom prilikom policija nije intervenisala kako bi zaštitila stanare.

714. Zabrinjavajuća je i činjenica da su deložacije praćene izjavama visokih zvaničnika u kojima opravdavaju politiku deložiranja i pozivaju na kolektivnu odgovornost pojedinih kategorija osoba, kao što su osobe srpskog porijekla, za događaje koji su se desili tokom rata u Hrvatskoj.

718. Vlasti uvjeravaju Specijalnog izvjestitelja da će biti oformljena kontrolna komisija kaok bi regulirala aktivnosti stambene komisije oformljene u skladu sa Zakonom o privremenom korištenju stanova od 4. decembra 1991. godine (vidi E/CN.4/1994/110, stav 95). Međutim, on nikada nije bio obaviješten o rezultatima rada komisije. Štaviše, čini se da nedavni prijedlog izmjene Zakona o prodaji stanova koji omogućava prodaju stanova koji su bili u vlasništvu Jugoslovenske narodne armije, ne pruža garancije zakonskim stanarima.

725. U svom pismu od 15. augusta 1994. godine, Specijalni izvjestitelj spominje četiri karakteristična slučaja protuzakoniti i prislinih deložacija. Ministar vanjskih poslova u svom odgovoru daje neke podatke za samo tri slučaja. Prema mišljenju ministra, dvije deložacije nisu bile protuzakonite, a preostala je još uvijek bila na sudu. Specijalnog iz-

vjestitelja zabrinjava činjenica da su sva četiri stanara nasilno deložirana i bez propisnog procesa.

737. Specijalni izvjestitelj se 12. oktobra 1994. godine pismom obratio Vladi u vezi sa kontinuiranom praksom protuzakonitih i prisilnih deložacija, ističući da Vlada Hrvatske ima obavezu koja proističe, inter alia, iz njenih međunarodnih obaveza da poduzme efikasne mjere za zaustavljanje takvih deložacija. Također je zatražio izvještaj u dva pojedinačna slučaja. U svom odgovoru pismom od 14. oktobra 1994. godine, Misnitar vanjskih poslova je obećao da će ponuditi odgovore u vezi ta dva slučaja u skoroj budućnosti. Također je naveo da će pitanje deložacija uskoro razmatrati Vlada i Sabor Republike. Izrazio je svoje uvjerenje da će pitanje biti uspješno riješeno uz puno poštivanje i zaštitu ljudskih prava.

E. Situacija stranih državljana i izbjeglica

740. Prema statistikama UNHCR-a, zaključno s 22. julom 1994. godine, u Hrvatskoj je zabilježeno ukupno 190.816 hrvatskih i drugih nesrpskih raseljenih osoba, koji su stigli iz područja pod kontrolom takozvane „Republike Srpske Krajine". Procjena je da je ukupan broj osoba srpskog porijekla koje su napustile Republiku Hrvatsku od 1991. godine između 100.000 i 300.000. Situacij a u kojoj se nalaze izbjeglice i raseljene osobe predstavlja glavni teret hrvatskom društvu.

749. U svom petom periodičkom izvještaju (E/CN.4/1994/, stav 118), Specijalni izvjestitej je izrazio zabrinutost oko politike „kontinuiteta" između državljanstva stečenog u bivšoj Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (sastavnoj jedinici bivše Socijalističke Republike Jugoslavije) i državljanstva Republike Hrvatske. Ovo ima učinak proizvoljnog stavljanja u status stranih državljana svih onih građana bivše Socijalističke Republike Jugoslavije koji su imali zakonsko prebivalište u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, ali koji nisu imali hrvatsko republičko državljanstvo.

762. Specijalni izvjestitej je obaviješten o postojanju tri prihvatna centra za strane državljane u Hrvatskoj, u kojima se nalaze ljudi koji su primili naloge o progonu i izgonu, ili čije su boravišne dozvole ukinute, ili koji borave bez dozvole u Hrvatskoj ali nisu protjerani, pritvoreni u skladu sa Zakonom o kretanju i boravištu stranih državljana (Narodne novine, br. 53, 8. oktobar 1991. godine, str. 1482-1489). Terensko osoblje je ispitalo mnoge slučajeve u prihvatnim centrima za strane državljane u Dugom Selu pokraj Zagreba, gdje se drže strani državljani protiv kojih se ne vode krivični postupci. Niti jedna od ovih osoba nije primila sudsko ili administrativno rješenje kojim se upućuju u jedan od centara na određeni period. Suci za prekršaje su kompetentni da naložе izgon ili da ukinu boravišne dozvole. Stranim državljanima nije omogućeno da regulišu status nakon izdavanja takvog naloga. Prema predstavniku Ureda za migracije u Ministarstvu unutarnjih poslova, strani državljani se upućuju u prihvatne centre za strane državljane u slučaju da ne postoji sporazum sa ambasadom zemlje čiji je dotična osoba državljanin o njenom transferu u tu zemlju. Neki od stranih državljana koji je terensko osoblje intervjuisalo nemaju državljanstvo treće zemlje. Svi su bili državljani bivše So-

cijalističke Republike Jugoslavije, živjevši u Hrvatskoj mnogo godina, od kojih većina ima porodice i nekretnine u Hrvatskoj.

766. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja je potvrdilo da su pritvoreni u prihvatnom centru za strane državljane u Dugom Selu pod policijskom stražom i da su životni uslovi neprihvatljivi, iako su hrvatske vlasti obećale u martu 1994. godine da će obnoviti barake u kojima je smješten centar. Tokom nekoliko posljednjih mjeseci, međutim, nema izvještaja o fizičkom maltretiranju.

783. Prema popisu iz jula 1994. godine, koji je izvršio Ured za raseljene osobe i izbjeglice Republike Hrvatske, a koji je finansijski i tehnički podržao UNHCR, u Hrvatskoj se nalazi 179.809 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine. Situacija u kojoj se nalaze neki od njih koji su stigli sa teritorije koja se danas naziva Federacija Bosne i Hercegovine predstavlja zabrinutost. Hrvatske su vlasti početkom septembra 1994. godine odlučile da povuku izbjeglički status Bosancima koji dolaze iz područja pod kontrolom Federacije. Nakon intervencije UNHCR-a, odluka je promijenjena tako da ograničava svoju primjenu na osobe koje su izbjegle u Hrvatsku nakon donošenja te odluke. Prema tome, osobe koje stignu sa područja Federacije od 9. septembra više nemaju pravo da se registruju kao izbjeglice. Bilo je slučajeva, npr., kada su uredi za raseljene osobe i izbjeglice odbijali obnoviti registraciju osobama koje su izbjegle prije tog datuma. S obzirom na to bosanski Hrvati obično mogu ući i ostati u Hrvatskoj, učinak takvog odbijanja obnove registracije je obično teži za bosanske Muslimane, koji ne samo da gube svoje pravo na humanitarnu pomoć, već su i u opasnosti od vraćanja u Bosnu i Hercegovinu. S obzirom da se izbjeglička registracija obnavlja svaka tri mjeseca, UNHCR pomno nadgleda tu situaciju.

790. Republika Hrvatska je zaključila bilateralne sporazume sa nekim zemljama zapadne Europe za repatrijaciju svojih građana. Bosanski Hrvati sa hrvatskim državljanstvom su uključeni u te povratnike jer, s obzirom da su državljani Hrvatske, teoretski gledano, mogu imati koristi od njene međunarodne zaštite. Međutim, mnogi od njih su pod pritiskom da se vrate u Bosnu i Hercegovinu jer nisu ne mogu da se registruju ili prime pomoć ili ne mogu izabrati svoje boravište. Štaviše, kako se navodi u njegovom šestom periodičkom izvještaju (vidi E/CN.4/1994/110, stav 94), Specijalni izvjestitelj je obaviješten da su hrvatski državljani sa prebivalištem u Bosni i Hercegovini i dalje izloženi diskriminirajućem tretmanu pri zapošljavanju i sticanju socijalnih beneficija, tako što hrvatske vlasti odbijaju izdati odgovarajuće službene dokumente.

794. Specijalni izvjestitelj je obaviješten da izbjeglice iz sjeverne Bosne, koje su protjerali bosanski Srbi a sada su na teritoriji pod kontrolom hrvatskih Srba imaju ograničen pristup Republici Hrvatskoj. Tako je u septembru 1994. godine, UNPROFOR obezbijedio smještaj za više od 600 izbjeglica iz sjeverne Bosne na teritoriji pod kontrolom hrvatskih Srba jer hrvatske vlasti nisu dozvolile prolazak izbjeglicama. Među tim izbjeglicama je bilo i bosanskih Hrvata sa hrvatskim državljanstvom, i bosanskih Muslimana sa hrvatskim tranzitnim vizama. Pored toga, od kraja augusta 1994. godine oko 30,000 eksterno raseljenih osoba iz bihaćkog džepa u sjeverozapadnoj Bosni u dva privremena i opasna kampa u jednom drugom dijelu Hrvatske pod kontrolom hrvatskih Srba u blizini grada Karlovca. Izgleda da bar neki od njih imaju opravdan strah od

krivičnog gonjenja ukoliko se vrate u Bosnu i Hercegovinu. Prema tome, bilo bi poželjno da Republika Hrvatska usvoji fleksibilniju politiku spram ovih ljudi.

800. Specijalni izvjestitelj sa žaljenjem konstatuje korake koje je Ured za raseljene osobe i izbjeglice poduzeo u julu 1994. godine kako bi iz izbjegličkog kampa „Veli Jože" u Boroziji (Istra) izbacio 1,200 njegovih korisnika, uglavnom Muslimana. Provjereni izvještaji navode da tako od 19. jula hrana je isporučena samo djeci mlađoj od sedam godina, starijim osobama i onima kojima je potrebna medicinska njega. Prekinut je dovod električne energije. Štaviše, policija sprečava pristup u i iz kampa. Izbjeglice su na kraju navodno silom premještene u pet drugih kampova širom zemlje. Terensko osoblje je intervjuisalo neke od premještenih izbjeglica koji su se žalili na nasilje koje upotrijebljeno protiv njih i njihove djece rano ujutro 28. jula 1994. godine, kada su policija i specijalne snage ušle u kamp. U svom pismu Specijalnom izvjestitelju od 30. septembra 1994. godine, Ministar vanjskih poslova je porekao upotrebu sile nad izbjeglicama. Specijalni izvjestitelj je također primio informaciju da mnoge muslimanske izbjeglice u Hrvatskoj žele da se vrate u Bosnu i Hercegovinu zbog nesigurnosti koju osjećaju u Hrvatskoj. Prijavljeno je da se oko 160 izbjeglica iz Pule vratilo u Bosnu i Hercegovinu sredinom 1994. godine.

F. Vojna obaveza, vojna služba i prigovor savjesti

809. U svom šestom periodičkom izvještaju (E/CN.4/1994/110, stavovi 94 i 103), Specijalni izvjestitelj konstatuje da su, u decembru 1993. godine, hrvatski državljani rođeni u Bosni i Hercegovini, kao i bosanske izbjeglice, bili izdvojeni radi prisilne regrutacije. Oni koji su odbili da budu mobilizirani bili su izloženi disciplinskoj mjeri od 30 dana pritvora u vojnim kampovima. Vlasti su tada obavijestile terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja da ti muškarci neće biti dalje krivično gonjeni. Ipak, krivični postupak je pokrenut protiv nekih od njih u maju i junu 1994. godine; neki su i dalje pod istragom, dok su ostali trenutno optuženi prema članovima 153 (neizvršavanje i odbijanje izvršavanja naredbi), 166 (neodazivanje na poziv i izbjegavanje vojne službe) i 169 (proizvoljno napuštanje vojne službe) Krivičnog zakona Republike Hrvatske. Nikada nije priznato da su postupci pokrenuti zbog odbijanja muškaraca da se bore u Bosni i Hercegovini, iako se to njihovo odbijanje zapravo vezuje za njihovu nespremnost da budu poslani da se bore u zemlji s kojom Hrvatska nije u ratu. Ne postoje odredbe u Krivičnom zakonu Republike Hrvatske koje se strogo primjenjuju na odbijanje da se bori u trećoj zemlji. Specijalni izvjestitelj nije primio informacije o pokretanju sudskih procesa.

815. Specijalni izvjestitelj je zabrinut zbog načina na koji se u Republici Hrvatskoj odlučuje o zahtjevima za izbjegavanje vojne službe na temelju prigovora savjesti. Raspoloživi dokazi pokazuju da su periodi prijava za civilnu umjesto vojne službe nedozvoljeno ograničeni (rezervisti su imali samo jednu godinu da se prijave, period koji se završio 26. maja 1994. godine), dok novi regruti moraju aplicirati u roku od tri mjeseca od poziva. Veliki broj onih sa prigovorom savjesti koji su propustili ove rokove su stavljeni na vojnu dužnost ili su uhapšeni. Štaviše, brojni regruti i rezervisti su

spriječeni od strane lokalnih Ureda za odbranu da na vrijeme podnesu svoje zahtjeve. Mnogi od njih, porijeklom Srbi, su ili napustili Hrvatsku ili su bili prisiljeni da ispoštuju vojne obaveze, ili su ih vojni sudovi osudili na zatvorsku kaznu zbog odbijanja. Još jedan razlog za zabrinutost predstavlja činjenica da zahtjevi za prigovor savjesti ne suspenduju privremeno mobilizaciju osobe koja podnosi zahtjev. Specijalni izvjestitelj je primio mnoge izvještaje o mobilizaciji brojnih rezervista prije nego što je Komisija za civilnu službu reagovala na njihove prijave.

819. Specijalni izvjestitelj konstatuje sa zabrinutošću informacije koje je primio o mobilizaciji hrvatskih državljana srpskog porijekla u Karlovcu i drugdje. Prema pouzdanim izvještajima, takve osobe su bile izložene fizičkom maltretiranju i ponižavanju od strane vojnih vlasti. Tako su, npr., vojnici srpskog porijekla bili prisiljeni da pjevaju ekstremno nacionalističke pjesme dok su kopali rovove na liniji fronta.

824. U nekim slučajevima, mobilizacija se navodno koristi kao oružje protiv onih čije aktivnosti se posebno odnose na zaštitu ljudskih prava. Specijalni izvjestitelj je primio pritužbe u kojima se navodi da su dva advokata iz Dubrovnika koja rade na brojnim predmetima u vezi sa ljudskim pravima mobilizirana u hrvatsku vojsku u junu i julu 1994. godine, i to navodno zbog sprečavanja u obavljanja svojih pravnih aktivnosti. U svom odgovoru Specijalnom izvjestitelju, pismom od 15. augusta 1994. godine, Ministar vanjskih poslova je izjavio da, s obzirom da su te dvije osobe hrvatski državljani koje sljeduje vojna služba, imali su prava i obaveze prema Ustavu Republike Hrvatske i Zakonu o odbrani, koja uključuju vojnu službu.

G. Proces pomirenja – posjeta Pape Ivana Pavla II

835. U svojim prethodnim izvještajima, Specijalni izvjestitelj je često isticao da je prevazilaženje atmosfere mržnje i netolerancije u javnom životu, koja proističe iz sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije, imperativ. Također je istakao ulogu medija i predstavnika svih religija i crkve u tom procesu. Tokom svojih misija je uvidio da stav pojedinih vjerskih službenika ne doprinosi uvijek prevazilaženju nacionalističkih osjećanja uprkos čestim pomirbenim izjavama, prvenstveno izjavama kardinala Kuharića. Ovi problemi su posebno štetni jer, tokom cijelog sukoba, previše i prečesto su razne religije bile zloupotrebljavane u političke svrhe. S tog stanovišta, posjeta Pape Ivana Pavla II Hrvatskoj 10. i 11. septembra 1994. godine, u kojoj su učestvovale stotine hiljada ljudi, bila je odličan događaj. Papino nedvosmisleno osuđivanje šovinizma, mržnje i politike diskriminacije uz upotrebu sile i njegov poziv na pomirenje trebalo bi da imaju pozitivan uticaj na situaciju u Hrvatskoj i cijeloj regiji.

H. Zaključci i preporuke

839. U svom šestom periodičkom izvještaju, Specijalni izvjestitelj je konstatovao značajno smanjenje kršenja međunarodnog humanitarnog prava u Hrvatskoj. Ova situacija ostaje nepromijenjena. Ipak, također je izrazio zabrinutost o ozbiljnim kršenjima ljudskih prava i šablona diskriminirajućeg tretmana prema manjinskim grupama, kao

i proizvoljne prakse od strane vlasti. Specijalni izvjestitelj žali što neke od njegovih prethodnih napomena nisu adekvatno uzete u obzir.

845. Specijalni izvjestitelj je izrazio zabrinutost u vezi sa praksom nezakonitih pritvaranja stranih državljana. Hrvatske vlasti pravdaju tu praksu činjenicom da se ista primjenjuje i u drugim državama. Primajući k znanju taj argument, Specijalni izvjestitalj je mišnjenja da takve mjere ne bi trebalo da se primjenjuju na osobe čiji je status stranih državljana nastao kao problem koji proističe iz raspada bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

848. Specijalni izvjestitelj preporučuje da se poduzmu sve neophodne mjere kako bi se učvrstila nezavisnost sudstva.

852. Specijalni izvjestitelj preporučuje se zaustave sve deložacije iz stanova bivše Jugoslovenske narodne armije dok se opće rješenje za ovo stambeno pitanje ne pronađe uz učešće lokalnih nevladinih organizacija, i da se usvoje adekvatne mjere za nadoknadu.

854. U skladu sa svojim prethodnim preporukama, Specijalni izvjestitelj želi da podsjeti međunarodnu zajednicu na hitnu potrebu za humanitarnom pomoći za izbjeglice i raseljene osobe u Republici Hrvatskoj.

855. S tim u vezi, Specijalni izvjestitelj urgira da Republika Hrvatska dozvoli pristup svim bona fide izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine, u skladu sa međunarodnim pravom.

864. Specijalni izvjestitelj čvrsto preporučuje da se prekinu krivični postupci koji se vode protiv osoba koje su odbile da se pridruže Hrvatskoj vojsci, jer su bili nespremni da budu poslani u Bosnu i Hercegovinu kako bi se borili u ratu koji nije objavljen. Takođe preporučuje izmjenu Zakona o odbrani kako bi se eliminisala vremenska ograničenja za prijavu za status prigovora savjesti. Konačno, on preporučuje da se osobe koje se nisu prijavile na vrijeme ne mobiliziraju niti da budu krivično gonjene.

870. Specijalni izvjestitelj preporučuje da Vlada Republike Hrvatske nastavi sa poboljšavanjem situacije u oblasti ljudskih prava putem ojačavanja svoje nacionalne infrastrukture za promociju i zaštitu ljudskih prava. U tom smislu, Vlada može zahtijevati od Odjeljenja za tehničku saradnju Centra za ljudska prava Ujedinjenih nacija identifikaciju posebnih potreba i pomoći te zemlje u oblasti ljudskih prava i pripremi programa posebno osmišljenih kako bi se riješila ta pitanja na sveobuhvatan i koordiniran način.

I. Situacija u zaštićenim zonama Ujedinjenih nacija

876. Nalazi predstavljeni dalje u tekstu izvještaja su uvelikoj mjeri utemeljeni na informacijama iz prve ruke koje je prikupilo terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja. Tokom čitave godine, terenski službenici su uspjeli ostvariti kontakte sa lokalnim de facto vla-

stima takozvane „Republike Srpske Krajine“ i tako imati pristup navedenim područjima s ciljem prikupljanja podataka i provjere navoda o kršenju ljudskih prava. Međutim, sigurnosna situacija i logističke poteškoće su ponekad ograničavale rad terenskog osoblja.
880. U tom kontekstu, Specijalni izvjestitelj želi da konstatuje da se, do danas, većina studija i izvještaja o situaciji u oblasti ljudskih prava u zaštićenim zonama Ujedinjenih nacija odnosi na uslovima u kojima žive lokalne manjinske grupe. Takav pristup ponekad zasjenjuje situaciju u kojoj se nalazi kompletno stanovništvo. Prema tome, u svom narednom izvještaju Komisiji za ljudska prava, Specijalni izvjestitelj namjerava da proširi obim svojih izvještaja kako bi obuhvatio situaciju u oblasti ljudskih prava kompletnog stanovništva unutar zaštićenih zona Ujedinjenih nacija.

Sigurnost osoba u zaštićenoj zoni Ujedinjenih nacija

889. U svom petom i šestom periodičkom izvještaju (E/CN.4/1994/47, stav 145, i E/CN.4/1994/110, stav 108), Specijalni izvjestitelj je skrenuo pažnju na prevladavajuće bezakonje u zaštićenim zonama Ujedinjenih Nacija i nedostatak adekvatne zaštite nesrpskog stanovništva koje je ostalo u općinama pod srpskom kontrolom. Od podnošenja tih izvještaja, Specijalni izvjestiteljje primio informacije koje ukazuju na to da je situacija nepromijenjena u većini takvih krajeva, i da nesrpsko stanovništvo koje je u njima ostalo i dalje biva izloženo različitim oblicima fizičkog nasilja i nesigurnosti. Treba biti konstatovano da je veliki broj manjinskih grupa u tom području već morao napustiti svoje domove kao rezultat nasilja i uznemiravanja.

896. Prema statističkim podacima UNHCR-a za 1994. godinu, 800-900 Hrvata, od kojih su mnogi ili stariji ili invalidi, je ostalo u zaštićenoj zoni UN-a Sektor Jug. Procjenjuje se da je u tom području živjelo 44.000 Hrvata prije izbijanja sukoba 1991. godine. Demografske procjene Sektora Jug UNPA za 1994. godinu ukazuju da, od ukupnog stanovništva od 112.000, njih 1.000 su Hrvati i Muslimani koji su ostali uprkos prethodnom „etničkom čišćenju“.

900. UNPA Sektor Zapad je jedinstven po tome što je 80% njegove površine pod hrvatskom kontrolom. Statistika govori da je 1991. godine, prije rata, ukupni broj stanovnila u ovom sektoru bio 90.640. Sadašnje procjene pokazuju da se broj stanovnika smanjio na 70,000 do 75.000. I srpski i hrvatski dio sektora se karakterišu malim brojem stanovnika pripadnika manjina. Na srpskoj strani Sektora Zapad, ostalo je svega 200-300 Hrvata, većinom starijih i/ili bolesnih. Pored njih, tu je i nekoliko čeških i italijanskih naselja u području Daruvara i Lipika. Procjenjuje se da u hrvatskom dijelu sektora i dalje živi oko 1.200 Srba.

903. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u UNPA Sektoru Istok, etnički Hrvati i Mađari činili su više od 50% ukupnog stanovništva (vidi E/CN.4/1994/47, stav 157). Popis UNCIVPOL-a (Civilne policije UN-a) 1994. godine procjenjuje preostalo nesrpsko stanovništvo na 15% od ukupnog stanovništva (10,000-15,000), koje se uglavnom sastoji od Hrvata (10% ukupnog stanovništva) i Mađara.

919. Iako se smanjio broj nesrba u zaštićenim zonama Ujedinjenih nacija, uzimajući u obzir ranije i intenzivnije kampanje"etničkog čišćenja", strategije koje su ubrzavale ovaj projekat i dalje su na snazi. Tako je preostalo nesrpsko stanovništvo i dalje meta naoružanih pljački, pljačkanja, krađe, maltretiranja, zastrašivanja i ostalih oblika diskriminacije. Čini se da su izbjeglice, raseljene osobe i ostale grupe civila odgovorne za većinu ovih djela. Kao rezultat toga, članovi nesrpske populacije i dalje napuštaju područja pod kontrolom takozvane „Republike Srpske Krajine". Treba, međutim, konstatovati da, iako je većina nasilja usmjerena protiv manjina, srpsko stanovništvo u tim krajevima se takođe osjeća sve manje i manje sigurnim. Sljedeći primjeri ilustruju nasilnu atmosferu koja trenutno prevladava zaštićenim zonama Ujedinjenih nacija.

929. U Sektoru Istok UNPA, jedan muškarac, Musliman iz Duboševice, prijavio je da je 4. aprila 1994. godine teško pretučen od strane trojice naoružanih muškaraca koji su mu uletjeli u kuću. Navodno su mu ukrali alat i drugu opremu. U Drnišu, Sektor Jug, je 20. maja 1994. godine jedan zemljoradnik, Hrvat, prijavio da mu je svakog dana kući dolazila grupa izbjeglih Srba iz Divosela, prijetila i maltretirala njega i njegovu majku. Osim toga, kako se navodi u izvještajima, izbjeglice su opljačkale tog čovjeka, uzevši mu poljoprivredne alatke. Zatim, u Daruvaru, Sektor Zapad, prijavljeno je da je jedna neidentifikovana osoba bacila ručnu bombu kroz prozor frizerskog salon u vlasništvu jedne Srpkinje; a ta je žena prijavila, prije tog incidenta, da su joj na prozoru bile ispisivane prijetnje s nacionalističkim predznakom. Jedna Hrvatica iz sela Kozarac, Sektor Jug, prijavila je 12. septembra 1994. godine da su joj nepoznati napadači bacili ručnu bombu u dvorište.

Administracija pravde

935. Unutar područja pod svojom de facto kontrolom, takozvana „Republika Srpska Krajina" je uspostavila sistem sudova i jedinica milicije za izvršavanje obaveza sudskih vlasti vlasti za provođenje zakona. Međutim, prema provjerenim izvještajima terenskog osoblja Specijalnog izvjestitelja, lokalna milicija je u više prilika marginalizirala ili manipulirala rad sudova, posebno u slučajevima gdje se radilo o pripadnicima hrvatske manjine. Štaviše, uloga suda se često marginalizira kada lokalna milicija izvodi masovna hapšenja civila bez naloga za hapšenje ili obavještavanja sudova o takvim hapšenjima. Prijavljeni su i brojni slučajevi u kojima su osobe osuđene bez sudskog procesa. Specijalni izvjestitelj konstatuje da su UNCIVPOL i lokalna milicija u UNPA Sektorima Jug i Sjever popravili međusobnu saradnju. Međutim, atmosfera nesigurnosti, opisana ranije, i dalje preovladava u područjima pod kontrolom takozvane „Republike Srpske Krajine".

941. Specijalni izvjestitelj je obaviješten da je 11. augusta 1994. godine gospodin Edo Vencl, Hrvat raseljen iz Petrinje na Okružnom sudu u Glini optužen za ratne zločine, i osuđen na pet godina zatvora. Čini se da nijedan svjedok optužbe nije zapravo posvjedočio da je vidio optuženog kako izvršava bilo koji čin koji bi se mogao svrstati pod ratni zločin. Dalje se navodi da je presuda bila utemeljena uglavnom na glasinama, što nema zakonsku težinu, i da optužba nije uspjela dokazati svoje tvrdnje. Kako se navodi, dok je boravio u zatvoru u Glini, zatvorski stražari su pretukli gospodin Vencla.

944. U julu 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je iz pouzdanih izvora saznao da je nepoznati broj pojedinih zatvorenika, od kojih većina pripada opoziciji takozvane „Republike Srpske Krajine“, proizvoljno ponovno uhapsila milicija, nakon što su izdržali svoje zatvorske kazne u Sektoru Sjever. Lokalna milicija je, kako se navodi, na kraju poslala te osobe u zatvoru u Novoj Gradiški, u Sektoru Zapad, blizu Okučana. Lokalna milicija je žestoko ometala pokušaje terenskog osoblja Specijalnog izvjestitelja da dobiju pristup tim zatvorenicima.

949. U vezi sa zatvorskim uslovima na teritoriji pod kontrolom „Republike Srpske Krajine“, Specijalni izvjestitelj želi skrenuti posebnu pažnju na situaciju u kojoj se nalaze zatvorenici u Vojniću i Glini. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja je u više navrata posjetilo ove zatvore i uvjerilo se da su životni uslovi u njima vrlo teški. Prema nekim izvještajima, neki od zatvorenika u zatovru u Glini su izloženi maltretiranju. Nedavna masovna hapšenja izbjeglica iz Bihaća su rezultirala ozbiljnim prekrcavanjem zatvorskih ćelija, što je dodatno pogoršalo uslove u zatvoru u Vojniću.

Situacija izbjeglica i raseljenih osoba

955. Prema statističkim podacima UNHCR-a od 7. oktobra 1993. godine, u UNPA Sektoru Jug se nalazilo 38.174 raseljene osobe i izbjeglice (vidi E/CN.4/1994/47, stav 149). Mnoga od ovih raseljenih osoba i izbjeglica žive u zgradama koje su napustili vlasnici koji ranije izbjegli pred „etničkim čišćenjem“. Ovi ljudi u životu održava uglavnom pomoć koju dobijaju od lokalnog Crvenog krsta.

961. Oko 23.000 stanovnika UNPA Sektora Sjever su raseljene osobe i izbjeglice. Većina njih živi kod rodbine ili u kućama čiji su vlasnici izbjegli. Oni ovise o humanitarnoj podršci međunarodnih organizacija i lokalnih vlasti. UNPA Sektor Sjever je takođe utočište za oko 30.000 bosanskih Muslimana, eksterno raseljenih iz bihaćkog džepa.

965. Prema hrvatskim i srpskim statistikama – dobijenim od hrvatskog Ureda za raseljene osobe i izbjeglice, i Komisije za raseljena lica i izbjeglice takozvane „Republike Srpske Krajine“ – u UNPA Sektoru Zapad je registrovano ukupno 12.032 raseljene osobe zaključno sa 31. januara 1994. godine. Distribucija raseljenih osoba u dva etnički podijeljena dijela sektora je skoro jednaka: 5.974 osobe u općinama pod hrvatskom kontrolom i 6.058 u opštinama koje kontrolišu Srbi. Pored toga, u Sektoru Zapad se nalazi 5.370 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine i Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) u područjima pod hrvatskom kontrolom. Na kraju, nepoznat broj izbjeglica srpskog porijekla iz Bosne i Hercegovine trenutno živi u srpskom dijelu Sektora Zapad.

972. Iako Sporazum o prekidu vatre od 29. marta 1994. godine između hrvatske Vlade i takozvane „Republike Srpske Krajine“ nije izričito osigurao mehanizam koji bi pomogao povratak raseljenim osobama iz zaštićenih zona Ujedinjenih nacija svojim domovima, postojala je implicitna nada da će sam sporazum pridonijeti povratku raseljenih osoba. Preliminarni korak koji su poduzele Vlada Hrvatske i „Republika Srpska Krajina“ u tom smjeru jeste da se dozvoli povratak u zone razdvajanja, odnosno

zone koje razdvajaju snage hrvatske Vlade i snage „Republike Srpske Krajine“. Te zone trenutno postoje pod kontrolom UNPROFOR-a. Strane trenutno razgovaraju, zajedno sa UNHCR-om i UNPROFOR-om, o pilot projektu za dobrovoljni povratak u nekoliko probranih područja. Specijalni izvjestitelj je obaviješten da, iako Sporazum o prekidu vatre obezbjeđuje slobodu kretanja civilnom stanovništvu unutar zona razdvajanja, lokalne vlasti i dalje ograničavaju kretanje civilnom stanovništvu u tim područjima.

978. Kako navodi terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja u svojim izvještajima, više od 25 raseljenih hrvatskih državljana srpskog i hrvatskog porijekla, čija se imovina nalazi unutar zone razdvajanja, je uhapšeno od strane srpskih vlasti između juna i augusta 1994. godine dok su pokušavali posjetiti svoje domove. Terensko osoblje je tijesno pratilo ove slučajeve hapšenja i uvjerilo se u etničku diskriminaciju tokom procesa donošenja presude. Iako su svi optuženi za nezakonito prelaženje u „Republiku Srpsku Krajinu“, etnički Srbi iz Hrvatske su osuđeni na zatvorsku kaznu od 5 dana, a etnički Hrvati na kaznu od 10 dana zatvora.

980. U hrvatskom dijelu UNPA Sektora Zapad, općine Daruvar, Grubišno Polje i Pakrac su donijele odredbe kojima se kuće koje su vlasnici ostavili iza sebe definišu kao službeno napuštene i kao takve stavljene na raspolaganje raseljenim osobama i izbjeglicama.

982. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja je dobilo i provjerilo informacije da je izvjestan broj općina (Ilok, Vukovar, Beli Manastir i Batina) u UNPA Sektoru Istok usvojilo odredbu po kojoj se osigurava smještaj raseljenim osobama i izbjeglicama kod manjinskih porodica. Opština Ilok je također usvojila odredbu po kojoj se zabranjuje prodaja imovine osobama koje čekaju na razmjenu.

986. U UNPA Sektoru Zapad, sistem razmjene ili zamjene nepokretne imovine i dalje pridonosi podjeli stanovništva na etničkoj osnovi. Lokalni posrednici nekretninama i lokalni Crveni krst pomažu u ugovaranju ovakvih imovinskih transakcija. Stanovnici (uglavnom Srbi) Daruvara, Novske, Nove Gradiške i Zagreba se dovode u kontakt sa stanovnicima (uglavnom Hrvatima) iz područja Banjaluke u Bosni i Hercegovini kako bi pregovarali o razmjeni imovine. Čim se strane dogovore, posrednici nekretninama pripreme ugovor koji strane zatim i potpišu. Ugovor se onda uvodi u lokalni zemljišni registar.

989. Hrvatske općine u Sektoru Zapad so do sada tokom ove godine prijavile 157 takvih imovinskih transakcija. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja je obaviješteno da su hrvatske vlasti počele ispitivati takve imovinske transakcije jer narušavaju pravo raseljenih osoba i izbjeglica na stanovanje u napuštenim kućama.

Prisilni rad bez naknade

995. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja pažljivo nadgleda slučajeve prisilnog rada bez naknade koji su prijavljeni u UNPA Sektoru Sjever. U martu 1994. godine, među-

narodnim organizacijama je ukazano na to da je sedam Hrvata iz sela Golinjas u općini Vrginmost, koje su lokalne vlasti mobilisale da idu na liniju fronta, umjesto toga poslani na neplaćeni rad u jednu privatnu firmu za održavanje cesta. Istragom te firme otkriveno je da od 22 radnika (15 Srba i 7 Hrvata), samo su radnici Srbi bili plaćeni za rad; dok su radnici Hrvati bili prisiljeni na rad bez naknade. Kasnije se saznalo da je ta firma u septembru 1994. godine promijenila svoju politiku i počela plaćati i svoje radnike Hrvate.

Sloboda izražavanja i udruživanja

999. U svom petom periodičkom izvještaju (E/CN.4/1994/47, stav 133), Specijalni izvjestitelj je izrazio zabrinutost u vezi sa trenutnom upotrebom indoktrinacije i pofrešnih informacija kao sredstvom raspirivanja podjela i animoziteta u bivšoj Jugoslaviji. Tematski izvještaj koji slijedi u narednom periodu će se detaljnije baviti pitanjima vezanim za medijsku situaciju u bivšoj Jugoslaviji. Specijalni izvjestitelj svakako želi iskoristiti ovu priliku da istakne neke glavne probleme u zaštićenim zonama UN-a.

1005. Specijalni izvjestitelj je upoznat sa političkim žrtvovanjem članova Srpske radikalne stranke koji su odbili učešće u političkom životu takozvane „Republike Srpske Krajine“, kao i ostalih koji se drže nezavisne perspektive. Ljudi koji imaju poglede i stavove suprotne stavovima lidera ih uglavnom potiskuju kako ne bi bili proglašeni izdajicama ili neprijateljskim agentima.

1012. Što se tiče slobode izražavanja u takozvanoj „Republici Srpskoj Krajini“, Specijalni izvjestitelj konstatuje da su mogućnosti distribucije ideja u vizuelnoj i štampanoj formi ograničene. Svaki sektor u okviru „Republike Srpske Krajine“ ima radio stanicu za javno informisanje. U izvještajima dominiraju ratne vijesti. Postoji jedna televizijska stanica za „Republiku Srpsku Krajinu“ koja je povezana sa paljanskom televizijom na teritorijama pod srpskom kontrolom u Bosni i Hercegovini. Njenim programom se upravlja iz Beograda i sa Pala. U takozvanoj „Republici Srpskoj Krajini“ ne izlaze dnevne novine. Jedine novine koje se objavljuju u UNPA Sektoru Sjever su male novine koje izlaze dva puta mjesečno, Srpski glas. Reputacija otvorenosti koju imaju te novine rezultira rutinskim uznemiravanjem njenih novinara od strane lokalnih vlasti. Većina ostalih dnevnih i sedmičnih novina i žurnala u „Republiku Srpsku Krajinu“ stiže direktno preko Beograda i Pala.

1014. Specijalni izvjestitelj je također obaviješten da su vlasti „Republike Srpske Krajine“ 28. augusta 1994. godine u Belom Manastiru, u UNPA Sektoru Istok, uhapsile dvoje hrvatskih novinara, Steve Gaunt i Anitu Rajković, i to u zoni razdvajanja, i optužili ih za špijunažu. Pušteni su 29. septembra 1994. godine tek nakon intervencije Civilnih poslova UNPROFOR-a.

Zaključci i preporuke

1019. Specijalni izvjestitelj smatra obeshrabrujućom konstataciju da je opća situacija u oblasti ljudskih prava u zaštićenim zonama Ujedinjenih Nacija ostala manje-više nepromijenjena nakon podnošenja njegovih prethodnih izvještaja. Povod za posebnu zabrinutost daju tekuće nasilje, uznemiravanje i zastrašivanje usmjereno protiv pripadnika manjinskih skupina koji su još uvijek ostali u tim područjima.

1021. Specijalni izvjestitelj poziva lokalne vlasti da osiguraju zaštitu najugroženijim pripadnicima u svojoj zajednici i stave ekstremiste pod kontrolu. On također podsjeća vođstvo takozvane „Republike Srpske Krajine" na njenu odgovornost da održava red i osigurava pravo na korektno i pravedno suđenje pod bilo kojim okolnostima na teritoriji pod njihovom kontrolom.

1023. Specijalni izvjestitelj urgira i kod Vlade Hrvatske i kod de facto vlasti „Republike Srpske Krajine" da se uzdrže od usvajanja mjera koje bi značile legitimizaciju boravka u imovini onih koji su je napustili iz straha od maltertiranja. Takve mjere bi dalje ugrozile uslove za povratak prvobitnih stanovnika.

III. SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA (SRBIJA I CRNA GORA)

A. Uvodne naznake

162. Specijalni izvjestitelj primjećuje činjenicu da, zbog odbijanja Vlade da dozvoli uspostavljanje ureda na terenu u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori), nije bio u mogućnosti da prikupi iz prve ruke informacije koje se tiču situacije u oblasti ljudskih prava u toj zemlji. U skladu sa tom činjenicom, Specijalni izvjestitelj nalazi da je još obeshrabrujuće primijetiti da je Vlada, od dostavljanja šestog periodičnog izvještaja, odbila sve njegove zahtjeve da se u tu državu pošalju misije koje bi istražile tvrdnje o kršenju ljudskih prava.

163. Dalje je potrebno naznačiti da nevoljnost Vlade za suradnju sa Specijalnim izvjestiteljem predstavlja kršenje stava 30 Rezolucije 1994/72 Komisije za ljudska prava, u kojoj Komisija zahtijeva da Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) dozvoli ulazak na Kosovo, Sandžak i Vojvodinu, posmatračkim misijama Ujedinjenih nacija i činovnicima Specijalnog izvjestitelja na terenu i vraćanje dugotrajnih misija Konferencije o bezbijednosti i saradnji u Europi.

164. Specijalni izvjestitelj uz zabrinutost naznačava, da se strani novinari suočavaju sa poteškoćama prilikom obavljanja svojih poslova u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori), a ta činjenica se ilustrira oduzimanjem akreditacija od 13 stranih korespondenata u aprilu 1994. god.

165. Specijalni izvestitelj je također uzeo u obzir komentare na svoj šesti periodični izvještaj Vlade Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) (E/CN.4/Sub.2/1994/45). Specijalni izvjestitelj je prezentirao svoje primjedbe na ove komentare u pismu datiranom

26. augusta 1994. godine, upućenom predsjedavajućem Komisije o ljudskim pravima, koje se dodato ovom izvještaju.
166. Prema pismu datiranom 16. septembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je informirao Ministra spoljnih poslova Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) o svojim osnovnim zabrinutostima koje se tiču situacije u oblasti ljudskih prava u toj državi, te je pozvao Vladu da dostavi svoje komentare. Do datuma objavljivanja ovog izvještaja, Specijalni izvjestitelj nije dobio nikakav značajan odgovor.

167. Specijalni izvjestitelj nije bio u mogućnosti da prikupi i verificira informacije na licu mjeta. Da bi bio u mnogućnosti da provede svoj mandat, bio je obavezan da svoje istraživanje zasniva na informacijama primljenim od širokog spektra izvora, uključujući međunarodne vladine organizacije, lokalne i međudržavne organizacije i fizička lica. U odnosu na navedeno, Specijalni izvjestitelj želi da izrazi svoju zahvalnost slijedećim lokalnim nevladinim organizacijama, koje se sve nalaze u Beogradu: Humanitarni pravni fond, Centar za antiratnu akciju i novoformirani Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji.

B. Srbija

Sigurnost ljudi i propadanje vladavine zakona

168. Razlog velike zabrinutosti u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori) općenito, te posebno u Republici Srbiji, je u kontinuiranom nasilju i očiglednoj nemogućnosti ili nevoljnosti policijskih snaga da kontroliraju situaciju i da ponovno uspostave poštivanje osnovnih ljudskih prava. Specijalni izvjestitelj je nastavio primati informacije prema kojima su zvaničnici snaga za provedbu zakona, u više navrata, odabrali da se ne miješaju u situacijama u kojima su osobe, često, ali ne isključivo iz redova etničkih ili vjerskih manjina, bile maltretirane ili zlostavljane od strane paravojnih jedinica ili grupa civila.

169. U skorije vrijeme, srbijanska policija je navodno povećala svoje prisustvo na javnim mjestima i provela je veći broj naizgled neizazvanih provjera identiteta i kontrola vozila. Ovakva praksa je navodno rezultirala napetom atmosferom straha i nesigurnosti. Specijalni izvjestitelj je također primio brojne izvještaje o prekomjernom korištenju sile od strane policije. Ovakvo nasilje se čini da je većinom, ali ne isključivo, usmjereno protiv članova manjina i političke opozicije, kao i nastavnika, učenika i akademskih građana. Posebno brutalan incident je prijavljen da se desio na Trgu Slavija u centru Beograda, 19. na 20. juli 1994. god. Navodno, između ponoći i 2 sata ujutro, dva neidentificirana muškarca je presrela policijska patrola. Dvojici muškaraca, koji, navodno, nisu pružali otpor, su zatim stavljene lisice i policijski službenici su iz brutalno tukli i šutali. Navodno, viši policijski službenik, koji je došao na mjesto događaja, nije učinio ništa da bi zaustavio ovo zlostavljanje.

170. U ovom kontekstu, Specijalni izvjestitelj također želi skrenuti pažnju na pismo od 21. jula 1994. god., kojeg je Specijalni izvjestitelj, gospodin Nigel. S. Rodley, poslao vladi Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) u vezi sa pitanjem mučenja. U tom

pismu, Specijalni izvjestitelj je nabrojao veliki broj slučajeva mučenja i ozbiljnog maltretiranja muškaraca, žena, djece i starijih osoba, za koje je izvješteno da su se desili u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori), a posebno u pokrajini Kosovo.

Diskriminacija po etničkim i političkim osnovama

171. Tokom nedavnih mjeseci, Specijalni izvjestitelj je primio brojne izvještaje koji opisuju slučajeve u kojima su članovi manina izbačeni iz svojih stanova ili su izgubili svoje poslove, bez ikakvog očiglednog razloga, osim njihove etničke ili vjerske pripadnosti. Većina ovih slučajeva su se, navodno, desili na lokacijama van Beograda, posebno u regionu Sandžaka i u pokrajinama Kosovo i Vojvodina. Čini se da su vlasti spore i nesklone poduzimanju odgovarajućih aktivnosti kojima bi spriječili takve slučajeve diskriminacije. Krajem septembra 1994. godine je izvješteno da je dr Vladimir Erceg izbačen iz svog doma u Beogradu od strane vlasti mjesne zajednice Savski Venac. Navodno, odluka o njegovom izbacivanju nije bila zasnovana na sudskom nalogu. Kasnije je izvješteno da je dr Erceg dobio otkaz sa mjesta univerzitetskog profesora 30. septembra 1994. godine Navodno, ovakve mjere su poduzete zbog toga što je dr. Erceg hrvatskog porijekla. U pismu od 6. oktobra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je zatražio od vlade Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) da pojasni osnove po kojima su donešene odluke o istjerivanju i otpuštanju dr Ercega. Specijalni izvjestitelj do sada nije dobio nikakav odgovor.

172. Primjer koji ilustrira diskriminatornu zloupotrebu zakonodavnih akata je način na koji se primjenjivao Zakon o Jugoslovenskoj armiji, usvojen 6. novembra 1993. godine. Na osnovu stava 350 ovog zakona, svi oficiri i civilni uposlenici Armije, koji nisu državljani Republike Srbije moraju, da bi ostali u službi, dobiti državljanstvo Srbije šest mjeseci nakon usvajanja ovog zakona. Nedavno je Specijalni izvjestitelj saznao da Ministarstvo unutrašnjih poslova nije odgovorilo na brojne aplikacije za državljanstvo podnešene od strane osoba na koje je ovaj zakon imao uticaja.

173. Na nekoliko slučajeva diskriminacije po političkom osnovu također je ukazano Specijalnom izvjestitelju. Čini se da su članovi Srpskog pokreta obnove i Demokratske unije bili posebno izloženi otpuštanjima, smanjivanjima plata i ostalim diskriminacijskim mjerama.

174. U odnosu na slučajeve etničke i političke diskriminacije, koja je gore navedena, Specijalni izvjestitelj želi posebnu pažnju skrenuti na član 26., Međunarodnog sporazuma o civilnim i političkim pravima, prema kojem „zakon će zabraniti bilo koji vid diskriminacije i garantirat će svim osobama jednaku i učinkovitu zaštitu od diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je rasa, boja kože, spol, jezik, religija, političko ili drugo mišljenje, narodnost ili društveno porijeklo, imovina, rođenje ili druga vrsta statusa“. Specijalni izvjestitelj želi naglasiti da Sporazum pravno obavezuje Saveznu Republiku Jugoslaviju (Srbiju i Crnu Goru) i da, samim tim, Vlada ima obavezu da poduzme pravne mjere da spriječi otpuštanja, izbacivanja i ostale slične radnje, za koje je jasno da su diskriminirajuće prirode.

Sloboda okupljanja i udruživanja

175. Specijalni izvjestitelj je upoznat na novim nacrtom zakona, kojeg je odobrila savezna vlada, koji se odnosi na političke partije u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori). Na osnovu primljenih informacija, ovaj zakon bi osnažio Savezno ministarstvo pravde da inicira optužbu pred Ustavnim sudom protiv poloitičkih partija, u bilo koje vrijeme, ukoliko postoji sumnja da je njihov statut u suprotnosti sa zakonom ili sa Ustavom. Aktivnosti date partije bi tokom ovakvog, obično dugotrajnog procesa, bile suspendirane. Zakon, ako bi bio propisan, bi Vladi dao ogromne moći, koje bi u konačnici mogle stvoriti prijetnju slobodi okupljanja i udruživanja u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori).

176. U odnosu na situaciju sa sindikatima, Specijalni izvjestitelj primjećuje da je, tokon nedavnih mjeseci, nastavio primati izvještaje koji opisuju nejednak tretman od strane Vlasti i poslodavaca neovisnih sindikata. Zbog toga je, na primjer, izvješteno da su aktivisti sindikata bili predmetom masovnih otpuštanja u više navrata. Štoviše, Specijalni izvjestitelj je posebno primjetio brojne izvještaje prema kojima je 30 aktivista, koji pripadaju neovisnim sindikatima, uhapšeni od januara 1994. godine.

Pitanje državljanstva

177. Specijalni izvjestitelj izražava svoju zabrinutost u vezi sa činjenicom da nacrt prijedloga za novi Zakon o državljanstvu i dalje očekuje odobrenje od Skupštine. Zbog dvojbi, koje trenutno okružuju ovo pitanje, reforma postojećeg zakona o državljanstvu je od najveće važnosti. Trenutna situacija se čini posebno problematičnom za dvije specifične grupe: (a) osobe koje su imale staro državljanstvo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koji su stanovnici Srbije ili Crne Gore, ali nemaju srbijansko ili crnogorsko državljanstvo i koji nisu dobili državljanstvo niti jedne druge države bivše Jugoslavije; i (b) izbjeglice i raseljena lica iz drugih dijelova bivše Jugoslavije, koji žele dobiti boravište u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori). Zbog toga, Specijalni izvjestitelj ohrabruje Vladu da poduzme korake koji su potrebni da bi se došlo do pojašnjenja pitanja državljanstva u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori).

Stanje izbjeglica

178. Prema nedavnim izvještajima, tokom prve polovine 1994. godine, srbijanske vlasti su nastavile, iako na manjem nivou nego ranije, sa praksom mobiliziranja osoba sa izbjegličkim statusom za službu u vojnim jedinicama, koje su djelovale u regionima Bosne i Hercegovine pod kontrolom Srba.

179. Specijalni izvjestitelj je posebno zabrinut zbog Zakona o izbjeglicama, koji je predložen u maju 1994. god. Ako bi bio odobren, ovaj zakon bi mogao, navodno, rezultirati u revidiranju izbjegličkog statusa za do 100.000 ljudi koji trenutno žive kao izbjeglice u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori).

180. Specijalni izvjestitelj je, nadalje, informiran da su osobe koje su tražile azil, većinom Srbi i Muslimani iz Bosne i Hercegovine, koji su došli u Srbiju, bili uhapšeni i poslati nazad od strane srbijanskih vlasti. Zbog toga je, na primjer, izvješteno da je krajem jula 1994. god., muslimanska porodica iz Prnjavora, koja je tražila azil u Srbiji, uhapšena i pritvorena po dolasku u Sremsku Mitrovicu. Izvješteno je da se veći broj ovakvih slučajeva desio, a posebno u periodu od jula do septembra 1994. godine.

181. U ovom petom periodičnom izvještaju (E/CN.4/1994/47, stavovi 222-226), Specijalni izvjestitelj je ukazao na tešku humanitarnu situaciju u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori). Ova situacija se čini da je ostala manje ili više nepromijenjena tokom proteklih šest mjeseci. Evidentno je da su nedostaci medicinskih materijala, goriva za grijanje, itd. imali posebno teške posljedice na najugroženije grupe u društvu, koje su žene, djeca, stare osobe i izbjeglice. Treba primjetiti da Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) trenutno ugošćava 449.000 izbjeglica. Dodatna težina koju ova grupa stavlja na, već zategnutu ekonomiju i infrastrukturu ove države, se ne treba potcijeniti. Treba se nadati da će koraci i odluke koje su sadržane u rezoluciji 943 (1994) Savjeta bezbjednosti od 23. septembra 1994. godine, pomoći da se poveća podrška onim osobama kojima je pomoć trenutno potrebna.

Situacija na Kosovu

182. Redovni i nepromjenjivi izvještaji pokazuju da se situacija na Kosovu u proteklih šest mjeseci dodatno pogoršala. Specijalni izvjestitelj je primjetio neke posebno uznemiravajuće izvještaje prema kojima je, tokom perioda od januara do juna 1994. god., više od 2.000 osoba odvedeno u policijske stanice na takozvane „informativne razgovore“, koji su trajali od nekoliko sati do nekoliko dana. Većina ovih osoba je navodno bila izlagana ozbiljnom maltretiranju i mučenju, tokom pritvora u policiji.

183. Tokom proteklih mjeseci, navodno je došlo do drastičnog povećanja u broju nasilnih premetačina kuća, pretresa i samovoljnih hapšenja od strane snaga za provedbu zakona. Većina navedenih nasilja su se navodno dogodila kada je policija, pod tobožnjim izgovorom da traže skriveno oružje ili tražene osobe, premetala domove ili cijela naselja. Tokom ovakvih premeta, maloljetna lica, žene i starije osobe su navodno također bile zlostavljane, navodno zbog njihovih veza sa osobama koje traži policija. Čini se da su ovakvi napadi kontrolirani ili bar da ih vođstvo snaga za provedbu zakona ignorira. Prema nedavnim izvještajima, u periodu od 1. januara do 30. juna 1994. godine, više od 3.000 domova je pretraženo, a više od 1.700 osoba je bilo metom zlostavljanja od strane policije u vezi sa ovim pretresima. Primljen je izvještaj o posebno brutalnom incidentu u Podujevu, gdje je policija, tokom provedbe provjere identiteta 15. septembra 1994. god godine, nasilno prisilila prolaznike da leže na zemlji. Četrnaest od njih je kasnije policija brutalno pretukla pendrecima.

184. Neprilična odugovlačenja i ozbiljne neregularnosti su izvještene u vezi sa sudskim procesima protiv velikog broja etničkih Albanaca, koji su optuženi da predstavljaju prijetnju teritorijalnom integritetu Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore). Čini

se da je većina optuženih članovi Demokratske lige Kosova (LDK). Jedno od posljednjih ovakvih suđenja je navodno počelo u Prizrenu, 16. septembra 1994. godine, protiv četiri etnička Albanca, člana Lige. Navodno su dva optužena uhapšena čak 24. maja 1994. godine, te su ih od tada u pritvoru. Štoviše, čini se da su ove osobe bile izložene ozbiljnom maltretiranju tokom ispitivanja od strane policije.

185. Drugi razlog za zabrinutost su iznimno teške okolnosti pod kojima škole i ostale obrazovne institucije na Kosovu rade. Izvješteno je da je 22. februara 1994. godine, Vlada obustavila aktivnosti Akademije znanosti i umjetnosti Kosova i da je konfiskovala zgradu. Štoviše, Specijalni izvjestitelj ja, sa velikom zabrinutošću, primijetio izvještaje prema kojima je nekoliko albanskih osnovnih i srednjih škola prisilno zaustavilo svoj rad zbog maltretiranja od strane policije. Nedugo nakon početka školske godine, početkom septembra 1994. god., je javljeno da je policija ušla u prostorije nekoliko osnovnih škola. Posebno brutalan incident se navodno desio u vezi sa policijskim pretresom 1. septembra 1994. godine u Osnovnoj školi „Ibrahim Pervizi" u Mitrovici. Tokom pretresa, nekoliko nastavnika je navodno teško udarano i šutano nogama pred učenicima, a od strane policijskih službenika. Dva nastavnika su, navodno, morala potražiti lječničku pomoć nakon incidenta.

Situacija u Vojvodini

186. Iako se čini da se cjelokupna situacija u Vojvodini poboljšala tokom proteklih mjeseci, navodno su se dogodili neki slučajevi diskriminirajućeg tretmana. Prema izvješajima, članovi političke opozicije i predstavnici etničkih i vjerskih manjina se i dalje suočavaju sa poteškoćama u pristupu medijima. Dalje, čini se da se broj etničkih Mađara, zaposlenih u policijskim snagama, drastično smanjio. Što se tiče situacije sa obrazovnim sistemom u pokrajini, Specijalni izvjestitelj želi da primjeti da, iako se čini da je prisustvo osnovnog obrazovanja na mađarskom jeziku manje ili više osigurano, samo 8 ili 10 srednjih škola daju časove na mađarskom jeziku. Kao dodatak tome, čini se da su ove srednje škole raštrkane po cijeloj pokrajini i nisu, kao što bi se moglo očekivati, koncentrirane u onim područjima u kojima su veća naselja manjina.

187. S posebnom zabrinutošću je Specijalni izvjestitelj zaprimio izvještaj o eksploziji bombe, koja se desila 1. juna 1994. godine, ispred Franjevačke crkve u Subotici. Iako nije bilo izvještaja o povrijeđenima, incident se mora posmatrati kao veoma ozbiljan i simptomatičan u odnosu na tenzije koje i dalje vladaju regionom.

Situacija u regionu Sandžaka

188. U svom šestom periodičnom izvještaju (E/CN.4/1994/110, stav 144), Specijalni izvjestitelj primjećuje manje poboljšanje situacije u oblasti ljudskih prava u Sandžaku. Nažalost, ovakav pozitivan razvoj se izgleda zaustavio i ustupio je mjesto novoj eskalaciji nasilja i zlostavljanja, koje je usmjereno većinom prema članovima muslimanske zajednice, posebno u regionima na granici sa Bosnom i Hercegovinom. Navodno, grupe

naoružanih civila i paravojne jedinice, koje odlaze u Bosnu i Hercegovinu, snose glavnu odgovornost za većinu datih aktivnosti. Kao što je ranije navedeno, čini se da policija ignoriše i, u nekim slučajevima, čak i aktivno učestvuje u ovim brutalnim napadima.

189. Izvještaji i specifične tvrdnje nagovještavaju da je policija, u više navrata, koristila neopravdanu silu u vezi sa takozvanim traženjem naoružanja, kako u privatnim domovima, tako i na javnim mjestima. Muslimanska zajednica općenito, te posebno članovi Stranke demokratske akcije (SDA), se doimaju osnovnim ciljevima ovakvih akcija. Zbog toga, pod krinkom traženja skrivenog naoružanja, policija upada u privatne kuće i stanove. Kao po pravilu, stanovnici i ostale osobe koje se nađu na datom mjestu, postaju predmetom udaranja i ostalih oblika zlostavljanja. Tokom perioda od februara do marta 1994. god., policija je navodno pojačala premetačine u slijedećim selima: Karajukića Bunari, Ugao, Raskovice, Međugor, Dunišice, Vapa, Bagašice, Čitluk, Breza, Fijulje, Ursule, Dujke, Kladnica, Papići, Sugubine, Saronje i Boroštica. Pretrage i masovna hapšenja su također, navodno, nedavno obavljena u više drugih sela u općinama Pljevlja, Petnjica i Prijepolje. U vezi sa ovim potragama za oružjem, izvješteno je da su neki ljudi, koji nisu posjedovali vatreno oružje, dobili naredbu od strane policije da kupe i predaju oružje vlastima. Mnoge osobe su navodno ispunile naređenja, u nadi da će izbjeći dalje zlostavljanje.

190. Navodno, osobe koje je policija pritvorila, su često bili pritvoreni mnogo duže od zakonskog perioda od tri dana, prije izlaska pred istražnog sudiju. U svrhu dobivanja samoinkriminirajućih izjava ili priznanja, pritvorene osobe su navodno često zlostavljane i mučene, uključujući teško udaranje pendrecima i metalnim palicama, kao i elektro-šokove po svim dijelovima tijela.

191. Prema informacijama koje su nedavno primljene, 25 Muslimana, optuženih za prijetnju teritorijalnom integritetu Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne gore), koji se pominju u šestom periodičnom izvještaju Specijalnog izvjestitelja (ibid, stav 145), su još uvijek u pritvoru u Novom Pazaru. Specijalni izvjestitelj napominje da se ove osobe nalaze u pritvoru od 23. maja 1993. godine, a da je sudski proces protiv njih pokrenut 31. januara 1994. godine. Štoviše, Specijalni izvjestitelj je nedavno primio alarmantne izvještaje prema kojima su ove osobe bile predmetom ozbiljnog zlostavljanja i mučenja. Izjave date pod pritiskom mučenja i ekstremne prinude su također, navodno, korištene u procesima protiv optuženih. Dalje, izvješteno je da je 16 pritvorenih počelo štrajk glađu 1. augusta 1994. godine, u znak protesta zbog neprimjerenog odgađanja sudskog procesa, nakon što je njihovo suđenje šeti put odgođeno 29. jula 1994. godine. Zbog zdravstvenih razloga su pritvoreni, navodno, prekinuli štrajk glađu nakon dvije sedmice.

192. Štoviše, Specijalni izvjestitelj je nedavno primio veoma alarmantne izvještaje, koji pokazuju da je gospodin Munir Šabotić, vlasnik trgovine iz Novog Pazara, natjeran od policije da se pojavi kao svjedok tužiteljstva u gore-navedenom suđenju. 31. augusta 1994. godine, gospodina Šabotića su oficiri državne bezbjednosne agencije mučili u Novom Pazaru da bi potpisao inkriminirajuće izjave, koje će se koristiti protiv optuženih na sudu. Dalje je izvješteno da se gospodin Šabotić pojavio na sudu 19. septembra

1994. godine i potvrdio, tokom davanja izjave, da su izjave, koje su mu pripisane, u stvari bile dobivene pod prisilom i da su, samim time, nevaljane i ništavne. Kada je gospodin Šabotić napustio sud, nakon saslušanja, navodno su ga pozvali u policijsku stanicu, gdje je bio izložen dodatnoj torturi i gdje mu je naređeno da povuče izjave koje je dao u sudu. Navodno mu je, kao rezultat mučenja, polomljeno nekoliko rebara. Dalje je, navodno, Gospodin Šabotić je svjedočio da, nakon što je pritvoren i zlostavljan, oslobođen pod prijetnjom dodatnog nasilja i da mu je rečeno da život i bezbjednost njegove porodice mogu biti u opasnosti, ukoliko se ne povinuje traženome. Dalje je izvješteno da je policija konfiskovala liječničke nalaze koji opisuju povrede koje je gospodin Sabotić zadobio tokom ispitivanja.

193. Procedura slična onoj u Novom Pazaru je navodno inicirana od strane Višeg suda u Bijelom Polju, 26. septembra 1994. godine, protiv 21 Muslimana iz Rožaja, Bijelog Polja, Verana i Pljevlje. Pritvorenici, koji su navodno bili mučenjem prisiljeni da potpišu lažne izjave, su optuženi da su predstavljali prijetnju teritorijalnom integritetu Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore).

194. U pismima od 10. juna, 12. augusta i 30. septembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je zatražio od Vlade da ga informira o uslovima pod kojima se 25 osoba pritvorenih u Novom Pazaru drže i koji su koraci poduzeti da se osigura pravo na pravično suđenje bez nepotrebnog odlaganja. U svom pismu od 30. septembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je nadalje izrazio svoju duboku zabrinutost za gsopodina Munira Sabotića i zatražio je od Vlade da ga informira o mjerama koje su poduzete da se istraže navodi o mučenju i zlostavljanju gospodina Šabotića tokom pritvora. U svojim pismima od 10. juna i 30. septembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je također zatražio da se međunarodnim posmatračima, uključujući predstavnike Centra za ljudska prava, dozvoli da putuju u Novi Pazar i Bijelo Polje, da prate suđenja i da istraže date navode. Specijalni izvjestitelj i dalje čeka odgovore Vlade na ova pitanja.

195. Specijalni izvjestitelj želi da naglasi da se slučajevi, koji su gore opisani, ne mogu smatrati izoliranim i sporadičnim činovima vlasti za provedbu zakona. Oni bi radije trebali biti posmatrani kao primjeri duge serije prošlih i trenutnih suđenja u kojima se osnovna prava optuženih i svjedoka krše, od strane članova policije i sudstva, na najbesramniji način.

196. U odnosu na situaciju vezanu za osobe o kojima je ranije pisano, kao i ostale pritvorene pod sličnim okolnostima u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori), Specijalni izvjestitelj želi da naglasi da, koliko god je to pravo – i zaista i dužnost – države, da istraži kriminalne navode protiv svojih državljana, također je njena dužnost da poštuje njihova osnovna ljudska prava, uključujući i pravo na pravedno suđenje bez nepotrebnog odgađanja, kao i pravo neizlaganja mučenju ili okrutnom, nehumanom ili degradirajućem tretmanu tokom pritvora. Dalje, Specijalni izvjestitelj želi da podsjeti Vladu da je Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) potpisnica Konvencije protiv mučenja i ostalih vrsta okrutnog, nehumanog ili degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja, te da je, kao takva, pod obavezom da poduzme učinkovite zakonske, administrativne, sudske ili druge mjere da istraži navodne slučajeve mučenja i da spriječi takve činove na svim dijelovima teritorije pod svojom jurisdikcijom.

C. Crna Gora

197. Prema primljenim informacijama, situacija sa neovisnim sindikatima u Crnoj Gori se pogoršala tokom proteklih šest mjeseci. Lokalni izvori izvještavaju da sindikati nisu u poziciji da pomognu osobama koje su pogođene rastućom nezaposlenošću i prinudnim odmorima, zbog ozbiljnog nedostatka osoba obučenih da povedu i upravljaju organizacijama. Osobe koje bi mogle da preuzmu ovakvu vodeću ulogu su, navodno, svi napustili zemlju. Zbog toga Specijalni izvjestitelj ohrabruje Vladu Crne Gore da se pobrine da se ostvari poštivanje sindikata i prava radnika, a da se svi sukobi ili štrajkovi, do kojih može doći, rješavaju na miran način.

D. Zaključci i preporuke

198. Specijalni izvjestitelj primjećuje da je obeshrabrujuće primjetiti da se policija u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori) čini nevoljnom da spriječi i kontrolira činove nasilja i maltretiranja. Prećutna saglasnost u takvim činovima daje dokaz neprihvatljivog nepoštivanja osnovnih ljudskih prava od strane onih vlasti koje su primarno odgovorne za bezbijednost građana u svojoj državi.

199. Od velike je zabrinutosti to da Specijalni izvjestitelj primjećuje brojne situacije u kojima je izvješteno da su policijske jedinice koristile prekomjernu silu prilikom provođenja svojih dužnosti. On, zbog toga, poziva Vladu da unaprijedi disciplinu državnih policijskih snaga i da spriječi dalje slučajeve policijskog zlostavljanja.

200. Specijalni izvjestitelj zahtijeva od Vlade da istraži i spriječi sve slučajeve istjerivanja i otpuštanja, koji bi mogli biti diskriminirajuće prirode.

201. Specijalni izvjestitelj dalje poziva Vladu da zaustavi policijsko zlostavljanje i nasilne premetačine kuća u Pokrajini Kosovo i u regionu Sandžaka. Također poziva Vladu da osigura da osobe koje su pritvorene ili koje se nalaze pod istragom, ne budu predmetom zlostavljanja i mučenja i da njihova suđenja budu provedena na pravedan način bez bespotrebnog odlaganja.

202. Specijalni izvjestitelj poziva treće zemlje da, sa velikom pažnjom, nastave sa odlučivanjem da li da eksterno raseljene osobe vrate u Saveznu Republiku Jugoslaviju (Srbiju i Crnu Goru) u onim slučajevima za koje se zna da se u njihovom zavičaju dešava kršenje ljudskih prava.

203. Specijalni izvjestitelj poziva Vladu da ponovno razmotri svoje odbijanje da dozvoli međunarodnim posmatračima da provedu misije na teritorijama Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) i svoje odbijanje da dozvoli otvaranje ureda na terenu Centra za ljudska prava.

IV. BIVŠA JUGOSLOVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA

A. Uvodne naznake

204. Na osnovu stava 33, rezolucije 1994/72 Komisije za ljudska prava, Specijalni izvjestitelj je nastavio pratiti razvoj događaja vezanih za stanje ljudskih prava u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji. U skladu s tim, Specijalni izvjestitelj je posjetio Makedoniju u periodu od 27. do 30. jula 1994. godine.

205. Tokom svoje posjete, Specijalnog izvjestitelja je primio predsjednik Republike, premijer i predsjedavajući Skupštine, kao i ministar spoljnih poslova, ministar unutrašnjih poslova i ministar pravde. Također se susreo sa šefom Posmatračke misije Konferencije za bezbjednost i saradnju u Europi (CSCE) i delegatom Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara UNPROFOR-ove komande u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, te je imao razgovore sa predstavnicima Makedonske pravoslavne crkve, Islamske zajednice i Katoličke crkve, kao i sa delegacijom Srpske zajednice i predstavnicima Vijeća za odbranu ljudskih prava i sloboda u Prištini.

206. Izvješaj koji slijedi je većinom zasnovan na informacijama koje je prikupiona terenu Centra za ljudska prava u Skoplju i na procjeni učinjenoj od strane Specijalnog izvjestitelja, nakon njegove posjete bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji. Specijalni izvjestitelj se ponovno zahvaljuje Vladi na suradnji dobivenoj tokom provedbe svog mandata, a posebno za komentare date tokom pripreme ovog izvještaja. Specijalni izvjestitelj izražava posebnu zahvalnost UNPROFOR-u i Posmatračkoj misiji CSCE.

B. Pravo na korektan sudski proces

207. Provedba pravosuđa u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji i dalje funkcionira na osnovu sistema stvorenog pod Ustavom Socijalističke Republike Makedonije. Novi građanski i krivični zakoni i procedure još uvijek nisu usvojeni od strane Skupštine, bez obzira na odredbe Ustavnog zakona u tom smislu. Zakon o uspostavljanju javnog pravobranitelja (ombudsmena) još uvijek nije usvojen.

208. Sudstvom i dalje upravljaju sudije koje su imenovane od strane komunističkog režima i, iako je odobren Zakon o uredu javnog tužitelja, niti jedan tužitelj još nije imenovan. Samo su, u skladu s novim procedurama, imenovani novi članovi Ustavnog suda.

209. Vlada bivše Jugoslovenske Republike Makedonije je naglasila da zakon o osnovnim sudovima i o krivičnom i kaznenom procesu još nisu usvojeni, zbog otpora opozicijskih stranaka u Skupštini. Usvajanje ovakvih zakona zahtijeva dvo-trećinsku većinu. Štoviše, Vlada je navela i da je usvajanje Ustava harmoniziralo sve odredbe krivičnog zakona, koji nije bio usklađen sa međunarodnim standardima.

210. Većina navoda, ako ne svi, koji su iznešeni na pažnju Specijalnog izvjestitelja, se odnose na sudske procese u kojima više sudske instance još uvijek nisu korištene i u njima

optuženi koriste svoje pravo na žalbu. Čini se da se to odnosi i na slučaj 10 etničkih Albanaca – devet državljana bivše Jugoslovenske Republike Makedonije i jednog iz Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) – koji su proglašeni krivima juna 1994. god. za organiziranje paravojnih grupa s ciljem obaranja ustavnog poretka u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji. Uprkos činjenice da su primljene informacije dovele do određenih sumnji u pravičnost ovog suđenja, koje je dobilo značajno pokriće zahvaljujući političkim implikacijama koje ima, Specijalni izvjestitelj vjeruje da više sudske instance trebaju biti omogućene da provedu svoju obavezu u skladu sa zakonom i da isprave eventualne nepravilnosti, koje bi mogle biti dokazane da su počinjene od strane nižih instanci. Specijalni izvjestitelj će nastaviti da prati razvoj ovog slučaja.

C. Pravo da se ne bude podvrgnut torturi

211. Specijalni izvjestitelj je primio brojne, pouzdane navode o prekomjernom korištenju sile od strane policije, prilikom provedbe njihovih dužnosti. Vlada je odgovorila izražavajući da su takvi navodi bez osnove i da su mnogi od navodnih žrtava bili uključeni u ilegalne aktivnosti. Dok su neki navodno tužili vlasti, drugi nisu. Bez predrasude ka rješenju relevantnih sudskih procesa, Specijalni izvjestitelj ima dobre razloge da vjeruje u valjanost ovih navoda.

212. U gospodina Joveta Bojkovskog je 14. aprila 1994. godine navodno pucano i ozbiljno je povrijeđen tokom policijskog pritvora. Gospodin Bojkovski je naveo da su mu noge bile zavezane za stolicu, a ruke iza leđa, prilikom pucanja. On tvrdi da je bio u policijskom pritvoru skoro četiri dana, bez hrane i sna, te da je ozbiljno maltretiran. Vlada je priznala da je gospodin Bojkovski bio u policijskom pritvoru na dati datum i da je zaista ranjen od vatrenog oružja, no da je to zbog toga što je sam u sebe pucao.

D. Pravo na slobodu od proizvoljnog hapšenja

213. U većini slučajeva hapšenja, o kojima je izvješteno Specijalnom izvjestitelju, navodno su osobe o kojima se radi bile u policijskom pritvoru duže od 24 sata, koji su po Ustavu dozvoljeni, a da im razlozi hapšenja nisu bili obznanjeni, te da im je odbijeno pravo na pravnog savjetnika.

214. Također je izvješteno da je «maksimalan period od 90 dana» za pritvor, koji je utvrđen članom 12 Ustava, interpretiran od strane Vrhovnog suda, decembra 1991. godine, kao period privremenog pritvora prije no što tužba bude predata sudu. Sudovi bi, prema tome, bili u mogućnosti da produže trajanje pritvora u skladu sa odredbama starog zakona o krivičnom postupku, koji je još uvijek na snazi. Prema navodima, čini se da je Vrhovni sud prilagodio novi Ustav starom zakonu.

E. Pravo na slobodu mišljenja i izražavanja

215. Cenzura je zabranjena, a javno izražavanje, sloboda govora i informiranja su jasno garantirani Ustavom. Bez obzira na to, Vlada i dalje vrši značajan uticaj u provedbi ovih sloboda, obzirom da najrasprostranjenije dnevne novine, kao i Makedonski radio i televizija (MRTV) finansira Država.

216. Članovi opozicijskih stranaka tvrde da se njihove objave ili ne objavljuju ili da su značajno smanjeni u štampi, dok su objave onih stranaka koje su bliske Vladi, medijski bolje pokrivene. Također navode da mediji praktično ili ignoriraju njihove aktivnosti ili da ih omalovažavaju.

217. Nedavno imenovanje Glavnog direktora MRTV, koji je u isto vrijeme bio i dalje istaknuti član vođstva Liberalne stranke, navodno je uzrokovalo izražavanje zabrinutosti među medijima i nevladinim organizacijama.

218. Također je izvješteno da je Ministarstvo unutrašnjih poslova nedavno zabranilo tri srbijanska časopisa, dajući razlog u ponovnom uspostavljanju balansa strane štampe u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji. Vlada je navela da su ove mjere poduzete u skladu sa zakonom koji je trenutno na snazi u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji. Uvoznik je iskoristio svoje pravo žalbe i trenutno čeka na odluku drugostepene komisije.

219. Dana 26. maja 1994. godine, novine na albanskom jeziku, koje sponzorira Država, Falka e vellazermit, su postale dnevne novine.

F. Prava nacionalnih, etničkih, vjerskih i jezičkih manjina

220. Uprkos nastojanjima koje je Vlada ostvarila u nepovoljnim prilikama, Specijalni izvjestitelj je nastavio dobivati izvještaje koji su se odnosili na slučajeve diskriminacije spram članova različitih manjina. Ovi izvještaji su se najviše odnosili na pristup obrazovanju i zapošljavanju u javnoj administraciji.

221. Tokom popisa koji je održan u junu i julu 1994. godine, navedeno je da je u općinama sa miješanim stanovništvom, Makedonski enumerator bio uvijek prisutan, čak i u selima koja su u potpunosti naseljena Albancima, dok Albanski enumerator nije bio prisutan u onim selima koja su bila naseljena samo Makedonskim življem. Ovaj problem se prevazišao zapošljavanjem još enumeratora iz albanske zajednice i davanjem instrukcija da budu prisutni i u selima sa makedonskom većinom, koja pripadaju općinama sa miješanom etničkom strukturom.

222. Pravo svih stanovnika u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji da slobodno ispovijedaju religiju koju odaberu i da to čine na svom jeziku, je garantirano zakonom. Većina vjerskih zajednica trenutno uživaju pravo da slobodno obavljaju svoje obrede. No, izvješteno je da je veoma teško dobiti odobrenje od vlasti za izgradnju vjerskih hramova.

223. Specijalni izvjestitelj je informiran da srpsko stanovništvo u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji ima poteškoće prilikom registriranja svoje vjerske zajednice, bez obzira na ispunjavanje potrebnih propisa. Vlada je navela da je Ministarstvo unutrašnjih poslova odbilo zahtjev etničkih Srba iz bivše Jugoslovenske Republike Makedonije za registraciju u Registru udruženja, uz objašnjenje da ne postoje pravne osnove za navedenu registraciju. Nakon žalbe Srpske zajednice, drugostepena komisija je poništila odluku Ministarstva unutrašnjih poslova i donijela presudu da se procedura treba ponoviti.

224. Gospodinu Nenadu Tasiću, državljaninu bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, srbijanskog porijekla i svešteniku Srpske pravoslavne crkve, je sud zabranio, 14. januara 1994. godine, da provodi svoje sveštenske dužnosti, na osnovu poticanja na nacionalnu mržnju. Vlada je navela da je gospodin Tasić optužen za provođenje sveštenskih dužnosti u kućama u Kumanovu, bez odobrenja Ministarstva unutrašnjih poslova i Makedonske pravoslavne crkve. Treba primjetiti da su, u skladu sa Ustavom, «Makedonska pravoslavna crkva, kao i ostale vjerske zajednice i grupe, odvojene od Države i jednake pred zakonom». U skladu s tim, zakon o vjerskim zajednicama navodi potrebu za odobrenjem samo od Ministarstva unutrasnjih poslova. Štoviše, isti zakon oslobađa od potrebe za odobrenjem od strane Ministarstva, za one obrede koji se provode u domovima vjernika na njihov zahtjev.

G. Pravo na adekvatan životni standard

225. Uživanje prava na odgovarajući standard življenja u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji je nastavilo sa padom, a kao kombinacija reultata, inter alia, nuspojava sankcija Ujedinjenih nacija nad Saveznom Republikom Jugoslavijom (Srbijom i Crnom Gorom) i unilateralnog embarga kojeg je nametnula Grčka, s početkom 1994. godine. Društvena stabilnost je samim tim ugrožena kroz povećanje nezaposlenosti i značajno povećanje troškova života.

226. Kapacitet vlade bivše Jugoslovenske Republike Makedonije da ostvari neophodne investicije za ostvarivanje potpunog uživanja u svim ljudskim pravima, a posebno ekonomskim pravima, je također pod negativnim uticajem trenutnog međunarodnog ekonomskog okoliša.

H. Uloga nevladinih organizacija

227. Specijalni izvjestitelj vjeruje da nevladine organizacije predstavljaju ključni element u promociji i zaštiti ljudskih prava. Uloga nevladinih organizacija je sve važnija za zemlje u tranziciji, kao što je bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, gdje određeni osnovni zakoni, posebno oni koji su direktno povezani za zaštitu ljudskih prava, još nisu donešeni.

228. Ipak, nevladine organizacije u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji tek trebaju da prevaziđu stavove naslijeđene od sistema u kojima se od ljudi nije očekivalo da

kritikuju javnu vlast. Većina nevladinih organizacija, koje pokušavaju biti aktivne u polju ljudskih prava, je još uvijek u fazi stvaranja svijesti o ovim pravima i zbog toga su, u osnovi, uključeni u razvoj dijaloga među njima samima.

229. Nedostatak znanja, sredstava i organizacije predstavljaju značajne prepreke za uspješnost nevladinih organizacija. Trenutne poteškoće u prevazilaženju različitih razlika, uključujući i one koje proizilaze iz različtih etničkih pripadnosti, predstavljaju još jednu ozbiljnu prepreku. Ove poteškoće, u značajnoj mjeri, sprječavaju zajednicu nevladinih organizacija da djeluje na bolje koordiniran način, a samim tim i sa većim uspjehom. Tokom posjete Specijalnog izvjestitelja u julu 1994. godine, nevladine organizacije su održale jedan od svojih prvih zajedničkih radnih sastanaka.

I. Situacija izbjeglica

230. Prema statistici UNHCR-a, broj izbjeglica u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji se smanjio sa više od 30.000 u ljeto 1992. godine, na oko 10.000. Većina dolazi iz kriznih područja bivše Jugoslavije, većinom iz Bosne i Hercegovine, a trenutno im pomaže UNHCR. Oko 1.500 osoba je smješteno u pet kolektivnih centara, dok ostatak živi u porodicama domaćinima. Ove osobe Vlada i dalje smatra interno raseljenim «osobama kojima se humanitarno pomaže» i, prema makedonskom zakonu, nemaju pravo da se prijave za azil ili za izbjeglički status. Vlada je donedavno primala izbjeglice po pojedinačnim slučajevima, bez obzira na odluku iz augusta 1992. godine da zaustavi prihvat izbjeglica.

231. Trenutni stav Vlade se izgleda promijenio, obzirom da je izbjeglicama sve teže dobiti dozvolu za ulazak u bivšu Jugoslovensku Republiku Makedoniju. UNHCR se trenutno bavi sa tri slučaja muškaraca izbjeglica, čije su porodice u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji već više od dvije godine i kojima nije dozvoljeno da dođu u bivšu Jugoslovensku Republiku Makedoniju, bilo da se spoje sa svojim porodicama ili da ih nakratko posjete. Oko 57 procenata izbjeglica koji tenutno tamo žive su žene i djeca.

J. Održavanje popisa stanovništva i izbora

232. Popis stanovništva je održan u periodu od 21. juna do 5. jula 1994. godine sa osnovnim ciljem da se prebroji ukupno stanovništvo sa legalnom dozvolom boravka u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, uključujući i osobe koje su imale legalnu dozvolu boravka u zemlji, no koje su, u vrijeme popisa, živjele u inostranstvu manje od jedne godine. Popis je proveden na osnovu preporuke Europske unije i Vijeća Europe. Vijeće je uspostavilo grupu stručnjaka s ciljem nadgledanja cijelokupnog procesa od pripreme relevantnih zakona, do objave rezultata. Faza enumeracije se pratila uz misiju od 40 međunarodnih posmatrača.

233. U nekim područjima zapadnog dijela bivše Jugoslovenske Republike Makedonije je popis stanovništva ipak počeo uz određeno odgađanje i zbog toga je okončan tek 11.

jula. U općini Debar, gdje većinsko stanovništvo predstavljaju etnički Albanci, proces enumeracije je navodno tek napola završen. Jedan od razloga za ovo odgađanje se čini da leži u strahu mnogih članova albanske zajednice da neće biti obuhvaćeni procesom enumeracije, zbog toga što još uvijek nisu ostvarili status državljanstva. Iako svrha popisa nije bila da se izbroji broj državljana, nego broj legalnih stanovnika, ovaj problem je riješen smiještanjem ovakvih slučajeva pod grupu «u očekivanju državljanstva».

234. Treba napomenuti da je tokom popisa stanovništva korišteno svih šest jezika koji se govore u državi, gdje su osobe imale mogućnost izbora korištenja ili zvaničnog jezika ili jezika naroda kojem pripadaju. U praksi, objavljivanje etničke pripadnosti ne zavisi od jezika koji se koristi u procesu enumeracije. Štoviše, objavljivanje etničke i vjerske pripadnosti nije obavezno po zakonu. Grupa stručnjaka je izvjestila da smatra da je provedba popisa stanovništva bila na zadovoljavajućem nivou i da će njegovi rezultati biti pouzdani.

235. U skladu sa članom 63. Ustava, prvi krug predsjedničkih i parlamentarnih izbora je 16. oktobra 1994. godine, proveden na cijeloj teritoriji bivše Jugoslovenske Republike Makedonije. Proces glasanja je nadgledao značajan broj domaćih i međunarodnih posmatrača, među kojima su bile delegacije Vijeća Europe, Parlamentarne skupštine CSCE i Ureda za ljudska prava i demokratske institucije CSCE-e. Iako je izvješteno da su provedeni u relativno mirnoj atmosferi, brojne navodne neregularnosti su iznešene na pažnju Specijalnog izvjestitelja. Čini se da su navedene neregularnosti provedene na cijeloj teritoriji Republike i kao takve nije neophodno da su protiv bilo kojeg posebnog biračkog okruga.

236. Naglašeno je da su izborne liste bile donekle nepotpune, da su isključile značajan broj osoba koje su imale pravo glasa, te da su zvanični pozivi za izbore distribuirani kasno ili nikako. Također je izvješteno da su primjenjivani različiti kriteriji na različitim izbornim mjestima, u vezi sa dokumentima koje su građani mogli pokazati da bi mogli glasati, a u slučaju da njihova imena nisu bila na izbornim listama.

237. Ovakve probleme će dodatno istražiti osoblje Specijalnog izvjestitelja na terenu, a njihovi narodi će biti prezentirani odgovarajućim vladinim tijelima.

K. Zaključci i preporuke

238. Stanje ljudskih prava u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji je i dalje oslabljeno odgađanjem donošenja i provedbe nekih od osnovnih zakona na kojima se, u skladu sa Ustavom i Ustavnim zakonom, zasniva sudska i institucionalna struktura države. Ovi zakoni su neophodni za uspješnu provedbu vladavine zakona i samim tim adekvatne zaštite ljudskih prava.

239. Specijalni izvjestitelj zbog toga poziva sve političke snage u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, da se koncentriraju na provedbu Ustava i Ustavnog zakona i da uspješno provedu strukturalnu tranziciju na demokratski sistem, zasnovan na vrhovnoj vlasti vladavine zakona i zaštite ljudskih prava.

240. U odnosu na prvi krug predsjedničkih i parlamentarnih izbora, održanih 16. oktobra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je pod utiskom da, iako se došlo do napretka u odnosu na ranije izbore, kompetentni organi Države mogu još unaprijediti organiziranje procesa glasanja.

241. Specijalni izvjestitelj je i dalje zabrinut povodom izvještaja koji su primljeni, a koji se odnose na ograničeno uživanje prava na pravedno suđenje i zbog stalnog postojanja slučajeva korištenja prekomjerne sile od strane policije. Iako shvata da korištenje sile ne može biti izbjegnuto u nekim slučajevima, Specijalni izvjestitelj vjeruje da policija treba učiniti sve što je u njenoj moći da korištenje sile ograniči samo na onaj nivo koji je neophodan za provedbu dužnosti.

242. Specijalni izvjestitelj čvrsto vjeruje da nevladine organizacije predstavljaju stalan izvor povratnih informacija vezanih za nastojanja Vlade da ostvari unaprjeđenje i zaštitu ljudskih prava. No, prisustvo lokalnih nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima je i dalje prilično slabo u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji. Specijalni izvjestitelj pozdravlja nedavno stvaranje Helsinškog komiteta za ljudska prava u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji i poziva sve nevladine organizacije da rade što je moguće više na koordiniran način.

243. Specijalni izvjestitelj je i dalje zabrinut zbog negativnog uticaja ekonomskog stanja na socijalnu stabilnost drzave, kao i na napredak u provedbi ljudskih prava. Stalno ekonomsko opadanje bi moglo kontribuirati destabilizaciji trenutne koegzistencije različitih etničkih grupa. Specijalni izvjestitelj želi ponoviti svoje ubjeđenje da bi bivša Jugoslovenska Republika Makedonija trebala dobiti adekvatnu kompenzaciju za gubitke povezane sa provedbom sankcija na Saveznu Republiku Jugoslaviju (Srbiju i Crnu Goru), da bi grčki embargo trebao odmah biti ukinut i da bi se bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji trebao dati jednak i pravičan tretman u odnosu na njenu prijavu za pristup međunarodnim organizacijama. Od posebne je važnosti da se bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji brzo dozvoli pristup relevantnim mehanizmima bezbijednosti, posebno Konferenciji o bezbjednosti i suradnji u Europi.

ANEKS:
PISMO SPECIJALNOG IZVJESTITELJA PREDSJEDAVAJUĆEM KOMISIJE ZA LJUDSKA PRAVA OD 26. AUGUSTA 1994. GODINE*

Specijalni izvjestitelj je zaprimio komentare vlade Savezne Republike Jugoslavije na svoj šesti periodični izvještaj (E/CN.4/1994/110), koji je distribuiran kao dokument E/CN.4/Sub.2/1994/45 u Podkomisiji na prevenciji diskriminacije i zaštite manjina i želi da iskoristi ovu priliku da izloži svoje napomene članovima Komisije o ljudskim pravima, na date komentare. U isto vrijeme, Specijalni izvjestitelj bi želio da skrene pažnju članova Komisije na velike poteškoće sa kojima se suočio tokom nastojanja da provede svoj mandat, a zbog odnosa nesaradnje od strane vlade Federalne Republike Jugoslavije. Tokom prve polovine ove godine, Vlada je odbila sve zahtjeve Specijalnog izvjestitelja i Centar za ljudska prava, da ode na misije u Saveznu Republiku Jugoslaviju, s ciljem prikupljanja informacija iz prve ruke i istraživanja navoda o kršenju ljudskih prava, koja su izvještena da su se desila u toj državi.

Prema tome, u pismu od 10. juna 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je zatražio odobrenje za dva člana osoblja Centra za ljudska prava, da posjete region Sandžaka, kako bi istražili nedavne navode o kršenju ljudskih prava u tom području. Vlada do danas nije odgovorila na njegov zahtjev.

Specijalni izvjestitelj je 18. jula 1994. godine zatražio od Vlade da odobri misiju za dva činovnika za ljudska prava da otputuju u Saveznu Republiku Jugoslaviju u augustu 1994. godine. U svom pismu od 27. jula 1994. godine, Vlada objašnjava svoju odluku da odbije ovaj zahtjev, navodeći da je rad Specijalnog izvjestitelja «jednostran, opterećen predrasudama i, iznad svega, ispolitiziran».

Specijalni izvjestitelj bi također želio da skrene pažnju na činjenicu da je i njegov prijedlog za otvaranjem stalnog ureda na terenu u Saveznoj Republici Jugoslaviji, sličnog onima koji trenutno djeluju u Zagrebu, Sarajevu i Skoplju, dobio negativan odgovor od strane Vlade. U pismu od 11. marta 1994. godine, upućenom Vladi, direktor Centra za ljudska prava predlaže održavanje sastanka predstavnika Centra i Vlade u Beogradu, gdje bi se razgovaralo o mogućnostima uspostavljanja takvog ureda u Beogradu. U pismu od 27. marta 1994. godine, Vlada je odbila ovaj prijedlog, pozivajući se na rezoluciju 47/1 Generalne skupštine od 22. septembra 1992. godine, koja suspendira učešće Savezne Republike Jugoslavije u Generalnoj skupštini. Vlada je navela da, obzirom da, principijelno, ne može prihvatiti saradnju sa međunarodnim organizacijama na jednakim osnovama, nije u mogućnosti da pozitivno odgovori na zahtjev Centra.

Dalje, u pismu od 6. juna 1994. godine, profesor Manfred Nowak, član Radne grupe o prinudnim i neželjenim nestancima, je zatražio odobrenje da provede misiju u Saveznoj Republici Jugoslaviji, sa željom da se sretne sa zvaničnicima vlasti i nevladinih organizacija, koje predstavljaju porodice i rodbinu nestalih osoba. Bez obzira na isključivo

* Cirkuliran kao dokument Vijeća sigurnosti S/1994/1066 od 18 septembra 1994. god.

humanitarnu prirodu ove misije, Vlada je odlučila da odbije zahtjev gospodina Nowaka. U svom odgovoru od 24. juna 1994. godine, Vlada je navela, inter alia, sljedeće: «Dozvolite da Vas informiramo da, uzimajući u obzir trenutne okolnosti i, iznad svega, mandat Vaše radne grupe, kao i dosadašnje aktivnosti gospodina Mazowieckog, koje su bile veoma politički orjentirane, jednostrane i koje nisu bile zasnovane na činjenicama, vlada Savezne Republike Jugoslavije nije u mogućnosti da primi Vašu posjetu Saveznoj Republici Jugoslaviji.»

Nažalost, odbijajući izdavanje dozvole za uspostavljanjem ureda na terenu u Beogradu i odbijanjem zahtjeva Specijalnog izvjestitelja da pošalje ad hoc misije u Saveznu Republiku Jugoslaviju, Vlada je zaustavila nastojanja Specijalnog izvjestitelja da prikupi informacije iz prve ruke koje se odnose na stanje ljudskih prava u toj državi. Zbog toga, Vlada je namjerno obstruirala Specijalnog izvjestitelja u njegovim nastojanjima da ispuni svoj mandat, koji je definiran rezolucijama 1994/72 i 1994/76 Komisije za ljudska prava.

Specijalni izvjestitelj je također uzeo u obzir komentare vlade Savezne Republike Jugoslavije na svoj šesti periodični izvještaj (E/CN.4/1994/110). Pažnja koju je Vlada dala datom izvještaju treba biti posmatrana kao pozitivan korak ka uspostavljanju dijaloga između Vlade i Specijalnog izvjestitelja. Takav dijalog kontribuira zadacima Specijalnog izvjestitelja, koji su definirani u rezoluciji 1994/72 Komisije za ljudska prava i sa njegovim nastojanjima da otvori nove kanale komunikacija sa svim uključenim stranama. Specijalni izvjestitelj je također ubijeđen da slobodan razgovor bez predrasuda predstavlja jedan od apsolutnih preduslova za dugotrajno poboljšanje situacije ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji. Zbog toga Specijalni izvjestitelj sa žaljenjem primjećuje visoko-polemičan i agresivan način na koji je Vlada odabrala da komentariše njegov šesti periodični izvještaj. Od samog početka, Vlada karakterizira rad Specijalnog izvjestitelja kao «tendenciozan», «jednostran» i «pristrasan». Specijalni izvjestitelj kategorično odbija ovakve nedokazane optužbe, koje se ne može smatrati sukladnim sa valjanim i konstruktivnim dijalogom. Većina pitanja koja je Vlada postavila u svojim komentarima na šesti periodični izvještaj Specijalnog izvjestitelja, se odnose na metodologiju koju Specijalni izvjestitelj i njegovo pomoćno osoblje koriste prilikom provedbe svojih zadataka izvještavanja o stanju ljudskih prava u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Prema tome, Vlada ne preza od diskvalificiranja izvore Specijalnog izvjestitelja kao pristrasne. Dalje, čini se da je mišljenje Vlade da Specijalni izvjestitelj zasniva svoje izvještaje na neprovjerenim informacijama.

U odnosu na ove kritike, Specijalni izvjestitelj bi želio navesti sljedeće. Zbog veoma osjetljivog karaktera informacija koje se odnose na kršenje ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji, koje dobiva Specijalni izvjestitelj, on je odabrao da svoje metode rada zasniva na praksi koja je već uspostavljena unutar mreže ostalih mandata koji se bave stanjem u zemlji i tematskim pitanjima koja je uspostavila Komisija za ljudska prava. U skladu s navedenim, u slučajevima gdje Specijalni izvjestitelj imao razloga da se boji da bi navođenje osoba ili lokacija u vezi sa navodnim kršenjem ljudskih prava moglo ugroziti živote i obezbjednost datih osoba, on je namjerno odabrao da zaštiti njihovu anonimnost. S druge strane, u slučajevima gdje je Specijalni izvjestitelj ocijenio odgovarajućim

i korisnim da se pruži detaljnija informacija o okolnostima vezanim za određeno kršenje ljudskih prava, on nije oklijevao u pružanju datih informacija.

Zbog sličnog razloga je Specijalni izvjestitelj također odabrao da ne objavi izvore od kojih je primio informacije i navode o kršenjima ljudskih prava. Informacije na kojima Specijalni izvjestitelj zasniva svoje izvještaje dolaze iz širokog spektra izvora, uključujući pojedince, lokalne i međunarodne nevladine organizacije i međunarodne vladine organizacije. Informacije dobivene iz navedenih izvora se proceduralno provjeravaju dva puta i upoređuju se sa ostalim neovisnim izvještajima, s ciljem da se pronađu potkrijepljeni dokazi o navodnim kršenjima ljudskih prava.

Specijalni izvjestitelj kategorički odbija tvrdnje Vlade da nije obratio dužnu pažnju situaciji u kojoj se nalaze Srbi u drugim dijelovima bivše Jugoslavije. Specijalni izvjestitelj želi naglasiti da, principijelno, istu pažnju posvećuje svim osobama čija su ljudska prava ugrožena ili se trenutno ugrožavaju na teritorijama koje njegov mandat obuhvata, bez obzira na njihovu etničku pripadnost. Dakle, Specijalni izvjestitelj je u svim svojim izvještajima, opisao kršenja koja su izvršena nad i od strane svih strana uključenih u sukob u bivšoj Jugoslaviji.

U svojim komentarima Vlada kritikuje Specijalnog izvjestitelja zbog toga što ne koristi zvanične verzije imena mjesta u svojim izvještajima, a koja se nalaze u Saveznoj Republici Jugoslaviji. U skladu s tim, Specijalni izvjestitelj želi da naglasi da su imena lokacija i regiona, koji se pominju u njegovim izvještajima, u skladu sa praksom koja je uspostavljena i koju slijede najveće međunarodne vladine organizacije, koje djeluju u bivšoj Jugoslaviji. Što se tiče područja koja su poznata pod imenima Kosovo i Sandžak, treba napomenuti da se ova imena pojavljuju u obliku koji koristi Komisija za ljudska prava u svojim rezolucijama 1994/72 i 1994/76, kojima se definira mandat Specijalnog izvjestitelja.

U svojim komentarima na stavove 122-123, koji se odnose na ličnu bezbjednost, Vlada još jednom optužuje Specijalnog izvjestitelja da bazira svoje izvještaje na neprovjerenim navodima. U odnosu na navedeno, Specijalni izvjestitelj bi želio naglasiti da on ne posjeduje provjerene i detaljne informacije u vezi sa većim brojem slučajeva mučenja i ozbiljnog maltretiranja, za koje je izvješteno da su se desili posebno, ali ne i isključivo, u regionima Kosova i Sandžaka. Zbog navedenih razloga, Specijalni izvjestitelj je odabrao da ne objavi izvore ovih informacija. Treba napomenuti da je Specijalni izvjestitelj, u vezi pitanja mučenja, u pismu od 21. jula 1994. gospodina, dao Vladi detaljnu listu više slučajeva mučenja i zlostavljanja, za koje je izvješteno da su se desili u Saveznoj Republici Jugoslaviji.

U odnosu na tvrdnje Vlade da je gospodin Željko Džakula uhapšen u takozvanoj «Republici Srpskoj Krajini», Specijalni izvjestitelj napominje da je ova izjava u potpunoj kontradikciji sa provjerenim navodima očevidaca, prema kojima je G-din Džakula uhapšen u Beogradu.

U odnosu na reference za Vladine navode koji se odnose na javno poticanje na diskriminaciju i mržnju protiv manjinskih grupa, Specijalni izvjestitelj želi na navede član 20 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, prema kojem: «1. Svaka vrsta ratne propagande će biti zabranjena zakonom. 2. Svako zagovaranje nacionalne,

rasne ili vjerske mržnje koje predstavlja poticanje na diskriminaciju, neprijateljstva ili nasilje, će biti zabranjena zakonom.»

Štoviše, Komitet za ljudska prava, u svojim Generalnim komentarima na član 20, koji su usvojeni 29. jula 1983. godine, na devetnaestoj sesiji, navodi da «Glede prirode člana 20, Države potpisnice su obavezne da usvoje neophodne zakonodavne mjere kojima se zabranjuju aktivnosti koje se u njemu spominju», i da je «... stav 2 usmjeren protiv svih vrsta zagovaranja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja potsticanje na diskriminaciju, neprijateljstva ili nasilje, gdje takva vrsta propagande ili zagovaranja ima interne ili vanjske ciljeve prema državi u pitanju». Iz toga je jasno da je nedvosmislena odgovornost vlasti Savezne Republike Jugoslavije da spriječi i zabrani sve takve aktivnosti, koje se spominju u navedenom članu 20. U skladu s tim, Specijalni izvjestitelj pozdravlja činjenicu da se program «Iskre i varnice nedelje» više ne emitira.

Što se tiče pitanja koje se odnosi na slobodu izražavanja i stanja medija u Saveznoj Republici Jugoslaviji, Specijalni izvjestitelj napominje da će ova pitanja biti obrađena u posebnom izvještaju koji će uskoro uslijediti. Ipak, evidentno je da se na neke od Vladinih komentara ne može izbjeći dati odgovor u ovom kontekstu. Specijalni izvjestitelj pozdravlja objašenjenje Vlade koje se tiče predloženog zakona o liberalizaciji Radio-televizije Srbije. On istovremeno žali da je, zbog greške uredništva, izopačeno značenje stava 126. Zbog toga, upitna rečenica treba biti kako slijedi: «Ne čini se da Vlada ima namjeru da usvoji nacrt zakona o liberalizaciji Radio-televizije Srbije, koji je postavljen pred zakonodavnu vlast Srbije, prije nego što je odbačen od strane Predsjednika». Dalje, Specijalni izvjestitelj vidi inicijativu za promjenom postojeće legislative, kao ohrabrujući korak ka većoj nezavisnosti javnih medija. Vladina tvrdnja da «... istina ovog pitanja je da su vojne vlasti Republike Srpske (de facto vlasti na područjima Bosne i Hercegovine pod srpskom kontrolom) imale samo vojne pritvore, u koje su međunarodne humanitarne organizacije imale pristup», je ogromno izvrtanje istine. Opširni dokazi zvjerstava počinjenih nad civilima muškarcima, ženama, djecom i starim osobama u logorima koje su držali bosanski Srbi, su prikupljeni, inter alia, od strane Komisije stručnjaka, koja je uspostavljena na osnovu rezolucije 780 (1992) Savjeta bezbjednosti, od 6. oktobra 1992. godine, i koji su prezentirani u njenom finalnom izvještaju (S/1994/674).

Što se tiče prigovora savjesti na vojnu obavezu u Saveznoj Republici Jugoslaviji, Specijalni izvjestitelj je i dalje ubijeđen da bi se ovo trebalo posmatrati kao legitimno izražavanje prava svakog pojedinca da odbije službu u onim jedinicama vojnih snaga koje su odgovorne za ozbiljna kršenja ljudskih prava u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Dakle, uzimajući u obzir prirodu sukoba u bivšoj Jugoslaviji i činjenicu da je Jugoslovenska armija bila uključena u neprijateljstva van svojih granica, u periodu od 1991. do 1992. godine, Specijalni izvjestitelj smatra da osobe koje su odbile da služe u oružanim snagama imaju pravičan ralog za to i da ih se, samim time, ne bi trebalo smatrati dezerterima, nego da bi ih se trebalo smatrati prigovaračima savjesti.

Vlada također ocjenjuje nedokazanim zaključak Specijalnog izvjestitelja da se stanje etničkih, vjerskih i jezičkih manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji i dalje pogoršava. U odnosu na navedeno, Specijalni izvjestitelj želi naglasiti da su ovi navodi zasnovani na

informacijama i potvrđenim izvještajima dobivenim iz provjerenih izvora, te da opisuju brojne slučajeve zlostavljanja i diskriminacije članova manjina. Činjenica da većina osoba, koje su se našle u situaciji da moraju napustiti Saveznu Republiku Jugoslaviju kao izbjeglice, nisu Srbi, ovim izvještajima daje dodatni kredibilitet.

U odnosu na situaciju na Kosovu, Vlada tvrdi da se etnički Albanci nisu žalili na zlostavljanje ili na bespravna krivična gonjenja. U ovom kontekstu, Specijalni izvjestitelj želi skrenuti pažnju na direktne informacije iz različitih izvora, prema kojima mnogi etnički Albanci radije odbijaju da se ne žale protiv, na primjer, članova policijskih snaga, zbog nepovjerenja u vlasti. Bez obzira na razloge koji leže u korijenu ovakvog ponašanja, Specijalni izvjestitelj primjećuje da ovakva vrsta nevoljnosti da se kontaktiraju vlasti, može objasniti mali broj prijava.

Što se tiče stanja osoba koje su pritvorene na Kosovu, Specijalni izvjestitelj je već napomenuo pismo od 21. jula 1994. godine, koje je Specijalni izvjestitelj poslao vladi Savezne Republike Jugoslavije, u vezi sa pitanjima mučenja, a u kojim se daje pregled velikog broja nedavno primjeljnih navoda o slučajevima mučenja i zlostavljanja, koji su izvješteni da su se dogodili u toj državi. Glede Vladine tvrdnje da predsjednik Okružnog suda u Prištini nije nikada imao sastanak koji se pominje u stavu 140 datog izvještaja, Specijalni izvjestitelj jednostavno napominje da je ova izjava u suprotnosti sa informacijama primljenim od pouzdanih, nevladinih izvoda.

U vezi sa situacijom 25 Muslimana pritvorenih u Novom Pazaru i optuženim za predstavljanje prijetnje teritorijalnom integritetu Savezne Republike Jugoslavije, koji se navode u komentarima Vlade, Specijalni izvjestitelj napominje da su ove osobe navodno bile u pritvoru od 23. maja 1993. godine i da je sudski proces protiv optuženih otpočeo 31. januara 1994. god., što je oko osam mjeseci nakon njihovog hapšenja. Specijalni izvjestitelj je također dobio alarmantne izvještaje prema kojima su ove osobe bile izložene ozbiljnom zlostavljanju, a njihovo suđenje je peti put odgođeno 29. jula 1994. godine. Prema izvještajima, 16 pritvorenih osoba su nedavno prekinuli štrajk glađu, koji su započeli 1. augusta 1994. god., a u znak protesta zbog odgađanja sudskog procesa.

Što se tiče situacije osoba o kojima je ranije pisano, kao i ostalih osoba pritvorenih zbog sličnih razloga, Specijalni izvjestitelj želi naglasiti da, koliko god je to pravo neke države da istraži optužbe protiv svojih državljana, njeno je i dužnost da poštiva njihov integritet i njihova osnovna ljudska prava, uključujući i pravo na pravično suđenje, bez bespotrebnog odlaganja i pravo da ne budu izloženi mučenju ili okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem tretmanu tokom pritvora.

Što se tiče situacije u Vojvodini, Specijalni izvjestitelj bi želio naglasiti da, bez obzira na povod nasilja u pokrajini, vlasti uvijek imaju odgovornost za spriječe, istraže i kazne takve kriminalne radnje. U tom smislu, Specijalni izvjestitelj pozdravlja suradnju koja je uspostavljena između mađarskih i vlasti Savezne Republike Jugoslavije.

Komentari dati od strane de facto vlasti bosanskih Srba će biti obrađeni u kasnijem izvještaju. Ipak, Specijalni izvjestitelj bi želio naglasiti da je prikupljanje pouzdanih in-

formacija vezanih za stanje ljudskih prava u ovim regionima postalo prilično problematično, zbog poteškoće u dobivanju pristupa područjima u Bosni i Hercegovini koja su pod srpskom kontrolom. Nedavno su predstavnicima kako međunarodnih vladinih, tako i nevladinih organizacija bili odbijeni zahtjevi za ulazak u data područja.

Na poslijetku, Specijalni izvjestitelj se nada da su ove napomene dovele do nekih pojašnjenja na pitanja postavljena od strane Vlade i na njene komentare upućene na šesti periodični izvještaj Specijalnog izvjestitelja. Specijalni izvjestitelj čvrsto vjeruje da samo konstruktivan dijalog može doprinijeti poboljšanju stanja u oblasti ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji.

Sloboda medija u opasnosti

Specijalni izvještaj o medijima
E/CN.4/1995/54 od 13. 12. 1994. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Saveznu Republiku Jugoslaviju i Bivšu Jugoslavensku Republiku Makedoniju, s posebnim osvrtom na međunarodne aktivnosti.

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 – 8)

I. BOSNA I HERCEGOVINA (paragrafi 9 – 54) 403
A. Kanali medija na područjima pod kontrolom Vlade BiH (paragrafi 9 – 37) 404
1. Elektronski mediji (paragrafi 9 – 15) 404
2. Pisani mediji (štampa) (paragrafi 15 – 20) 405
3.Novinske agencije (paragraf 21) 406
4. Zakonski okvir (paragrafi 22 – 24) 406
5. Ograničenja slobode medija406 (u područjima pod kontrolom V406lade) (paragrafi 25 – 37) 406
a) Fizički napadi (paragrafi 25 – 29) 406
b) Poticanje nacionalističke mržnje (paragrafi 30 – 32) 407
c) Drugi oblici ograničenja (paragrafi 33 – 37) 408
B. Mediji na području pod kontrolom de facto vlasti bosanskih Srba (paragrafi 38 – 43) 409
C. Mediji na teritoriji pod kontrolom snaga HVO-a (paragrafi 44 – 46) 410
D. Zaključci (paragrafi 47 – 54) 410

II. HRVATSKA (paragrafi 55 – 113) 411
A. Pregled medija u Republici Hrvatskoj (paragrafi 55 – 62) 411
1. Elektronski mediji (paragrafi 55 – 58) 411
2. Pisani mediji (paragrafi 59 – 62) 412
B. Zakonski okvir (paragrafi 63 – 74) 412
C. Sloboda medija u opasnosti (paragrafi 75 – 90) 414
1. Ekonomske mjere (paragrafi 75 – 79) 414
2. Monopoli (paragrafi 80 – 82) 415
3. Pritisak na medije (paragrafi 83 – 90) 416
D. Potpirivanje nacionalne mržnje (paragrafi 91 – 96) 417
E. Medijsko izvrtanje istine (paragrafi 97 – 100) 417
F. Područja pod zaštitom Ujedinjenih naroda (UNPA) (paragrafi 101 – 103) 418
G. Zaključci (paragrafi 104 – 113) 419

III. SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA (SRBIJA I CRNA GORA) (paragrafi 114 – 171) 420
A. Pregled medija (paragrafi 114 – 133) 420
1. Elektronski mediji (paragrafi 114 –123) 420
2. Pisani mediji (paragrafi 124 – 132) 421
3. Novinske agencije (paragraf 133) 423
B. Zakonski okvir (paragrafi 134 – 143) 423
C. Pritisak na medije (paragrafi 144 – 151) 424

D. Nacionalna diskriminacija i medijsko izvrtanje istine
(paragrafi 152 – 164).....425
E. Zaključci (paragrafi 165 – 171) 427

IV. BIVŠA JUGOSLAVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA
(paragrafi 172 – 200).....428
A. Pregled medija (paragrafi 172 – 182) 428
1. Elektronski mediji (paragrafi 173 – 178) 429
2. Pisani mediji (paragrafi 179 – 182).....429
B. Zakonski okvir (paragrafi 183 – 189) 429
C. Nacionalističke tenzije (paragrafi 190 – 191) 430
D. Ograničenja slobode medija (paragrafi 192 – 195).....430
E. Zaključci (paragrafi 196 – 200) 430

V. MEĐUNARODNE AKTIVNOSTI (paragrafi 201 – 204).....432

VI. GENERALNI ZAKLJUČCI (paragrafi 205 – 210) 432

VII. PREPORUKE (paragrafi 211 – 216).....433

Uvod

1. Mediji (sredstva javnog informiranja) bivše Jugoslavije su jedan od najznačajnijih sredstava u propagiranju vojnog sukoba u tom regionu. Smatra se da su mediji čak bili i aktivni učesnici u samom konfliktu, te da su sami podsticali ili izazivali mnoga kršenja ljudskih prava i međunarodnog zakona o humanosti.

2. S obzirom na ozbiljnost ovih pitanja, Specijalni izvjestitelj je uputio svoje osoblje na pripremu sadašnjeg specijalnog izvještaja o medijima, za prezentiranje Komisiji o ljudskim pravima, u skladu s paragrafom 37 rezolucije 1994/72 Komisije o ljudskim pravima, donesene 9.3.1994. i odluke Ekonomskog i društvenog vijeća 1994/262, donesene 22.7.1994. godine

3. Izvještaj se zasniva na općem pregledu funkcioniranja radio-televizijskih i štampanih medija u svim republikama bivše Jugoslavije, izuzev Slovenije. Još od njegovog imenovanja u augustu 1992. godine, Specijalni izvjestitelj posebnu pažnju je poklonio pitanju medija, općenito u sređivanju informacija, te osobito tokom njegovih misija na tu teritoriju. U prethodnim izvještajima je izrazio ozbiljnu zabrinutost za stanje u kome nalaze se mediji u tom regionu.

4. Zbog nepristupačnosti pojedinih područja bivše Jugoslavije, izazvane ratnom situacijom i odbijanjem Vlade Savezne Republike Jugoslavije da sarađuje i omogući pristup drugima, Specijalni izvjestitelj je bio onemogućen da provede detaljno istraživanje i analizu situacije u kojoj su bili mediji toga područja. Stoga se on odlučio na to da privuče pažnju Komisije temeljnim proučavanjem medija u bivšoj Jugoslaviji, pod nazivom: „Smišljeni rat: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini".

5. Specijalni izvjestitelj također se odlučio navesti izvještaje o stanju u kome se nalaze mediji u bivšoj republici Jugoslaviji, a koje je pripremilo Vijeće Europe, kao i „Koordinacioni centar za nezavisne medije na području Balkana", sa sjedištem u Ljubljani. (Sponzori toga centra su Međunarodna federacija novinara i Međunarodna federacija novinskih izdavača.)

6. Specijalni izvjestitelj bilježi međunarodne instrumente i rezolucije koje osiguravaju slobodu izražavanja i mišljenja (za detaljnije informacije pogledati Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima, član 19, i Europsku konvenciju o ljudskim pravima, član 10, kao i širok spektar dokumenata Ujedinjenih naroda o datoj temi, kao što su: E/CN.4/Sub.2/1989/26; E/CN.4/Sub.2/1990/11; E/CN.4/Sub.2/1991/9; E/CN.4/Sub.2/1992/9; E/CN.4/1994/33; CCPR/C21/Rev.1 (gen. primjedba 10), te rezolucije Komisije o ljudskim pravima: 1984/26, 1985/17, 1986/46, 1987/32, 1988/37, 1989/31, 1990/32, 1991/32, 1992/22 i 1994/33.

7. Također se upućuje i na značajne dokumente sa Kongresa o sigurnosti i saradnji u Europi, kao i na Vijeće Europe, koje je postavilo standarde o slobodi medija, te na izvještaje Vijeća o stanju medija u bivšoj Jugoslaviji.

8. Naposljetku, Specijalni izvjestitelj upućuje na član 20 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, te na član 4 Međunarodne konvencije o eliminiranju svih oblika rasne diskriminacije, u kome se navodi da je bilo kakvo propagiranje rata ili podsticanje rasne, nacionalne ili vjerske mržnje, koja dovodi do diskriminacije, neprijateljstva ili nasilja, suprotno ljudskim pravima i strogo zabranjeno državnim zakonom.

I. BOSNA I HERCEGOVINA

A. Kanali medija na područjima pod kontrolom Vlade BiH

1. Elektronski mediji

9. Iako se cifre često mijenjaju, u Sarajevu trenutno funkcioniraju dvije televizijske kuće, te osam radio-stanica. Dominantnu ulogu RTV-medija u glavnom gradu BiH ima RTVBiH, koja je prije aprila 1992. godine nosila naziv RTV Sarajevo. RTVBiH, koja se sastoji od bitnijih radio i TV-stanica u državi, ima mogućnost pokrivanja signalom gotovo čitave teritorije BiH. Ipak, ta mogućnost se drastično smanjila tokom rata, učestalim napadima na mrežu sistema prijenosa, zatim periodičnim preuzimanjem prijenosnih uređaja, kao i nestancima električne energije. Prije aprila 1992. godine, ova televizijska kuća emitirala je program na tri kanala, dok sada emitira samo na jednome, i to na manjem, ograničenom području, koje obuhvata Sarajevo, Tuzlu, Zenicu i, u skorije vrijeme, Mostar.

10. RTVBiH je javno državno preduzeće, koje dosta ovisi o Vladinim izvorima po pitanju izvještavanja novosti, iako, također, nudi i dosta međunarodnih emisija. Njome upravlja generalni direktor, koga u ratnom periodu postavlja Predsjedništvo BiH.

11. Osim RTVBiH, postoji još jedna televizijska kuća, koja funkcionira u Sarajevu. To je TV Hayat, mala privatna kompanija s ograničenim signalom, tako da čak i neki dijelovi Sarajeva imaju poteškoća s prijemom signala. TV Hayat, koja u posljednje dvije godine emitira program uz prekide, nudi programsku šemu koja obuhvata novosti, muziku, sport, intervjue i filmski program. Njen uređivački odbor čine samo pripadnici muslimanske vjeroispovijesti.

12. Radio Bosne i Hercegovine, radijski kanal RTVBiH, predstavlja glavni izvor informacija na području Sarajeva, a u toku rata bio je glavna radijski kanal. On se emitira na FM opsegu frekvencije, kao i na kratkim i srednjim talasnim frekvencijama, te ima signal diljem BiH i šire. Ova radio stanica često prenosi novosti (Dnevnik) sa RTVBiH u 20,00 sati.

13. Tokom rata, stanovnici Sarajeva imaju širok izbor radijskih programa, posebno zahvaljujući novim stanicama, čiji su kvantitet i raznovrsnost poboljšali medijsku situaciju u glavnom gradu. Da nije nestanka i redukcije električne energije, te nedostatka baterija, bosanskohercegovački građani bi imali stalan pristup znatnom broju izvora infor-

macija. Radio 99 je privatni radio, koji je navodno blizak glavnoj opozicionoj stranci Socijaldemokratama (bivšoj Komunističkoj partiji). Te dvije radio-stanice dnevno emitiraju međunarodne programe i vijesti iz inozemstva. Radio Vrhbosna, relativno nova stanica, bliska je sarajevskoj hrvatskoj zajednici i Katoličkoj crkvi.

14. Također, postoje i ostale radio stanice: Radio Hajat, Radio M, Radio „202", Radio „Stari grad" i Radio Sajgon (vojna radio-stanica). U ostalim područjima BiH, kao što su Tuzla, Zenica, Visoko, Kiseljak i Kakanj postoji nekoliko malih regionalnih radio i televizijskih stanica.

2. Pisani mediji (štampa)

15. U Sarajevu se trenutno objavljuju dvije dnevne novine, „Oslobođenje" i „Večernje novine". Svake od tih novina izdaje i dodatno izdanje, Oslobođenje u Zenici, a Večernje novine u Tuzli, kao i sedmičnu izdanje za inozemstvo u Sloveniji.

16. Oslobođenje, javno preduzeće koje je bilo u vlasništvu Socijalističkog saveza radnog naroda, postalo je zajednička dioničarska firma u martu 1992. godine. Uprkos uništenju njihovih glavnih redakcija u Sarajevu, što su učinile snage bosanskih Srba sredinom 1992. godine, Oslobođenje se objavljivalo svakog dana tokom rata i dobitnik je mnogih nagrada međunarodnog novinarstva, kao i nagrada za mir, zasluženih za dostignuća pod izuzetno teškim uslovima. Glavnog urednika biraju sami novinari međusobno, a njihov uređivački odbor je po strukturi multinacionalan. Oslobođenje se ne suzdržava od izdavanja kritika na račun politike vlasti, iako njihova generalna uređivačka politika teži da se ne sukobljava sa Vladinom politikom.

17. Večernje novine, sa manjim brojem izdanja, pretrpjele su hroničnu oskudicu rotopapira, te su uspijevali objavljivati novine u prosjeku samo dva ili tri puta sedmično, sve do 1994. godine, kada su uspjeli postići da objavljuju novine svakog dana. Uređivački odbor ovih novina je multinacionalan i ima uravnoteženu uređivačku politiku.

18. U BiH postoji izuzetno veliki broj sedmičnih žurnala i časopisa. Među najistaknutijim su BH Dani i Ljiljan. BH Dani je privatni magazin i funkcionira neovisno od vlade i vladine politike. Ovaj magazin ima reputaciju profesionalnog časopisa bez predrasuda, a članci su mu analitičkog duha. Dosta je cijenjen u Sarajevu, kao i u inozemstvu.

19. List Ljiljan otvorena je muslimanska publikacija, u čijem se uređivačkom odboru nalaze isključivo Muslimani, te izražava nacionalističke poglede. Drugi značajni listovi obuhvataju: „Islamski glas i Bosna" s izdavačkim sjedištem u Zenici, te „Vrelo" i „Zmaj od Bosne", objavljivani u Tuzli. U samoj Tuzli se pak navodno tokom rata objavljuje više od 15 različitih novina. U Sarajevu se objavljuje „Stećak", u kome se iznose mišljenja i stavovi sarajevskih Hrvata.

20. Također je bitno spomenuti i bosansku štampu iseljenika, uglavnom objavljivanu u Sloveniji i Njemačkoj za bosanske izbjeglice i druge građane koji žive izvan Republike.

Ti časopisi imaju različita politička opredjeljenja, a njihov značaj leži u ulozi izvora informacija Bosancima koji rade u inozemstvu i izbjeglicama, koje se planiraju vratiti ili koje finansijski doprinose različitim djelatnostima u Bosni. Takve najpopularnije publikacije su „BH exclusive“ (Hrvatska), „UNA“ (Hrvatska), te „Euro-Bosna“ (Njemačka).

3. Novinske agencije

21. Često su novinari, zbog prekida u komunikaciji ili vojnih napada, primorani da se koriste informacijama koje bi davao „Vojni centar za štampu“, Ministarstvo unutrašnjih poslova ili Vladin centar za štampu. U skorije vrijeme formirana je „Novinska agencija Oslobođenja“ (ONASA), te su se na taj način neke komunikacijske veze s drugim dijelovima BiH uspostavile, što je doprinijelo boljem toku informacija.

4. Zakonski okvir

22. Zakonski okvir reguliranja medija trenutno je neodređen. Prije nego što razjasni pitanje primjene i važenja zakona o slobodi štampe, BiH mora riješiti problem primjenljivosti i važenja bivšeg jugoslavenskog zakonskog sistema. Trenutno je još uvijek na snazi Ustav Republike BiH iz 1974. godine. Također je još od početka rata 1992. godine paket zakona, koje je Predsjedništvo donijelo, a kasnije Parlament odobrio, promijenio bosanskohercegovački zakonski okvir. U isto vrijeme, Predsjedništvo je usvojilo paket zakona u kome se navode federativni zakoni koji više neće važiti u BiH. Stoga je BiH prihvatila i zadržala federativni krivični zakon bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, uključujući i član 133 (osim par. od 2 do 9).

23. Sloboda štampe u BiH osigurana je u zakonu, članovima 177 i 178 Ustava iz 1974. godine. Osim toga, republički zakon iz perioda prije ostvarenja nezavisnosti o RTV, kao i Saveznai zakon iz 1990. godine o javnom informiranju još uvijek su na snazi i neće se mijenjati.

24. Parlament BiH, slijedeći ovogodišnji „Vašingtonski sporazum“, usvojio je novi ustav, kojim se osniva Federacija na teritoriji BiH. U aneksu sporazuma, nova Federacija navodi brojne međunarodne instrumente, kao što su „Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima“, koji su uvršteni u novi Ustav.

5. Ograničenja slobode medija (u područjima pod kontrolom Vlade)

a) Fizički napadi

25. Oružani napadi na medijske kapacitete predstavljaju bitan element u strategiji srpskih snaga, naročito u toku njihova ranog napada u proljeće 1992. godine. Veći dio od ukupno 11 predajnika koji su pripadali RTV Sarajevu (kasnije RTV BiH) preuzet je

ili uništen. Predajnik na planini Hum kod Sarajeva više puta su napale vazduhoplovne vojne jedinice JNA u aprilu i maju. Sad RTVBiH ima kontrolu nad svega dva predajnika u svojoj mreži (na Humu i Bjelašnici). Predajnici koje su okupirale snage bosanskih Srba bili su reprogramirani da emitiraju signal TV Beograda, što je dovelo do djelimične informativne blokade u većem dijelu BiH, tako da je taj signal srbijanskog TV-programa pokrivao oko 70 % bosanskohercegovačke teritorije.

26. U samom Sarajevu, štabovi RTVBiH su pod konstantnim granatiranjem. Uprkos tome, stanica je nastavila emitiranje progama sve do danas, što dijelom može zahvaliti svom sjedištu u zgradi od armiranog betona, napravljenoj da izdrži napade.

27. Prema međunarodnim posmatračima, ove akcije vojnih snaga bosanskih Srba predstavljale su bitne korake u ostvarenju njihovih vojnih planova i propagiranju „etničkog čišćenja", što dokazuje činjenica da su TV Beograd, a kasnije i TV Pale i TV Banja Luka, često emitirali lažne ili iskrivljene informacije, očigledno namjeravajući da opravdaju vojne operacije Srba i da podstaknu nacionalističku mržnju, istovremeno zanemarujući užasne dokaze kršenja ljudskih prava koje su činile snage bosanskih Srba. Vojne aktivnosti protiv medijskih kapaciteta u BiH također su predstavljale očigledan pokušaj da stvore informativnu blokadu, kako bi spriječili da vijesti odu u ostatak svijeta.

28. Snage bosanskih Srba konstantno su granatirale glavnu redakciju „Oslobođenja" u Sarajevu, što je dovelo do njenog uništenja sredinom 1992. godine. Ipak, osoblje tih novina nastavlja s radom u podrumu. Pošto su njihovi uređaji za štampanje bili u istom podrumu, novine su mogle nastaviti svoje objavljivanje, a osoblje je lično dijelilo primjerke novina na ulicama. Međutim, sve je to bilo ograničeno na područje Sarajeva. Tokom rata, „Oslobođenje" je postalo vodeći simbol bosanskohercegovačke borbe za opstanak. Pisani mediji u Sarajevu, ali i diljem BiH, imali su problema s nedostatkom osnovnog materijala i drugih neophodnih usluga i sredstava kao što su: gorivo, rotacioni novinski papir, tinta, štamparska mašinerija i električna energija, što je otežavalo same uslove rada.

29. Tokom rata, ubijen je ili ranjen najmanje 41 strani i domaći novinar, uključujući i medijske tehničare. Ovakvi slučajevi predstavljaju najozbiljniju prijetnju slobodi izvještavanja, naročito u onim situacijama u kojima su žrtve napadnute prvenstveno zbog svoje profesije.

b) Poticanje nacionalističke mržnje

30. Uprkos relativnoj neučestalosti vrijeđanja i kleveta protiv bilo kojeg naroda u bosanskohercegovačkim medijima, suprotno medijima u ostalim republikama bivše Jugoslavije, takvi napadi nisu bili ni na koji način izuzeti iz javnog diskursa. Jedan takav primjer bio je poziv na Radio Hajatu 5.2.1994. godine, koji je uslijedio nakon masakra na pijaci Markale, a pozivao je Muslimane da se osvete sarajevskim Srbima i Hrvatima.

31. Neki mediji se odnose prema čitavim etničkim grupama i narodima uvredljivim izrazima. Naprimjer, sarajevski list „Ljiljan" često objavljuje članke u kojima naglašava

razlike među narodima. List se, također, protivi miješanim brakovima, opisujući ih kao prijetnju budućnosti lokalne muslimanske populacije.

32. U prethodnom izvještaju navodi se podsticanje nacionalističke i vjerske mržnje u BiH. Prvog aprila 1993. godine, tuzlanski list „Zmaj od Bosne" objavio je članak u kome se navodi: „Svaki Musliman bi instinktivno poželio spasiti svog komšiju Srbina umjesto da je obratno; ipak, svaki Musliman mora imenovati Srbina i zakleti se da će ga ubiti."

c) Drugi oblici ograničenja

33. Vlada je namjeravala nametnuti određena pravila po pitanju medijske uređivačke politike. Dana 13.8.1994. godine, ministar obrazovanja, nauke, kulture i sporta Enes Karić poslao je zvanično pismo svim radijskim i TV-stanicama u BiH, u kome se kaže: „U skladu s regulacijama koje se tiču funkcioniranja medija u Republici BiH tokom ratnih uslova, želimo vam skrenuti pažnju da emitovanje muzike iz agresorskih država nije dozvoljeno. To se odnosi na sav muzički materijal, a posebno na izvođače koji, pojavljivanjem na radio i TV-programima na teritoriji BiH, izazivaju nezadovoljstvo i revolt među građanima. U isto vrijeme, uređivački uredi radio i TV-stanica obavezni su da profesionalno i politički, u okviru svoje uređivačke politike, odgovorno procijene pogodnost emitiranja snimaka izvođača koji su napustili našu državu tokom perioda agresije na našu zemlju, bez obzira na to da li su prešli na agresorsku stranu ili otišli u druge zemlje."

34. Direktor RTVBiH nedavno je proizvoljno uklonio četiri urednika s njihovih pozicija. Razlog koji je dat za to bilo je emitiranje kontraverznog programa o generalnom sekretaru Dječije ambasade u Sarajevu. Ta otpuštanja izazvala su burne reakcije javnosti, ali odluka nije promijenjena. Međutim, prema zakonu, direktor nema pravo da zamijeni urednike RTVBiH bez dozvole Parlamenta.

35. Zbog nedostatka zaštite novinara, o nekim se osjetljivim predmetima nije izvještavalo u medijima. Jedan primjer je neizvještavanje o anarhiji, korupciji i nasilju na ulicama Sarajeva, koje je provodio bosanskohercegovački armijski komandir, svima poznat pod nadimkom Caco. Kako je ispričao za knjigu „Smišljeni rat", zamjenik urednika „Oslobođenja" priznao je da je bio zastrašen, komentirajući da „bi Cacini ljudi dan nakon istraživanja o Caci došli po sve nas i odveli nas. Moje pravilo je da ništa ne radim što bi nas moglo spriječiti u objavljivanju."

36. Kao i u ostalim dijelovima bivše Jugoslavije, samocenzura u BiH predstavlja bitan element rada novinara. Dok neki novinari pokušavaju održati svoje profesionalne standarde, drugi, većinom mlađi, pokušavaju nametnuti samocenzuru.

37. Neki novinari napadaju de facto vlasti bosanskih Srba i Hrvata, a suzdržavaju se od kritiziranja same Vlade BiH. Krivica za kriminalne aktivnosti uvijek bude prebačena na druge, a vrlo malo, ako se i spomene uopće, odnosi se na ozbiljnu kritiku Vlade ili rukovodstva vojske.

B. Mediji na području pod kontrolom de facto vlasti bosanskih Srba

38. Jedan od najbitnijih elemenata strategijskog plana de facto vlasti bosanskih Srba u BiH je stvaranje vlastitih medija, čiji bi glavni cilj bio širenje političke propagande u korist Srpske demokratske stranke (SDS) i de facto vlasti bosanskih Srba. Čak je teško i posmatrati ove medije u kontekstu razmatranja slobode medija, pošto su, ab initio, stvoreni na silu i jasno s ciljem da izvrću informacije, te, na taj način, posluže vojnim i političkim ciljevima.

39. Ovi mediji stalno navode „genocid", koga su Muslimani počinili nad Srbima, te Muslimane nazivaju „mudžahedinima" ili „islamistima", koji hoće da nametnu islam Srbima. Ubijanje Muslimana navodi se kao sveta dužnost, opravdana ciljem da se zaštiti pravoslavlje. U vojnim izvještajim s ratišta, „srpske snage" su gotovo uvijek napadnute i onda primorane da se brane, rijetko same započinjući napade protiv „neprijatelja". Uvijek su „muslimanske snage" ili „ustaše" (Hrvati, sam naziv „ustaše" odnosi se na fašističku organizaciju aktivnu u Hrvatskoj tokom Drugog svjetskog rata) oni koji su odgovorni za „provokacije".

40. Televizijske stanice su oformljene na Palama i u Banjoj Luci, čiji signal je lahko dostupan u Sarajevu, ali i u gotovo čitavoj BiH. TV Pale konstantno napada i vrijeđa sarajevsku populaciju, naročito Muslimane. Predsjednika Izetbegovića ova stanica naziva „balija", što predstavlja izuzetno uvredljiv izraz na domaćem jeziku, te izvrtanje i ismijavanje njegovog imena Alija. Srbi koji su ostali u Sarajevu nazivani su „alijinim Srbima" ili „izdajnicima srpskog interesa i ljudi".

41. Uprkos efektivnom stilu izvještavanja stanica na Palama i Banjoj Luci, najvažniji TV-program na teritoriji BiH pod kontrolom de facto vlasti bosanskih Srba je onaj TV-Srbije, prenesen na bosansku televiziju preko predajnika koje su vojne snage bosanskih Srba otele od RTVBiH. No, nedavne političke razlike između de facto vlasti bosanskih Srba i Vlade Srbije dovele su do očiglednog smanjenja prisustva programa TV-Srbije na bosanskim televizijskim talasima.

42. De facto vlasti bosanskih Srba također su oformile informativnu agenciju SRNA na Palama. SRNA ima monopol nad medijskim informacijama koje stižu s teritorija pod kontrolom snaga bosanskih Srba, te očigledno daje sve od sebe kako bi dovela do konfuzije o stvarnoj situaciji na toj teritoriji. Naprimjer, jedan od razloga za zabrinutost je prisvajanje i davanje imena „Oslobođenje" novini sa sjedištem u dijelu Sarajeva pod kontrolom de facto vlasti bosanskih Srba i koja se zove „Srpsko Oslobođenje".

43. Pored svega navedenog, snage bosanskih Srba preuzele su i nekoliko lokalnih radio stanica i malih publikacija u BiH, smjenjujući novinare, dopisnike i urednike prema svojim kriterijima nacionalnog porijekla i političkog mišljenja, a onda su se koristile tim kanalima u svrhu propagande. Ovi mediji su općenito pod kontrolom lokalnih vojnih i političkih vođa.

C. Mediji na teritoriji pod kontrolom snaga HVO-a

44. Svi mediji koji se nalaze na teritoriji pod kontrolom HVO-a u BiH formirali su se uz prećutnu ili javnu pomoć Republike Hrvatske. Elektronski mediji, naročito TV, općenito ne emitiraju programe svoje proizvodnje, već ekskluzivno izvještavaju za hrvatske medije i direktno prenose programe Republike Hrvatske. Zvanično, u Širokom Brijegu u zapadnoj Hercegovini, postoji televizijska i radio-stanica, ali je to u osnovi dopisnički servis za HTV iz Zagreba. Stanovništvo ovog područja, kao i dijelovi u kome žive Hrvati iz centralne Bosne, jedino gledaju Hrvatsku TV (HTV).

45. U svome izvještavanju kanali pod kontrolom HVO-a često pružaju iskrivljene i lažne informacije. U izvještajima se Muslimani vrijeđaju nazivima „balije", „mudžahedini" i „fundamentalisti". Ovi mediji promovirali su diskriminaciju, mržnju, te, u vezi s njima, i kršenja ljudskih prava. Medijski dopisnici u Republici Hrvatskoj (i elektronski i štampani) naročito su doprinijeli nacionalnoj mržnji. Izvještaji o sukobima često su obuhvatali jedino iskaze o „muslimanskim zločinima", „muslimanskom granatiranju" i „muslimanskim napadima".

46. U pogledu stvaranja nove bosansko-hrvatske federacije, uloga ovih medija nije jasna. Izgleda da su čisto promoviranje diskriminacije i mržnje, kao i uvredljive opaske, vidljivo umanjene, iako ne potpuno eliminirane. Jedan uočljiv primjer pozitivnog razvoja je u Mostaru, gdje su pokušaji posredovanja UNPROFOR-a i uprave Europske unije, naročito u pogledu lokalnih radio-stanica, doveli do smanjenja tenzija.

D. Zaključci

47. Mediji na teritoriji pod kontrolom vlade BiH dosta su pretrpili zbog vojnog sukoba. Uništavanje njihove opreme planski je provođeno, te je dovelo do informativne blokade o događajima u zemlji, ograničavajući pristup stanovništvu različitim izvorima informacija. Politički vođe pojedinih grupa podsticali su svoje medijske saučesnike u kršenju ljudskih prava, ohrabrujući ih da objavljuju neistine i etničke napade, te su, također, poduzimali akcije protiv onih koji su izvještavali iz neke druge perspektive, drukčije od njihove. Kao posljedica, veliki broj medijskih kanala pretrpio je napade koji se kreću od prekida električne energije do ubistava novinara i tehničara, kao i do zračnih napada na predajnike. Od velike važnosti je uništenje medijskih kapaciteta, jer mediji igraju bitnu ulogu u ratu, kao instrumenti moći i obmane.

48. Svi mediji na teritoriji pod kontrolom Vlade BiH nemaju zadovoljene osnovne uslove za normalno funkcioniranje, naročito u pogledu opreme. Jednostavno im je potrebna strana finansijska i tehnička pomoć, da bi opstali. Nezavisni mediji u izuzetno su teškoj situaciji, dovodeći dalji razvoj demokratije u BiH u rizično stanje.

49. Vlada BiH nije još u mogućnosti da napravi primjenljiv okvir zakona, koji će regulirati pitanje slobode medija. Postoji potreba da se na praktičan način provedu specifične odredbe međunarodnih zakonskih instrumenata. Međuvladine, kao i druge

međunarodne organizacije, trebalo bi da pomognu BiH u razvoju ovog zakonskog okvira, te nadgledaju njegovu provedbu. Tu značajnu ulogu može odigrati Vijeće Europe.

50. Stranka demokratske akcije (SDA) ima tendenciju da vrši neprikladan utjecaj nad najvažnijim medijima, naročito RTVBiH i nekim radio stanicama. Vladu bi trebalo podstaći da spriječi takve utjecaje i da poštuje međunarodno priznate principe koji se tiču nezavisnosti medija.

51.De facto vlasti bosanskih Srba šire propagandu preko medija pod njihovom kontrolom. Glavni zadatak tih medija je da daju političku potporu SDS-u, kako bi opravdali njihove vojne operacije, te da zataškaju ili prikriju izvršene zločine.

52. Sličan stav je imao HVO. Nastavljanje ovakvih uređivačkih politika normalno bi predstavljalo ozbiljno kršenje odredbi novog Saveznog Ustava i prepreku funkcioniranju Federacije BiH.

53. Većina medijskih kanala je u većoj ili manjoj mjeri odgovorno za širenje lažnih informacija, te čak i za podsticanje nacionalističke mržnje i doprinos stvaranju atmosfere osvetoljubivosti. Takvo izvještavanje doprinijelo je izvršavanju mnogih zločina i zvjerstava.

54. Sloboda medija i općenito prihvatljivi uvjeti rada i dalje ovise o političkom rješenju sukoba. To ne znači, pak, da se neke slobode ne mogu čak i sada poštovati, te da bi rat trebalo da posluži kao izgovor za zloupotrebu tih komunikacijskih kanala i zataškavanje i suzbijanje pluralističkih inicijativa. Demokratski karakter bilo koje političke vlasti u BiH može se provjeriti, između ostalog, pomoću stepena slobode medija.

II. HRVATSKA

A. Pregled medija u Republici Hrvatskoj

1. Elektronski mediji

55. Najutjecajniji medijski kanal, po mišljenju javnosti u Hrvatskoj, jeste HRT (ranije poznata kao RTV Zagreb), jedina radio i televizijska stanica koja emitira program na nivou države. HRT je pod vlasništvom države, finansira se obaveznom pretplatom, koju plaćaju građani koji posjeduju TV-prijemnike. Parlament bira generalnog direktora HRT-a. Direktore radio i TV-stanica bira Vlada na preporuku generalnog direktora.

56. Pored HRT-a postoje i druge TV-kuće u Hrvatskoj, ali one funkcioniraju samo na lokalnoj razini. Druga zagrebačka stanica, koje se nalazi u privatnom vlasništvu, jeste OTV (Omladinska TV). Ona se ističe po svojoj otvorenosti i prikazivanju mišljenja manjine.

57. U Hrvatskoj se može primiti i signal TV Banje Luke iz BiH, koji je pod kontrolom Srba, a koji prenosi ne samo svoje vijesti, nego i novosti TV Beograda, TV Pala i drugih, a vlasti ga nisu blokirale.

58. Najvažniji radio kanal je Hrvatski radio (HR), dio HRT-a. On širom države ima rasprostranjenu mrežu stanica i dopisnika. Pod upravom je države, te zajedno sa HRT-om odražava odlučujući utjecaj Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) na izbor i postavljanje urednika, kao i općenito na čitavu uređivačku politiku. Širom zemlje, pak postoji impresivan broj lokalnih radio-stanica (više od 50), od kojih mnoge emitiraju kritičke poglede i mišljenja na račun Vladine politike.

2. Pisani mediji

59. U Hrvatskoj postoji veliki broj žurnala i listova. Dvoje, od ukupno četvere dnevne novine od nacionalne važnosti, Vjesnik i Večernji list, pod vlašću su države, a druge dvoje dnevne novine, Slobodna Dalmacija i Glas Slavonije, bliske su vladajućoj stranci, te privatizirane i u vlasništvu osoba koje su bile simpatizeri HDZ-a. Jedine dnevne novine koje su se politički distancirale od HDZ-a su novine Novi list iz Rijeke. Može se zapaziti da Vjesnik, iako blizak Vladi, u skorije vrijeme pokazuje sve veću nezavisnost u svojim uređivačkim pogledima.

60. Ostale publikacije obuhvataju sedmična i mjesečna izdanja, kao što su: Arzkin, Danas, Feral Tribune, Globus, Nedjeljna Dalmacija, Star (Zvijezda) nove generacije, kao i političke listove poput Erazmusa i Vijenca. Pored ovih, postoje i lokalne novine koje uglavnom izvještavaju o lokalnim i regionalnim pitanjima.

61. Može se zapaziti da postoji i nekoliko pretežno srpskih listova, dostupnih javnosti, u koje spadaju: list srpskog kulturnog društva Prosvjeta, te Gomirske novine koje se objavljuju na ćiriličnom pismu. Osim ovih, objavljuju se i listovi na mađarskom i jezicima manjina.

62. Prema informacijama koje je objavilo Ministarstvo vanjskih poslova, u Hrvatskoj je u maju 1993. godine bilo registrirano više od 360 publikacija.

B. Zakonski okvir

63. Glavni zakonski dekreti, koji reguliraju slobodu medija u Republici Hrvatskoj su Ustav iz 1990. godine, Dekret o radiju i televiziji (donesen u julu 1990. godine), Zakon o javnom informiranju (iz aprila 1992. godine), te Zakon o telekomunikacijama i poštanskim uslugama (iz juna 1994. godine).

64. Republika Hrvatska slaže se sa Međunarodnim sporazumom o građanskim i političkim pravima, te je formalno uvela 4 dokumenta Vijeća Europe koja se tiču slobode medija u pravni sistem 1990. godine. Zajedno s usvajanjem ovih odredbi, parlament je

donio posebne mjere koje obavezuju Vladu i druge nivoe vlasti da djeluju u skladu s tim međunarodnim dekretima.

65. Član 38. Ustava garantira „slobodu mišljenja i izražavanja misli naročito (uključujući) slobodu štampe i drugih sredstava komunikacije." Istim članom, zabranjuje se cenzuriranje, a novinarima se jamči sloboda izvještavanja i pravo pristupa informacijama.

66. Član 39. Ustava odnosi se na trenutnu hrvatsku političku klimu, u kome se navodi da bilo koji poziv ili podsticanje na rat, ili pribjegavanje nacionalnom, rasnom ili vjerskom nasilju, kao i općenito bilo koji oblik netolerancije, mora biti zabranjen i kažnjen.

67. Članovima 16. i 17. Ustava dozvoljava se hrvatskom parlamentu ili predsjedniku Republike Hrvatske da ograniči ustavna prava i garancije tokom „ratnog stanja ili neposredne ugroženosti nezavisnosti i jedinstva Republike, ili u slučaju neke nacionalne katastrofe."

68. Članom 49. Ustava, u Republici Hrvatskoj zabranjen je monopol nad preduzećima.

69. Zakon o javnom informiranju uveo je visoke standarde za slobodu medija. Međutim, njime se ne reguliraju svi mediji, pošto HRT podliježe posebnom zakonu, Dekretu o radiju i televiziji. Članom 2 Zakona o javnom informiranju, definiraju se instance javnog informiranja, kao „štampa" i „drugi mediji". Zakonom se uspostavlja nadležno tijelo, od sedam članova, „Vijeće za zaštitu slobode javnog informiranja", s ciljem da se razmatraju privatne optužbe protiv štampe, kao i prigovori novinara na postupke javnih vlasti i vlasnika medijskih preduzeća.

70. Po Dekretu o radiju i televiziji, oformljeno je nadležno vijeće za HRT. Ovo vijeće broji 35 članova (15 iz parlamentarnih stranaka u srazmjeri sa njihovim zastupanjem u parlamentu, 10 sa HRT-a i 10 iz različitih društvenih ustanova). Ovlast i mandat ovog vijeća, koji se tiče uređivačke politike HRT-a, veoma je ograničen i nema utjecaja, između ostalog, na izbor urednika. Vijeće, nakon prvog sastanka u julu 1994. godine, rijetko se okuplja.

71. Parlament je u junu 1994. godine donio Zakon o telekomunikacijama i poštanskim uslugama. Tim zakonom određuje se i bira Vijeće za telekomunikacije, koje je zaduženo za koncesije frekvencija. Sastoji se od 9 članova (od kojih četvero na tri, a petero članova na pet godina), koje je parlament izabrao 21.10.1994. godine, u skladu s prijedlozima Vlade.

72. Zakonom se sprečava da političke stranke i državni organi imaju slobodan pristup frekvencijama emitovanja (član 55), te daje posebno pravo HRT-u na vlastitu frekvenciju (član 71). Tim zakonom utvrđuju se pravila o političkoj propagandi (član 63), te se njime obavezuju elektronski mediji da izvještavaju objektivno, profesionalno, nepristrasno i uz poštovanje pluralističkih principa (član 57). Ovim zakonom se također naglašava da komentari i mišljenja treba da se jasno razlikuju od običnog izvještavanja.

73. Prethodnim zakonom nisu jasno utvrđena zakonska prava emitiranja manjih stanica. Teoretski, to bi se trebalo riješiti novim Zakonom o telekomunikacijama i poštanskim uslugama. Trenutno, izgleda da se novi televizijski i radio projekti ne tretiraju jednako u procesu dobijanja dozvole emitiranja, što zavisi od njihovih političkih opredjeljenja. Vlada je u nekoliko slučajeva pokušala da spriječi emitiranje nevladinih televizijskih stanica (kao što su Međimurje i neke stanice u Istri), dok u isto vrijeme neke druge stanice pod kontrolom HDZ-a, u sličnim zakonskim okolnostima, funkcioniraju potpuno neometano. Takav je slučaj, naprimjer, sa Slavonskom TV ili Vinkovačkom TV.

74. Prema članu 64 zakona, zvanični jezik na radiju i TV-u je hrvatski jezik. Programi, pak, mogu biti emitirani na jezicima etničkih ili nacionalnih manjina, ali samo na lokalnom nivou i u srazmjeri s prisustvom manjina u određenom području. Zakonom se određuje da je cilj medijskih kanala promoviranje hrvatske kulturne baštine, kao i promoviranje razumijevanja među članovima nacionalnih manjina i etničkih grupa (član 56).

C. Sloboda medija u opasnosti

1. Ekonomske mjere

75. U Republici Hrvatskoj je proces privatizacije preduzeća koja su prije bila u posjedu države veoma kompliciran. Taj proces provodi se u skladu s uslovima Zakona o transformiranju preduzeća u vlasništvu društva iz 1991. godine. Neki štampani mediji su naročito bili negativno pogođeni tim procesom. Vladina Agencija za obnovu i razvoj ima ovlasti da nametne preduzeću u procesu privatizacije upravni odbor, koji odlučuje o svim važnijim pitanjima, sa ili bez pristanka zaposlenih. Ta agencija također ima pravo da ponovo pokrene inicijative privatizacije, prethodno ostvarene pod Saveznaim zakonom, te da promijeni njihove rezultate. Kako je prethodno primijetio Specijalni izvjestitelj, izgleda da se ovim zakonom Vlada koristila kako bi preuzela posrednu kontrolu nad značajnim novinama, kao što su Danas i Slobodna Dalmacija. Uređivačka politika tih privatiziranih novina drastično se promijenila. U međuvremenu, poznate novine, kao što su Vjesnik i Večernji list, nisu privatizirane, uprkos zakonu iz 1991. godine, kojim se naglašava poželjnost privatizacije.

76. U takvim ekonomskim uslovima, teško je istinskim nezavisnim novinama u Hrvatskoj takmičiti se s onim novinama koje, posredno ili neposredno, imaju podršku države. Ekonomska situacija sprečava mnoge ljude da kupe te novine, iz čega proizlazi da te nezavisne novine ne mogu biti profitabilne. Njima treba vanjska potpora (kao npr. pomoć Soroš fondacije Feral Tribunu, Novom listu, Arzkinu i novinama Vijenac).

77. S druge strane, opstanak nekih listova ovisi još o nekim drugim faktorima, osim ekonomske situacije. Navodi se, naprimjer, da su Vjesnik i Danas, dva lista koji sada podržavaju Vladu, dužni hrvatskoj štamparskoj kompaniji, koja je pod vlašću države,

pa se ipak nije učinio nijedan potez da bi se dug vratio. Štoviše, Ministarstvo kulture i obrazovanja je nametnulo porez od 50% od prihoda, što je do sad bilo namijenjeno pornografskim časopisima, određenim političkim listovima i žurnalima, kao što su Feral Tribune i Hrvatski tjednik.

78. Drugi oblik pritiska je sudsko djelovanje protiv medija. Po članu 30. Zakona o javnom informiranju sve izdavačke kuće odgovorne su za bilo kakvu štetu nanesenu člancima, koji se objavljuju u njihovim publikacijama. I dok je takav postupak nesumnjivo potreban u bilo kojem demokratskom društvu, izražava se zabrinutost zbog njegove trenutne primjene u Hrvatskoj. U oko 200 prijavljenih slučajeva, sume koje traže oštećene osobe su, zaista, ogromne i čine se pretjeranim. Ipak, u takvim slučajevima dosad sud je predlagao umjerenije sume.

79. Neadekvatnost zakona u ovom pogledu može se vidjeti u nedavnom slučaju, u kome je Vjesnik bio dužan platiti nadoknadu zbog objavljivanja lažnih informacija. Presuda se zasnivala na dijelu izjave koja je data na javnoj konferenciji za štampu i objavljena u novinama kao navod. Osobi koja je, ustvari, navela izjavu bilo je naređeno da plati jednu četvrtinu sume koja se tražila protiv izdavača. Ovakva presuda dovela je do rizika da novinari pribjegavaju prekomjernoj samocenzuri u svom izvještavanju, kako bi izbjegli odgovornost zbog navođenja neke treće osobe.

2. Monopoli

80. HTV trenutno ima monopol nad emitiranjem širom zemlje preko svog ekskluzivnog prava na nacionalne frekvencije, kao i monopol nad predajnicima kojima se koristi. Takvu situaciju sankcionira Zakon o telekomunikacijama i poštanskim uslugama. Novi vlasnici koncesije moraju izgraditi vlastite predajnike. Nevladina organizacija Građanska inicijativa za slobodu izražavanja pokrenula je postupak 1992. godine u kome se ispituje konstitucionalnost položaja HTV-a, nazvavši to kršenje zabrane protiv monopola.

81. Distribucija pisanih medija, u isto vrijeme, pod monopolom je Tiska, trgovačkog lanca u vlasništvu države, koji kontrolira većinu novinskih prodajnih mjesta (oko dvije trećine ukupno). Ova činjenica imala je presudan utjecaj na opstanak sedmičnog magazina Danas, kada je Tisak jednostavno prestao s njegovim prodavanjem, u vrijeme kada je uređivačka politika tog magazina najviše od svih kritizirala Vladu. U skorije vrijeme, Tisak je odbio distribuirati jedno kontroverzno izdanje magazina Arkzin.

82. Samo štampanje predstavlja monopol u Hrvatskoj, te se koristi kao sredstvo utjecaja na medije poznate po svom kritičkom stavu prema Vladi. Dominantna štamparska kompanija Hrvatska tiskara u vlasništvu je države. Sedmičnik Danas, s novim uredničkim odborom, godine 1991. zabranio je kritiziranje Vlade, pod pritiskom te štamparske kompanije.

3. Pritisak na medije

83. Iako je cenzuriranje zabranjeno, nastavljaju se pokušaju da se vrši utjecaj na medije. Naprimjer, nije neuobičajeno da Vladini zvaničnici vrše pritisak na medije u pogledu korištenja određene terminologije.

84. Bitno je spomenuti da je hrvatski javni tužitelj izrazio više zabrinutosti zbog objavljivanja informacija pod nazivom „državne tajne“ nego zbog samog sadržaja tih informacija, što se navodno odnosi na ratne zločine.

85. Vlasti tretiraju nejednako lokalne radio i televizijske stanice. Neke su ugašene, jer, ukratko, nemaju zvanično dopuštenje za emitiranje programa, kao što je Radio Imperijal otoka Rab i nekoliko radio-stanica u Dalmaciji i Međimurju, dok druge stanice, pod efikasnom kontrolom HDZ-a, funkcioniraju bez ikakvih smetnji.

86. U junu 1993. godine, Jasna Tkalec, novinarka karlovačkih novina Nokat, bila je osuđena na tri mjeseca zatvora zbog širenja „lažnih glasina“. Bila je optužena, po članu 191 hrvatskog krivičnog zakona, zbog objavljenog članka 1991. godine u kome je navela da se Hrvatska vraća svojim ranijim tendencijama fašizma i u kome je govorila o progonu hrvatskih Srba.

87. Kao što je prethodno navedeno, izvještava se da su neki novinari otpušteni s posla ili premješteni na druga radna mjesta na istom medijskom kanalu zbog svoje nacionalne pripadnosti ili političkih stavova. Tako je slučaj Gordane Grbić, bivšeg člana parlamenta i poznatog novinara, privukao pažnju. Navedena osoba premještena je na radno mjesto pravnika na HTV-u, iako je novinar. Tako je često sredstvo ograničavanja „nepodobnih“ novinara to da ih se zadrži kao zaposlenike, ali da ih se premjesti na druga radna mjesta ili pak budu stavljeni na čekanje (gdje nastavljaju primati platu, iako uopće ne rade).

88. Također, postoje i primjeri listova i novinara koji su javno osuđeni i prozvani za svoju navodnu političku nelojalnost. Godine 1991. HDZ-ov list Glasnik napao je list Danas, postavljajući pitanje: „Ko, ustvari, namjerava izdati Hrvatsku?“ i odgovarajući na njega: „Ako vas zanima, samo pogledajte u listu Danas, bez obzira na kojoj stranici.“

89. Osobe koje se usude kritizirati Vladu u inozemstvu, rizikuju da budu označene kao izdajnici i kukavice, koje kleveću svoj narod i zemlju pred svijetom. Naprimjer, prošle godine je predsjednik hrvatskog udruženja vodeće međunarodne organizacije pisaca PEN održao govor u Minhenu, u kome je kritizirao politiku Vlade. Umjesto da objektivno prikažu suštinu njegovih primjedbi, HRT je emitovala anoniman komentar, u kome se sam govornik napada i dovodi u pitanje njegov patriotizam.

90. Postoji značajan šablon samocenzure, po kome novinari u Hrvatskoj obavljaju svoj posao. Novinari koji kritiziraju Vladu ili istaknute članove vladajuće stranke rizikuju da budu osuđeni i prozvani „jugonostalgičarima“, „anti-hrvatima“ i sl.

D. Potpirivanje nacionalne mržnje

91. Iako hrvatski zakonski sistem, naročito član 39. Ustava, zabranjuje objavljivanje materijala koji zagovara diskriminaciju ili rasnu mržnju, takvi sadržaji se i dalje pojavljuju prilično često.

92. Izraz „Srbi“ općenito se odnosi na vojne snage raspoređene protiv hrvatskih i bosanskih snaga. Takva njegova upotreba implicira kolektivnu odgovornost cijelog srpskog naroda za vojne akcije SDS-ovih snaga i drugih srpskih dobrovoljaca.

93. Opći stav hrvatskih medija prema srpskom narodu je negativan. Tipičan je komentar objavljen 24.11.1993. godine u Večernjem listu: „Kad i kako mogu Srbi intelektualci biti nevini i kao takvi pitati Hrvate ili bilo koga od hrvatskih intelektualaca da ih puste da dođu u Zagreb i razgovaraju? Samo kad se oni (Srbi) - uz pokajanje i izvinjenje, skrušeno, na koljenima- iskupe za zločine protiv Hrvatske, koje je počinila njihova država, bez obzira da li je oni zvali Srbija ili Jugoslavija.“

94. Jedan ekstremni primjer netolerancije može se pronaći u „Hrvatskom vjesniku“ (nezavisnom listu iz Vinkovaca), od 10.4.1994. Na prvoj stranici u naslovu stoji: „Srbi- prokleti da ste, gdjegod se nalazili“, a ispod slijedi tekst: „Čestitam svim srpskim čitaocima Hrvatskog vjesnika njihov praznik, 22. april, koji proslavljaju u okupiranom Vrbogradu (sada se zove Jasenovac) [glavni koncentracioni logor u Hrvatskoj u toku Drugog svjetskog rata]. Da vas podsjetim, objavljujem ovu sliku [ratnih kriminalaca Ante Pavelića, Rafaela Bobana i Jure Francetica, koji su se udružili sa ustašama]. To je početak kraja za kriminalce na ovim prostorima, početak kraja za Srbe [sic], razlog zbog čega nam se sve desilo“. „Pjesma“ na zadnjoj stranici predstavlja poziv na ubijanje i silovanje Srba.

95. Ovakvi materijali su izgleda pravilo, a ne izuzetak u „Hrvatskom vjesniku“. Nema nikakvih pokazatelja da je državni tužilac poveo ikakvu zakonsku parnicu protiv Hrvatskog vijesnika ili njegovih urednika zbog potpirivanja mržnje, iako su intelektualci, novinari i različite organizacije pokrenule talas protesta. Naprotiv, država podržava ovaj list, pružajući finansijsku pomoć preko reklamiranja preduzeća koja su pod kontrolom države (naprimjer, Hrvatsko osiguranje, Tvornica duhana Zadar, Trgovina tankerima Zadar i dr.).

96. Tokom sukoba u BiH između snaga HVO-a i Vlade BiH, veći dio hrvatske štampe odnosio se prema Muslimanima tako da se vrijeđao čitav taj narod. Sve to je dovelo do neprijateljstva prema muslimanskom stanovništvu u Hrvatskoj, uključujući i izbjeglice. Svi Muslimani snosili su kolektivnu odgovornost za sva djela koja su zvanične snage počinile.

E. Medijsko izvrtanje istine

97. Mediji u Hrvatskoj često su izvrtali stvarnost. Na primjer, dana 12.aprila 1994. godine. Danas je objavio intervju s Bogdanom Bogdanovićem, što je bila potpuna izmišljotina. Mediji su identitet izvršilaca zločina učinili nejasnim, iznošenjem neodređenih

optužbi i neosnovanih iskaza i time implicirali da svi entiteti, osim jedinica HVO-a, snose odgovornost. U slučaju ubistva trojice italijanskih novinara u istočnom dijelu Mostara (kojeg su granatirale snage HVO-a u to vrijeme), Slobodna Dalmacija objavila je da „postoji mogućnost da se radi o muslimanskoj zavjeri". Kako bi ubijedili javnost u istinitost svoje verzije, mediji se često koriste nejasnim određenjem izvora (naprimjer, „zvanični izvor", „povjerljivi izvor" itd.). U nekoliko navrata, UNPROFOR je morao demantirati izjave koje su mediji objavili kao izjave zvaničnika UNPROFOR-a.

98. Također, ima i slučajeva namjernog izvrtanja informacija. Izvrnuta izvještavanja o uništenju Starog mosta u Mostaru, kao i o masakru u Stupnom dolu, već su dobro opisana.

99. Tomislava Marčinka, glavnog i odgovornog urednika vijesti na državnoj televizijskoj mreži HTV, citirao je magazin Danas. On je, naime, izjavio da državna televizija nikad ne laže, nakon što je prije toga izjavio za Globus da „HTV jako malo zna slagati".

100. Mediji su manipulirali i u slučaju vojnog sukoba između snaga Vlade BiH i HVO-a u BiH. Nakon što je HVO stvorio de facto „Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosna" (HZHB) na području BiH, pojedini mediji počeli su se koristiti tim terminom rutinski. Čak i danas, nakon stvaranja nove Federacije BiH, mediji pod kontrolom hrvatske države nastavili su upotrebljavati termin institucija „Herceg-Bosna".

F. Područja pod zaštitom Ujedinjenih naroda (UNPA)

101. Na područjima pod zaštitom Ujedinjenih naroda istočne i zapadne Hrvatske, koji se nalaze pod de facto kontrolom srpskih vojnih snaga, sloboda medija u osnovi ne postoji. Svi elektronski mediji su osnovani pod pokroviteljstvom RTV Srbije i lokalnih vojnih snaga, te ih lokalne civilne i vojne vlasti čvrsto drže pod kontrolom. Njihova je uloga da budu prvenstveno kanali propagande, a ne legitimni mediji.

102. Područja pod zaštitom Ujedinjenih naroda imaju vlastitu televizijsku stanicu TV Krajina, koja funkcionira izvan Knina u sektoru jug. Njen program je pod jakim utjecajem de facto vlasti Krajine. Često emitira programe TV Beograda i TV Pala. Svaki od četiri sektora ima vlastite radijske stanice, kojima dominiraju krajnji nacionalistički pogledi, bez ikakve mogućnosti alternativnih gledišta. U tom području pod zaštitom UN-a, nema dnevnih novina, a jedini štampani medij je mali dvosedmični časopis Srpski glas, poznat po otvorenosti, što je dovelo do toga da lokalne vlasti svakodnevno šikaniraju njegove novinare.

103. Od septembra 1994. godine, de facto vlasti Krajine dozvolile su radio-stanici Velkaton emitiranje u sektoru sjever, koja je prije emitovala program iz Velike Kladuše na sjeverozapadu Bosne, pod pokroviteljstvom de facto Autonomne pokrajine zapadna Bosna. Stanica se premjestila u sektor sjever, kada se oko 30.000 Bosanaca preselilo u taj sektor nakon poraza Autonomne pokrajine zapadan Bosna u augustu. Dosta informacija, koje je emitirala ova stanica, uključuje propagandu i neistine, s namjerom obmanjivanja slušalaca.

G. Zaključci

104. Zahvaljujući svom zakonskom okviru i regulativama koje garantiraju slobodu medija, Republika Hrvatska ima značajan potencijal da promovira i brani to pravo, dok, u isto vrijeme, ima i mogućnost zaštite protiv zloupotrebe. Stabilnost u većem dijelu Republike omogućava razvoj velikog broja medijskih kanala, kojima se daje mogućnost izražavanja mnogih različita gledišta. Pored toga, Vlada uspijeva kontrolirati većinu značajnih medijskih kanala u zemlji.

105. Nastavlja se širenje pogrešnih informacija. Bitno je istaći da, iz različitih razloga, važna društvena pitanja, kao što su ratna zbivanja, korupcija i diskriminacija ostaju skrivena od hrvatske javnosti, u medijima pod kontrolom države.

106. U Hrvatskoj se rješavaju monopola u sferi medijskog emitiranja provođenjem postojećeg zakonodavstva i pojednostavljivanjem administrativnih postupaka. Ipak će biti potrebno uspostaviti pravila za liberalniji pristup medijima, koji su pod kontrolom države, te za stvaranje i funkcioniranje novih medija, kako na lokalnom, tako i na državnom nivou.

107. Čak i tamo gdje nema formalnog monopola, teško je nezavisnim preduzećima se takmičiti s medijima koji su pod kontrolom države pod postojećim tržišnim uslovima. Ohrabrujuće je uočiti kako postoji veliki broj medijskih kuća koje bi se mogle osnovati, ali to nije jednostavan proces, pošto tržište nije dovoljno razvijeno.Glavni cilj odnosi se na dostupnost sredstava javnog informiranja različitim političkim gledištima.

108. Preporučuje se da Hrvatska primijeni, na efikasan način, zakonodavstvo koje je parlament usvojio, posebno ono koje se odnosi na rezolucije i preporuke Vijeća Europe i međunarodnih ugovora.

109. Alternativni mediji, koji nisu pod kontrolom države u Hrvatskoj, od vitalnog su značaja za razvoj demokratije. Jedan od najsigurnijih znakova razvoja i uspjeha demokratije su pluralistički mediji, koji objavljuju i emitiraju različita gledišta. Ovaj evolutivni proces zavisi od Vlade i vodećih politički stranaka, kao i od samih novinara.

110. Međunarodne organizacije moraju pomoći Hrvatskoj u dostizanju slobode medija. Ohrabrujuća činjenica je da je predstavništvo Vijeća Europe zaduženo za pitanja medija nedavno posjetilo Hrvatsku, na poziv njene Vlade. Nadati se je da to nije jedini takav čin, te da će ovakav način nadgledanja biti posmatran kao doprinos realizaciji standarda, neophodnih za slobodne medije. Specijalni izvjestitelj navodi izjavu ministra za vanjske poslove da „Republika Hrvatska, poput drugih demokratskih država, ne prihvata propoziciju da je zaštita ljudskih prava i očuvanje osnovnih sloboda potpuno unutrašnja stvar države koja se ne tiče ostalih“.

111. Postoje brojna udruženja i nevladine organizacije koje se bave slobodom medija u Hrvatskoj. Među najpoznatije spadaju Hrvatska udruga novinara, Građanska inicijativa za slobodu izražavanja, te Hrvatski helsinški komitet za ljudska prava.

112. U trenutnim ekonomskim uslovima, mediji koji nisu pod kontrolom države i NVO koje se bave tim pitanjem trebalo bi da dobiju finansijsku pomoć, da bi mogli opstati. Kriterij za dobivanje te pomoći trebalo bi da bude otvorenost medijskih kanala za različite stavove u uređivačkoj politici.

113. Sudske institucije u Hrvatskoj trebalo bi da uspostave standarde i postupke u procjeni štete koju uzrokuju mediji, kako bi se uspostavila ravnoteža između, s jedne strane, potrebe za odgovornošću, iskrenim izvještavanjem i zaštitom prava na privatnost i, s druge strane, slobode medija i sprečavanja ekonomskih sredstava da budu upotrijebljena za uništavanje štamparskih podružnica.

III. SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA (SRBIJA I CRNA GORA)

A. Pregled medija

1. Elektronski mediji

114. RTV Srbija (sastavljena od TV-centara u Beogradu, Novom Sadu i Prištini), predstavlja jedinu TV-stanicu koja emitira program širom zemlje, trenutno na tri kanala. Ova TV ima izuzetno jak utjecaj na javno mnijenje, zahvaljujući činjenici da stanovništvo pokazuje veću naklonost prema televiziji, nego prema pisanim medijima. RTV Crna Gora je isto tako dominantna TV-stanica u Republici Crnoj Gori.

115.Već nekoliko godina snažan položaj generalnog direktora RTV Srbije zauzimaju članovi Socijalističke partije Srbije (SPS). Vlada konstantno odbija prenijeti na parlament ovlast imenovanja na taj položaj.

116. RTV Srbije posmatra se kao pretežno propagandni organ vladajuće SPS. Specijalni izvjestitelj također je u svom izvještaju od 10. februara 1993. godine naveo propagandnu ulogu tog organa tokom prošlih izbora u Srbiji. Nedostatak jednakog pristupa svih političkih stranaka državnoj televizijskoj kući postalo je predmet zabrinutosti. Tako su druge stranke RTV Srbije prozvali TV Bastilja, i ova TV-kuća je u nekoliko navrata bila povod javnim demonstracijama koje je organizirao SPO (Srpski pokret obnove).

117.U izvještavanjima štampe navodi se da je tokom posljednjih izbora, u vrijeme večernjih vijesti RTV-Srbije, SPS dobio 227 minuta prostora za predstavljanje, Ujedinjena ljevičarska koalicija 34 minute, Demokratska opozicija 12 minuta, Demokratska stranka 5 minuta, Demokratska stranka Srbije oko 4 minute i Srpska radikalna stranka 3 minute. Samo je SPS-u bilo omogućeno predstavljanje tokom redovnog dijela novosti, dok su ostale stranke prebačene u specijalni program, pod nazivom „Izborna hronika."

118. Kako je Specijalni izvjestitelj uočio u svom izvještaju od 17.novembra 1993. godine, RTV Srbije često odbija da emitira ispravke ili izjave koje su dali političari opozicije ili nezavisna štampa, iako je na to obavezuju i Ustav i zakon. Jedan takav poznati primjer

je neobjavljivanje nijedne od oko 20 izjava koje je dao SPO, kada je vođa te partije Vuk Drašković bio uhapšen.

119. RTV Srbije također ima i značajnu političku ulogu na područjima BiH i Hrvatske koji su pod kontrolom de facto srpskih vlasti (područja pod zaštitom UN-a). To dokazuje činjenica da su svi predajnici na tim područjima podešeni tako da primaju i emitiraju programe te televizije.Međutim, zbog trenutnih političkih razlika između de facto vlasti i beogradske Vlade, smanjen je signal RTV Srbije u tim zonama.

120. U Beogradu postoje dvije privatne televizijske kuće, TV Politika i nezavisni TV Studio B. Njihov utjecaj znatno je manji od utjecaja koji ima RTV Srbije, jer ih samo mogu pratiti gledaoci iz Beograda (iako signal „TV Studio B" pokriva trećinu Srbije). U junu 1994. godine, nadležno Saveznao ministarstvo povuklo je svoju raniju odluku kojom se dozvoljava povećanje i proširenje predajničke mreže TV Studija B.

121. Kada je radio u pitanju, nezavisne stanice, kao što su Radio B-92, Radio Indeks, Radio Politika i Radio Studio B (prva alternativna radio-stanica u SFRJ, osnovana 1970. godine), nemaju isti utjecaj na javno mnijenje, kao što ima državni radio RTV Srbije, opet iz razloga što ostale stanice imaju ograničenu pokrivenost signalom.

122. Bitno je spomenuti i nedavne pokušaje da se osnuju alternativni programi, koji bi zagovarali mir i toleranciju. VIN je jednosatna sedmična produkcija, koju finansira Soroš fondacija, a koja se emitira subotom na TV Studio B. Na radio-stanicama B-92, Radio Indeks i Radio Studio B emitira se emisija Doba razuma, čiji je cilj prikazati ratni užas. U ovoj emisiji emituju se reportaže stranih izvora emitiranja, gdje spada i Radio Zid iz Sarajeva.

123. Nakon što je na Kosovu objavljeno vanredno stanje, Vlada Srbije je pokušala da uguši slobodu medija na albanskom jeziku. Glavne mete tih pokušaja bile su TV Priština i izdavačka kuća Rilinđa. Tako je Vlada Srbije 5. jula 1990. godine zabranila emitiranje programa RTV Prištini na albanskom jeziku. Približno oko 1.300 novinara i tehničkog osoblja izgubilo je posao. Mjesec dana kasnije, parlament Srbije zabranio je rad Rilinđi, jedinim dnevnim novinama na albanskom jeziku u čitavoj Jugoslaviji. Poslije je Rilinđa ponovo nastavila s radom, objavljujući izdanja u inozemstvu. Trenutno, jedini program koji se emitira na albanskom jeziku na Kosovu su samo prijevodi vijesti na albanski jezik, već emitiranih na srpskom jeziku.

2. Pisani mediji

124. Država ne kontrolira štampane medije tako jako kao elektronske, naročito u Beogradu. U Saveznoj Republici Jugoslaviji postoji čitav niz novina, listova i časopisa koji funkcioniraju nezavisno od Vlade. Ti mediji, naročito nezavisna štampa, nemaju potencijalni utjecaj na javno mnijenje kao elektronski mediji, jer su dostupni manjem broju ljudi. Naprimjer, Politika, koja podržava Vladu, ima oko 200.000 primjeraka u opticaju, dok od dnevnih nezavisnih novina Borba ima samo 30.000 primjeraka u opticaju.

125. Tri najtiražnije dnevne novine (Politika, Ekspres politika i Večernje novosti) pod kontrolom su Vlade, ili su joj veoma bliske. U ovim listovima svakodnevno se riječ „Musliman“ piše malim početnim slovom „m“, kako bi se pokazao nedostatak poštovanja prema ovoj nacionalnoj zajednici. Poznata rubrika Politike pod nazivom Odjeci i reagovanja prepoznatljiva je po zagovaranju mržnje i netolerancije. Ipak, treba naglasiti da, iako se smatra provladinom, ovaj list se nedavno ogradio od politike Vlade.

126. Glavnim opozicionim dnevnim novinama Borbi trenutno prijeti prestanak rada. Dana 11. novembra 1994. godine sud, u parnici koju je Vlada pokrenula, došao je do zaključka da ove novine nemaju izdavačko pravo, pošto preduzeće, u čijem se vlasništvu nalaze, nije javno prikazano kao dioničko društvo. Glavni urednik ovih novina je osudio tu odluku i prozvao je političkim manevrom, kojem je cilj ugušiti kritiku kojoj ove novine podvrgavaju Vladu. Borba je još pod pritiskom, pošto za roto-papir mora plaćati 50% više od provladinih novina.

127. Druge sedmične novine i listovi imaju relativno manji utjecaj na javno mnijenje. Neke od tih nezavisnih novina ne objavljuju sadržaje virulentnog nacionalizma, te ostaju relativno objektivne. Tako su, naprimjer, sedmične novine Vreme iz Beograda i Monitor iz Podgorice prilično popularne na račun svojih antiratnih i opozicionih gledišta. Ipak, njihova popularnost je vjerovatno daleko veća izvan Srbije, kod međunarodnih nevladinih organizacija i jugoslavenskih iseljenika, nego u samoj Srbiji. S druge strane, sedmične novine, kao što su Duga i Pogledi, nacionalističke su, uprkos svojoj nezavisnosti.

128. U Crnoj Gori su glavne dnevne novine Pobjeda u vlasništvu države.

129. Prije raspada bivše Jugoslavije, štampa na albanskom jeziku je objavljivala redovno preko 20 listova. Sad ih je daleko manji broj. Najtiražniji albanski list Bujku, koji se objavljuje dva puta sedmično, pod utjecajem je Demokraskog saveza Kosova. Objavljuju se i neke dnevne albanske publikacije, kao što su Koha, Forumi, Shendija i Zeri.

130. Nema dokaza o monopolu nad mrežama štampanja ili distribucije u Srbiji. U Crnoj Gori, sistem Pobjede ima monopol nad štampanjem i distribucijom novina, te se navodi da Monitor često ima problema oko distribucije: navodno se primjerci tih novina ostavljaju po strani, kako bi se spriječila njihova prodaja.

131. U Saveznoj Republici Jugoslaviji postoji samo jedan proizvođač roto-papira, Metroz kompanija. Ta činjenica bi mogla utjecati na slobodu štampe.

132. Vlada Srbije je nametnula efikasan monopol na štamparsku i distribucionu mrežu na Kosovu. Putem uspostavljanja preduzeća Panorama u maju 1993. godine (prisilno ujedinjenje tri štamparske i izdavačke kompanije: Rilindje, Jedinstva i Tana), Vlada je preuzela potpunu kontrolu nad štamparskim objektima određenih publikacija. Pored toga, Panorama preuzima bankovne račune listova koji su prethodno objavljeni putem ove tri kuće. Kao posljedica tog preuzimanja, list koji je objavljivan na albanskom jeziku Bujku morao je plaćati troškove štampanja koji su bili 10 puta veći od onih koje je plaćao list koji objavljuje na srpskom jeziku Jedinstvo.

3. Novinske agencije

133. Tanjug je najpoznatija novinska agencija, zahvaljujući svojoj historiji i istaknutoj poziciji za vrijeme bivšeg režima. Sadašnja Vlada ga upotrebljava za promoviranje nacionalističke politike u Srbiji. Nedavno je navedeno da je direktor Tanjuga izjavio da je uređivačka politika te agencije zasnovana na podršci nacionalnih i državnih interesa. Također, postoje i privatne novinske agencije, koje funkcioniraju u zemlji, kao što su FoNet i Tiker.

B. Zakonski okvir

134. Pravni sistem Savezne Republike Jugoslavije zahtijeva analizu na oba nivoa: saveznom i republičkom.

135. U saveznom Ustavu iz 1992. godine, navedene su sve vrste sloboda vezanih za medije. One obuhvataju slobodu savjesti, mišljenja, te slobodu javnog izražavanja mišljenja (član 35.), slobodu štampe, sve oblike javnog informiranja, te izražavanja i objavljivanja mišljenja u medijima (član 36.), pravo na ispravku (član 37.), zabrana cenzure (član 38.), pravo na javnu kritiku države i državnih organa, organizacija i zvaničnika (član 44.). sloboda izražavanja nacionalnog opredjeljenja i kulture (član 45.), te pravo na obrazovanje i javno informiranje na manjinskim jezicima (član 46.).

136. Navedena prava su ugrožena u posebnim uvjetima: ako je ratno stanje; radi zaštite zdravlja i javnog morala; radi zaštite prava i sloboda drugih; radi zaštite ustavnog poretka, te radi sprečavanja kriminalnih prekršaja. Ova prava mogu biti limitirana i članom 50. Ustava, kojim se zabranjuje izazivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje ili netolerancije.

137. Ista prava predviđena su članom 46 Ustava Srbije, kao i članovima 35.-37. i 43. Ustava Crne Gore.

138. U Srbiji, glavne uredbe koje se tiču medija su Zakon o osnovi javnog informiranja (donesen 28.marta 1991. godine), te Zakon o radiju i televiziji (donesen 31.jula 1991. godine).

139. U članu 1 Zakona o osnovi javnog informiranja tvrdi se da je javno informiranje slobodno i da sve osobe imaju pravo na informacije. Taj zakon sadrži odredbe protiv cenzure (član 4), a garantira i pravo na ispravku (član 31.), te pravo na nadoknadu osobama koje su oštećene javnim informacijama (član 13.). Članom 13. se nameće medijima i opća obaveza istinoljubivosti, kao i posebna obaveza javnih medijskih preduzeća da saopće informacije javnosti na vrijeme i nepristrasno. Članom 20. nabrajaju se uslovi pod kojim javno informiranje može biti zabranjeno, te se daje ekskluzivna ovlast sudovima da to izvrše.

140. Zakon o radiju i televiziji odnosi se na reguliranje frekvencija. Njime se obavezuje da zahtjevi koji se tiču podjele frekvencija budu upućeni Vladi, te se njime predviđa go-

dišnje saslušanje po tom pitanju. O zahtjevima odlučuje komisija, koju imenuje Vlada, a sastoji se od državnih zvaničnika i članova ili istaknutih pristalica SPS-a. Ta komisija je određena 24. novembra 1994. godine.
141. Dana 24. oktobra 1991. Ustavni sud SFRJ donio je presudu da je kontrola Vlade Srbije nad frekvencijama nekonstitucionalna, ali je Vlada Srbije ignorirala tu presudu.

142. Nije jasno da li Vlada zabranjuje nezavisne radijske i TV-stanice ili samo traži da one budu predmet jednoobraznog sistema, čime se pokazuje nadmoć RTV-Srbije, zvaničnog državnog medijskog servisa. Po zakonu, RTV Srbije finansiraju obavezne javne pretplate, koje plaćaju građani koji imaju TV-prijemnike, te ova TV kuća mora emitirati pitanja od interesa za Republiku Srbiju. Članom 19. nameće se obaveza da ovo „javno preduzeće“ nepristrasno i tačno saopćava informacije javnosti, „da doprinosi afirmiranju nacionalnih vrijednosti naroda Srbije i drugih naroda i nacionalnosti koji žive na teritoriji Republike Srbije“ i „da doprinosi proširenju veza sa Srbima izvan Republike Srbije“.

143. U maju 1994. godine, Vlada je predložila amandmane na Zakon o osnovi javnog informiranja, kojima se predviđalo traženje odobrenja Vlade za bilo kakvu stranu finansijsku i tehničku pomoć medijima Srbije. Parlament je nadglasao amandmane, a izrazila se zabrinutost da ta inicijativa pokazuje namjeru Vlade da stvori ambijent u kome bi nezavisnim medijima bilo teško opstati.

C. Pritisak na medije

144. U januaru 1994. godine, 1.054 novinara iz RTV Srbije i oko 300 iz TV Novog Sada skinuto je s položaja i stavljeno na čekanje, a njihove plate smanjene za 20-40%. Većina njih bila je poznata po izvještavanju protiv Vlade. Taj potez je bio objašnjen u pogledu ekonomske potrebe, ali je činjenica da su u tom istom periodu novi novinari zapošljavani na RTV Srbije (230 u 2 godine, a samo u januaru 27) izazvala zabrinutost da je pravi razlog za stavljanje na čekanje čisto političke prirode.

145. Ukupno 450 novinara je zatim prekinuto čekanje, a drugih 250 je uložilo prigovore. Oko 30 novinara pokrenulo je parnice protiv RTV Srbije, a sud je taj potez stavljanja na čekanje proglasio nezakonitim, te većini novinara dao pravo na nadoknadu, kao i pravo na povrat prethodnih položaja. Ipak, nekim od tih novinara nije bilo dozvoljeno ući u prostorije RTV Srbije.

146. Četvero novinara s RTV Crne Gore bilo je suspendirano 9.septembra 1991. godine, odlukom generalnog direktora. Općinski sud u Podgorici presudio je da su te suspenzije nezakonite, te donio odluku da se novinari ponovo vrate na svoja radna mjesta i da im se dadne nadoknada za izgubljeno vrijeme. Iako se odluka suda morala ispoštovati u roku od 15 dana od dana donošenja, zvaničnici RTV Crne Gore su je ignorirali.

147. Navodi se da je dvoje novinara s radija Tivat suspendirano u novembru 1993. godine, odlukom predsjednika istoimene općine u Crnoj Gori. Onda im je zabranjen ulazak u prostorije radija, te su bili čak i spriječeni da pokupe lične stvari. Razlog za ovakve

odluke, prema pisanju opozicijskih listova Srbije, bila je činjenica da je to dvoje novinara bilo Hrvati. Ustavni sud Crne Gore navodno je proglasio tu odluku nezakonitom, ali ona nikad nije bila provedena.

148. U Pančevu, dva istaknuta glavna urednika s istoimenog radija i lokalnog lista Pančevac, poznata po kritiziranju lokalnih vlasti, otpuštena su krajem 1993. godine. Novi urednici Pančevca navodno su onda suspendovali 4 druga novinara iz tog lista, zabranivši im ulazak u prostorije lista.

149. Navodi se da je progon novinara najoštriji bio na Kosovu. Gotovo sve bivše urednike albanskog porijekla prognala je policija. Oko 16 slučajeva zabilježeno je u periodu 1992-1993. godine.

150. U Crnoj Gori telefonske prijetnje i uvrede postale su svakodnevnica za novinare opozicije, kao i bombaški i oružani napadi na uredničke prostorije.

151. Lokalne urede Oslobođenja i TV Sarajeva u Beogradu i Novom Sadu zauzele su i konfiscirale nepoznate osobe 16. maja i 24. juna 1994. godine, navodno „za potrebe medija srpske republike BiH". Nadležne vlasti nisu učinile nijedan potez da zaustave te nezakonite radnje.

D. Nacionalna diskriminacija i medijsko izvrtanje istine

152. Mediji u Srbiji i Crnoj Gori gaje neprijateljstvo i podstiču na njega svoje sunarodnike, a protiv pripadnika drugih nacionalnosti u bivšoj Jugoslaviji. Hrvati se često poistovjećuju s „ustašama", a Muslimani s „mudžahedinima", „islamskim fundamentalistima", „džihadom" i sl. „Neprijatelji" se često nazivaju „monstrumima" ili „zvijerima".

153. U isto vrijeme, mediji su stvorili iskrivljenu sliku historije i trenutnih sukoba. Stvaraju se legende i mitovi o „golorukim braniocima domovine" i „"srpskoj pravednosti". Konfrontacija s Hrvatskom prikazuje se kao nastavak „Drugog svjetskog rata" (i kao borba protiv ustaša), dok se vođenje borbi u Bosni upoređuje s obnovljenom borbom protiv osmanske okupacije. Medijske primjedbe na bosanske institucije kao na „muslimansku vojsku" i „muslimansko predsjedništvo" namjeravaju doprinijeti stvaranju klime međuvjerskog i međuetničkog sukoba.

154. Prema tome, mediji su tražili kako da politički mobiliziraju stanovništvo Srbije. „Ratni heroji" pojavljuju se kao glavni gosti intrevjua, kada pričaju o ubijanju i općenito veličaju rat.

155. Također, većina medija u Saveznoj Republici Jugoslaviji obavlja druge vidove iskrivljenog izvještavanja, uprkos obavezama prema Ustavu i zakonima da to ne čine. Dugo, veći dio medija nije obavještavao javnost u Srbiji o tome ko je granatirao Sarajevo i, ustvari, davali su objašnjenja javnosti da su bombardiranja bili napadi koje su bosanski Muslimani sami izvršili, kako bi privukli stranu intervenciju. Tako je izvještavanje često mješavina činjeničnih i neosnovanih iskaza. Jedini izvori informacija

za pojedine priče su vojni zvaničnici bosanskih Srba, koji jasno pružaju informacije koje idu njima u korist.

156. TV Srbija je 16.februara 1993. godine prikazala u svojim večernjim vijestima dio izvještaja televizijske mreže Sky iz Sarajeva. Prikazana je žena koja trči ulicom, dok je na meti snajperiste. U originalnom izvještaju SKY-a, snimak prikazuje ranjenu ženu koju odnose njeni sugrađani. U verziji RTV Srbije, snimak je zaustavljen prije nego što je žena pogođena.

157. U međuvremenu se izvještaji o bitnim dešavanjima u inozemstvu cenzuriraju ili prerađuju u partizanskom stilu. Cenzuriraju se i strani izvještaji i izjave koje sadrže negativno mišljenje o zvaničnoj politici koju Srbija vodi.

158. Mediji koji su pod kontrolom države imaju standardan rječnik kojim opisuju raznovrsne događaje i institucije. BiH se uvijek naziva „bivša BiH“, a zvanični nazivi koriste se za nepriznate entitete, kao što su „Republika Krajina“ ili „Republika srpska“. Prisutno je i falsificiranje političkih položaja, te novinskih dopisa, kakvo je u primjeru: „Predsjednik Republike srpske, dr. Radovan Karadžić, primljen u Sarajevu“. Radio Beograd čak emitira i vremenske prognoze za „srpsku Krajinu“, gledajući na to kao na nešto sasvim normalno.

159. Mediji često potenciraju postojanje „međunarodne zavjere protiv Srba“. Sankcije se općenito smatraju „genocidnim“ i usmjerenim „protiv čitavog srpskog naroda“. Sve izjave ili postupci koji se smatraju prijetećim za Vladu, objašnjavaju se kao „dio zavjere“.

160. Također se pojavljuju i verbalni napadi protiv opozicionih političara, koji se nazivaju „lošim Srbima“ ili „izdajnicima“. RTV Srbije, prema anonimnim tumačenjima, napada časopis „Vreme“ i Soroš fondaciju, nazivajući ih neprijateljima Srbije.

161. Izvještavanje o napadu na konvoj UN-a blizu Sarajeva 27.jula 1994. godine predstavlja tipičan primjer manipulacije vijestima. Prema zvaničnoj UNPROFOR-ovoj izjavi, konvoj je napala vojska bosanskih Srba „ paljbom iz lahkog oružja i mitraljeza“. Kao posljedica te paljbe, jedan britanski vojnik je poginuo. Stanica iz Srbije Radio Beograd detaljno je izvjestila o stradalim, te je izjavila da se napad desio na planini Igman, koja je „bila pod kontrolom muslimanskih snaga“. Također je izjavljeno da zvaničnici UN-a nisu mogli utvrditi ko stoji iza tog napada.

162. Primijećeno je da se više ne emitira program „Iskre i varnice nedelje“, poznat po svojoj demonizaciji određenih etničkih i vjerskih grupa i koji Specijalni izvjestitelj spominje u jednom od svojih prethodnih izvještaja.

163. Savezna Vlada povećala je svoju izoliranost, osporivši kvalifikacije 13 stranih dopisnika u aprilu 1994. (uključujući i dopisnike CNN-a i AFP-a). Dato je objašnjenje da su osporeni novinari „satanizairali Saveznu Republiku Jugoslaviju i narod Srbije“. Tada je predsjednik udruženja novinara Srbije izjavio da je “nemoguće nabrojati sve laži o ovom regionu koje su dopisnici CNN-a i AFP-a slali u svijet posljednje tri godine“.

164. Kao podrška prijedlogu zakona, kojim bi se spriječila finansijska pomoć stranim udruženjima u Savenoj Republici Jugoslaviji, državni mediji su početkom 1994. godine organizirali kampanju protiv Soroš fondacije. Napadi su se pojavili u listovima Pogledi, Revija 92 te Argumenti, kao i na TV Novi Sad (dio RTV Srbije). TV Novi Sad nazvala je osnivača te fondacije „jevrejom mađarskog porijekla". Fondacija je optužena za podsticanje separatizma, jer je finansirala publikacije na albanskom jeziku. Tanjug je, 4. aprila 1994. godine, objavio članak svog dopisnika iz Bona, u kome se navodi da je Soroš fondacija finansirala demonstracije protiv Srbije u Njemačkoj. Iako je fondacija izdala demant, to nije objavljeno u medijima.

E. Zaključci

165. Savezna i republička vlada SRJ (Savezne Republike Jugoslavije) imaju jaku kontrolu nad većinom medija, naročito nad državnom televizijom. Ovi mediji služe kao efikasno sredstvo dominantnih političkih snaga u formuliranju novog programa, zasnovanog na srbijanskom nacionalizmu, te u podsticanju mržnje protiv drugih nacionalnih grupa u bivšoj Jugoslaviji.

166. Većina medija u SRJ još uvijek favorizira isključivo nacionalističku poruku kojom se izostavljaju ili čak napadaju prava drugih nacionalnih grupa. Ovo se također odnosi i na medije koji su se proglasili nezavisnim.

167. Srbijanski mediji imaju negativnu ulogu u ratovima u BiH i Hrvatskoj. Oni izazivaju nacionalističku mržnju. Među temama koje dominiraju na ovim medijskim kanalima, nalazi se opravdanje za vojne operacije u susjednim državama, kao i teorija „međunarodne zavjere" protiv Srba.

168. Strukturalna situacija elektronskih medija je posebno uznemirujuća. Država ima monopol nad nacionalnim emitiranjem, kontroliranjem RTV Srbije, kao i monopol nad podjelom frekvencija. Nedostatak nezavisnog nadzornog tijela i demokratske procedure u podjeli frekvencija predstavlja posebnu brigu.

169. Situacija u pogledu pisanih medija značajno je bolja u Saveznoj Republici Jugoslaviji, jer ima čitav niz publikacija koje izražavaju različita gledišta.

170. Medijima, koji gaje antiratne, pluralističke i demokratske stavove, bit će potrebna vanjska pomoć. Njihov opstanak, kao i bolji nastup u javnosti, bit će neophodni za demokratiju u SRJ-u, kao i za rješavanje krize širom bivše Jugoslavije. Zbog toga je prijedlog Vlade da se spriječi strana pomoć medijima u Srbiji posebno zabrinjavajući.

171. Profesionalnim udruženjima novinara je također potrebna pomoć. Ona su često jedina sredstva kojim se prava novinara mogu zaštititi i ona doprinose profesionalnim standardima novinara.

IV. BIVŠA JUGOSLAVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA

A. Pregled medija

172. Zasad je Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija uspjela ostati izvan vojnog sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije, a njeni mediji niti su došli u sukob, niti su izloženi polarizaciji nacionalnih, religioznih i političkih osjećanja, kao u ostalim dijelovima bivše Jugoslavije.

1. Elektronski mediji

173. Elektronske medije konstituirala je Makedonska RTV (MRTV), koja predstavlja radio-televizijsko preduzeće u društvenoj svojini i konstelaciju privatnih radio- televizijskih stanica, koje su počele s radom nakon što je Makedonija objavila svoju nezavisnost 1991. godine.

174. Zakonom se MRTV definira kao javno republičko preduzeće u društvenoj svojini, koje je od državnog značaja i služi za emitiranje programa. Većim dijelom država finansira i kontrolira MRTV. Makedonski parlament imenuje generalnog direktora, koji ima odlučujući utjecaj na izbor i postavljanje direktora i na radiju i TV stanici MRTV-a. Ova TV jedina emitira program širom države, s ukupno 43,5 sati dnevnog emitiranja na tri kanala. Iako je većina ovih programa na makedonskom jeziku, emituju se i oni na pet drugih jezika. Na albanskom jeziku i na turskom jeziku emitiraju se programi svakog dana u trajanju od 60 minuta. Zatim, emitiraju se i programi na srpskom i romskom jeziku, u trajanju od 30 minuta.

175. Druga istaknuta TV-stanica je A-1. Privatno je preduzeće, koje dnevno emitira 16 sati programa, ograničenog na područje Skoplja. Programsku šemu obuhvataju: politika i obavještenja, kultura, nauka, obrazovanje, zabavni i sportski program. Širom čitave zemlje postoje brojne privatne TV-stanice od kojih većina nema vlastiti program, pa emitira otkupljeni satelitski program (muziku i filmove). Navodi se da veći dio tih privatnih TV-stanica nezakonito emitira te satelitske programe. U periodu 1991-1993. godine, registrirane su oko 22 privatne TV-stanice.

176. Makedonski državni radio dnevno emitira oko 85 sati programa, na šest frekvencija. Postoji i poseban kanal, namijenjen slušaocima koji ne govore makedonskim jezikom. Ovaj kanal dnevno emitira šest sati programa na albanskom jeziku, četiri i po sata na turskom jeziku i ukupno dva sata na romskom jeziku. Također, emitira se i program Biljana, namijenjen slušaocima u inozemstvu i to na albanskom jeziku, bugarskom jeziku i grčkom jeziku.

177. Druge radio-stanice, koje emitiraju program na makedonskom jeziku, jesu: Radio Noma, koja je u društvenoj svojini (18 sati dnevnog emitovanja), a koja pripada NIP Novoj Makedoniji i ograničena je na područje Skoplja, te privatna radio-stanica Radio Uno, koja emitira program 24 sata dnevno. Ukupno postoji 29 lokalnih radio-stanica u društvenoj svojini, koje prenose program iz makedonskih općina.

178. U dvogodišnjem periodu od 1991-1993. godine, registrirana su 191 radio-kanala: 85 radio-stanica, 22 televizijske stanice, te 84 kombinirane radio-televizijske stanice. Ipak, samo njih dvadesetak ima dozvolu za emitiranje programa („radnu dozvolu").

2. Pisani mediji

179. Na nivou cijele države postoje troje dnevne novine: Nova Makedonija i Večer, koje se objavljuju na makedonskom jeziku, te Flaka e Vlazerimit na albanskom jeziku. Novine Birlik, koje se objavljuju na turskom jeziku, izlaze svaki drugi dan. Štamparska i izdavačka kuća Nova Makedonija, u vlasništvu države, objavljuje sve navedene novine.

180. Činjenica da ta štamparska i izdavačka kuća izdaje i štampa većinu novina i časopisa u državi, daje joj monopol na tom polju. Pošto se ona ne smatra da je „od javnog značaja", parlament ne postavlja generalnog direktora, već ga bira radnički savjet. Generalni direktor dalje imenuje urednike različitih medija, te je u poziciji da kontrolira izlazne informacije. Sadašnjeg generalnog direktora, izabranog prije 1991. godine, nedavno je radnički savjet ponovo izabrao na taj položaj.

181. Nova Makedonija je jedina štamparska kuća, koja ima tehničku mogućnost da štampa dnevne novine. Iako, pored nje, postoji još štamparskih preduzeća, ona imaju manje efikasne sisteme. Također, Nova Makedonija ima najveći lanac novinskih štandova na nivou države, te je u poziciji da kontrolira distribuciju pisanih medija.

182. Pored dnevnih novina, u Makedoniji se objavljuje 15 sedmičnih novina, 17 novina koje se objavljuju svake dvije sedmice, te 48 časopisa. Dvoje najvažnije sedmične novine su Puls i Delo. U posljednje četiri godine, u Makedoniji je ukupno registrirano oko 118 novina, revija i časopisa, od kojih se gotovo 100 objavljuje u Skoplju.

B. Zakonski okvir

183. Pravo na slobodu informiranja nalazi se u članu 16. Ustava, proglašenog 17. novembra 1991. godine, Članom 16. osigurana je sloboda javnog informiranja i uspostavljanja institucija javnog informiranja, slobodan pristup informacijama i sloboda prijema i prijenosa informacija, te pravo na zaštitu izvora informacija. Istim članom, zabranjuje se cenzura. Ipak, ovaj član 16. još uvijek nije ustaljen u novom, izvršnom zakonodavstvu.

184. Ustavom se definira da svi zakoni, koji nisu u skladu s Ustavom, moraju biti usklađeni u roku od jedne godine od proglašenja Ustava, tj. od 17. novembra 1992. godine.

185. Brojni savezni i republički zakoni, koji se tiču medija, iz perioda prije nezavisnosti, ustvari, još su na snazi. Oni obuhvataju: Republički zakon o javnom informiranju, Zakon o radijskom rasprostiranju, Savezni Zakon o stranim medijima i njihovim obavještajnim aktivnostima u Jugoslaviji, te Savezni Zakon o osnovi javnog informiranja.

186. Kao posljedica, neke odredbe Zakona o radijskom rasprostiranju su ukinute 1. novembra 1993. godine, odlukom Ustavnog suda (U.Br. 5/92 50), pošto je sud smatrao da su neusklađene s novim ustavom.

187. Zakon o osnovi javnog informiranja iz 1990. godine osigurava da svaka osoba može biti osnivač medijskog kanala. Republika ovlašćuje korištenje frekvencija, a vlada ima mogućnost da registrira i daje „radne dozvole" medijima.

188. Uredbe koje se odnose na provođenje zakona o medijima nalaze se u dva krivična zakona, uspostavljena na osnovu onih iz bivše SFRJ i Socijalističke Republike Makedonije. Drugim se omogućava pritvor zbog klevete, otkrivanja ličnih ili porodičnih pitanja, te zbog drugih uvreda koje mediji počine (članovi 84.-89. i 92.-93.). Također, mogu se smatrati odgovornim i glavni urednik, urednik i izdavač, te onaj medijski kanal gdje se takve uvrede pojave (članovi 27. i 28. Saveznaog zakona).

189. Nedavno je Vlada predstavila nacrte amandmana krivičnog zakona Makedonije. Članom 90 prijedloga predviđa se kazna zatvora do 3 godine za uvredu počinjenu protiv zastave, grba ili nacionalne himne, kao i za uvredu načinjenu protiv predsjednika Republike, Vlade, Skupštine, oružanih snaga, ili predsjednika Skupštine ili Vlade.

C. Nacionalističke tenzije

190. Dok se ne može tvrditi da mediji u Makedoniji svjesno i namjerno podstiču nacionalistička i etnička osjećanja, etničko porijeklo predstavlja faktor koji se pojavljuje u izvještavanju događaja u medijima.

191. Osamnaestoga juna 1994. godine, makedonski mladić ubijen je u Tetovu, u uličnoj tuči između albanske i makedonske bande. Nakon tog incidenta, u dnevnim novinama pojavili su se mnogi članci i izjave u kojima se očigledno želi naglasiti da je žrtva Makedonac, a krivac Albanac. Prije nego što je navodni krivac uhapšen, a nadležni sud razjasnio činjenice i motive, mediji su osumnjičenoga opisali kao „kriminalca" i „ubicu". Na taj način, mediji su manipulirali nesretnim slučajem (kako je i dokazano), da bi promovirali etničko nepovjerenje i tenziju na području na kojem etnički Makedonci i Albanci koegzistiraju, iako su Albanci brojniji.

D. Ograničenja slobode medija

192. Ministarstvo unutrašnjih poslova je 25. juna 1994. godine usvojilo dvije odluke, kojima se zabranjuje uvoz i distribucija triju listova koje objavljuje izdavačko preduzeće Politika u Beogradu: dnevne Večernje novosti, sportski časopis Tempo i ženski sedmični časopis Bazar. Odluka je donesena uz konsultiranje s ministarstvima za informiranje i kulturu.

193. Zvanično objašnjenje za ovaj postupak, koje je ponudio ministar za kulturu Guner Ismail, bilo je da je procjena pokazala da postoji „drastična neuravnoteženost" u koli-

čini između stranih i domaćih listova. Zbog toga se ukazala potreba da se ostvari „uravnoteženost prisustva“. Također se tvrdi da „ je jedan broj časopisa i novina, između ostalog, izuzetno subjektivan i snishodljiv“, u odnosu prema nekim situacijama u zemlji. Ministar je u zaključku naveo da će njegovo ministarstvo „nastaviti da poduzima mjere i korake kako bi zaštitilo makedonski politički i duhovni prostor, kao i kulturu“.

194. Ministarstvo unutrašnjih poslova donijelo je tu odluku, a ne sud. Članke, objavljivane u Večernjim novostima, pisali su makedonski novinari i nije objašnjeno koji od njih su bili tendenciozni i zašto. Još je čudnije što su na isti način procijenjeni sportski časopis, kao i ženski sedmični magazin. Ovaj incident pokazuje da trenutno postoji mjera arbitrarnosti u upravljanju medijima u ovoj zemlji.

195. Kao i u drugim dijelovima bivše Jugoslavije, i u Makedoniji postoji samocenzura. Mnogi novinari se još uvijek plaše represije, ako budu kritizirali Vladu. Bitan element, koji doprinosi ovom fenomenu, jeste strah koji preovladava da bi prekomjerno kritiziranje moglo ugroziti stabilnost te zemlje.

E. Zaključci

196. Situacija u Makedoniji se može okarakterizirati pokušajima političkih snaga da izvrše utjecaj nad većinom medijskih kanala, kako bi osigurali političku moć. Na taj način, novinari u ovoj zemlji suočavaju se s izazovom razvijanja profesionalnih i nezavisnih medija, pomoću kojih se može aktivno promovirati i unaprijediti demokratija, kao i poštivanje ljudskih prava.

197. Jedino država ima ekonomsku moć da posjeduje TV-stanicu koja može emitirati program širom zemlje, kao i državnu mrežu predajnika i releja. Privatne radio i TV-stanice nemaju odgovarajuću profesionalnu i tehničku opremu. Stoga, sve dok ekonomija u ovoj zemlji ne ojača, nijedna druga stanica ne može biti konkurencija MRTV-u.

198. Zbog loše ekonomske situacije, pogoršane uvođenjem sankcija protiv SRJ i grčkog uvođenja embarga, trenutno u zemlji ne postoje privatni kapaciteti, koji bi mogli biti uloženi u nova štamparska postrojenja i drugu opremu, neophodnu za objavljivanje novih publikacija. Tako se može primijetiti da su dvoje novine, koje se objavljuju na albanskom jeziku i na turskom jeziku Flaka e Vlazerimit i Birlik u gubicima i da su u mogućnosti da nastave s izlaženjem jedino zahvaljujući spremnosti države da pokrije njihove gubitke.

199. Odgovarajuće zakonodavstvo tek treba usvojiti, kako bi se osiguralo interesiranje javnosti za postojeće medije, koji su pod kontrolom države.

200. Medijske osude određenih nacionalnih grupa u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji su općenito slabije prisutne nego u ostalim republikama bivše Jugoslavije.

V. MEĐUNARODNE AKTIVNOSTI

201. Kompjuterski povezana mreža nezavisnih novinara iz svih regiona bivše Jugoslavije uspostavljena je u Parizu, u oktobru 1992. godine. Članci dostupni preko ove mreže, nazvane AIM (Alternativna informativna mreža), mogu se preštampati besplatno i objaviti u bilo kojem listu na teritoriji bivše Jugoslavije. AIM je jedan od rijetkih primjera slobodnog protoka informacija iz jedne republike u drugu u tom regionu.

202. Koordinacioni centar za nezavisne medije balkanskog podneblja, sa sjedištem u Ljubljani, osnovan u aprilu 1993. godine, a kojeg finansiraju Međunarodna federacija novinara i Međunarodna federacija novinskih izdavača, poduzeo je veoma bitne aktivnosti, kako bi pomogao medijima.

203. Druge međunarodne organizacije također su doprinijele pokušajima da se pomogne medijima na teritoriji bivše Jugoslavije. Tako je UNESCO doprinio stvaranju Koordinacionog centra u Ljubljani, te je također pružio finansijsku i tehničku pomoć medijima u svim poručjima bivše Jugoslavije. Nedavno je UNESCO predložio projekat za stvaranje nezavisne TV-stanice u Sarajevu.

204. U skladu s odredbama Generalne skupštine UN-a, UNPROFOR je pokrenuo jedan broj medijskih inicijativa 1994. godine u pokušaju da građanima različitih republika omogući tačno i nepristrasno informiranje o misiji održavanja mira i sličnim pitanjima. Trenutno se na državnim televizijskim stanicama BiH, SRJ-a i Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije emitiraju televizijski programi UNPROFOR-a na lokalnim jezicima, a očekuje se i od Hrvatske da će uskoro dopustiti slično emitiranje na svojim stanicama. U okviru misije o održavanju mira, emitira se dnevni dvadesetominutni radijski program na lokalnoj stanici u Sarajevu, a iz UNPROFOR-a se nadaju da će uspostaviti radio-stanicu čije će emitiranje moći pratiti tri četvrtine stanovništva na području misije UNPROFOR-a.

VI. GENERALNI ZAKLJUČCI

205. Većinu medija u bivšoj Jugoslaviji kontroliraju, posredno ili neposredno, vlade i vladajuće stranke. Vidljiva je tendencija za posjedovanjem najmoćnijih medija – državne televizije i dnevnih novina – i za koncentriranjem u monopole, koji su obično pod dominacijom države. Posebno državna televizija postaje najutjecajnije oružje informiranja i obmane na tome području. Vlada se oslanja na državnu televiziju, kako bi dobila podršku stanovništva, veoma često manipuliranjem vijestima. Svjesni televizijskog utjecaja na javno mnijenje, vlasti na položaju stavljaju prioritet na kontroliranje frekvencija. To je, ustvari, cilj mnogih vojnih akcija početkom rata, u područjima zahvaćenim vojnim sukobom.

206. Nacionalistički retorički napadi i klevete protiv drugih naroda predstavljaju dominantnu odliku vijesti koje se emitiraju u bivšoj Jugoslaviji, još od početka sukoba. Stoga nije bilo neočekivano, kada je ova pojava direktno dovela do groznih zvjerstava,

počinjenih na ratištima i na čitavoj teritoriji, zahvaćenoj ratom. Ipak, nakon tih počinjenih zločina, isti ti mediji demantirali su ih. Oni su više bili vođeni njihovim nacionalnim strateškim interesima nego objektivnošću izvještavanja. Vlade su se pobrinule da podrže takvo zataškavanje vijesti, te su tvrdile da je kontrola informacija u različitim oblicima neophodna i suštinska za nacionalnu sigurnost u toku rata.

207. Posljedično uplitanje kolektivne odgovornosti predstavlja ozbiljnu prepreku bilo kojem pokušaju uspostavljanja mira.

208. Dio odgovrnosti za rasprostranjeno nepoštivanje osnovnih principa slobode izražavanja moraju snositi i sami novinari. Neki su svojom voljom prihvatili ograničenja, nametnuta njihovoj profesiji, ili iz razloga što su podržavali nacionalnu stvar ili samo zbog vlastitog napredovanja. Drugi su se osjetili primoranim da sebi nametnu oblike „samocenzure“, te su namjerno izbjegavali određene teme, radi vlastitog opstanka. U slučaju da nisu bili priklonjeni glavnoj struji, uslijedila bi otpuštanja ili još gore posljedice.

209. Da je to sve samo pitanje zakona, bilo bi značajnog razloga za optimizam. Uz nekoliko izuzetaka, zakonski okviri u različitim republikama općenito su dobro zamišljeni, pripremajući teren za slobodno izražavanje i zabranu zagovaranja nacionalne, društvene ili vjerske mržnje. Međutim, zakonima su potrebni stabilni društveni temelji i tradicija poštivanja pravila, kao i ekonomska stabilnost, da bi mediji opstali i funkcionirali. Nasuprot tome, republike bivše Jugoslavije uhvaćene su u burnom historijskom trenutku transformacije i redefiniranja, koje moraju prevazići. Samo onda, kada volja bude pratila riječi, zakonski propisi tog područja moći će dovesti do podrške stvaranju atmosfere slobodnog i odgovornog izražavanja.

210. Na sreću, situacija u kojoj se mediji nalaze nije toliko loša, a u svakoj republici mogu se pronaći primjeri hrabrih novinara, neustrašivih medijskih preduzeća i nevladinih organizacija, koji se suočavaju sa snagama nacionalizma i neprestane obmane. Međutim, trenutno su oni nadvladani i svakog dana ih može pregaziti sistem onih koji manipuliraju izražavanjem u političke svrhe.

VII. PREPORUKE

211. Sve republike bi trebalo da sačine i provedu pravila koja se odnose na jednak pristup radijskim i televizijskim stanicama, koje su pod kontrolom države. Kontroliranje tih stanica ne bi trebalo da bude rezultat pobjede na izborima. Cijelom društvu bi trebalo omogućiti pravo izražavanja na njima.

212. Iz rječnika medija bi trebalo izbrisati izraze mržnje. Državne vlasti odgovorne su za primjenu ustavnih zabrana o podsticanju na mržnju. Može se predložiti da neke međunarodne organizacije, poput Vijeća Europe, načine projekte, kojima će se nadgledati opseg takvih izraza, u saradnji s državnim nevladinim i stručnim organizacijama. Bez eliminiranja sadržaja koji podstiču mržnju, neće se moći naći rješenje problema za krizu u bivšoj Jugoslaviji.

213. Vlade bi trebalo da snose odgovornost za kršenje ljudskih prava, koja su počinili mediji koji se nalaze pod kontrolom države.

214. Bit će potrebno uraditi poboljšanja u zakonodavstvu, koja se odnose na medije u svim republikama. Vlade bi trebalo da daju pomoć, u vidu nadležnih, kompetentnih vladinih i nevladinih organizacija u provođenju određenih standarda međunarodnog zakona, koji se odnose na slobodu medija.

215. Kako bi jedan nezavisan medij, ključni pokazatelj nivoa demokratije u republici, mogao opstati, potrebna mu je strana pomoć. Fondacije zadužene za medije, kao i međunarodne vladine i nevladine organizacije, mogu pokazati volju da podrže takav medij na finansijskom, profesionalnom i tehničkom planu.

216. Specijalni izvjestitelj naročito podstiče projekte u kojima se medijima iz bivše Jugoslavije, posebno BIH, nudi pomoć iz demokratskih zemalja. Ova solidarnost zasniva se na tehničkoj i profesionalnoj pomoći u uspostavljanju standarda i zaštiti prava profesionalaca na tom polju.

Zastrašivanje i raseljavanje

Izvještaj broj E/CN.4/1995/57 od 16. 1. 1995. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Saveznu Republiku Jugoslaviju i Bivšu Jugoslavensku Republiku Makedoniju, s posebnim osvrtom na nestanke i terenske operacije.

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 – 4) 439

I. BOSNA I HERCEGOVINA (paragrafi 5 – 51) 439
A. Uvodne napomene (paragrafi 5 – 6) 439
B. Kršenja ljudskih prava civila, počinjena od snaga bosanskih Srba i de facto vlasti (paragrafi 7 – 17) 440
1. Direktno zastrašivanje i raseljavanje (paragrafi 7 – 10) 440
2. Vojni napadi na civile i druge neborce (paragrafi 11 – 17) 440
C. Kršenja ljudskih prava počinjena na teritoriji Bosne i Hercegovine od snaga takozvane "Republike Srpske Krajine" (RSK) i takozvane "Autonomne pokrajine zapadna Bosna" (APZB) (paragrafi 18 – 20).....441
D. Federacija BiH (paragrafi 21 – 39).....442
E. Sprječavanje humanitarne pomoći (paragrafi 40 – 44) 445
F. Zaključci i preporuke (paragrafi 45 – 50).....446

II. HRVATSKA (paragrafi 51 – 79) 447
A. Uvodne napomene (paragraf 51) 447
B. Pravosudni sistem (paragrafi 52 – 53).....447
C. Odnos prema manjinama (paragrafi 54 – 59).....448
D. Ilegalne i prinudne deložacije (paragrafi 60 – 62) 448
E. Stanje stranaca i izbjeglica (paragrafi 63 – 65).....449
F. Razvoj organizacija za ljudska prava (paragrafi 66 – 67) 450
G. Zaključci i preporuke (paragrafi 68 – 69).....450
H. Situacija u zaštićenim zonama UN-a (paragrafi 70 – 76).....451
I. Zaključci i preporuke (paragrafi 77 – 79).....452

III. SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA (SRBIJA I CRNA GORA) (paragrafi 80 – 100).....453
A. Uvodne napomene (paragrafi 80 – 81) 453
B. Nove informacije (paragrafi 82 – 97).....453
C. Zaključci i preporuke (paragrafi 98 – 100) 456

IV. BIVŠA JUGOSLAVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA (paragrafi 101 – 110).....457
A. Uvodne napomene (paragrafi 101 – 102).....457
B. Novi događaji (paragrafi 103 – 108) 457
C. Zaključci i preporuke (paragrafi 109 – 110) 458

V. PROBLEM NESTANKA OSOBA (paragrafi 111 – 118) 459

VI. TERENSKE OPERACIJE (paragrafi 119 – 132).....460
A. Uvodne napomene (paragrafi 119 – 122).....460
B. Bosna i Hercegovina (paragrafi 123 – 126).....461
C. Hrvatska (paragrafi 127 – 128).....461
D. Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija
(paragrafi 129).....462
E. Generalno (paragrafi 130 – 132).....462

Uvod

1. U skladu sa stavom 37 Rezolucije Komisije za ljudska prava 1994/72 od 9. marta 1994. godine, koju je Vijeće za ekonomska i socijalna pitanja odobrilo odlukom 1994/262 od 22. jula 1994. godine, ovaj izvještaj slijedi periodični izvještaj koji je Specijalni izvjestitelj dostavio Generalnoj skupštini na njenoj četrdeset i devetoj sjednici (A/49/641-S/1994/1252) i treba se razmatrati s njim u vezi.

2. U provođenju svog mandata, Specijalni izvjestitelj je pridobio veliku saradnju od vlada Republike Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske i Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije. Vlada Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) i dalje odbija dopustiti otvaranja terenskog ureda Centra za ljudska prava u Beogradu ili provođenje misija u okviru mandata Specijalnog izvjestitelja. Usprkos tome, uspostavljeni su neki kanali komunikacije sa saveznim vlastima, te se Specijalni izvjestitelj nada da će se plodonosniji dijalog moći razviti.

3. Specijalni izvjestitelj još jednom ponavlja svoje uvjerenje da pravilno obavljanje njegovog mandata neće biti moguće bez pomoći terenskih operacija Centra za ljudska prava. Ovaj izvještaj opisuje opseg i osobine te operacije, tako što ažurira Aneks I Šestog periodičnog izvještaja (E/CN.4/1994/110).

4. Specijalni izvjestitelj još jednom izražava zahvalnost raznim tijelima koja pomažu njemu i njegovim terenskim zaposlenicima u obavljanju mandata, uključujući UNPROFOR, Ured Visokog komesarijata za izbjeglice pri Ujedinjenim narodima (UNHCR), Međunarodni komitet Crvenog krsta/križa (MKCK), Posmatračku misiju Europske unije, misiju Organizacije za sigurnost i saradnju u Europi, Vijeće Europe, druge međuvladine i nevladine organizacije, za njihovu predanost i volju da mu dostave veliki broj pouzdanih informacija o stanju ljudskih prava u svojim zemljama.

I. BOSNA I HERCEGOVINA

A. Uvodne napomene

5. Ovo poglavlje ažurira izvještaj Specijalnog izvjestitelja Generalnoj skupštini i Vijeću sigurnosti od 4. novembra 1994. godine (A/49/641-S/1994/1252). Podaci koji su predstavljeni prvenstveno su zasnovani na radu osoblja dodijeljenog Specijalnom izvjestitelju, koje je smješteno u Sarajevu i Zagrebu. Pouzdane međunarodne organizacije i pojedinci su samo neki od korisnih izvora informacija.

6. Specijalni izvjestitelj bilježi da su ugovori o prekidu neprijateljstva potpisani krajem decembra. Ugovori posebno spominju zaštitu ljudskih prava i važnost pristupa međunarodnih organizacija cijeloj teritoriji. Specijalni izvjestitelj će izvijestiti zemlje članice o provođenju tih odredbi.

B. Kršenja ljudskih prava civila, počinjena od snaga bosanskih Srba i de facto vlasti

1. Direktno zastrašivanje i raseljavanje

7. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je skrenuo pažnju na vladavinu straha, koja se dešava u oblastima pod kontrolom de facto vlasti bosanskih Srba[55], naročito u i oko Banje Luke, Prijedora i Bijeljine. Izvještaj potanko opisuje dijelove in situ kršenja ljudskih prava i direktno ili indirektno potaknutog raseljavanja, koje je slijedilo odatle (vidi A/49/641-S/1994/1252, stavovi 11-24).

8. Nastavlja se primanje izvještaja o kršenjima ljudskih prava, raširenim u područjima koja kontroliraju de facto vlasti bosanskih Srba, uključujući raseljavanje Muslimana, bosanskih Hrvata i Roma, koje je u toku. Početkom novembra, u Banjoj Luci pouzdani izvor je opisao kako su civili napadali članove muslimanskih porodica i kako je, ukoliko se neko od njih žalio policiji, bio pritvoren i poslan na liniju fronta na prinudni rad. Daljnje raseljavanje lica koja nisu Srbi se dešavalo u novembru i decembru u Banjoj Luci, zatim Bijeljini, a posebno u Doboju. Izvještaji pokazuju da je raseljavanje bilo praćeno nizom povreda ljudskih prava, koje su opisane u izvještaju od 4. novembra 1994. godine. Navodi se da su, početkom decembra, brojni bosanski Hrvati u Banjoj Luci uhapšeni u racijama, radi prinudnog rada na liniji fronta.

9. Navodi se da je srpska vojna policija 25. decembra uhapsila tridesetak bosanskih Hrvata koji su čekali da počne misa u crkvi u Barlovcima, u blizini Banje Luke, te ih odvela u vojno sjedište. Tu su zarobljenici teško pretučeni. Navodi se da su dvadeset i tri osobe zatražile liječničku pomoć, koja im je pružena tek nakon što su je unaprijed platili.

10. Specijalni izvjestitelj bilježi prisilu i izvršenje smrtne kazne navodnog vojnog dezertera početkom novembra 1994. godine u Drvaru, u zapadnoj Bosni, koja je uslijedila nakon suđenja koje je prekršilo standarde pravnog procesa i na koje nije bilo prava žalbe.

2. Vojni napadi na civile i druge neborce

11. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je skrenuo pažnju na povećanje napada snaga bosanskih Srba na civile, što za posljedicu ima mnogo žrtava i povreda, kao i ogromnu štetu na civilnim objektima (vidi A/49/641-S/1994/1252, stavovi 25-34).

12. Snage bosanskih Srba, sa znatnom taktičnom potporom (uključujući zračnu) snaga takozvane "Republike Srpske Krajine", pokrenule su jak napad usmjeren na Bihać. Napad na Bihać se izvodi bez vidljive zabrinutosti za sigurnost civila. Grad tuku granate i drugi projektili, uzrokujući znatan gubitak života i povrede. Krajem novembra

[55] Gdje god se u izvještaju upotrebljava termin "snage bosanskih Srba" ili "de facto vlasti bosanskih Srba", misli se na, ukoliko nije drukčije napomenuto, samo na bosanske Srbe koji su u vojnoj ili civilnoj službi de facto administracije koja ima sjedište na Palama. Ovo nije namijenjeno, niti podrazumijeva, bosanske Srbe koji su lojalni Republici Bosni i Hercegovini.

bitka je zaustavljena na nekoliko stotina metara od jedine bolnice u gradu, a sigurnost oko 2.000 pacijenata je bila ugrožena. Dana 13. decembra, minobacački projektil je pao blizu sjedišta HVO brigade u gradu, usmrtio četverogodišnje dijete i ranio dva civila. Granatiranje, dva do tri puta dnevno, od tada je odnosilo živote civila u centru grada. Potvrđeni izvještaji ukazuju na to da su jedinice bosanskih Srba uništavale sela na koja su nailazili u toku napredovanja u bihaćki džep.

13. Jačanje napada na Sarajevo se degodilo u novembru i decembru 1994. godine. U jednom napadu 8. novembra 1994. godine troje djece i jedna žena su ubijeni snajperskom i minobacačkom vatrom. Najmanje pet ljudi je ozbiljno ranjeno. Hotel Holiday Inn je pogođen sa dvije granate, ispaljene s položaja vojske bosanskih Srba 14. novembra 1994. godine, ali niko nije ozlijeđen. Ostale mete su bile tramvajska služba, koja je morala biti prekinuta. Kada se 7. decembra tramvajska služba ponovo pokušala uspostaviti, snajperski napadi sa polažaja koje su držali bosanski Srbi su bili usmjereni na ljude na tramvajskim stanicama, te su šesnaestogodišnja djevojka i sedamdesetogodišnji muškarac ranjeni. Snajperski i projektilski napadi su i dalje ciljali centar grada, u blizini zgrade Predsjedništva BiH skoro svakodnevno.

14. Ostala "sigurnosna područja" koja su napadana uključuju Goražde i Srebrenicu, a oba područja su imala civilne žrtve od djelovanja snajpera, projektila i drugog oružja.

15. Dogodila se i obnova napada snaga bosanskih Srba na Mostar. Broj napada je bio usmjeren na puteve izvan grada, te su životi lokalnog stanovništva bili ugroženi. Također, događali su se i napadi usmjereni na civile unutar demilitarizirane zone, uključujući i napad od 12. novembra, koji je pogodio rimokatoličku katedralu i usmrtio dijete.

16. Ostale lokacije s visokom koncentracijom civila koje su bile napadnute proteklih sedmica su Bugojno, Visoko, Travnik i Tuzla, a žene, djeca i drugi neborci su svakodnevno gubili živote. U samo jednom danu, 21. novembra 1994. godine, u Tuzli je poginulo 5 ljudi, a 19 ih je ranjeno.

17. Snage bosanskih Srba su nastavile napadati osoblje UNPROFOR-a na lokacijama kao što je Sarajevo. Također, tokom novembra, na različitim lokacijama u područjima pod de facto kontrolom snaga bosanskih Srba, blizu Banje Luke i izvan Sarajeva, stavljena su ograničenja na slobodu kretanja pripadnika UNPROFOR-a, praveći od njih zatvorenike. Od polovine decembra, vidljivo je bilo malo popuštanje ograničenja. U Bihaću su članovi bangladeškog bataljona UNPROFOR-a i mali broj međunarodnih i lokalnih zaposlenika bili izloženi opasnosti od napada.

C. Kršenja ljudskih prava počinjena na teritoriji Bosne i Hercegovine od snaga takozvane "Republike Srpske Krajine" (RSK) i takozvane "Autonomne pokrajine zapadna Bosna" (APZB).

18. Od oktobra 1994. godine, snage RSK su bile uključene u borbe u bihaćkom džepu, zajedno sa snagama bosanskih Srba i jedinicama APZB-a, koje je vodio Fikret Abdić.

Snage RSK su često ciljale civilna područja projektilima, te su gradovi Velika Kladuša i Cazin teško stradali. Snage RSK su, također, bile odgovorne za zračne napade koji su za posljedicu imali civilne žrtve. U jednom zračnom napadu 18. novembra 1994. godine, kasetne i napalm bombe su korištene u besramnom kršenju međunarodnog humanitarnog prava. Na sreću, napalm bombe nisu eksplodirale. U napadima sa položaja RSK namjerno je ciljano na osoblje UNPROFOR-a, naročito 12. decembra 1994. godine, kada je pet bangladeških vojnika teško povrijeđeno i kada je sa položaja RSK pucano na njihovo vozilo. Jedan vojnik je kasnije umro od povreda.

19. Navodi se da su jedinice RSK i APZB odgovorne za uništenje domova i pritvaranja, mučenja i ubistva civila. Pouzdani izvori navode da snage RSK, potpomognute snagama APZB, vode zatvor u Dubravi, blizu Velike Kladuše. Navodi se da se u kampu drži do 400 Muslimana, od kojih su samo neki bili uključeni u borbu. Svjedoci navode da su vidjeli kako se zatvorenike primorava da poduzimaju operacije čišćenja mina u blizini kampa, a postoji i broj navoda o mučenju i prijekim smaknućima. Zatvorenici su smješteni u lošim, ratom uništenim zgradama, koje su prvobitno bile namijenjene za perad. Postoje navodi o mogućnosti postojanja drugih zatvora u blizini Velike Kladuše, uključujući jedan za Muslimanke, koje su podvrgnute redovnom seksualnom zlostavljanju. Još nije bilo mogućnosti da se provjere takve tvrdnje.

20. Kršenja ljudskih prava, počinjena od vlasti APZB tokom mjeseci prije njihovog premještanja u zaštićenu zonu UN-a sektor Sjever u augustu 1994. godine, opisana su u izvještaju od 4. novembra 1994. godine, u stavovima 55-56 i u osmom periodičnom izvještaju Specijalnog izvjestitelja (E/CN.4/1995/10).

D. Federacija BiH

21. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine (stavovi 35-37), Specijalni izvjestitelj je naglasio značaj zaštite ljudskih prava u prekidu sukoba između snaga Armije RBiH i HVO-a i kasnije uspostave Federacije Bosne i Hercegovine. Opisao je detaljne odredbe o ljudskim pravima i razmjere do kojih će one zahtijevati daljnju razradu, objašnjenje i provođenje. Važna odredba je omogućavanje imenovanja triju ombdusmena, a izvještaji da su oni imenovani su ohrabrujući. Još jedan ohrabrujući razvoj događaja je povećanje aktivnosti nevladinih grupa za ljudska prava u Sarajevu, Tuzli i Zenici. Treba pozdraviti to što oni pridaju značaj edukaciji i širenju informacija o zakonu o ljudskim pravima.

22. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine (stavovi 39-43), Specijalni izvjestitelj je detaljno opisao niz sporazuma koji su provedeni, da bi se omogućila ograničena sloboda kretanja, te je napomenuo da postoji niz smetnji koje ograničavaju kretanje i blokiraju povratak raseljenih lica. Uprkos sporazumima od polovine novembra, kojima se dopušta povratak u fazama svih raseljenih lica, ova ograničenja se nastavljaju, te se širom Federacije BiH bilježe neuspjesi u provođenju povratka na značajnoj razini.

23. Nerijetko Vlada krivično goni bosanske Srbe koji izbjegavaju mobilizaciju i koji pokušavaju preći linije sukoba u cilju privremenog ili stalnog spajanja s porodicama, te im

se izriču oštre zatvorske kazne u trajanju od jedne do tri godine. Ova praksa daje razlog za zabrinutost.

24. Primljeni su pouzdani izvještaji o ozbiljnim kršenjima pravnog procesa i mučenjima određenih grupa zatvorenika, koje drže snage Armije RBiH i civilne vlasti. Tako se, naprimjer, navodi da se određeni uhapšenici, naročito bosanski Srbi, drže bez mogućnosti komuniciranja duže 72 sata, perioda koji je dozvoljen zakonima Bosne i Hercegovine. Specijalni izvjestitelj zna za dva slučaja takvog pritvora, u trajanju od dva i četiri mjeseca svaki. Ovakva praksa je još oštrija u vojnim disciplinskim slučajevima u kojima Vlada čak ne otkriva ni mjesto pritvora. Prijavljen je izvjestan broj slučajeva fizičkog zlostavljanja, uključujući i mučenje, tokom trajanja pritvora, bez mogućnosti komuniciranja.

25. Za razliku od uslova u pritvoru prije suđenja, uslovi za osuđene zatvorenike u zatvorima koji nisu vojni se trenutno čine pristojnim, imajući na umu oskudicu koju osjećaju svi članovi društva. Specijalni izvjestitelj nema podatke o uslovima u vojnim zatvorima.

26. Povećana ekonomska aktivnost na području Federacije BiH skreće pažnju na potrebu da rad bude organiziran na slobodan i efikasan način. Do sada je postojao jedino oblik zvaničnog sindikata, koji je usko povezan s Vladom, a značajniji napredak u promjeni ovog modela djelovanja je bio spriječen ratnim dejstvima. Također, mora se priznati da je zvanični sindikat odigrao veliku ulogu u pribavljanu međunarodne humanitarne pomoći i privlačenju svjetske pažne na ratna dejstva. Uprkos tome, neophodno je da se novi zakon provede, da bi slobodni sindikati izronili, zajedno s ponovnim pokretanjem ekonomije u budućnosti i da nezavisni sindikati i profesionalne organizacije, koje će nastati, dobiju svu potrebnu pomoć. Treba pozdraviti stvaranje Nezavisne unije profesionalnih novinara, koje se desilo 10. decembra 1994. godine.

27. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je iskazao zabrinutost u vezi s postupanjima prema bosanskim Srbima koji žive u Zenici (stav 45). Posljednjih sedmica njegovi terenski zaposlenici su imali misiju u gradu i izvijestili da se situacija stabilizirala i da se mnogo bolje poštuju ljudska prava nemuslimana.

28. Specijalni izvjestitelj je u izvještaju od 4. novembra 1994. godine (stavovi 48-49) skrenuo pažnju na uslove u Bugojnu. Bosanski Hrvati, nastanjeni u ovom gradu, i dalje se osjećaju nesigurno i mnogi žele otići negdje drugo. Stalni problem je način na koji su kuće bosanskih Hrvata, koji su raseljeni iz Bugojna, date Muslimanima, raseljenim u ovaj grad. Uzimajući u obzir nespremnost da se dopusti povratak raseljenih bosanskih Hrvata ili da se dopusti ponovno otvaranje Hrvatskog kulturnog centra, situacija ostaje nepromijenjena od izvještaja od 4. novembra 1994. godine, iako je Specijalni izvjestitelj dobio obećanja lokalnih vlasti pri posljednjoj posjeti.

29. Lokalne vlasti u Varešu od polovine oktobra odbijaju da poštuju postojeće sporazume o slobodi kretanja i sprečavaju bosanske Hrvate da putuju od Dastanskog do Kiseljaka (osim vojnog transporta HVO-a) i od Dastanskog do Vareša. Djeci bosanskih Hrvata, koji su se nedavno vratili u Vareš, nije dozvoljeno da pohađaju školu.

30. Lokalne vlasti bosanskih Hrvata sprečavaju povratak raseljenih Muslimana na područja kao što su Stolac, Čapljina, Livno i Prozor.

31. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je detaljno razmotrio stanje ljudskih prava u bihaćkom džepu, posebno ponašanje lokalnih vlasti koje su lojalne Republici Bosni i Hercegovini, a također i zapise o ljudskim pravima režima APZB (stavovi 52-56). Specijalni izvjestitelj navodi da su Vladini organi uhapsili jednu osobu za ubistvo bosanskog Srbina, koje se desilo 5. oktobra 1994. godine, a koje je opisano u izvještaju od 4. novembra 1994. godine. Uprkos tome, iako izgleda da pravosudni sistem dobro funkcionira, neke presude nisu provedene kako treba. Naprimjer, uznemiruje činjenica da dvoje ljudi, koji su osuđeni za ubistvo dviju bosanskih Srpkinja početkom 1994. godine, imaju dopuštenje zatvorskih vlasti da redovno napuštaju zatvor od početka novembra.

32. Primljene su pritužbe iz Konjica da su snage Armije RBiH u tome gradu izbacivale iz kuća i fizički napadala bosanske Srbe i bosanske Hrvate. Također se tvrdi da te snage primoravaju bosanske Hrvate iz tog grada da obavljaju poslove u blizini linija sukoba.

33. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je predstavio stanje ljudskih prava u Mostaru i naglasio obećanje Muslimana koji žive u tom gradu (stavovi 58-60). Također je razmatrao utjecaj uspostavljanja uprave Europske unije na ljudska prava u Mostaru (stavovi 75-78). Iako je došlo do smanjena ilegalnih deložacija u zapadnom Mostaru i smanjenja oružanih sukoba, situacija u Mostaru i dalje daje razloge za zabrinutost. Krivnja u velikoj mjeri pada na lokalne vlasti bosanskih Hrvata u zapadnom dijelu grada, koji odbijaju saradnju sa vlastima u istočnom dijelu grada.

34. Policija bosanskih Hrvata u zapadnom dijelu grada ustrajno odbija da istražuje kriminalna djela počinjena protiv Muslimana i odbija da učestvuje u zajedničkim policijskim patrolama s policijom iz istočnog Mostara.

35. Od izvještaja od 4. novembra 1994. godine, nije bilo značajnih pomaka u situaciji koja se tiče slobode kretanja u gradu i samo se mali broj raseljenih Muslimana vratio u zapadni dio grada. Proteklih mjeseci pitanje povratka se zakompliciralo dolaskom ljudi koji su bili eksterno raseljeni na ovo područje. U mnogo slučajeva, ovi ljudi nisu mogli primati humanitarnu pomoć i naišli su na probleme pri pronalaženju smještaja.

36. Uprava Europske unije nastavlja igrati odlučujuću ulogu u pokušajima da izbori poboljšanja u sferi ljudskih prava i podstakne ekonomski oporavak.

37. U posljednjim sedmicama u Posušju članovi HVO-kontigenta su na kontrolnoj tački jako pretukli pedesetpetogodišnjeg Muslimana. Specijalni izvjestitelj istražuje optužbe iz Jasenice (blizu Čapljine) o fizičkim napadima na tri Muslimanke i o nepreduzimanju koraka policije da pokrene istragu.

38. Vojne snage HVO-a djelujući zajedno s Vladinim snagama, preuzele su grad Kupres od bosanskih Srba početkom novembra 1994. godine. Navodi se da je većina lokalnih bosanskih Srba pobjegla iz ovog područja u to vrijeme, a da je HVO ostale pritvorio. Ta-

kođer, neki izvori navode da su pobjedničke jedinice bile uključene u teške povrede ljudskih prava zarobljenih vojnika bosanskih Srba, što uključuje i prijeka smaknuća. Nije postojala mogućnost da Specijalni izvjestitelj istraži ili procijeni takve izvještaje.

39. U novembru i decembru 1994. godine snage lojalne Vladi su se uključile u vojne akcije koje su ozbiljno ugrozile živote civila. U Sarajevu, jedinice Armije RBiH su učestovale u snajperskim i artiljerijskim napadima, često uzrokujući osvetničke napade bosanskih Srba na ili oko osjetljivih civilnih ciljeva. Zabilježeni su i događaji u kojima su snage Armije RBiH napadale osoblje UNPROFOR-a, kao što je napad od 15. decembra 1994. godine, kada je vatrom iz malog oružja ciljan UNPROFOR-ov helikopter. Branitelji Bihaća su zauzeli položaje za napad blizu UNPROFOR-a i civilnih centara i tako povećali opasnost za neborce.

E. Sprečavanje humanitarne pomoći

40. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je opisao neprekidno uplitanje u prijevoz i distribuciju i krađu humanitarne pomoći. Posebno je skrenuo pažnju na postupke snaga bosanskih Srba i zabilježio praksu bosanskih Hrvata i ostalih lokalnih vlasti, kao i centralne Vlade u Sarajevu. Također je opisano uplitanje bosanskih Srba u hitne medicinske evakuacije (stavovi 65-67).

41. Blokada pristupa humanitarnoj pomoći bihaćkom džepu, koju su nametnule vlasti takozvane RSK i koja je opisana, ozbiljno je ugrozila živote stanovnika i međunarodno osoblje, uključujući i bangladeški bataljon UNPROFOR-a. Do kraja novembra zalihe hrane su osiromašene i međunarodni posmatrači su izvijestili da je stanovništvo u neminovnoj opasnosti od gladi. Još jedan ozbiljan problem je bio nedostatak medicinskog materijala i ustanova. Do 28. novembra, bolnica u Bihaću, sa normalnim kapacitetom od 700 kreveta, imala je 2.000 pacijenata i bila je lišena osnovnih zaliha kao što su zavoji i anestetici. Bihać nije više imao vodu. Posvuda na tome području, niz humanitarnih projekata, kao što je program vakcinacije beba, morao je biti prekinut, zbog sukoba i blokade.

42. Snage bosanskih Srba su sporadično nastavile sprečavati nastojanja da se dostavi humanitarna pomoć u "sigurnosna područja" u istočnoj Bosni. Često je odbijan prolazak artikala za skloništa, hrana, odjeća i cipele. Tokom septembra i oktobra, samo 50 procenata UNHCR-ove planirane dostave hrane u "sigurna područja" je bilo dozvoljeno. Dostava goriva, neophodnog za raspodjelu pomoći unutar ciljnih područja i za ogrjev, bila je redovno onemogućena. Tokom novembra, UNHCR je uspio dostaviti samo dvije trećine planirane dostave hrane u Goražde, Srebrenicu i Žepu. Vlasti bosanskih Srba su ovoj organizaciji rekle da će nastaviti ometati prolaz pomoći ukoliko se veće količine pomoći od onih za koje je UNHCR procijenio da su neophodne ne dostave na područja pod kontrolom bosanskih Srba. Početkom novembra, bosanski Srbi su oteli dva ljekara koja su radila u Sarajevu i koja su bila na putu za Goražde. Kasnije su pušteni pri razmjeni zarobljenika. Medicinske evakuacije iz Goražda su i dalje bile podložne kašnjenjima, koja su uzrokovale vlasti bosanskih Srba.

43. U Sarajevu se tokom novembra situacija pogoršala, jer su snage bosanskih Srba blokirale većinu komercijalnog saobraćaja prema gradu, što je za posljedicu imalo veću ovisnost stanovništva o humanitarnoj pomoći. Bosanski Srbi su različitim ograničenjima i blokadama ometali dostavu pomoći. Napadi na konvoje s pomoći i na aerodrom (koji su uzrokovali česta zatvaranja) također su uveliko sprečavali pokušaje dostave. Bosanski Srbi su prekinuli dovod gasa u grad krajem novembra, što je, kao i u prošlosti, navelo snage Armije RBiH da spriječe dostavu gasa u područja koja su držale snage bosanskih Srba. Na drugim mjestima, kao što su Ozren-Vozuća, Srbobran, Teslić i Doboj jaki sukobi su ozbiljno ugrozili dostavu pomoći.

44. Nastavljaju se stalni izvještaji o sprečavanju dostave humanitarne pomoći od ne lokalnih vlasti bosanskih Hrvata u područjima pod njihovom kontrolom, naročito vidljivo u insistiranju da oporezuju konvoje.

F. Zaključci i preporuke

45. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine (stavovi 79-86), Specijalni izvjestitelj je zaključio inter alia da su de facto vlasti bosanskih Srba i dalje odgovorne za kršenje ljudskih prava velikih razmjera, te da su direktno i indirektno odgovorne za raseljavanje lica sa područja pod njihovom kontrolom, za sistematske vojne napade na civile u "sigurnim područjima" i drugdje, za ozbiljne prekide programa humanitarne pomoći i medicinskih evakuacija. Specijalni izvjestitelj je, također, zaključio da su snage Armije RBiH i lokalne vlasti bosanskih Hrvata počinile određena kršenja ljudskih prava. Pozdravio je utemeljenje Federacije BiH i različite inicijative Ujedinjenih naroda i Europske unije za rekonstrukciju i pomirenje.

46. Jedna od preporuka Specijalnog izvjestitelja (stavovi 87-93) je bila i da svi mirovni sporazumi u potpunosti poštuju ljudska prava svih naroda, uključujući i one koji su raseljeni i da Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju počne brzo sa radom na svojim zadacima. U vezi s Federacijom BiH, pozvao je na potpunu uspostavu slobode kretanja, omogućujući povratak raseljenih lica i velikodušnu međunarodnu pomoć. Pozvao je sve lokalne i međunarodne sudionike da osiguraju dostavu odgovarajuću količinu humanitarne pomoći tokom zime.

47. Specijalni izvjestitelj ponavlja zaključke i prijedloge iz izvještaja od 4. novembra 1994. godine i dodaje sljedeće.

48. Snage bosanskih Srba su pojačale vojno gađanje civila, što za posljedicu ima svakodnevne gubitke života i povrede. Napadi su u obliku projektila i snajperskih hitaca. Specijalni izvjestitelj osuđuje ove postpuke, zahtijeva da oni odmah prestanu i podsjeća počinioce na njihovu odgovornost pred međunarodnim zakonom.

49. Nepopustljivost lokalnih vlasti bosanskih Hrvata u mostarskoj regiji otežava ponovno uspostavljanje civilnog društva, te specijalni izvjestitelj poziva vlasti da poštuju duh i uvjete Federacije BiH, njenog Ustava i sličnih sporazuma. Naročito, trebalo bi da blisko sarađuju s administracijom Europske unije.

50. Posljednjih mjeseci je bilo velikih teškoća u dostavljanju humatirane pomoći u područja širom Bosne i Hercegovine. Glavni problemi su uzrokovani postupcima de facto vlasti bosanskih Srba, kao i postupcima lokalnih vlasti bosanskih Hrvata. Specijalni izvjestitelj podsjeća sve koji ometaju dostavu humanitarne pomoći da krše osnovna ljudska prava onih kojima je ta pomoć potrebna da bi preživjeli.

II. HRVATSKA

A. Uvodne napomene

51. Ovo što slijedi je ažuriranje dijela izvještaja Specijalnog izvjestitelja od 4. novembra 1994. godine, koji se odnosi na Hrvatsku. Osnova za ovaj izvještaj su informacije koje je sakupilo terensko osoblje.

B. Pravosudni sistem

52. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je izrazio zabrinutost zbog nepostizanja napretka u krivičnim postupcima protiv pripadnika vojnih snaga i policije, koji su počinili teške zločine, a koji navodno uključuju ubistva i prijeka smaknuća, koja su se desila 1991. i 1992. godine. Od završetka prethodnog izještaja, Specijalni izvjestitelj je dobio informacije o više slučajeva u kojima pravosudni sistem nije poduzeo odgovarajuće mjere da identificira i kazni počinioce krivičnih djela i da osigura porodicama i srodnicima srpskih žrtava odgovarajući pravni odgovor za smrt ili nestanak njihovih srodnika. Dobivene informacije se tiču događaja koji su se desili u Gospiću sredinom oktobra 1991. godine, kada su, nekoliko noći uzastopno, hrvatski vojnici odveli, prvo grupu od 30 osoba, a onda između 100 i 200 osoba srpskog porijekla iz njihovih domova. Posmrtni ostaci prve grupe su kasnije pronađeni spaljeni na ničijoj zemlji. Drugi su navodno ubijeni i bačeni u Katinu jamu. Drugi slučaj se odnosi na sedam Srba koji su živjeli u Karlobagu do oktobra 1991. godine, kada su ih odveli lokalni policajac i tri maskirana čovjeka. Grupu od sedam osoba niko poslije toga nije vidio, ali su tijela trojice od njih kasnije pronađena na Velebitu. U svim ovim slučajevima proces je započeo protiv pojedinaca, koji su povezani s događajima. Međutim, ti procesi nisu pravilno vođeni, iako izgleda da ima dovoljno dokaza za krivično gonjenje. Nedavno je vandalizirana kuća advokata koji zastupa srodnike nekoliko žrtava, nakon što je komentirao neke aspekte predmeta na televiziji.

53. U svom izvještaju od 4. novembra 1994. godine (stav 100), Specijalni izvjestitelj je pozdravio informaciju o skorom osnivanju privremenog suda za ljudska prava. Međutim, obavijestili su ga da sud neće biti osnovan ukoliko se ne odobri zahtjev Hrvatske za članstvo u Vijeću Europe. Specijalni izvjestitelj je zabrinut da, u slučaju da se sud ne uspostavi, osobe čija su ljudska prava bila ugrožena prije pristupanja Hrvatske Vijeću Europe, a time i Europskoj povelji o ljudskim pravima, neće imati pristup odgovarajućim pravnim sredstvima.

C. Odnos prema manjinama

54. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine (stavovi 100-103), Specijalni izvjestitelj je izrazio zabrinutost zbog odnosa prema hrvatskim građanima srpskog porijekla. Zabrinutost postoji zbog stalnog iseljavanja članova srpske zajednice.

55. Kao dodatak činjenicama koje su ovdje predstavljenje, Specijalni izvjestitelj želi da spomene situaciju u Gorskom kotaru. Oko 3.500 ljudi koji žive u ovoj regiji, srpskog su porijekla. U mnogim općinama oni čine većinu stanovništva. Poseban geografski položaj Gorskog kotara i dogovor o demilitarizaciji, koji je postignut između hrvatskih vlasti i predstavnika nekoliko općina sa ovog područja u julu 1992. godine, doveo je ovu zajednicu u poseban položaj. Zbog ovog dogovora, regija je pošteđena oružanog sukoba i kanali komunikacije između lokalnih Srba i Vlade su ostali otvoreni. Terensko osoblje Centra za ljudska prava je krajem septembra 1994. godine posjetilo područje, da bi procijenilo situaciju.

56. Za vrijeme posjete neki od lokalnih hrvatskih Srba su pokazali nesigurnost, koja proizlazi iz nedostatka pouzdanja u dugotrajno opredjeljenje hrvatskih vlasti da poštuju prava koja imaju kao manjinska grupa. Ovi osjećaji su pojačani izjavama javnih ličnosti na nekoliko medija koje ukazuju na kolektivnu odgovornost. Neke od tih izjava su detaljno opisane u nedavnom izvještaju Specijalnog izvjestitelja o medijima (E/CN.4/1995/54). Međutim, neke druge grupe hrvatskih građana srpskog porijekla, koje također tvrde da iznose mišljenje srpske zajednice u Gorskom kotaru, izrazile su zadovoljstvo vlastima.

57. Još jedna primljena pritužba se odnosi na osnovna prava na obrazovanje i očuvanje kulture, koja su sadržana u Ustavnom zakonu o ljudskim pravima i slobodama i pravima nacionalnih i etničkih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj. Zaista, do sada nije bilo posebnih programa o srpskoj kulturi u školama u Gorskom kotaru, čak ni u područjima gdje srpska djeca čine većinu učenika.

58. Specijalni izvjestitelj je obaviješten od predstavnika lokalne zajednica da navodi o vojnoj mobilizaciji hrvatskih Srba nisu istiniti. Mnogi muškarci dorasli za vojsku, koji su već služili vojni rok, pozvani su da se registriraju, ali nisu pozvani da dodatno služe vojsku.

59. Specijalni izvjestitelj navodi da situacija u vezi sa srpskim stanovništvom u Gorskom kotaru ne daje razloge za zabrinutost. On namjerava da nastavi procjenu hitnijih situacija u drugim područjima.

D. Ilegalne i prinudne deložacije

60. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine (stav 111), Specijalni izvjestitelj se osvrnuo na pismo upućeno hrvatskoj Vladi, u kome je izneseno više pitanja koja se tiču ilegalnih deložacija. Dana 22. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je primio odgo-

vor hrvatskog Ministarstva vanjskih poslova, koji sadrži informacije o dvjema odlukama Ustavnog suda Republike Hrvatske od 7. jula 1993. godine i 30. marta 1994. godine. Obje odluke su potvrdile ustavnost i pravnu valjanost Dekreta u zabrani slobodnog raspolaganja nekretninama na teritoriji Republike Hrvatske i drugih sličnih dekreta[56] od 24. jula 1991. godine i 2. oktobra 1991. godine. U pismu se, također, spominje odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske o ispitivanju ustavnosti i mogućnosti primjene člana 94. Zakona o stanovanju iz 1985. godine, na osnovu kojeg su se vršile prinudne deložacije bez sudske odluke. Specijalni izvjestitelj pozdravlja ovu odluku, koja je već rezultirala time da se odobravaju zahtjevi za privremenu obustavu deložacija.

61. Hrvatski helsinški komitet je organizirao radionicu o deložacijama 2. i 3. novembra. Prisustvovale su nadležne hrvatske vlasti, nevladine organizacije i mnogi građani kojih se ovo pitanje tiče. Napravljen je forum s otvorenom diskusijom između dviju strana. Uskoro su administrativni organi odlučili da zaustave deložacije na osnovu Propisa od 24. jula 1991. godine (Narodne novine, br. 36, 24. juli 1991. godine, str. 983), sve dok Sabor ne bude imao priliku da raspravi to pitanje.

62. Ipak, prijavljeno je da je porodicu iz Splita deložirala 18. novembra osoba u hrvatskoj vojnoj uniformi. Nisu poduzete nikakve mjere da bi se poništio efekat ovog nasilnog djela i da bi se stanari vratili u svoj stan.

E. Stanje stranaca i izbjeglica

63. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je ponovio zabrinutost da je član 30 hrvatskog Zakona o državljanstvu isključio mnoge dugoročne stanovnike Hrvatske, koji nisu imali državljanstvo Republike Hrvatske prije stjecanja njene nezavisnosti. U prethodnom izvještaju (E/CN.4/1994/47) Specijalni izvjestitelj je izrazio jednaku zabrinutost za restriktivno i arbitrarno primjenjivanje alternativnih načina za dobijanje hrvatskog državljanstva. Informacije koje su nedavno stigle do Specijalnog izvjestitelja potkrepljuju ova događanja, koja su još uvijek aktualna i nepobitna. Naprimjer, mnoge hrvatske lokalne vlasti su tražile da osobe lično dođu po svoja uvjerenja o državljanstvu (domovnice) i ne dozvoljavaju pravno zastupanje u ovoj stvari. Osobe koje se na osnovu ranijeg iskustva boje ozbiljnog kršenja svojih ljudskih prava ukoliko se vrate u svoje bivše mjesto prebivališta da bi uzeli ovaj važni dokument nisu voljni to da urade naročito ako su, naprimjer, ranije deložirani ili prisiljeni da napuste svoje domove.

64. Konflikt u Bosni i Hercegovini koji i dalje traje, sve je teži i opisan je u prethodnom dijelu ovog izvještaja; imao je direktan utjecaj na broj osoba kojima je potrebna međunarodna zaštita. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine (stavovi 116-119), Specijalni izvjestitelj je spomenuo ishod procesa registracije izbjeglica i raseljenih lica. Iz toga je

[54] Odluka o prebacivanju imovine Jugoslavenske narodne armije i Saveznog sekretarijata narodne odbrane na teritoriji Republike Hrvatske u vlasništvo Republike Hrvatske

postalo jasno da, uprkos pomoći međunarodne zajednice, Hrvatska nosi veliki dio tereta koji je proizašao iz velikog broja osoba kojima je potrebna hitna pomoć. Ipak, uspostavljanje novih zahtjeva i procedura čak i za one koji su u tranzitu u treće zemlje ili imaju pravo na hrvatsko državljanstvo, daje razlog za brigu. Većina ovih osoba je morala provesti dugi vremenski period u zaštićenoj zoni UN-a sektor Zapad, čekajući vize, što se pridodaje njihovom stresu i strahu.

65. Hrvatska vlada je pokazala nevoljkost da pomogne raseljenim licima iz enklave Bihać, koji su ostali u zastićenoj zoni UN-a sektor Sjever. Nekima od ovih osoba, naročito muškarcima doraslim za vojsku, koji su odbili da učestvuju u obnovljenim sukobima u opkoljenom području Bihaća, potrebna je međunarodna zaštita. Prijavljeno je da je nekoliko muškaraca, doraslih za vojsku, uhapsila slovenačka policija, nakon što su uspjeli preći granicu sa Slovenijom. Navodno su neki od njih deportirani u Hrvatsku, gdje ostaju u pritvoru zbog ilegalnog ulaska u zemlju. Specijalni izvjestitelj želi da naglasi da postoji velika potreba da se neke od ovih osoba registriraju kao izbjeglice.

F. Razvoj organizacija za ljudska prava

66. Koncept „nevladina organizacija" je relativno nov u Republici Hrvatskoj. U bivšoj Jugoslaviji takve organizacije nisu postojale. Tokom protekle dvije godine, došlo je do porasta broja udruženja i nevladinih organizacija koje rade na povećanju svijesti stanovništva o ljudskim pravima. Svojim aktivnostima, ove organizacije su tražile od Vlade da, između ostalog, razmotri pitanja koja se tiču manjina i ranjivih grupa i nastavljaju da naglašavaju potrebu za tolerancijom, kao uslovom za trajni mir.

67. Postojeći pravni okvir propisuje relativno jednostavne procedure za uspostavljanje i registriranje „udruženja građana". Međutim, aktivnosti ovih organizacija su otežane finansijskim problemima i prijetnjama za sigurnost njihovih članova od nekih dijelova medija blisko povezanih s Vladom.

G. Zaključci i preporuke

68. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je, između ostalog, preporučio:

(a) da se, uprkos značajnom poboljšanju u oblasti ljudskih prava, desilo nekoliko kršenja ljudskih prava i ponavljanja diskriminacije manjina od hrvatskih vlasti, koje još uvijek daju razlog za zabrinutost;
(b) da sve neophodne mjere moraju biti poduzete da bi se poboljšala neovisnost pravosuđa;
(c) da se suspendiraju sve deložacije, dok se ne pronađe opće rješenje u saradnji sa svim zainteresiranim stranama;
(d) da se međunarodna zajednica podsjeti na veliku potrebu za humanitarnom pomoći za izbjeglice i raseljene osobe u Hrvatskoj;

(e) da Hrvatska omogući pristup svim bona fide izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine u skladu s međunarodnim zakonom.

69. Na ove zaključke i preporuke Specijalni izvjestitelj bi želio da doda:

(a) da vlasti treba da osiguraju da se u potpunosti provedu objavljene mjere, koje se tiču suspenzije deložacija;
(b) da hrvatske lokalne vlasti treba da se uzdrže od uvođenja dodatnih prepreka za one koji traže hrvatsko državljanstvo;
(c) da se oni kojima je potrebna međunarodna zaštita prime i registriraju kao izbjeglice;
(d) da se rastuća mreža nevladinih organizacija, koje se bave zagovaranjem ljudskih prava, podrži međunarodnom finansijskom ili tehničkom pomoći.

H. Situacija u zaštićenim zonama UN-a

70. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine (stavovi 133-161), Specijalni izvjestitelj je posebno obratio pažnju na tekuće uzemiravanje i nasilje, usmjereno uglavnom protiv pripadnika manjinskih grupa, koji su ostali u zaštićenim zonama UN-a. Prijavljene su ozbiljne nepravilnosti u radu lokalne policije i pravosuđa. Nedavne informacije ukazuju na to da situacija u vezi s poštovanjem osnovnih ljudskih prava u zaštićenim zonama UN-a ostaje manje-više nepromijenjena.

71. Specijalni izvjestitelj je duboko zabrinut za civilno stanovništvo u zaštićenim zonama UN-a, koje još jednom mora da se suoči s hladnoćom u sve težim uslovima. U većini područja zahvaćenim ratom mnogi ljudi žive u teško oštećenim zgradama, gdje je grijanje slabo ili ne postoji. Agencije za pomoć također izvještavaju o ozbiljnom nedostatku odgovarajuće zimske odjeće u većini dijelova zaštićenih zona UN-a. Kao i tokom prethodnih zima, očekuje se da će nedostatak goriva biti najveći problem. Od novembra pa nadalje, kada su pojačane tenzije i vojne aktivnosti jako otežale transport u ova područja, UNHCR nije bio u stanju da dostavi dovoljne količine goriva za grijanje školama i bolnicama. Iako se ne očekuju rasprostranjeni nedostaci hrane, nedostatak goriva će imati negativan utjecaj na distribuciju, procesuiranje i transport. Stoga, početak zime donosi rizik od gladi među najranjivijim grupama, naročito izbjeglicama, raseljenim licima i starijim osobama. Treba napomenuti da značajan dio stanovništva zaštićene zone UN-a zavisi od humanitarne pomoći za hranu.

72. Tokom zadnja dva mjeseca de facto vlasti tzv. "RSK" su pokazale neprihvatljivo zanemarivanje osnovnih humanitarnih principa i rada humanitarnih organizacija, koje su aktivne u zaštićenim zonama UN-a i enklavi Bihać. Kao rezultat, međunarodnim organizacijama je sve teže, a nekada i nemoguće, da rade svoj posao. Slučajevi direktnog zastrašivanja i uznemiravanja humanitarnih radnika i osoblja UNPROFOR-a od snaga vojske RSK-a nisu rijetki i većina humanitarnih agencija je morala povući određen broj osoblja. Drugi su morali tražiti zaštitu u lokalnim bazama UNPROFOR-a.

73. Specijalni izvjestitelj misli da je naročito neprihvatljivo da de facto vlasti RSK-a mjesecima sprečavaju humanitarne agencije da dostave veoma potrebnu opskrbu za 180.000 civila u ratom zahvaćenoj enklavi Bihać. U enklavi je također 65.000 raseljenih lica, čije preživljavanje u potpunosti zavisi od ovih dostava. Slično, zbog sigurnosnih rizika i smetnji RSK-a, suspendirani su konvoji UNHCR-a u izbjegličke kampove Batnoga i Turanj. Od tada su samo povremene dostave stigle do 30.000 izbjeglica koje su se tada nalazile u kampovima.

74. Specijalni izvjestitelj saznaje da je približno 5.000 – 6.000 izbjeglica, muškaraca, bilo mobilizirano u logorima "RSK" Batongi i Turanju da se bore u sastavu snaga "Autonomne pokrajine Zapadna Bosna" protiv Armije RBiH u bihaćkom džepu, što predstavlja jasno kršenje međunarodnog prava. Navodno, mnoge izbjeglice su bile prisiljavane na uzimanje oružja protivno njihovoj volji. Takva praksa se nastavlja unatoč snažnim protestima UNHCR-a i MKCK-a. Oni koji izraze namjeru napuštanja logora bivaju batinjani i zastrašivani ili navodno zbirno smaknuti. Bilo je daljnjih izvještaja da topništvo "RSK" gađa položaje kod logora Batanga kako bi izbjeglička populacija bila izložena velikom riziku.

75. Specijalni izvjestitelj bilježi sa zabrinutošću da je troje talijanskih novinara uhapšeno 4. decembra. Vlasti "RSK" zadržali su novinare Federica Bugna, Luciu Annunziata i Guida Picchia 13 sati blizu Turnja. Navodno su 5. decembra pušteni, no bez dokumenata i auta koje su vlasti "RSK" konfiscirale. Nadalje, vlasti "RSK" su 5. decembra uhapsile i još dvojicu stranih novinara, Rona Jacquesa i Luca Delahayea kod Maljevca u sektoru Sjever pod optužbama za špijunažu. Izgleda da su njih dvojica bili uzeti u vojnom logoru "RSK-a" na saslušavanje, gdje su ih snage "RSK-a" u nekoliko navrata batinali i zastrašivali. Milicija je 7. decembra oslobodila novinare nakon što im je konfiscirala dokumenta, opremu, novac i auto.

76. Specijalni izvjestitelj bilježi da je 2. decembra 1994. godine postignut Ekonomski sporazum između hrvatske Vlade i vlasti tzv. «RSK». Sporazum, koji je prirodni nastavak mirovne izjave od 29. marta 1994. godine, ima za cilj obnovu vodoopskrbnog sustava i električnih vodova, a nadalje osigurava ponovno otvaranje auto-puta Zagreb – Beograd. Kada bude proveden, sporazum može donijeti novu nadu ljudima koji su patili zbog najgore ikad zabilježene humanitarne situacije u UNPA zonama.

I. Zaključci i preporuke

77. Specijalni izvjestitelj ponavlja zaključke i preporuke sadržane u njegovom Izvještaju od 4. novembra 1994. godine u kojem je, inter alia, pozvao lokalne vlasti da osiguraju zaštitu najranjivijim članovima njihovih zajednica. Nastupom zime potreba za brigom o djeci, ženama i starijima će postati više nego hitna.

78. Specijalni izvjestitelj želi naglasiti da ometanje dostavljanja humanitarne pomoći bihaćkoj enklavi i izbjegličkim kampovima Batnoga i Turanj predstavlja besramno kršenje osnovnih humanitarnih principa. On traži od rukovodstva tzv. RSK da prestane sa

svim ometanjima rada humanitarnih agencija koje su aktivne u regiji i da dozvoli potpunu slobodu kretanja konvojima UN-a i dr.

79. S velikom zabrinutošću je Specijalni izvjestitelj i dalje pratio vojne aktivnosti snaga RSK u bihaćkoj enklavi. Jasno je da su te snage djelovale u suprotnosti s nekim od najosnovnijih odredbi međunarodnog humanitarnog prava, jer su upotrebljavali nehumane postupke i sveopće ratne metode.

III SAVEZNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA (SRBIJA I CRNA GORA)

A. Uvodne napomene

80. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je iznio svoja saznanja o stanju ljudskih prava u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbija i Crna Gora) do tog datuma (stavovi 162-203). Slijedi nadopuna izvještaja, na osnovu informacija koje je Specijalni izvjestitelj dobio u novembru i decembru 1994. godine.

81. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je naveo sljedeće probleme, koji karakteriziraju stanje ljudskih prava u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbija i Crna Gora): opadanje vladavine prava i nastavak nasilja (stavovi 168-170), slučajevi diskriminacije na etničkoj i političkoj osnovi (stavovi 171-174), slučajevi diskriminacije članova nezavisnih sindikata (stav 176) i nedostatak jasnih pravila vezanih za državljanstvo (stav 177). Specijalni izvjestitelj je, također, opisao situaciju na Kosovu, koja se pogoršala, zbog drastičnog povećanja broja nasilnih pretresa kuća, racija i arbitrarnih hapšenja od vlasti koje provode zakon, kao i nedozvoljenih odugovlačenja i ozbiljnih nepravilnosti u sudskim procesima protiv etničkih Albanaca (stavovi 182-184). Još jedan razlog za brigu je uzrokovan jako teškim uslovima, pod kojima rade škole i druge obrazovne institucije na Kosovu (stav 185). Specijalni izvjestitelj je izvijestio da su se slučajevi diskriminacije navodno desili u Vojvodini (stav 186). Također je naglasio da se nova eskalacija nasilja i uznemiravanja, usmjerena protiv članova muslimanske zajednice, desila u Sandžaku, naročito u regiji na granici sa Bosnom i Hercegovinom. Prijavljeno je da se policija koristila neopravdanom silom i da su institucije za provedbu zakona kršile ljudska prava (stavovi 188-196).

B. Nove informacije

82. Specijalni izvjestitelj je dobio informacije koje su u vezi s predmetom diskriminacije na etničkoj osnovi. Prema lokalnim izvorima, može se primijetiti sve veći nedostatak tolerancije prema raznim nacionalnostima, koje žive u federalnoj republici. Prijavljeno je da ima sve više slučajeva ljudi koji su zlostavljani i maltretirani od susjeda zbog svog etničkog porijekla ili mišljenja protiv nacionalizma.

83. Također je prijavljeno da značajan broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, mnogi iz mješovitih brakova i naročito muškarci dorasli za vojsku, ne mogu regulirati svoj izbjeglički status i žive u stalnom strahu da će biti vraćeni nazad.

84. Specijalni izvjestitelj nastavlja primati informacije o kršenju ljudskih prava na Kosovu. Prema pouzdanim međunarodnim izvorima, većina populacije živi u stalnom strahu. Navodno, paravojne grupe noću mogu biti viđene na ulicama Prištine. Specijalni izvjestitelj je, također, dobio detaljan izvještaj od nevladine organizacije sa sjedištem u Prištin i Vijeća za odbranu ljudskih prava i sloboda, u kome su sadržana imena žrtava ozbiljnog kršenja ljudskih prava, uključujući i žrtve ubistava i mučenja. Ovaj dokument je proslijeđen Vladi, sa zahtjevom za pojašnjenje i bit će predmet pažnje Specijalnog izvjestitelja u narednim izvještajima.

85. Nedavna hapšenja 130 bivših uposlenika Ministarstva unutrašnjih poslova, od kojih su svi albanskog porijekla, doprinijela su jačanju tenzija na Kosovu. Specijalni izvjestitelj će pokušati da dobije informacije o pravnom osnovu za takav postupak, kao i da prati razvoj događaja. Prema dobivenim informacijama, neki od uhapšenih su mučeni ili se s njima loše postupalo, dok je njihovim advokatima povremeno bio zabranjivan pristup.

86. Navodno, policija na Kosovu nastavlja s uznemiravanjima članova Nezavisnog sindikata. Prijavljeno je da je jedan broj članova toga sindikata uhapšen 20. novembra.

87. Specijalni izvjestitelj nastavlja primati informacije o nastavku tenzija između članova lokalne muslimanske zajednice i vlasti u regiji Sandžak. Prijavljeno je da se nastavljaju racije po kućama, pod izgovorom tzv. potrage za oružjem. Dana 26. i 27. novembra 1994. godine, policija je navodno izvršila racije i opljačkala privatne trgovine u Novom Pazaru. Prijavljeno je da je roba natovarena na kamione i odvezena. Navodno su vlasnici prodavnica uznemiravani i maltretirani. Nije stigao odgovor na pisma koja je Specijalni izvjestitelj uputio Saveznoj vladi, a koja se odnose na stav 194. izvještaja od 4. novembra 1994. godine, koji se odnosi na navodno kršenje ljudski prava u toj regiji.

88. Članovi nezavisnih sindikata u Srbiji naglašavaju da su u toj zemlji slobode i prava sindikata ograničeni radnim i socijalnim zakonima i trajnom nemogućnošću donošenja novog zakona o sindikatima. Na snazi su još uvijek Vladina Pravila o registraciji sindikata, koja zastupaju tzv. „sindikate većine“ (koji su pod kontrolom Vlade i vladajuće stranke).

89. Specijalni izvjestitelj je informiran o koracima koji su nedavno poduzeti da bi se ograničile aktivnosti i utjecaj srbijanske konfederacije nezavisnih sindikata „Nezavisnost“. Navodno je početkom novembra Vlada Srbije dopunila državni Opći kolektivni ugovor, kojim se reguliraju odnosi na relaciji zaposlenik-poslodavac, kao i aktivnosti sindikata. Tvrdi se da su navodne promjene, između ostalog, u suprotnosti s konvencijama 87. i 98. Međunarodne organizacije rada i da su uopće protiv rada slobodnih sindikata. U pismu od 25. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je tražio od Vlade Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) da mu objasni prirodu i efekat tih promjena. Do sada nije dobio odgovor.

90. Specijalni izvjestitelj je dobio informaciju o pravnim postupcima, koje je Vlada pokrenula protiv dnevnih novina Borba. Razni međunarodni i lokalni izvori vjeruju da bi

postupak, bez obzira na zakonsku opravdanost, trebalo posmatrati kao pokušaj miješanja u uređivačku politiku i da predstavlja ozbiljnu opasnost za slobodu medija u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbija i Crna Gora). Dana 22. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je pisao Vladi i tražio njihovo viđenje toga postupka. Do sada nije stigao odgovor.

91. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine (stav 171), Specijalni izvjestitelj je naveo slučaj dr. Vladimira Ercega, koji je navodno diskriminiran na osnovu etničkog porijekla. Specijalni izvjestitelj je tražio od Vlade da ga obavijesti o razlozima na kojima je zasnovana odluka da se deložira i otpusti dr. Erceg. U odgovoru od 8. novembra 1994. godine, Vlada je informirala Specijalnog izvjestitelja da „predmet dr. Ercega se ni u kojem slučaju ne može nazvati diskriminacijom na etničkoj osnovi". Kao dokaz navedeno je pismo dr. Ercega, upućeno gospođi Margit Savović, Saveznoj ministrici za ljudska prava koje je citirano kako slijedi: „Uprkos činjenici da se može pretpostaviti da je diskriminacija izraz nacionalističkog ili šovinističkog odnosa u izboru učitelja, uvjeren sam da je ovo, prije svega, krivično djelo". Prema Vladi, pravna procedura je u potpunosti ispoštovana u izboru učitelja za Učiteljski fakultet. Također je navedeno da je „uobičajena pravna procedura u toku u svim nadležnim državnim tijelima". Specijalni izvjestitelj prihvata ovo stajalište Vlade, ali, bez obzira na to, navodi da je g. Erceg u svom pismu Specijalnom izvjestitelju naveo da je diskriminiran zbog svog etničkog porijekla. Njegovo mišljenje dijeli nekoliko lokalnih nevladinih organizacija, a predmet i dalje prati Specijalni izvjestitelj.

92. Specijalni izvjestitelj je nedavno primio informaciju o situaciji bugarske manjine u Srbiji. Ovdje je neophodno navesti da Specijalni izvjestitelj nije prije bio obaviješten o stanju u kojoj se nalazi ova manjina i izgleda da etnički Bugari nisu imali razloga za pritužbe. Međutim, različiti izvori sada navode da je bugarska manjina izložena uznemiravanju. Specijalni izvjestitelj vjeruje da je prikladno da se tome da važnost u ovom izvještaju.

93. Prijavljeno je da je obustavljena nastava na bugarskom jeziku u školama na svim nivoima obrazovanja, čak i u područjima s visokom koncentracijom bugarskog stanovništva.

94. Navodno, lokalne vlasti često konfisciraju i na druge načine otežavaju distribuciju bugarskih novina. Također je prijavljeno da su vlasti obustavile emitiranje kablovske televizijske stanice u Dimitrovgradu, koja je prenosila 1. program bugarske državne televizije.

95. Specijalni izvjestitelj je dobio informaciju o stalnom pritisku vlasti na organizaciju etničkih Bugara, Demokratsku uniju Bugara u Jugoslaviji (DUBY). Članovi su izloženi otpuštanju, prijetnjama da će biti otpušteni, ilegalnim policijskim pritvorima, pretresima kuća, ilegalnoj konfiskaciji imovine, policijskoj okrutnosti, arbitrarnim krivičnim gonjenjima i drugim oblicima uznemiravanja od Vlade. Ranije, u 1994. godine, lokalne vlasti su u Bosilegradu navodno preuzele korake da zabrane aktivnosti DUBY-a. U jednom slučaju je, navodno, aktivist DUBY-a, koji je školski inspektor, otpušten s posla i

premješten u seosku školu, nakon putovanja sa studentima u Bugarsku. Navedeno je da je ovaj čovjek također bio izložen prijetnjama lokalnog šefa policije.

96. U pismu generalnom sekretaru UN-a od 11. novembra 1994. godine, Vlada Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) je porekla da je počinila ili podržala kršenje prava etničkog bugarskog stanovništva na svojoj teritoriji na demokratiju, religiju, školovanje, kulturu i izražavanje na maternjem jeziku. U drugom dokumentu (A/C.3/49/10), od 24. oktobra 1994. godine, Vlada navodi da se bugarski uči u općinama u kojima žive Bugari. Također se navodi da su u organizacijama jugoslavenskih građana članovima bugarske manjine zagarantirana demokratska prava i jednake mogućnosti, kao i ostalim građanima Jugoslavije i da su slobodni da se koriste ovim pravima bez ikakvih ograničenja.

97. U vezi s gore navedenim problemima, Specijalni izvjestitelj naglašava da stalno prima žalbe predstavnika raznih manjina koje žive u Saveznoj Republici Jugoslaviji. I dok Vlada tvrdi da je pravni i formalni status ovih nacionalnosti u skladu sa svim relevantnim međunarodnim standardima, ipak izgleda da njihova stvarna situacija daje razloge za brigu.

C. Zaključci i preporuke

98. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je, između ostalog, preporučio:

(a) da Vlada Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) odmah preduzme mjere, kako bi se poboljšala disciplina državnih policijskih snaga i spriječili slu čajevi policijskog nasilja;
(b) da Vlada preduzme mjere da spriječi slučajeve deložiranja i otpuštanja, koji su možda uzrokovani diskriminacijom;
(c) da Vlada preduzme mjere kojima bi se zaustavilo policijsko nasilje i nasilno pretraživanje kuća na Kosovu i Sandžaku i da osigura da se privedene osobe i one pod istragom ne maltretiraju i ne muče.

99. Specijalni izjvestitelj je također zahtijevao od Vlade da ponovo razmotri svoje odbijanje da dozvoli međunarodnim posmatračima ljudskih prava da obavljaju misije na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) i svoje odbijanje da dozvoli otvaranje terenskog ureda Centra za ljudska prava na svojoj teritoriji.

100. U pogledu dodatnih informacija, predstavljenih u ovom izvještaju, Specijalni izvjestitelj predlaže:

(a) da Vlada preduzme korake da ukloni pravne i druge prepreke koje sprečavaju razvoj slobodnih sindikata;
(b) da Vlada preduzme mjere da bi se u potpunosti poštovala etnička, vjerska i je zička prava manjina, u skladu sa svojim obavezama iz člana 27 Međunarodne

konvencije o civilnim i političkim pravima i relevantnih odredaba Međunaro dne konvencije za eliminiranje svih formi rasne diskriminacije;

(c) da se u potpunosti poštuje sloboda medija;

(d) da Vlada sarađuje sa stručnjakom kojeg je postavila Radna grupa za nasilne i nedobrovoljne nestanke u pokušaju da se riješe slučajevi nestalih osoba, u skladu sa stavom 24 Rezolucije 1994/72 Komisije za ljudska prava.

IV. BIVŠA JUGOSLAVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA

A. Uvodne napomene

101. U skladu sa stavom 33 Rezolucije Komisije za ljudska prava 1994/72, Specijalni izvjestitelj je nastavio posmatrati razvoj događaja u vezi sa stanjem ljudskih prava u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji (u daljnjem tekstu Republika), koju je posjetio u periodu od 27. do 30. jula 1994. godine. Ono što slijedi ažurira izvještaj od 4. novembra. Terensko osoblje u Skopju je prikupilo većinu dodatnih informacija.

102. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je skrenuo pažnju na sljedeća pitanja: pravo na pošteno suđenje (stavovi 207-210); pravo da se ne bude podvrgnuto mučenju (stavovi 211-212), pravo na slobodu od samovoljnog hapšenja (stavovi 213- 214); pravo na slobodu mišljenja i izražavanja (stavovi 215-219); prava nacionalnih ili etničkih, vjerskih i jezičkih manjina (stavovi 220-224); pravo na primjeren životni standard; uloga nevladinih organizacija (stavovi 227-229); situacija izbjeglica (230-231); provođenje popisa stanovništva i izbora (232-237).

B. Novi događaji

103. Skupina intelektualaca, etničkih Albanaca, zatražila je otvaranje univerziteta na njihovom jeziku. Kao odgovor, Vlada je rekla da ova inicijativa nije u skladu s Ustavom, niti Zakonom o visokom obrazovanju, koji je trenutno na snazi, te je to neustavno i nezakonito. Ministar unutrašnjih poslova je, dosljedno tome, pozvao sve one koji su uključeni u inicijativu na informativne razgovore, iako formalne optužnice do sada nisu podignute.

104. Iako je cilj ovog zahtjeva osnivanje državnog univerzireta, ipak se mora napomenuti da, u skladu s članom 45 Ustava Republike, "građani imaju pravo da osnivaju privatne institute na svim razinama obrazovanja (...) pod uslovima koji su propisani zakonom." Izgleda da postoji nesklad između Ustava i Zakona o usmjerenom obrazovanju Socijalističke Republike Makedonije, koji je još uvijek na snazi i koji inter alia regulira uslove za otvaranje univerziteta. On, naime, ne omogućuje otvaranje instituta visokog obrazovanja privatnom inicijativom.

105. Studenti Pedagoške akademije, etnički Albanci, također se žale da se sva predavanja, osim metodike nastave, drže na makedonskom jeziku. Traže da se predavanja

drže na albanskom jeziku. Vlada je navodno iznijela pozitivno mišnjenje o ovom pitanju u junu.

106. Pažnja Specijalnog izvjestitelja je opet skrenuta na posljednje događaje, koji su vezani za probleme srpskog stanovništva u Republici oko registriranja njihove vjerske zajednice. Njihov zahtjev je ponovo odbijen, s istim osnovama: nepotpuna dokumentacija u prilogu zahtjeva, potjecaj vjerske ili političke netolerancije i javni nemiri. Srpsko stanovništvo trenutno čeka odluku o novoj žalbi.

107. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je spomenuo da se popis stanovništva obavio u periodu od 21. juna do 5. jula, da bi se ustanovilo koliko je cjelokupnog legalnog stanovništva u Republici. Popis je pratio preporuku Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji. Ekspertna grupa, koju je oformilo Vijeće Europe, nadzirala je cjelokupni proces i utvrdila da je proveden na zadovoljavajući način, te da su rezultati pouzdani. Prema prvim zvaničnim rezultatima, ukupno stanovništvo u Republici broji 1.936.877 stanovnika, od kojih su 66,5 % etnički Makedonci, 22,9 % Albanci, 4,0 % Turci, 2,3 % Romi, 2,0 % Srbi i 0,4 % Vlasi.

108. Specijalni izvjestitelj je, također, napomenuo da se prvi krug predsjedničkih i parlamentarnih izbora proveo na čitavoj teritoriji Republike 16. oktobra, u prilično mirnoj atmosferi. Poslije je izviješten da se cjelokupni proces završio 13. novembra, jer su izbori morali biti ponovljeni u nekim izbornim jedinicama, zbog prijavljenih nepravilnosti. Također je prijavljen nesklad između Ustava i nekih relevantnih zakona.

C. Zaključci i preporuke

109. U izvještaju od 4. novembra 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je skrenuo pažnju, inter alia, na sljedeće tačke:

(a) negativni utjecaj kašnjenja provođenja zakona i implementacije nekih osnovnih zakona, koji se tiču sudskih struktura u državi, na stanje ljudskih prava;
(b) ograničeno uživanje prava na pošteno suđenje i ponavljanje slučajeva prevelike upotrebe sile od strane policije;
(c) važnost nevladinih organizacija, kao neophodnih izvora informacija o stanju ljudskih prava i nastojanja Vlade na tom polju;
(d) negativni utjecaj ekonomske situacije na socijalnu stabilnost zemlje, zbog, inter alia, gubitaka, povezanih s nametanjem sankcija Saveznoj Republici Jugosla viji (Srbija i Crna Gora) i grčkog embarga.

110. U vezi sa dodatnim informacijama, navedenim u ovom izvještaju, Specijalni izvjestitelj ističe:

(a) Iako priznaje Vladine napore na promoviranju i poštivanju prava etničkih i jezičkih manjina, Specijalni izvjestitelj je potiče da pozitivno razmotri inicijativu koja ima za cilj propagiranje obrazovanja na univerzitetskom nivou.
(b) Srpskom stanovništvu, koje živi u Republici, ne bi trebalo uskraćivati pravo da obavlja, u skladu sa zakonom, vjerske službe po svom izboru.

(c) Međunarodna zajednica bi trebalo da ponudi ekonomsku pomoć, sa ciljem sprečavanja destabilizacije društvenih odnosa, zbog pogoršanja u implementaciji ekonomskih i socijanih prava.

V. PROBLEM NESTANKA OSOBA

111. Od početka mandata, Specijalni izvjestitelj je posebnu pažnju pridao problemu nestanaka osoba i iskazao svoju zabrinutost o ovome pitanju u nekoliko izvještaja (E/CN.4/1992/S-1/9, stavovi 67; E/CN.4/1993/50; E/CN.4/1994/110).

112. Na četrdeset i devetoj sjednici, Komisija za ljudska prava je usvojila rezoluciju 1993/7, u kojoj je, inter alia, zatražila da Specijalni izvjestitelj, u dogovoru s Radnom grupom za nasilne i nedobrovoljne nestanke i Međunarodnim komitetom Crvenog krsta, razradi prijedloge za mehanizam, koji će se baviti pitanjem nestanaka osoba u bivšoj Jugoslaviji (stav 33).

113. U skladu s tim, na zahtjev Specijalnog izvjestitelja, član Radne skupine, g. Toine van Dongen je ostvario misiju u regionu, u augustu 1993. godine, sa ciljem proučavanja ovog pitanja i utvrđivanja mehanizama koji bi mogli biti predloženi za razjašnjavanje sudbine i boravišta nestalih osoba. Izvještaj misije (E/CN.4/1994/26 /Add.1), dostavljen Komisiji na pedesetoj sjednici, uključivao je opširan prijedlog mehanizama, pod zajedničkim nazivom "Specijalni proces".

114. Također, na pedesetoj sjednici, u Rezoluciji 1994/72 (stav 24), Komisija za ljudska prava je zatražila od Radne grupe, koju je predstavljao jedan član, da sarađuje, koliko je protrebno, sa Specijalnim izvjestiteljem o ovom pitanju. Predsjedavajući Radne grupe je postavio g. Manfreda Nowaka za stručnog predstavnika.

115. Da bi se rezolucija provela na najefikasniji način, a uzimajući u obzir striktno humanitarnu i neosuđujuću prirodu mehanizma, zaključeno je da će stručnjak održavati sastanke sa srodnicima nestalih osoba, kao i svim vladinim, međuvladinim i nevladinim organizacijama koje se bave ovom problematikom. Uloga Specijalnog izvjestilja do sada je bila ograničena na dostavljanje materijala i logističke podrške aktivnostima terenskih službenika, koji mu pomažu da provodi mandat u bivšoj Jugoslaviji.

116. U bivšoj Jugoslaviji se mogu prepoznati dva osnovna šablona nestanka osoba. U Hrvatskoj, većina nestanaka se desila u ljeto i jesen 1991. godine. Od završetka oružanog sukoba, situacija mnogih nestalih osoba je razjašnjena. Uprkos tome, postoji još više od 2.700 izvještaja o nestalim osobama, čija sudbina još uvijek nije razjašnjena. Specijalni izvjestitelj predlaže da se uslugama stručnjaka koriste sve zainteresirane strane, sa ciljem rješavanja problema nestanaka.

117. U Bosni i Hercegovini, val nestanaka, koji je počeo kratko nakon početka oružanog sukoba u proljeće 1992. godine, nastavlja se različitim intenzitetom i nemoguće je utvrditi ukupan broj nestalih osoba. Nestabilnost, stvorena sukobom, još više otežava srod-

nicima da podnose prijave o nestalima i da uspostave komunikacijski kanal s relevantnim vlastima. U vezi s ovom situacijom, aktivnosti stručnjaka, uz saradnju s ICRC-om, mogu biti ključne u iznalaženju rješenja ovog problema.

118. Aktivnosti stručnjaka, usmjerene na traganje za hiljadama nestalih osoba u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini, uključujući i posjete objema zemljama u julu 1994. godine, sumirane su u njegovom izvještaju Komisiji (E/CN.4/1995/37). Za osudu je činjenica da mu nije bilo dopušteno da posjeti Saveznu Republiku Jugoslaviju (Srbija i Crna Gora), jer je njegova posjeta mogla uspostaviti vrijedne buduće komunikacijske kanale.

VI. TERENSKE OPERACIJE

A. Uvodne napomene

119. Od podnošenja prvog izvještaja 28. augusta 1992. godine, Specijalni izvjestitelj stalno naglašava važnost profesionalnog terenskog osoblja, smještenog na teritoriji bivše Jugoslavije, za uspješno izvršenje njegovog mandata.

120. Rezolucijom 1993/7, Komisija za ljudska prava je zatražila od generalnog sekretara UN-a da provede postavljanje terenskog osoblja, koje će pomagati Specijalnom izvjestitelju u njegovom poslu u bivšoj Jugoslaviji. Generalna skupština je, Rezolucijom 47/147, također podržala uspostavu terenske operacije. U Rezoluciji 49/196, Generalna skupština je potakla generalnog sekretara da, u okviru postojećih, sva neophodna sredstva stavi na raspolaganje Specijalnom izvjestitelju i posebno da mu dadne primjereno osoblje, sa ciljem osiguravanja neprestanog posmatranja u područjima njegovog mandata.

121. Sadašnja terenska operacija, koju je uspostavio Centar za ljudska prava u martu 1993. godine, funkcionirala je bez prestanka od tada. Trenutno se sastoji od tri ureda, koji rade s dopuštenjem vlada zemalja u kojima se nalaze. Uredi su u Zagrebu (sa četiri međunarodna i dva lokalna zaposlenika), Sarajevu (dva međunarodna i jedan lokalni zaposlenik) i Skoplju (jedan međunarodni i jedan lokalni zaposlenik). Zagrebački ured pokriva teritoriju Republike Hrvatske, uključujući i UNPA, i one dijelove Bosne i Hercegovine koji su lakše dostupni iz Zagreba. Kao što je spomenuto drugdje u ovom izvještaju, Specijalni izvjestitelj je spriječen u izvršavanju svog mandata odbijanjima Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) i de facto vlasti u dijelovima Bosne i Hercegovine koje kontroliraju Srbi da odobre operacije terenskih ureda na teritorijama pod njihovom kontrolom.

122. Veći dio posla profesionalnog osoblja se sastoji u provođenu istraga na terenu i terenskih misija na lokacijama u različitim dijelovima bivše Jugoslavije, sa ciljem skupljanja informacija iz prve ruke, koje se odnose na ljudska prava. Terenske posjete su od posebne pomoći za održavanje visoke vidljivosti rada Specijalnog izvjestitelja i ukazivanja lokalnim vlastima da su pitanja ljudskih prava u očima međunarodne zajednice

od temeljne važnosti. Također, događa se da terenske posjete daju rezultate u provođenju pozitivnih promjena u primjenjivanju ljudskih prava, pa čak i u ispravljanju nekih kršenja. Terenski službenici, također, održavaju konstantne kontakte sa međuvladinim i nevladinim organizacijama, diplomatama, članovima vlada, medijima i javnosti.

B. Bosna i Hercegovina

123. Terensko osoblje u Sarajevu je uspostavilo širok spektar kontakta s vladinim i nevladinim organizacijama širom teritorije Bosne i Hercegovine. Nedavno su uspostavili pokusne komunikacijske kanale u dijelovima Bosne i Hercegovine koje kontroliraju Srbi. Dva sastanka s predstavnicima bosanskih Srba šireg područja Sarajeva na Ilidži u ljeto je pratio sastanak u novembru s predstavnicima samoproglašene Republike Srpske na Palama. Specijalni izvjestitelj se nada da ova incijativa može dalje biti razvijena u 1995. godini.

124. U bihaćkom džepu, terensko osoblje misije je uspostavilo znatan broj kontakata unutar i izvan vladine teritorije prije upadanja regiona u jake borbe krajem oktobra 1994. godine. Ovi kontakti su uključivali vlasti centralne vlade, vodstvo policije, sudije najviših sudova i predstavnike manjinskih grupa. Ovo, kombinirano sa pristupom koji su imali vlastima samoprozvane "Autonomne pokrajine zapadna Bosna", prije augusta 1994. godine, omogućilo je pomno posmatranje razvoja ljudskih prava na tome području.

125. Nakon posjete Specijalnog izvjestitelja Mostaru u julu 1994. godine, terensko osoblje je razvilo odličnu komunikaciju s vodećim predstavnicima administracije Europske unije u gradu, uključujući i g. Hansa Koschnicka i vlasti s obje strane ovog podijeljenog grada. Posjeta dvaju službenika za ljudska prava u novembru 1994. godine rezultirala je davanjem velike podrške administratora Koschnicka i drugih predstavnika za uspostavljanje terenskog ureda u gradu početkom 1995. godine, a koje je u skladu s proširenjem mandata Specijalnog izvjestitelja i odgovarajućim finansiranjem. U skladu s jakim pravnim mehanizmima za ljudska prava, koja su data u Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine, i uzimajući u obzir određene male, ali ohrabrujuće korake koje su bosanske i hrvatske vlasti poduzele u vezi s ljudskim pravima, Specijalni izvjestitelj vjeruje da će trajna prisutnost misije na terenu u Mostaru biti najkorisniji dodatak nizu međunarodnih organizacija, koje trenutno rade u ovom važnom području.

126. U toku perioda od aprila do decembra 1994. godine, u Bosni i Hercegovini je izvedeno 14 misija različitog karaktera i trajanja. Pokrile su čitavu teritoriju koju kontrolira Federacija BiH.

C. Hrvatska

127. U Republici Hrvatskoj je terensko osoblje, smješteno u Zagrebu, brojnim kontaktima s nevladinim organizacijama, učešćem na relevantnim skupovima i izvanrednim

pristupom visokim Vladinim predstavnicima, dostavilo Specijalnom izvjestitelju vitalne informacije, te mu omogućilo da pravovremeno primijeti promjene stanja ljudskih prava. Stajališta Specijalnog izvjestitelja su redovno bila prisutna u hrvatskim medijima, te je misija postala jedan od najistaknutijih organa za pitanja ljudskih prava u Republici.

128. U toku perioda od aprila do decembra 1994. godine, terensko osoblje je izvelo 20 misija, pokrivši čitavu teritoriju Republike Hrvatske, uljučujući i zaštićene zone UN-a. Terensko osoblje je posjetilo izbjegličke centre i zatvore i povremeno posmatralo suđenja.

D. Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija

129. Ured u Skoplju je poduzeo niz aktivnosti i uspostavio veoma dobre kontakte s različitim vladinim i nevladinim organizacijama. Organizirano je nekoliko misija na različitim lokacijama u Republici. Redovnim kontaktima s medijima, pogledi Specijalnog izvjestitelja su doprijeli do stanovništva.

E. Generalno

130. Dio saradnje koju je uspostavilo terensko osoblje s ostalim organizacijama podrazumijeva njihovo uključivanje u projekte namijenjene podizanju svijesti o pitanjima ljudskih prava. Službenici za ljudska prava iz zagrebačkog ureda su učestvovali u decembru u radionici sa službenicima za civilne poslove i civilnim policajcima iz UNPROFOR-a, a jedan od rezultata je bio poboljšanje protoka informacija između ovih dviju organizacija. Slično tome, terenski zaposlenici su bili istaknuti učesnici radionica koje su organizirali Helsinški parlament građana u Sarajevu u junu i Hrvatski helsinški komitet u Zagrebu u decembru. Ured u Skoplju je organizirao okrugli sto s predstavnicima brojnih nevladinih organizacija tokom misije Specijalnog izvjestitelja u julu 1994. godine.

131. Terenski službenici su proveli znatno vrijeme u primanju pojedinačnih žalbi. Svi slučajevi su pažljivo dokumentirani i, ukoliko je bilo primjereno, Specijalni izvjestitelj je izviješten o tome. Kasnije istrage su provedene onako kako je Specijalni izvjestitelj naredio. Terenski službenici, također, pomažu stručnjaku Radne grupe za nasilne i nedobrovoljne nestanke.

132. Uprkos vidljivim doprinosima, koji proizlaze iz činjenica da Specijalni izvjestitelj ima terensko osoblje na teritoriji koju pokriva njegov mandat, on je alarmiran velikim problemima na koje je Centar za ljudska prava nedavno naišao, tražeći finansijske izvore za nastavak operacije. Do sada, terenske aktivnosti su većinom finansirane dobrovoljnim prilozima iz vladinih i nevladinih izvora. Preferira se, kako je Specijalni izvjestitelj naveo u izvještaju od 4. novembra 1994. godine, da se operacija finansira iz redovnog budžeta Ujedinjenih naroda.

Banja Luka - progon i prisilni rad

Izvještaj broj E/CN.4/1996/3 od 21. 4. 1995. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na situaciju u Banjoj Luci, s posebnim osvrtom na događaje koji su prethodili i slijedili nakon februara 1995. godine, uključujući prisilni rad i proceduru odlazaka.

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 – 3) 465
Kontekst (paragrafi 4 – 6) 465
Posljednji razvoj događaja (paragrafi 7 – 18) 466
Prinudni rad (paragrafi 19 – 23) 468
Procedure odlaska (paragrafi 24 – 28) 469
Zaključci i preporuke (paragrafi 29 – 35) 470

UVOD

1. Pažnja svjetske javnosti je prvo bila usmjerena na politiku „etničkog čišćenja“ u sjevernoj Bosni i Hercegovini u proljeće 1992. godine. Komisija za ljudska prava je osudila takve postupke prvi put u rezoluciji 1992/S-1/1, usvojenoj 14. augusta 1992. godine.

2. Specijalni izvjestitelj je opisao te postupke u svom prvom izvještaju E/CN.4/1992/S-1/9 (stavovi 6-23), kao i u sljedećim izvještajima: E/CN.4/1992/S-1/10 (stavovi 1, 6-8); A/47/666; S/24809 (stavovi 8-27); E/CN.4/1993/50 (stavovi 16-31, 82-89, 95-101); E/CN.4/1994/3 (stavovi 5- 42); E/CN.4/1994/4 (stavovi 6, 43); E/CN.4/1994/47 (stavovi 18, 75-76, 79-82, 84-85, 89-91, 98); E/CN.4/1994/110 (stavovi 8-13, 40-44, 50, 73, 75, 226, 283-293); E/CN.4/1995/10 (stav 22); A/49/641-S/1994/1252 (stavovi 11-24, 79, 87); E/CN.4/1995/57 (stavovi 7-9).

3. Sadašnji izvještaj se podnosi nakon nedavno provedenih etapa ovoga pohoda, koji se odvija u regiji Banje Luke u Bosni i Hercegovini i koji prijeti da će sa teritorije prisilno iseliti praktično sve preostalo nesrpsko stanovništvo.

KONTEKST

4. Prije rata, Banja Luka i njena okolina su bile multikulturalna i multietnička regija. Različite religije su bile tolerirane, pa je veliki broj kulturnih i religijskih objekata, kao što su džamije, crkve i katedrale, postojao u harmoniji. Prema prijeratnom popisu stanovništva, teritorija sadašnje sjeverne Bosne i Hercegovine je imala stanovništvo koje se sastojalo od 625.000 Srba, 356.000 Muslimana i 180.000 Hrvata. Procjene Ureda visokog komesara UN-a za izbjeglice (UNHCR) sada stavljaju konačan broj Srba na oko 719.000, dok Muslimani broje oko 37.000 i Hrvati 30.000 – označavajući smanjenje za oko 90 procenata lokalnog muslimanskog stanovništva i za 85 procenata hrvatskog stanovništva od početka rata.[57] Oko 3.000 izbjeglica je prešlo u Hrvatsku u prva tri mjeseca 1995. godine, dok se stotine ljudi raselilo po Bosni, uključujući oko 300 Muslimana koji su došli u centralnu Bosnu preko Turbeta 9. marta 1995. godine.

5. Od početka rata, veliki broj džamija, uključujući i čuvene Tefterdarija i Ferhadija džamije, kao i mnoge crkve, uništene su ili oštećene.

6. Važno je napomenuti da su de facto vlasti bosanskih Srba[58] dosljedno odbijale pristup teritorijama koje su bile pod njihovom kontrolom posmatračima za ljudska prava. Dogovori o prekidu vatre, postignuti krajem 1994. godine, uključivali su i posebnu odredbu za međunarodno posmatranje stanja ljudskih prava na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine. Dok su vlasti Republike BiH uvijek pokazivale volju za saradnjom, bez

[57] Informacije o bivšoj Jugoslaviji, Ured Specijanog izaslanika, UNHCR, Zagreb, 11. april 1995. godine.

[58] Kadgod su termini „snage bosanskih Srba“ ili „de facto vlasti bosanskih Srba“ bili upotrijebljeni u ovom izvještaju, odnosili su se, osim ako nije navedeno drukčije, samo na bosanske Srbe koji su u vojnoj ili civilnoj službi de facto administracije s političkim štabom na Palama. Ovo se ni na koji način ne odnosi na bosanske Srbe koji su lojalni Republici Bosni i Hercegovini.

opstrukcija u bilo kom smislu, vlasti bosanskih Srba nisu nikad implementirale obaveze koje su preuzele.

POSLJEDNJI RAZVOJ DOGAĐAJA

7. Protjerivanje nesrpskog stanovništva iz i oko Banje Luke doseglo je kritičnu tačku u februaru 1995. godine, kada su određeni gradovi pretrpjeli stalne pohode nasilja, usmjerene uglavnom prema muslimanskom stanovništvu, a sve više i prema bosanskim Hrvatima. Lična sigurnost je bila najugroženija u manjim udaljenim gradovima i selima, gdje su bande izgleda djelovale bez rizika da budu kažnjene. Iz Bosanske Gradiške, blizu granice s Hrvatskom, dobiveni su pouzdani izvještaji da su se naoružani ljudi u civilnoj odjeći, koji su sebe nazivali policajcima, sistematski kretali od kuće do kuće, u periodu od 10 dana, upadali u kuće, zahtijevali novac i dragocjenosti, te tukli ukućane. Najmanje dvije osobe su ustrijeljene i u ozbiljnom stanju su morale biti hospitalizirane.

8. Slično tome, u selima u blizini Kotor Varoši, kao što su Džube i Garići, male grupe naoružanih ljudi su noću uzastopno pljačkale domove i tukle ukućane nasumice i jako, uključujući žene i starije osobe. Dan nakon jednog od tih napada, nađen je jedan čovjek skoro bez svijesti, a uši su mu krvarile. Jedna je porodica izvijestila kako su napadači upali u njihov dom, prijetili da će silovati ženu i držali nož pod grlom njenog djeteta. Otišli su tek nakon što je porodica uspjela skupiti 300 DM i dati im ovaj novac.

9. U Banjoj Luci, Prijedoru i Sanskom Mostu sličan obrazac zastrašivanja i diskriminacije se nastavio u posljednjim mjesecima. Intervjui sa skoro pristiglim izbjeglicama u kampovima u Hrvatskoj otkrivaju veliku istovjetnost u iskustvima, koja je pretrpjelo nesrpsko stanovništvo iz ovih područja. Javljeno je da naoružane osobe ulaze u domove i grabe što žele. Iako se takvi upadi mogu desiti bilo kada, češći su noću. Prema brojnim svjedočenjima, koje je dobio Specijalni izvjestitelj, noću je gore, jer se nikada ne zna što se može dogoditi. Neke izbjeglice su ispričale da su provodili noći zajedno s komšijama u polju, blizu svojih domova, da bi izbjegli nasilje od mogućih upadača.

10. Javljeno je da se na ulicama nesrpsko stanovništvo, posebno Muslimani, osjećaju krajnje ranjivim. Jedan čovjek je svjedočio da bi se on usudio izaći jedino u društvu svojih srpskih poznanika, a drugi je rekao da je ostao sakrivan kod kuće više od dvije godine, dok je njegova žena išla kupiti hranu, jer je na ulici sigurnije za žene nego za muškarce. Česta su svjedočenja o tome da su se ljudi krili kod svojih kuća sedmicama i mjesecima. Povrh toga, muškarci mogu biti iznenada uhapšeni u bilo koje vrijeme i zadržani u brigadama za prisilni rad.

11. Postoje ohrabrujući izvještaji da značajan broj lokalnog srpskog stanovništva odbija učestvovati u diskriminirajućom postupcima protiv nesrpskog stanovništva. Ti Srbi, međutim, također žive pod stalnim pritiskom nacionalističkih grupa.

12. Brojne izbjeglice, koje su skoro stigle u Hrvatsku, potvrdile su da su u cijeloj regiji telefonske linije prekinute u kućama koje pripadaju nesrpskom stanovništvu. Ta mjera

uveliko povećava njihov osjećaj izoliranosti. Također se izvještava da su izdata naređenja, bez objašnjenja, nesrpskom stanovništvu u nekoliko zajednica oko Banje Luke da sve vrijeme drže ulazna vrata svojih domova otključana.

13. Hrvati na području Banje Luke su pretrpjeli porast nasilja tokom posljednjih mjeseci, naročito praćen povećanom vojnom aktivnošću od strane snaga HVO-a (Hrvatsko vijeće odbrane) bosanskih Hrvata u jugozapadnoj Bosni i Hercegovini krajem 1994. godine. Kao što je zabilježeno u izvještaju Specijalnog izvjestitelja od 16. januara 1995. godine (E/CN.4/1995/57, stav 9), oko 30 bosanskih Hrvata je bilo uhapšeno ispred crkve u Barlovićima blizu Banje Luke, dok su čekali početak božićne službe 25. decembra 1994. godine. Potom ih je odvela vojna policija u vojni štab, gdje su ih jako tukli. Pouzdani izvještaji pokazuju da je nekoliko manjih hrvatskih sela južno od Banje Luke ranije ove godine bilo izloženo mučenjima od strane lutajućih bandi, sličnih onima koje su pljačkale muslimanske zajednice.

14. U ranim jutarnjim satima 28. februara 1995. godine, praktično cijelo lokalno rukovodstvo muslimanske humanitarne organizacije Merhamet je uhapšeno u koordiniranom naletu od strane de facto vlasti Banje Luke, Prijedora i Sanskog Mosta. Ukupno 13 osoba, od kojih je nekoliko imalo preko 70 godina starosti, odvedeno je u pritvor. Troje je pušteno nakon nekoliko dana. U vrijeme izdavanja ovog izvještaja, preostalih 10 osoba je još uvijek bilo zadržano u vojnom zatvoru, optuženo za špijuniranje od strane de facto režima. Merhamet je dugo bio aktivan u bivšoj Jugoslaviji i u skorije vrijeme je obezbjeđivao bitnu humanitarnu pomoć Muslimanima i drugim ljudima u cijeloj regiji. Specijalni izvjestitelj je veoma zabrinut za uhapšeno rukovodstvo Merhameta, koje je navodno bilo podvrgnuto maltretiranju tokom boravka u zatvoru i čije je hapšenje izgleda bilo politički motivirano. Postoji, također, razlog za zabrinutost da će njihovo hapšenje imati negativan utjecaj na raspodjelu humanitarne pomoći u sjevernoj Bosni i Hercegovini. Specijalni izvjestitelj je poslao pismo gospodinu Karadžiću, tražeći da se ti uhapšenici odmah oslobode. Nikakav odgovor do danas nije dobiven.

15. Javljeno je da su 18. marta 1995. godine de facto vojne vlasti odvele oko 200 Muslimana, starosti dovoljne za vojno regrutiranje, sa područja općine Teslić na nepoznato odredište. Navodno je njihovo boravište još uvijek nepoznato.

16. Žrtve i posmatrači su pripisali neke činove nasilja protiv nesrpskog stanovništva na području Banje Luke članovima lokalnih civilnih ili vojnih sigurnosnih snaga, dok su drugi pripisani takozvanim kriminalnim grupama. Neki napadi se izgleda dešavaju spontano, kao direktna posljedica poraza koje su pretrpjene snage bosanskih Srba na bojištu. U svakom slučaju, evidentno je da de facto vlasti po pravilu toleriraju nasilje. Žalbama, podnesenim u vezi s napadima na civile, vlasti rutinski ne poklanjaju pažnju i postoje oskudni dokazi o mjerama poduzetim da se zaštite ugrožene zajednice. Jedan izuzetak u skorije vrijeme se desio u općini Bosanska Gradiška, gdje su osobe odgovorne za talas napada krajem februara navodno uhapšene početkom marta.

17. Stalna prijetnja nasiljem samo produbljava trajno neprijateljstvo kojem je nesrpsko stanovništvo izloženo u i oko Banje Luke. Većina Muslimana i bosanskih Hrvata je ot-

puštena s posla, često uz otkazivanje ikakve penzione naknade, koju su zaradili tokom godina. Pojedinci javljaju da im je pravo svojine na njihove domove masovno oduzeto. Često nesrpski tinejdžeri opisuju atmosferu punu straha u nekim srednjim školama, u kojima srpski učenici ponekad nose oružje i prijete Muslimanima i bosanskim Hrvatima.
18. Javljeno je da je pristup zdravstvenoj zaštiti za nesrpsko stanovništvo težak. Jedna istraga ovo uglavnom pripisuje diskriminaciji protiv siromašnih, a ne nacionalnoj diskriminaciji. Naime, nesrpsko stanovništvo je često uskraćeno za posao i tako nema zdravstveno osiguranje, niti sredstava za plaćanje toga osiguranja. Na taj način su isključeni iz osnovne zdravstvene zaštite.[59] Neke izbjeglice su javile da su morale platiti visoke takse unaprijed, dok Srbi, na osnovu vojne službe, uživaju pravo na zdravstvenu zaštitu bez obzira na to da li mogu platiti ili ne.

PRINUDNI RAD

19. Važan fenomen, koji se nesmanjeno nastavlja u sjevernoj Bosni i Hercegovini, jeste u velikim razmjerima korištenje civila za neplaćeni prinudni rad. Osobe koje su de facto vlasti, tražile za ovu aktivnost su muškarci od 16 do 65 godina i više starosti. Posljednji izvještaji sugeriraju da su i žene bez djece također podvrgnute ovoj radnoj obavezi. Regrutirani su gotovo nepromjenjivo članovi muslimanskog, hrvatskog i romskog stanovništva.

20. Iako program prinudnog rada izgleda dobro organizovan od strane de facto vlasti, stvarno nasilno mobiliziranje pojedinaca u radne brigade izgleda vrlo nepravilno: Specijalni izvjestitelj je dobio mnoge izvještaje da su lokalne vlasti odvodile muškarce iz njihovih domova bez upozorenja, kao što se desilo grupi od oko 25 muškaraca u jednoj ulici u Banjoj Luci u septembru 1994. godine. Drugi izvještaji opisuju da je nesrpsko stavnovništvo zaustavljano na ulici i masovno otpremano na mjesta prinudnog rada, bez ikakve prilike da jave svojim porodicama. Ova praksa je bila glavni uzrok straha ljudi i priječila ih da se pojave iz svojih domova ponekad i mjesecima.

21. Brojna svjedočenja potvrđuju da su vlasti bosanskih Srba često okupljale brigade za prinudni rad na samim linijama vojnih sukoba ili blizu njih. Oni su ostajali na ovim lokacijama mjesecima, radeći 12-satne smjene i više, u vrlo teškim uslovima. Česti zadaci koji su se zahtijevali od radnika su uključivali kopanje rovova, prenošenje zaliha i evakuiranje mrtvih i ranjenih vojnika. Blizina mjesta na kojima su se vodile borbe stavljala je ove ljude u veliku opasnost. Jedna izbjeglica, smještena sada u Hrvatskoj, ispričala je kako je jedne noći granata pala kroz krov skloništa njegove radne grupe, na lokaciji blizu linije fronta u Doboju, i ranila njegovog prijatelja u nogu. Nakon što mu je pružena površna medicinska pomoć u pokretnoj bolnici, žrtva je ubrzo vraćena natrag da nastavi rad. Pouzdani izvještaji pokazuju da su brojni pripadnici radnih brigada ubijeni ili ranjeni na linijama fronta.

---

[59] Program humanitarne pomoći WHO-a, Svjetska zdravstvena organizacija, Regionalni ured u Zagrebu, izvještaj br. 35, mart 1995. godine.

22. Početkom decembra 1994. god., vojna policija je grupu od oko 250 Hrvata i Muslimana iz područja Banje Luke uhapsila i poslala u područje oko Glamoča i Bosanskog Grahova, oko 100 km južno od Banje Luke, gdje je vojska bosanskih Hrvata HVO izvodila napade na pozicije bosanskin Srba. Ljudi su navodno trpjeli verbalno i povremeno fizičko zlostavljanje od strane srpskih vojnika, često nisu dobijali redovne obroke i spavali su u skloništima bez krova ili na otvorenom. Prema brojnim pouzdanim svjedočenjima, pripadnici ovih brigada su bili prisiljeni da kopaju rovove ispred srpske linije fronta, tako da su služili kao „ljudski štit" prema napadima hrvatskih snaga. U noći sa 23. na 24. decembar napad HVO-a je rezultirao teškom artiljerijskom razmjenom vatre, koja je prema navodima prouzročila smrt najmanje šest radnika civila. Oko 48 drugih radnika su bili pronađeni na osvojenoj teritoriji živi i odvedeni u grad Livno, kojeg su držali bosanski Hrvati. Ostalima su snage bosanskih Srba navodno dozvolile da se vrate na područje Banje Luke tek krajem januara 1995. godine, nakon što su se smanjile borbe.

23. De facto vlasti su radnike koji nisu bili poslani na prve linije fronta prisilile na naporne i često ponižavajuće zadatke drugdje u sjevernoj Bosni i Hercegovini. Među najčešćim aktivnostima bila je sječa drva za ogrev, žetva usjeva i obavljanje drugih poljoprivrednih radova, a čak su navodno radili i u privatnim fabrikama, i to, kao i uvijek, besplatno. Nesrpskom stanovništvu, koje je bilo na visokim položajima, često su dodjeljivani primitivni fizički poslovi, kao što je metenje ulica i skupljanje smeća. Jedna izbjeglica je skoro ispričala kako su se djeca rugala njenom mužu, bacajući smeće na njega sa školskog prozora, dok je on čistio ulicu.

PROCEDURE ODLASKA

24. Svjedočenja, koja je Specijalni izvjestitelj dobio od nedavno pristiglih izbjeglica, pokazuju da su i obaveza na prinudni rad i konstantno nasilje rezultirali time da sada gotovo sve nesrpsko stanovništvo žarko želi napustiti područje Banje Luke. Mnogo preostalih Muslimana i bosanskih Hrvata pokušava osigurati dozvolu za odlazak, a stotine ljudi je u međunarodnim agencijama apliciralo za pomoć u organiziranju njihove hitne evakuacije.

25. Za osobe koje ne mogu platiti velike troškove za bijeg preko granice u Hrvatsku jedina alternativa je raseljavanje u druge krajeve Bosne i Hercegovine, čiji troškovi su nešto manji. Desetine hiljada Muslimana i bosanskih Hrvata je poduzelo ovaj korak od početka rata.

26. Procedure za odlazak u Hrvatsku, koje su nametnule de facto vlasti, komplicirane su i obično rezultiraju predajom praktično cijele imovine potencijalnih izgnanika vlastima ili određenim lokalnim agencijama. Osobe, koje žele otići, moraju aplicirati preko tih agencija (jedna od njih je nekad bila i Crveni krst) i moraju platiti iznos koji se kreće od 300 do 500 DM po osobi, a ponekad i više. Oni, također, moraju platiti takse i do nekoliko stotina DM različitim općinskim uredima, te putovanje autobusom do granice s Hrvatskom. Od vlasnika imovine se uglavnom traži da se u pismenoj formi odrekne

prava na nju bez naknade. Specijalni izvjestitelj je dobio svjedočenja osoba koje su prodale sve što su posjedovale da bi platile dozvolu za odlazak. Dragocjenosti koje su ljudi uspjeli ponijeti sa sobom su navodno konfiskovane na prijelazu u Hrvatsku, od strane srpskih čuvara na granici.

27. Informacije koje je nedavno primio Specijalni izvjestitelj navode da su vlasti glavnog grada tzv. „Republike Srpske" Pala nedavno pokušale preuzeti kontrolu nad procesom odlaska od lokalnih vlasti u Banjoj Luci. Ta smjena može rezultirati novim ograničenjima slobode kretanja. Navodno, mora se dobiti i dozvola vojnih vlasti da bi se napustila ta teritorija. Ovaj razvoj događaja navodno je rezultirao činjenicom da je policija bosanskih Srba vratila jednu grupu od oko 350 potencijalnih izbjeglica u Bosanskoj Gradiški, blizu granice s Hrvatskom 17. marta, jer ta grupa navodno nije imala potrebnu dozvolu za odlazak.

28. Vlasti na Palama su navodno odlučile da zabrane odlazak svim preostalim muškarcima, starosne dobi koja podliježe vojnoj regrutaciji. Ovo stavlja u posebno tešku situaciju one osobe koje su već dobile dozvolu za odlazak i koje su predale svoju imovinu.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

29. De facto vlasti bosanskih Srba su vrlo blizu postizanju svoga cilja „etničke čistoće" na teritoriji pod njihovom kontrolom. Nesrpsko stanovništvo je podvrgnuto neumoljivomm teroriziranju i diskriminaciji i pokazalo se da praktično niko ne želi ostati u sjevernoj Bosni i Hercegovini.

30. Nedavni dokazi sugeriraju da će se de facto vlasti možda zustaviti, prije nego što postignu potpunu „etničku čistoću". Dok lokalne vlasti na području Banje Luke ubiru značajan prihod od taksi nametnutih ljudima koji žele otići, vlasti na Palama čini se da su usporile sa posljednjim fazama iseljavanja. Među njihovim motivima može biti i želja da se zadrže neki stanovnici nesrpske nacionalnosti na prisilnom radu, te da ih zadrže radi pregovora o razmjeni stanovništva.

31. Potrebno je opaziti porast djelovanja tzv. kriminalnih bandi na području Banje Luke. Ove bande djeluju na paramilitaran način i jedan od njihovih ciljeva je, izgleda, ostvarivanje „etničkog čišćenja" bez direktnog uplitanja vlasti. Pored toga, veliki broj dokaza sugerira da su de facto vlasti direktno odgovorne za masovno kršenje ljudskih prava, koje se odvija u sjevernoj Bosni i Hercegovini. Takvi dokazi uključuju i neuspjeh vlasti da poduzmu makar i male korake da se zaštiti mučeno stanovništvo.

32. De facto vlasti nastavljaju nepopustljivo da prisiljavaju nesrpsko stanovništvo da služi u brigadama za prinudni rad. Brojni aspekti tog prinudnog rada, a najznačajniji je često odvođenje civila na područja sa linijama fronta, krše međunarodna ljudska prava i humanitarno pravo.60

[60] Naprimjer, Ženevska konvencija, od 12. augusta 1949. godine (opći član 3); Protokol II, dodatak Ženevskoj konvenciji, članovi 4 (1), 4(2), 5(1)(e), 13, 17).

33. De facto vlasti su od početka prekršile svoje obaveze da pri dogovorima o prekidu vatre od decembra 1994. godine dozvole pristup teritorijama pod njihovom kontrolom posmatračima za ljudska prava.

34. Specijalni izvjestitelj, još jednom, poziva odgovorne vlasti da odmah prekinu proces „etničkog čišćenja“, da osiguraju potrebnu zaštitu svim grupama koje su podvrgnute diskriminaciji u regiji Banje Luke i da olakšaju vraćanje imovine. Osim toga, on se zalaže da svi koji su odgovorni za zločine budu dovedeni pred lice pravde i da se stvore uslovi za siguran povratak i dostojanstvo za sve raseljene osobe i izbjeglice.

35. Specijalni izvjestitelj poziva međunarodnu zajednicu da izvrši sav mogući pritisak da činovnici Civilne policije Ujedinjenih naroda (UNCIVPOL) i posmatrači za ljudska prava dobiju pristup teritorijama koje kontroliraju vlasti bosanskih Srba.

Napadi na osoblje UN-a

Izvještaj broj E/CN.4/1996/6 od 5. 7. 1995. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na situaciju u zapadnoj Slavoniji nakon hrvatske ofanzive 1. 5. 1995. godine i situaciju u Bosni i Hercegovini, s posebnim osvrtom na Sarajevo, povrede ljudskih prava u sigurnim zonama, Banju Luku, centralnu Bosnu i Hercegovinu i Mostar.

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 – 5) 475

I. HRVATSKA – Zapadna Slavonija (Sektor Zapad)
(paragrafi 6 – 64) 476

A. Događaji koji su se dešavali tokom vojne operacije
(paragrafi 6 – 18) 476
1. Područje Okučana (paragrafi 7 – 12) 476
2. Područje Pakraca (paragrafi 13 – 14) 477
3. Opće naznake (paragrafi 15 – 17) 478
4. Napadi „RSK“ na civile u Hrvatskoj izvan zone
vojnih operacija (paragraf 18) 478
B. Masovna zatočeništva (paragrafi 19 – 27) 479
C. Izbjeglice (paragrafi 28 – 30) 480
D. Situacija u Sektoru Istok (paragraf 31) 481
E. Situacija u vezi sa ljudskim pravima u zapadnoj Slavoniji
nakon ponovnog uspostavljanja hrvatske uprave
(paragrafi 32 – 40) 481
F. Mjere izgradnje povjerenja (paragrafi 41 – 50) 482
G. Zaključci (paragrafi 51 – 57) 484
H. Preporuke (paragrafi 58 – 64) 485

II. BOSNA I HERCEGOVINA (paragrafi 65 do 121) 486

A. Sarajevo (paragrafi 65 – 80) 486
1. Napadi na civilno stanovništvo (paragrafi 66 – 70) 486
2. Napadi na osoblje UN-a (paragrafi 71 – 77) 487
3. Humanitarna situacija (paragrafi 78 -80) 488
B. Kršenja ljudskih prava civila u drugim
„sigurnosnim zonama“ UN-a (paragrafi 81 – 87) 489
C. Banja Luka (paragrafi 88 – 96) 490
D. Središnja Bosna i oblast Mostara (paragrafi 97 – 108) 492
E. Zaključci i preporuke (paragrafi 109 – 121) 495
1. UN-ova “sigurna područja” (paragrafi 109 – 113) 495
2. Banjaluka (paragrafi 114 -115) 496
3. Mostar (paragrafi 116 – 118) 496
4. Federacija Bosne i Hercegovine (paragrafi 119 – 121) 497

Aneks:
Program sastanaka Specijalnog izvjestitelja tokom misije
(23. maja – 02. juna 1995. godine) 498

Uvod

1. Specijalni izvjestitelj je predvodio misiju koja je posjetila Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu od 22. maja do 3. juna 1995. godine, u skladu s mandatom kojeg mu je povjerila Komisija za ljudska prava. Misija se podudarila s trenutkom velikih kriza na ovim teritorijima. Ona se dogodila ubrzo nakon hrvatske ofanzive u zapadnoj Slavoniji, a dok je misija još trajala dešavali su se sljedeći dramatični događaji:

- Masakr 71-og civila u Tuzli;
- Pojačano granatiranje Sarajeva koje je dovelo do znatnog broja smrtnih slučajeva i povreda civila/građana;
- Uzimanje osoblja UN-a za taoce;
- Eskalacija ozbiljnih kršenja ljudskih prava u regionu Banja Luke.

2. Zbog raznih prepreka misija Specijalnog izvjestitelja je u Hrvatskoj obuhvatila samo zapadnu Slavoniju, te središnju i južnu Bosnu i Hercegovinu. Detaljan program misije prikazan je u aneksu ovom izvještaju. Ovaj izvještaj predstavlja nalaze Specijalnog izvjestitelja u oblastima koje su posjećene kao i informacije o važnim događajima po pitanju ljudskih prava u onim oblastima koje on nije bio u mogućnosti posjetiti zbog sigurnosne situacije ili uskraćivanja pristupa, kao što su Sarajevo, druge „sigurnosne zone“ UN-a i Banja Luka.

3. Specijalni izvjestitelj bi na samom početku želio naglasiti da je potrebna daljnja istraga prije nego što se može dobiti jasna slika događaja u zapadnoj Slavoniji. Posebno je nužno da se sakupe svjedočenja srpskih izbjeglica koje su trenutno na teritoriju pod kontrolom de facto vlasti bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini[61], u Federalnoj Republici Jugoslaviji ili na teritoriju takozvane «Republike Srpske Krajine» (RSK). Niti specijalnom izvjestitelju niti njegovom terenskom osoblju nije dopušten pristupom ovim teritorijima usprkos brojnim zahtjevima.

4. Vlasti u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini su ponudile svoju saradnju pri obavljanju misije. Specijalni izvjestitelj bi želio da izrazi svoju zahvalnost predstavnicima lokalnog stanovništva i nevladinh organizacija za njihovu spremnsot da podijele relevantne informacije i stajališta.

5. Srdačno se pozdravlja puna saradnja koju su Specijalnom izvjestitelju u sprovedbi njegovog mandata pružile Mirovne snage UN-a (UNPF), a posebno civilna komponenta i Civilna policija UN-a (Civpol) i za nadati se da će oni nastaviti igrati aktivnu ulogu po pitanju ljudskih prava u ovom području.

[61] Kadgod se u ovom izvještaju koriste termini „ snage bosanskih Srba“ ili „de facto vlasti bosanskih Srba“ oni se odnose, osim ako to nije drugačije naznačeno, samo na bosanske Srbe koji su u vojnoj ili civilnoj službi de facto administracije koja ima svoje političko sjedište na Palama. Posebno treba istaći da se time ne misli na bosanske Srbe koji su lojalni Republici Bosni i Herecegovini.

I. HRVATSKA – ZAPADNA SLAVONIJA (SEKTOR ZAPAD)

A. Događaji koji su se dešavali tokom vojne operacije

6. Dana 1. maja 1995. godine Republika Hrvatska je pokrenula veliku vojnu operaciju u zapadnoj Slavoniji, kršeći time sporazum o prekidu vatre od 29. marta 1994. godine. Zapadna Slavonija (Sektor Zapad) je prethodno definisana kao Zaštićena zona Ujedinjenih nacija (UNPA), pod zaštitom i kontrolom Ujedinjenih nacija od 1992. godine, u skladu s rezolucijama Vijeća sigurnosti i sporazumima o prekidu vatre pod posredništvom Ujedinjenih nacija sačinjavao je i dio takozvane „Republike Srpske Krajine" („RSK"). Snage hrvatske vojske, potpomognute s nekih 30 tenkova ušle su u Sektor 1. maja 1995. godine iz tri smjera i krenule prema granici s Bosnom i Hercegovinom na jugu osvojivši većinu teritorija pod kontrolom Srba u roku od 36 sati, a cijeli Sektor do 4. maja 1995. godine. Snage Ujedinjenih nacija u Sektoru Zapad, koje su se sastojale od bataljona iz četiri države, nisu poduzele nikakve aktivnosti da zadrže ofanzivu hrvatske armije. Hrvatska armija je blokirala sve pristupe međunarodnim posmatračima u većini oblasti u kojoj se odvijala vojna operacija puna četiri dana nakon njenog početka, a u nekim oblastima i cijelu sedmicu.

1. Područje Okučana

7. Najintenzivnije borbe u ovom Sektoru dogodile su se u njegovoj južnoj polovini, uglavnom oko grada Okučana. Gotovo je 10.000 ljudi pobjeglo iz ovog područja 1. i 2. maja 1995. godine na teritorij pod kontrolom bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini, u konvoju u kojem je bilo mnogo civila ali i jedan broj vojnika i vojnih vozila „RSK". Hrvatske snage su tokom ovog perioda snažno granatirale cestu od Okučana do prelaza na ovaj terirorij na mostu preko rijeke Save, a hrvatski ratni avioni su bombardovali obje strane rijeke. Do sada nije bilo moguće odrediti tačan broj civila koji su ubijeni tokom ovih događaja. Prema izvorima hrvatskih vlasti, u ovom je Sektoru tokom cijele operacije ubijeno negdje oko 20 civila „RSK"; međutim, svedočenja izbjeglica koje su uspjele preći prijeko pokazuju da bi taj broj samo na cesti od Okučana do rijeke Save mogao biti znatno veći.

8. Sjeverno od mosta na rijeci Savi trupe UN-a koje su se 2. maja 1995. godine povlačile s njihovih položaja izjavile su da su vidjeli brojna tijela civila razbacanih duž ceste između rijeke i mjesta Novi Varoš, južno od Okučana, i ne manje od 30 mrtvih civila u vozilima skupljenim na jednu gomilu u samom mjestu Nova Varoš. U tome se području u to vrijeme čula teška paljba iz automatskog oružja, a činilo se da mrtvi nisu bili žrtve artiljerijskih napada. U sličnom incidentu koji se dogodio dalje prema sjeveru na istoj cesti, dva različita izvora su opširno izvjestila terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja o tome kako je vatra iz hrvatskog mitraljeza navodno ubila najmanje deset ljudi koji su pokušavali pobjeći i koji su se ukrcavali na kamion u Benkovcu u noći sa 1. na 2. maja 1995. godine.

9. Srbi koji su živjeli dalje od ceste koja vodi prema granici imali su malo šansi da pobjegnu na teritorij pod srpskom kontrolom u Bosni i Hercegovini i stoga su se suočili s

hrvatskim vojnicima koji su brzo ušli u Sektor. Prema izvještajima koje je dobio Specijalni izvjestitelj, uključujući i onaj koji je dao jedan očevidac, čini se da su snage Hrvatske vojske prilikom ulaska u selo Paklenica iz pravca Novske 1. maja 1995. godine redom pucali na civilno stanovništvo i kuće, usprkos tome što nisu nailazili na otpor, i moguće je da su ubili najmanje 10 civila na toj lokaciji. Jedan je izvor potvrdio kako je vidio vojnike Hrvatske vojske kako bacaju tijela dviju žena u bunar. Dana 2. maja 1995. godine osoblje UN-a koje je bježalo iz Okučana u pravcu zapada kroz Paklenicu u smjeru Novske vidjelo je, kako navode, nekih 50 tijela duž ceste, uključujući i tijela civila. Prema još jednom izvještaju, Hrvatska vojska je zarobila grupu od 15 civila koji su bježali u pravcu Okučana putem kroz šumu. Muškarci su odvojeni od žena i djece i teško pretučeni, a svi članovi te grupe su bili prisiljeni predati svoj novac i druge vrijednosti.

10. Prema nekim navodima vojnici Hrvatske vojske su 2. maja 1995. godine ubili 16 civila u selima Medari i Trnovo, i zatim ih ukopali u masovnu grobnicu u blizini groblja. Ovaj će slučaj zahtijevati daljnju istragu, jer postoje indicije da su žrtve ubijene na području gdje se nisu odvijali vojni sukobi.

11. Prema navodima, vojnici Hrvatske vojske su prilikom ulaska u selo Gornja Sumetlica 4. maja otvorili vatru na grupu od nekih 15 civila koji su pokušavali pobjeći iz te oblasti, pri tome ubivši dvoje ljudi. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja primjetilo je dvije svježe humke na tom mjestu tokom svoje posjete 11. maja.

12. Kako navode izvori, između 2. i 4. maja 1995. godine Hrvatska je vojska izvodila intenzivnu operaciju čišćenja u područjima oko Okučana, zapadno prema Novskoj, i istočno prema mostu na rijeci Savi. Prema izvorima, u toj je oblasti primjećena mašina za hemijsku dezinfekciju, kao i tijela koja su tovarena na kamione i, prema jednom povjerljivom izvoru, 3. maja 1995. godine na glavnom je autoputu u pravcu Zagreba primjećen konvoj kamiona hladnjača koji se kretao iz pravca Okučana. Onog momenta kada je međunarodnim posmatračima bilo dozvoljeno da uđu u to područje, nakon 4. maja 1995. godine, nije bilo vidljivih znakova mogućih kršenja humanitarnog prava.

2. Područje Pakraca

13. U Gavrinici, predgrađu Pakraca (glavni grad na sjeveru područja pod kontrolom Srba u Sektoru Zapad) borbe su privremeno obustavljene 3. maja 1995. godine, nakon što su obje strane probno prihvatile „demobilizaciju“ pod djelomičnim posredništvom lokalnog Argentinskog bataljona UN-a. Sporazum bi dozvolio siguran prolaz do Bosne za 600 boraca „RSK“ koji su se sa svojim porodicama okupili u Gavrinici, nakon što postepeno predaju svoje naoružanje (osim pištolja) snagama UN-a, u roku od pet dana.

14. U dva sata poslijepodne 4. maja 1995. godine, jedan sat prije nego što su se pregovori o demobilizaciji trebali nastaviti, Hrvatska vojska je započela jaku artiljerijsku baražnu vatru na područje Gavrinice na kojem su bili okupljeni vojnici „RSK“. Navodno je napad izveden kao odgovor na vatru s položaja „RSK“, premda međunardni po-

smatrači na licu mjesta negiraju da se takva vatra dogodila. Prema izvještajima, u napadu je stradao jedan broj civila, među kojima su bile i dvije djevojke, a drugi su ranjeni. Hrvatska je vojska zahtijevala i postigla bezuslovnu predaju boraca „RSK“ u Gavrinici oko četiri sata tog poslijepodneva.

3. Opće naznake

15. Dana 4. maja 1995. godine tokom obraćanja Hrvatskom saboru, hrvatski je ministar odbrane istaknuo da je između 350 i 450 vojnika „RSK“ poginulo, a da je 1.200 njih ranjeno tokom operacije hrvatskih snaga koje su i same imale 37 smrtno stradalih i približno 150 ranjenih. Nije iznesen podatak o broju civilnih žrtava. Međutim, brojke hrvatske vlade objavljene 22. maja 1995. godine govore da je broj stradalih Srba 188, od kojih se za njih 20, a možda čak i 54, tvrdi da su bili civili. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja je 16. maja 1995. godine primjetilo grobnice u Vrbovljanima i Okučanima, što je potaknulo pitanje mogućih masovnih grobnica. Lokacije su kasnije znatno promijenjene i do kraja maja napravljene su pojedinačne humke obilježene križevima. Hrvatska vlada je izjavila da je 188 tijela, od kojih je 127 identifikovano, sada smješteno na 13 grobalja u toj oblasti. Vlada međutim odbija objaviti podatke o identitetu većine koji su smrtno stradali u ratu.

16. U isto vrijeme, vlada je tvrdila da je u hrvatskim bolnicama tretman dobilo samo deset ranjenih pojedinaca iz „RSK“. Ujedinjene nacije su procijenile da je uz srpsko stanovništvo koje se povlačilo tokom prva dva dana vojne operacije oko 500 ranjenih osoba iz „RSK“ pobjeglo na teritorij pod kontrolom Srba u Bosni i Hercegovini.

17. U zapadnoj je Slavoniji tokom vojne ofanzive uništeno oko 100 kuća. Prema pouzdanim izvještajima koje je primio Specijalni izvjestitelj, novi šef policije u Okučanima je priznao da su neke kuće u mjestima Vrbovljani, Čovac i Okučani namjerno dignute u zrak nakon početnih sukoba, jer su “ova sela bila dobro poznata po terorističkim aktivnostima u prošlosti“. Takođe je bilo brojnih incidenata pljačkanja koje su izvršavale hrvatske snage koje su napredovale i, u nešto manjem broju, pripadnici „RSK“ koji su se povlačili. Terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja je primjetilo znatnu štetu na više od 50 stambenih objekata na ovom Sektoru.

4. Napadi „RSK“ na civile u Hrvatskoj izvan zone vojnih operacija

18. Kao odgovor na hrvatsku ofanzivu u zapadnoj Slavoniji, vlasti „RSK“ su naredile niz artiljerijskih i raketnih napada na nekoliko hrvatskih gradova uključujući Karlovac i Sisak, koji su izvedeni 2. i 3. maja 1995. godine. Više od 10 raketa Orkan s rasprskavajućim bombama su ispaljene tokom podnevnih sati na glavni grad Hrvatske Zagreb, i pri tome je ubijeno 6 civila, a više od 100 ih je ranjeno. Jedna je raketa pogodila dječiju bolnicu u centru grada.

B. Masovna zatočeništva

19. Nakon što su ponovno uspostavile kontrolu nad zapadnom Slavonijom, hrvatske su vlasti odmah zarobile doslovno sve muškarce, posebno iz oblasti oko Pakraca (Gavrinica). U gradovima Bjelovar, Požega i Varaždin ukupno je 1.494 muškarca, uključujući mlade i neke starije osobe, odvedeno u pritvor u društvene domove.

20. U privremenim zatvoreničkim objektima zatvorenici su ispitivani u procesu koje su hrvatske vlasti opisale kao pokušaj da se identifikuju mogući „ratni zločinci"; najavljeno je da će svi pritvoreni biti bezuslovno oslobođeni prema zakonu o aboliciji koji ih izuzima od mogućeg sudskog progona za aktivnosti u korist „RSK". Centri su otvoreni za međunarodni pregled i desetinama zvaničnika i predstavnika štampe bilo je dozvoljeno da uđu u ove centre kako bi pregledali pritvorene osobe koje su sakupljene na ćebadima na podovima fiskulturnih sala.

21. Prema međunarodnim posmatračima, čini se da pritvorenici nisu pretrpjeli ozbiljno maltretiranje tokom ove početne faze. Međutim, Specijalni je izvjestitelj primio nekoliko vjerodostojnih izvještaja o zlostavljanjima zatvorenika počinjenih nekoliko dana nakon što je program pritvaranja započeo. Primljeno je nekoliko izvještaja o premlaćivanju koje se dogodilo u objektu u Varaždinu, i hrvatska Vlada je informisala Specijalnog izvjestitelja da je jedan policajac smijenjen s dužnosti, te da će se protiv njega možda pokrenuti sudski postupak. Jedan stariji pritvorenik, kojeg je terensko osoblje Specijalnog izvjestitelja ispitivalo dok mu je pružana medicinska pomoć zbog njegovih povreda, izjavio je da su u Varaždinu za premlaćivanje zatvorenika korištene prostorije koje nisu mogli vidjeti međunarodni posmatrači.

22. Primljeni su izvještaji da su drugi bivši pritvorenici tučeni i verbalno zlostavljani, neki prilikom premještanja od društvenog doma u Požegi do zatvora u Požegi, a drugi prilikom prijevoza autobusom (koji se desio nakon ponoći) od zatvora u Bjelovaru do puštanja u Pakracu. Ovaj se drugi incident navodno odnosio na nekih 25 zatvorenika, a izvršio ga je vojni policajac u autobusu u noći 16. maja 1995. godine.

23. Hrvatska Vlada je većinu od 1.494 zatvorenika oslobodila u roku od nekoliko dana, a neke nakon dvije sedmice. Međutim, niti jedan od ovih pojedinaca nije primio pismenu obavijest o njihovoj zaštiti od mogućih sudskih postupaka prema zakonu o aboliciji. Prema informacijama primljenim do kraja juna, vlasti i dalje radi ispitivanja drže 186 muškaraca u standardnim zatvorskim objektima u gradovima Zagreb, Osijek, Bjelovar i Požega, kao i 19 navodno emigranata – ratnih zatvorenika u vojnoj utvrdi u Splitu, usprkos uvjeravanjima da će većina njih uskoro biti oslobođena, koja su data Specijalnom izvjestitelju početkom juna. To što je Vlada na samom početku propustila osigurati podatke u vezi identiteta i lokacija pritvorenih osoba rodbini i međunarodnim agencijama, stvorilo je jaki osjećaj nesigurnosti i zabrinutosti među porodicama koje su ostale u području Pakraca.

24. Specijalni je izvjestitelj primio izvještaje o brojnim ponovnim hapšenjima ljudi koji su ranije pušteni iz pritora u Gavrinici i njenom okruženju. Ovi incidenti ponovnog hapšenja su također pridonijeli nesigurnosti onih Srba koji su ostali u Sektoru.

25. Prema izvještajima, pravo na pošteno suđenje onima koji su trenutno u pritvoru nije u potpunosti osigurano, jer se čini da je pristup pravnim savjetnicima neodgovarajući, a čini se da protiv mnogih njih nisu podignute nikakve tačno određene optužnice. Terensko osoblje ispituje ovu situaciju i Specijalni će izvjestitelj prenijeti svoje zaključke u dogledno vrijeme.

26. Dana 9. juna zakon o aboliciji, koji garantuje izuzeće od sudskog postupka za sve vojnike „RSK", osim za one koji su navodno počinili ratne zločine, zvanično je dobio veći opseg kako bi se obuhvatile one osobe koje su hrvatske vlasti uhapsile tokom operacije u zapadnoj Slavoniji.

27. Tokom sastanka održanog 2. juna s predstavnicima hrvatske Vlade, Specijalni je izvjestitelj zatražio da se Međunarodnom komitetu Crvenog križa (MKCK) dozvoli slobodan pristup svim pritvorenim osobama. Takav pristup je sada dozvoljen.

C. Prognanici

28. Tokom prva dva dana vojnih operacija, oko 10.000 ljudi je prognano s područja zapadne Slavonije koje je do tada bilo pod kontrolom srpskih snaga. Većina prognanih je bila s područja Okučana, a protjerani su u zapadnu Bosnu preko mosta na rijeci Savi. Vlast «Republike Srpske Krajine» je već bila spremna za evakuaciju ljudi, a izvještaji kažu da su ljudi bili i prisiljavani da napuste svoje domove. Nakon toga, tokom pregovora s predstavnicima UNPF-a (Mirovne snage Ujedinjenih naroda) i hrvatskih vlasti, lideri «Republike Srpske Krajine» su insistirali da se preostalom stanovništvu, kojih je bilo između 3 i 4 hiljade, ostavi mogućnost napuštanja zapadne Slavonije i odlaska zajedno s ostalim prognanicima na područje Bosne i Hercegovine koje je bilo pod kontrolom srpskih snaga. Ujedinjeni narodi su pristali na ovaj zahtjev i pokrenule su program poznat kao Operacija siguran prolaz, u okviru sporazuma o prekidu neprijateljstava sastavljenog od četiri dijela.

29. Srbi koji su ostali živjeti u Sektoru su obaviješteni o svom pravu na ostanak, te im je javno data garancija od strane Vlade Republike Hrvatske da će njihova prava, uključujući i pravo na državljanstvo Republike Hrvatske, biti u potpunosti poštivana. Unatoč tome, tokom mjeseca maja, stotine Srba iz Zapadnog sektora se prijavilo za Operaciju siguran prolaz, te je do početka juna više od 2.000 Srba otišlo u područja Bosne i Hercegovine koja su se nalazila pod srpskom kontrolom. Prema trenutno dostupnim informacijama, manje od 1.000 Srba je ostalo u području Sektora. Brojni promatrači su izrazili svoju zabrinutost da je cijela operacija provedena na nezakonit i užurban način, te da stanovnici nisu adekvatno informirani o svojim pravima. Međutim, učestali zahtjevi za uključivanjem u program iseljavanja, koji su trajali do polovine juna, ukazuju na to da je većina Srba u zapadnoj Slavoniji bila odlučna napustiti to područje pod svaku cijenu. Razgovori koje su vodili zastupnici Specijalnog izvjestitelja na terenu, pokazali su da su glavni razlozi želje za odlaskom bili spajanje s članovima porodice koji su ranije otišli, te sumnje u budući status u slučaju ostanka u Hrvatskoj, što se posebno odnosilo na sigurnosni aspekt i mogućnost pronalaženja zaposlenja.

30. Na sastancima sa Specijalnim izvjestiteljem održanim početkom juna, Vlada Hrvatske je izjavila da će prognanicima koji su napustili zapadnu Slavoniju, kako u prvom egzodusu početkom maja, tako i kroz Operaciju siguran prolaz, biti odobren povratak. Međutim, takvo odobrenje se odnosilo samo na osobe koje su naseljavale to područje prije 1991. godine i za koje se procijenilo da nisu «ratni zločinci». U vrijeme pripremanja ovog izvještaja, oko 100 prognanika iz sjeverne Bosne i Srbije (Savezna Republika Jugoslavija) su izrazili putem UNHCR-a svoju želju da se vrate.

D. Situacija u Istočnom sektoru

31. Krajem maja, hiljade prognanika iz zapadne Slavonije, putujući iz područja regije Banja Luka u Bosni kroz Saveznu Republiku Jugoslaviju (Srbija i Crna Gora), su se počele kretati prema području Hrvatske pod kontrolom srpskih snaga, poznatom kao Istočni sektor. Približno 100 Hrvata iz najmanje jednog grada – Bapske, u Istočnom sektoru je, prema izvještajima, svojevoljno napustilo domove zbog vlastite sigurnosti, i potražilo utočište u Srbiji. Situacija u Istočnom sektoru je ostala prilično napeta tokom juna, iako je većini od oko 4.000 prognanika bio osiguran privremeni smještaj. Tenzije u Sektoru su bile uvećavane mnogobrojnim incidentima, koji su uključivali i bacanje bombi na domove nesrpskog stanovništva. Također je dolazilo i do pojava masovnih otimanja vozila pripadnika međunarodnih snaga u Sektoru. Čini se da su oni koji su de facto na vlasti nemoćni da bilo što učine, ili nemaju želju kontrolirati ovakve incidente, pa je sloboda kretanja za sve u Sektoru strogo ograničena.

E. Stanje ljudskih prava u zapadnoj Slavoniji nakon ponovnog uspostavljanja hrvatske vlasti

32. Iscrpni izvještaji koje su primili Specijalni izvjestitelj i njegovi saradnici na terenu, kao i drugi međunarodni promatrači, govore da se povećao broj slučajeva zastrašivanja Srba koji žive u zapadnoj Slavoniji nakon što su hrvatske vlasti preuzele kontrolu nad tim područjem. Veliki broj slučajeva kršenja ljudskih prava počinili su pripadnici Hrvatse vojske, koji su ostali u Sektoru još najmanje 10 dana nakon završetka vojnih operacija.

33. U selu Bukovčani hrvatski vojnici su prijetili starijoj ženi čije su imanje zaposjeli, te su joj jednom prilikom prislonili nož uz grlo tražeći informacije o sakrivenom oružju. Ona je kasnije odlučila da napusti svoj dom kroz Operaciju siguran prolaz, ka Bosni. U Brusniku, oficiri Hrvatske policije su, navodno, objesili zvona oko vratova lokalnih Srba i prisiljavali su ih da bleje i jedu sol. Nakon tog incidenta je zapovjednik smijenio navedenu policijsku jedinicu s dužnosti. Prijavljen je i veliki broj slučajeva uznemiravanja tokom noći, kao što je slučaj kada su pijani vojnici ušli u kuću u Seovici te prijetili i vrijeđali ukućane tražeći alkoholno piće.

34. U selu Skenderovci, osoblje Specijalnog izvjestitelja je istražilo izvještaj o ubistvu starijeg para srpske nacionalnosti, koje se desilo između 10. i 15. maja 1995. godine. Pretragom imanja ubijenih otkriveno je postojanje dvaju lokacija punih crva. S tih lokacija su, prema

izvještaju svjedoka, snage Hrvatske policije sakupljale tijela dan ranije. Terenski službenici su tada otišli do lokalnog groblja i pronašli dva svježe iskopana groba označena križevima koji su bili napravljeni od materijala uzetog s obližnje ograde. Dostupni dokazi ukazuju da hrvatske vlasti nisu provele valjanu istragu o okolnostima ovih ubistava.

35. Specijalni izvjestitelj je dobio informaciju da je šest tijela bačeno u hangar na općinskom groblju u Okučanima. Terenski službenici su 16. maja 1995. godine vidjeli tijela tri starije osobe na podu hangara, te prijavili slučaj zvaničnicima Ujedinjenih naroda, koji su potom kontaktirali hrvatske vlasti. Specijalni izvjestitelj nije dobio povratnu informaciju o tome je li provedena istraga o ovim slučajevima.

36. Međunarodni promatrači prisutni na području sela Bijela Stijena su 16. maja 1995. godine primjetili tijela devet starijih osoba u jednoj kući. Snage Hrvatske vojske su naredile promatračima da napuste lokaciju zbog 'bezbjedonosnih razloga', a kada su se promatrači vratili nekoliko sati kasnije na tu lokaciju, tijela su bila uklonjena. Vojska nije ponudila objašnjenje ovog slučaja.

37. Dana 6. maja 1995. godine četiri nepoznate osobe su napale monahinje starije dobi iz manastira Sveta Ana (Srpska pravoslavna crkva) u dijelu Zapadnog sektora pod hrvatskom kontrolom. Pretukli su jednu monahinju, razbili prozor i vrata manastira, te ukrali novac. Dvojica počinitelja, obojica hrvatski vojnici, su kasnije uhvaćeni i zatvoreni u Bjelovaru.

38. Postoje brojni vjerodostojni izvještaji u vezi s otuđivanjem imovine osoba koje su napustile svoje domove zbog vojnih operacija. U jednom od takvih slučajeva, čovjek u civilnoj odjeći je prijetio ženi oružjem u momentu kada ga je ona pokušala spriječiti u krađi zaliha žitarica njenog brata u selu Ladevac, krajem maja. Postoje svjedočenja koja govore o slučajevima prisiljavanja ljudi da prodaju svoju imovinu po nerazumno niskim cijenama.

39. Hrvatske vlasti nisu bile u mogućnosti izvještavati Specijalnog izvjestitelja o pojedincima koji su su bili procesuirani ili uhapšeni zbog krivičnih prekršaja počinjenih u zapadnoj Slavoniji (osim slučaja monahinja u manastiru Sveta Ana) od završetka vojnih operacija početkom maja.

40. Svjedočenja Srba koji su ostali u sektoru, ukazuju da se Hrvatska policija, koja je preuzela odgovornost za bezbjednost stanovništva nakon odlaska vojske, generalno ponašala profesionalno. Međutim, prisustvo mnogobrojnih naoružanih hrvatskih civila, na što policija ne reagira, doprinosi pojačavanju tenzija u danima nakon vojnih operacija.

F. Mjere za uspostavljanje povjerenja

41. U svom javnom obraćanju, Vlada neprestano izražava spremnost da ispoštuje prava srpske populacije sa područja zapadne Slavonije u vezi sa dobijanjem hrvatskog državljanstva, a u skladu sa Zakonom Hrvatske. Od polovine maja, približno 1,070 Srba

koji su nekada živjeli u «Republici Srpskoj Krajini» apliciralo je za dobivanje hrvatskog državljanstva, od čega je 675 dobilo potvrdan odgovor, a ostali još čekaju na odluku.

42. Međutim, do juna je već postalo očigledno da nekadašnje stanovnike «Republike Srpske Krajine» koji su tražili svoja civilna i druga prava u Hrvatskoj, čekaju značajne teškoće. Pošto Hrvatska odbija priznati zvanična dokumenta izdata od strane samoproglašene «Republike Srpske Krajine», cijeli niz dokumenata poput rodnih listova, vjenčanih liostova i smrtovnica, smatraju se nevažećim. Na primjer, postoji izvještaj o starijoj ženi kojoj nije bilo priznato pravo na penziju stečenu nakon muževljeve smrti, jer nije posjedovala «legalan» dokaz da joj je muž mrtav. Rodni listovi koje su izdavale vlasti «Republike Srpske Krajine» u zapadnoj Slavoniji su za hrvatske vlasti nevažeći. Također, u jednom slučaju, o kojem su svjedočili službenici Specijalnog izvjestitelja, ženi je bila zabranjena posjeta mužu u zatvoru u Bjelovaru, jer je njihov vjenčani list izdat u «Republici Srpskoj Krajini» proglašen zakonski nevažećim.

43. Nakon vojnih operacija, Vlada Hrvatske je odmah počela s ponovnim uspostavljanjem civilne vlasti na teritoriju bivše «Republike Srpske Krajine». Postavljeni su ministri od strane centralne Vlade sa zaduženjem kontrole rada administracije, a Hrvatska policija je dobila zadatak obezbjeđenja područja. Jedan od prvih koraka koje su nove vlasti poduzele u pomoći lokalnom stanovništvu, bila je distribucija malih suma novca za kupovinu hrane i ostalih namirnica, kao i uspostavljanje slobodnog lokalnog autobusnog saobraćaja.

44. Za vrijeme svoje misije, Specijalni izvjestitelj se susreo sa predstavnicima lokalnog srpskog stanovništva, koje je predstavljao Veljko Đakula, da bi se informirao o napretku u vezi sa uspostavljanjem povjerenja. Uz predočavanje informacija i činjenica o kršenjima ljudskih prava srpskog stanovništva, predstavnici srpskog stanovništva su istakli spremnost da surađuju s hrvatskim vlastima u uspostavljanju struktura civilnog društva u regionu. Specijalni izvjestitelj je razgovarao o tom problemu u nekoliko susreta sa ministrom Ivanom Majdakom, predstavnikom Vlade Hrvatske za zapadnu Slavoniju. Prema riječima gospodina Majdaka, vlasti su odlučne da uključe lokalno srpsko stanovništvo u strukture lokalne administracije.

45. Međutim, čini se da Vlada reagira prilično sporo u procesu uspostavljanja civilnih inicijativa koje bi uključivale značajniji broj pripadnika srpske populacije. Tek početkom juna su formirani provizorni odbori u svakoj od četiri općine u regiji, gdje je dopušteno lokalnom stanovništvu sudjelovanje u planiranju budućnosti regiona. Ovi odbori, čija uloga je svedena na savjetodavnu, sastavljeni su od pet predstavnika – tri hrvatska i dva srpska predstavnika. Do kraja juna ovi odbori još nisu počeli raditi.

46. U vezi sa policijskim snagama, Vlada je izjavila da je 50 oficira Hrvatske policije srpske nacionalnosti uključeno u policijske snage koje su raspoređene na područje bivše «Republike Srpske Krajine» u zapadnoj Slavoniji.

47. Osnovna škola u Pakracu (jedina škola koja postoji u tom području od polovine juna), ima odjeljenja u Gavrinici i Seovici gdje školu pohađaju isključivo djeca srpske

nacionalnosti. Prema izvještajima, nastava se u ovim odjeljenjima izvodi isključivo uz upotrebu latiničnog pisma, što je velika promjena za učenike koji su naučili samo ćirilično pismo koje su koristili u školskom sistemu takozvane «Republike Srpske Krajine». Ime škole, koja je nosila naziv po antifašističkom heroju iz Drugog svjetskog rata, je promijenjeno, a prva lekcija učenicima je uključivala pjevanje hrvatske himne. Prema Zakonu Hrvatske, nacionalne manjine koje čine najmanje 8 postotaka ukupne populacije, u što spada srpska manjina, imaju pravo na školovanje na vlastitom jeziku. Međutim, ova odredba još uvijek nije adekvatno primjenjena u većem dijelu Hrvatske, i nema nagovještaja da će biti implementirana u zapadnoj Slavoniji u bližoj budućnosti.

48. Većina osoba koje su radile kao nastavnici u «Republici Srpskoj Krajini» su prebjegli na područje Bosne i Hercegovine pod srpskom kontrolom. Od 10 nastavnika koji su ostali do kraja juna, samo 4 od njih (nastavnici prirodnih nauka) je dobilo ponudu da ostanu na poslu. Ovo se desilo usprkos uvjeravanjima koja su hrvatske vlasti dale Specijalnom izvjestitelju da će svi nastavnici koji su ostali na tom području moći zadržati posao u školama. Ostali nastavnici koji rade u školi u Pakracu, u nekadašnjem području pod srpskom kontrolom, stigli su iz dijela grada pod hrvatskom kontrolom.

49. Važan test kada su u pitanju dugoročne prognoze stanja sigurnosti u Sektoru dogodit se u naredna dva mjeseca, kada hrvatske vlasti očekuju povratak oko 14.000 Hrvata raseljenih ratnim dešavanjima iz 1991. godine. Vlada se nije očitovala po pitanju spremnosti da implementira istovremeni povratak Srba, također raseljenih prije četiri godine, na teritorij pod hrvatskom kontrolom.

50. Vrijedno je napomenuti da je značajan doprinos uspostavljanju povjerenja u zapadnoj Slavoniji dala koalicija 11 hrvatskih nevladinih organizacija, pod imenom Koordinacija organizacija za ljudska prava. Ova grupacija je otvorila ured u Gavrinici gdje se raspravlja o slučajevima vezanim za stanje ljudskih prava i daju se besplatni pravni savjeti.

G. Zaključci

51. Hrvatske vlasti su odgovorne za kršenje ljudskih prava i humanitarnog zakona za vrijeme i nakon vojnih operacija u zapadnoj Slavoniji. Većina takvih slučajeva je bila ozbiljnog karaktera, ali nisu poprimili oblike masovne pojave. Tačan obim kršenja ljudskih prava zahtijeva daljnju istragu. Odbijanje Vlade Hrvatske da odobri pristup međunarodnim promatračima lokacijama gdje su se vodile vojne operacije tokom prve sedmice vojne ofanzive, stvorilo je ozbiljne poteškoće u utvrđivanju objektivnih činjenica o događanjima. Osim toga, de facto vlasti bosanskih Srba su opstruirali proces intervjuiranja srpskih izbjeglica iz zapadne Slavonije, sprječavajući terenske službenike Specijalnog izvjestitelja da im priđu.

52. Vlasti «Republike Srpske Krajine» su odgovorne za bombardiranje brojnih civilnih područja što čini ozbiljno kršenje humanitarnog prava.

53. Postoji ozbiljna zabrinutost kada je u pitanju vjerodostojnost informacija koje su dostavile hrvatske vlasti, a koje se odnose na broj osoba ubijenih tokom vojnih operacija, posebno civila. Čini se da da najveće razlike leže u tumačenju termina «civilno stanovništvo». Usprkos tome, vjerodostojni podaci koje su prezentirali brojni međunarodni izvori, pokazuju da je broj smrtnih slučajeva civila mnogo veći od onog kojeg je prezentirala Vlada.

54. Generalno se čini da je većina zatočenika imala korektan tretman. Međutim, postoje izvještaji o slučajevima fizičkog i psihičkog zlostavljanja, te drugih oblika degradirajućeg odnosa. Pravni status oslobođenih zatočenika nije jasan i predstavlja jedan od elemenata koji utječu na odluku o napuštanju područja zapadne Slavonije.

55. Ogromna većina srpskog stanovništva je već napustila, ili je odlučna napustititi, područja zapadne Slavonije. Izgleda da je strah od mogućih reperkusija glavni razlog za ovakav egzodus. Hrvatske vlasti i međunarodne organizacije nisu učinili sve što su mogli da spriječe ovaj egzodus. Kontradiktorne izjave hrvatskih zvaničnika date tokom nekoliko prvih dana vojne ofanzive, te kasnije uspostavljanje određenih kriterija za povratak, nisu pomogli uspostavljanju povjerenja u namjere vlasti.

56. Vlasti su preuzele određene korake u uspostavljanju povjerenja i pomaganju suživota među stanovništvom. Međutim, mjere koje su do sada preduzete ne čine se odgovarajućim da bi ispunile navedene ciljeve.

57. Važnu ulogu u uspostavljanju povjerenja je odigrala Koordinacija organizacija za ljudska prava, sastavljena od nevladinih organizacija iz cijele Hrvatske.

H. Preporuke

58. Sve sumnje vezano za događanja koja su se desila na području zapadne Slavonije trebaju se razjasniti, o čemu javnost treba biti obaviještena

59. Hrvatske vlasti trebaju identificirati sve ubijene osobe i dostaviti informacije porodicama nastradalih o okolnostima smrti i mjestu gdje su tijela sahranjena. Ukoliko je neophodno, treba izvršiti ekshumaciju pod nadzorom međunarodnih stručnjaka. Hrvatske vlasti također trebaju krivično procesuirati osobe osumnjičene za počinjene ratne zločine.

60. Pravni status osoba koje su ostale u zatočeništvu treba biti razjašnjen u najkraćem mogućem roku, te im treba osigurati pravo na odbranu.

61. Hrvatske vlasti trebaju ubrzati proces uključivanja predstavnika srpskog stanovništva u strukture lokalne administracije.

62. Školski sustav u zapadnoj Slavoniji treba uzeti u obzir kulturni identitet srpskog stanovništva.

63. Međunarodne i lokalne organizacije trebaju nastaviti s nadgledanjem stanja ljudskih prava u regionu.

64. Proces povratka raseljenih osoba treba biti organiziran na način koji garantira poštivanje ljudskih prava cjelokupnog stanovništva, uključujući pravo na imovinu, a također treba uključiti srpsko stanovništvo koje je napustilo područje pod hrvatskom kontrolom prije maja 1995. godine.

II. BOSNA I HERCEGOVINA

A. Sarajevo

65. Specijalni izvjestitelj nije bio u mogućnosti posjetiti Sarajevo za vrijeme svoje posljednje misije zbog pogoršane sigurnosne situacije. Međutim, uzimajući u obzir dramatične događaje koji su se dešavali u tom području, veoma je bitno staviti pitanje ljudskih prava u fokus interesiranja javnosti. Informacije koje se nalaze u najnovijem izvještaju se zasnivaju na informacijama koje su sačinili terenski službenici Specijalnog izvjestitelja, kao i na informacijama dobijenim iz drugih izvora.

1. Napadi na civilno stanovništvo

66. Krajem februara i početkom marta 1995. godine zabilježeni su incidenti s pucnjavom na tramvaje u nekoliko navrata, što je dovelo do reduciranja saobraćaja. U martu je zabilježeno da su bosanski Srbi pucali snajperima na civilno stanovništvo. Dvije mlade djevojke su 23. marta 1995. godine ubijene snajperskom vatrom na Grbavici. Pucnji su došli iz pravca položaja Armije RBiH. Štab Armije RBiH je izrazio žaljenje zbog ovog incidenta i izjavio da je vojnik koji je počinio zločin uhapšen.

67. Krajem aprila se nivo incidenata s pucnjavom povećao i svakodnevno su stizali izvještaji o ranjavanju i ubijanju civila snajperskom vatrom ili granatiranjem. Dana 25. aprila 1995. godine jedan civil je ubijen, a pet ih je ranjeno kada je otvorena vatra na dva autobusa na Sedreniku, dijelu Sarajeva pod kontrolom Armije RBiH.

68. Početkom maja, s isticanjem Sporazuma o prekidu oružanih sukoba, situacija se rapidno pogoršala. Prvi veći napad se desio 7. maja 1995. godine, kada su snage bosanskih Srba granatirale sarajevsko predgrađe Butmir, ubivši 9 ljudi i ranivši 50, od čega su svi bili civili. Dana 16. maja 1995. godine zabilježena je jedna od najtežih vojnih aktivnosti u periodu dužem od godinu dana, pri čemu je ubijeno 3, a ranjeno 26 osoba. Snage bosanskih Srba su minobacačkom vatrom bezobzirno ugrožavali živote civila, ciljajući gusto naseljena područja. I Armija RBiH je provodila vojne aktivnosti u samom gradu, uključujući minobacačku vatru.

69. Nakon zračnih napada NATO snaga 25. maja 1995. godine, srpska odmazda je uključivala granatiranje Sarajeva, kao i drugih «zaštićenih zona» Ujedinjenih naroda,

kao što su Tuzla, Goražde, Srebrenica i Bihać. Teškom artiljerijom s područja Ilidže su ciljani civilni objekti u Hrasnici, pri čemu je dvoje civila poginulo, a više njih je ranjeno. Lokalni izvor je objavio da je u Sarajevu tokom maja 1995. godine ubijen ukupno 41 civil, a 182 ih je ranjeno.

70. U napadu koji se dogodio 18. juna 1995. godine, 7 osoba je ubijeno, a 12 ranjeno, kada su snage bosanskih Srba ispalile granatu na naselje Dobrinja. Ovi civili su ubijeni dok su čekali u redu za vodu, na što su bili primorani, jer su im snage bosanskih Srba prekinule redovnu vodoopskrbu u njihovim domovima. Zabilježeno je da su u bombardiranju u periodu od 18. do 23. juna 1995. godine ubijena 22 civila, a mnogo više ih je ranjeno. Snage bosanskih Srba su 28. juna 1995. godine izvele raketni napad na zgradu državne televizije, pri čemu je poginulo 5 osoba, a ranjeno je mnogo više. U tom napadu su, osim lokalnog osoblja, stradali i strani novinari. Tokom vikenda, 1. i 2. jula 1995. godine snage bosanskih Srba su još jednom neselektivno bombardirale Sarajevo pri čemu je ubijeno 13 civila. Bombardiranje civilnih meta koje rezultira smrću i ranjavanjem civilnog stanovništva se nastavlja i u vrijeme pisanja ovog izvještaja, što je praćeno ponovnim razbuktavanjem oružanih sukoba u regionu.

2. Napadi na osoblje Ujedinjenih naroda

71. Od početka godine postoji šablon po kojem se stalno dešavaju napadi na osoblje Ujedinjenih naroda. Mirotvorci Ujedinjenih naroda su često mete napada, što ponekad dovodi i do smrtnih slučajeva. Tako su, na primjer, 14. i 15. aprila 1995. gdoine dvojica francuskih vojnika ubijena, ali nije bilo moguće utvrditi koja od zaraćenih strana je odgovorna za napade. Drugi napad je zabilježen 11. maja 1995. godine kada je francuski vojnik bio teško ranjen snajperskim hicem. U napadu koji se dogodio 16. maja 1995. godine tri minobacačke granate su pogodile zgradu firme Hidrogradnja, u kojoj se nalazilo sjedište civilnog osoblja Ujedinjenih naroda. U napadu nije bilo stradalih. Procijenjeno je da je vatra otvorena s pozicija pod kontrolom vojske bosanskih Srba.

72. Nakon zračnih napada NATO snaga u maju, situacija na terenu se znatno pogoršala. U dva napada na Vrbanja mostu u Sarajevu, 26. i 27. maja 1995. godine došlo je do razmjene vatre između snaga UNPROFOR-a i snaga bosanskih Srba, pri čemu su tri mirovnjaka Ujedinjenih naroda i pet vojnika snaga bosanskih Srba bili ubijeni. Snage bosanskih Srba su ispalili tri fosforne granate na trupe UNPROFOR-a, 7. juna 1995. godine na Vrbanja mostu, pri čemu su prekršili međuarodno humanitarno pravo. Jedan vojnik mirovnih snaga Ujedinjenih naroda je povrijeđen u ovom napadu hemijskim oružjem. Štab komandanta snaga Ujedinjenih naroda u Sarajevu je bio meta napada od strane snaga bosanskih Srba, pri čemu je 5 osoba povrijeđeno.

73. Hapšenje osoblja Ujedinjenih naroda i predstavnika drugih međunarodnih organizacija je postalo ozbiljan problem od početka godine. Obje strane učestvuju u tome, ali u mnogo većoj mjeri snage bosanskih Srba. Međunarodne organizacije posebno ističu uznemiravanje lokalnog osoblja koje radi za njih.

74. Uzimanje osoblja Ujedinjenih naroda kao taoca od strane snaga bosanskih Srba, nakon zračnih udara NATO snaga u maju, suočilo je međunarodnu zajednicu s velikom krizom. Taoci su uzimani u nekoliko navrata nakon zračnih napada 25. i 26. maja 1995. godine, te se broj zatočenih popeo na konačnih 370 osoba. Snimci prikazani na televiziji su pokazivali neke od tih talaca vezanih za vojne objekte. Tom prilikom, taoci su bili korišteni kao živi štit koji je trebao spriječiti zračne udare NATO snaga protiv vojnih meta vojske bosanskih Srba. Talačka kriza je trajala tri sedmice do konačnog oslobađanja svih talaca 18. juna 1995. godine.

75. Osim toga, od početka godine, snage bosanskih Srba su zatočile sljedeće osobe na periode u trajanju do tri mjeseca: novinara iz Jordana, bosanskog novinara otetog s vozila snaga Ujedinjenih naroda, lokalnog prevodioca koji je radio za UNPROFOR, pet uposlenika nevladine organizacije Ljekari bez granica, radnika njemačke nevladine organizacije i dvoje državljana Švicarske.

76. Armija RBiH je također bila odgovorna za zatočavanje i loš tretman osoblja međunarodnih organizacija. Početkom februara 1995. godine dvije osobe, od kojih je jedna bila lokalni uposlenik UNHCR-a, otete su iz vozila snaga Ujedinjenih naroda i držane su u zatočeništvu do 20. marta 1995. godine. Zvaničnici UNPROFOR-a su 28. aprila objavili da su vojne vlasti uhapsile njihova četiri lokalna uposlenika pod optužbom za špijunažu. Nije došlo do suradnje na koju je Vladu Bosne i Hercegovine obavezivao Sporazum o statusu snaga, što se posebno odnosi na pravo pristupa zatvorenicima, koje je u ovom slučaju bilo prekršeno usprkos apelima Specijalnog izvjestitelja Glavnog tajnika UN-a. Vladine snage su 22. maja 1995. godine zatočile tri lokalna uposlenika UNPROFOR-a zbog toga što nisu posjedovali radne dozvole. Kasnije su svi bili oslobođeni.

77. Stalna ometanja slobode kretanja su ograničila aktivnosti snaga Ujedinjenih naroda u mirotvornom i humanitarnom aspektu njihovog posla. Vozila UNPROFOR-a su bili meta napada snaga bosanskih Srba na kontrolnim punktovima, a dolazilo je i do brojnih otimanja vozila snaga Ujedinjenih naroda.

3. Humanitarna situacija

78. Humanitarna situacija u Sarajevu je u ovom trenutku dosegla očajnu fazu zahvaljujući pravoj blokadi dostave humanitarne pomoći koju su postavile snage bosanskih Srba. Od početka godine, situacija je ozbiljna i obustava humanitarnih letova MKCK-a i UNHCR-a je bila ključni faktor u pogoršanju stanja sa zalihama hrane u proteklih nekoliko mjeseci. MKCK-ovi letovi su obustavljeni od 11. marta 1995. godine, kada je MKCK-ov avion, koji se mogao jasno identificirati, pogođen dok se spuštao na sarajevski Aerodrom. Ovo je bilo prvi put od početka sukoba da se takvo što dogodilo. UNHCR-ov zračni most je obustavljen 8. aprila 1995. godine nakon što je teretni avion pogođen vatrom iz lakog naoružanja, nakon čega su de fakto vlasti bosanskih Srba odbile da garantiraju sigurnost. U vrijeme pisanja ovog izvještaja, zračni most je još uvijek obustavljen, što je najduži period obustave u njegovoj historiji.

79. Bez humanitarnog zračnog mosta, transport kroz teritorije pod kontrolom Srba je jedini način dostave hrane u Sarajevo. Ovo je uzrokovalo mnogo poteškoća, jer je potrebna saglasnost de fakto vlasti bosanskih Srba i često se nameću ograničenja na slobodu kretanja. Početkom maja 1995. godine, UNHCR je izvijestio da su količine hrane koje su dolazile do Sarajeva dosta manje od onih koje su potrebne da bi se zadovoljile minimalne potrebe stanovništva. Do juna 1995. godine, nestašica hrane u Sarajevu je dosegla veoma kritičan nivo. Zalihe hrane u domaćinstvima nestaju, a procjenjuje se da veliki dio stanovništva u potpunosti ovisi o humanitarnoj pomoći. UNHCR je 8. juna 1995. godine odnio svoje posljednje zalihe hrane sa sarajevskog Aerodroma u grad, a predviđalo se i da će glavna pekara koja snabdijeva grad hljebom ostati bez brašna uskoro. Procijenjivalo se da će normalna raspodjela pomoći koja se dešava svake druge sedmice zadovoljiti samo 15% potreba.

80. Čak je i početkom maja, prije potpune eskalacije sukoba, izvještavano da se situacija s komunalijama pogoršava, jer nije bilo plina u čitavom gradu. Nakon NATO-vih zračnih napada 25. i 26. maja 1995. godine, vlasti bosanskih Srba su izvršile dodatni pritisak na komunalije tako što su prekinule opskrbu električnom energijom i vodom. Ovo predstavlja veoma ozbiljan problem jer je 80% opskrbe vodom pod kontrolom vlasti bosanskih Srba. Mala količina električne energije koja je dostupna, dovoljna je samo hitnim službama kao što su vladine operacije i bolnice. Za osvetu, Vlada je prekinula snabdijevanje električnom energijom područja u blizini Sarajeva koje drže bosanski Srbi, kao što su Ilidža, Hadžići i Rajlovac. Svjedoci daju uznemirujuće izjave o civilima u Sarajevu koji su satima zatočeni u skloništima, prvodeći noći u mraku i dane u potrazi za vodom.

B. Kršenje ljudskih prava civila u drugim područjima koje je UN označio kao "sigurna područja"

81. Nastavljeno ciljanje civilnih područja i sprječavanje dostave humanitarne pomoći pokazuje vrlo raširenо zanemarivanje sigurnosti i dostojanstva civilnog stanovništva u "sigurnim područjima" UN-a. Specijalni izvjestitelj nije bio u mogućnosti da posjeti ova područja tokom nedavne misije, a informacije iznesene u ovom izvještaju proizašle su iz izvještaja njegovog terenskog osoblja i drugih izvora.

82. Za osvetu za NATO-ove zračne napade, snage bosanskih Srba su granatirale "sigurna područja" 25. maja 1995. godine. Granatiranje Tuzle toga dana će biti zapamćeno kao jedno od najgorih masakara u trogodišnjem ratu. Napad se desio jednog proljetnog dana u večernjim satima u dijelu grada s kafićima koje je posjećivala omladina ovog grada, a rezultiralo je smrću 71 osobe i ranjavanjem 151 osobe, od kojih je 33 bilo u kritičnom stanju. Žrtve su bile rezulat ispaljivanja jednog minobacačkog projektila. Žrtve su bile pripadnici svih etničkih grupa i bile su većinom između 18 i 25 godina starosti, a najmlađa je imala samo dvije i po godine. Barbarizam ovog napada je naglašen mladošću i ranjivošću ovih žrtava. Izvještaji svjedoka su dali potresne opise kako su udovi i drugi dijelovi tijela bili rasuti po ovom području.

83. Istog dana, drugo UN-ovo "sigurno područje" je također bilo granatirano. U Goraždu, danak je uključivao smrt pet osoba i ranjavanje pet drugih osoba. Navodi se da je u Srebrenici dvoje djece ubijeno i petero ljudi ranjeno, a Bihać je također napadnut. Žepa je bila jedino UN-ovo "sigurno područje" koje je izbjeglo granatiranje toga dana. Kao što je prethodno spomenuto, Sarajevo je također granatirano. U vrijeme pisanja ovog izvještaja, humanitarna situacija u enklavama je bila teška zbog ozbiljnih poteškoća sa kojima se susreću konvoji s hranom pri dobivanju dozvole od de fakto vlasti bosanskih Srba.

84. Prije ovog drastičnog preokreta događaja, ciljanje civilnih područja u UN-ovim "sigurnim područjima" je bio problem od početka godine. Navodi se da je 10. aprila deset granata palo na grad Tuzlu. Jedna je pala na školsko zemljište u toku trajanja nastave, ali nije eksplodirala. Početkom maja 1995. godine, navodi se da je na Tuzlu palo 13 granata, što je kao rezultat imalo ranjavanje 18 osoba. Vojska bosanskih Srba je 25. marta 1995. godoine pucala iz zone isključenja u radijusu od 20 kilometara na "sigurno područje" Goražde, što je za posljedicu imalo civilne žrtve.

85. U Bihaću, od početka godine, dešavale su se neprestane borbe koje su kao rezultat imale civilne žrtve. Navodi se da je humanitarna situacija u bihaćkoj enklavi bila izvor zabrinutosti tokom čitave godine. U aprilu i maju, UNHCR je izrazio zabrinutost zbog kritične situacije s hranom, navodeći da se više od 90% stanovništva suočava s ekstremnim nedostatkom hrane. Primljeni su izvještaji o ljudima koji preskaču jedan ili dva obroka dnevno i prodaju ličnu imovinu da bi platili ogromne cijene hrane na crnom tržištu. Teškoće pristupa konvoja su naglašene. U vrijeme pisanja ovog izvještaja, humanitarna situacija je krajnje kritična i primljeni su izvještaji o smrti jednog malog djeteta i starijeg čovjeka uzrokovane glađu.

86. Polovinom juna, primljeni su izvještaji o granatiranju Doboja koje je izvršila Armija RBiH, a u ovim napadima je bolnica nekoliko puta pogođena i bilo je žrtava.

87. U vrijeme pisanja ovog izvještaja, izražava se zabrinutost oko prijetnji na civilne živote zbog ozbiljnih borbi u Bihaću, Goraždu i Srebrenici, kao i u drugim područjima kao što je koridor Brčko.

C. Banja Luka

88. U svom izvještaju od 21. aprila 1995. godine (E/CN.4/1996/3), Specijalni izvjestitelj je skrenuo pažnju na povećani progon nesrba u području Banje Luke. Nakon hrvatske ofanzive u zapadnoj Slavoniji, nastavljaju se izvještaji o zloupotrebi ljudskih prava počinjenih protiv nesrpskog stanovništva, naročito Hrvata, u tom području. Djelimično, razlog povećanju napetosti je priljev nekih 10.000 izbjeglica u sjeverozapadnu Bosnu iz zapadne Slavonije.

89. Početkom njegove nedavne misije, specijalni izvjestitelj je iznio specifičan zahtjev de fakto vlastima bosanskih Srba za dozvolu da posjeti teritorije pod njihovom kontrolom

u sjevernozapadnoj Bosni, a u cilju istraživanja ovih navoda, kao i sakupljanja informacija od izbjeglica o navodnoj zloupotrebi ljudskih prava srpskog stanovništva u zapadnoj Slavoniji. Kako nije dobio dozvolu kao odgovor na svoj zahtjev, specijani izvjestitelj nije bio u mogućnosti iz prve ruke napraviti procjenu situacije. Ipak, tokom njegove misije, Specijalni izvjestitelj je imao sastanak s predstavnicima banjalučkog biskupa Franje Komarice, koji je u to vrijeme protestiro štrajkom glađu. Specijalni izvjestitelj je također obavio telefonski razgovor s biskupom Komaricom. Dok je još uvijek bio u misiji, 2. juna 1995. godine, Specijalni izvjestitelj je izdao saopštenje u kojem izražava svoju zabrinutost za sudbinu nesrpskog stanovništva u Banjoj Luci.

90. Najzamjetljiviji šablon koji je proizašao iz nedavnih događaja je širenje napada na katoličko svećenstvo i objekte Katoličke crkve. Specijalni izvjestitelj je primio brojne izvještaje o eksplozijama u katoličkim crkvama i zgradama koje su dovele do požara i materijalne štete na mnogim lokacijama u regionu, uključujući Vujnoviće, Trn, Saragovaci, Majdan i Motike. Eksplozivni materijal je ubačen u biskupovu rezidenciju u Banjoj Luci u više navrata u maju i junu, a primljeni su i izvještaji o napadima na kuće svećenika. Najozbiljniji ovakav incident se desio 12. maja 1995. godine, a rezultat je bio smrt dviju osoba. Tada su katolička crkva i župni dvor zapaljeni nakon eksplozije, a u ruševinama su pronađena pougljenjena tijela svećenika i časne sestre.

91. U drugom incidentu, navodi se da su 7. maja 1995. godine paramilitarne snage ušle u samostan u Petričevcu, okupile sve redovnike i časne sestre i digle u zrak zgradu. Tokom ovog incidenta, najstariji svećenik je umro, navodno od srčanog udara. Ostatak svećenstva je onda istjeran, a našli su utočište kod banjalučkog biskupa. U slučaju koji se desio 17. maja 1995. godine, navodi se da su naoružani muškarci u civilu pretukli i maltretirali katoličkog svećenika i dvije časne sestre u njihovoj kući u selu Trn. Na meti su bili zgrade i osoblje nevladine katoličke organizacije Karitas.

92. Slučaj nasilnog izgona se desio 4. maja 1995. godine kada su vojnici odveli dvije grupe katoličkih časnih sestara iz samostana u Bosanskom Aleksandrovcu i Novoj Topoli. Odvedene su na most u Bosanskoj Gradišci koji povezuje Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku i natjerane da ga pređu. Časne sestre nisu fizički zlostavljane tokom izgona, ali morale su preći preko mosta punog mina.

93. Postoje slični izvještaji o napadima i mučenjima katoličkih svjetovnjaka i hrvatske zajednice. Navodi se da je 14. maja 1995. godine počinjeno naročito brutalno ubistvo u kojem je jedan stariji par bosanskih Hrvata ubijen u svom domu u Motikama. Navodi se da je mužu odrubljena glava.

94. Izviješteno je da se veći incident izgona desio 27. maja 1995. godine kada je grupa naoružanih vojnika u uniformama ušla u selo Sargovac, istjerala nekih 50 Hrvata iz svojih domova i autobusom ih odvela u pravcu Laktaši – Bosanska Gradiška. Nije im bilo dozvoljeno da išta ponesu sa sobom, a morali su predati ključeve svojih kuća i identifikacijske dokumente. Neki od starijih ljudi koji su odbili da odu su pretučeni, te su utjerani u autobus. Drugim Hrvatima iz Saragovca i okruženja su prijetili da će i oni također biti istjerani u bližoj budućnosti. Navodi se da su se izbjeglice iz zapadne Sla-

vonije uselile u prazne kuće. Grupa od 50 Hrvata je konačno smještena u hotele iz kojih su još jednom istjerani jer lokalne vlasti koje su ih smjestile više nisu željele da budu uključene u ovu situaciju.

95. U svom izvještaju od 21. aprila 1995. godine, Specijalni izvjestitelj se osvrnuo na uhićenja praktično čitavog lokalnog vodstva muslimanske humanitarne organizacije Merhamet 28. februara 1995. godine. Jedan broj uhićenika drže u vojnom zatvoru od tada, a nedavni izvještaji su potvrdili da su devetorica od ukupnog broja uhićenika službeno optuženi za špijunažu.

96. Specijalni izvjestitelj konstatira da su ovi incidenti bili popraćeni razvojem događaja na zvaničnoj razini, a koji se tiču istjerivanja ljudi iz njihovih domova. Popis stanovništva je obavljen u maju koji je zahtjevao od vlasnika domova da daju detalje o vlasnišvu nad imovinom i pitalo da li bi bili voljni da zamijene svoje kuće. Navodi se da su neki od onih koji su popunjavali ovaj upitnik za popis stanovništva bili istjerani iz svojih domova. Nadalje, zakon o zamjeni imovine je donesen 17. maja 1995. godine i dopušta građanima "Republike Srpske" hrvatskog ili muslimanskog porijekla da zamijene imovinu sa Srbima iz Hrvatske i regiona koje ne kontroliraju Srbi u Bosni i Hercegovini.

D. Centralna Bosna i mostarsko područje

97. Misija Specijalnog izvjestitelja u ovaj region uslijedila je nakon misije u isto područje godinu dana ranije, s namjerom da ponovno ispita bilo kakav razvoj događaja koji se desio od tada. Glavna pitanja koja su razmatrana tokom misije su bila: problemi koji predstoje uspostavljanju Federacije Bosne i Hercegovine, povratak izbjeglica i raseljenih osoba, sloboda kretanja, problemi lične sigurnosti, humanitarna situacija i sloboda medija. Specijalnom izvjestitelju je bilo posebno stalo da zapazi kakve mjere su preduzete za izgradnju povjeranja u cilju podržavanja mirnog suživota Hrvata, Muslimana i Srba. Ovaj dio izvještaja predstavlja otkrića Specijalnog izvjestitelja na završetku misije. Detaljan izvještaj koji će dati potpune informacije o kršenjima ljudskih prava u ovom području će biti pravodobno napisan. Misija Specijalnog izvjestitelja je pokrila između ostalih mjesta jedan broj gradova koji spadaju u de fakto državu "Herceg-Bosnu"[62].

98. Tokom posjete, Specijalni izvjestitelj je težio da istraži opsežna pitanja koja su gore spomenuta, a naročito u vezi njihovog utjecaja na lokalnoj razini. Specijalni izvjestitelj je otkrio da je u općini Tomislavgrad u kojoj Hrvati imaju prevlast situacija mirna i da se desio pozitivan razvoj događaja. Navodi se da se napredak desio u procesu uspostavljanja Federacije, sa stvaranjem kantona koji se čini da teče glatko. Vjerska tolerancija prema muslimanskoj manjini je također primjećena. U gradu postoji džamija i od muslimanske zajednice se zatražilo da pozove hodžu ili imama. Glavni problem s kojim se grad suočava je veoma loša ekonomska situacija. Postoji malo industrijskih aktiv-

[62] De fakto državu "Herceg-Bosnu" kontroliraju Hrvati, nalazi se na zapadu Bosne i Hercegovine i nastala je 1992. godine. Ima u potpunosti razvijenu institucionalnu strukturu s vlastitom vladom, parlamentom, sudstvom, policijskim snagama i vojskom. Koristi valutu i jezik Republike Hrvatske. Od osnivanja Federacije Bosne i Hercegovine, ovo područje je sastavni dio Ferderacije.

nosti u području, te je ovo dovelo do kritične nezaposlenosti; samo 8% stanovništva je zaposleno. Iako ovo predstavlja problem za sve, čini se da je muslimanska manjina posebno pogođena. Muslimani se jako oslanjaju na humanitarnu pomoć i u mogućnosti su da dobiju samo fizičke poslove koje Hrvati ne žele. Još uvijek postoje dokazi o nepovjerenju u odnosima između ove dvije grupe jer Muslimani navodno nisu zastupljeni u policijskim snagama ili u oblasti obrazovanja. Problem izbjeglica i raseljenih lica je gorući u Tomislavgradu, a zbog nedostatka smještaja mnoge osobe su zauzele napuštene kuće. Vlasti se suočavaju sa znatnim problemima pri traženju smještaja za njih, te nastoje osnovati kolektivni centar da bi ih zbrinuli.

99. U raspravama koji se tiču Livna, Specijalni izvjestitelj je bio zabrinut jer je otkrio da se zadržao neprijateljski stav prema manjinskom muslimanskom stanovništvu. Specijalni izvjestitelj je informisan da je nekih 80% Muslimana već napustilo ovo područje i da se iseljavanje nastavlja zbog političkog pritiska. Nastavljaju se primati izvještaji o kršenjima ljudskih prava, uključujući deložacije iz stanova, diskriminaciju pri zapošljavanju, oskvrnuća džamija, zastrašivanja i fizičke napade. Navodno, treba kriviti općinske institucije za lošu zaštitu prava manjina. Navodi se da oni postavljaju prepreke Merhametu i lokalnom Crvenom križu pri podjeli pomoći lokalnoj muslimanskoj zajednici. Livno je u blizini borbene linije i granatiranje s položaja vojske bosanskih Srba se nastavlja. Specijalni izvjestitelj namjerava dodatno istražiti stanje ljudskih prava muslimanskog stanovništva u Livnu.

100. Specijalni izvjestitelj je ponovio svoju posjetu Bugojnu iz jula 1994. godine i zaključio je da je situacija hrvatske i srpske manjine u tom gradu još uvijek nezadovoljavajuća. Ove manjinske skupine se još uvijek ne osjećaju integrirane u ovo područje s muslimanskom prevlasti i nedostaju im predstavnici u administraciji, policijskim snagama i kulturnom životu. Ogorčenje zbog nestanka 26 Hrvata u toku rata, čija je sudbina još uvijek nepoznata, je i dalje izvor napetostima. Deložacije iz stanova se nastavljaju, a pitanje povratka raseljenih lica i izbjeglica ostaje neriješeno.

101. Specijalni izvjestitelj je bio veoma ohrabren unaprijeđenjem stanja ljudskih prava u Gornjem Vakufu, koje predstavlja pozitivan primjer saradnje između Hrvata i Bošnjaka. Uistinu, imao je priliku da se susretne sa gradonačelnicima obje zajednice na istom sastanku i primijetio je svjesnost i poštovanje problema s kojima se i jedni i drugi susreću. Ove zajednice su još uvijek prilično razdvojene u nekim pogledima, imaju odvojene policijske snage i medicinske centre, ali postoje naznake o povećanju saradnje. Postoji nekoliko zajedničkih ekonomskih projekata poznatih kao "Selo mira". Glavni problem s kojim se susreće ova općina je pitanje finansijskih sredstava i materijala za obnovu. Ustrajan problem za izbjeglice i raseljena lica se nastavlja, ali rješenje za ovo se traži na federalnoj, a ne lokalnoj razini.

102. Muslimanska zajednica u Prozoru nastavlja da doživljava veće narušavanje svojih ljudskih prava. Prozor je svjedočio dramatičnim promjenama u stanovništvu zbog sukoba, koje su se desile i u mnogim drugim mjestima. Postoji izrazito smanjenje muslimanskog stanovništva. Broj se smanjio sa 7.500 osoba prije početka sukoba na samo 143 osobe sada. Navodi se da im životna situcija sliči na geto u predgrađu Prozora, te

da im je sloboda kretanja ograničena, ne mogu proći kroz Prozor i nisu u mogućnosti da dobiju posao tamo. Specijalni izvjestitelj je informisan da je nijihova ekonomska situacija veoma loša.

103. Specijalni izvjestitelj je također imao rasprave s predstavnicima gradova Stolac i Čapljina. Obje općine imaju skoro isključivo hrvatsko stanovništvo jer je većina Muslimana i Srba otišla. Stolac je u blizini borbene linije sukoba i na njega je mnogo pucano tokom sukoba. Osnovni uvjeti neophodni za povratak izbjeglica i raseljenih osoba ne postoje. Stanje ljudskih prava manjina je i dalje važna tema u Čapljini. Specijalni izvjestitelj stalno prima izvještaje o deložacijama Muslimana i Srba, te obitelji članova bivše Jugoslovenske narodne armije. Vlasti su nametnule neka ograničenja na ulazak u grad. Navodi se da Muslimani koji su ostali u gradu žive u strahu, te da radije ostaju kod kuće da bi izbjegli uznemiravanje i zastrašivanje.

104. Specijalni izvjestitelj je zadnji put posjetio Mostar u julu 1994. godine. Kroz nastojanja Administracije Europske unije u Mostaru, desio se pozitivan razvoj događaja u vezi obnove infrastrukture i ekonomije. U proteklih 10 mjeseci, napravljen je pomak u obnovi škola, s 10 ponovno izgrađenih škola do sada. Administracija Europske unije upravlja projektom izgradnje i planom obnove kuća za više od 3.500 oštećenih zgrada koje se nalaze na obje strane Mostara. U aprilu 1995. godine, uspostavljen je sistem javnog prijevoza, te je opskrba vodom i strujom postala operativna. Da bi se ekonomija ponovno ojačala, Administracija Evropske unije je razvila program za oživljavanje malih poduzeća koji će dovesti do stvaranja 900 radnih mjesta. Administracija Evropske unije je također odigrala ključnu ulogu u popravljanju dijaloga kao puta do rješavanja sporova tako što radi na pomirenju strana.

105. Specijalni izvjestitelj konstantira da se Administracija Evropske unije suočava s problemima kad je riječ o ponovnom ujedinjenju grada. Pitanje slobode kretanja između Istočnog i Zapadnog Mostara je i dalje problem jer trenutno samo 250 osoba sa svake strane može preći s jedne na drugu stranu. Specijalni izvjestitelj smatra da je ovo u potpunosti nezadovoljavajuće, te je tokom svojih sastanaka predložio da se ovaj broj udvostruči. Jedan pozitivan pomak koji je zabilježen u vezi ovoga je da je medicinskom osoblju i pacijentima kojima je potrebna medicinska pomoć dopušteno da se slobodno kreću između Istočnog i Zapadnog Mostara. Nije napravljen pomak u vezi uspostavljanja zajedničkih policijskih snaga, te ovaj nedostatak saradnje očito utječe na nivo kriminala u gradu i sigurnost građana.

106. Nezaposlenost je problem za čitav grad. Međutim, može se primijetiti da manjinske skupine u područjima u kojima prevladava druga nacionalnost više pate, i čini se da su na meti kada se radi o uskraćivanju zaposlenja i otpuštanju s posla kada ga imaju. Primaju se izvještaji da su raseljene osobe i izbjeglice većinskih skupina u ovim područjima u povlaštenom položaju kada se radi o zapošljavanju. Jedna Muslimanka navodi da su ona i devetero drugih Muslimana kao zaposlenici otpušteni 9. maja 1993. godine s posla u Odjelu za finansije u općini Zapadni Mostar, te da se još uvijek pokušavaju vratiti na posao. Također, primljeni su izvještaji drugih Muslimana koji su izgubili posao na početku sukoba i koji se nisu mogli vratit na posao. Deložacije su se

smanjile otkako je Europsla unija preuzela administraciju grada, ali se nastavljaju primati izvještaji, naročito o deložacijama Muslimana u Zapadnom Mostaru, koji je pod kontrolom Hrvata. Muslimanka stara sedamdeset i tri godine deložirana je 12. aprila 1995. godine iz svog stana u Zapadnom Mostaru, a hrvatski par iz Jablanice ju je podvrgnuo nasilnom fizičkom napadu, koji je za posljedicu imao povrede koje su zahtijevale hospitalizaciju. Nadalje, policija Europske unije je zabilježila 159 žalbi o deložacijama koje su navodno uključivale nasilne napade.

107. Manjinske skupine doživljavaju diskriminaciju tako što lokalne agencije nepravedno raspodjeljuju humanitarnu pomoć. Srbi su najviše ugroženi jer nemaju svoju humanitarnu organizaciju koja ih opskrbljuje. Muslimani u Zapadnom Mostaru nisu bili u mogućnosti da uspostave ispostavu Merhameta, koja bi mogla zadovoljiti njihove potrebe za humanitarnom pomoći. Specijalni izvjestitelj je također informiran da su manjinske skupine mobilizirane da obavljaju radne obaveze, koje mogu uključivati kopanje rovova na linijama sukoba u uslovima opasnim po život. Navodi se da su mnogi Srbi i Muslimani primili obavijest da pristupe Hrvatskom vijeću obrane, što je mnoge od njih natjeralo da se kriju kako bi izbjegli tu obavezu. Srbi i Muslimani u Zapadnom Mostaru nisu u mogućnotsti potpuno sudjelovati u vjerskim aktivnostim zbog pomanjkanja pravoslavne crkve i džamije u Zapadnom Mostaru. Izvještaji koje je primio specijalni izvjestitelj ukazuju na to da kršenja ljudskih prava muslimanskog stanovništva u Zapadnom Mostaru, koji je pod kontrolom Hrvata, značajno premašuju kršenje ljudskih prava manjina u Istočnom Mostaru, koje je pod kontrolom Muslimana.

108. Od početka godine, izvještava se o granatiranju Mostara koje sprovodi vojska bosanskih Srba. Od kraja maja granatiranje je pojačano zajedno s pogoršanjem sigurnosne situacije u cijeloj Bosni i Hercegovini, a kao rezultat ima civilne žrtve. Specijalni izvjestitelj prepoznaje duševnu bol roditelja 13 vojnika Bošnjaka koje je Hrvatsko vijeće obrane zarobilo u borbi 1993. godine i koji se još uvijek nisu pojavili i vjeruje da posebni proces koji se bavi pitanjima nestalih osoba na teritoriji bivše Jugoslavije može pomoći da se ovaj problem riješi.

E. Zaključci i preporuke

1. UN-ova "sigurna područja"

109. Desilo se naglo pojačavanje vojnih napada snaga bosanskih Srba na civile koje je za posljedicu imalo masovne gubitke života i povrede. Granatiranje i snajperski napadi su bešćutno i precizno bili ciljani na civile u mnogo slučajeva. Razlog za zabrinutost daje povećanje snajperskih incidenata, naročito jer je poznato da su meta bila djeca. Specijalni izvjestitelj podsjeća na svoj zaključak iz trećeg periodičnog izvještaja (E/CN.4/1994/6) da su snajperski napadi na civile, u cilju ubistva ili namjernog ranjavanja onih koji nisu uključeni u neprijateljstva, ratni zločin. U skladu s tim, snajperisti bi trebali biti među onima kojima se sudi i koji se kažnjavaju za ozbiljno kršenje humanitarnog prava.

110. Specijalni izvjestitelj povlači svoju preporuku iz svog prvog izvještaja (E/CN.4/1992/S-1/9) da se teško naoružanje na teritoriji Bosne i Hercegovina treba odmah neutralizirati tako što će se grupisati pod supervizijom UNPROFOR-a ukoliko je to potrebno. Jasno je da se ova preporuka nije u potpunosti ispoštovala i da je dovela u opasnost sigurnost civilnog stanovništva.
111. Humanitarna situacija je izuzetno teška u ovim područjima zbog toga što de facto vlasti bosanskih Srba konstantno ometaju transport humanitarne pomoći. Kontrola komunalnih postrojenja se koristi kao ratno oružje.

112. Zastrašivanje i uznemiravanje osoblja Ujedinjenih nacija su dosegli nečuvene razmjere. I vlada Bosne i Hercegovine i de facto vlasti bosanskih Srba su u određenoj mjeri krive za izvršavanje ovih dijela. Međutim, de facto vlasti bosanskih Srba snose mnogo veći stupanj odgovornosti shodno ozbiljnosti dijela koje su počinili protiv međunarodnog osoblja.

113. Specijalni izvjestitelj podsjeća strane u sukobu da ovi napadi protiv sigurnosti i časti civila predstavljaju veoma ozbiljnu povredu međunarodnog humanitarnog prava. On poziva sve one koji su za to odgovorni da odmah prestanu sa izvršavanjem ovih dijela.

2. Banja Luka

114. Situacija s položajem manjina u Banjoj Luci se počela naglo pogoršavati od kada je specijalni izvjestitelj alarmirao međunarodnu zajednicu u vezi s ovim problemom u svom izvještaju od 21. aprila 1995. godine (E/CN.4/1996/3). Prisutne su teške povrede ljudskih prava koje uključuju i ozbiljne napade na pojedince i imovinu koji ponekad imaju smrtni ishod. Prisutne su i druge forme zastrašivanja koje primoravaju nesrpsko stanovništvo da napuste ovo područje. De facto vlasti bosanskih Srba su krive što dopuštaju da se nastavi izvršavanje ovih dijela.

115. Specijalni izvjestitelj poziva de facto vlasti bosanskih Srba da osude ove postupke i da poduzmu sve nophodne mjere kako bi osigurali da se ove povrede ljudskih prava više ne dešavaju. On takođe zahtjeva da se odobri pristup njemu ili njegovom terenskom osoblju kako bi iz prve ruke mogli izvršiti procjenu situacije poštivanja ljudskih prava.

3. Mostar

116. Napredak oko ponovnog ujedinjenja Mostara se odvija izuzetno sporo. Sloboda kretanja između dvije strane grada je veoma ograničena i postignut je mali napredak u vezi s uspostavljanjem zajedničkih institucija. Povrede ljudskih prava, naročito protiv muslimanskog stanovništva u Zapadnom Mostaru kojeg kontroliraju Hrvati, nastavljaju biti razlogom za zabrinutost. Takođe, ljudska prava srpskog stanovništva u oba dijela Mostara nisu adekvatno osigurana.

117. Specijalni izvjestitelj urgira objema stranama da u potpunosti surađuju na radu prema brzom ujedinjavanju grada jer bi ovo uveliko olakšalo situaciju u vezi s ljudskim pravima. Kao hitni korak on preporučuje da se udvostruči broj osoba kojima je dozvoljeno da svakodnevno prelaze s jedne strane na drugu. On urgira na vlasti, naročito na vlasti Zapadnog Mostara, da budu izrazito oprezni kako bi ljudska prava nehrvatskog stanovništva bila zaštićena.

118. Specijalni izvjestitelj potiče međunarodnu zajednicu da nastavi sa svojom finansijskom podrškom za neophodne radove na obnovi koji se vrše u Mostaru.

4. Federacija Bosne i Hercegovine

119. Veći napori su neophodni za uspostavljanje federalnih institucija, naročito zajedničkih federalnih policijskih snaga i nezavisnog pravosuđa.

120. Specijalni izvjestitelj snažno preporučuje poduzimanje hitnih koraka kako bi se na federalnom nivou olakšalo donošenje odluka koje se tiču povratka izbjeglih i prognanih osoba.

121. Specijalni izvjestitelj potvrđuje izuzetno važnu ulogu koju ima institucija Federalnog ombudsmana u zaštiti i unaprjeđenju ljudskih prava.

Aneks
PROGRAM SUSRETA SPECIJALNOG IZVJESTITELJA TOKOM MISIJE
(23. MAJA – 2. JUNA 1995. GODINE)

Ponedjeljak, 22. maja 1995. godine

Zagreb

Sastanak s ambasadorima zemalja članica Kontakt grupe na dužnosti u Hrvatskoj i ambasadorom Mađarske (sadašnji predsjednik OSCE – Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi), na poziv poljskog ambasadora.

Utorak, 23. maja 1995. godine

Zagreb

Gosp. Yasushi Akashi, specijalni predstavnik generalnog sekretara
Gosp. Mishel Moussa, šef civilnih poslova, UNPF-a
Gosp. Erkki Heinonen, zamjenik šefa misije – Hrvatska, UNHCR
Gosp. David Riley, zamjenik šefa misije – Bosna i Hercegovina, UNHCR
Gosp. Jan Bolling, oficir za sigurnost, UNHCR
Gosp. Steve Corliss, oficir za sigurnost, UNHCR
Gdin. Alex Braunwalder, šef delegacije – Hrvatska, MKCK
Gdin. Walter Fuellemann, predstavnik MKCK-a
Gdin. Wladzslaw Neneman, zamjenik šefa humanitarnih poslova – Promatračka misija Europske zajednice (ECMM)
Gdin. Milorad Popovac, predsjednik Srpske nezavisne stranke
Gdin. Čedo Prodanović, advokat iz Zagreba
Gdin. Milan Đukić, predsjednik Srpske narodne stranke, potpredsjednik Hrvatskog sabora
Gdin. Veselin Pejnović, potpredsjednik Srpske narodne stranke, član Sabora

Posjeta zatvoru Remetinec u Zagrebu, susret sa srpskim zatočenicima

Srijeda, 24. maja 1995. godine

Zapadna Slavonija

Gosp. Graham Day, koordinator civilnih poslova – Daruvar, UNPF
G-đa Christine McCallum, službenik za civilne poslove – Daruvar, UNPF
Oficiri UNCIVPOL-a
Gosp. Veljko Đakula, vođa srpske zajednice u zapadnoj Slavoniji
Gosp. Obrad Ivanović, vođa srpske zajednice u zapadnoj Slavoniji

Stanovnici srpske zajednice iz Brusnika
Gosp. Ivan Majdak, ministar u vladi Hrvatske
Gosp. Nikola Ivankec, šef policije za region Pakraca
Predstavnici Koordinacije organizacija za ljudska prava

Četvrtak 25. maja 1995. godine

Zagreb

Gosp. Kasim Trnka, Ambasador Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj
Gosp. Ivan Jarnjak, ministar unutarnjih poslova Hrvatske
Dr. Miljenko Aničić, generalni vikar banjalučke biskupije, Zagreb

Konferencija za štampu i intervijui s UNTV-om i UNPF radiom

Međugorje

Pukovnik Samuel Pellicer, zapovjednik, španski bataljon UNOROFOR-a

Mostar

Gradonačelnik Hans Koschnick, administrator Europske unije za Mostar

Petak, 26. maja 1995. godine

Mostar

Gosp. Bill Townsend , službenik za civilne poslove, UNPROFOR
Pukovnik Jan Meijvogel, komesar Zapadne policije
G-đa Michelle Brauen, šef delegacije MKCK-a
Gosp. Jerrie Hulmes, šef UNHCR-a, Međugorje
Gosp. Bacht Karam, službenik programa UNHCR-a, Međugorje
Gosp. Peter Deck, službenik za sigurnost UNHCR-a, Međugorje
Gosp. Tony Smith, službenik UNHCR-a za logistiku, Mostar
G-đa Rowena Judd, terenski službenik UNHCR-a, Međugorje
Ambasador Klaus Metscher, diplomatski savjetnik za Administraciju Europske unije u Mostaru (EUAM) administrator
Sir Martin Garrod, šef osoblja, EUAM
Ambasador Constantine Zepos, ombudsman EUAM-a
Ambasador Bo Kalfors, savjetnik za izbjeglice EUAM-a
Ambasador Skjold Mellbin, šef misije OSCE-a u Sarajevu
Gdin. Hans Birchler, pravni savjetnik EUAM-a
Udruženje žena Bosne i Hercegovine, Istočni Mostar
Centar za ljudska prava – lokalna nevladina organizacija, Međugorje

Marie Stopes International, Mostar
Gosp. Zoran Mandelbaum, predstavnik židovske zajednice
Gosp. Mehmed Dizdar, bivši gradonačelnik Stoca, predsjedavajući koordinacionog odbora Rama-Neretva-Hum

Subota, 27. maja 1995. godine

Mostar

Gosp. Krešimir Zubak, predsjednik Federacije Bosne i Hercegovine
Gosp. Vladislav Pogarčić, zamjenik ministra vanjskih poslova Federacije Bosne i Hercegovine
Gosp. Mijo Brajković, gradonačelnik Zapadnog Mostara
Gosp. Borislav Puljić, zamjenik gradonačelnika Zapadnog Mostara
Gosp. Slobodan Božić, predstavnik Hrvatske zajednice Herceg-Bosna za odnose s organizacijama
Gosp. Hamdija Jahić, zamjenik gradonačelnika Istočnog Mostara
Gosp. Rusmir Čišić, savjetnik gradonačelnika Istočnog Mostara
Muftija Hadži-Smail ef. Smajkić, muftija mostarski
Biskup dr. Ratko Perić, mostarski katolički biskup
Članovi srpske zajednice Zapadnog Mostara
Porodice ubijenih ili nestalih osoba iz Istočnog Mostara

Nedjelja, 28. maja 1995. godine

Tomislavgrad

Gosp. Mijo Tokić, gradonačelnik Tomislavgrada
Merhamet i Udruženje muslimana iz Livna

Gornji Vakuf

Brigadir Andrew Pringle, zapovjednik UN-ovog Sektora jugozapad
Gosp. Jay Carter, viši službenik UN-a za civilne poslove
Gosp. Waheed Wahadullah, odjeljenje za civilne poslove UN-a, Gornji Vakuf
Gosp. Jacques Wadestrand, odjeljenje za civilne poslove UN-a, Bugojno
Gosp. Lane Visser, službenik za vezu UNHCR-a
G-đa Arvase Patel, službenik za sigurnost UNHCR-a
Kapetan Andrzej Sawicki, službenik za vezu UNCIVPOL-a
Pukovnik Khalil, zamjenik zapovjednika Sektora jugozapad

Ponedjeljak, 29. maja 1995. godine

Gornji Vakuf

Gosp. Abdulah Garaca, gradonačelnik Gornjeg Vakufa
Gosp. Ivan Šarić, gradonačelnik Uskuplja

Bugojno

Gosp. Dževad Mlaćo, gradonačelnik Bugojna
Predstavnici Muslimana prognanih iz Prozora
Predstavnici Hrvatskog vijeća Bugojna
Predstavnici srpske zajednice iz Bugojna
Gosp. Jure Jurić, gradonačelnik Prozora

Mostar

G-đa Branka Raguž, ombudsmen Federacije
Gosp. Esad Muhibić, ombudsmen Federacije

Utorak, 30. maja 1995. godine

Mostar

Konferencija za štampu

Čapljina

Gosp. Krunoslav Kordić, gradonačelnik Čapljine

Stolac

Gosp. Anđelko Marković, gradonačelnik Stoca

Srijeda, 31. maja 1995. godine

Dubrovnik

Gosp. Srđ Jakšić, advokat iz Dubrovnika
G-đa. Branka Skansil, advokat iz Dubrovnika
Gosp. Zdravko Bazdan, predstavnik Hrvatskog helsinškog odbora

Četvrtak, 1. juna 1995. godine

Zagreb

Msgr. Franjo kard. Kuharić, katolički nadbiskup
Gosp. Milenko Popović, pravoslavni svećenik
Gosp. Vladimir Primorac , bivši sudija Vrhovnog suda
Gdin. Petar Novoselec, bivši sudija Vrhovnog suda, predsjednik Asocijacije sudija Hrvatske
Gosp. Petar Mrkalj, koordinator ureda Hrvatskog helsinškog odbora, Karlovac
G-đa Veronika Resković, antiratna kampanja – Grupa za direktnu zaštitu ljudskih prava
Gosp. Živko Juzbašić, zastupnik u Saboru
Gosp. Slobodan Lang, ambasador za humanitarne poslove

Petak, 2. juna 1995. godine

Zagreb

Dr. Ivica Kostović, potpredsjednik hrvatske Vlade
Dr. Mate Granić, potpredsjednik hrvatske Vlade i ministar vanjskih poslova
Dr. Adalbert Rebić, direktor, Ured za prognanike
Gosp. BosiljkoMisetić, potpredsjednik hrvatske Vlade, specijalni izaslanik predsjednika Tuđmana za Federaciju
Gosp. Ivan Zvonimir Čičak, predsjednik Hrvatskog helsinškog odbora
Profesor Ivo Banjac, član Hrvatskog helsinškog odbora
General Ray Crabbe, zamjenik zapovjednika snaga UNPF-a

Genocid u Srebrenici

Izvještaj broj E/CN.4/1996/9 od 22. 8. 1995. godine

Pad Srebrenice i ostavka.

SADRŽAJ

Uvod (paragrafi 1 – 3) 505

I. SREBRENICA (paragrafi 4 – 66) 505
A. Opšte primjedbe (paragrafi 4 – 6) 505
B. Situacija u Srebrenici (paragrafi 7 – 9) 506
C. Situacija u Potočarima (paragrafi 10 – 18).....506
D. Putovanje autobusom (paragrafi 19 – 25) 508
E. Putovanje s medicinskim konvojem (paragrafi 26 – 28) 508
F. Putovanje pješke (paragrafi 29 – 36).....509
G. Problem masovnih smaknuća (paragrafi 37 – 44) 510
H. Problem silovanja (paragraf 45) 512
I. Situacija u Tuzli (paragrafi 46 – 50) 512
J. Zaključci (paragrafi 51 – 59) 513
K. Preporuke (paragrafi 60 – 66).....514

II. KONCEPT "SIGURNIH ZONA" (paragrafi 67 – 93).....514
A. Razvoj koncepta (paragrafi 67 – 74).....514
B. Implementacija koncepta (paragrafi 75 – 86) 516
C. Zaključne primjedbe (paragrafi 87 – 93) 519

III. SASTANAK U SEGEDINU (paragrafi 94 – 123) 520
A. Sudski proces (paragrafi 98 – 100) 521
B. Zakon o državljanstvu (paragrafi 101 – 103) 521
C. Nezavisni privredni sindikati (paragraf 104) 522
D. Sloboda medija (paragrafi 105 – 108) 522
E. Diskriminacija manjina u vezi sa obrazovanjem (paragrafi 109 – 112).....523
F. Potiskivanje kulturnog nasljeđa (paragraf 113).....523
G. Nasilna mobilizacija izbjeglica (paragrafi 114 – 119) 524
H. Crna Gora (paragraf 120) 525
I. Logor Tarčin u Bosni i Hercegovini (paragraf 121).....525
J. Zaključci i preporuke (paragrafi 122 – 123).....525

IV. OPĆI ZAKLJUČCI O MANDATU (paragrafi 124 – 129).....525

ANEKS:
POPIS SVIH PERIODIČNIH IZVJEŠTAJA O LJUDSKIM PRAVIMA NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE KOJE JE PODNIO GOSPODIN TADEUSZ MAZOWIECKI, SPECIJALNI IZVJESTITELJ KOMISIJE ZA LJUDSKA PRAVA 527

Uvod

1. Gospodin Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, izvjestio je 27. jula 1995. godine predsjedavajućeg Komisije o svojoj odluci da prekine svoj mandat[63].

2. U ovom izvještaju iznosi podatke koje je dobio o događajima koji su se desili do datuma njegove ostavke, pa se, prema tome, izvještaj odnosi na pitanja kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava nakon pada Srebrenice.

3. U izvještaju je također izložena i analiza razvoja i implementacije koncepta "sigurnosnih zona", koju je Specijalni izvjestitelj proveo, kao i informacije koje je zaprimio na nedavno održanom sastanku s nevladinim organizacijama iz Savezne Republike Jugoslavije, čiji je rad orijentisan na ljudska prava.

I. SREBRENICA

A. Opće primjedbe

4. Ovaj izvještaj se zasniva na podacima koje je Specijalni izvjestitelj dobio za vrijeme misije u Tuzli, od 22. do 24. jula 1995. godine, kao i na istrazi provedenoj od osoblja Centra za ljudska prava u kooperaciji s odjelom za civilna pitanja UNPF-a (Mirovnih snaga Ujedinjenih naroda). Ova istraga uključivala je razgovore sa prognanicima i sastanke sa pojedincima iz tuzlanske regije, kao što su predstavnici kantonalne i gradske vlasti, lokalnih medicinskih institucija i članovi srpske zajednice. Brojne međunarodne i lokalne nevladine organizacije koje su aktivne u tom području su također kontaktirane, kao što su Ured Visokog komesara za izbjeglice pri UN-u (UNHCR), Međunarodni komitet Crvenog križa, Ljekari bez granica (Belgija), Posmatračka misija EU, Forum građana Tuzle i Helsinški komitet. Mnoge informacije su stigle i od novinara. Usto, ovaj izvještaj je baziran na informacijama dobivenim iz razgovora s članovima mirovnih snaga UNPROFOR-a, koji su bili prisutni u Potočarima i Srebrenici kad su se događaji opisani u izvještaju dešavali.

5. Tragična odiseja muslimanskog stanovništva iz Srebrenice počela je padom enklave u utorak, 11. jula 1995. godine. Progon cjelokupne muslimanske populacije, koja je brojala između 38.000 i 42.000, dešavao se u sljedećim oblicima:

> Grupa sačinjena uglavnom od žena, djece i muškaraca koji nisu vojno sposobni, krenula je od Srebrenice do glavnog štaba UNPROFOR-a u Potočarima. Tamo su ostali kratko vrijeme, a onda su ih bosanski Srbi[64] nasilno utjerali u autobuse i odvezli do borbene linije kako bi ih evakuirali.

---

[63] Integralni tekst ovog pisma, u kojem navodi razloge za svoju odluku je na početku publikacije, u poglavlju Ostavka

[64] Kadgod se termini "snage bosanskih Srba" ili "de facto vlasti bosanskih Srba" koriste u ovom izvještaju, odnose se, osim ako drugačije nije navedeno, samo na bosanske Srbe koji su u vojnoj ili civilnoj službi de facto administracije kojoj je sjedište na Palama. Nema nikakve veze sa bosanskim Srbima koji su odani Republici Bosni i Hercegovini.

Bolesni i ranjenici su transportovani u Potočare, a onda nakon kratkog vremena do borbenih linija, i to medicinskim konvojem UNPROFOR-ovih vozila, što su organizovali bosanski Srbi.

Grupa vojno sposobnih muškaraca je u dugoj koloni krenula pješke do borbene linije koja je bar nekoliko dana hoda udaljena od Srebrenice.

6. Slijedi opis iskustava svake od ovih grupa na različitim rutama iz enklave.

B. Situacija u Srebrenici

7. Bombardiranje srebreničke enklave zapravo je počelo u četvrtak, 6. jula, i do sljedećeg utorka snage bosanskih Srba su ušle u grad. U ovom periodu, hiljade žena i djece su došli do UNPROFOR-ovog kompleksa tražeći zaštitu. U ovoj grupi bio je mali broj muškaraca. Kompleks vojarni, u kome se nalazio veliki broj ljudi, granatiran je tog poslijepodneva. Ljudi su vrištali i plakali na ulazu, a prema izvještajima bilo je i žrtava – najmanje jedna osoba je poginula.

8. Evakuacija ovih ljudi tekla je tako što je određeni broj osoblje UNPROFOR-a odvezlo u pet kamiona u Potočare, a ostali su krenuli za njima pješke. Skoro 95% osoba su bile žene, djeca i starije osobe. Putovanje do Potočara se opisuje kao potpuno haotično, jer su neki ljudi visjeli zakačeni sa strane autobusa, čak i padali zbog iscrpljenosti, toplote i teških uvjeta. Ranjenici iz bolnice su također evakuirani u Potočare.

9. Postoji i veliki broj izvještaja o masovnom pljačkanju muslimanskih domova koje su počinili vojska bosanskih Srba i srpski civili nakon evakuacije. Navodno su dolazili iz obližnjih gradova i sela kako bi uzimali dobra i stoku. Domove su ispreturali, a imovinu odvozili u kolicima. Neke su kuće čak i spaljenje, a džamije uništene.

C. Situacija u Potočarima

10. Oko 25.000 ljudi je izbjeglo iz Srebrenice, a prve grupe su počele stizati u Potočare u utorak, 11. jula. Oko 5.000 žena i djece je smješteno u UNPROFOR-ovom kompleksu, a ostalih približno 20.000 u fabričkim kompleksima.

11. U srijedu, 12. jula, u jutarnjim satima, snage bosanskih Srba su stigle i opkolile kompleks artiljerijom i tenkovima. Zuzvrat, osoblje UNPROFOR-a je zauzelo položaj oko prognanika. Vojska bosanskih Srba je iznijela plan evakuacije po kome bi se žene, djeca, starije osobe i ranjenici evakuirali prvi. Muškarci od 16 do 60 godina starosti bi bili odvojeni od ostalih. Implementacija ovog plana evakuacije 25.000 ljudi je počela u srijedu, 13. jula, i trajala je dan i po, uz upotrebu 300 autobusa, od kojih u svaki stane 70 osoba. Prijedlog da u svakom autobusu ide i jedan UNPROFOR-ov mirovni posmatrač nije usvojen.

12. Među osobama koje su izbjegle u Potočare bio je samo mali postotak muškaraca (uglavnom nepodobnih za vojsku), i oni su odvojeni od ostatka grupe ad hoc 12. i 13. jula. Prema izvještajima, vojska bosanskih Srba je otišla u fabričke komplekse gdje su prognanici smješteni i odvojila muškarce u male grupe. Neki muškarci, od 15 do čak 74 godine starosti, su također odvojeni od ostalih dok su se pokušavali ukrcati na autobuse sa svojim obiteljima. Jedna žena je opisala kako su njenog oca pretukli dršcima pušaka i odvojili od nje dok je ulazila u autobus. Od tada ga nije vidjela. Jedan međunarodni posmatrač opisuje kako su oca bosanski Srbi otrgnuli od djeteta koje je nosio na rukama i ostavili dijete s nepoznatim osobama. Ovi odvojeni muškarci su odvedeni u kuću pod stražom bosanskih Srba.

13. Također su primljeni izvještaji da su mlade žene otete. U jednom slučaju, 8-10 žena je nestalo. Međutim, imena nestalih žena nisu dostupna.

14. Postojalo je fizičko nasilje nad prognanicima koje su provodili bosanski Srbi, a u najekstremnijim slučajevima je završavalo smrću. Međunarodni posmatrač je opisao pogubljenje muškarca, civila, blizu mjesta gdje su autobusi stajali. On je vidio kako žrtvu na silu odvajaju od velike grupe ljudi. Nedugo zatim je čuo vrisak, otišao da istraži šta se dešava, i vidio da vojnik bosanskih Srba puca muškarcu u glavu. Isti incident je vidio i drugi posmatrač.

15. Drugi pripadnici međunarodnih snaga izvještavaju da su vidjeli i čuli događaje na osnovu kojih su zaključili da su se pogubljenja dešavala. Jedan opisuje da je vidio kako čovjeka tuku dršcima pušaka i odvlače u kuću. Zatim je čuo jedan pucanj i zaključio da je čovjek ubijen. Drugi svjedoci opisuju isti slijed događaja u još dvije prilike. Postoje i izvještaji da su se čuli vriskovi i pucnjevi tokom noći, posebice u blizini polja kukuruza pored kuće u kojoj su muškarci bili čuvani.

16. Tri međunarodna posmatrača su pronašli 9 ili 10 leševa blizu potoka. Sva mrtva tijela su bila u civilnoj odjeći, ležala su licem prema dolje, a glave su im bile skoro potpuno u vodi. Na leđima i bokovima su se vidjele rane od metaka. Još jedan posmatrač je vidio da 10 muškaraca odvode u pravcu mjesta gdje su ti leševi kasnije nađeni. Dva su još posmatrača bili svjedoci iste takve scene kasnije tog dana. Skupina od 6 – 7 leševa u civilnoj odjeći je viđena na drugoj lokaciji; prema izvještajima, smrt je nastupila ili zbog prerezanog grkljana ili zbog fatalne rane od metka.

17. Također postoje osnovani izvještaji da su proganike udarali, nagurivali i prebijali vojnici bosanskih Srba. U nekim slučajevima su ih tukli ako se nisu kretali dovoljno brzo. Jednom prilikom, vojnici bosanskih Srba su otišli u fabrički kompleks i odveli nekoliko muškaraca odjednom. Niko od njih se nije vratio, osim jednog, koji je bio prekriven krvlju i s teškim ozljedama lica. Također postoje izvještaji o verbalnom zlostavljanju civila.

18. Opće stanje prognanika je, prema izvještajima, veoma teško. Vojnici bosanskih Srba su im donijeli hranu i vodu u srijedu, 12. jula, ali to nije bilo dovoljno za sve. Opća atmosfera je odisala panikom, i jedna od pripadnica snaga međunarodnih posmatrača je naglasila da nikad prije nije vidjela toliko straha među ljudima u jednoj skupini.

D. Putovanje autobusom

19. Autobusi i kamioni su putovali od Potočara, do kraja teritorije po kontrolom bosanskih Srba blizu Tišće. Ruta putovanja je išla preko Bratunca i Vlasenice, i put je trajao dva i po sata. Prognanici su zatim pješke išli oko 6 kilometara od barikada na borbenoj liniji do Kladnja, pod kontrolom Vlade BiH.

20. U nekim trenucima su uvjeti putovanja bili izrazito neugodni. Grupe žena, djece i starjih osoba su smještene na kamione koji su bili pokriveni plastičnom ceradom. Temperatura je bila jako visoka, a ventilacije skoro da nije ni bilo. Jedan međunarodni posmatrač je tražio od Srba da podignu ceradu kako bi ljudi mogli disati, ali oni su odbili. Opisuje kako su ljudi nagomilani kao stoka i da im se strah vidio u očima.

21. Još ljudi je odvojeno od grupe tokom putovanja. Prema većini izvještaja, u pitanju su muškarci. Tri muškarca od oko 60 godina starosti su prisiljeni izaći iz autobusa kad je stao na Kravici. Još muškaraca je odvojeno kod barikada na borbenoj liniji. Prema jednom izvještaju, određenom broju muškaraca je dozvoljeno da se ukrcaju na autobus u Novoj Kasabi. Također postoji izvještaj da je 9 žena, dobi uglavnom između 15 i 20 godina starosti, odvedeno iz autobusa u Bratuncu.

22. Postoje i izvještaji da su autobuse zaustavljali vojnici bosanskih Srba i tražili od putnika novac i nakit. Ovi zahtjevi su obično bili popraćeni prijetnjama nasiljem. U jednom slučaju, navodno, vojnik je držao nož pod grlom malog djeteta.

23. Civili bosanski Srbi su i kamenovali autobuse na putu. U jednom slučaju je dijete povrijeđeno u glavu kamenom bačenim na autobus u kome je bilo.

24. Putnici tvrde i da su vidjeli zarobljene muškarce kroz prozor autobusa. Jedan međunarodni posmatrač i prognanik su vidjeli 300 – 500 muškaraca na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi. Jedan svjedok je vidio preko 10 muškaraca, golih do pojasa, sa rukama iza glave. Drugi je vidio skupinu od oko 100 muškaraca blizu Kravice i Konjević Polja, a jedna žena svjedoči da je vidjela svog brata u grupi od oko 20 – 30 zarobljenika.

25. Na putu iz autobusa su također viđeni i leševi, i to posebno na cesti između Bratunca, Konjević Polja i Nove Kasabe. Neka tijela su bila u civilnoj odjeći, prerezanih grkljana ili sa ranama od metaka. Jedna žena svjedoči da je vidjela četiri leša dok je putovala pješke preko ničije zemlje do Kladnja.

E. Putovanje medicinskim konvojem

26.U srijedu, 13. jula, otprilike 65 ranjenika je odvezeno iz Potočara konvojem od sedam kamiona, u pratnji medicinskog osoblja i pripadnika UNPROFOR-a. Konvoj je zaustavljen na punktu bosanskih Srba blizu borbene linije, gdje su Srbi zahtijevali da se pacijenti odvoje. Nekih 30-ak ranjenika su odstranjeni, a samo najteži bolesnici su ostali u vozilima. Prema izvještajima, bolesne i ranjene su bosanski Srbi tukli i naguravali.

Bar jedan čovjek je teško pretučen automatskim oružjem, čovjeka sa slomljenom nogom su natjerali da hoda bez ičije pomoći. Grupu ljudi koje su odstranili s vozila, vojnici su natjerali da provedu noć na jednom polju, na hladnoći i u veoma teškim uvjetima. Navodno je i jedna medicinska sestra odvedena s ovom grupom i silovana tokom noći. Ostali detalji su navedeni u sekciji H u daljem tekstu. Ovu skupinu su natjerali da idu pješke prema borbenoj liniji u zoru.

27. Ostatku konvoja je naređeno da se vrati nazad u Potočare, ali je opet zaustavljen na srpskom punktu, gdje je morao prenoćiti. Prema izvještajima, medicinskom osoblju nije dozvoljeno da se brine o pacijentima, pa je jedan i umro zbog nedostatka liječničke njege. Postoje izvještaji i da su vojnici bosanskih Srba uzimali vrijedne stvari i drugu imovinu od ljudi iz konvoja tokom noći. Sljedećeg dana konvoju je dozvoljeno da nastavi put do bolnice u Bratuncu. U izvještajima se navodi da je više muškaraca odvojeno iz grupe, ali je nepoznato gdje su ovi pacijenti odvedeni.

28. Međunarodni komitet Crvenog križa uspio je evakuirati 88 ranjenika iz Bratunca i Potočara 17. i 18. jula. Kad su svi ranjenici okupljeni u Bratuncu prvog dana evakuacije, njima 23-ima je zabranjeno da idu dalje. MKCK smatra da su oni ratni zarobljenici i traži dozvolu da ih posjeti.

F. Putovanje pješke

29. Vojno sposobni muškarci iz Srebrenice su se okupili na brdu Buljim Jaglić blizu grada, u ponedjeljak, 10. jula. Bili su dio velike kolone od oko 15.000 ljudi koji su krenuli iz grada prema teritoriji pod kontrolom Armije BiH. Kolonu su sačinjavali uglavnom muškarci, i to civili. Prema izvještaju, smatra se da ih je oko 3.000 – 4.000 bilo naoružano, a oko 10.000 nenaoružano. Nekoliko žena i djece je također bilo u ovoj grupi.

30. Ova kolona, od po dvije-tri osobe koje su koračale jedna do druge, protezala se nekoliko kilometara u dužinu. Izvještaji kažu da je formirana tako da su naoružani bili sprijeda, zatim ranjenici, onda civili, i konačno još jedna grupa naoružanih ljudi. Također je bila i nekolicina naoružanih s obje strane kolone.

31. Tokom putovanja, ova velika kolona se razbila u mnogo manjih grupica ljudi. Kasnije u putu bi se te manje grupice spojile i putovale zajedno. Teško je utvrditi tačan slijed događaj jer je tako mnogo ljudi bilo uključeno u konstantno formiranje i razbijanje grupica. Svjedočenja očevidaca daju djelimičnu sliku o svemu što se dešavalo.

32. Preživjeli svjedoče da su bosanski Srbi napadali iz zasjede grupe uglavnom sastavljene od civila[65]. U slučaju bombardiranja Konjević Polja, svjedok opisuje kako je bomba

[65] Pitanje da li se radi o vojnim napadima na civile je veoma bitno kad su u pitanju pravni termini. Kako bi se ustanovila povreda međunarodnih humanitarnih zakona, takvi napadi moraju biti usmjereni na civile. Napadi na vojnike su dozvoljeni u toku rata. Ovo nameće problem u datoj situaciji jer su grupe i kolone sastavljene i od civila i od vojnika. Zato je neophodno istražiti svaki slučaj i utvrditi da li je svaki pojedini napad na određenu grupu predstavljao povredu međunarodnog humanitarnog prava. Bitan faktor koji treba uzeti u obzir je odnos u broju civila i vojnika. Vojnici koji su se predali smatraju se ratnim zarobljenicima i zaštićeni su Ženevskom konvencijom iz 1949. koja se odnosi na ratne zarobljenike.

pala na njegovu grupu te usmrtila i ranila nebrojene osobe. Prema njegovom iskazu, vladao je opći haos, a ljudima su granate otkinule ruke i noge. On je pobjegao tako što je prešao rijeku Jafar, čija voda je postala tamna od krvi i prljavštine. Još jedna osoba svjedoči da je bilo neophodno preći kroz gusto minsko polje, što je bilo još teže zbog nestabilnog psihičkog stanja prognanika u ovoj fazi putovanja. Svjedok je vidio da je 15 ljudi poginulo ili bilo povrijeđeno u ovom području.

33. U brojnim svjedočenjima se navodi da je bilo fizičkih napada na muškarce koji su se predali, i time dobili status ratnih zarobljenika[66]. Ti napadi su dovodili i do njihove smrti. U raznim izvještajima se spominje kako su vojnici bosanskih Srba koristili megafone dok su zahtijevali da se muškarci predaju. Jedan muškarac opisuje da je bio u grupi koju je sačinjavala bar jedna trećina muškaraca civila i na koju je usmjerena paljba na putu između Kravice i Konjević Polja. Njegova grupa se predala i smještena je na livadu pored ceste. Onda opisuje kako su bosanski Srbi ubijali ljude nasumično, hvatali ih za kosu i prerezali grkljan. Ovaj svjedok je oslobođen jer je bio malodoban i ukrcan je na jedan od autobusa koji su putovali iz Potočara. Prema drugom izvještaju, veliki broj muškaraca je poredan uz zid u Novoj Kasabi, i strijeljan. Ostali izvještaji o sudbini grupa muškaraca koji su se predali, opisuju se u sekciji G u daljem tekstu.

34. Izvještaji svakako opisuju i da su snage bosanskih Srba napadale grupe sačinjenje isključivo od vojnika Armije BiH. Bilo je oružane borbe, a svjedoci prenose da su u nekim slučajevima i vojnici bosanskih Srba poginuli ili su zarobljeni[67].

35. Ostali podaci dobiveni iz ovih svjedočenja vode do zaključka da su se civili, bosanski Srbi, priključivali ovim grupama i davali netačne upute za putovanje, pa su zato bosanski Muslimani upadali u zamke. Navodno su bosanski Srbi nosili i uniforme UNPROFOR-a i putovali UNPROFOR-ovim vozilima. Jedan svjedok je opisao kako su vojnici bosanskih Srba nosili UNPROFOR-ove uniforme i pretvarali se da su članovi lokalnog UNPROFOR-ovog tima, te su njegovu grupu uputili na određenu lokaciju. On je pobjegao jer je sumnjao da su prevaranti.

36. Putovanje u ovako teškim uvjetima bilo je veoma opasno. Trajalo je bar nekoliko dana. Ljudi nisu imali dovoljno hrane da bi izdržali putovanje, pa su morali živjeti od jabuka i gljiva koje su našli u šumi. Također su jako teško pronalazili pitku vodu. Brojni su opisi teškog psihičkog stresa kod mnogih putnika, a spominje se i znatan broj samoubistava. U jednom posebno jezivom svjedočenju, svjedok opisuje kako je čovjek pucao sebi u lice, ali nije se ubio, pa je molio ostale da dovrše taj čin.

G. Problem masovnih pogubljenja

37. U gornjem tekstu su navedeni dokazi o masovnim pogubljenjima. U ovoj sekciji se predstavljaju podaci o tome kako su muškarci zarobljeni i onda masovno pogubljeni na različitim lokacijama na otvorenom, u blizini Srebrenice. Jasno je da se ovi navodi ne

[66] Idem
[67] Idem

mogu u potpunosti potvrditi bez pristupa teritoriji pod kontrolom bosanskih Srba. Međutim, djelimični podaci koji slijede u tekstu su očigledno relevantni za ovaj problem.

38. Međunarodni izvor tvrdi da su mjesto okupljanja ratnih zarobljenika oformili vojnici vojske bosanskih Srba na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi.

39. Svjedok iz međunarodnih snaga i jedan prognanik tvrde da su vidjeli između 300 i 500 muškaraca na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi. Bili su većinom u uniformama. Prognanik svjedoči da je vidio gomilu leševa u blizini.

40. Jedan svjedok opisuje da je bio u grupi od nekih 2.000 muškaraca koji su se predali u selu Kravica (i drugi izvještaji potvrđuju da je zarobljen tako veliki broj muškaraca). Svjedok navodi da su ih nakon zarobljavanja razmjestili na različite lokacije. Opisao je nepodnošljivu vrućinu u kamionima i naveo da nisu dobili vode za piće do tačke gdje su ljudi bili prisiljeni da piju sopstvenu mokraću. Opisuje i kako su ih tukli štapovima i mašinskim puškama dok su bili smješteni u zarobljeništvu. Konačno, naveče su ih izveli napolje. Grupe od 5 do 10 muškaraca su odvođene s kamiona, postrojevane i strijeljane od vojnika bosanskih Srba. Svjedok je primijetio da je već oko 100 muškaraca ubijeno kad je on došao na red. Naveo je da su hici ispaljeni i da mu je metak okrznuo nogu. Ležao je nepomično nekoliko sati, praveći se da je mrtav, i onda pobjegao.

41. Dva druga svjedočenja opisuju slijed događaja sličan gore navedenom. Međutim, bez detaljnije istrage se ne mogu utvrditi tačne geografske lokacije ovih događaja. Zbog toga je nemoguće reći da li je mjesto ovih događaja fudbalski teren u Novoj Kasabi, gdje su se ove gnusne stvari navodno desile. Zapravo, prvobitna anliza izjava očevidaca navodi na zaključak da se sve to desilo sjevernije, u blizini Zvornika.

42. Prema izvoru iz međunarodnih snaga, opisuje se da je u subotu, 15. jula, kad je premješten iz Simića u Bratunac, prolazio pored fudbalskog igrališta u Novoj Kasabi. Na fudbalskom terenu je vidio niz od 100 pari cipela i ruksaka. Nedugo zatim vidio je traktor sa prikolicom, na kojoj su bili leševi. Otprilike 500 metara dalje vidio je još jednu gomilu cipela i opreme od oko 20-40 ljudi. Ovdje je vidio kamion-dizalicu koji je nosio leševe. Na kraju, vidio je i beživotno tijelo u udubljenju na cesti.

43. Satelitske fotografije koje je snimila Vlada SAD-a, o kojima postoje brojni izvještaji, a i predstavljene su Savjetu za sigurnost, pokazuju četiri velike parcele svježe kopane zemlje i tragove kamiona na poljanama pored Nove Kasabe. Svaka parcela je veličine oko 100m^2 u području za koje se smatra da je masovna grobnica. Druge fotografije pokazuju iste parcele nekoliko dana prije, kad zemlja nije dirana, postoje i fotografije na kojima se vidi nekih 600 zarobljenika na poljani.

44. Od 14. avgusta 1995. godine, MKCK izvještava da je zaprimio 10.000 zahtjeva za pronalazak nestalih od njihovih članova obitelji nakon pada Srebrenice. Donošenju zaključaka o broju nestalih na osnovu ovih statistika se mora prići s dozom opreza, jer postoje dupli zahjevi za pronalazak nestalih, a osim toga, riješeni slučajevi nisu uvijek prijavljeni MKCK-u. Dramatičan kontrast je da je MKCK uspio pristupiti svega 164 za-

robljenika. Također su tu i izvještaji da su stotine muškaraca mobilizirane u vojsku Vlade BiH, ali tačan broj je nepoznat.

H. Problem silovanja

45. U bolnici u Tuzli je zabilježen velik broj slučajeva silovanja. U jednom slučaju, djevojčica od 14 godina je počinila samoubistvo nakon što su je silovali srpski vojnici. U drugom potvrđenom slučaju, 19-godišnja žrtva je silovana na putu do borbene linije, i to u medicinskom konvoju. Prema raznim izvještajima, dok je konvoj čekao blizu borbene linije, vojnici bosanskih Srba su se ukrcali na vozila u potrazi za sestrom određenog oficira bosanske armije. Jedna žena svjedoči da su je izveli iz autobusa i ispitivali o tome, a onda je vratili u autobus bez da su je povrijedili. Postoji i izvještaj da je druga žena, koja je radila kao medicinska sestra u autobusu, poslije nje izvedena. Bila je odsutna nekoliko sati i vratila se u lošem stanju, tvrdeći da su je trojica vojnika bosanskih Srba silovali. Postoje i drugi izvještaji o silovanjima i otmicama, ali samo je nekoliko konkretnih slučajeva.

I. Situacija u Tuzli

46. Otprilike 13. jula prognanici su počeli pristizati u Tuzlu. Iako je za njih osigurano 11.000 mjesta za smještaj u kolektivnim centrima oko Tuzle, Vlada BiH je insistirala na tome da se svi prognanici transportuju u zračnu bazu. U okolici baze se nalaze mine, sama baza nema sklonište, a ni sanitarnu opremu ni izvor vode za prognanike. Iako su međunarodne organizacije podigle šatore i dovezle ostalu opremu u zračnu bazu, to nije bilo dovoljno za sve pridošle prognanike. 14. jula, vlasti su se složile da se novopridošli smjeste u dostupna skloništa, a prognanici koji su već bili u bazi su transportovani u kolektivne centre. Do 17. jula, procijenjeno je da je oko 17.200 prognanika smješteno u kolektivne centre, dok ih je 5.800 ostalo u zračnoj bazi u Tuzli.

47. Mnogi od prognanika su osobe koje su se selile više puta i živjele su već u Srebrenici kao prognanici u vrijeme kad je ona pala. To su ljudi iz ruralnih područja, koji su navikli na stabilan, statičan način života, pa stalno uznemiravanje na njih ima posebno traumatičan efekat. Razočarani su i osjećaju se izdanima jer međunarodna zajednica nije uspjela da ih zaštiti, unatoč uvjeravanjima da će biti zaštićeni u "sigurnim utočištima".

48. Lokalne vlasti razmatraju sredstva putem kojih bi se osigurao stalan smještaj za cijele obitelji i time im se pružio osjećaj sigurnosti. Ovim putem se zajednica povezuje i tradicionalni način života se može opet uspostaviti.

49. Sudbina muškaraca je uzrok velike zabrinutosti njihovih obitelj i prijatelja. Nestanak tako velikog broja predstavlja specifične praktične probleme u društvu u kome dominiraju muškarci i gdje žene gotovo u potpunosti zavise od muškaraca za sredstva za život. Jedna žena je počinila samoubistvo skočivši u jezero sa svoje dvoje djece jer joj je muž nestao.

50. Lokalne vlasti, lokalne nevladine organizacije i vođe srpskog naroda su Specijalnom izvjestitelju prijavili zlostavljanje i fizičke napade na srpsko stanovništvo u malim selima blizu Tuzle. Srbi tvrde da osjećaju prijetnju od velikog broja pridošlih prognanika koji su se tu nastanili. U Simin Hanu su kuće nekoliko srpskih obitelj opljačkane i spaljenje, a prema izvještajima, lokalne vlasti su vrlo malo učinile po tom pitanju. U Jasenicama Srbina su ubili nepoznati počinitelji dok su pripadnici lokalne policije to posmatrali. Gradonačelnik Tuzle i guverner Kantona osuđuju takvo ponašanje, pa su izdali specijalno naređenje policiji da se pridržava zakona. Također su preduzeli mjere da se oštećenima nadoknadi gubitak.

J. Zaključci

51. Postoje značajni direktni i indirektni dokazi da su se masovna pogubljenja dešavala, kako pojedinaca tako i manjih grupa ljudi. Kad su u pitanju masovna pogubljenja velikog broja ljudi odjednom, dosad prikupljeni dokazi govore u prilog zastrašujućem zaključku da se i to dešavalo. Daljnji zaključci, posebice kad se govori o ukupnom broju pogubljenih i o sudbini onih za koje se ne zna gdje su, ne mogu se donijeti bez pristupa teritoriji pod kontrolom de facto vlasti bosanskih Srba, istrage navodnih mjesta događaja, ekshumacije leševa i njihove obdukcije, kao i bez pristupa dodatnim informacijama o nestalima.

52. Postoje vjerodostojni izvještaji o tome da su vojnici bosanskih Srba silovali žene. Prikupljene informacije govore da se ovo nije dešavalo masovno. Ipak, tu je i činjenica da velik broj silovanja nije prijavljen.

53. U kontekstu oružanih sukoba civili su bili meta granatiranja i ostalih oblika vojnih aktivnosti, koje su rezultirale smrću ili ranjavanjem. Ratni zarobljenici su zlostavljani i, po svemu sudeći, pogubljeni tokom bezobzirnog kršenja međunarodnog humanitarnog prava.

54. Činjenica da je hiljade ljudi nestalo je predmet velike zabrinutosti. Bilo je nemoguće potvrditi izvještaje o tome da su oni zarobljeni.

55. Postoje jasni dokazi o tome da su ljudi fizički napadani, a i pouzdani izvještaji o tome da su ih tukli, naguravali, i to često veoma brutalno.

56. U brojnim situacijama ponašanje prema stanovništvu bilo je nehumano i ponižavajuće.

57. Primjetno je potpuno ignorisanje psihičkog stresa stanovništva, uzrokovano progonom iz Srebrenice, posebno u odnosu na prekidanje rodbinskih odnosa, prijateljstava i uopće veza u zajednici.

58. Postoje i vjerodostojni izvještaji o pljačkanju i uništavanju imovine Muslimana nakon pada Srebrenice.

59. Prema indicijskim dokazima, dolazilo je do napada odmazde prema bosanskim Srbima, civilima koji žive u Tuzli, od prognanika Muslimana iz Srebrenice.

K. Preporuke

60. Od vitalne je važnosti da se ove istrage nastave i da se u tu svrhu dobije pristup teritorijama pod kontrolom de facto vlasti bosanskih Srba. Informacije dobivene iz vojnih izvora, a koje su bitne za otkrivanje slučajeva povrede međunarodnih humanitarnih zakona, trebaju biti dostupne kompetentnim tijelima Ujedinjenih naroda, a posebno Međunarodnom sudu za zločine na području bivše Jugoslavije.

61. De facto vlasti bosanskih Srba trebaju hitno dostaviti podatke o prebivalištu hiljada ljudi koji su, prema izvještajima, još uvijek nestali.

62. MKCK mora dobiti pristup mjestima gdje su ovi zarobljenici smješteni.

63. Međunarodna zajednica mora uložiti znatne napore kako bi se osigurala prava prognanika da se sigurno i dostojanstveno vrate u svoje domove.

64. Međunarodna zajednica treba odmah pružiti pomoć i finansijsku podršku kako bi se prognanicima pomoglo da ponovo sagrade svoj život. Posebnu pažnju treba posvetiti izgradnji trajnog smještaja za ove iseljene osobe.

65. Lokalne vlasti u Tuzli treba da nastave sa naporima da se adekvatno ispoštuju prava srpske manjine.

66. Javile su se brojne optužbe protiv UNPROFOR-a u Srebrenici, koje je nemoguće potvrditi zbog raznih ograničenja i prepreka. Treba provesti istragu pod međunarodnom supervizijom kako bi se ovi navodi potvrdili.

II. KONCEPT „SIGURNIH ZONA“

A. Razvoj koncepta

67. Specijalni izvjestitelj je Komisiji za ljudska prava podnio prvi izvještaj o situaciji vezanoj za ljudska prava na teritoriji bivše Jugoslavije 28. avgusta 1992. godine (E/CN.4/1992/S-1/10). U njemu je veliku pažnju posvetio politici etničkog čišćenja provođenog uglavnom nad muslimanskim stanovništvom i katolicima na teritoriji Bosne i Hercegovine pod kontrolom bosanskih Srba. Tvrdeći da ljudi pod prijetnjom etničkog čišćenja ne moraju tražiti utočište van države ako imaju dovoljno zaliha hrane i medicinsku njegu, kao i, naravno, ako im se zagarantuje sigurnost, Specijalni izvjestitelj je u svom drugom izvještaju predložio da se treba aktivno raditi na konceptu „sigurnih zona“[68] na teritoriji Bosne i Hercegovine (E/CN.4/1992/S-1/10 od 27. oktobra, paragraf 25(b)). Specijalni izvjestitelj je u izvještaju od 17. novembra 1992. godine (A/47/666, paragraf 142) predložio hitno uspostavljanje sigurnih zona unutar Bosne i

[68] Mogućnost stvaranja internih utočišta za izbjeglice bila je tema aktivne diskusije na različitim forumima. Koncept "zaštićenih zona" je predložio Međunarodni komitet Crvenog križa krajem 1992. godine; vidjeti, inter alia, Sažeci humanitarnih aktivnosti MKCK-a u bivšoj Jugoslaviji (godišnji izvještaji – MKCK novosti) 1991 – juli 1995. godine, MKCK DP (1995) 6b, str. 9; "Spašavanje života" - Specijalna brošura MKCK-a, Ženeva, april 1995. godine, str. 7.

Hercegovine. Sličan prijedlog se može naći i u njegovom izvještaju od 10. februara 1993. godine (E/CN.4/1993/50, paragraf 269., preporuka 1(b)), uz preporuku da UNPROFOR treba imati pravo na intervenciju u slučajevima povrede ljudskih prava (paragraf 269., preporuka 1(e)).

68. U svom izvještaju od 5. maja 1993. godine (E/CN.4/1994/3, paragraf 94 (c)), Specijalni izvjestitelj je, u odgovoru na rezluciju 819 Savjeta za sigurnost (1993), predložio da se koncept „sigurnih zona" proširi i primijeni na ostala područja Bosne i Hercegovine, posebice na Goražde i Žepu. Specijalni izvjestitelj je definisao svrhu sigurnih zona kao područja gdje će „ljudima biti obezbijeđena hrana i lijekovi koji im trebaju na mjestima gdje im je sigurnost zagarantovana" (E/CN.4/1994/47 od 17. novembra 1993. godine, paragraf 14).

69. Cilj prvobitnih „sigurnih zona", kako je predložio specijalni izvjestitelj, je očigledno bio da se obezbijedi privremeno rješenje za problem izbjeglica. Međutim, Savjet za sigurnost u rezoluciji 819 (1993) od 16. aprila 1993. godine je odlučio da uspostavi sigurnu zonu u Srebrenici, zbog stalnih napada paravojnih snaga bosanskih Srba na civile u tom području. Sigurna zona je trebala biti „izuzeta od svih vojnih napada ili bilo kakvih neprijateljskih djelovanja" (paragraf 12). U ovu svrhu, od sekretara se tražilo da hitno preduzme korake kako bi se pojačalo prisustvo UNPROFOR-a u Srebrenici i okolnim područjima, a njihov zadatak bi bio da nadgledaju situaciju vezanu za humanitarnu pomoć i ljudska prava u tom području (paragraf 15). Zaštita sigurnih zona nije spomenuta. U rezoluciji 824 (1993) od 6. maja 1993. godine (paragraf 23), po kojoj se osnivaju sigurne zone u Sarajevu, Tuzli, Žepi, Goraždu i Bihaću, Savjet za sigurnost je objavio spremnost na razmatranje i usvajanje svih dodatnih mjera, s namjerom potpune implementacije rezolucije, koje bi se mogle posmatrati i kao moguća namjera da se vojno suzbiju napadi na sigurne zone. U rezoluciji 836 (1993) od 4. juna 1993. godine, Savjet za sigurnost je odlučio da ispoštuje potrebe sigurnih zona, tako što će produžiti mandat UNPROFOR-a i time suzbiti napade na same zone. Dozvoljena je i upotreba zračnih snaga kao podrška UNPROFOR-u u sprovođenju mandata.

70. Generalni sekretar je u svom izvještaju od 11. marta 1994. godine (S/1994/291), vezanom za rezoluciju 900 Vijeća sigurnosti (1994), razmotrio mogućnost proširenja koncepta sigurnih zona kako bi obuhvatile Maglaj, Mostar i Vitez. UNPROFOR je smatrao taj korak nepriličnim kad su Mostar i Vitez u pitanju, ali je razmatran kao moguć za Maglaj. Vijeće za sigurnosti je bilo detaljno izvještavano o situaciji u Maglaju, ali taj grad nikad nije proglašen sigurnom zonom.

71. Generalni sekretar je detaljno obrazložio diskusiju o sigurnim zonama u svom izvještaju od 9. maja 1994. godine (S/1994/555), vezano za rezoluciju 844 Vijeća sigurnosti (1993). Definicija prvobitnog koncepta sigurnih zona koju je izložio generalni sekretar bila je bazirana na bitnim rezolucijama Vijeća sigurnosti, gdje se sigurne zone definiraju kao "područja zaštićena od vojnih napada i bilo kakvih neprijateljskih dejstava životni status i sigurnost stanovništva, i gdje je osiguran nesmetan priliv humanitarne pomoći civilnoj populaciji" (S/1994/555, paragraf 2). uzevši u obzir događaje koji su uslijedili nakon usvajanja rezolucija o sigurnim zonama, generalni sekretar je za-

ključio da "efikasna implementacija koncepta sigurnih zona zavisi od pristanka svih upletenih strana" (paragraf 12). Daljim razmatranjem dvosmislenosti mandata UNPROFOR-a u sigurnim zonama, zaključio je da zadatak nije da se odbrani određeno geografsko područje, nego da se "zaštiti civilno stanovništvo u pojedinim sigurnim zonama od vojnih napada i ostalih neprijateljskih dejstava, uz prisustvo (UNPROFOR-ovih) postrojbi, i, ako je potrebno, primjenom zračnih vojnih snaga, u skladu sa dogovorenim procedurama" (paragraf 16). Zaključak generalnog sekretara bio je da je koncept sigurnih zona "privremeni mehanizam kojim se ranjiva populacija može zaštititi dok se čeka na definitivan politički dogovor" (paragraf 30).

72. Generalni sekretar je također više puta skretao pažnju na nedostatke sadašnjeg koncepta sigurnih zona[69]. Vjerovao je da samo dogovori proizašli iz pregovora imaju priliku biti implementirani. Generalni sekretar je dalje naglasio potrebu da režim sigurnih zona moraju prihvatiti obje strane (S/1994/1389, paragraf 41). U izvještaju od 1. decembra 1994. godine, a koji je vezan za rezoluciju 950 (1994) Savjeta za sigurnost, spomenuo je da je "koncept sigurnih zona efikasnije primijenjen u Žepi i Srebrenici nego u drugim područjima. U ova dva područja, obje zaraćene strane su pristale na sklapanje primirja, dolazak UNPROFOR-ovih postrojbi, ad hoc demilitarizaciju i ostale mjere uključujući, posebice, jasan prestanak ograničavanja pristup sigurnim zonama" (S/1994/1389, paragraf 3).

73. Generalni sekretar je u izvještaju od 30. maja 1995. godine (S/1995/444) naglasio da je "UNPROFOR-ova sposobnost da sprovede svoj mandat u sigurnim zonama, a posebice da spriječi namjerne napade na ta područja, uveliko ograničena urođenim nedostacima režima sigurnih zona" (paragraf 35). Generalni sekretar za tu situaciju okrivljuje ne samo vojne snage bosanskih Srba, nego i Armiju RBiH zbog narušavanja statusa sigurnih zona. Priloženi su primjeri vezani za Tuzlu, Sarajevo i Bihać (paragraf 37).

74. Prema razmatranjima Vijeća sigurnosti, koncept sigurnih zona je prerastao iz običnih nezaštićenih skloništa za raseljene osobe, u stvarno sklonište za prognanike i druge civile, koji bi tu trebali biti zaštićeni, ako treba i silom, od posljedica rata koji je u toku. Na nesreću naseljenih u sigurnim zonama, prema samoj definiciji ova područja nisu pružila zaštitu od stanja opsade koje je nastupilo usljed kontinuiranih napada vojnih snaga bosanskih Srba.

B. Implementacija koncepta

75. Prijedlozi Specijalnog izvjestitelja, vezani za uspostavljanje sigurnih zona unutar teritorije Bosne i Hercegovine, dodatno su navedeni u njegovom šestom periodičnom izvještaju (E/CN.4/1994/110 od 21. februara 1994. godine). U tom izvještaju on je zaključio sljedeće:

[69] Vidjeti, inter alia, S/1994/1389 za 1. decembar 1994. godine i S/1995/444 za 30. maj 1995. godine

"Uspostavljanje prve sigurne zone nije odobreno do aprila 1993. godine, gotovo 6 mjeseci nakon što je Specijalni izvjestitelj dao preporuku. Sigurne zone u BiH, posebice u Sarajevu, većinom su veoma pretrpane, bez dovoljno osnovnih životnih sredstava – hrane i lijekova, i meta su bezobzirnog granatiranja i vojnih napada. U velikoj mjeri te zone su "sigurne" samo na papiru."

76. Ova analiza će se bazirati na preporukama koje su date u izvještajima nakon februara 1994.godine, i na odlukama, kao i koracima preduzetim ka implementaciji koncepta sigurnih zona. Obzirom na te da sami koncept sigurnih zona, kako ga je shvatio Specijalni izvjestitelj, pretpostavlja prisustvo snaga za zaštitu ljudi, preporuke o UNPROFOR-u su vezane za iste o sigurnim zonama.

77. Vijeće sigurnosti je bilo svjesno da sigurne zone (uspostavljene prema njegovim odlukama) nisu pružile sigurnost stanovništvu, generalni sekretar je u svojim izvještajima upozorio na to da nema napretka kad je ovo u pitanju.

78. Situacija u Goraždu je rezultirala prvom upotrebom zračne podrške protiv kopnenih meta vojske bosanskih Srba 10. i 11. aprila 1994. godine NATO (Organizacija Sjevernoatlantskog Pakta) je već prijetio intervencijom u februaru 1994., izjavivši da će neposlušnost po pitanju povlačenja teške artiljerije u radijusu od 20km od centra Sarajeva rezultirati zračnim napadima u roku od 10 dana od 10. februara 1994.godine. Generalni sekretar je zatražio dodatnu podršku od NATO-a, koji je područje oko Goražda proglasio isključenom zonom 22. aprila 1994. godine[70].

79. Prema preporuci generalnog sekretara, NATO je proglasio dodatne isključene zone oko Žepe, Srebrenice, Bihaća i Tuzle[71].

80. Vijeće sigurnosti je zatražilo da sve provokativne aktivnosti sa bilo čije strane, u i oko sigurnih zona, prestanu. Također je žestoko osudilo granatiranje, te pješadijske i artiljerijske napade na "sigurnu zonu" Goražde, i zahtijevalo njihov momentalan prestanak. Pozvalo je sve uključene da preduzmu korake kako bi se osiguralo poštovanje statusa "sigurnih zona" (Predsjednikova izjava, S/PRST/1994/14, 6. april 1994. godine). U rezoluciji 913 (1994) od 22. aprila 1994. godine. Vijeće sigurnosti je još jednom osudilo neprijateljska dejstva koja su u toku u sigurnoj zoni Goražda.

81. Vijeće sigurnosti je zatražilo da se odmah zaključi primirje između Vlade Republike Bosne i Hercegovine i bosanskih Srba u Goraždu i diljem teritorije Republike Bosne i Hercegovine. Pozvalo se na generalnog sekretara da preduzme mjere koje će osigurati da će UNPROFOR biti u stanju da, u granicama raspoloživih resursa, nadgleda situaciju u Goraždu, kao i poštivanje primirja, a i raspuštanje vojnih snaga u Goraždu. Vijeće sigurnosti je zatražilo povlačenje vojnih snaga i naoružanja na udaljenost koju bi odredio UNPROFOR, tako da više ne predstavljaju prijetnju statusu Goražda kao sigurne zone (rezlucija 913 (1994) Vijeća sigurnosti, od 22. aprila 1994. godine).

[70] Izvještaj generalnog sekretara vezano za rezoluciju 908 (1994), S/1994/1067, 17. septembra 1994.godine

[71] Izvještaj generalnog sekretara vezano za rezoluciju 844 (1993), S/1994/555, 9. maja 1994. godine

82. U izvještaju od 10. juna 1994. godine (E/CN.4/1995/4), predatom nakon napada na sigurnu zonu Goražde u aprilu 1994. godine, Specijalni izvjestitelj je još jednom preporučio da se sigurne zone učine zaista sigurnima i efikasnima. Specijalni izvjestitelj također je podržao zaključke do kojih je došao generalni sekretar u svom izvještaju od 9. maja 1994. godine (S/1994/555), u kome generalni sekretar smatra da se sigurne zone trebaju definisati tako da UNPROFOR može, u granicama resursa kojima raspolažu, pružiti efikasnu i vjerodostojnu zaštitu stanovništvu unutar zone, što znači da treba posvetiti potrebnu pažnju gusto naseljenim dijelovima sigurnih zona. Apelovalo se na znatno prisustvo UNPROFOR-a kako bi se umanjio rizik daljih napada, a i iz blizine nadziralo ponašanje prema lokalnom srpskom stanovništvu.

83. Vijeće sigurnosti apelovalo je na sve stranke uključene u sukob u Bosni da sarađuju sa UNPROFOR-om u njegovim naporima ka osiguranju implementacije rezolucija o sigurnim zonama. Vijeće sigurnosti zahtijevalo je da se sve stranke, kao i svi ostali uključeni u sukobe, maksimalno suzdrže i obustave sva neprijateljska dejstva u i oko sigurnih zona. Vijeće sigurnosti zatražilo je da generalni sekretar da dodatna uputstva o načinima implementacije koncepta sigurnih zona, i da ohrabri UNPROFOR, zajedno sa bosanskim strankama, da nastave sa naporima ka postizanju dogovora o jačanju samih režima sigurnih zona (rezolucija 959 (1994) od 19. novembra 1994. godine).

84. Generalni sekretar naglasio je potrebu za demilitarizacijom sigurnih zona i uspostavljanjem režima koji bi bio u skladu sa Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. godine i njihovim Dodatnim protokolima iz 1977. godine (S/1994/1389 od 1. decembra 1994. godine).

85. U rezoluciji 998 (1995) od 16. juna 1995. godine, Vijeće sigurnosti zahtijevalo je da bosanski Srbi dozvole nesmetan pristup Sarajevu cestovnim prometom. Također je zahtijevalo da sve stranke u potpunosti poštuju status sigurnih zona, a posebno je naglašena potreba da se obezbijedi zaštita civilnog stanovništva u njima.Vijeće sigurnosti je posebice naglasilo potrebu da se demilitarizuju sigurne zone i njihovo neposredno okruženje, i ohrabrilo je generalnog sekretara da intenzivira napore ka postizanju dogovora oko načina demilitarizacije. Vijeće sigurnosti je odlučilo da odobri dolazak većeg broja osoblja UNPF/UNPROFOR-a, za čak do 12.500 dodatnih trupa (jedinice za brzo djelovanje).

86.U rezoluciji 1004 (1995) od 12. jula 1995, Vijeće sigurnosti zahtijevalo je da vojska bosanskih Srba prekine ofanzivu i da se odmah povuče iz sigurne zone Srebrenica. Vijeće sigurnosti je također tražilo da sve stranke u potpunosti poštuju status Srebrenice kao sigurne zone. Dalje je zahtijevalo da sve stranke dozvole nesmetan pristup Srebrenici, kako bi UN-ov visoki komesar za izbjeglice i ostale međunarodne humanitarne organizacije tamo otišle. Vijeće sigurnosti je zatražilo da generalni sekretar upotrijebi sva raspoloživa sredstva da bi se ponovo uspostavio status sigurne zone u Srebrenici, te je apelovalo na sve sukobljene strane da sarađuju s njim.

C. Zaključne primjedbe

87. Sigurne zone koje su Ujedinjeni narodi uspostavili u Bosni i Hercegovini ne mogu se izjednačiti sa zaštićenim zonama u smislu međunarodnog humanitarnog prava, jer su bazirane na provedenom zahtjevu da zaraćene strane prestanu sa napadima na ta područja[72]. Desilo se to da je implementiran koncept uspostavljanja mira kao da se radi jednostavno o konceptu očuvanja mira.

88. Definicija sigurnih zona, koju je dao generalni sekretar, jednaka je onoj koju je dalo Vijeće sigurnosti u svojim rezolucijama. Sigurne zone su posmatrane kao utočišta gdje će se stanovništvo zaštititi od posljedica rata, kao i od samih ratnih dejstava. Međutim, treba imati na umu da nije postojala namjera da sama ta područja budu zaštićena. Oni koji su imali najviše koristi od sigurnih zona su civili. Ipak, efikasna zaštita civilnog stanovništva nije se mogla obezbijediti bez jasno definisanog područja koje treba zaštititi.

89. Generalni sekretar konstantno je naglašavao potrebu da se pregovorima dođe do sporazuma vezano za sigurne zone. Međutim, očigledno je da za vojsku bosanskih Srba takva vrsta sporazuma nije prihvatljiva, jer je jedan od njihovih strateških ciljeva bio da se pregaze istočne enklave Srebrenice, Žepe i Goražda. Mora se spomenuti da pregovori vezani za poštivanje statusa sigurnih zona, koje je sproveo UNPROFOR sa pješadijskim sektorima zaraćenih strana, nisu bili uspješni. Bitno je spomenuti da se uspjelo doći do dogovora kad su u pitanju Srebrenica i Žepa. Međunarodni posmatrači nikad nisu potvrdili navode da je vojska vlade BiH izvodila vojna dejstva iz te dvije enklave. A upravo su Srebrenica i Žepa postale žrtvama napada vojske bosanskih Srba. Ovo dokazuje da je jedini pristup kojim bi se stanovništvu tih područja osigurala neophodna zaštita – dosljedno provođenje u djelo koncepta sigurnih zona.

90. Kao rezultat gore navedenog, sigurne zone su većim dijelom bile "sigurne" samo na papiru. Tokom svog postojanja, "sigurne zone" su bile metom napada različitog intenziteta, što je neizbježno dovelo do patnje civilnog stanovništva. Konvoji humanitarne pomoći su blokirani, a medicinske evakuacije su provođene uz mnoge poteškoće.

91. Koncept sigurnih zona nije implementiran kao što je specijalni izvjestitelj preporučio. Iako su sigurne zone formirane, i UNPROFOR je dobio mandat da ih zaštiti, Vijeće sigurnosti je oklijevalo da odobri primjenu sile kako bi se zaustavili napadi na njih. Vijeće nije odobrilo ni dolazak dodatnih trupa koje je generalni sekretar smatrao neophodnima da bi se osigurala potpuna implementacija UNPROFOR-ovog mandata[73].

92. Kada se diskutuje o konceptu sigurnih zona, treba imati na umu da se formiranje takvih područja mora smatrati privremenim rješenjem, s ciljem rješavanja političkih pitanja i problema vezanih za humanitarnu pomoć. Ovaj koncept ne može se smatrati zamjenom za trajni mirovni sporazum.

---

[72] Ovo mišljenje se odnosi na ono što je Yves Sandoz izjavio u "Stvaranje sigurnih zona", u Sažecima humanitarnih aktivnosti MKCK-a, fusnota 1.

[73] Izvještaj generalnog sekretara vezano za rezolucije Vijeća sigurnosti 982 (1995) i 987 (1995), S/1995/444, 30. maja 1995., paragraf 64.

93. Sigurne zone u BiH su pružile bar djelimičnu zaštitu velikom broju lokalnih stanovnika i prognanika. Bez obzira na to, neodlučnost međunarodne zajednice i prolongiranje rata doveli su do kolapsa tog koncepta. Pad Srebrenice i Žepe donijeli su tragediju, izgubljene ljudske živote i ozbiljne povrede ljudskih prava stanovnika tih područja. U isto vrijeme, potkopan je kredibilitet Vijeća sigurnosti, Generalnog sekretara, kao i cijelog sistema Ujedinjenih naroda.

III. SASTANAK U SEGEDINU

94. Specijalni izvjestitelj je nekoliko puta pokušao uspostaviti kontakt sa vlastima Savezne Republike Jugoslavije, s namjerom da posjeti zemlju i otvori predstavništvo u Beogradu, što je često predlagala i Komisija za ljudska prava (najskorije u paragrafima 36 i 46 rezolucije 1995/89). Posljednji zahtjev je upućen u pismu datiranom 28. aprila 1995. godine, naslovljenom na ministra vanjskih poslova, od koga nije dobiven nikakav odgovor. Treba spomenuti da, iako Specijalnom izvjestitelju nije odobren posjet državi, vlasti Savezne Republike Jugoslavije su u pismu datiranom 12. juna 1995. godine pozvale visokog komesara za ljudska prava da posjeti zemlju kako bi se upoznao sa situacijom vezanom za ljudska prava tamo.

95. Pošto nije dobio dozvolu od Savezne Republike Jugoslavije, Specijalni izvjestitelj se obratio predstavnicima lokalnih nevladinih organizacija, posebice iz Beograda i Vojvodine, s ciljem da organizuje sastanak u Segedinu (Mađarska). Cilj sastanka je trebao biti da Specijalni izvjestitelj prikupi iz prve ruke informacije o situaciji vezanoj za ljudska prava u Federalnoj Republici Jugoslaviji. Na sastanku, 8. i 9. jula 1995. godine sudjelovali su predstavnici 32 nevladine organizacije. Drugi sastanci vezani za Sandžak i Kosovo su planirani za kasnije.

96. Prije nego što je otputovao na sastanak, Specijalni izvjestitelj je primio relevantne podatke iz više izvora, uključujući nevladine organizacije, organizacije za odnose između država, agencije UN-a, pojedince, kao i podatke koje su prikupili terenski odjeli Centra za ljudska prava. U dokumentaciji su se posebno isticali sljedeći navodi: nepravilnosti u pravnom sistemu, uključujući nedostatak nezavisnog sudstva; nepravilnosti u građanskim zakonima; diskriminaciju na bazi etničke i nacionalne pripadnosti, sa posebnim osvrtom na obrazovanje i zaposlenje; ograničenja aktivnosti nezavisnih privrednih udruženja; ograničenja slobode medija i dominaciju medija koje sponzorira država; sistematsko potiskivanje kulturnog nasljeđa; i deportaciju građana i pojedinaca koji dolaze u Federalnu Republiku Jugoslaviju u potrazi za skloništem. Na sastanku u Segedinu se dodatno razgovaralo o ovim navodima, koji su i potvrđeni. Specijalni izvjestitelj je također obaviješten da su svi prisutni predstavnici nevladinih organizacija zagovarači ideje da se sankcije protiv Savezne Republike Jugoslavije ukinu jer imaju negativan uticaj na implementaciju zakona o ljudskim pravima u toj zemlji.

A. Sudski proces

97. U dokumentaciji i na sastanku u Segedinu izneseni su izvještaji o ozbiljnim nepravilnostima u sudskim procesima. Čini se da ovakva situacija prevladava širom teritorije Savezne Republike Jugoslavije, za što su primjeri suđenje generalu Vladi Trifunoviću i hapšenje i pritvor gosp. Vojislava Šešelja.

98. General Trifunović, bivši čelnik JNA (Jugoslavenske narodne armije), smješten u Varaždinu (Hrvatska), osuđen je na 11 godina zatvorske kazne, nakon čega su slijedile dvije oslobađajuće presude za isti zločin. Sudije koji su ga oslobodili navodno su odstranjeni iz sudske komore nedugo nakon što su presude donesene. Na sudovima Savezne Republike Jugoslavije se generalu sudilo zato što nije koristio neophodnu vojnu silu i zato što je prihvatio primirje.

99. Hapšenje Vojislava Šešelja, vođe Stranke radikala, i nekoliko članova njegove organizacije, koje se desilo 3. juna 1995. godine, još je jedan primjer koji su neki izvori naveli. Parlamentarni imunitet optuženika je navodno suspendovan na način koji je u sukobu sa zakonom. Nadalje, u izvještajima se navodi i da je policija maltretirala optuženika.

100. Situacija na Kosovu je razlog za zabrinutost, posebice zbog arbitrarnih hapšenja, predugog trajanja zatvorske kazne prije suđenja, policijska brutalnost za vrijeme pritvora i pristrasnost u sudskim procesima. Najbolji primjer je sudski proces protiv 44 bivša policajca, Albanca. Ove osobe su optužene za ugrožavanje teritorijalnog integriteta države i stavljeni su u vezu sa neprijateljskim aktivnostima protiv države (Krivični zakon Jugoslavije, poglavlje 15, članovi 116 i 136). Svi su privedeni u decembru 1994. godine i zadržani u pritvoru dok istraga nije dovršena u februaru 1995. Zadržani su duže od zakonom dozvoljenog perioda od 72 sata, bez da je optužnica protiv njih podignuta, a nisu informisani o svojim zakonskim pravima na advokata. Optužnice su podignute 6. marta 1995. godine. Tokom prvobitnog pritvora, zahtjev je odbijen onima koji su tražili advokata. Nekoliko izvora navode da su optuženi fizički zlostavljani, ponižavani i verbalno maltretirani za vrijeme pritvora.

B. Zakon o državljanstvu

101. Specijalni izvjestitelj je zaprimio podatke da postoje ozbiljne nedosljednosti kad je u pitanju zakonski određeno pravo na sticanje državljanstva i njegovo praktično ostvarivanje, s tim da je nejasno definisana podobnost i pravo na žalbu.

102. Nadalje, sudionici sastanka u Segedinu su izrazili zabrinutost oko posljednje verzije nacrta zakona o državljanstvu. Od 1993. godine razmatrano je nekoliko verzija nacrta. Ova najskorija, ako bude prihvaćena i implementirana, će Ministarstvu unutarnjih poslova dati diskreciono pravo da određuje građanski status pojedinca, uključujući i pravo da revidira i ponovo razmatra državljanstva izdata za vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

103. Drugi problemi oko državljanstva vezani su za miješane brakove i nesigurnost samog postupka dobivanja državljanstva u Saveznoj Republici Jugoslaviji za građane bivših jugoslavenskih republika koje ne pripadaju više Saveznoj Republici Jugoslaviji.

C. Nezavisni privredni sindikati

104. Članovi nezavisnih privrednih sindikata su podložni diskriminaciji, na koju već postoji osvrt u ovom izvještaju (E/CN.4/1995/57, paragraf 88). Prema jednom izvoru, postoje slučajevi gdje su članovi sindikata otpušteni s posla zbog aktivnosti u sindikatu. Primjer ovoga je otpuštanje dva člana industrijskog sindikata u Aleksincu. Prema drugim izvorima, u februaru 1995. godine tri pojedinca su pozvani u policijsku stanicu u Mitrovici na ispitivanje o sudionicima u štrajku rudara. Članovi sindikata su zabrinuti zbog zakona koji regulišu njihove aktivnosti, prema Zakonu o štrajku, on je zabranjen u društvenim preduzećima.

D. Sloboda medija

105. Mediji u Federalnoj Republici Jugoslaviji navodno su uglavnom pod kontrolom države. Ovo se postiže otpuštanjem novinara, ograničenjem zaliha papira i zabranom distribucije. Glavne televizijske kuće su u vlasništvu i pod kontrolom države. Otpuštanje uredništva Borbe, beogradskih dnevnih novina, je primjer ove situacije. Kao rezultat otpuštanja, uredništvo je osnovalo novine Naša borba, čije je sjedište u uredu Nezavisnog privrednog sindikata, zbog nemogućnosti nalaženja unajmljenih prostorija. Događaji vezani za incident u Borbi su opisani u izvještaju Specijalnog izvjestitelja od 16. januara 1995. godine (E/CN.4/1995/57, paragraf 90); situacija se nije očevidno poboljšala.

106. Nezavisni magazini također imaju problema sa redovnom nabavkom papira. "Matroz", u vlasništvu države, sa sjedištem u Sremskoj Mitrovici, jedini je proizvođač papira za štampanje. Ovo omogućava državi da kontroliše distribuciju papira, i, navodno, papirom se opskrbljuju magazini koji podržavaju vladu. Distribucija je također problem jer je pod monopolom časopisa sklonih državnoj vlasti.

107. Specijalni izvjestitelj je zaprimio podatke o okolnostima vezanim za Fondaciju Soroš u Jugoslaviji. Formalna procedura za registraciju Fondacije Soroš navodno nije dovršena. Ovo se iskoristilo kao zakonski temelj prema kojem su aktivnosti Fondacije na sudu osporene. Njihov ured i dalje posluje, ali prema izvještajima, bankovni računi su im blokirani. Zatvaranje ove organizacije imalo bi ozbiljne posljedice za medije, posebno za štampu. Fondacija Soroš subvencionira cijenu Naše borbe i finansijski pomaže nezavisne magazine kupovinom papira.

108. Na Kosovu novinare maltretiraju, arbitrarno hapse i konfiskuju im opremu. Nedavan primjer ovoga, o kojem je nekoliko izvora izvijestilo, desio se 27. juna 1995. godine, kad je albanski novinar i bivši urednik Radio Prištine uhapšen u Prištini. Kuća mu

je pretražena, a pasoš i diktafon konfiskovani. Općenito, vlasti ne priznaju nikakvo albansko medijsko udruženje novinara.

E. Diskriminacija manjina u vezi s obrazovanjem

109. Etničke i nacionalne manjine su i dalje nezadovoljne edukacijskim sistemom. Čini se da sistemom višeg obrazovanja upravlja država. Primjer ovoga je način na koji se biraju rektori, koji je navodno politiziran. Rektore bira komisija čije članove su djelimično imenovala državna tijela.

110. Postoje izvještaji da je na svim nivoima obrazovanje manjina na maternjem jeziku sistematski eliminisano. Broj odjeljenja je smanjen, a materijali na maternjem jeziku, kao i predmeti od važnosti za pripadnike manjina, su ograničeni. U nekim slučajevima, kompletan obrazovni program je premješten na područja gdje ima malo ili nimalo pripadnika manjina. U najozbiljnijim slučajevima, policijskom intervencijom je zabranjena nastava, a nastavnici su zlostavljani i uhapšeni.

111. Situacija bugarske manjine se nije poboljšala otkad se spomenula u izvještaju Specijalnog izvjestitelja od 16. januara 1995. godine (E/CN.4/1995/57, paragrafi 92-97). Postoje pritužbe o tome da se vrši pritisak na učenike da ne odaberu bugarski kao maternji jezik, o redukciji bugarskog plana i programa, smanjenju broja odjeljenja, i o premještanju škola u gradove gdje nema bugarske populacije. Četiri srednje škole u Dimitrovgradu su zatvorene, a učenici premješteni u Pirot, gdje nije obezbijeđen dodatni bugarski plan i program.

112. Mađarska i hrvatska manjina također imaju poteškoća u održavanju edukacijskog sistema prihvatljivog za njihovo kulturno nasljeđe. Mađarska manjina u Vojvodini tvrdi da je u velikom broju škola gdje se nudio mađarski plan i program, sad njegov obim smanjen na neprihvatljiv nivo. Primjer ovoga je premještanje Pedagoškog instituta iz Subotice u Sombor i zatvaranje predškolske ustanove u Rumenku. Nadalje, u školama koje su preostale, u planu i programu nema predmeta o mađarskoj historiji, književnosti, muzici i geografiji.

F. Potiskivanje kulturnog nasljeđa

113. Prema izvještajima, sve su manjine suočene sa diskriminacijom i nasiljem protiv njihovih kulturnih i religijskih institucija. Postoje i tvrdnje da su svi kulturni spomenici manjina u Dimitrovgradu i Bosilgradu uništeni, a ponovna izgradnja nije dozvoljena. Navodno se u aprilu i maju 1995. godine desilo 12 incidenata koji uključuju nasilje protiv katoličkog sveštenstva ili njihove imovine. Bugarska manjina tvrdi da im je obustavljen dotok materijala vezanih za kulturu putem konfiskacije na granici. Tu su i izvještaji da se zahtijeva upotreba ćiriličnog pisma za sva službena pitanja, a u svim sudskim procesima dominira srpski jezik, bez obzira na maternji jezik onih koji su uključeni u proces.

G. Nasilna mobilizacija izbjeglica

114. Specijalni izvjestitelj je zaprimio više izvještaja o deportaciji velikog broja ljudi sa teritorije Savezne Republike Jugoslavije na teritorije tzv. Republike Srpska Krajina i tzv. Republike Srpske, kako bi bili nasilno mobilisani u vojne aktivnosti, što je kršenje člana 33, paragraf 1, Konvencije o statusu izbjeglica, kao i Kaznenog zakona Savezne Republike Jugoslavije (član 156, paragraf 1), a u vezi sa otmicama osoba pod međunarodnom zaštitom.

115. Navodno je ta kampanja počela 11. juna 1995. godine, kad su pripadnici UNPROFOR-a uzeti kao taoci, i provodila se u svim regijama Savezne Republike Jugoslavije. Uglavnom su mobilisani muškarci sa teritorija bosanskih Srba, čiji izbjeglički status nije regulisan. Međutim, postoje i izvještaji da su muškarci sa državljanstvom Savezne Republike Jugoslavije, kao i Muslimani, također mobilisani. Dva primjera mobilizacije državljana su slučajevi Dejana Mrdalja iz Aleksinca (Srbija) i Saše Visatckog iz Rume (Srbija). Oba ova pojedinca su posjedovali dokumentaciju o državljanstvu FRJ, a Saša Visatcki je izvršio i obavezu vojne službe u SRJ.

116. Još jedan primjer o kojem je nedavno stigao izvještaj je slučaj gosp. Branka Ličine, državljanina Savezne Republike Jugoslavije, kojeg je lokalna policija mobilisala 20. juna 1995.godine u njegovom domu u Inđiji. Svojoj porodici je iz Bihaćkog džepa javio da je priključen vojnoj jedinici armije tzv. Republike Srpske.

117. Po primitku izvještaja o prisilnom vraćanju izbjeglica, Specijalni izvjestitelj je apelovao, u pismu datiranom 22. juna 1995. godine, na vlasti SRJ da obustave ovakvu praksu. U odgovoru naslovljenom na visokog komesara za ljudska prava, datiranom 17. jula 1995., ambasador Savezne Republike Jugoslavije u Ženevi je naveo da, kao rezultat sankcija i velikog broja izbjeglica u FRJ, pojedinci koji su tu nastanjeni počinjavaju zločine bez znanja vlasti. U vezi s tim, vlasti organizovano kontrolišu osobe koje nemaju državljanstvo SRJ i nisu dobili status izbjeglice. Nadalje, Ministarstvo unutarnjih poslove Republike Srbije je dalo izjavu 24. juna 1995. godine, prema kojoj "je određeni, iako mali, broj grešaka počinjen u identifikaciji i implementaciji odgovarajućih mjera, što se ispravlja putem kontrole".

118. U svjetlu ove izjave, nasilna mobilizacija je prestala nakon što su organizacije za ljudska prava provele informativnu kampanju. Ministarstvo unutarnjih poslova navodno sačinjava spisak državljana SRJ koji su mobilisani, a neki su se uspjeli vratiti.

119. Ovu situaciju još gorom čini navodna nemogućnost vojno sposobnih muškaraca, uglavnom iz miješanih brakova, da regulišu svoj izbjeglički status, bez obzira na činjenicu da su njihove žene i djeca to uspjeli. Na ovaj problem se Specijalni izvjestitelj osvrnuo u svom izvještaju od 16. januara 1995. godine (E/CN.4/1995/57, paragraf 83). Od tada nije bilo očevidnog progresa vezano za ovo.

H. Crna Gora

120. Prema primljenoj dokumentaciji i zapisniku sa sastanka u Segedinu, situacija vezana za ljudska prava u Crnoj Gori se djelimično popravila. Nema indikacija o značajnoj ili sistematskoj diskriminaciji u Crnoj Gori, a kultura bazirana na koegzistenciji je preživjela uprkos turbulentnim dešavanjima. Čini se da se stav vlasti prema novinarima popravio. Opstrukcija jedinog nezavisnog magazina u Crnoj Gori, Monitor, je prestala, kao i prijetnje bombaškog napada na njihove prostorije. Ipak, tu su i dalje pitanja oko načina na koji se sudski organi ponašaju prema novinarima i medijima. Specijalni izvjestitelj je informisan o optužnici i suđenju novinarima, kao što je slučaj gosp. Bajovića iz Belog Polja, koji je, pod optužnicom za separatizam, osuđen na 6 mjeseci zatvorske kazne, a sada je na uvjetnoj slobodi.

I. Logor Tarčin u Bosni i Hercegovini

121. Za vrijeme sastanka u Segedinu, Specijalni izvjestitelj je primio na znanje podatke o postojanju logora Tarčin u BiH, kojim upravlja vlada. Izražena je zabrinutost za sudbinu nekoliko stotina pojedinaca koji su zarobljeni u toj ustanovi već tri godine. Prema izvještajima, prava koja zarobljenicima treba da garantuju ženevske konvencije nisu ispoštovana, niti su zarobljenici imali pravo na sudski proces. Lokalne vlasti, kao uvjet za oslobađanje ovih ljudi, zahtijevaju približno isti broj Muslimana koji su nestali iz tog područja za vrijeme srpske ofanzive.

J. Zaključci i preporuke

122. Specijalni izvjestitelj smatra posao i ulogu nevladinih organizacija vitalnim za razvoj poštovanja i zaštite ljudskih prava i prava pojedinaca u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Specijalni izvjestitelj apeluje na vladu da preduzme mjere kako bi se osigurao nesmetan rad nevladinih organizacija na svojoj teritoriji.

123. Specijalni Izvjestitelj moli Vladu Bosne i Hercegovine da odmah pusti na slobodu sve zarobljene u logoru Tarčin, a koji nisu imali pravo na sudski proces.

IV. OPĆI ZAKLJUČCI O MANDATU SPECIJALNOG IZVJESTITELJA

124. Mandat Specijalnog izvjestitelja, definisan relevantnim rezolucijama Komisije za ljudska prava, sačinjen je od širokog spektra inovativnih elemenata koji nisu prisutni u drugim sličnim mandatima. Ovo se posebno odnosi na to da je Specijalnom izvjestitelju odobreno da provede istragu ne samo o povredama ljudskih prava, nego i povredama humanitarnog zakona. Od njega se tražilo da u međuvremenu podnese onoliko izvještaja koliko smatra da je potrebno. Njegovi izvještaji su predstavljeni ne samo Komisiji za ljudska prava, nego i Savjetu za sigurnost, kao i Međunarodnoj konferenciji za bivšu Jugoslaviju, preko generalnog sekretara. Kako bi se podržao njegov mandat, organizovane su i terenske operacije.

125. Ipak, mandat Specijalnog izvjestitelja je imao ozbiljan nedostatak: onaj koji obično imaju mandati specijalnih izvjestitelja. Odgovorna tijela Ujedinjenih naroda, izuzev Komisije za ljudska prava, nisu obavezna da reaguju na preporuke specijalnih izvjestitelja. Za ovaj mandat su od posebne važnosti Vijeće sigurnosti i Međunarodna konferencija za bivšu Jugoslaviju. Ovakva situacija predstavlja problem kad se uzme u obzir da se Komisija po pravilu sastaje samo jednom godišnje. Rezultat toga je da Specijalni izvjestitelj ne može efikasno utjecati na odluke i aktivnosti koje bi spriječile povrede ljudskih prava. Ovaj problem je usko vezan za poziciju komisija unutar sistema UN-a, što također uječe na ulogu koju igraju ljudska prava u tom sistemu.

126. Mandat takve vrste nije prikladan za rješavanje probema povrede ljudskih prava kakvi postoje u Bosni i Hercegovini. Kako bi se ljudska prava efikasno branila potrebna je promptna akcija. Zbog toga je Specijalni izvijestitelj mišljenja da se problem prirode mandata u zemljama zahvaćenim ratom treba preispitati.

127. Mandat Specijalnog izvjestitelja može biti koristan ovakav kakav jeste samo u ostalim zemljama na teritoriji bivše Jugoslavije, gdje nema vojnih aktivnosti. Bilo je primjetno da je, kad su vlade bile spremne na saradnju sa Specijalnim izvjestiteljem, bilo moguće ne samo djelovati kako bi se pomoglo žrtvama povrede ljudskih prava, nego i intervenisati kao i preduzeti preventivne mjere.

128. Važnu ulogu odigrala je terenska operativa za ljudska prava. Operativu treba ojačati i postaviti na stabilniji finansijski položaj. U isto vrijeme, sva tijela Ujedinjenih nNaroda treba da sarađuju kako bi se osigurao pristup posmatračima na sve teritorije koje obuhvata mandat Specijalnog izvjestitelja. UN ne smije ni tolerisati, ni prihvatiti situaciju u kojoj vlasti odbijaju da sarađuju sa mahenizmima za zaštitu ljudskih prava, koje je imenovala Komisija.

129. Stav odgovornih vlasti prema osnovnim ljudskim pravima i relevantnim rezolucijama Komisije i ostalih organa UN-a treba da se smatra testom njihove dobre volje. Stepen do kojeg zainteresovane stranke primjenjuju odluke organa UN-a pokazuje ne samo predanost principima međunarodnog reda i mira, nego i kredibilitet same organizacije.

Aneks:
POPIS SVIH PERIODIČNIH IZVJEŠTAJA O LJUDSKIM PRAVIMA NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE KOJE JE PODNIO GOSPODIN TADEUSZ MAZOWIECKI, SPECIJALNI IZVJESTITELJ KOMISIJE ZA LJUDSKA PRAVA

Izvještaj broj E/CN.4/1992/S-11/9 od 28. 8.1992. godine

Izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 14. rezolucije Komisije 1992/S-1/1 od 14. augusta 1992. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na politiku etničkog čišćenja vezana za Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Srbiju i Crnu Goru. Također je vezan za zatvaranje, pogubljenja, nestanke, faktore koji doprinose kršenju ljudskih prava i teškoće koje utječu na funkcioniranje humanitarnih organizacija.

Izvještaj broj E/CN.4/1992/S-1/10 od 27. 10.1992. godine

Izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 15. rezolucije Komisije 1992/S-1/1 od 14. augusta 1992. godine

Izvještaj o drugoj posjeti bivšoj Jugoslaviji

Izvještaj broj A/47/666-S/24809 od 17.11.1992. godine

Izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 15. rezolucije Komisije 1992/S-1/1 od 14. augusta 1992. godine i odluke Vijeća za ekonomska i socijalna pitanja 1992/305.

Ovaj izvještaj se odnosi na opću situaciju u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, s posebnim osvrtom na razaranje vjerskih objekata i silovanje kao značajku "etničkog čišćenja", te ostale ratne zločine i humanitarnu krizu.

Izvještaj broj E/CN.4/1993/50 od 10.2.1993. godine

Izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 14. rezolucije Komisije 1992/S-1/1 od 14. augusta 1992. godine

Ovaj izvještaj pokriva cijelu teritoriju bivše Jugoslavije, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, i to na smaknuća, arbitrarna hapšenja, silovanje i probleme djece, prisilno preseljenje stanovništva, napade na nevojne ciljeve i humanitarnu krizu; aneksi se odnose na bespravna masovna smaknuća i izvještaj tima stručnjaka koji su istraživali silovanja.

Izvještaj broj E/CN.4/1994/3 od 5.5.1993. godine

Izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 32. rezolucije Komisije 1993/7 od 23. februara 1993. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na "etničko čišćenje" istočnih enklava, navode vezane za Vladinu ofanzivu u decembru i januaru 1993. godine, prisilno iseljavanje stanovništva na istoku, prisilno novačenje, situaciju Srba u Tuzli.

Izvještaj broj E/CN.4/1994/4 od 19.5.1993. godine

Drugi periodični izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 32. rezolucije Komisije 1993/7 od 23. februar 1993. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na "etničko čišćenje" od vojnih snaga bosanskih Hrvata i pogubljenja snaga Vlade BiH na području Viteza.

Izvještaj broj E/CN.4/1994/6 od 26.8.1993. godine

Treći periodični izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 32. rezolucije Komisije 1993/7 od 23. februara 1993. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na opću situaciju u Sarajevu, uključujući upotrebu osnovnih sredstava za život kao oružja u ratu, blokade humanitarne pomoći, viktimizaciju onih kojima je potrebna posebna njega i zaštita i ubrzano raspadanje pravnog sistema.

Izvještaj broj E/CN.4/1994/8 od 6.9.1993. godine

Četvrti periodični izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalnog izvjestitelja Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 32. rezolucije Komisije 1993/7 od 23. februara 1993. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na situaciju u Mostaru, uključujući "etničko čišćenje", arbitrarna hapšenja i upotrebu civila kao meta vojnih napada.

Izvještaj broj E/CN.4/1994/47 od 17.11.1993. godine

Peti periodični izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 32. rezolucije Komisije 1993/7 od 23. februara 1993. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na situaciju u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Saveznoj Republici Jugoslaviji, s posebnim osvrtom na arbitrarna smaknuća i etničko čišćenje, arbi-

trarno hapšenje, državljanstvo, protjerivanja, uništavanje imovine, situaciju sa medijima itd.

Izvještaj broj E/CN.4/1994/110 od 21.2.1994. godine

Šesti periodični izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 32. rezolucije Komisije 1993/7 od 23. februar 1993. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na cijelu teritoriju bivše Jugoslavije, sa posebnim osvrtom na problem nestajanja ljudi, situaciju s djecom, prethodne preporuke.

Izvještaj broj E/CN.4/1995/4 od 10.6.1994. godine

Sedmi periodični izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 37. rezolucije Komisije 1993/7 od 9. marta 1994. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na situaciju u Goraždu.

Izvještaj broj E/CN.4/1995/10 od 4.8.1994. godine

Osmi periodični izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 37. rezolucije Komisije 1993/7 od 9. marta 1994. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na situaciju u centralnoj Bosni i području Mostara, te Sarajevo, Mostar, Bihać, aktivnosti međunarodnih agencija i organizacija, područja pod kontrolom snaga bosanskih Srba i Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija.

Izvještaj broj A/49/641-S/1994/1252 od 4.11.1994. godine

Deveti periodični izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 37. rezolucije Komisije 1993/7 od 9. marta 1994. godine i odluke Vijeća za ekomska i socijalna pitanja 1994/262 od 22. jula 1994. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na generalnu situaciju u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Saveznoj Republici Jugoslaviji i Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji.

Specijalni izvještaj o medijima E/CN.4/1995/54 od 13.12.1994. godine

Izvještaj Specijalnog izvjestitelja podnesen na osnovu rezolucije Komisije 1994/72.

Ovaj izvještaj se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Saveznu Republiku Jugoslaviju i Bivšu Jugoslavensku Republiku Makedoniju, s posebnim osvrtom na međunarodne aktivnosti.

Izvještaj broj E/CN.4/1995/57 od 9.1.1995. godine

Deseti periodični izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 37. rezolucije Komisije 1993/7 od 9. marta 1994. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Saveznu Republiku Jugoslaviju i Bivšu Jugoslavensku Republiku Makedoniju, s posebnim osvrtom na nestanke i terenske operacije.

Izvještaj broj E/CN.4/1996/3 od 21.4.1995. godine

Periodični izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki, Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 42. rezolucije Komisije 1995/89

Ovaj izvještaj se odnosi na situaciju u Banjoj Luci, s posebnim osvrtom na događaje koji su prethodili i slijedili nakon februara 1995. godine, uključujući prisilni rad i proceduru odlazaka.

Izvještaj broj E/CN.4/1996/6 od 5.7.1995. godine

Periodični izvještaj o situaciji ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je podnio gosp. Tadeusz Mazowiecki , Specijalni izvjestitelj Komisije za ljudska prava, na osnovu paragrafa 42. rezolucije Komisije 1995/89 od 8. marta 1995. godine

Ovaj izvještaj se odnosi na situaciju u zapadnoj Slavoniji nakon hrvatske ofanzive 1.5.1995. godine i situaciju u Bosni i Hercegovini, s posebnim osvrtom na Sarajevo, povrede ljudskih prava u sigurnim zonama, Banju Luku, centralnu Bosnu i Hercegovinu i Mostar.

POPIS KRATICA S OBJAŠNJENJIMA

AFP – *Agence France-Presse* – Francuska nacionalna novinska agencija
AIM – Alternativna informativna mreža, novinska agencija novinara bivšeJugoslavije
APZB – Autonomna pokrajina zapadna Bosna, samoproglašena i nepriznata oblast u vrijeme rata u Bosni i Hercegovini
Armija RBiH – Armija Republike Bosne i Hercegovine, u ovim izvještajima se ponekad za Armiju RBiH koristi i termin Vladine snage ili snage Vlade Republike Bosne i Hercegovine
BJR Makedonija – Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija
CNN – *Cabel News Network* – Kablovska mreža vijesti, američka nacionalna televizijska stanica
CSCE – *Commission on Security and Cooperation in Europe* – Komisija za sigurnost i surdanju u Europi (Helsinška komisija vlade Sjedinjenih Američkih Država)
DM – *Deutsche Mark* –Njemačka marka
ECMM – *European Community Monitoring Mission* – Promatračka misija Europske zajednice
ECOSOC – *Economic Social Council* – Ekonomsko socijalno vijeće Ujedinjenih naroda
EUAM – *European Union Administration in Mostar* – Administracija Europske unije u Mostaru
HDZ – Hrvatska demokratska zajednica, politička stranka u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini
HOS – Hrvatske oružane snage – vojna formacija koja je djelovala na početku rata u Hrvatskoj
HVO – Hrvatsko vijeće obrane – vojska bosanskohercegovačkih Hrvata
HRTV – Hravtska radiotelevizija
HTV – Hrvatska televizija
HVIDRA – Hrvatski vojni invalidi domovinskog rata
ICFY – *International Conference on Former Yugoslavia* – Međunarodna konferencija o bivšoj Jugoslaviji
IDC – Informativno dokumentacioni centar
ILO – *International Labour Organization* – Međunarodna organizacija rada
JNA – Jugoslavenska narodna armija
LDK – *Lidhja Demokratike e Kosovës* – Demokratska liga Kosova, politička stranka na Kosovu
MKCK – Međunrodni komitet Crvenog križa, moguća je i engleksa kratica ICRC (*International Comity of Red Cross*)
MRTV – Makedonska radio-televizija
MSF – *Médecines Sans Frontières* – Liječnici bez granica, međunarodna medicinsko-humanitarna organizacija
NATO – *North Atlantic Treaty Organization* – Sjevrnoatlantska ugovorna organizacija – vojni savez demokratskih država Europe i Sjeverne Amerike
ONASA – Oslobođenje novinska agencija Sarajeva – nezavisna novinska agencija iz Sarajeva
OSCE – *Organisation for Security and Cooperation in Europe* – Organizacija za sigurnost I suradnju u Europi
PTPP - Post-traumatski poremećaj ponašanja
PZPR – *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza* – Poljska ujedinjena radnička partija, komunistička (socijalistička) partija Polsjke koje je upravljala državom od 1948. do 1989. godine
RSK – Republika Srpska Krajina, samoproglašena oblast u Hrvatskoj koja je od 1991. do 1995. godine bila pod kontrolom lokalnog srpskog stanovništva
RTVBiH – Radio-televizija Bosne i Hercegovine
RTVS – Radio-televizija Srbije

SDA – Stranka demokratske akcije, politička stranka u Bosni i Hercegovini i u Srbiji (Sandžak)
SDS – Srpska demokratska stranka, politička stranka u Bosni i Hercegovini
SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SPO – Srpski pokret obnove, politička stranka u Srbiji
SPS – Socijalistička partija Srbije, politička stranka u Srbiji
SRJ – Savezna Republika Jugoslavija
SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
TANJUG – Telegrafska agencija nove Jugoslavije, državna novinska agencija iz Beograda
TO – Teritorijalna odbrana
UN – *United Nations* – Ujedinjeni narodi
UNCHR - *United Nations Commission on Human Rights* **–** Komisija Ujedinjeniha naroda za ljudksa prava
UNCIVPOL – *United Nations Civil Police* – civilna policija Ujedinjenih naroda, dio UNPROFOR-a koji je bio raspoređen u Republici Hrvatskoj nakon potpisivanja Mirovnog plana, formacija od 530 međunarodnih policajaca
UNDP – *United Nations Development Program* **–** Razvojni program Ujedinjenih naroda
UNHCR – *United Nation Higher Commissioner for Refugees* – Visoki komesarijat Ujedinjenih naroda za izbjeglice – Agencija UN-a za izbjeglice
UNICEF – *United Nations Children's Fund* – Fond Ujedinjenih naroda za brigu o djeci
UNMO – *United Nation Military Observers* – Vojni promatrači Ujedinjenih naroda
UNOV – *United Nations Office at Vienna* – Ured Ujedinjenih naroda u Beču
UNPA zone – *United Nations Peace Agreement zone* – UN zone Mirovnoga plana – zone po kojim je UNPROFOR bio raspoređen u Republici Hrvatskoj prema odredbama Mirovnog plana koji je potpisan početkom janura 1992. godine u Sarajevu
UNPF – *United Nations Peace Forces* – Mirovne snage Ujedinjenih naroda
UNPROFOR – *United Nation Protection Forces* – mirovne snage Ujedinjenih naroda u Bosni i Hercegovini
WFP – *World Food Programme* – Svjetski program hrane – Agencija UN-a za pomoć gladnom stanovništvu
WHO – *World Helth Organisation* – Svjetska zdravstvena organizacija, dio UN-a

SADRŽAJ

RIJEČ IZDAVAČÂ 5

Stjepan Mesić: LJUDSKA PRAVA JUČER, DANAS, SUTRA 7

Nataša Kandić: VELIKAN KOJI JE UZBUNIO SVIJET.....11

TADEUSZ MAZOWIECKI – BIOGRAFIJA 12

PISMO OSTAVKE 17

Politika etničkog čišćenja
Izvještaj broj E/CN.4/1992/S-11/9 od 28. 8.1992.godine 19

Etnička čišćenja - cilj rata
Izvještaj broj E/CN.4/1992/S-1/10 od 27. 10.1992. godine 39

Uništavanje kulturnog nasljeđa
Izvještaj broj A/47/666-S/24809 od 17.11.1992. godine 53

Masovne egzekucije, silovanje i progoni
Izvještaj broj E/CN.4/1993/50 od 10.2.1993. godine 89

Progon iz istočnih enklava
Izvještaj broj E/CN.4/1994/3 od 5.5.1993.godine 163

Vitez, Ahmići, Mostar...
Izvještaj broj E/CN.4/1994/4 od 19.5.1993.godine 183

Opsada Sarajeva
Izvještaj broj E/CN.4/1994/6 od 26.8.1993. godine 193

Mostar - razlog za zabrinutost
Izvještaj broj E/CN.4/1994/8 od 6.9.1993. godine 205

Kršenje ljudskih prava - ARBiH, HVO, VRS
Izvještaj broj E/CN.4/1994/47 od 17.11.1993. godine 213

Teror nad civilima
Izvještaj broj E/CN.4/1994/110 od 21.2.1994. godine 261

Opsada "sigurnosne zone" Goražde
Izvještaj broj E/CN.4/1995/4 od 10.6.1994. godine 327

Centralna Bosna, Mostar, Sarajevo, Bihać
Izvještaj broj E/CN.4/1995/10 od 4.8.1994. godine 333

Vojni napadi na civile
Izvještaj broj A/49/641-S/1994/1252 od 4.11.1994. godine.....341

Sloboda medija u opasnosti
Specijalni izvještaj o medijima E/CN.4/1995/54 od 13.12.1994. godine 399

Zastrašivanje i raseljavanje
Izvještaj broj E/CN.4/1995/57 od 9.1.1995. godine 435

Banja Luka - progon i prisilni rad
Izvještaj broj E/CN.4/1996/3 od 21.4.1995. godine 463

Napadi na osoblje Un-a
Izvještaj broj E/CN.4/1996/6 od 5.7.1995. godine 473

Genocid u Srebrenici
Izvještaj broj E/CN.4/1996/9 od 22.8.1995. godine 503

POPIS KRATICA S OBJAŠNJENJIMA 531

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.7 (497.1) "1992-1995" (047)

MAZOWIECKI, Tadeusz
Izvještaji 1992-1995 / [Tadeusz] Mazowiecki ; [prijevod Demir Alihodžić . . . [et. al.] ilustracije Mevludin Ekmečić]. - Tuzla : Univerzitet ; Sarajevo : Istraživačko-dokumentacioni centar, 2007. - 539 str. ilustr. ; 29 cm

ISBN 978-9958-9544-3-6

COBISS.BH-ID 16038150

Knjiga se ne prodaje.
Slobodan download na www.untz.ba i www.idc.gov.ba